1

I. Ulusal Genç Akademisyenler Sempozyumu

"Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslâmî İlimler"

Editör

Doç. Dr. Feyza Betül Köse

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER

Kitap Adı: I. Ulusal Genç Akademisyenler Sempozyumu
Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslâmî İlimler

ISBN: 978-975-6497-30-2
İlmî Toplantılar: 1
Editör: Doç. Dr. Feyza Betül KÖSE
Dizgi: Duran AYDOS
Kapak: SAMER

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi SAMER Yayınları

Adres: KSÜ Avşar Kampüsü
Onikişubat/Kahramanmaraş
İletişim: 0 344 300 27 09
E-Posta: samer@ksu.edu.tr

Kahramanmaraş 2019

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

I. Ulusal Genç Akademisyenler Sempozyumu

Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslâmî İlimler

Editör

Doç. Dr. Feyza Betül KÖSE

Kahramanmaraş-2019

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Niyazi Can

Prof. Dr. Zekeriya Pak

Prof. Dr. Şaban Öz

Prof. Dr. Mehmet Akif Özdoğan

Prof. Dr. Abdulkadir Evgin

Doç. Dr. Feyza Betül Köse

Dr. Öğretim Üyesi Halit Çil

Dr. Öğretim Üyesi Veli Aba

SEMPOZYUM BİLİM KURULU

Prof. Dr. Abdulhamit Sinanoğlu	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulkadir Evgin	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Âdem Apak	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan Demircan	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Ak	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Aksu	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Osman Kurt	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Casim Avcı	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Yahya Ayaz	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsnü Ezber Bodur	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan Aycan	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Levent Öztürk	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Hanefi Palabıyık	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Zeki İşcan	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Özdemir	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Yılmaz	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri Kahveci	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Prof. Dr. Rıza Savaş	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Sönmez Kutlu	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Şaban Öz	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Ünal Kılıç	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf Ziya Keskin	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Zekeriya Pak	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Cahit Külekçi	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Faruk Çiftçi	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin Akgün	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Çetintaş	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. İzzet Sargın	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut Kelpetin	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Tahsin Koçyiğit	Dokuz Eylül Üniversitesi

KATILIMCI LİSTESİ

Abdullah Şahin	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Ahmet Hamdi Çınar	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Ahmet Pişkin	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Arzu Bozlak	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Asım Sarıkaya	Dokuz Eylül Üniversitesi
Bedriye Türk	Marmara Üniversitesi
Binali Koçoğlu	Atatürk Üniversitesi
Büşra Güler	Ankara Üniversitesi
Elif Kübra Aslandoğdu	Hitit Üniversitesi
Elife Fıstık	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Esra Bozkurt	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Felemez Karadeniz	Atatürk Üniversitesi
Goncagül Güneş	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Halil İbrahim Çakar	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Hatice Dokgöz	Uludağ Üniversitesi
Hatice Kırmacı	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Hatice Kübra Bakır	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İdris Tekelek	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Merve Rukiye Dillice	Marmara Üniversitesi
Muhammed Sürmeli	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Mustafa İyidoğan	Cumhuriyet Üniversitesi
Nurgül Sarı	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Osman Bilen	Şırnak Üniversitesi
Rahşan Kaya	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Sefanur Sürmeli	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Seher Yalçın	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Şeyma Deniz	Uludağ Üniversitesi
Şeyma Karalar	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Şeyma Nur Ünal	Ankara Üniversitesi
Tuğşat Güzeloğlu	Uludağ Üniversitesi
Ümran Kırtak	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Veysel Gengil	Bartın Üniversitesi
Yusuf Çakıcı	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Yücel Onay	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Zeynep Kızılyar	Katip Çelebi Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

TAKDİM

Doç. Dr. Feyza Betül Köse

Editör

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, genç bilim insanlarının tecrübelerini artırmak, ilmî kazanımlarından istifade etmek ve onlara çalışmalarını sunabilecekleri ortamları hazırlamak amacıyla Ulusal Genç Akademisyenler Sempozyumlarını düzenlemeye başlamış bulunuyor. Merkezin geniş katılımlı bilimsel toplantılarının ilki olan I. Ulusal Genç Akademisyenler Sempozyumu'nun bu yılki konusu büyük İslâm âlimi Fuat Sezgin ve İslâmî ilimler olarak belirlendi. Böylece Prof. Dr. Fuat Sezgin Hoca'nın ülkemiz üniversitelerinde lisansüstü öğrenim gören genç akademisyenlerce tanınması ve tanıtılması hedeflendi.

SAMER olarak ülkemizin ilmî sahada yetiştirdiği isimlerin başında gelen Sezgin'in hayatı, çalışmaları ve etkilerine dair çok çeşitli konuların ele alındığı toplantıda sunulan otuz beş bildirinin daha geniş çevrelere ulaşmasını sağlamak üzere sempozyum kitabını yayımlamış bulunuyoruz. Bu çalışmanın Prof. Dr. Fuat Sezgin'i tanıma ve anlama çabalarına katkı sunacağına inanıyoruz.

Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslâmî İlimler Sempozyumu, beş ayrı salonda dokuz oturumda icra edildi. Bildiriler sunum sırasına riayet ederek sempozyum kitabına yerleştirildi. Tebliğlerin editoryal okumasında, usûl birliği sağlamak üzere başlıklar, bölümlendirmeler, kaynak gösterimleri gibi noktalardaki farklılıklar giderildi.

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi olarak İslâm kültür ve medeniyetinin yapı taşları olan büyük ilim adamlarımızın yeni nesillerce tanınması için çalışmalarımıza devam etme kararlılığındayız. Aynı kararlılığa genç akademisyenlere yönelik ilmî faaliyetleri sürdürme hususunda da sahibiz. Yapacağımız tüm ilmî toplantıların sonuçlarını SAMER Yayınları bünyesinde yayımlanacak eserlerle sunmayı hedeflemekteyiz.

Bu vesileyle Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslâmî İlimler Sempozyumu'na katılımlarıyla katkı sunan genç akademisyenler başta olmak üzere sempozyumun düzenlenmesine destek veren tüm yönetici, akademisyen ve çalışanlara teşekkürlerimi sunuyorum.

PROTOKOL KONUŞMALARI

Prof. Dr. Şaban Öz

SAMER Müdürü

Sayın Rektörüm, Sayın Rektör Yardımcım, Sayın Dekanım, kıymetli hocalarım, değerli öğrencilerim ve sempozyumumuza teşrif eden saygıdeğer misafirler, KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezimizin düzenlediği Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslâmî İlimler Sempozyumuna hoş geldiniz.

Rektörlüğümüz bünyesinde faaliyet gösteren Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezimizin amacı; Hz. Peygamber'in hayatının doğru anlaşılması ve anlatılması için klasik ve çağdaş ilmî yöntemlere bağlı kalarak Kur'ân, Siyer, İslâm Tarihi ve Hadis merkezli akademik çalışma ve araştırmalar yapılmasını, yayımlanmasını ve ortaya çıkacak ürünlerin seminer, sempozyum, konferans, çalıştay gibi bilimsel ve kültürel etkinlikler aracılığıyla ilim çevrelerine ulaştırılmasını sağlamaktır. Merkez olarak tek arzu ve beklentimiz; Allah'ın Kutlu Elçisi Peygamber (as)'ı Kur'an'ın ve Tarih'in tanıttığı şekilde tanımak, tanınmasına vesile olmak; bugünün insanına Resulullah'ı, onun yaşam modelini ve kurtuluş çaresinin onda olduğunu hatırlatmaktır. "Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslâmî İlimler" konulu sempozyumumuzun temel noktası da işte bu hedef ve arzumuzdur.

Dönem dönem karşılaştığımız "Resulullah'ın unutulan sünnetleri" listesine eklememiz gereken en büyük sünnetlerden birinin "mazeret üretmemek" olduğunu söyleyebiliriz. Hz. Peygamber (as) ne yalanlandığında, ne tartaklandığında, ne taşlandığında, ne dişleri kırıldığında ne de yenildiğinde, kısacası hayatının hiçbir anında hiçbir zaman mazeret üretmemiştir. İşte bugün burada Resulullah'ın unutulan bu büyük sünnetini, "mazeret üretmemek"yi yaşam modeli haline getirmiş büyük

bir İslâm âlimini daha iyi tanımak için bir araya geldik. Merhum Prof. Dr. Fuat Sezgin Hocamız, mazeretler sıralamak, ona buna sataşmak, popülist söylemlerle hep gündeme gelmek gibi bugün birçok örneğini gördüğümüz davranış modeli yerine; İslâm Medeniyetinde Ebû Hanifelerin, Ahmed b. Hanbellerin, Taberîlerin, İbn Teymiyelerin, İbn Rüşdlerin yaptığını yapmış; çalışmış, üretmiş ve Yeni İslâm Medeniyetinin yapıtaşlarından biri olmuştur.

Bu sempozyumumuzda hocalarının peşinden gitmelerini hatta inşallah onu geçmelerini arzuladığımız genç arkadaşlarımıza söz hakkı verdik. Hem üniversitemizden hem de ülkemizin farklı üniversitelerinden gelen otuz beş arkadaşımıza verecekleri katkılardan dolayı şimdiden teşekkür ediyor; Rabbim kendilerini ilimle nimetlendirsin diyorum.

Hem bu sempozyumumuzda hem de merkezimizin bütün proje ve faaliyetlerinde yakın destek ve teşviklerinden dolayı Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Niyazi Can Hocama ve rektör yardımcılarımıza huzurlarınızda bir kez daha yürekten teşekkür ediyorum. Ayrıca sponsorluk konusunda destek olan İlahiyat Fakültemizin Sayın Dekanı Prof. Dr. Mehmet Akif Özdoğan'a, Türkiye Diyanet Vakfı Kahramanmaraş Kitabevi'ne, Ensar Vakfı Kahramanmaraş şubesine, Endülüs Yayınları'na ve bütün siyer gönüllüsü dostlarımıza teşekkür ediyor, sempozyumumuzun hayırlı olmasını Yüce Rabbimden niyaz ediyor, hepinizi en kalbî duygularımla selamlıyorum.

Prof. Dr. Mehmet Akif Özdoğan

KSÜ İlahiyat Fakültesi Dekanı

Sayın Rektörüm, Sayın Rektör Yardımcım, Sayın SAMER Müdürüm, değerli hocalarım, sevgili öğrencilerim, sizleri saygıyla selamlıyor ve bu güzide toplantıya hoş geldiniz diyorum.

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinde böylesine önemli işlere imza atan bir araştırma ve uygulama merkezinin kurulmuş olması bizleri sevindiriyor. Merkezin kurucu ve idarecilerinin fakültemiz akademisyenleri olmasından ayrıca sevinç duyduğumu belirtmek isterim. Merkezin amaç olarak belirlediği Hz. Peygamber'i anlamak ve anlatmak yolunda olmayı tabiî olarak İlahiyat Fakülteleri de bir hedef olarak paylaşıyor. Fakültemizin ilmî faaliyetleri ve ders programlarının haricinde akademisyen ve öğrencilerimizin bu hedef doğrultusunda mesai harcamaları bir yandan fakültemizde sunulan kazanımları kuvvetlendirirken diğer taraftan bu sahada uzmanlaşma ve daha derin araştırmalar yapma imkânını sağlıyor. Biz KSÜ İlahiyat Fakültesi olarak bu programda olduğu gibi KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezinin diğer faaliyetlerini de elimizden geldiğince desteklemeye devam edeceğiz. SAMER ile birlikte ortak ilmî projeleri hayata geçirme arzusuna sahibiz.

Bugün icra edilen bu önemli toplantının, Hz. Peygamber'in başta çalışma sünneti olmak üzere pek çok sünnetini hayatında tatbik eden ve böylelikle İslâm medeniyetinin yapı taşı olmuş Prof. Dr. Fuat Sezgin Hocamız ve çalışmalarına ayrılması hakikaten memnuniyet verici. Sempozyum sayesinde gençlerin

Sezgin Hocalarını tanıma ve tanıtma gayretinde oluşlarının kendilerine ve bizlere çok şeyler katacağına eminim. Rahmetli Hocanın ilim aşkı ve hassasiyeti, çalışma azmi, vatan millet sevgisinin farkında olup bunları örnek alan genç nesle büyük ihtiyaç duyuyoruz. İslâm medeniyetinin bu vasıflara sahip gençlerle yeniden ayağa kalkacağına ve geçmişteki parlak günlerinin dahi ötesine geçeceğine inanıyorum. Kuşkusuz bu toplantı ve az önce SAMER Müdürü Prof. Dr. Şaban Öz Hoca'nın da belirttiği gibi merkezin bu yönde devam edecek çalışmaları böyle güzel bir amaca hizmet edecektir.

Son olarak ülkemizin dört bir köşesinden genç ilim insanlarını bir araya getiren Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslâmî İlimler Sempozyumunun hayırlı sonuçlara vesile olmasını temenni ediyor, sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen tüm hocalarımızı, katılan genç akademisyenleri kutluyor, bir kez daha saygılarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Niyazi Can

KSÜ Rektörü

Üniversitemizin değerli yöneticileri, değerli dekanlar, Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin kıymetli müdürü ve merkezimizin faaliyetlerine gönül veren, bu tür faaliyetlerde coşkusunu, şevkini, katılımını esirgemeyen siz sevgili öğrenciler, KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin düzenlemiş olduğu Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslâmî İlimler Sempozyumu'na hoş geldiniz.

Kuruluşunun üzerinden bugün tam beş ay geçen Merkezin bu süreçte ondan fazla faaliyet gerçekleştirmesi ve bir sempozyumla bu faaliyetleri taçlandırmasını çok önemli buluyorum. KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin ülkemiz ve uluslararası akademi dünyasında başarılı projelerle öne çıkacağına inanıyorum. Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi çok önemli bir alanı kendisine konu edindi. Resulullah'ı daha iyi anlamak ve anlatmak amacıyla faaliyetlerde bulunuyor. Merkezimizin bu amacı başlı başına çok büyük bir değer ve bu değer beraberinde Prof. Dr. Fuat Sezgin gibi Resulullah'ın yolundan, onun izinden giden insanları da tanıma ve tanıtmayı gerektiriyor.

Burada çok önemli bir sempozyum için toplandık. Cumhurbaşkanımızın direktifleriyle 2019 yılı Fuat Sezgin'i anlama, tanıma ve onunla ilgili etkinlikler düzenleme yılı olarak ilan edildi. Biz de bu etkinliklere ev sahipliği yapmak istedik ve Fuat Sezgin Yılı çalışmalarını İstanbul'da koordine eden Prof. Dr. Fuat Sezgin

İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı ve yine bu koordinasyonda görev alan Kırıkkale Üniversitesi Rektörlüğüne talebimizi ilettik. Bu çerçevede ilgili protokolü imzaladık ve gerekli çalışmaları başlattık. Bu noktada en büyük sorumluluğu Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezimiz üstlendi. Bu bakımdan öncelikle merkezimizin müdürü Prof. Dr. Şaban Öz Hocama, ona destek olan Dr. Öğr. Üyesi Feyza Hocama ve yine destek olan yöneticilerimize, bu tür faaliyetlerde onları ve bizleri yalnız bırakmayan siz sevgili öğrencilerimize hepiniz huzurunda teşekkür ediyorum.

Sözünü ettiğim protokolü imzalamaya gittiğimizde Prof. Dr. Fuat Sezgin'in asistanlarıyla, onun arkadaşlarıyla ve Frankfurt'ta beraber yaşadığı insanlarla görüşmeler gerçekleştirdik. Onlardan rahmetli Sezgin ile ilgili ilginç bilgiler öğrendik. Neredeyse tüm zamanını kütüphanede kitaplarıyla geçiren, bazen evine zoraki giden Sezgin Hoca'nın hastanede yatarken kitaplarını ve kütüphanesini sayıkladığını bizzat şahit olan öğrencileri anlattılar. Hatta vefatına yakın son günlerinde gözü kapalı kitap sayfalarını çevirdiğini aktardılar. O gün bir başka rektör arkadaşımız Hoca ile olan bir hatırasını anlattı. "Hocam 90 yaşındasınız, artık bu kadar çalışma yeter, sağlığınız bozulacak" dediklerinde o, "90 yaşına geldiğimizde namaz üzerimizden düşüyor mu? 90 yıl yaşasan da namazın farziyeti devam ettiğine göre benim de çalışmaya devam etmem gerekli" cevabını vermiş.

Sezgin Hoca'nın kitaplarının yalnızca üçte birini kendi kurduğu vakfa getirilebildiğini biliyoruz. Kendi kütüphanesinin üçte biri bile orada bir kütüphane oluşturmuş. Geri kalan üçte ikisi geldiği zaman muhteşem bir araştırma merkezi olacağını düşünüyorum. Bu büyük insanı, bu büyük âlimi tanıma ve tanıtmada hepimize görevler düşüyor. Onun yazdıklarını okumaya, onu anlama çabasına ve onu yeni nesillere tanıtma çalışmalarına devam etmemiz gerekir.

Tekrar böylesine önemli bir faaliyetin içinde bulunduğumuz için tüm üniversitemiz yöneticilerine, emeği geçen arkadaşlarımıza ve bu coşkumuza katıldığınız için, faaliyetleri takip ettiğiniz için siz sevgili öğrencilerimize de teşekkür ediyor, hepinize saygılarımı ve sevgilerimi sunuyorum.

Tebliğler

PROF. DR. FUAT SEZGİN'İN KENDİ DİLİNDEN PORTESİ

Yücel Onay*

Prof. Dr. Fuat Sezgin 24 Ekim 1924 Bitlis doğumludur.[1] İlkokulu Ağrı'da okuyan Sezgin, ortaokul ve lise tahsilini Erzurum'da gördü.[2] 1943 yılında üniversite eğitimi için İstanbul'a gitti.[3] İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap ve Fars Filolojisi mezunu olduktan sonra[4] 1954'te de Doçentliğini tamamladı. 60'lı yıllarda Türkiye'den sürgün edilen Sezgin,[5] hayatının 50 yıllık zaman dilimini ülkesinden ayrı yaşamış[6] ve Almanya'da Ursula Hanım ile tanışıp onunla evlenmiştir.[7] Çalışmalarından dolayı 1978 senesinde Kral Faysal ödülünü kazanmış, Goethe Üniversitesinde Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsünü ve Frankfurt Üniversitesinde İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'ni kurmuştur.[8] 2000'li yıllardan sora yavaş yavaş Türkiye'ye dönmeye başlayan Sezgin,[9] 2008'de Frankfurt Üniversitesindeki aynı isimle İstanbul'da da İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'ni açmıştır.[10] Hayatını ilme adayan Sezgin, 30 Haziran 2018'de vefat etmiştir.[11]

---

1 Sezgin, Fuat, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Söyleşi: Sefer Turan, Timaş Yay., İstanbul 2018, 8; Arslan, Taha Yasin, "İslâm Araştırmalarına Adanan Bir Asırlık Hayat: Fuat Sezgin (1924-2018)" *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (41), İstanbul 2019, 201.

2 Arslan, 201.

3 Sezgin, Fuat, *İslâm'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış*, J. W. Göthe Üniversitesi Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Bilimleri Enstitüsü, Adam Akademi/1, İstanbul 2011, 90; Arslan, 201.

4 Dere, Ali, "Mehmet Fuat Sezgin Hoca'nın Ankara İlahiyat Yılları: Sezgin ve Fakültenin Müşterek Tarihinden Bir Kesit" *Ankara Üniversitesi İFD*, 2018, LIX (2), 223.

5 Arslan, 202.

6 Sezgin, Fuat, "Müslümanların Bilimler Tarihinde 800 Yıl Süren Kreatif Merhalesini Ne Kadar Tanıyoruz?" *Türkiye IV. Dinî Yayınları Kongresi*, DİB Yay., Ankara 30-31 Ekim 2009, 23.

7 *Trt Haber-İnci Ertuğrul ile Haber Tadında*, Yay. Tar., 2 Aralık 2016, Erişim Tar., 6 Nisan 2019.

8 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 20-21, 67.

9 *Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Yayını*, Yay. Tar., 3 Temmuz 2018, Erişim Tar., 7 Nisan 2019.

10 *Trt Haber-İnci Ertuğrul ile Haber Tadında*; Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 86.

11 Dere, 222.

Kendi Dilinden Hayatı

A. Hayatını İlme Adaması

İlkokul döneminde Fuat Sezgin, bir hocasının:

> *'Müslümanlar eskiden dünyanın öküzün boynuzunda durduğu inancına sahipti.'*

şeklinde açıklamasını, lise yıllarının sonuna kadar sorgulamadan inanmıştır. Ancak onun bu düşüncesi, Alman hocalarının, Müslümanların birçok ilme katkı yaptıklarını ve eserler verdiklerini anlatmasıyla değişmiş ve ömrünü İslâm Bilim Tarihine adamaya karar vermiştir.[12] Yine onun kendi hayatını ilme adamasında Alman hocası Ritter'in de etkisi vardır. 1943 yılında Ritter ile tanışan Sezgin, aslında mühendis olmak isterken hocayla yolları kesiştikten sonra ondan etkilenerek bu fikri kafasından çıkarmıştır. Bununla beraber hocanın, en büyük arzusunu:

> *"Müslümanların Batı karşısındaki aşağılık kompleksinden kurtulması, bunun karşılığında Batılıların da Müslümanların bilime katkılarını görerek üstünlük duygusundan uzaklaşması."*

şeklinde açıklaması, yaşamının asıl amacıyla birlikte kendini ilme verme sebeplerinden de biridir.[13]

B. Sürgün

Sezgin, 1960 yılında[14] Türkiye'den siyasi sebeplerden dolayı ayrılmak zorunda kalmıştır.[15] Kendisini tehlikeli 147 kişilik liste içerisinde bulan hoca,[16] bu haberi alışını:

> *"Şöyle ki 1960'ın sonlarına doğruydu, bir gün evimden dışarı çıktım. Baktım gazete satan çocuklar bağırıyorlardı; 'Yazıyor, yazıyor 147 profesörün üniverı siteden atıldığını yazıyor' diye. Ben de enstitüye gidiyordum. Gazeteyi aldım, baktım, benim de adım yazılıydı. Gazeteyi çantama koydum, enstitüye değil Süı leymaniye Kütüphanesi'ne gittim. Öğrencilerim, asistanlarım nerede olduğumu merak etmişler. Beni aramışlar, bakmışlar ve Süleymaniye kütüphanesinde çaı lışırken bulmuşlar beni."*

12 *Trt Haber-İnci Ertuğrul ile Haber Tadında.*

13 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 11-14.

14 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 11.

15 Kenan, Seyfi, "İslâm Dünyasının Duraklama Sebepleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek" *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, I (4), 79.

16 Arslan, 202.

sözleriyle ifade etmektedir.[17] Elinde bir valiz elbise ve yazma fişleri ile memleketten ayrılmış, kendisinin sürgününe sebep olan askeri darbeye ve kendisini memleketten attıran kişilere ise kızmamıştır. Hatta o bu durumun şahsına daha faydalı olduğuna inanarak darbe ile ilgili ve kendini sürgün ettiren kişilerle alakalı olarak:

> *"Çok çocukça bir şeydi o. İnsan çocukların yaptığı hataları affeder. Ben de onun için çocukça diyorum. Ben o hatayı affettim. Bu bana fazla tesir etmedi. Almanya'ya giderek müthiş bir çalışmanın içerisine düştüm. Onun için hiç kızgınlık duymadım zaten bugün bile duymuyorum. Bir de çocuğun yaptığına karşı insan nasıl bir reaksiyon gösteriyorsa ben de öyle bir reaksiyon gösterdim. Ama şunu söyleyeyim. 1970 seneleriydi galiba. Yine bir askeri darbe gibi bir şey olmuştu. Kardeşim vardı Refet Sezgin. O bir süreliğine bakanlık yaptı. Üstün zekâlı Türk çocuklarının geliştirilmesine matuf Almanya'da bir vakıf kurmak istiyordum. Bu vakıf aracılığıyla senede 10 Türk talebesini finanse ederek onlara bilimler tarihini öğretecektik. Vakfa yardım sağlamak için Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş'e gittik. İlk hükümet darbesini yapanlardan biri de o idi. Kendisini bir ara tanımıştım. Ona şunu söyledim: 'Siz askeri darbe yaptığınız andan itibaren daima sizin yanlış yaptığınıza inandım ve size muhaliftim. Siz her şeyi yanlış yaptınız ama bir şeyi doğru yaptınız. Bu da beni memleketten çıkarmış olmanızdır.' dedim, kıpkırmızı oldu."*

açıklamasını yapmaktadır.[18]

C. Dil Bilgisi

Hocanın, hayatıyla ilgili söylemlerde onun yirmi yedi dil bildiği ifade edilse de o, kendisine bu konuda sorulan bir soruya:

> *"Hayır, mübalağa ediyorlar. Zaruri olduğu zaman bir dil öğrenmeye çalışırım."*

diye cevap vermiş, kaç dil bildiğini genelde söylememiştir.[19] Yine de Sezgin'in elli üç yaşından sonra Rusçayı, altmışından sonra da Portekizceyi öğrenmesi onun dile karşı olan ilgisini açıkça göstermektedir. O bu dilleri öğrenme süreciyle ilgili açıklamasında:

> *"Dünya coğrafya tarihini yazmam için bildiğim dillerin yeterli olmayacağını fark edince elli üç yaşından sonra Rusça, altmış yaşından sonra da Portekizce öğrendim. Onca çaba sarf edip emek harcadıktan sonra coğrafya eserlerini yayınladım. Allah aşkına siz hiç okumuyor musunuz?"*

17 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 63-64.
18 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 19, 65.
19 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 36; ayrıca bakınız: *Trt Haber-İnci Ertuğrul ile Haber Tadında.*

diyerek haklı bir serzenişte de bulunmaktadır.[20] Ayrıca Arapçayı sadece altı ayda, evinde babasından kalma Taberî tefsiriyle birlikte başlangıçta Türkçe tefsirler üzerinden karşılaştırarak anlamaya çalışması ve sonraları Arapçayı kendi ana dili gibi öğrenmesi de takdire şayandır.[21]

D. Çalışma ve Öğrenme Azmi

Bilimler tarihçisi Fuat Sezgin, hayatının büyük bir kısmını günde on yedi saat çalışarak geçirdiğini ifade etmektedir.[22] O, günlük çalışmasının bu kadar fazla olmasının nedenini, kendi hocalarından Ritter'e bağlamakta ve konuyla ilgili olarak şunları dillendirmektedir:

> *"Ritter hoca bir gün bana: 'Fuat günde kaç saat çalışıyorsunuz?' diye sordu. Ben ona 13114 saat çalıştığımı söyledim. Tahminen o kadar çalışıyordum. Bana dedi ki: 'Bu tempoyla bilgin olamazsınız. Eğer bilgin olmak istiyorsanız buna birkaç saat daha eklemeniz gerekir. Benim hocam Brockelmann günde 24 saat çalışıyordu. Gün daha uzun olsaydı daha çok çalışırdı.' dedi. O söz bana öyle tesir etti ki hakiı katen yetmiş yaşıma kadar devam edecek bir tempo yakaladım. O konuşmadan sonra bu yaşıma kadar günde hep 17 saat çalıştım. O söz beni çok etkilemişti."*[23]

Hayatının büyük kısmını bu denli yoğun bir çalışmayla geçiren Sezgin, seksen yaşından sonra on yedi saatlik çalışma saatinden üç beş saat azaltmak zorunda kalışını tembellik olarak görmektedir.[24] Ayrıca ömrünün sonlarına doğru çalışma saatini ona düşürmek zorunda kaldığını ifade ederek bir zamanlar hocası Ritter'in kendilerine söylediği gibi bize de günde 13-14 saat çalışmayla bilgin olunamayacağı öğüdünü vermektedir.[25] Diğer yandan Sezgin, öğrenme azmiyle de ön plana çıkmaktadır. O:

> *"Ve sürekli bir şeyler öğreniyorum ve insan hayatında sürekli öğrenmek çok mühimdir. Mesela bir işe başladıktan bir hafta sonra insanın kendi kendine bu hafta ne öğrendim diye sorması lazım. Bazen seyahatlerde olduğum zaman o hafta hiçbir şey öğrenmedim gibi gelir bana. Evet... Aşağı yukarı her gün bu soruyu kendime soruyorum. Her gün alıştığım için her gün soruyorum."*

20 Kenan, 78.

21 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 15.

22 Sezgin, "Müslümanların Bilimler Tarihinde 800 Yıl Süren Kreatif Merhalesini Ne Kadar Tanıyoruz?" 23; *Trt Haber-İnci Ertuğrul ile Haber Tadında.*

23 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 55.

24 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 39.

25 *Trt Haber-İnci Ertuğrul ile Haber Tadında.*

sözleriyle, öğrenme azmini kendi ifadesiyle anlatmaktadır.[26] Hoca ilme kendini o kadar adamıştır ki yaptığı söyleşi ya da röportajlarda dahi şahsı ile alakalı soruları hızlıca geçiştirmekte ve konuyu hemen Müslümanların bilime dair katkılarına ve ilme getirmektedir.

E. Türkiye'ye Dönüş

Yukarıda çalışma ve öğrenme azmiyle ön plana çıkan Sezgin, yine bir gün coğrafya üzerinde çalışma yaparken sonradan eşi olacak olan Ursula hanım ile tanışmıştır.[27] Özellikle de Almanca öğreniminde hoca, eşinin çok fazla etkisi olduğunu kendisi ifade etmektedir.[28] 2000'li yıllardan sonra eşi üzerinden irtibata geçen bazı kurumlar, hocayı artık yavaş yavaş Türkiye'ye seyahat ettirmeyi başarmışlardır.[29] Türkiye'ye dönme sürecinden sonra ise İstanbul'da İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'ni açmıştır.[30] Ömrünü ilme adayan Sezgin, 30 Haziran 2018 tarihinde vefat etmiştir.[31]

Sonuç

Bitlis doğumlu olan Fuat Sezgin, gençlik yıllarını Türkiye'de geçirmiş olsa da 1960'lı yılların siyasi buhranından ötürü kendisini Almanya'da sürgün olarak bulmuştur. Ancak o hiçbir zaman bu sürgününden dolayı yakınmamış hatta şahsına faydalı olduğunu dahi ifade etmiştir. Günlük çalışması hayatının büyük kısmında 17 saati bulan Sezgin, birçok dili öğrenmenin yanında yurtiçi ve yurtdışında çeşitli enstitü ve müze de açmayı başarmıştır. Ayrıca o, çalışma ve öğrenme azmiyle de her araştırmacıya örnek bir şahsiyet olarak da karşımıza çıkmaktadır. Hayatının sonlarını Türkiye'de yaşayarak geçirdikten sonra vefat etmiştir.

---

26 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 91.
27 *Trt Haber-İnci Ertuğrul ile Haber Tadında.*
28 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 68.
29 *Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Yayını.*
30 *Trt Haber-İnci Ertuğrul ile Haber Tadında*; Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 86.
31 Dere, 222.

Kaynakça

Arslan, Taha Yasin, "İslâm Araştırmalarına Adanan Bir Asırlık Hayat: Fuat Sezgin (1924-2018)" *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (41), İstanbul 2019, 201-205.

Dere, Ali, "Mehmet Fuat Sezgin Hoca'nın Ankara İlahiyat Yılları: Sezgin ve Fakültenin Müşterek Tarihinden Bir Kesit" *Ankara Üniversitesi İFD*, LIX (2), Ankara 2018, 221-250.

Trt Haber-İnci Ertuğrul ile Haber Tadında, Yay. Tar., 2 Aralık 2016, Erişim Tar., 6 Nisan 2019, 17:00.

Kenan, Seyfi, "İslâm Dünyasının Duraklama Sebepleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek" *Değerler Eğitimi Dergisi*, I (4), 2003, 73-98.

Sezgin, Fuat, "Müslümanların Bilimler Tarihinde 800 Yıl Süren Kreatif Merhalesini Ne Kadar Tanıyoruz?" *Türkiye IV. Dinî Yayınları Kongresi*, DİB Yay., Ankara 30-31 Ekim 2009, 23-32.

Sezgin, Fuat, "*İslâm'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış*" J. W. Göthe Üniversitesi Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Bilimleri Enstitüsü, Adam Akedemi/1, İstanbul, 2011, 89-98.

Sezgin, Fuat, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Söyleşi: Sefer Turan, Timaş Yay., İstanbul 2018.

Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Yayını, Yay. Tar., 3 Temmuz 2018, Erişim Tar., 7 Nisan 2019.

HAYATI EKSENİNDE ÜNLÜ BİLİM TARİHÇİSİ PROF. DR. FUAT SEZGİN'İ ANLAMAK

Şeyma Deniz[1*]

Ünlü bilim tarihçimiz Prof. Dr. Fuat Sezgin, bilim tarihinde yapmış olduğu çalışmalarıyla adını tüm dünyaya duyurmuştur. Geçmiş ile gelecek arasında köprü vazifesi gören el yazma eserlerden edindiği bilgilerle Müslüman bilim adamlarımızın yaptığı çalışmaları tüm dünyaya göstermek için olağanüstü gayret sarf etmiştir. Bu minvalde en büyük amacı İslâm dünyasının örtbas edilmek istenen köklü medeniyetini gün yüzüne çıkarıp "milletim" dediği Müslümanların acziyet duygusundan kurtularak tekrar eski özgüvenlerine sahip olup bayrağı kaldığı yerden taşımalarıdır. Bu gayeyle ilme olan susamışlığı ve azmiyle gece gündüz demeden büyük bir sebatla çalışıp bilim tarihi alanında çığır açmıştır.

Bildiride, Bitlis'te doğup eline aldığı şarkın güneşiyle zihinleri aydınlatan beyne'l-milel Müslüman bilim tarihçimiz Fuat Sezgin'in hayatı hakkında bilgi verilmektedir. Ülkesinden zorla çıkarılıp yurt dışında yaşama mecburiyetinde kalan Fuat Sezgin'in memleketine olan sadakat ve sevdasından bir şey kaybetmemesi hayatından bazı kesitlerle bir nebze de olsa gözler önüne serilecektir. Ayrıca hoca-talebe arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğinden yola çıkarak geçmişe olan vefa duygusuyla yazmalardan edindiği malumat ile güncel bilgileri mecz edip çağa taşıyabilmesine değinilecektir. Son olarak bilim tarihi alanında çalışmak isteyen akademisyenler için öncü bir şahsiyet olduğu ve İslâm medeniyeti için yaptığı çalışmaların ülkemizde hak ettiği değeri her geçen gün daha fazla gördüğü belirtilecektir.

1* Yüksek Lisans Öğrencisi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, seymadeniz0026@gmail.com.

A. Hayatı

1. Çocukluğu ve Gençliği

İslâm âleminin medar-ı iftiharı olan büyük bilim tarihçimiz Prof. Dr. Fuat Sezgin, 24 Ekim 1924 tarihinde Bitlis'te doğmuştur. İlkokulu Doğubayazıt, ortaokul ve liseyi Erzurum'da tamamlayan[2] Sezgin mühendis olma arzusuyla İstanbul'a gelmiştir. Ancak akrabalarından birinin isteği üzerine İstanbul Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümünde yapılan seminere katılmıştır. Burada büyük oryantalist Helmut Ritter'in konuşmasından çok fazla etkilenen Sezgin ertesi gün Ritter'in talebesi olmak için enstitüye kayıt olmaya gitmiştir. Ne kayıt için son günün geçmesi ne de Ritter'in alanının çok zor olduğuna yönelik uyarılar Sezgin'i kararından vazgeçirememiştir.[3] Bu ısrar ve isteğini derslerde de gösteren Sezgin, senelerce okuyamayacağı kaynaklardan süzülmüş bilgileri aktaran hocasını pür dikkat dinleyip hiç not tutmamıştır.[4]

1.1. Fikir Dünyasının Şekillenmesi

İlkokul yıllarında öğretmeninin söylemiş olduğu 'İslâm bilginlerinin Dünya'nın bir öküzün boynuzu üzerinde durduğuna inandıkları' iddiasını Sezgin hiçbir zaman kabul etmemiştir. Bu ithamı lise yıllarında da düzeltecek bir hocası olmamıştır. Üniversite sıralarında büyük oryantalist Helmut Ritter'le karşılaşıncaya kadar bu böyle devam etmiştir. Hocası modern matematiğin temelinde İslâm bilginlerinin kitaplarının mevcut olduğunu belirtmiştir. Misal olarak da Harezmî, İbn Yûnus, İbnü'l-Heysem ve Birûnî'yi vermiştir. Yıllardır aradığı hakikati bulmasına vesile olan bu malumatla geceyi zor geçiren Sezgin, o günden itibaren İslâm bilimleri alanına yönelmiştir. Yaptığı çalışmalar sonucu, Müslümanların 7. yüzyılın sonuna doğru Aristo'ya isnat edilen *Kitabü'l-Âlem*'i tercüme ettikleri bilgisine ulaşmıştır. Müslümanlar, daha o dönemde eserde geçen Dünya'nın yuvarlak olduğu nazariyesini müzakere edip kabul etmişlerdi. Ekseriyeti buna ilaveten Dünya'nın döndüğüne de inanmışlardı.[5] 16-17. yüzyıllarda Avrupa'daki skolastik anlayışın bazı bilimsel yanılgıları tabu haline getirerek sebep olduğu haksızlıklar düşünüldüğünde Müslümanların o dönemde kendilerine ulaşan yeni bilgi karşısındaki hoşgörüleri daha iyi anlaşılır.

2 Korkmaz, Tayfur, *20. yy. İslâm Bilim Tarihi Çalışmaları George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, 81.

3 Turan, Sefer, *Fuat Sezgin: Bilim Tarihi Sohbetleri*, Timaş Yay., İstanbul 2016, 13-14.

4 Korkmaz, 91.

5 Korkmaz, 83.

İlmi bir ibadet olarak gören Sezgin'in azmi hocasının nazar-ı dikkatinden kaçmamış olacak ki talebesini daha iyi yetiştirmek için birlikte kütüphaneye gidip yazma eserleri tetkik etmişlerdir. Ellerine aldıkları 20 kadar yazmayı aralarında onar onar taksim edip kapağına, cildinin kalitesine, kağıdın cinsine ve yazısına bakıp tarihini bulmaya çalışmışlardır. Bu tetkikler sonucunda Sezgin'in de isabetli görüşler beyan ettiğini gören hocası "*Bakıyorum boynuz kulağı geçti.*" diyerek talebesini onurlandırmaktan geri durmamıştır.[6]

1.2. Eserlerini Yazım Süreci

1943 senesinde Alman ordusunun Bulgaristan'a kadar ilerlemesi sebebiyle Türkiye'de üniversite eğitimi askıya alınmıştır. Ritter'de talebelerine bu arayı iyi değerlendirip Arapça öğrenmeleri tavsiyesinde bulunmuştur. Sezgin de babasından kalan Cerîr et-Taberî'nin tefsirini Türkçe mealiyle karşılaştırmalı olarak okumaya başlamıştır. Ağır bir dille yazılan tefsiri anlayabilmek için altı ay boyunca her gün 17 saat Arapça çalışmıştır. Bu gayretinin neticesinde ise tefsiri akıcı bir şekilde okumaya başlamıştır. Eğitime verilen ara sona erince Ritter, Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin İhyâu Ulûmi'd-Dîn adlı eserini okuması için Sezgin'in önüne koymuştur.[7] Metni çok rahat okuyabilen talebesinin bu başarısını görünce kendisi de 33 dil bilen Ritter, diğer profesörlerin önünde "*Hayatta bir dili bu kadar hızlı öğrenen birini görmedim*"[8] diyerek sevincini ortaya koymuştur.

Sezgin bilim tarihinde çok fazla milletin katkısı olduğunu fark edince o konudaki eserleri orijinalinden okuyup anlamak için -70 yaşına kadar her gün 17 saat çalışmasını gerektirse de- Arapça, Farsça, İbranice, Süryanice ve Latince başta olmak üzere toplam 27 lisan öğrenmiştir. Ancak mütevazı bir yapıya sahip olmasından dolayı bu durum mevzu bahis olunca "*Abartıyorlar!*"[9] demiştir.

Sezgin, 1944 senesinde İslâm Tarihi için çok meşhur olan Carl Brockelmann'ın (1868-1956) Arap Edebiyatı Tarihi (GAL:Geschichte der Arabischen Literatur) isimli eserini tetkik ederken İstanbul'da ve Türkiye'nin diğer şehirlerinde bulunan el yazmalarına nadiren atıf yapılmış olduğunu fark etmiştir. Eserdeki eksiklikleri tamamlamak için bir zeyl yazmayı düşünmüştür. Ancak eser bir zeyli aşacak kadar çok geniş olunca dünyadaki bütün yazmaları ihtiva eden müstakil yeni bir eser yazmaya karar vermiştir.[10] Hedeflediği bu eser için *"Bunu ancak bir*

6 Korkmaz, 82.
7 Turan, 15.
8 Korkmaz, 90.
9 Turan, 10.
10 Turan, 17.

komisyon yapar! Bir fert tarafından yapılamaz."[11] denildiği halde 1967'de Arap-İslâm Bilim Tarihi (GAS: Geschichte des Arabischen Schrifttums) adıyla zamanına kadar yazılmış en kapsamlı eseri kaleme almıştır. Ritter'in görüşlerine çok önem veren Sezgin, çıkan ilk nüshayı o sıralarda Türkiye'de olan hocasına göndermiştir. Uzun bir süre sonra cevap gönderen hocası "*Böyle bir kitap, ne daha önce yazıldı, ne de bundan sonra bu mükemmellikte yazılabilir*"[12] demiştir.

1.3. Keşifleri

Sezgin'in önemli keşiflerinden biri Topkapı Sarayı'nda çalışırken karşılaştığı ansiklopedinin içinde yer alan Halife Me'mun'un yaptırdığı dünya haritasıdır. Bu iş için 70 kadar coğrafyacı, astronom ve matematikçiyi vazifelendiren Halife Me'mun öncekilerden daha kesin ölçümlere ulaşmak için Bağdat ile Şam'da gözlemevi kurdurmuştur. 20-30 sene sonunda bugünkü değerlere çok yakın yeni bir harita yapılmıştır. Bu haritada Müslümanların 8-9. yüzyılda Yunan ve Hintlilerden öğrendikleri matematiksel coğrafyanın bazı ilkeleri yer alır. Ayrıca Marinos'a ait dünya haritasının da etkisi altındadır.[13]

Me'mun'un yaptırdığı harita, kaybolduğu için tarihî bir gerçeklik olarak bilinmesine rağmen önemi tahmin edilememiştir. Sezgin haritayı bulunca Marinos'un haritasıyla mukayese etmiş ve sonucunda ciddi farklar olduğunu görmüştür. En büyük fark Marinos'un okyanusları bir göl halinde göstermesidir. Ayrıca Yunanlılar Marinos'un haritasıyla Afrika'nın güneyinden dönülebileceğini bilmezken Müslümanlar 9. yüzyılın sonlarına doğru Afrika'nın güneyinden Çin'e ulaşabilmiştir.[14]

Yaptığı çalışmalar sonucunda Müslümanların elde ettiği bilgiyi geliştirerek matematiksel coğrafya ve kartoğrafyanın %80'ine katkı sağladıklarını; Yunan, Hint ve 18. yüzyıl modern Avrupasının ise bu bilimde yalnızca %20'lik payı olduğunu tespit etmiştir.[15] Daha önce bilinmediği için bu alanda eser yazılamazken bulguları neticesinde Matematiksel Coğrafya Tarihi'ni dünyada ilk yazan kişi Sezgin olmuştur.[16]

Sezgin, keşfettiği haritayla Müslümanların astronomi ve denizcilikte çok ileride olduklarını ispatlamakla birlikte Portekizlilerin modern denizcilik biliminin kurucusu olduğu bilgisinin yanlışlığını tespit etmiştir. Bizzat onların tarih

11 Turan, 72.
12 Korkmaz, 87.
13 Turan, 29.
14 Turan, 30.
15 Korkmaz, 78.
16 Turan, 78.

kitaplarını delil göstererek aslında bu yolculuklarında hiçbir şey bulmadıklarını ortaya çıkarmıştır. Sezgin'in bu kitaplardan elde ettiği bilgilere göre İslâm haritaları Portekizlilere 15. asrın başlarında ulaşmıştır. Bu sayede Hint Okyanusu kıyılarında çok miktarda altın, halı ve baharat olduğunu öğrenmişlerdir. Portekizliler buraya daha yeni ulaşmaya çalışırken bu yol uzun zamandan beri Müslümanlar tarafından zaten kullanılıyordu. Hatta Hint Okyanusu 15. yüzyılda bir İslâm gölü gibidir. Hindistan ve Java Müslümanların elindedir. Ummanlı İbn Macid ve Süleyman el-Mehrî 15. yüzyılda matematiksel astronomi alanında temeyyüz etmiş iki denizcidir.[17]

Bir diğer önemli keşfi ise daha önceki bulgularına dayanarak Amerika kıtasının Avrupalılardan önce Müslümanlar tarafından buluşunu iddia olmaktan çıkarıp ispatlamasıdır. Sezgin'e göre Müslümanlar en geç 10. yüzyılın yarısından itibaren Amerika'ya gitmeye başlamışlardır. Bir kısmı dönmüş bir kısmı dönememiş olsa da 15. yüzyılda Amerika haritasının bir kısmını yapmışlardır. Sonraki devirlerde Bartolomeu Dias ve Vasco da Gama'nın Müslümanların haritalarıyla Ümit Burnu'na ve Hint Okyanusu'na yöneldikleri gibi Kolomb ve Portekizli gemiciler de Amerika'ya ellerine geçen İslâm dünyasının haritalarıyla ulaşmışlardır. Günümüzde her ne kadar kabul edilmese bile bu hakikat eski Portekizliler ve İspanyollar tarafından inkâr edilmemiştir.[18]

Sezgin'in Süleymaniye Kütüphanesindeki binlerce yazma arasından gün yüzüne çıkardığı diğer önemli keşfi ise Ebu'l-Izz el-Cezerî'nin *Olağanüstü Mekânik Araçların Bilgisi Hakkında Kitap (el-Câmi Beyne'l-İlm ve'l-'amel en-Nâfi' fi's-sınâ'ati'l-hiyel)* adıyla Türkçeye çevrilen eseridir.[19] Cezerî'nin bu kitabı dünya teknoloji tarihinin en önemli eserlerinden biridir. 12. yüzyılda Artuklu Sultanı'nın Cezerî'ye *"... Eşsiz araçlar yapmış, onları gücünle işler duruma getirmişsin. Seni yoran ve kusursuz biçimde inşa ettiğin bu şeyler kaybolup gitmesin. Benim için icat ettiğin bu araçları biraraya toplayan ve her birinden ve resimlerinden seçmeleri kapsayan bir kitap yazmanı istiyorum*"[20] demesi sonucu yazılmıştır. Eser, suyu yukarı çıkarmak için inşa edilen araçlardan güneş saatlerinin geçişini bildiren su saatine kadar mekânik araçlara ilişkin pek çok aygıtın çizim ve tanıtımını ihtiva etmektedir. Günümüzden yaklaşık 9 yüzyıl önce yazılmış bu esere bakıldığında o dönemdeki teknolojik seviyeyi

17 Korkmaz, 155-156.

18 Korkmaz, 156-157.

19 Kenan, Seyfi, "İslâm Dünyası'nın Duraklama Sebebleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek", *Değerler Eğitimi*, 2003, I (4), 77.

20 Bedî'ûz-Zamân Ebü'l-İzz İsmâ'îl b. er-Rezzâz el-Cezerî, *el-Câmi' Beyne'l-'İlmve'l-'Amel en-Nâfi' fî es-Sınaâti'l-Hiyel,* (çev. Sevim Tekeli, Melek Dosay, Yavuz Unat), Ankara: TTK Yay., 2002, 16.

görmek mümkündür. Eserde çizilen ve detaylı bir şekilde tanıtımı yapılan cihazlar eserin yazıldığı dönemde henüz bilmediğimiz birçok alanla ilgili başka teknolojik tasarımların da olabileceği konusunda ipuçları vermektedir.[21]

1.4. Akademik Hayatı

1947 senesinde "*Bedî' İlminin Tekâmülü*" konusunda yaptığı tezin ardından 1951'de Ebû Ubeyde Ma'mer bin el-Musennâ'nın ***Mecâzü'l-Kur'ân***'ındaki filolojik tefsirini konu alan çalışmasıyla doktorasını tamamlamıştır.[22] Bu süre zarfında Ankara İlahiyat'ta başlayan asistanlığını, askerlik dönüşünde kısa süreli olarak Tefsir bölümü asistanlığıyla devam ettirmiştir. Daha sonra 1953'te nakl olduğu İstanbul Üniversitesi'nde de asistanlığını sürdürmüştür. Bu dönemde bir süre Muhammed Hamidullah'ın asistanlığını[23] da yapan Sezgin, 1954'te Arap Dili ve Edebiyatı bölümünde, *"Buhârî'nin Kaynakları"* adlı tezini tamamlayarak İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nde doçent olmuştur. Bu teziyle Buhârî'nin derlediği hadislerin sözlü kaynaklara değil, aksine 7. yüzyıla kadar uzanan yazılı kaynaklara dayandığını ispatlamıştır.[24] Sezgin'in en büyük keşiflerinden birisi olan bu tez Avrupa merkezli oryantalist çevrelerde hâlâ tartışılmaktadır.

27 Mayıs 1960 yılında Türkiye'de yapılan askerî darbe nedeniyle 147 akademisyenin ülkeden men' edilmesine karar verilmiştir. Sezgin bir sabah enstitüye gitmek için yola çıktığında listede adını görünce kederli bir şekilde Amerika ve Almanya'daki dostlarına mektup yazmıştır. 10-15 gün içerisinde Frankfurt Üniversitesi, Kaliforniya'daki Berkeley Üniversitesi ve Yale Üniversitesi'nden olumlu cevap almıştır. *Arap-İslâm Bilim Tarihi* adlı eserinin çalışması hâlâ bitmediği için Türkiye'den fazla uzaklaşmak istemiyordu. Bu sebeple dünyanın tek Bilimler Tarihi Enstitüsü'ne sahip olan Frankfurt Üniversitesi'ni seçmiştir.[25]

1961'deki gidişinden iki yıl sonra Bilimler Tarihi Enstitüsü'ne geçmiş ve 1965'te Frankfurt Üniversitesi Kimya Bölümü'nde Câbir bin Hayyân konusunda ikinci doktora tezini yazıp bir yıl sonra profesör unvanını kazanmıştır.[26]

---

21 Kenan, I, 77.

22 Fethi Güngör, "Fuat Sezgin'in İlmî Mirasına Sahip Çıkabilmek", 3 Temmuz 2018, Diriliş Postası, http://fethigungor.net/dirilis-postasi/fuat-sezgin-hocanin-ilmi-mirasina-sahip-cikabilmek/,(10.12.2018).

23 Fethi Güngör, "Fuat Sezgin'in İlmî Mirasına Sahip Çıkabilmek", 3 Temmuz 2018, Diriliş Postası, http://fethigungor.net/dirilis-postasi/fuat-sezgin-hocanin-ilmi-mirasina-sahip-cikabilmek/, (10.12.2018).

24 Korkmaz, 85.

25 Turan, 64.

26 http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi, 15.12.18.

1965 yılında kendisi gibi şarkiyatçı olan Ursula Hanım'la evlenmiş ve 1970 yılında kızı Hilâl dünyaya gelmiştir.[27]

1.5. Müze Kurma Düşüncesi

Sezgin, modern bilimin temelini Avrupa'nın kıskacından kurtarmak ve günümüzdeki şekline bütün medeniyetlerin katkısıyla geldiğini insanlığa göstermek niyetindedir. Çünkü bu hakikat asırlarca görmezden gelinerek tahkir edilmiştir. Bu gayeyle şarktan doğan İslâm medeniyetinin 800 yılllık altın çağıyla bilimi aydınlattığını gün yüzüne çıkarmıştır. Çalışmasının sadece bir kısmının bilim dünyasına hizmet ederken geri kalanının İslâm âleminin yitirmiş olduğu hürmet, itimat ve hak ettiği değeri tekrar kazandırmaya yönelik olduğunu söylemiştir.[28] Geçmiş ile gelecek arasında köprü vazifesi gören yüzlerce yazmanın tetkikiyle Müslüman bilim adamlarının buluşlarını, bilimsel alet, araç ve gereçlerini somut bir şekilde ortaya çıkarmıştır.

1978 senesinde İslâm âleminin Nobel'i sayılan "Kral Faysal" ödülünü kazanan ilk kişi olması sebebiyle Arap dünyasının devlet adamlarıyla tanışma imkânına sahip olmuş ve bunu bir vesile bilerek yapmayı hedeflediği büyük projeyi onlara aktarmıştır. Düşüncesinin destek görmesiyle 1982 senesinde Frankfurt'taki Goethe Üniversitesi'ne bağlı Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü'nü ve 1983'te de buranın müzesini kurmuştur. Bu düşüncenin asıl fikir babası olan Alman fizikçi Eilhard Wiedemann, zamanının teknik yetersizliği sebebiyle yaklaşık 30 yılda beş aleti yapabilmiştir.[29] Sezgin de bu mirasa ilmî birikimini katarak hazırladığı 800'den fazla örneği müzede sergilemiştir. Aynı binanın sol tarafında hayatı boyunca büyük zorluklara katlanıp farklı ülkelerden aldığı 45 bin ciltlik kitap ve 10 bin adet mikrofilmle kurduğu Bilimler Tarihi Kütüphanesi yer almıştır. Bazı kitapları sahasında orijinal tek nüsha olma özelliğini taşıyan bu kütüphane, İslâm Bilimler Tarihi açısından dünyada tek olma özelliğine sahip bir ihtisas kütüphanesidir.[30] Bu müzenin bir benzeri ise 2008 yılında İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi adıyla İstanbul Gülhane Parkı içerisindeki binada kurulmuştur. Müzenin girişinde Halife Me'mun'un yaptırdığı dünya haritasının kopyası olan yerküre maketi bulunurken bahçesinde ise İbn Sina'nın *el-Kanun fi't-Tıbb* isimli kitabında bahsedilen bitkilerden 26'sının bulunduğu İbn Sina Botanik Bahçesi yer almıştır.[31] Müze-

27 http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi, 15.12.18.
28 Turan, 39-40.
29 Turan, 21.
30 http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi, 15.12.18.
31 Şahin İdin, "Prof. Dr. Fuat Sezgin Kimdir?", 4 Temmuz 2018, *TÜBİTAK Bilim Genç Dergisi*, http://www.bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/prof-dr-fuat-sezgin-kimdir, (14.12.2018).

de sergilenen objelerin tanıtıldığı *İslâm'da Bilim ve Teknik* isimli beş ciltlik eser, İstanbul İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'nin kataloğu olarak dört dilde yayınlanmıştır.

Müzenin yanı başında kendi isimleriyle kurulan Prof. Dr. Fuat Sezgin ve Dr. Ursula Sezgin Bilimler Tarihi Kütüphanesi'ni geliştirme faaliyeti ve merhum hocanın Almanya'da kalan kitaplarını bu kütüphaneye kazandırma çabaları hâlâ devam etmektedir. İstanbul İslâm Bilim ve Teknoloji Müzesi'nin çalışmalarını desteklemek amacıyla 2010'da Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı kurulmuştur. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi bünyesinde açılan Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Enstitüsü ise 2013 yılında faaliyetlerine başlamıştır.[32]

1.6. Vefatı

Velûd bir kişi olan Fuat Sezgin devrinin en büyük âlimlerinden birisi olarak 30 Haziran 2018 tarihinde 94 yaşındayken dar-ı bekâya irtihal eylemiştir. Kabri bütün bir hayatının medâr-ı iftihârı olan İstanbul İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'nin yanında bulunmaktadır. Umarız ki "cennet-mekân ve firdevs-aşiyan" merhumun bu dünyada İslâm ve Müslümanların izzetini yükseltmek için yapmış olduğu gayretli çalışmaları ukbada makamının âlî kılınmasına vesile olur.

B. Lâyık Görülen Ödül ve Üyelikler

Birçok önemli ödüle ve madalyaya lâyık görülen Prof. Dr. Fuat Sezgin, Kahire Arap Dili Akademisi, Şam Arap Dili Akademisi, Fas Rabat Kraliyet Akademisi, Bağdat Arap Dili Akademisi ve Türkiye Bilimler Akademisi'nin onursal üyesidir.

Frankfurt am Main Goethe Plaketi, Almanya Birinci Derece Federal Hizmet Madalyası, Almanya Üstün Hizmet Madalyası, İran İslâmî Bilimler Kitap Ödülü ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülü sahibidir.

Prof. Dr. Fuat Sezgin 2009 yılında Almanya'da kendisine verilmek istenen Hessen Kültür Ödülü'nü, Gazze katliamında İsrail yanlısı açıklamalarıyla tepki çeken Alman Yahudileri birliği başkanı Salomon Korn'la birlikte aynı ödülü alamayacağını gerekçe göstererek reddetmiştir.

32 http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi, 15.12.18.

Atatürk Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi, Prof. Dr. Fuat Sezgin'e fahri doktora unvanı vermiştir.

Prof. Dr. Fuat Sezgin öncülüğünde kurulan İstanbul İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi, ortaya konan özgün çalışmalardan dolayı kurum statüsünde Kültür ve Turizm Bakanlığı 2016 Özel Ödülü'ne lâyık görülmüştür.[33]

Sonuç

Prof. Dr. Fuat Sezgin 94 yıllık bereketli ömründe ilmi ibadet olarak görüp gece gündüz çalışmıştır. Memleketinden çıkarılmanın insanda bıraktığı derin yarayı uzun süre taşımış olmasına rağmen yabancı ülkeler tarafından yapılan vatandaşlık tekliflerini reddetmiş ve toprağına olan sadakatini ispat etmiştir. Ömrü boyunca mazlumların yanında durarak bilim adamının değerinin, menfaatle değil hakikatin yanındaki duruşuyla ölçüldüğünü göstermiştir. Bu süre zarfında Müslümanların kendilerine olan güveni geri kazandırmak için gece gündüz demeden büyük bir inançla çalışmıştır. Bunun neticesinde ortaya çıkardığı eserlerini bilim tarihine miras olarak bırakmıştır.

Kaynakça

Bedîʿûz-Zamân, Ebü'l-İzz İsmâʿîl b. er-Rezzâz el-Cezerî*, el-Câmiʿ Beyne'l-ʿİlm ve'l-ʿAmel en-Nâfiʿ fî es-Sınaâti'l-Hiyel,* (çev. Sevim Tekeli, Melek Dosay, Yavuz Unat), TTK Yay., Ankara 2002.

Güngör, Fethi, "Fuat Sezgin'in İlmî Mirasına Sahip Çıkabilmek", Diriliş Postası, 2018, http://fethigungor.net/dirilis-postasi/fuat-sezgin-hocanin-ilmi-mirasina-sahip-cikabilmek/, (10.12.2018).

İdin, Şahin, "Prof. Dr. Fuat Sezgin Kimdir?", *TÜBİTAK Bilim Genç Dergisi*, 2018, http://www.bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/prof-dr-fuat-sezgin-kimdir, (14.12.2018).

Kenan, Seyfi, "İslâm Dünyası'nın Duraklama Sebebleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, I (4), 73-98.

Korkmaz, Tayfur, *20. yy. İslâm Bilim Tarihi Çalışmaları George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Turan, Sefer, *Fuat Sezgin: Bilim Tarihi Sohbetleri*, Timaş Yay., İstanbul 2016.

http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi, 15.12.18.

33 http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi, 15.12.18.

FUAT SEZGİN'İN ÜNİVERSİTEDEN UZAKLAŞTIRILMA SÜRECİ VE ALMANYA'YA YERLEŞMESİ

Yusuf Çakıcı[1*]

İslâm bilimi ya da bilimler tarihi denilince akla ilk gelen isimlerden biri olan Fuat Sezgin, Müslümanların bilim tarihindeki yerini ve katkılarını ortaya koyabilmek için büyük çaba sarf etmiştir. Müslümanların İslâm bilim tarihinin öncüleri sayılabilecek konumda olduklarını kanıtlamıştır. Bilim tarihi serüveninin tek bir millete münhasır olmadığını, bu tarihe Müslümanların katkısının göz ardı edilemeyeceğini gözler önüne sermiştir. Bilimlerin milletler arası etkileşimle birlikte fikir, eser alışverişi yoluyla geliştiğini, bilimlerin bu şekilde birbirinin tamamlayıcısı/devamı olduğunu ortaya koymuştur. Binaenaleyh Sezgin, İslâm biliminin sadece Müslümanların katkılarıyla oluştuğunu iddia etmemiştir. Müslüman bilim adamlarının da farklı milletlerdeki bilimleri/buluşları ele alıp geliştirdiğini ya da kendine özgü bir bilim oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu anlayış bilimlerin birbirinin devamı, tamamlayıcısı ya da bir milletin buluşu olduğu gerçeğini ortaya koymuştur.

Müslümanlar arasında İslâm bilimleri konusunda bir geri kalmışlık düşüncesinin olduğu gerçeğinden hareketle, Fuat Sezgin'in bu çalışmaları sayesinde Müslümanların bu geri kalmışlık anlayışından uzaklaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu çalışmalarından dolayı kendisi için kullanılan ve kendisi için söylenen ve birkaç esere de isim olan "Yitik Hazine'nin Kâşifi"[2] ve ilim dünyasının "Kutup Yıldızı"[3] ifadelerini sonuna kadar hak ettiğini söylemeliyiz.

1* Yüksek Lisans Öğrencisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, yusufcakici@outlook.com.tr.

2 Bkz. Yılmaz, İrfan, *Yitik Hazine'nin Kâşifi Fuat Sezgin*, İzmir 2009.

3 Sezgin, Fuat, "Bilime Yön Veren Müslüman Âlimler: Prof. Dr. Fuat Sezgin" https://www.youtube.com/watch?v=S6JFreYMWAA, (10.03.2019).

Sezgin'in bu düşüncelerden hareketle kaleme aldığı önemli eserleri mevcut olup, eserlerini Almanca kaleme almıştır. Bu eserler arasında, İslâm'da Bilim ve Teknik adıyla Türkçeye de çevrilen, "*Wissenschaft und Technik im Islam*"[1] isimli eseri yer alır. Sezgin'in bir diğer önemli çalışması da ancak bir komisyon tarafından kaleme alınabileceği iddia edilen, kısaltılmış adı ile "*GAS*" olarak bilinen "*Geschichte des Arabischen Scrifttums*"[2] yani "İslâm *Bilim Tarihi*" isimli çalışmasıdır.

Sezgin, sadece İslâm bilim alanındaki çalışmalarıyla değil, özellikle hadis alanında da yapmış olduğu çalışmalarıyla bu alana katkı sağlamıştır. Yaptığı tez ile Batı dünyasında, İslâm'ın bilgi malzemesi konusunda var olan menfi düşüncenin değişmesini sağlamış, hicri ilk asırdan itibaren İslâm'ın bilgi malzemesi kaynaklarının sadece şifahi yolla değil, daha ilk asırlardan itibaren yazılı kaynaklarla geldiğini ortaya koymuştur.[3]

Ülkemizde yaşanan bir takım hâdiseler onun bu önemli çalışmalarını ülkesinde değil de gitmek zorunda bırakıldığı başka ülkede yapmaya mecbur bırakmış ve bu ülkenin bilimde referans ülke haline gelmesine olanak sağlamıştır. Sezgin'in üniversite'den uzaklaştırılma sürecinin ardından çalışmalarına devam edebilmek için Almanya'ya yapmış olduğu göçün daha iyi analiz edilebilmesi için bu çalışma önem arz etmektedir. Çalışmamızda tüm bu yaşanan süreçte ortaya çıkan hâdiseler ele alınacaktır. Aynı zamanda onun, üniversite'den uzaklaştırılmasına rağmen kimseye küsmeyip ve ilmî çalışmalarına devam ettiği ve bu hususta birçok gence örneklik teşkil ettiği anlatılmaya çalışılacaktır.

Fuat Sezgin'in Hayatına Kısa Bir Bakış

Fuat Sezgin, 24 Ekim 1924 yılında Bitlis'te dünyaya gelmiştir. İlkokulu Ağrı Doğubayazıt'ta, ortaokul ve liseyi Erzurum'da bitirmiştir. Liseyi bitirdikten sonra, Üniversite için 1943 yılında İstanbul'a gelmiştir. Burada İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde eğitimine başlamıştır. Sezgin'in, aklında ilk olarak mühendis olma fikri vardır.[4] 1943 yılında akrabalarından biri onu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne götürmüştür. Burada hayatının bir anlamda dönüm noktası olacak bir seminere katılmıştır. Bu semineri veren kişi dünyanın

1 Eser 5 cilt halinde Türkçeye çevrilmiştir. Eserin Türkçesi için Bkz. Sezgin, Fuat, İslâm'da Bilim ve Teknik, çev: Abdurrahman Aliy, İstanbul B.B. Kültür Aş. Yay., İstanbul 2008.

2 Bu eserin Türkçe çevrisi için Bkz. Sezgin, Fuat, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi,* çev: Prof. Dr. Fuat Sezgin, İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 2015.

3 Bu tez çalışması için Bkz. Sezgin, Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları,* Otto Yay., Ankara 2017.

4 Sezgin, Fuat, *Bilim Tarihi Sohbetleri,* Timaş Yay., İstanbul 2013, 13.

en büyük şarkiyatçısı, ünlü oryantalist Alman Hellmut Ritter'dir.[5] Ritter'in anlattıklarından etkilenen Fuat Sezgin, mühendis olma düşüncesini bırakır ve bu ünlü oryantalistin talebesi olmaya karar vermiştir. "O gün o büyük âlim beni büyüledi"[6] dediği Hellmut Ritter'in Bilimlerin temelinde, İslâm Bilimlerinin yattığını savunmasıyla bu alana yönelik çalışmalara başlamıştır. Artık bu tarihten itibaren Sezgin, çalışmalarını bilimler tarihine yoğunlaştırmıştır. Hocası ile beraber birçok yazma eseri tanımış ve tetkik etmiştir. Bu ünlü oryantalist'in zor bir adam[7] olduğunu ifade eden Sezgin, hocasının tavsiyesi üzerine Arapçayı öğrenmiştir.[8] Zaman içerisinde de birçok dili öğrenmiştir.[9]

Ritter'in öğrenciliği sırasında, Carl Brockelmann'ın "Arap Edebiyatı Tarihi" (Geschichte der Arabischen Literatür) isimli eserini tetkik etmiştir. Hocası zaman zaman bu eserin birçok eksikliğinin olduğunu ve bunların giderilmesi gerektiğinden söz etmiştir. Sezgin, bu kitap için bir zeyl yazma kararını vermiştir. Ancak daha sonra kendisi dünyadaki bütün yazma eserlere bakarak yeni bir kitap yazmaya karar verir ve *"İslâm'da Bilim ve Teknik"* (*Wissenschaft und Technik im Islam*) adıyla beş ciltlik eserini kaleme almıştır.[10]

1951 yılında İstanbul üniversitesinde Arap Dili ve Edebiyatı alanında, *"Mecâzü'l Kur'ân"* üzerine yaptığı çalışmasıyla doktor unvanını almıştır. 1954 yılında *"Buhârî'nin Kaynakları"* isimli çalışmasıyla da doçent olmuştur. Çalışmalarına İstanbul'da devam eden Sezgin, 1948-1949 yılarında Almanya'da misafir doçent olarak bulunmuştur. Sezgin, 1960 yılında Üniversiteden uzaklaştırılmış ve ülkesinden ayrılmak zorunda bırakılmıştır. Sezgin, İstanbul'da başladığı çalışmalarına Almanya'da devam etmiştir.

5 Sezgin, Fuat, İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., Ankara 2014, 21.

6 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 13.

7 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 14.

8 Kendisinin bu dili günde on yedi saat çalışarak öğrendiği bilinmektedir. Sezgin, on yedi saat çalışan birisinin de bunları başaracağını söylemektedir. Sezgin, 15.

9 Kendisine 27 dil bildiği ile ilgili sorulan bir soruya Sezgin: " Mübalağa etmişler" cevabını vermiştir. Bkz. Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 14; başka bir yerde ise şu cevabı vermektedir: "Birçok dil biliyorum. Bunu abartmışlar, ancak ne kadar dil bildiğimi ben bilmiyorum, saymadım demiştir. Ancak zaruri olan dilleri öğrenmeye çalıştım. Bilimler tarihçisi olmak istiyorsanız birçok dili de bilmeniz, öğrenmeniz gerekir" Bkz. Sezgin, Fuat, "Söz Sende" https://www.youtube.com/watch?v=8NzCDBwbJfQ (10.03.2019)

10 Sezgin'in hayatının anlatıldığı eser için Bkz., Bayhan, Nevzat, *Bilimler Tarihi'nde Zirve İsim Prof. Dr. Fuat Sezgin*, Yafa Yay., İstanbul 2015.

27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi ve Millî Birlik Komitesi

27 Mayıs 1960 darbesi cumhuriyet tarihinde görülen ilk askerî darbe olma özelliğine sahiptir. Bu darbe ile birlikte sonraki yıllarda gerçekleşecek olan askerî darbeler tarihi de başlamıştır.[11] Askeri darbeler, bir ülkenin büyümesi, gelişmesi ve ekonomik anlamda kalkınmasının önündeki en büyük engellerden birisidir. Askeri darbe ile karşı karşıya kalan bir ülke, ekonomik olarak çöküme uğrar. Darbeler, Türkiye'nin hem ekonomik, hem siyasî, hem de dînî alanlarını etkilemiştir. Bunun yanında eğitim gibi pek çok alana da etkisi vardır. Özellikle bu alanlarda darbelerin önemli nüfuzu olduğu aşikardır. Darbe sonucu mevcut iktidarın yönetimine el koyan askerin, iktidarın yönetimini beğenmeyerek ve bir takım söylemler geliştirerek hareket ettikleri görülmüştür. ülkemizdeki askerî darbelerin gerekçesi genelde mevcut yönetimin başarısızlığı ya da laiklikten ve Atatürkçülük'ten uzaklaşılmasıdır.[12] Aynı şekilde siyâsî iktidarın Anayasayı ihlâl etmekle beraber, meşrûluğunu kaybetmesi söylemi de darbelerin önemli gerekçeleri arasında yer alır.[13] Buradan da anlaşılmaktadır ki darbelerin temelindeki en önemli neden siyasî nedenlerdir.

Darbe sonucu gerçekleştirilen bir takım yenilenmeler, tasfiyeler her alanda kendisini göstermiştir. Yönetimi eline alan asker, kendisine yönelik eleştirileri bastırabilmek için bir takım alanlarda uzaklaştırmalar yapma gereksinimi duymuştur. Özelikle de bu bastırma, darbenin zararlarını dile getirmek isteyenlere karşı ambargo uygulanması ya da bu kişilerin kurumlardan tasfiyesi ile sonuçlanmıştır. Her ne şekilde olursa olsun askerin darbe söyleminin zararlı yönlerini bastırmak için her alanda nüfuzunu ortaya koymaya çalışmıştır. Darbe sonrası oluşturulan raporlarda, yönetimi ele alan askerî rejimin kendisini garantiye alabilmek ve darbeyi haklı gösterebilmek için bazı izah ve delillere giriştiği de görülmüştür. Bu raporlarda, yönetimden uzaklaştırılan iktidarın

---

11 Darbeyi gerçekleştiren askerler arasında Kurmay Albay olarak yer alan ve aynı zamanda Milli Birlik Komitesi'nin genel sekreterliğini yapmış olan Erkanlı, 27 Mayıs 1960 darbesi için şu ifadeleri kullanmıştır: "27 Mayıs yalnız Demokrat Parti iktidarını yıkan ve yeni bir anayasa düzeni kuran bir hareket olarak değil, Türk Silahlı Kuvvetleri'ni politikaya sokan, sık sık sivil idareye müdahale arzu ve geleneği yaratan bir olay olarak da incelenmelidir." Bkz. Erkanlı, Orhan, *Anılar...Sorunlar...Sorumlular 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971 Türkiyesi,* Baha Yay., İstanbul 1973, 5.

12 Duman, Doğan, "İslâmcı Gazete ve Dergilerin 27 Mayıs Hükümet Darbesi'ne Yönelik Tutumları", Tarih Okulu Dergisi (TOD), 2018, XI (44), 835.

13 Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı,* Remzi Yay., İstanbul 1960, 488-490.

meşruluk dışı tutumları üzerine yoğunlaşılmıştır.[14] 27 Mayıs darbesi sonucu, darbe zihniyetinin zemininin meşruluğunu garanti altına alma düşüncesi, darbecileri yeni anayasa yapmaya sevk etmiştir. Bu anayasa ile birlikte kendisine meşru zemin hazırlayan darbeci zihniyet, bir takım tasfiye ve yenilikleri de beraberinde getirmiştir.

27 Mayıs'ta Milli Birlik Komitesi adı altında bir kurul kurularak kararların bu komite ile alınması sağlanmıştır.[15] Bu komite ihtilâl safhasında icraat ve ihtilâl sonrasındaki programında ise sloganlar, tâyinler, tasfiyeler ve anayasanın yapılması gibi bahislerde rol oynamıştır. [16] Binâenaleyh idareyi eline alan askerin yaptığı yenilikler ve tasfiyeler bu komite aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Darbeye karşı söylemde bulunanlara yönelik tasfiyeler de bu kurulun onayı ile olmuştur. Aynı şekilde üniversiteden uzaklaştırılan akademisyenler bu komitenin kararı ile uzaklaştırılmışlardır.

Milli Birlik Komitesi yönetimi eline aldıktan sonra, iki önemli alanda reform yapmıştır. Birinci reformu, Silahlı Kuvvetler içerisindeki yenilenmeler ve tasfiyeler, ikinci reformu ise, Üniversite reformu adı altında bu kurumun içerisindeki yenilenmeler, tasfiyelerdir. Komite bu alanda yaptığı yenilikleri, yönetimi eline aldıktan sonra hızla uygulamaya koymuştur. Komite'nin ikinci önceliği olan üniversite reformu, komite içerisinden bazı insanların üniversite ile görevlendirilmesiyle meydana gelmiştir. Bu komite üyeleri, üniversite içerisinde reformda bulunacak, böylece üniversitelerin yenilenmelerini sağlayacaklardır. Komite üyelerinin yaptığı çalışmalar neticesinde, bildirge 114 sayılı kanunla 28 Ekim 1960 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 144 sayılı kanunla, yüz kırk yedi öğretim üyesi üniversite dışında bırakılmış, 115 sayılı kanunla da üniversitelere yeni bir düzen getirilmiştir.[17]

Üniversitelerde yapılan bu repormlar darbelerin eğitim alanını etkilediğini göstermektedir. Bu anlamda 1960 darbesinden etkilenen İstanbul üniversitesinde bir takım tasfiyeler olmuştur. 147 ismin Milli Birlik Komitesi'ne verilmesiyle

---

14 Aydemir, 490.

15 Bu Komite'nin kurulması 1. Maddeye dayandırılmıştır. Bu Komite darbe sonrası iktidarı geçici olarak eline almıştır. Madde 1: "Milli Birlik Komitesi, yeni anayasa ve seçim kanunu demokratik usullere uygun olarak kabul edilip, buna göre en kısa zamanda yapılacak genel seçimlerde yeniden kurulacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne iktidarı devredeceği tarihe kadar Türk Milleti adına hâkimiyet hakkını kullanır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilatı Esasiye Kanununa göre sahip olduğu bütün hak ve yetkiler, bu süre içinde Milli Birlik Komitesi'ne aittir." Bkz. Erkanlı, 25.

16 Aydemir, Şevket Süreyya, İhtilâl'in Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli, Remzi Yay., İstanbul 1973, 382.

17 Erkanlı, 46.

birlikte bu akademisyenler üniversitelerden uzaklaştırılmışlardır.[18] Fuat Sezgin de 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra komiteye verilen listede yer alan 147 zararlı profesör[19] ya da sakıncalı profesör arasında olanlardan birisidir. Sezgin'in üniversiteden uzaklaştırılma sebebi siyasî nedenlere de dayanmaktadır. İsminin Komiteye verilmesinin sebeplerinden birisi de Sezgin'in kardeşinin o dönemde askerî darbenin mevcut iktidardan uzaklaştırdığı partinin milletvekili olmasıdır. Sezgin'in kardeşi bu darbe rejiminin Yassı Ada'da yargıladığı isimlerden birisidir.[20] Bu yakınlık Sezgin'in isminin komiteye verilmesinde ve sonrasında üniversiteden tasfiyesinde etkili olmuştur.

Milli Birlik Komitesi tarafından üniversiteden uzaklaştırılan bu isimlerin tasfiyesinde hatalar yapıldığı, Komite'nin bizzat sekreterliğini yapmış ve tasfiye edilen isimlerin altına imzasını atmış olan Orhan Erkanlı tarafından darbeden yıllar sonra ifade edilmiştir. Erkanlı, çıkarılan iki kanunun faydalı ve gerekli olduğunu ancak üniversite dışında kalacakların seçiminde büyük hatalar yapıldığını, tesir altında kalındığını, birçok değerli ilim adamına haksızlık yapıldığını, bazı isimlerin ise layık olmadığı halde üniversitede bırakıldığını itiraf etmiştir.[21] Darbeyi gerçekleştiren askerler içerisinde Kurmay Albay olarak yer almış ve aynı zamanda Komite'nin sekreterliğini yapmış olan birinin bu itirafları bazı insanların iddia ettikleri gibi üniversiteden uzaklaştırılan 147 akademisyenin tamamının mason olmadığını göstermektedir.[22]

18 Tasfiye edilen 147 akademisyenin tamamı İstanbul Üniversitesi'nde değildir. Tasfiyeler farklı Üniversitelerle beraber 147'ye ulaşmıştır.

19 Macit, Abdülkadir, "*Yitik Hazinenin Kâşifi Fuat Sezgin*", http://blog.ilem.org.tr/yitik-hazinenin-kasifi-fuat-sezgin-1924/, (23.03.2019); Üniversiteden uzaklaştırılan 147 ismin tamamı profesör değildir. Bu ifade akademisyenler için kullanılmıştır. Uzaklaştırılanların arasında ordinaryüs profesörler, profesörler, doçentler, doktorlar ve asistanlar da bulunmaktadır. Geniş bilgi için Bkz. "*147'ler Olayı*", http://hukukbook.com/147ler-olayi/, (23.03.2019).

20 Yassı ada macerası için Bkz. Fersoy, Orhan Cemâl, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, Garanti Yay., İstanbul 1971, 281-606.

21 Erkanlı, 47.

22 Üniversiteden uzaklaştırılan 147 ismin mason olduğu için Komiteye verildiği Mısıroğlu tarafından iddia edilmektedir. Mısıroğlu, bu listeyi Komiteye verenler arasında kendisinin de yer aldığını söylemektedir. Geniş bilgi için Bkz. Mısıroğlu, Kadir, "*"Alpaslan Türkeş hakkında*" https://www.youtube.com/watch?v=9TLCWVDGLss, (01.04.2019).

Fuat Sezgin'in Üniversiteden Uzaklaştırılma Süreci ve Almanya'ya Yerleşmesi

Fuat Sezgin'in, üniversiteden uzaklaştırılması ve Almanya'ya yerleşmesi ile sonuçlanan süreç, 27 Mayıs 1960 yılında askeri darbenin yönetime el koyması ve ardından gerçekleşecek olan hâdiseler sonucu meydana gelmiştir. Sezgin, 27 Mayıs 1960 darbesi ile üniversiteden uzaklaştırılan ve 147'ler olarak meşhur olan akademisyenlerin içerisinde yer almıştır.[23] Bu akademisyenlerin üniversiteden uzaklaştırılma süreci, askeri darbe ile mevcut iktidarı yönetimden uzaklaştıran askerin Mili Birlik Komitesi adıyla yönetimi ele alan ve yenilikleri, tasfiyeleri, anayasayı yapacak olan birliğin kararıyla olmuştur. 147 ismin bu birliğe verilmesiyle beraber tasfiye süreci başlamıştır.[24] Komite'nin çıkarmış olduğu özel bir yasayla birlikte bu akademisyenlerin üniversiteden uzaklaştırılma süreci başlamıştır.

147'ler olarak bilinen bu listenin Milli Birlik Komitesine verilmesinin sebepleri konusunda farklı nedenler ileri sürülmüştür. Yasada bu tasfiye ile ilgili herhangi bir gerekçeye yer verilmemişse de, bu tasfiyenin temel gerekçesi, bu akademisyenlerin 27 Mayıs darbesini desteklememeleridir. Tasfiye sebepleri arasında, komiteye verilen listelerin, yine üniversite hocaları tarafından hazırlanmış olduğu da iddia edilmektedir. Ancak bu tasfiyenin Komite'nin fikri olmakla beraber listeyi hazırlayanların on kadar üniversite hocasının olduğu da söylenmektedir.[25] Bu iddia, Sezgin'in bir konuşmasında Üniversite'den uzaklaştırma sebebini açıklarken kullanmış olduğu gerekçelerle desteklenmektedir. Tüm bu açıklamalar bu tasfiye listesinin, Üniversite içinden bazı akademisyenler tarafından hazırlandığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

Üniversiteden bir karar sonucu uzaklaştırılan 147'ler içerisinde yer alan listede Fuat Sezgin'in ismi altmışıncı sıradadır.[26] Bu darbe onu çok sevdiği ülkesinden zorla ayrılmak zorunda bırakmıştır. O dönemde, Fuat Sezgin'in abisi

23 Aslında bu listenin 147'den fazla olduğu ifade edilmiştir. Listenin onayı devlet başkanına gitmeden önce Komite'nin sekreterine gitmektedir. Onun onayından ve imzasından sonra başkana sunulmaktadır. Komite'nin sekreteri olan Erkanlı, listenin içerisinde yakından tanıdığı ve iş birliği yaptığı değerli insanların olmasından hareketle listeden bazı isimleri silmiş ve listeyi 147'ye indirerek Cemal Gürsel'e göndermiştir. Bkz. Erkanlı, 48.

24 Milli Birlik Komitesi (MBK), 28 Ekim 1960 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanan 114 sayılı yasayla; üniversitelerde görevli bazı öğretim üyelerinin görevlerinden tasfiyesine ve bazılarının da başka üniversitelere tayinine karar vermiştir. Bkz. Koçak, Cemil, *Darbeler Târihi 27 Mayıs, 22 Şubat, ve 12 Mart,* Timaş Yay., İstanbul 2016, 113.

25 Koçak, 114.

26 Üniversiteden uzaklaştırılan isimlerin listesinin tamamı için Bkz. "*147'ler Olayı",* http://hukukbook.com/147ler-olayi/, (23.03.2019); Sezgin bir röportajında listenin altmışıncı sırasında olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Sezgin, "*Söz Sende",* https://www.youtube.com/watch? v=8NzCDBwbJfQ, (10.03.2019)

Servet Sezgin, mevcut yönetimde bulunan Demokrat Parti milletvekilidir. Bir dönem bakanlık da yapmıştır. Yassı adaya gönderilen ve orada yargılanan isimlerden birisidir ve hapse atılanlar arasındadır. Sezgin'in kardeşinin darbe ile yönetimden uzaklaştırılan siyasi partinin milletvekili olması, onun üniversiteden uzaklaştırılma nedenlerinden birisidir. Ancak burada dikkat çekici olan husus, Sezgin'in bu süreci açıklarken kullandığı ifadede onun üniversite'den uzaklaştırılma sebebinin kardeşi Servet Sezgin'in mevcut hükümetin milletvekili olmasından kaynaklanmadığıdır. O bu sebebi, bazı akademisyenlerin kendisini rakip olarak gördüklerinden dolayı uzaklaştırıldığı şeklinde açıklamaktadır.[27] Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız listenin komiteye üniversite hocaları tarafından verildiği iddiasının gerçekliğini Sezgin'in açıklamaları ispat etmiştir.

Sezgin'in bu konu hakkındaki ifadeleri şöyledir: "Benim kardeşim Demokrat Partide bulunduğundan dolayı beni Üniversiteden çıkarmadılar. Beni rakip olarak gören bir zat, yani meslektaşım vardı, o Profesör olmuştu. Ben daha doçenttim. Galiba onların vasıtasıyla (o eski hikâyeleri söylemek istemiyorum) beni çıkarttılar. Tanıdıklarından biri, (Milli Birlik Komitesi diye bir şey vardı, Türkiye'yi idare ediyorlardı) benim adımı ona vermişlerdi. Ben o zaman doçenttim, profesörlüğüm yaklaşmıştı. Ben evden çıktım saat dokuza yakındı, enstitüme gidecektim. Baktım gazeteci bir çocuk yazıyor, yazıyor, yazıyor diye bağırıyor. 147 Profesör'ün üniversiteden atıldığını yazıyordu. Ben hemen bir gazete aldım baktım. Benim adımda var ve ben altmışıncı sıradayım. O günler kötü günlerdi. Zaten beni diğer hâdiseler üzüyordu. (darbecilerin yaptıkları faaliyetleri kastediyor) Bu beni fazla rahatsız etmedi.[28] Sezgin'in Üniversite'den atılması kendisini üzmemiş bilakis ülkesinin ve milletinin durumu, yaşanan hâdiseler onu üzmüştür. Bu da vatanına ve milletine olan bağlılığının bir göstergesidir.

Fuat Sezgin'i, Almanya'ya bir üniversite hocası davet etmiştir. Kendisine bu üniversitede doçent olması için kadro açıldığını söylenmesi üzerine, gülümsemiş ve "Ben İstanbul'u/Türkiye'yi bırakamam" demiştir. Bunun üzerine kendisini davet eden hoca şaşırmıştır. Çünkü o dönemde Doçent olmak çok zor ve kadro için yer de yoktur. Daha sonra bu hoca Fuat Sezgin'le ilgili bir şikâyet yazmış, -teklifi kabul etmediği için-, Sezgin'in kendini beğenen biri olduğunu da ifade etmiştir. Ancak çalışmalarını yapabilmek için yeni yer arayışında olan Sezgin,

27 Milli Birlik Komitesi Sekreterinin yapmış olduğu itiraf Sezgin'in bu açıklamalarını desteklemektedir. Erkanlı bu süreçte, "Müşavirlerimizin oyununa gelmiş, onların kendilerine yer açmak, eski şahsi hesaplarını görmek için giriştikleri oyunların aleti olmuştuk" devamında, "Uygulanan liste büyük nispette yanlıştı. Bazı profesörler, rektör, dekan, kürsü profesörü olmak için çok değerli ilim adamlarını bize harcatmışlardı" itirafında bulunmaktadır. Bkz. Erkanlı, 49.

28 Sezgin, Fuat, *"Söz Sende"*, https://www.youtube.com/watch?v=8NzCDBwbJfQ, (10.03.2019).

yaşanan bu hâdiselerden sonra, tanıdığı oryantalistlere, iki Alman iki de Amerikalıya mektup yazmıştır. Mektuplarına cevaplar geldikten sonra Türkiye'den ayrılmıştır. Kendisine gelen davet üzerine Frankfurt'ta bulunan Goethe Üniversitesi'ne gitmiş ve çalışmalarına burada devam etmiştir.

Sezgin, yaşanan bu olaylardan, öz vatanından istemeyerek de olsa ayrılmasından sonra, kendisini teselli eden şeyin, uzaklarda olduğu halde, milletinin onunla ilgilenmesi, onu araması ve ona mektuplar yazması olarak açıklamıştır. Milletinin kalbinde yer etmesinin çok büyük bir mutluluk olduğunu ifade etmiştir. Tüm bu hâdiselerin herkesin başına gelebilecek bir şey olduğunu ifade ettikten sonra, bu olayların unutulmasını da, milleti tarafından kalplerde hatırlanması gereken bir insan olduğunu bilmesi etkili olmuştur.

Fuat Sezgin'e, darbe dönemini anlatması söylendiğinde, dönemi anlatmayı pek hoş karşılamadığını görmekteyiz. Nitekim bir ifadesinde kendisine yapılan bu durumu "Çocukça bir davranış"[29] olarak açıklamıştır. Sezgin o dönemde yapılanlara kin tutmadığı ve hepsini affettiğini ifade etmiştir.[30] Bir söyleşide kendisine İstanbul Üniversitesinden ayrılışı ve Almanya'ya yerleşmesi ile ilgili soruya verdiği cevap: "Ben buna cevap vermeye pek yanaşmıyorum. Çünkü şikâyet etmek istemiyorum" [31] şeklindedir. Aynı söyleşinin devamında 1960 askeri darbesi ile ilgili sorulan bir soruya da verdiği cevap şu şekildedir:

"Çocukça bir şeydi o. İnsan çocukların yaptığı hataları affeder. Ben de onun için çocukça diyorum. Ben o hatayı affettim. Bu bana fazla tesir etmedi. Almanya'ya giderek müthiş bir çalışmanın içerisine düştüm. Onun için bir kırgınlık duymadım, zaten bugün bile duymuyorum. Bir çocuğun yaptığına karşı insan nasıl bir reaksiyon gösterirse ben de öyle bir reaksiyon gösterdim. Ama şunu söyleyeyim. 1970 seneleriydi galiba. Yine bir askeri darbe gibi bir şey olmuştu. Kardeşim vardı. Refet Sezgin. O bir süreliğine bakanlık yaptı. Üstün zekâlı Türk çocuklarının geliştirilmesi amacına matuf, Almanya'da bir vakıf kurmak istiyordum. Bu vakıf aracılığıyla, senede on Türk talebesini finanse ederek, onlara bilimler tarihini öğretecektik. Vakfa yardım sağlamak için Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş'e gittik. İlk hükümet darbesini yapanlardan birisi de o idi. Kendisini bir ara tanımıştım. Ona şunu söyledim: 'Siz askeri darbe yaptığınız andan itibaren daima sizin yanlış yaptığınıza inandım ve size muhalifim. Siz her şeyi yanlış yaptınız, ama bir şeyi doğru yaptınız. Bu da beni memleketten çıkarmış olmanızdır' dedim, kıpkırmızı oldu."[32]

29 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 19.
30 Sezgin, *"Söz Sende"*, https://www.youtube.com/watch?v=8NzCDBwbJfQ, (10.03.2019)
31 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri,* 18-19.
32 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 19.

Sezgin'in, ülkesinden mecbur bırakılarak ayrılması ve sonrasında Almanya'ya yerleşmesi aslında onun için yeni ve müthiş bir çalışmanın içerisine girmesini de sağlamıştır. 27 Mayıs darbesinden sonra 147 tane üniversiteden atılan zararlı profesör arasında olduğu için Almanya'ya gitmek zorunda bırakılmıştır. Sezgin'in öz vatanından ayrılması da kolay olmamıştır. İstanbul'dan ayrılmadan önce yaşadıklarını kendisi şu ifadelerle dile getirmiştir: "Ayrılmadan önceki son gece Galata Köprüsü'ne gittim. Karaköy'e yakın bir taraftan, yüzüm Anadolu yakasına çevrili, yarım saat kadar parmaklıklara dayalı olarak derin derin düşünmeye başladım. O kadar çok sevdiğin İstanbul'dan ayrı bütün hayat boyunca nasıl yaşayabileceğimi, memleketimi altüst eden hâdiselerin sebeplerini kendime soruyordum. Aradan geçen kırk yedi yıldan beri İstanbul'a uğradığım her seferde o köprünün kuzey köşesinde geçirdiğim yarım saatlik muhasebeyi ve nemli gözlerle oradan ayrılışımı hep hatırlarım."[33] Gerçekten de Fuat Sezgin çok sevdiği ülkesinden, İstanbul'dan ayrılmak zorunda bırakılmıştır. Ancak o hiçbir zaman milletine ve devletine küsmemiştir. Her defasında milletine ve devletine olan bağlılığını ifade etmiştir. Bir konuşmasında yine "Benim gizli hedefim vardı. Benim hedefim milletimdi."[34] demiştir. Sezgin'in en büyük arzusu "benim milletim" dediği Müslümanların Batı karşısındaki aşağılık kompleksinden kurtulması, bunun karşılığında Batılıların da Müslümanların bilime katkılarını görerek üstünlük duygusundan uzaklaşmasıdır.[35] Sezgin en büyük arzusunu gerçekleştirmiştir. Ancak yaşanan bir takım hâdiseler bu çalışmalarını onu öz vatanından uzaklarda gerçekleştirmeye mecbur bırakmıştır. Her zaman ülkesine olan bağlılıkla ve sevgiyle kalmıştır. Darbe yapanların onu üniversiteden ve ülkesinden uzaklaştırmasına rağmen onlara da kırgın olmadığını defalarca dile getirmiştir.

İstanbul'da iken başlayıp, 7. ve 14. yüzyıldan itibaren gelişen *Arap-İslâm Edebiyatı Tarihi (aslında İslâm Bilim Tarihi)* çalışmasına Almanya'da da devam etmiş ve 18 ciltlik eserinin ilk cildini 1967 yılında yayımlamıştır. Hocasına ilk cildi gecikmeli olarak göndermiş, ondan gelecek cevabı merakla beklemeye başlamıştır. Sezgin'e gelen mektupta *"Hiç kimse böyle bir kitap yazmadı. Bunu sizden başka hiç kimse yazamaz"*[36] *ifadeleri* yer almıştır.[37]

33 Bayhan, 40.
34 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 11.
35 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 11.
36 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 19.
37 Macit, Abdülkadir, "*Yitik Hazine'nin Kâşifi Fuat Sezgin*", http://blog.ilem.org.tr/yitik-hazinenin-kasifi-fuat-sezgin-1924/, (23.03.2019)

Sonuç

Fuat Sezgin, İslâm bilim tarihi alanında yapmış olduğu çalışmalarıyla, Müslümanların bu alana yönelik yaptıkları katkıları ortaya çıkarmış, daha çok Batı'da mevcut olan Müslümanların bilime yönelik bir katkısı olmadığı algısını yıkmıştır. Bunun sonucu olarak Müslümanların bilime katkıları önündeki menfi düşüncelerden kurtulmalarını sağlamıştır. Ancak bu önemli çalışmalarını ülkesinden uzaklarda yapmak zorunda bırakılmıştır. Darbeci zihniyetin faaliyetleri ve bir takım insanların onu kıskanmalarından dolayı üniversiteden uzaklaştırılması ve ardından ülkesinden ayrılmak zorunda kalması Sezgin'i, çalışmalarını devam ettirebilecek yeni yer arayışına sevk etmiştir. Çalışmalarına devam edeceği yerin Almanya olmasında, kendisini etkilediği hocası Alman oryantalist Hellmut Ritter etkili olmuştur. Hocasının isteği üzerine üniversiteden uzaklaştırılmadan önce Almanya'ya gitmiş olması ve orada misafir doçent olarak çalışmalarda bulunması da bu yerin Almanya olmasında etkili olmuştur.

Sezgin'in darbeciler tarafından üniversite'den uzaklaştırılma sebepleri farklılık arz eder. Bu sebepler onun tasfiyesinin, kardeşinin etkisiyle olduğu ve kendisini çekemeyen akademisyenlerin sebebiyle olduğudur. Ancak, onun isminin bu listede yer alması ve ardından tasfiyesinin asıl sebebi, Sezgin'in de ifadesi ile onu rakip olarak gören, çekemeyen ve komiteye listeyi teslim edenler arasında yer alan bir akademisyenin yüzündendir. Kanaatimizce, onun üniversiteden uzaklaştırılmasının temel sebebi kendisini çekemeyenler olmakla birlikte, uzaklaştırılma sebepleri arasında siyasî nedenlerde etkili olmuştur. Sezgin'in uzaklaştırılma sürecinde kardeşinin de etkisi olduğu açıktır. Ancak bunun, devlete bağlılığından dolayı Sezgin tarafından ifade edilmediğini düşünmekteyiz. O tüm yaşanan bu olaylara rağmen hiçbir zaman bunları yapanlara karşı bir kırgınlık duymamış ancak üzgün olduğunu ifade etmiştir.

Üniversiteden uzaklaştırılmış olmasına rağmen hiçbir zaman çalışmalarına ara vermeden çalışmış, kimseye küsmeden bir bilim insanı nasıl olunur sorusuna yaptıkları çalışmalarıyla cevap vermiştir. Bu uzaklaştırma, onun çalışmalarını yavaşlatmamış aksine, gitmek zorunda bırakıldığı Almanya'da müthiş bir çalışmanın içine düşmüştür. Bu çalışmalar da zamanla etkisini göstermiş, çok önemli eserler ortaya koymuştur. Bu eserler, onun yüzlerce yazma eseri elden geçirerek oluşturmuş olduğu önemli çalışmaların ürünüdür. Aynı zamanda bu vesileyle birçok yazma eserin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır.

Sezgin, sadece bilim tarihi alanında değil, diğer alanlarda da yapmış olduğu çalışmalarıyla bu alanlara katkı sağlamıştır. Yaptığı çalışmalarla birlikte İslâm bilim tarihinde Müslümanların öncü isimlerini ve katkılarını ortaya koymuş, Müslümanların bilim tarihi geçmişini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmalarla birlikte Müslümanlara yönelik Batı'da mevcut olan menfi düşüncelerin değişmesini sağlamıştır. Başlangıçtan itibaren Müslümanların bilim ve teknikte ilerlemiş olduklarını ve modern bilimde de Müslümanların katkılarının olduğunu ispat etmiştir.

Sezgin'in adı ve çalışmaları ne yazık ki ülkemizde tam anlamıyla tanınmış değildir. Ancak son zamanlarda ülkemizde adına yapılan çalışmalar, sempozyumlar ve paneller adının daha sık duyulmasını sağlamıştır. Vefatının ardından cumhurbaşkanının mezarının başına kadar onu uğurlaması, yıllar sonra 1960 darbeci zihniyetine karşı, geç de olsa bu ilim adamına bir vefa borcunun ödendiğini ve hak ettiği değerin verildiğini göstermektedir.

Kaynakça

Açıkgenç, Alparslan, "İslâm Bilim Tarihinin Batı Bilimine Tesirleri", Diyanet Aylık Dergi, 2019, sayı: 337.

Aydemir, Şevket Süreyya, İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli, Remi Yay., İstanbul 1973.

----------, *Menderes'in Dramı*, Remzi Yay., İstanbul, 1969.

Başgil, Ali Fuad, *27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri*, çev: M. Ali Sebük- İ. Hakkı Akın, Çeltüt Matbaacılık Koll. Şti, İstanbul 1966.

Bayhan, Nevzat, *Bilimler Tarihi'nde Zirve İsim Prof. Dr. Fuat Sezgin*, Yafa Yay., İstanbul, 2015.

Bayrakdar, Mehmet, "İslâm Bilim Tarihi", Diyanet Aylık Dergi, 2019, sayı: 337.

Duman, Doğan, *"İslâmcı Gazete ve Dergilerin 27 Mayıs Hükümet Darbesi'ne Yönelik Tutumları",* Tarih Okulu Dergisi (TOD), 2018, XI (44), 835-852.

Erbaş, Ali, "İslâm Bilim Tarihi", Diyanet Aylık Dergi, 2019, sayı: 337.

Erkanlı, Orhan, *Anılar…Sorunlar…Sorumlular 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971 Türkiyesi,* Baha Yay., İstanbul 1973.

Fersoy, Orhan Cemâl, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, Garanti Matbaası Mayataş Yay., İstanbul, 1971.

Hıdır, Özcan, "*Keşf-i Kadîm'i Vaz-ı Cedîd Kılmak: Fuat Sezgin'in* İslâm *Bilim Tarihine Katkısı*", Diyanet Aylık Dergi, 2019, sayı: 337.

Kayalı, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yay., İstanbul 1994.

Koçak, Cemil, *Darbeler Târihi 27 Mayıs, 22 Şubat, ve 12 Mart*, Timaş Yay., İstanbul 2016.

Öz, Şaban, *Araştırma Yöntem ve Teknikleri,* Neva Yay., İstanbul 2015.

Sezgin, Fuat, *"Amerika'nın Keşfinde Müslümanlar"*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 2016.

----------, *Bilim Tarihi Sohbetleri,* Timaş Yay., İstanbul 2013.

----------, *Buhârî'nin Kaynakları,* Otto Yay., Ankara 2017.

----------, İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar, Timaş Yay., İstanbul 2018.

----------, İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., Ankara 2014.

----------, "İslâm Medeniyetinin Donuklaşmasının Sebepleri", çev: Dursun Hazer, Çorum İ.F.D., II, Çorum 2002.

----------,*Tanınmayan Büyük Çağ,* Timaş Yay., İstanbul 2010.

----------, İslâm*'da Bilim ve Teknik,* çev: Abdurrahman Aliy, İstanbul B.B. Kültür A.Ş. Yay., İstanbul 2008.

FUAT SEZGİN VE İLMÎ HAYATI

Merve Rukiye Dillice*

Tarih, geçmiş zamanlarda yaşayan insan topluluklarının yaşayışlarını, kültürlerini, birbirleriyle olan ilişkilerini yer ve zaman bildirerek, sebep-sonuç ilişkisi içinde günümüze aktaran en önemli bilim dalıdır. Bilimler tarihi ise medeniyetleri, ülkeleri ve halkların tarihini anlatırken, bilginin bir süreç içindeki gelişim ve değişimlerini, onları üreten toplumlardaki değişim süreçlerinin ışığında ele alıp değerlendiren bir disiplindir. Bir başka ifade ile bilim tarihi, bilimin tarih sahnesinde varlığı görülen ilk medeniyetlerde doğuşu ve bugünkü seviyeye gelmesinde, zaman içerisinde geçirdiği safhaları objektif bir şekilde sergilenmesidir.[1*2]

İnsanoğlunun bu tarih yolculuğunda, İslâm Tarihine baktığımız zaman bilimin gelişmesine büyük önem verildiği görülmektedir. Hz. Peygamber ilme, bilime, eğitim ve öğretime büyük önem vermiştir. Kur'an-ı Kerim'de ayrıca bununla ilgili birçok âyet bulunmaktadır.[3] Bu ilk emirlerden dolayı İslâm medeniyeti tarih boyunca cahiliyeti ortadan kaldırıp, eğitimi merkeze alan okuma ve öğrenme medeniyeti olmuştur. Bu medeniyet yaklaşık XV. asra kadar dünyaya Doğudan ve Batıdan önemli katkılarda bulunmuştur.

Ancak MS VII. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar yaklaşık on asırlık bir döneme damgasını vuran İslâm Bilimler Tarihi hak ettiği değeri bulamamıştır. İlk çağlardaki Mısır ve Mezopotamya medeniyetleri ile başlatılan Bilim Tarihi

1* Yüksek Lisans Öğrencisi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, merve.dillice@gmail.com.

2 Yüksel, Ahmet Turan, İslâm'da Bilim Tarihi (Başlangıçtan Osmanlı Döneminin Sonuna Kadar), Kitap Dünyası, Konya 2007, 14.

3 Zümer 39/9; Mücâdele 58/11.

çalışmalarında, Yunan ve Roma'ya büyük bir pay verildikten sonra, Rönesans dönemine oradan da Modern döneme geçilmekte ve İslâm Bilimler Tarihi'nin on asırlık parlak dönemi bilim otoritesi tarafından yok sayılmaktadır.[4]

Fuat Sezgin işte bu hiçe sayılmanın karşısına çıkarak, âdeta tarihi bir uyanışı gerçekleştirmektedir. Dünyanın önde gelen bilim tarihçilerinden birisi olan Sezgin, İslâm bilim ve teknoloji tarihi üzerine yapmış olduğu çalışmaları ile tanınmıştır.[5]

İslâm bilim ve teknoloji tarihi alanında ki çalışmaları ile gerek kendi bilim ve kültür dünyasında gerekse Batı bilim ve kültür dünyasında önyargıları kırma cesaretini göstermiş ender şahsiyetlerden birisidir. Dünya bilim tarihine, İslâm bilim ve teknoloji tarihinin yapmış olduğu katkıları objektif bir perspektiften değerlendiren Sezgin, Batı merkezli sübjektif bilim tarihi anlayışlarını kabul etmemiştir. İslâm dünyasının bilim ve teknoloji üretimine önemli katkılar sağladığını düşünen Sezgin, İslâm dünyasının bilim ve teknoloji alanında büyük başarılar elde ettiğini ifade etmiştir. Ona göre, İslâm medeniyeti bilim ve teknoloji sahasında önemli bilim insanları yetiştirmiş, yaratıcı faaliyetler gerçekleştirmiş, astronomi, coğrafya, optik, fizik, kimya, biyoloji, matematik, mimari, geometri, tıp ve felsefe gibi birçok alanda dikkat çekici çalışmalar yapmıştır. İslâm dünyasının farklı bilim alanlarında yapmış olduğu bu çalışmalar bilimlerin gelişmesine imkân sağlamıştır. Dolayısıyla İslâm medeniyeti, bilimsel faaliyetleri ile bilim tarihine yeni perspektifler kazandırmış, yaratıcı bilimsel faaliyetlerin oluşumuna uygun ortamlar hazırlamış ve dünya medeniyetine önemli katkılar sağlamıştır.[6]

Fuat Sezgin, 24 Ekim 1924'te Bitlis'te doğmuştur. Babası Mehmet Sezgin, Osmanlı döneminde kadılık yapmış fakat daha sonra mevcut kanunlarla adaletin tahakkuku hususunda şüphe duyduğu için kadılığı bırakmış ve hocalık yapmıştır. Mehmet Sezgin Bitlis'te medfundur. Sezgin'in annesi ise, Cemile Feride hanımdır. Küçük kardeşi Re'fet Sezgin Adalet Partisi'nden milletvekili olmuş, devlet bakanlığı ile enerji ve tabiî kaynaklar bakanlığı yapmıştır. Büyük ağabeyi ise İstanbul'da sahip olduğu fabrikayı işletmiştir.[7]

---

4 Ata, Ramazan, "Bir İslâm Bilim Tarihi Denemesi", *Türk ve İslâm Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, XIII, 178.

5 Saygılı, Serdar, "Doğu ve Batı Düalizminde İslâm Medeniyet Tarihinin Oksidentalist Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 2019, X, 11.

6 Saygılı, 11.

7 Yılmaz, İrfan, *Yitik Hazinenin Kâşifi; Fuat Sezgin,* Yitik Hazine Yay., İzmir 2009, 11.

Fuat Sezgin, ilkokulu Doğubayazıt'ta, ortaokul ve liseyi Erzurum'da tamamladıktan sonra üniversite eğitimi için 1943 yılında İstanbul'a gitti. Aslında Sezgin'in zihninde, matematik okuyup mühendis olma sevdası vardı. Kendi ifadesine göre, bir akrabası onu 1943 yılında, İstanbul Edebiyat Fakültesi'ne götürmüş ve orada Hellmut Ritter'in bir seminerine katılmıştır. Ritter'in, Müslüman bilim adamlarının da bilim ve teknikteki öncü rollerine dikkat çeken ve onlarında dünya bilim dallarına katkılarına değinen konuşması Fuat Sezgin'i derinden etkilemiş ve onun etkisinde kalarak mühendis olmaktan vazgeçmiştir.[8]

Sezgin, Ritter ile sohbet ettikten sonra kesin kararını vererek, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü'ne kaydını yaptırmış ve 1943-1951 yılları arasında "İslâmî Bilimler ve Oryantalizm" alanında öncü bir yere sahip olan Alman oryantalist Hellmut Ritter (1892 - 1971)'in yanında öğrenim görmüştür.[9]

Fuat Sezgin, hocası Hellmut Ritter'in müslümanlarda da büyük matematikçiler olduğunu ve Avrupa'nın en büyük âlimleri seviyesinde bilim adamı olduklarını işitip, isimlerini de duyunca çok şaşırmıştır. Çünkü Batılı bir bilim adamının söyledikleri, bu zamana kadar öğrendiği modern dünyanın gelişimine İslâm dünyasının katkısının olmadığı gibi bilgilerin doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Sezgin'in, Ritter'den öğrendikleri bilim tarihine ilgi duymasını ve bu alanda çalışmalar yapmasını sağlamıştır

O dönemde İstanbul Üniversitesi'nde bilim tarihi bölümü olmadığından Ritter, Fuat Sezgin'i hemen yanlarındaki Fen Fakültesi Matematik Bölümü'ne ders almaya göndermiştir. Ritter, matematik ilimlerinden anlamadığından, Fuat Sezgin'in matematik kabiliyetinden istifade edebilmek için bir an önce Arapça öğrenmesini de istemiştir.[10]

1943 yılında Almanya'nın Bulgaristan'a kadar girmesi sonucu teyakkuza geçen Türkiye'de üniversitelerin güvenlik sebebiyle kapatılması, Fuat Sezgin için bir fırsata dönüşmüştür. Hocasının tavsiyesi üzerine Arapça öğrenmeye yoğunlaşan Sezgin, altı ay boyunca olağanüstü bir özveri göstererek Arapça çalışmıştır. Bireysel teşebbüsle sürdürdüğü Arapça öğrenimini, *Taberi Tefsiri*'ni, Türkçe meallerle karşılaştırmalı okuyarak altı ay içinde Arapçayı rahatça okuyup anlayacak seviyeye gelmiştir. Arapça öğrenme ile geçirdiği bu altı

8 Karakaş, Ali, *20.Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları Fuat Sezgin Örneği*, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2015, 73-74.

9 Korkmaz, Tayfur, 20. *Yy. İslâm Bilim Tarihi Çalışmaları George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği,* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, 81.

10 Yılmaz, 13.

aylık sürede zaruri ihtiyaçları dışında çalışmasına ara vermeden, günde 17 saatlik bir çalışma ile *Taberi Tefsiri*'ni altı ayın sonunda hızlı bir şekilde okuyabilmektedir.[11]

Nisan'da başlamış olduğu bu sıkı çalışmadan sonra eylülde okula döndüğünde Alman âlimlerinde katıldığı Ritter'in ilk seminerinde, hocasına yazın yaptığı çalışmalardan bahsettikten sonra, hocasının önüne koyduğu Gazâli'nin İhyâ-ı Ulûmi'd-din'i süratle okuyarak, Arapçadaki bu hâkimiyetine hocasının şaşırdığını ve sevindiğini bildirmektedir. Dil öğrenme istidadını kaybetmemesini ve sürekli yeni diller öğrenmesini de yine hocası tavsiye etmiştir. Fuat Sezgin de ilim tarihi gibi geniş bir sahada çok sayıda milletin katkısının olduğunu gördükçe o konudaki eserleri orijinalinden okuyup anlamak için Arapçanın yanında; Süryanice, Farsça, Latince ve İbraniceyi de öğrenmiştir.[12]

Fuat Sezgin, talebelik dönemlerinde yıllarca hocası Ritter'le beraber çalışma imkânı bulmuş ve en nadide yazmaları Sezgin'e tanıtmıştır. Birlikte Süleymaniye ve Ayasofya kütüphanelerindeki yazma eserleri inceleyerek henüz kataloglanmamış ya da içeriği belli olmayan birçok eseri elden geçirmişlerdir.[13]

Bu süreçte kaynak olarak kullanmak üzere İslâm medeniyetindeki bilginlerin hayatlarını ve çalışmalarını da ele alan Sezgin'in çalışmalarının temelinde, Ritter'in bir süre ders aldığı İslâm Tarihi için çok meşhur olan Carl Brockelmann'ın *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)* adlı eseri bulunuyordu. Sezgin, Brockelmann'ın eserini inceledikçe İstanbul'da ve Türkiye'nin diğer şehirlerinde bulunan ve kendisinin de bildiği yazmalara, nadiren atıf yapılmış olduğunu ve kitaptaki eksiklikleri fark eder ve 1944 yılında bunları gidermek niyetiyle bir Zeyl hazırlamaya karar verir. Bu şekilde eserdeki eksikliklerin giderildiğinde daha faydalı olacağını düşünür. Fuat Sezgin yıllarca devam edecek "İslâm Bilimleri Tarihi" isimli çalışmalarının kararını bu şekilde vermiştir.[14]

Fuat Sezgin, 1947 yılında Bedî' ilminin tekâmülü konusundaki tezini bitirdikten sonra, Helmut Ritter'in danışmanlığıyla Ebû Ubeyde Ma'mar b. el-Müsennâ'nın (ö. 210/825) *"Mecâzu'l-Kur'ân"* adlı eseri üzerinde doktora tezini hazırlamıştır. Sezgin, doktora tezi için araştırmalarını sürdürdüğü "*Mecâz'ul-Kur'ân*"dan

11 Turan, Sefer, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Timaş Yay., İstanbul 2011, 15.

12 Yılmaz, 15.

13 Arslan, Taha Yasin, "İslâm Araştırmalarına Adanan Bir Asırlık Hayat: Fuat Sezgin (1924-2018)", İslâm Araştırmaları Dergisi, 2019, XLI, 202.

14 Yılmaz, 17.

bazı yerlerin Muhammed el-Buhârî'nin hadis kitabından alındığını fark etmiştir. Daha sonra ise bu örneği temel alarak doktora tezini tamamlamasına müteakip Buhârî üzerine çalışmaya başladı. [15]

Bu arada 1949 yılında öğretime başlayan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi o yıllarda geleceğin öğretim kadrolarını henüz yeni oluşturmaya çalışmaktadır. Sezgin'in henüz bir sene önce öğretime başlayan Ankara İlahiyat'la somut irtibatı ise Fakültenin Temel İslâm Bilimleri Bölümünün alanlarını kapsayan, Doğmatik İlimler Kürsüsü'ne asistan almasıyla başlamıştır. [16]

Bu tarihlerde İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde memur olan Sezgin, aynı zamanda doktora tez konusu üzerinde çalışmaktadır. İlahiyat Fakültesi'nin ilan ettiği bu asistanlık imtihanının şartları ve alanları, Arap ve Fars Filolojisi mezunu Sezgin ile tamamen örtüşmekte olduğundan, o da bu imtihana katılmaya karar verir. 1950 tarihinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde asistanlığa başlayan Sezgin, bir süre sonra bu görevinden ayrılarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde İslâm Araştırmaları asistanlığına atanmıştır.[17]

1951'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirdikten sonra, 1954 tarihinde İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nde Arap Dili ve Edebiyatı bölümünde, "Buhari'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar" adlı tezini tamamlayarak doçent olmuştur. Sezgin, bu tezi ile hadis kaynağı olarak İslâm kültüründe önemli bir yere sahip olan Buhârî'nin bir araya getirdiği hadislerin sözlü kaynaklara değil, İslâm'ın erken dönemine hatta miladi yedinci yüzyıla kadar geri giden yazılı kaynaklara dayandığı tezini ortaya koymuştur.[18]

Sezgin, doçentliğinden itibaren dikkatinin tamamını, *GAL* projesinin geliştirilmesine vermiştir. Brocekelman'ın eserine *Zeyl* diye başladığı proje, eserdeki hataların ve eksiklerin çokluğu, yepyeni bir çalışmanın yapılmasının bu eseri tashih etmekten daha verimli olacağı kanaatini doğurdu. Fuat Sezgin'in bu eser üzerine çalışmaya başladığında, bu çalışma zeyl'i aşacak kadar geniş, müstakil yeni bir esere dönüşmüş ve dünyadaki bütün yazmaları ihtiva edecek hale gelmeyi başlamıştır. Ritter'in imkânsız bir uğraş olarak niteleyip şerh koymasına rağmen Sezgin, ömrünü vakfedeceği yazma eser kataloglama projesini başlatmıştır.[19]

---

15 Arslan, 202.

16 Dere, Ali, "Mehmet Fuat Sezgin Hoca'nın Ankara İlahiyat Yılları: Sezgin ve Fakültenin Müşterek Tarihinden Bir Kesit", *Ankara Üniversitesi* İFD, 2018, II, 222.

17 Dere, 223.

18 Karakaş, 74.

19 Arslan, 202.

Takvim 1960 yılının Mayıs ayını gösterdiği günler, Türkiye için sıkıntılı ve karanlık bir süreç başlamaktadır. Bu yılda, bir hükümet darbesi olur ve devletin idaresi askerler tarafından ele geçirilerek, Millî Eğitim Komitesi diye bir komite kurulur. Türkiye'deki askerî darbenin iktidara getirdiği hükümet tarafından hazırlanan ve 147 akademisyenin üniversitelerden men edildiği listede kendi adının da bulunması üzerine Fuat Sezgin, akademik kariyerine Almanya'da devam etmek üzere karar alır ve Almanya'ya yerleşir.[20]

1961 tarihinde Almanya'ya giden Sezgin, 1963 tarihine kadar Frankfurt Üniversitesi ile Marburg Üniversitesi'nde misafir doçent olarak dersler vermiştir. Sezgin, bu arada Câbir ibn Hayyân konusunda ikinci bir doktora ve doçentlik çalışmasını yapar ve 1965 tarihinde, Frankfurt Üniversitesi'nde Bilimler Tarihi profesörü olur.[21]

Oradaki bilimsel çalışmalarının ağırlık noktası Arap İslâm kültür çevresinde "tabii bilimler tarihi" alanı olmuştur ve bu alanda 1965 yılında habilitasyon çalışmasını yapmıştır. Henüz İstanbul'da iken başladığı VII./XIV. yüzyıldan itibaren gelişen *GAL* projesine ise Almanya'da da devam ederek, orientalistik çalışmaları için kaynak eser haline gelmiştir.[22]

Fuat Sezgin, Almanya'ya geldikten sonra Arap-İslâm bilimleri çalışmalarını bir yandan yürütürken, 1966 yılında Ursula Sezgin adlı Alman ve Hıristiyan fakat sonrasında ihtida etmiş bir bayanla evlenmiştir. 1970 yılında ilk çocukları Hilal Sezgin dünyaya gelmiştir. Hilal Sezgin, yazarlık, gazetecilik ve TV programcılığı yapmaktadır.[23]

Fuat Sezgin, Frankurt'a ilk geldiğinde milletlerarası bir heyetin Carl Brockelmann'ın *GAL* adlı eserini geliştirmekle ilgilenen ve farklı ülkelerden seçilen 10'dan fazla akademisyenden oluşan bir komitenin faaliyetlerini görür. Bu durum onun moralini bozmak yerine, çalışmalarını daha da hızlandırmasına sağlamıştır. Sezgin'in İslâm medeniyetindeki ilmî birikimin tanıtımı ve ihyası adına sürdürdüğü proje, ilk meyvesini Almanya'da vermiştir. Nihayet elli yıllık bir çalışma sonunda on yedi ciltlik bir birikime dönüşecek olan *GAS*'ın (*Geschıchte des Arabıschen Schrıfttums*) birinci cildi 1967'de yayınlanınca önce kurulan bu komite kendisini lağvederek, Brockelmann'ın eserini geliştirme işini Sezgin'e bırakmaya karar vermişlerdir.[24]

20 Yılmaz, 19-20.
21 Karakaş, 74-75.
22 Korkmaz, 85.
23 Yılmaz, 23.
24 Yılmaz, 23.

Aynı yıl, Fuat Sezgin'in İstanbul'da bulunan Hocası Ritter'in uzman gözüyle değerlendirmesini öğrenmek için birinci cildin bir kopyasını gönderdiği zaman, tecrübeli şarkiyatçı, "böyle bir çalışmayı daha önce kimsenin yapamadığını ve bundan sonra da hiç kimsenin yapamayacağını" ifade ederek Fuat Sezgin'i kutlamıştır.

Onun ilmi kişiliğini öne çıkaran en önemli eseri ise, *GAS* adlı çalışmasıdır. O, bu eserini yazarken, 60 kadar ülkeyi gezmiş, yüzlerce kütüphanede çok sayıda kitap ve yazma eseri incelemiştir. Bütün bu çalışmaların sonucunda ise, Kur'ân, Hadis, Fıkıh, Tarih, Edebiyat, Tıp, Farmakoloji, Kimya, Matematik, Astronomi, Astroloji, Meteoroloji, Coğrafya gibi değişik bilim dallarının tarihsel sürecini anlatan bu önemli eseri ortaya koymuştur. Onun bu eseri, dünya çapında eşsiz bir bilim tarihi kitabıdır.[25]

Fuat Sezgin, bireysel gayretleriyle sürdürdüğü çalışmaları derinleştikçe, İslâm bilimler tarihinin çok daha kapsamlı olarak ele alınması gerektiğine iyice kani olmuştur. İslâm medeniyetindeki özellikle doğa ve matematik bilimleri alanlarındaki bilgi birikiminin, geniş katılımlı ve sistematik araştırma projeleriyle gün yüzüne çıkarılabileceğini düşünmektedir. Bu sırada ise 1978 yılında Sezgin'e, Suudi Arabistan Kral Faysal Vakfı'nın İslâmî bilimler ödülü verilmiştir. Kendisine verilen ödül sayesinde tanınmışlığını artıran Fuat Sezgin, bu popülerlikle gelen nüfuzunu İslâmî ilimler tarihine yönelik araştırmalar yapan bir enstitü kurmak için kullanmaya karar verir.[26]

Fuat Sezgin, bu ödül sayesinde Arap Dünyası'nın devlet adamlarıyla tanışmış ve aklından geçen büyük projeyi onlara aktarma imkânı bulmuştur. Bu doğrultuda öncelikle enstitüye süreklilik kazandıracak kaynağın kontrol edildiği bir vakıf kurmak için adımlar atmıştır. Hem Avrupa'da hem de İslâm ülkelerinde temaslarda kurmaya başlamış ve uzun uğraşlar sonunda 1981'de Kuveyt Devleti'nin desteğiyle enstitünün sermayesini sağlayacak vakfı kurmayı başarmıştır. Düşüncelerinin destek görmesi sayesinde, ikinci bir zahmetli teşebbüsle 1982 yılında Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi bünyesinde Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften adlı enstitüyü kurmuştur.[27]

İslâm bilim aletlerini kitaplardan modeller halinde insanlara tanıtmak isteyen Alman fizikçisi ve bilim tarihçisi Eilhard Wiedemann, 1900 yılında İslâm bilim aletlerinin modellerini yapmaya başlamış, 1928 yılına kadar hayatının yaklaşık 30 yılında beş aletin modelini yapmayı başarmıştır.[28]

25 Turan, 9.
26 Arslan, 203.
27 Arslan, 203.
28 Turan, 21.

Eilhard Weidemann tarafından gerçekleştirilen İslâm medeniyetindeki bilimsel aletler ve mekânik bilgisine dair çalışmalarla bunun sonucu olarak ortaya çıkan bilimsel alet replikalarının yapımı fikri, enstitünün de temel araştırma alanlarından biri haline gelmiştir.[29] Böylece 1983 yılında enstitü bünyesinde bir de bilimsel aletler müzesi kuruldu. Enstitüye bağlı olarak kurduğu müzede Sezgin, İslâm kültür çevresinde Müslüman bilginler tarafından yapılmış aletlerin ve bilimsel araç ve gereçlerin yazılı kaynaklara dayanarak yaptırdığı numunelerini sergilemektedir. 2000'lere kadar sürdürülen faaliyetler çerçevesinde İslâm medeniyetinde geliştirilmiş ya da icat edilmiş 800 civarında bilim ve teknik aletinin replikası yapılarak müzede sergilenmeye başlamıştır.[30]

Fuat Sezgin, müzede bulunan objeleri tanıtmak ve İslâm kültür çevresindeki bilimsel gelişmeyi göstermek için hazırladığı beş ciltlik *"Wissenschaft und Technik im Islam"* isimli kataloğu yayımlayarak çok önemli bir hizmete imza atmıştır. İslâm Medeniyetinin gasp edilmiş hakkını teslim alma adına insanlığa takdim edilmiş olan bu eser, 2003 yılında yayınlanmıştır. Orijinal dili Almanca olan eser Fransızca, Arapça, İngilizce ve Türkçeye de çevrilerek yayınlanmıştır.[31]

Eserin birinci cildinde, çok muhtevalı bir giriş ve genel bilim tarihi anlatıldıktan sonra, 2. ciltte astronomi, 3. ciltte coğrafya, denizcilik, saatler, optik, geometri, 4. ciltte tıp, kimya ve mineraloji, 5. ciltte ise fizik, mekânik, mimarî ve harp âletlerinden bahsedilmektedir. Eserde yapılan izahlardan, İslâm Medeniyeti'nin bu ilim dallarının gelişmesine yaptığı katkıları ve kullanılan âlet ve teknolojinin hangi safhalardan geçerek icat edildiğini gözler önüne sermektedir.

Ayrıca Fuat Sezgin, bu medeniyetin bir hayal olmadığını, elle tutulan müşahhas bir hâdise olduğunu göstermek için her âletin aynıyla, geçmişte kullanılan hâliyle yapılması konusunda büyük bir titizlik göstermiştir. Bu amaç için bütçeden büyük paralar harcanarak yapılan usturlapların, tıbbî teşhis ve ameliyat âletlerinin, astronomik gözlem vasıtalarının, mekânik ve askerî sahada kullanılan tertibatların ve büyük sulama projelerinin çalışır hâldeki modellerinin de aralarında bulunduğu âletlerin orijinali Frankurt'taki müzede bulunmaktadır.[32]

Fuat Sezgin'in kendi çalışmalarının yanında, enstitü bünyesinde 2011 yılına kadar coğrafya, felsefe, matematik ve astronomi, tıp, Batı seyahatnamelerinde İslâm dünyası, nümismatik, mimari ve çeşitli ilimler ana başlıkları altında 800'den fazla

29 Arslan, 203.
30 Arslan, 203.
31 Korkmaz,86.
32 Yılmaz, 27.

ciltlik devasa bir külliyat meydana getirilmiştir. Sezgin'in editörlüğünde hazırlanan bu külliyat, yüzlerce araştırmacının ilgili konulardaki araştırmalarını ve incelemelerini ve 1000'den fazla yazma eserin tıpkıbasımını içermektedir. Bu eserler, İslâm medeniyetindeki ilim tarihi üzerine çalışacak bir araştırmacı için gözden geçirilmesi ve incelenmesi olmazsa olmaz kaynaklar olarak günümüzde de değerini korumaktadır.[33]

Türkiye'nin ekonomik gelişime paralel olarak tarihine ve tarihte yaşadığı ihtişama yönelik tutkusu yeniden güçlenen toplumumuz, belki otuz yıldan fazla bir gecikmeyle Fuat Sezgin adını 21. yüzyılda tanımaya başlamıştır. Bu durum, onun özellikle bilim ve teknik aletleri konusundaki çalışmalarının Türkiye'de yaygın karşılık bulacak şekilde değerlendirilmesine imkân sağlamıştır. Türkiye'den Fuat Sezgin'e Frankfurt'ta bulunan müzenin benzerini yapmak için ilk olarak Türkiye İlimler Akademisi (TÜBA), daha sonra Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'ndan, sonrada TÜBİTAK'tan teklif gelmiştir.[34] Bu minvalde, Prof. Dr. Fuat Sezgin son olarak, Arap-İslâm Bilimleri Enstitüsü için hazırladığı bilimsel araç ve gereçlerin benzerlerini yaptırarak restore edilen Gülhane Parkı'ndaki eski Topkapı Sarayı Has Ahırlar binalarında, açılışını 26 Mayıs 2008'de dönemin Başbakan'ı Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptığı "İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi" açılmasına önayak olmuştur. Yüzlerce replika aletin incelenebileceği müzenin oluşturduğu ilginin akademik düzeye çıkarılması amacıyla müzeye paralel olarak Fuat Sezgin'in önderliğinde Türkiye'de bir bilim tarihi enstitüsü kurulması planlanmıştır. Bu proje ise 2013 yılında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi bünyesinde yine Gülhane Parkı içerisinde kurulan Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Enstitüsü ile hayata geçirilmiştir.[35]

İslâm Medeniyeti'nin gelişmesine için önemli katkılarda bulunan Sezgin, 30 Haziran 2018 tarihinde vefat etmiş, İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'nin önünde kabri için ayrılan kısma defnedilmiştir.

Fuat Sezgin hayatının tamamını çalışarak geçiren ender bilim adamlarındandır. Kendisinin çalışma performansı akademisyenler arasında meşhur olup kendisi bu konuda hocası Hellmut Ritter'i örnek almıştır. Kendisi Hocası Hellmut Ritter'in "Bilgin olmak istiyorsan 13-14 saat çalışmak yetmez" tavsiyesi üzerine günde 17 saat çalışan, çalıştığı süre boyunca sürekli eserler veren, 70 yaşına kadar da bu temposunu devam ettiren daha sonra ise bu çalışma saatlerini 3-5 saat azaltan bilim adamıdır.[36]

33 Arslan, 203-204.
34 Yılmaz, 21-22.
35 Arslan, 205.
36 Ekici, Aybüke, "Tarihi Uyanışın Mimarı: Prof. Dr. Fuat Sezgin", *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları*, V, ed: Muharrem Balcı, Matbaa Basım, İstanbul 2013, 391.

Dil öğrenme konusunda da iyi bir performansa ve kabiliyete sahip olan, Sezgin; Süryanice, İbranice, Latince, Arapça ve Almanca da dâhil, 27 dili çok iyi derecede bilmektedir. Birçok konferans ve söyleşisinde de herkese çok okumayı ve çok çalışmayı tavsiye ederken kendi hayatından da örnekler vererek insanların zamanlarını daha iyi değerlendirmeleri yönünde teşvik etmiştir. Fuat Sezgin için yabancı dil bilmek, çok okumak ve çok çalışmak bir bilim insanın kendisinde olmazsa olmaz niteliklerindendir. [37]

Fuat Sezgin hayatının neredeyse tamamını İslâm bilim tarihi araştırmalarına vakfetmiş, âdeta hayatını bu çalışmalara adamıştır. Sezgin'in düşüncesinde hâkim olan kanaate göre İslâm âlemi, başlangıcından itibaren yaklaşık bin yıla kadar bilimsel araştırmalarda bulunmuştur. Hiçbir ayırım yapmadan, tüm toplumlardaki ilmi kaynakları tercüme ederek faydalı hale getirmişlerdir. İslâm dini, bu tür ilmi araştırmalara engel teşkil etmediği gibi, bu çalışmalar o zaman için devlet tarafından desteklenmiştir. İslâm'ın tasvibi ve devletin desteği ile dünya kültürlerinin bilimsel mirasları, kararlılıkla İslâm âlemine kazandırılmıştır. İslâm bilginleri, ayırım yapmadan bilim adamlarına değer verip "el-Fadl" gibi saygı ifade eden kelimelerle onları andılar. Çeşitli bilgileri değerlendirirken, eleştirinin adaletsiz, ölçüsüz ve keyfi olmamasının gerektiğini de dikkate aldılar. Ancak, on altıncı yüzyılda bu çalışmalar gevşedi ve on yedinci yüzyılda da gerilemeye başladı. Avrupa, yaklaşık 500-600 yıl İslâm âlemindeki bilim ve kültür mirasını tercüme edip yararlanmaya çalıştı. Ancak onlar İslâm Medeniyetinden alıntı yaparken, İslâm kültürünü kaynak olarak bile göstermemişlerdir. Onlar, bu çalışmaları sayesinde on yedinci yüzyıldan itibaren bilim tarihinde önderlik rolünü ele geçirdiler. İşte bu sebeple Sezgin, bugün Müslümanların, kaybettikleri bilim ve kültür liderliğini tekrar kazanmak için bütün gayretleri ile çalışmalarının gerektiğini vurgulamaktadır.[38]

Bu amaçla yola çıkan, Fuat Sezgin, XIX. yüzyılda başlayan ve XX. yüzyılda artan şarkiyat çalışmalarının tutarlı bir zeminde kapsamlı olarak sürdürülmesine imkân sağlayan kaynak araştırmalarının mimarlarından biri olarak önemli bir yere sahiptir. C. Brockelmann, E. Wiedemann, R.T. Gunther ve L.A. Mayer gibi İslâm dönemindeki ilmî birikimi katalog çalışmalarıyla araştırmacıların ilgisine sunan şarkiyatçıların geleneğini yetmiş yıl boyunca sürdürerek XXI. yüzyıla taşıyan Fuat Sezgin'in, özellikle bilim tarihi alanındaki ilmî hareketliliğin artışında önemli payı vardır.[39]

37 Korkmaz, 87.
38 Karakaş, 81.
39 Arslan, 205.

Kaynakça

Arslan, Taha Yasin, "İslâm Araştırmalarına Adanan Bir Asırlık Hayat: Fuat Sezgin (1924-2018)", İslâm Araştırmaları Dergisi, 2019, XLI, 201-205.

Ata, Ramazan, "Bir İslâm Bilim Tarihi Denemesi", *Türk ve* İslâm Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2017, XIII, 177-193.

Dere, Ali, "Mehmet Fuat Sezgin Hoca'nın Ankara İlahiyat Yılları: Sezgin ve Fakültenin Müşterek Tarihinden Bir Kesit", *Ankara Üniversitesi İFD*, 2018, II, 221-250.

Ekici, Aybüke, "Tarihi Uyanışın Mimarı: Prof. Dr. Fuat Sezgin", *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları*, V, ed: Muharrem Balcı, Matbaa Basım, İstanbul 2013, 391-401.

Karakaş, Ali, *20.Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları Fuat Sezgin Örneği*, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2015.

Korkmaz, Tayfur, *20. Yy.* İslâm *Bilim Tarihi Çalışmaları George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

Saygılı, Serdar, "Doğu ve Batı Düalizminde İslâm Medeniyet Tarihinin Oksidentalist Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi,* 2019, X, 10-28.

Turan, Sefer, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Timaş Yay., İstanbul 2011.

Yılmaz, İrfan, *Yitik Hazinenin Kâşifi; Fuat Sezgin*, Yitik Hazine Yay., İzmir 2009.

Yüksel, Ahmet Turan, *İslâm'da Bilim Tarihi (Başlangıçtan Osmanlı Döneminin Sonuna Kadar)*, Kitap Dünyası, Konya 2007.

ANILARLA
PROF. DR. MUHAMMED FUAT SEZGİN

Muhammed Sürmeli[1*]

Cumhuriyetin ilk yıllarında dünyaya gelen, son asır Türkiye ve Dünya tarihine şahitlik eden Fuat Sezgin'in yaptığı ilmi çalışmalar ve bıraktığı eserlerin yanı sıra, ondan bize kalan hatıraların da ayrı bir önemi vardır. Zira anıların; tarihi gerçeklerin öğrenilmesinde yeri yadsınamazdır. Fuat Sezgin ile ilgili anılarını paylaşan insanların aktarmış olduğu bilgiler yaşadığı dönem ve hayatı hakkında bizlere veri sunmaktadır. Her ne kadar verilen bilgiler nesnel değil öznel olsa da Fuat Sezgin'i tanımamız açısından önemli birer ayrıntıdır.

Ayrıca Sezgin, şimdiye kadar görmezden gelinen Müslüman bilim adamlarının, dünya bilim tarihinde hak ettikleri yere getirilebilmeleri için doksan dört yıllık ömrünün büyük bir kısmını bu alandaki çalışmalara ayırmıştır. İşte biz de İslâm Bilim Tarihçisi Prof. Dr. M. Fuat Sezgin'in ilim yolundaki unutulmasını istemediğimiz gerçeklerini kalıcı kılmak amacıyla bu yaşantıya canlı şahitlik eden bazı bilim insanlarının, onunla yaşadığı hatıraları bir araya toplama ihtiyacı hissederek bu tebliği hazırladık. Böyle bir şahsiyetle geçirilen her bir anı/hatıranın bilinmesi, kendisini çok yönlü tanımaya, tanıtmaya ve bizler için rol model olmaya imkân sağlayacağı kanaatindeyiz.

Fuat Hocayla ilgili paylaşılan hatıraları bir araya toplamak için araştırmaya başladığımızda yayınlanmış kitap, makale, dergi, söyleşi, köşe yazılarının yanı sıra televizyon programları, konferanslar ve pek çok belgeselden yararlandık.

1* Yüksek Lisans Öğrencisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, muhammedsurmeli@yahoo.com.

Bütün bunların incelediğimizde ciddi bir hatıra yığını ile karşı karşıya kaldık. Elbette bunların hepsini burada sunmamızın imkânı olmadığı gibi hatıraları art arda sıralayıp geçmenin karmaşık olacağı düşüncesinden hareketle yedi ana başlık altında tasnif ederek sunmayı uygun gördük. Anıları konuşma dilinden yazı diline aktarırken anlam bütünlüğünü bozmamak kaidesiyle metin üzerinde bazı tasarruflarda bulunduğumuzu da ayrıca belirtmek istiyoruz.

A. Çalışma Azmi ve Sorumluluk Hissi

Fuat Sezgin'in başarısını kaçınılmaz kıldığını düşündüğümüz; çalışma azmi ve sorumluluk hissi konusunu ele aldığımızda ömrünün büyük bir kısmını çalışma masası üzerinde veya kütüphanelerde kitaplar arasında geçen bir insanla, yaşanan anıların da elbette bu çerçevede daha yoğun olması beklenir. Nitekim Mehmet Akif Koç, Fuat Hocanın vefatından sonra devlet televizyonuna konuk olduğu bir programda, "*Bu programa gelmeden önce acaba Fuat Sezgin Hocam, kendisini nasıl hatırlanılmasını veya hatırlatılmasını isterdi diye düşündüğümde, kendisine sorduğum: Durmadan çalışmanın bir yöntemi var mıdır? Sorusundan hareketle hocanın vermiş olduğu cevabı sizlerle paylaşmak istiyorum*" der. *"Hocam! Her an bütün hücrelerimin dinlenmeye o kadar fazla ihtiyacı olduğunu hissediyorum ki, fakat bunu hissettiğim her an, İslâm dünyasının hali hazırdaki durumunu da göz önünde bulundurarak dinlenmeye hakkım olmadığına kendimi bir kez daha ikna ediyorum. Ben kabirde dinleneceğim.*" şeklindeki Fuat Hocanın sözlerini aktarır.[2]

Buradan hareketle Sezgin'in Batılılar tarafından "Karanlık Çağ" olarak tabir edilen 8.-16. yüzyılları arası "Altın Çağı" olarak bilinmesi ve İslâm Medeniyetinin yeniden inşası için bütün enerjisini bu alandaki çalışmalara verdiğini göstermektedir.

Bir diğer hocamız İrfan Yılmaz, Fuat Sezgin ile ilgili bir hatırasını anlatırken, "*Fuat Hocanın: Bazen, eski el yazmalarından bir kitap buluyorum. Bir sefer, iki sefer, üç, dört derken belki yirmi sefer okumama rağmen bir şey anlamadığım oluyor. Bu kitap saçma bir kitap, okunmaz, anlaşılmaz deyip bir tarafa atmıyorum. Bunu yazan insana olan hürmetimden dolayı anlayıncaya kadar okumaya devam ediyorum.*" şeklindeki ifadesinin kendisine çok çarpıcı geldiğini ve ilmi talep etmede hocanın başarısının arkasında bu bitmek bilmeyen azminin olduğunu belirtiyor.[3]

---

2 Koç, M. Akif, *"Prof. Dr. Fuat Sezgin - Özel Yayın"*, TRT Diyanet, Yay. Trh.: 03.07.2018, https://www.youtube.com/watch?v=XzTlc1uKVmI (22.03.2019).

3 Yılmaz, İrfan, *"Yitik Hazinenin Kâşifi Prof. Dr. Fuat Sezgin Belgeseli"*, Yay. Trh.: 03.02.2012, https://www.youtube.com/watch?v=6q0b5mqGnNc (20.03.2019).

Yine M. Akif Hoca bir başka anısında ise hocanın "*Almanya Şansölyesi Helmut Kohl (ö. 2017) Orta Doğuya her ziyaretinde beni yanında götürmek istiyor. Onunla aynı uçağa binip gitmek istemediğimden dolayı artık mazeret üretmekten bıktım. Niye onunla aynı uçağa binmek istemediğimi biliyor musunuz?*" dediğini bunun üzerine kendisinin hocaya *"Hocam niye binmek istemiyorsunuz?"* şeklinde mukabelede bulunduğunu belirtiyor. *"Hocam, belki size komik gelebilir ama Helmut Kohl'u kastederek o siyaset adamıdır. Şimdi ona suikast falan yapılır, onunla beraber uçakta ben de vefat ederim. Bütün bu çalışmalarımın yarım kalmasından korkuyorum. Bundan dolayı Helmut Kohl'le gitmek istemiyordum."*[4] Şeklindeki cevabını aktarıyor. Elbette insanın canı tatlı, dünyadan vazgeçilmez bir tarafı vardır. Ancak Fuat Sezgin Hoca'nın talebelerinden Mehmet Alparslan Çelebi'nin yıllar önce Fuat Hocayla yaşadığı bir anı bağlamında yorumlamamız daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Anı söyle ki; "*Bundan 15 yıl kadar evvel ilk defa hocanın yanında vakit geçirmeye başladığımda bir gün öğle vaktinde, Hocam bana: Mehmet yemek yiyelim mi? Diye sormuştu. Sonra ceketin sağ cebinden bir kuru dilim ekmek, sol cebinden de bir kâğıt parçası içinde saklı olan bir dilim peynir çıkardı. Ekmeğin üzerine koydu ve yedi. Hocam bana genellikle az ye az uyu çok çalış Mehmet derdi.*"[5] İşte örünü kuru yiyeceklerle beslenip enerjisini çalışmakla tüketen bir insanın ölüm endişesi onun bu dünyaya olan bağlılığından dolayı değil dertlerine olan sadakatinden başka bir gerekçe ile açıklanamaz.[6]

Fuat Sezgin Hoca'nın çalışmalarındaki yoğunluğunu, A. Kerim Kar Hocaya söylediği: *"Son 17 yıldır Frankfurt'a yakın bir kasabada oturuyorum, eşim sabahları beni Enstitüye getirip akşam da alıyor ve bu süre içinde neredeyse kasabayı hiç gündüz gözüyle görmedim."*[7] Sözlerinde net bir şekilde görebiliyoruz. Ayrıca hayatının büyük bir kısmında günlük 17 saat ders çalıştığını ve son zamanlarda ise üç beş saat azalttığını burada ifade etmek isteriz.[8]

Fuat Sezgin'in çalışma sistemi, el-Bîrûnî'nin (ö. 440/1048) şu sözlerinin âdeta canlı bir göstergesidir. "*Ben her kişinin kendi çalışmasında yapması gerekeni yaptım. Öncekilerin başarılarını minnettarlıkla karşılamak, onun yanlışlarını ürkmeden doğrultmak, kendisine gerçek olarak görüneni gelecek kuşağa ve sonrakilere emanet etmektir.*"[9]

4 Koç, *"Prof. Dr. Fuat Sezgin - Özel Yayın"*, https://www.youtube.com/watch?v=XzTlc1uKVmI (22.03.2019).

5 Çelebi, Mehmet Alparslan, *"İslâm Bilimler Tarihi Hocası Fuat Sezgin Hayatını Kaybetti"*, Yay. Trh.: 02.07.2018, https://diyanet.nl/İslâm-bilimlertarihi-hocasi-fuat-sezgin-hayatini-kaybetti/, (27.03.2019).

6 http://www.siyerarastirmalari.com/prof-dr-fuat-sezgin-hocamizin-dusundurdukleri.html (29.04.2019); Negiz, Muhammet, *"Prof. Dr. Fuat Sezgin: Bir Âlimin Ardından Notlar"*, e-Kitap, Yay. Trh.: 26.09.2018, 117, https://issuu.com/muhammet.negiz/docs/prof._dr._fuat_sezgin-_bir_alimin_a, (28.03.2019).

7 Kar, A. Kerim, *"Oldukça Yoğun Bir Çalışma Temposu Vardı"*, Yay. Trh.: 13.07.2018, https://www.dunyabulteni.net/kultur-sanat/fuat-sezgin-hocanin-ardindan-h425606.html (28.03.2019).

8 Turan, Sefer, *Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Sohbetleri*, Pınar Yay., 1. Baskı, İstanbul 2019, 52, 70.

9 Sezgin, Fuat, İslâm'da Bilim ve Teknik, I – V, Çev: Abdurrahman Aliy, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., 2. Baskı, İstanbul 2008, I, 1.; Turan, *Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Sohbetleri*, 15.

Hatta malumdur ki 1960 darbesinden sonra üniversiteden atılanlar arasında ismini gazetede okuduğu an bile hedeflerinden sapmayarak kütüphaneye gidip çalışmalarına devam etmiştir. Bilakis mazeret üretmek yerine çalışmayı bir sorumluluk olarak görmüş, bundan kaçmamıştır. Bu uğurda her türlü dünyevi rahatlıktan fedakârlık etmiş, azmiyle dünyaca ünlü bir bilimler tarihçisi olmuştur.

B. Hayır ve Şerre Bakışı

Mehmet Said Hatipoğlu akademik bir program dâhilinde Almanya'ya gittiği sırada, Fuat Sezgin Hoca'yı da ziyaret etmek için Frankfurt'a uğradığını belirtiyor. Ziyaret esnasında Fuat Hocanın kurduğu muhteşem enstitüyü dolaşmış, hocanın topladığı kaynaklar üzerinde çalışmalarına titizlikle devam ettiğini görmesi üzerine "*Hocam bu askerlerin yaptıkları hep de kötü değildir. İyi ki sizi üniversiteden kovmuşlar ki buraya gelmişsiniz. Bu muhteşem müesseseyi kurmuşsunuz dediğim de, hocam da gülmeye başladı*" şeklinde yaşadığı anısını aktarıyor. Ardından da "*İşte Fuat Sezgin Hoca, her şerden bir hayır doğabilir telakkisinin en güzel örneğidir*"[10] diyor.

A. Kerim Kar, Fuat Sezgin'le yaşadığı anılar bağlamında tanışma hikâyesini anlatırken; Gülhane Parkı'nda açılacak olan müzenin kurulacağı esnada kendilerini ziyaret etmeleri vesilesiyle tanıştıklarını; Fuat Hoca'nın da bu ziyaretten memnun kaldığı, hatta kırk yıllık dost gibi davranarak hayat hikâyesini, yaptıklarını ve İstanbul için yapmak istediklerini anlattığını ifade ediyor. Muhtemelen muhabbet İstanbul üzerine olunca Fuat Hoca, eski günleri hatırlayarak Almanya'ya göç ettiği dönemi anlatmaya başlar. "*Fuat Hoca, 1960'larda İstanbul Üniversitesi'nden 147'ler denen grup içinde uzaklaştırıldığı zaman çok büyük üzüntü ve hayal kırıklığı yaşadığını, Frankfurt'a gelip misafir öğretim üyesi olarak çalışmaya başladığında, bir gün üzüntülü bir durumdayken, aklına birdenbire bir fikir geldiğini: 'Bu benim başıma gelenler de mutlaka Allah'ın bana söylemek istediği bir şey var. Onun için beni buraya sürgün etti. Belki de ben buraya görevlendirildim.' diyerek bütün gücümle çalışmaya başladım.*"[11]

---

10 Hatipoğlu, Mehmet Said, "*Prof. Dr. Mehmet Said Hatipoğlu ile Prof. Dr. Fuat Sezgin Üzerine Söyleşi*", Yay. Trh.: 30.01.2015, https://www.youtube.com/watch?v=5URoD-oVLVU&list=PLwk--sdMoWCaeTHo448FZ5FYC-gPpw79L&index=13 (20.03.2019).

11 Kar, "*Oldukça Yoğun Bir Çalışma Temposu Vardı*", https://www.dunyabulteni.net/kultur-sanat/fuat-sezgin-hocanin-ardindan-h425606.html (28.03.2019).

C. Tevazu Sahibi Bir Âlim

Mehmet Said Hatipoğlu, Fuat Sezgin'le ilgili bir söyleşide tevazu konusunda hocayla yaşadığı bir anısını bize şöyle anlatıyor; *"Almanya'ya gitmiştim dönmeden önce hocama Allah'a ısmarladık demek için ziyaretine gittim. Elinde kocaman bir kitapla yanıma geldi. 'Mehmet bu kitap nedir biliyor musun?' Diye sordu. Ben de 'Nereden bileyim hocam!' diye cevap verdim. Ardından hocam 'Bu kitap 1200'lü yıllarda vefat eden Diyarbakır'lı âlim Ebu'l İzze el-Cezeri'nin Coğrafya alanında yazılmış el-Cami Fi Ulumi'n-Nâfi*[12] *adlı eseridir. Ben Coğrafya sahasını inceleyip İslâm'ın coğrafi mevzularda yaptıkları hizmetleri kaleme almak üzere bu kitabı gördüğümde sıfır olduğumu anladım.' dedi. Bende 'Eğer hocam siz de sıfır olduysanız biz bu sıfırın neresindeyiz' dedim."*[13]

D. Okumak İbadettir

Mehmet Alparslan Çelebi, Fuat Hocanın vefatı üzerine ulusal bir gazetede "*Fuat Sezgin Hoca'nın Ardından*" başlığıyla şu anekdotu paylaşmıştır. "*Bir gün enstitüye geç vakit gelmiştim. Saat 16.00 sularında. Kış günüydü. Kocaman enstitüde Fuat Hocam ve iki araştırmacı vardı. Işıklar loş bir şekilde yanıyordu. Karanlık bir odada hocam bir kitaba dalmış durumdaydı. Nazikçe kapıyı tıkladım. Hocam bir tepki vermemişti. Sessiz bir şekilde kendisine seslendikten sonra da tepki alamamıştım. Bir adım attım masasına doğru ve tekrar seslendim. Hocam kitabı iki avcu arasına almış sanki harfleri teker teker seçercesine gözleriyle satırlar arasında hızlıca akıp duruyordu. Haddimi aşarak biraz daha sesli bir şekilde seslendim. Tepki yoktu. Bu sefer korkmaya başladım. En son yanına yaklaştım ve elimle omzuna hafifçe dokundum. Bir an ürktü ve 'Mehmet!' diye seslendi. Çok mahcup olmuştum. 'Ne zamandan beri buradasın' dedi sessizce. 'Hocam 2-3 dakikadır, kusura bakmayın bir an endişelendim' dedim. 'Sen hiç kitap okudun mu?' diye sordu kendisi. 'Okudum hocam' dedim, tam okuduğum kitapların birkaçını sayacaktım ki 'Sen kitap okumadın hayatında Mehmet. Kitap okumak ibadet gibidir. Allah'ın rızasını kazanmak, ilim yapmak için okuduğun zaman okumuş olursun bir kitabı. Tıpkı namaza durduğun gibi kendini etrafında olan bitenlerden arındırır, kitabın ruhuna verirsin. Ve tıpkı namaz kılan insana seslenmediğin gibi kitap okuyan insana da seslenmezsin. Bir kenara geçer onun ibadeti bitene kadar beklersin' dedi. Utancımdan*

12 Bu hatıradaki eser ve müellif ismi Mehmet Akif Koç'un katıldığı *"Prof. Dr. Fuat Sezgin - Özel Yayın" programının* 58.00 dakikasından alınmıştır. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=XzTlc1uKVmI (22.03.2019).

13 Hatipoğlu, *"Prof. Dr. Mehmet Said Hatipoğlu ile Prof. Dr. Fuat Sezgin Üzerine Söyleşi"*, https://www.youtube.com/watch?v=5URoD-oVLVU&list=PLwk--sdMoWCaeTHo448FZ5FYC-gPpw79L&index=13 (20.03.2019).

ne yapacağımı şaşırdım. Hafif tebessüm etti, ayağa kalktı ve ensemi şefkatle kavradı. 'Nasihat ediyorum. Üzülmüyorsun değil mi? Size kitap okumayı unutturdular. İnşallah sizin nesliniz yine kitap okuyan nesil olacak Mehmet. Milletin ve İslâm âleminin akıbeti buna bağlı' dedi."[14]

E. Tenkit Ettiği Hususlar ve Tavsiyeleri

M. Akif Koç, Fuat Hocayı anlatırken bazı konularda çok kızdığını ve sert bir dille tenkit ettiğini söylüyor: "*Mesela; Türkiye dâhil olmak üzere İslâm dünyasının eğitim konusunda sınıfta kaldığını çok sert dille eleştiriyordu. Bu problemi bütün hükümetlerin çözmek istediği halde çözemediğini belirtiyordu. Eğer eğitim alanında İslâm dünyası bir sıçrama yapacaksa bunu modern Batının yaptığı gibi ancak üniversiteleriyle, fakülteleriyle, akademik kurumlarıyla yapabileceğini söylüyordu. Bunun için problemin nesnel bir biçimde ele alınıp irdelenmesi gerektiğini, kurumların ona göre yeniden düzenlenmesi gerektiğini söylerdi.*"[15]

Yine Koç, Fuat Hocanın kızdığı başka bir konuyu şöyle aktarıyor; "*İslâm dünyasının Kur'ân ayetlerinden hareketle icatlarla uğraşmalarına çok kızıyordu. Müslümanlar, sadece bu gün değil, fen bilimlerinde zirveye çıktıkları hicri 3, 4, 5 ve 6. asırlarda da Kur'ân'dan hareketle bir icat yapamamıştır. O dönemdeki Müslüman ulema; kimyagerler, tabipler, fizikçiler de bu gün modern Batılı profesörlerin üniversitelerinde ve laboratuvarlarında yaptıkları gibi çalışarak başarıya ulaştılar. Çünkü Kur'ân'ın misyonu ve içeriği farklıdır. Bu başarıya ulaşmak içim Allah'ın koymuş olduğu ilkeler gereği böyle yapmamız gerekiyor.*"[16]

Bugünkü Müslümanların yaptıkları hatalardan biri de atalarının ne kadar zeki ve ulaşılmaz olduğunu sürekli tekrarlayarak İslâm âlimlerini övdüklerini zannetmeleridir. Aslında bu şekilde İslâmî ilimlerin geleceğini öldürüyorlar. Evet; Tâberi, Buhari, Müslim gibi âlimlerin bizden farklı yönleri vardır. Bu farklılıkları ise makam ve mevki sevdasına düşmeden, paradan puldan uzak durarak büyük fedakârlıklarla çalışmalarını devam ettirmeleridir. Aslında ulemânın ulaşılmaz olarak anlatılmasının en tehlikeli tasvir biçimi olduğunu söyleyerek onların İslâm dünyasına ilgi duyan gençlere birer rol model olarak sunulması gerektiğini zikrederdi.[17]

---

14 Kayadibi, Saim, *"Fuat Sezgin Hocadan Ne Öğrenmeliyiz"*, Yay. Trh.: 06.07.2018, https://www.milatgazetesi.com/yazarlar/fuat-sezgin-hocadan-ne-ogrenmeliyiz/haber-175005, (27.03.2019).

15 Koç, *"Prof. Dr. Fuat Sezgin - Özel Yayın"*, https://www.youtube.com/watch?v=XzTlc1uKVmI (22.03.2019).

16 Koç, *"Prof. Dr. Fuat Sezgin - Özel Yayın"*, https://www.youtube.com/watch?v=XzTlc1uKVmI (22.03.2019); Turan, *Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Sohbetleri*, 73-75.

17 Koç, *"Prof. Dr. Fuat Sezgin - Özel Yayın"*, https://www.youtube.com/watch?v=XzTlc1uKVmI (22.03.2019).

Fuat Sezgin, "*Süleymaniye Kütüphanesinin dünyanın en değerli kütüphanesi olduğunu söyleyerek oraya her girdiğinde, orada Türk'ten fazla bir Batılının, Amerikalının hatta bir Japon'un orada çalışıyor olduğunu görmek beni kahrediyor demişti.*"[18]

Koç, Fuat Hocanın İslâm dünyasını eleştirirken *"Benim adamlarım pısırıktır. Böyle güçlü bir dine mensup olmalarına rağmen bu pısırıklık hastalığını taşımaları bu dinin müntesibi olmayı hak ediyorlar mı?*" gibi sert ifadeler kullandığını söyler.[19] Yine, Fuat Hocaya sorduğu: "*Hocam sizin gibi birini niye tanımıyoruz?*" sorusuna, hocanın verdiği "*Ben, bundan elli sene önce hali hazırdaki yaşayan Müslümanlarla bir yere varılamayacağına karar verdim. İlerde muhayyer, para ve makam düşkünü olmayan; Batı ile hesaplaşma derdi olan Müslüman bir nesil için malzeme hazırlamaya karar verdim. Bunun için de gizlendim.*" cevap da bir hayli önem arz etmektedir.[20]

Fuat Sezgin, CNN Türk'te yayınlanan Eğrisi Doğrusu programına katıldığı sırada Taha Akyol ona; "*Hocam! Türkiye'de okuyan genç nesillere bir tavsiyeniz var mıdır?* Diye sorar. Fuat Hoca; *"İslâm dünyası ne yapıp bugünkü Avrupa'nın modern medeniyetini tanıması, anlaması ve ondan müspet unsurları mümkün olduğu kadar alması gerekir. Daha doğrusu Türkiye'de bu hususta bir çabanın artığı intibası bende uyandı. Türk milletinin (Benim milletim) bu hususta büyük bir adım atacağına inanıyorum. Sizin davetinizi kabul edip buraya geldiysem bunun altında büyük bir arzu vardır. Bu istikbali yapacak olan benim milletimin çocuklarına, gençlerine ve ilim adamlarına bu hissimi ve bilgimi duyurma arzusudur.*"[21]

F. Türkiye'den Ayrılışı ve Vatan Özlemi

Akif Eyler'in, Fuat Sezgin Hoca'nın ardından paylaştığı bazı hatıralarını incelediğimizde Fuat Hocanın yaşadığı vatan sevgisini ve özleminin büyüklüğünü görebiliyoruz. "*Bir toplantı sonrasında Galata Köprüsü'nden geçerken Fuat Hoca, arabayı durdurmamı rica etti. Arabadan indi ve balık tutanların arasında birkaç dakika durup manzarayı seyretti. Döndüğünde gözleri dolmuştu, bana hitaben: 'Akif Bey, 1961 yılının başında buradan Boğaz'a bakıyordum. Üniversiteden atılmıştım, ertesi gün Almanya'ya gidecektim. Bu manzarayı bir daha görebileceğimi hiç sanmıyordum.' sözlerini söyledi."* der. Ardından Eyler, *Hakikaten, Türkiye'ye gelebilmesi için çok uzun yıllar geçmesi gerekiyordu.*"[22] sözlerini ekler.

18 Koç, *"Prof. Dr. Fuat Sezgin - Özel Yayın"*, https://www.youtube.com/watch?v=XzTlc1uKVmI (22.03.2019).

19 Koç, *"Prof. Dr. Fuat Sezgin - Özel Yayın"*, https://www.youtube.com/watch?v=XzTlc1uKVmI (22.03.2019).

20 Koç, *"Prof. Dr. Fuat Sezgin - Özel Yayın"*, https://www.youtube.com/watch?v=XzTlc1uKVmI (22.03.2019).

21 Sezgin, Fuat, "Doğrusu Eğrisi", CNN Türk, Yay. Trh.: 21.01.2015, https://www.youtube.com/watch?v=DJhyj Z3KmVY (25.03.2019); Yılmaz, İrfan, *Yitik Hazinenin Kâşifi Fuat Sezgin*, 4. Baskı, İzmir 2014, s 103.

22 Eyler, Akif, "*Yorulmak Nedir Bilmedi*", Yay. Trh.: 13.07.2018, https://www.dunyabulteni.net/kultursanat/fuat-sezgin-hocanin-ardindan-h425606.html (28.03.2019).

"Yine başka bir toplantıdan sonra Vaniköy'de çay içmeye gittik. Hocam orada 'Akif Bey, Boğaz'da çay içmenin bana ne ifade ettiğini siz bilemezsiniz' dedi. Sonra bu sözünü biraz açıkladı: 1961 yılının Mart ayında Galata Köprüsünden şehre bakmış, 'Ya Rabbi, bu güzellikleri bir daha görebilecek miyim?' demiş. Çünkü ertesi gün, arzusu dışında Almanya'ya, bilinmezler dünyasına göç ediyormuş."[23]

G. Batıya Karşı Tepkisi

M. Akif Koç, Fuat Sezgin'in Batıya karşı tepkisini anlatırken, öncelikle hocanın ilme olan bakışını ve Müslüman âlimlerin tavrını şu ifadelerle özetlemeye çalışır. "*Ona göre Doğru nerden olsa alınmalı ve sürekli doğru doğrudur; kimin söylediğine değil, ne söylediğine bak* "انظر ما قال لا تنظر من قال" *derdi. Zaten doğruyu ortaya çıkarsak yüzümüzü güldürecek bir geçmişimiz vardır. Sanki herhangi bir yerden zaafımız varmış gibi apolejektik savunmacı bir tutum katiyen bize fayda sağlamaz. Bizim hiç gocunmamız gerek yoktur. Çünkü İslâm âlimleri diğer medeniyetlerden ne almışsa onu belirtmekten çekinmemiş ve bunu özgüvenle ifade etmiştir. Hatta Aristo'yu 'Muallim-i Evvel' olarak kabul etmeleri bunun en güzel örneğidir. Ancak Batı, bilimi devraldığı İslâm Medeniyetini görmezden gelerek kendine mal etmişlerdir.*"[24]

Sezgin'nin, Batı'ya tepki gösterme sebebini ve Batılıların da buna neden cevap vermediğini M. Akif Koç bir anısında şöyle anlatır. "*Ben Fuat Hocaya; 'Hocam! Batıda İslâm'da Bilim ve Teknik eserinizle ilgili neden hiç review (ribyu) yazılmıyor? Oysa siz daha iyi biliyorsunuz ki batıdaki bilimsel dergilerde herhangi bir ihtisas alanına ait o sene dünyada ne yapılmışsa onunla ilgili lehte-aleyhte değerlendirmelerde bulunurlar. Ancak bu beş ciltlik kitapla ilgili henüz bir değerlendirme yazılmadı.' dedim. Hocam dedi ki 'Görmezden geliyorlar. Onlar da biliyorlar ki eğer review (ribyu) yazarlarsa iki şeyden biri olacak. Ya cevap verecekler ya da batıdaki üniversitelerde okutulan Bilimler Tarihini tamamen değiştirmek zorunda kalacaklar. Çünkü Hz. Âdem'den bu güne kadar medeniyet tarihini bir bütün olarak değerlendirirsek Eski Mısır, Yunan, Roma, İslâm Medeniyeti ve Batı Medeniyeti vardır. Her biri diğerinin devamı niteliğindedir. Ancak Batı, İslâm Medeniyetini atlayıp kendisini Roma'ya dayandırıyor. İşte ben, aradaki bu medeniyetin burada var olduğunu elli senedir ispata çalışıyorum.*' demişti." [25]

---

23 Eyler, "*Yorulmak Nedir Bilmedi*", https://www.dunyabulteni.net/kultur-sanat/fuat-sezgin-hocanin-ardindan-h425606.html (28.03.2019).

24 Koç, *"Prof. Dr. Fuat Sezgin - Özel Yayın"*, https://www.youtube.com/watch?v=XzTlc1uKVmI (22.03.2019).

25 Koç, *"Prof. Dr. Fuat Sezgin - Özel Yayın"*, https://www.youtube.com/watch?v=XzTlc1uKVmI (22.03.2019).

Hatta Koç, Fuar Sezgin Hoca Batının dürüst davranmadığının tipik bir örneğini coğrafya sahasından tespit ettiğini bize şöyle anlattı. "*Bugün ki modern haritaların temelini de teşkil eden Hazar Denizin %10 hata payı ile yerleştirilmesi bir İspanyol keşişe aittir. Ancak ben el yazmalarından hareketle o İspanyol keşişten yüz sene önce Fas'ta yaşamış Müslüman bir coğrafyacının çizmiş olduğu haritada da Hazar Deniz'i %10 hata payı ile yerleştirildiğini tespit ettim. Ayrıca İspanyol keşişin Fas'a seyahat ettiğine dair bilgiler de mevcuttur. Şimdi bütün bunları bir araya getirdiğim zaman İspanyol keşiş, Fas'lı âlimi referansta bulunmayarak kendi çalışmasıymış gibi göstermiştir. Batı hırsızlık yaparak gelişmiştir.*"[26] Ayrıca İbn Sina'nın taşlara dair kitabını Aristo'nun adıyla yayınlayarak ona mal etmeleri gibi pek çok örneği vardır.[27]

Sonuç

Fuat Sezgin Hoca'nın hayatını anıları üzerinden okuduğumuzda; ütopik veya tesadüfi bir başarı olmadığını görüyoruz. İlim dünyasına, disiplinli bir çalışma ve doğru bir yöntemle girdiğinde ne kadar büyük başarılara imza atılabileceğinin gerçeğini bize sunuyor. Ayrıca Fuat Hoca İslâm inancına bağlılığından dolayı ne taassuba kapılarak İslâm dünyasını tenkit etmekten kaçınmış, ne de batıya karşı kompleksli bir davranış sergileyerek İslâm'ın bilime katkılarını görmezden gelmiştir. O eleştirel ve objektif bir yapısıyla karşımıza çıkmaktadır. Onun asıl amacı İslâm dünyasında mevcut olan aşağılık kompleksinden kurtularak özgüveni yüksek yeni bir nesli inşa etmektir. Hatta diyebiliriz ki Fuat Sezgin'in İslâm âlemine en büyük katkısı da hayatıyla bu özgüvenin inşasına somut bir delil olmasıdır.

---

26 Koç, *"Prof. Dr. Fuat Sezgin - Özel Yayın"*, https://www.youtube.com/watch?v=XzTlc1uKVmI (22.03.2019)
27 Turan, *Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Sohbetleri*, s. 114.

Kaynakça

Belgesel Ajans, *"Prof. Dr. Fuat Sezgin"* Yay. trh.: 23.02.2012, https://www.youtube.com/watch?v=6q0b5mqGnNc (25.04.2019 – 16.00).

Çelebi, Mehmet Alparslan, "*İslâm Bilimler Tarihi Hocası Fuat Sezgin Hayatını Kaybetti*", Yay. trh.: 02.07.2018, https://diyanet.nl/İslâm-bilimlertarihi-hocasi-fuat-sezgin-hayatini-kaybetti/ (27.03.2019 – 19.20).

Eyler, Akif, **"***Yorulmak Nedir Bilmedi*", Yay. trh.: 13.07.2018, https://www.dunyabulteni. net/kultur-sanat/fuat-sezgin-hocanin-ardindan-h425606.html (28.03.2019 – 19.30).

Hatipoğlu, Mehmet Said, *"Prof. Dr. Mehmet Said Hatipoğlu ile Prof. Dr. Fuat Sezgin Üzerine Söyleşi"*, Yay. trh.: 30.01.2015, https://www.youtube.com/watch?v=5URoD-0VLVU& list= PLwk--sdMoWCaeTH0448FZ5FYC-gPpw79L&index=13 (20.03.2019 – 14.20).

http://www.siyerarastirmalari.com/prof-dr-fuat-sezgin-hocamizin-dusundurdukleri.html (29.04.2019 – 17.20).

Kar, A. Kerim, *"Oldukça Yoğun Bir Çalışma Temposu Vardı"*, Yay. trh.: 13.07.2018, https: //www.dunyabulteni.net/kultur-sanat/fuat-sezgin-hocanin-ardindan-h425606.html (28.03.2019 – 19.30).

Kayadibi, Saim, *"Fuat Sezgin Hocadan Ne Öğrenmeliyiz?"*, Yay. trh.: 06.07.2018, https://www.milatgazetesi.com/yazarlar/fuat-sezgin-hocadan-ne-ogrenmeliyiz/haber-175005 (27.03.2019 – 21.55).

Koç, M. Akif, *"Prof. Dr. Fuat Sezgin - Özel Yayın"*, TRT Diyanet, Yay. trh.: 03.07.2018, https://www.youtube.com/watch?v=XzTlc1uKVmI (22.03.2019 – 10.00).

Negiz, Muhammet, *"Prof. Dr. Fuat Sezgin: Bir Âlimin Ardından Notlar"*, Yay. trh.: 26.09.2018,https://issuu.com/muhammet.negiz/docs/prof._dr._fuat_sezgin_bir_alimin_a (28.03.2019 – 22.10).

Sezgin, Fuat, İslâm'da Bilim ve Teknik, I – V, Çev: Abdurrahman Aliy, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., 2. Baskı, İstanbul 2008.

----------, "Doğrusu Eğrisi", CNN Türk, Yay. trh.: 21.01.2015, https://www.Youtube.com /watch?v=DJhyjZ3KmVY (25.03.2019 – 20.00).

Turan, Sefer, *Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Sohbetleri*, Pınar Yay., 1. Baskı, İstanbul 2019.

Yılmaz, İrfan, "*Yitik Hazinenin Kâşifi Prof. Dr. Fuat Sezgin Belgeseli*", Yay. trh.: 03.02.2012, https://www.youtube.com/watch?v=6q0b5mqGnNc (20.03.2019 – 13.10).

----------, *Yitik Hazinenin Kâşifi Fuat Sezgin*, 4. Baskı, İzmir 2014.

İLİM GELENEĞİNDE USTAIÇIRAK İLİŞKİSİ: FUAT SEZGİN ÖRNEĞİ

Rahşan Kaya Ardıç[*]

İslâm ilim geleneğinde kişi hocasıyla bilinir. Hocasıyla değer kazanır, hocasıyla konumlandırılıp adlandırılır. Hocanın ufku ve gayreti talebenin ufkunu ve gayretini etkiler. Ustanın çırak yetiştirip, gelecek nesillere zanaatını aktarması gibi hoca da sadaka-i câriye kabilinden talebe yetiştirir.

Müslümanlar; ilim öğrendikleri hocalarını her zaman hürmet ve minnetle anmışlar, onları zikretmekten imtina etmemişlerdir. Müslüman ve ecnebî hocalardan öğrenip, onlarla birlikte çalışmış, komplekse kapılmamışlardır. Herhangi bir aşağılık duygusuna kapılmadan bilgiyi Aristo'dan alınca Aristo'yu düşman görmemişler, ondan "Büyük Üstad" diye bahsetmişlerdir.[1] Bukrat (Hipokrat)'ın, Galen'in ve diğerlerinin kitaplarından "Faziletli Bukrat", "Faziletli Galen" diyerek almışlardır.[2]

Müslümanlar miladi 7. yüzyıldan itibaren bilimleri Yunanlılardan, Hintlilerden aldıklarında onların bir meziyeti vardı. O alışlarında Hıristiyan olsun, Yahudi olsun, ne olursa olsun insanları hoca olarak kabul etmişlerdir. Onlardan süratli bir şekilde öğrenirken, bilgiyi alırken, hocalarının faziletlerini hiçbir zaman unutmamışlardır.[3] Hoca merkezli bir ilim sistematiği içerisinde yetişmişler, bu yüzden bilim, İslâm dünyasında bir kör dövüşle değil, şuurla başlamıştır.[4]

1* Yüksek Lisans Öğrencisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, rahsankaya2010@hotmail.com.
Turan, Sefer, İslâm Bilim Tarihi Sohbetleri, Pınar Yay., İstanbul 2019, 115; Sezgin, Fuat, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* Timaş Yay., İstanbul 2018, 40.

2 Bayhan, Nevzat, *Bilimler Tarihi ve Zirve İsim Prof. Dr. Fuat Sezgin,* Yafa Yay., İstanbul 2013, 54.

3 Turan, 34-35.

4 Turan, 123.

İlim kaynaklarını zikretmeye özen göstermişler. Daha Avrupalılarda kaynak verme mefhumu yokken İslâm kültür dünyası, kaynak ve hocasını belirtmeyi adet edinmişlerdir. Buna mukabil ilmin kaynağını belirtme, Yunanlılarda çok az olup ama Avrupalılarda tamamen silinmiştir. Hatta kaynak gösterilmediği gibi kitapları çevirip kendilerine de mal etmişlerdir. Mesela; 11. yüzyılın sonuna doğru, İtalya'da 25 tane çok mühim Arapça tıp kitabı tercüme edilmiş ve bunların 25'ini de ya kendilerine ya da Yunanlılara nispet etmişlerdir! İbn-i Sina'nın taşlara dair kitabını Aristo'ya mâl etmeleri gibi...[5]

Fuat Sezgin, İslâm ilim geleneğinde yetişmiş, büyük bir âlimdir. Fuat Sezgin hocayı büyük hocalar yetiştirmiştir. Konuşmalarında, konferanslarında, röportajlarında ve eserlerinde kendisini yetiştiren, istifade ettiği hocalarına daima atıflarda bulunmuştur. Zira bir hocanın talebesi üzerindeki tesiri yıllarca değil, ömür boyu sürmektedir.[6] Hatta herhangi komplekse kapılmadan, bir oryantalistin talebesi olduğunu iftiharla ve şükranla söylemektedir.[7]

Biz bu tebliğimizde; Fuat Sezgin'i büyük bir âlim yapan, dünyanın en iyi İslâm Bilim Tarihçisi olmasına vesile olan, tabir-i caizse onu yönlendirerek böyle bir mecrada yol almasında etkili olan, rahle-i tedrisinde yetiştiği hocalarının tesirlerinden bahsedeceğiz.

Bitlis'ten Frankfurt'a uzanan ilim yolculuğunda onu yetiştirip yönlendiren nice hocaları olmuştur. İslâm ilim geleneğinde, ilmi derinliği olan hemen her ailede alışılageldiği üzere, Fuat Sezgin'in de ilk öğretmeni babası olmuştur. Mehmet Sezgin, Osmanlı Döneminde kadılık yapmış, fakat daha sonra mevcut kanunlarla adaletin tahakkuku hususunda şüphe duyduğu için kadılığı bırakmış ve sonrasında hocalık yapmış olan bir âlimdir.[8] Fuat Sezgin'in Şarkiyat Üniversitesi'ne öğrenci olarak girişinde ve yapmış olduğu çalışmalarda, babasından öğrenmiş olduğu Arapçanın da etkisi olmuştur.[9] Yine birçok dili kolaylıkla öğrenmesinde, babasının rahle-i tedrisinde öğrenmiş olduğu, Sarf-ı Türkî'nin önemini şu sözlerle anlatmaktadır:

> *Maalesef ben ilkokul üçüncü sınıftayken hangi bakandı, bilmiyorum, Türk mekteplerinden grameri kaldırdı.*

5 Turan, 114-115., Bayhan, Nevzat, *Bilimler Tarihi ve Zirve İsim Prof. Dr. Fuat Sezgin,* İstanbul 2013, 54.

6 Korkmaz, Tayfur, *20.YY. İslâm Bilim Tarihi Çalışmaları George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği,* Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enst., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009,85.

7 Turan, 111.

8 Yılmaz, İrfan, *Yitik Hazinenin Kâşifi Fuat Sezgin,* Yitik Hazine Yay., İzmir 2009, 11.

9 Sezgin, 129.

Bana dedi ki babam: "Sarf-ı Türkî'yi öğreteyim sana." O zamanlar gramere Sarf-ı Türkî derlerdi. Bugün belki bilimler tarihçisi olabildiysem, babamın bana Sarf-ı Türkî'yi öğretmiş olmasının çok büyük bir etkisi vardır. Eğer o Alman Ritter'in ilk derslerini anlayabildiysem belki bende biraz gramer düşüncesinin gelişmiş olmasının payı vardır.[10]

Ortaokul ve Lise yıllarındaki hocaları hakkında pek malumatımız yoktur. Ancak 1940'lı yıllarda Erzurum'dan İstanbul'a gelip üniversite okuma azmini oluşturanlar arasında elbette ortaokul ve lise öğretmenlerinin büyük etkisi olmuştur.

A.Türkiye'deki Hocaları

1. Mükrimin Halil Yinanç (19001961)

Maraş'ın Elbistan kazasında doğan Mükrimin Halil Yinanç, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Orta çağ Tarihi Kürsüsü'nün ilk başkanıdır. 1949-1953 yılları arasında Şarkiyat Enstitüsü'nün faaliyetlerini yürüttüğü[11] esnada Fuat Sezgin'in hocası olmuştur.

"Muhterem bir insandı." diye bahsettiği hocasının henüz 22-23 yaşlarında iken 1922 yılında Mordmann isimli bir oryantalistten etkilenerek, bir makalesinde Evliya Çelebi hakkında "Bu herif tamamen palavracı, yalan söylüyor!" demesini eleştirmiştir.[12]

2. Ahmet Zeki Velidi Togan (18901970)

1890 yılında şimdiki Rusya Federasyonu'nun Başkırt Özerk Cumhuriyeti topraklarında İsterlitamak (İşimbay) kazasının Küzen köyünde doğan Ahmet Zeki Velidi Togan, Türk tarihçisidir.

Fuat Sezgin, 1954 yılında İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nde doçent olmuş ve burada Ahmet Zeki Velidi Togan ile çalışmıştır.[13] İslâmî ilimler açısından çok büyük bir önem arz eden *Buhari'nin Kaynakları* adlı çalışmasını, bu hocasının danışmanlığında yaptığı halde ondan bahsettiğine dair herhangi bir bilgiye rastlamamaktayız.

10 Turan, 5.
11 Başar, Fahameddin "Mükrimin Halil Yinanç", *TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV yayınevi, İstanbul* 2013, XLIII, 550.
12 Turan, 67-68.
13 Turan, **önsöz.**

Fuat Sezgin'in "Ben birçok oryantalisti hocalarım olarak kabul ediyorum, onlardan çok şey öğrendim." dediği hocaları da ilmi yaşantısında önemli bir yer tutmuştur. Bu isimlerin hayatına kısaca göz atmak konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

3. Hellmut Ritter (18921971)

Türkiye'de Batılı anlamda Doğu dilleri filolojisinin ve Türkoloji'nin kurucusu Alman bilim adamı olan Hellmut Ritter, Alman Doğu Derneği'nin İstanbul Şubesinin ilk müdürüdür.

Görevi bir dizi Arapça, Farsça ve Türkçe metni neşretmek, İstanbul kütüphanelerinde bulunan yazma eserler hakkında Alman bilim adamlarını bilgilendirmek, bu eserlerin fotoğraflarını onlara göndermek ve genç şarkiyatçılara danışmanlık yapmaktı. Aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde 1936'da okutman, 1938'de öğretim üyesi olarak Arap ve Fars edebiyatı dersleri vermiştir. Üniversite kütüphanesi içinde ayrılan bir dairede kütüphanenin zengin koleksiyonlarından yararlanarak Şarkiyat Enstitüsü'nü kurdurmuştur.[14]1936-1938 ve 1956-1969 yılları arasında bu üniversitede Arap- Fars edebiyatları dersi vermiştir.[15]

Hellmut Ritter, Türkiye'de modern anlamda filoloji tetkik ve usûllerinin tanınmasında ve tatbik edilmesinde çok değerli hizmetlerde bulunan gerek yaşı gerek bilgisi ile dünya şarkiyatçılarının itirazsız pîri sayılan bir şahsiyettir.[16]

Mühendis olma düşüncesiyle İstanbul'a gelen Fuat Sezgin'in hayat mecrasının yönünü değiştirecek olan Hellmut Ritter'le bir seminer vesilesiyle ilk karşılaşması şu şekilde olmuştur:

1943 yılında akrabalarımdan biri beni Edebiyat Fakültesine götürdü. Halbuki ben mühendis olma sevdası peşindeydim. O zaman çok büyük bir Alman âlim vardı. Arapçayı iyi bilirdi. Bana "Seni onun seminerine götürmek istiyorum." dedi. Ben de gidelim dedim ve o büyük âlimin seminerine gittim. O gün o büyük âlim beni âdeta büyüledi. [17]

Bu seminerde Ritter'in; Harezmî, İbn-i Yunus, Ebu'l-Vefa, İbnü'l-Heysem ve El-Birûnî'den sitayişle bahsetmesi, bunların ve daha pek çok ismin çok büyük âlimler olduğunu, daha sonraki Avrupalı âlimlerle aynı seviyede olduklarını,

14 Taşcı, Özcan, "Hellmut Ritter", *TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV yayınevi, İstanbul* 2008, XXXV, 133-134.

15 Yılmaz, Adnan, *Bilimler Tarihi Dostu Prof. Dr. Fuat Sezgin,* NG Yay., Ankara 2019, 6.

16 Ateş, Ahmed, "Hellmut Ritter", *Şarkiyat Mecmuası*, 2011, (5), 1.

17 Turan, 24.

hatta yer yer onlardan bile üstün olduklarını söylemesi Fuat Sezgin'i çok etkiler.[18] Çünkü ilkokul ikinci sınıfta iken kendi ifadesiyle süslü püslü bir hanım öğretmeninden tam aksi şeyler duymuş ve bu da zihninde yer etmiştir.[19] Bir oryantalistin söyledikleri İslâm ilimleri tarihini öğrenmesi için kırbaç rolü oynamıştır.[20] Hemen evraklarını hazırlayarak Edebiyat Fakültesine gider ve kaydını yaptırır. O günün usullerine göre, fakülteye kaydını yaptıran her öğrencinin ayrıca mülakat için dekanla görüşmesi gerekmektedir. Sezgin, görüşme yapmak için dekanın odasına gider. Dekanla görüşme esnasında birden odanın kapısı açılır. İçeriye giren kişi Hellmut Ritter'dir.[21]

> *Dekan ona "Oo… Ritter Bey…" dedi. "Sizin talebeniz olma başvurusunda bulunan bir insanla konuşuyorum." dedi. Hoca bana şöyle bir baktı, "Galiba bu benim dünkü seminerimdeydi" dedi.*
>
> *Onun seminerlerine sadece üç dört kişi giderdi. Çok zor bir adamdı. Seminerlerinden kaçardı talebeler. "Gelin biraz konuşalım. Çok zor bir şeye talipsiniz. Arapça öğrenmelisiniz. Ben de zor bir hocayım. Benim talebelerim hep benden kaçar, biliyor musunuz?" dedi. "Biliyorum, bana bunları anlattılar. Ben bunlara rağmen bu tehlikeye girmek istiyorum." dedim. Güldü, "Peki!" dedi.*[22]

Fuat Sezgin artık Ritter'in talebesidir. Ona olan hayranlığını ve ondan etkilenmesini şu sözleriyle ifade etmektedir:

> *O adam büyük Avrupalı oryantalistlerin belki de en büyüğüydü. Bu büyük oryantalistler arasında farklı bir tipti. Beni çok etkilemişti. Bu etkilenmeyi bütün manasıyla anlatabilmem mümkün değil!*[23]

Ritter'in bir oryantalist olmasına rağmen hakkı teslim eden sözleri, onun İslâm ilimleri tarihine merak sarmasına neden olmuştur. Fuat Sezgin âdeta dünya adına bütün işleri terk eder ve kendini tamamıyla ilme verir.[24]

Ritter'in ilmi derinliğinin yanında çalışma disiplini de Fuat Sezgin'i çok etkiler. Zamanı tasarruflu ve doğru kullanma prensibiyle randevularına gecikmemesi gerektiğini de ondan öğrenir. Bu etkilenmeyi şöyle anlatmaktadır:

---

18 Bayhan, 36., Arslan, Taha Yasin, "İslâm Araştırmalarına Adanan Bir Asırlık Hayat: Fuat Sezgin (1924-2018)", İslâm Araştırmaları Dergisi, 2019, XLI, 201.

19 Turan, 75., Sezgin, Fuat, "İslâm'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış", *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi,* 2011, I (2), 90.

20 Yılmaz, 32.

21 Bayhan, 36.

22 Turan, 25.

23 Turan, 25.

24 Bayhan, 36.

İkinci hafta seminere gittiğimde üç dakika gecikmiştim. Cebinden altın saatini çıkardı ve bana göstererek; "üç dakika geciktiniz, bu bir daha tekerrür etmemelidir! *dedi." Ben ona sadece, "Tamam!" demekle kalmadım, hakikaten o günden itibaren bütün hayatımda randevularıma gecikmeme prensibine azami dikkat ettim. Galiba o günden bugüne, belki size tuhaf gelir ama sadece üç randevuya, yani 1943'ten bugüne kadar üç randevuya zamanında ulaşamamanın ıstırabını yaşıyorum! Böyle bir hocanın talebesi olma şansına sahip oldum. Nedense bu adam beni büyülemişti ve kendinden önceki bilge kişilerin bilgilerini bana aktardığını hissetmeye başladım. Hiç not tutmazdım. O söylerdi, ben de söylediklerini kafama yazardım. İnanır mısınız anlattıklarının büyük kısmı hâlâ bu kafamda taşınmaktadır.* [25]

Zaman biraz ilerleyince hocası Fuat Sezgin'e ne kadar çalıştığını sorar, o da ortalama 13-14 saat çalıştığını söylediğinde hocası; eğer bilgin olmak istiyorsa bunun üzerine birkaç saat daha eklemesi gerektiğini tavsiye eder. O söz öyle tesir eder ki Fuat Sezgin, ömrünün sonuna kadar devam edecek bir tempo yakalar ve çalışmalarını günde 17 saate çıkarır.[26] Kendisi 32 dil bilen bir filolog olan Hellmut Ritter[27], öğrencisi Fuat Sezgin'e her yıl bir dil öğrenmesini tavsiye eder.[28] Hocasının isteği üzerine dil öğrenmeye Arapçadan başlar. Arapçayı nasıl öğrendiğini şu şekilde anlatmaktadır:

> *Ben zaten Arapça öğrenmeye başlamıştım. Ama hiçbir mesafe kaydetmiyordum. Bütün gayretlerime rağmen hocam benden memnun değildi ilk aylarda. 1943 yılıydı. Almanlar, Bulgaristan'a girmişlerdi. Bizim hükümet, bütün üniversiteleri, mektepleri tatil etti. Hocam bana dedi ki: "Şimdi elinizde bir fırsat var. Altı aylık bir tatiliniz olacak, bu zaman içerisinde Arapçayı öğrenin." Ben de zaten öyle düşünüyordum. Fakat bu söz bana çok tesir etti. Hakikaten altı ay kendimi Arapça öğrenmeye verdim. Evimizde babamdan kalma 30 ciltlik bir Taberî Tefsiri vardı. Onu okumaya başladım. Başlangıçta anlamıyordum. Erken kalkıyordum, gece geç yatıyordum, evden hemen hemen hiç çıkmıyordum. Altı ay sonra Taberî Tefsiri'nin 30 cildini bitirmiş oldum. Başlangıçta hemen hemen hiç anlamadığım bu tefsiri altı ayın sonunda gazete gibi okuyordum. İlk ders seminerinde bazı Alman âlimler, profesörler vardı. Hocam önüme Gazzalî'nin İhyâ'sını koydu ve "Okuyun bakalım!" dedi. Okudum. Hocam bana baktı, gülümsedi, sevindi, mesuttu. Orada beni biraz methetti. Benim için o an, hayatımın unutulmaz anıydı. Arapçada artık kitapları okuyabilecek hale gelmiştim. Artık başka dillere başvurmak lazımdı!*[29]

25 Turan, 25.
26 Turan, 70.
27 Turan, 70.
28 Turan, 18.
29 Turan, 26., Arslan, XLI, 201.

Talebesinin Arapçayı kısa sürede bu denli öğrenmesi Ritter'i çok sevindirmiş "Hayatımda bir lisanı bu kadar süratle, bu kadar iyi öğrenen bir insan görmedim." diyerek onu onore etmiştir.[30] Arap yazısını seven ve ona âşık olan Hellmut Ritter'in Arapçaya olan vukûfiyetini ise, 1944 yılında Fuat Sezgin'e yapmış olduğu şu analizden anlamak mümkündür:

> *Arap yazısında üç vites vardır. Bunu herkes bilmez. Yazıyorsunuz ama noktasız yazıyorsunuz. Bu çok hızlı yazmanıza vesile oluyor. Ama okumada da tam tersi... Bu âlimler vitesidir. Kütüphanelerdeki kitapların bir kısmı böyle... Onları ancak âlimler okuyabilir. İkinci viteste ise; noktalı ama harekesiz yazarsınız. Okuma da yazma da ikinci vitestir. Bu umumiyetle halk için geçerli bir vitestir. Üçüncüsü ise; noktalı ve harekeli yazarsınız. Okurken hata varsa çok kolay fark edersiniz. Fakat yazmak da zaman alır. Bu da üçüncü vitestir.*[31]

Fuat Sezgin'deki sabır ve çalışma azmi Ritter'e tesir eder. Üçüncü sömestrden itibaren Fuat Sezgin'i de yanına alıp kütüphanelere götürmeye başlar.[32] Ritter, İstanbul kütüphanelerinde bulunanlar olmak üzere, Türkiye'deki yazmaları dünyada en iyi bilen kişidir.[33] En nadide el yazmalarını Sezgin'e tanıtır ve birlikte incelerler.[34] Sezgin, keskin ve zorlayıcı karakteri sebebiyle çok az sayıda öğrencisi olan Ritter'le yıllarca birebir çalışma imkânına sahip olur.[35] Sezgin, el yazmalarını nasıl ve hangi yöntemle incelediklerini şöyle anlatmaktadır:

> *İstanbul'daki kütüphaneleri nasıl tanıyordum? Evvela Hocamla kütüphanelere gidiyorduk, yazmaları tanıyorduk. İstanbul'da o zaman 200 binden fazla yazma vardı. Onların hemen hemen hepsini görmek lazımdı. Ne yapıyordum? Kütüphanelerin muayyen temizlik günleri vardı. O temizlik günlerini ben kaydederdim. Kütüphanecilere derdim ki: "Lütfen başladığınız zaman bana haber verin, ben de gelip o yazmaları görmek istiyorum." Bu bir fırsattı benim için. Onlar 1'den başlayıp 2 bin, 3 bin ciltlik kütüphaneyi temizliyorlardı. Ben de onların eline geçen her yazmayı elime alıyordum. Yazmalara bakıp, çok mühimlerini kaydedip ondan sonra bir daha gidip o yazmaları görüyordum.*[36]

30 Yılmaz, 15.
31 Turan, 143.
32 Bayhan, 37.
33 Yılmaz, 15.
34 Bayhan, 37.
35 Arslan, XLI, 201.
36 Turan, 89.

Ritter'le birlikte Süleymaniye ve Ayasofya kütüphanelerindeki yazma eserleri inceleyerek, henüz kataloglanmamış ya da içeriği belli olmayan birçok eseri elden geçirirler.[37] Hocasının gözetiminde aşama aşama yazma kitapların önemini fark ederek, kısa zamanda yazma eserler üzerinden ilerleyen Fuat Sezgin, artık eserlere bakarak kısa sürede yazıldığı tarihleri tespit etmeye başlar. Zira büyük birikimi olan hocası Hellmut Ritter, senelerce okuyarak ve araştırarak elde edeceği bilgileri ona az bir sürede vermektedir. Bunun yanında öyle bilgiler ve tecrübeler vardır ki hiçbir yerde bulunmaz, hiçbir kitapta okunmaz, okunmaya da vakit yetmez.[38] Bazı bilgiler ancak tecrübeli bir âlimden öğrenilir.

> *"Ben daha talebeyken hocamla birlikte Arapça yazmalara giderdik. Yazma kitapların önemini bana anlatırdı. Çok kısa zamanda yazma eserler üzerinde ilerledim. Öyle ki kitapların yazılarına bakarak yazıldıkları tarihleri tahmin eder oldum. Mesela Topkapı Sarayı'ndan yirmi adet yazma ısmarlardık. Hocam yazmaların bir kısmını alırdı, bir kısmını da bana verirdi. Yazmaların tarihleri kitapların sonunda yer alır. Biz sonlarına bakmadan tarihlerini tahmin ederdik "filan asırda" diye. Sonra tahminlerimizi karşılaştırırdık. Tabii hocamın tecrübesi daha çoktu. Umumiyetle o daha isabetli neticelere varırdı. Ama bazen, benim tahminlerim doğru olurdu. Talebelerinin başarıları onu çok mutlu ederdi. Bazen kendisinden daha iyi tahminler yaptığımı görünce çok sevinirdi. Böylelikle ben yazmalara olan aşkımı ondan aldım."*[39]

Ritter, ilmi ciddiyetini muhafaza ederek, Fuat Sezgin'in yazmalar konusundaki tahmini doğru çıkınca "Ooo! Bakıyorum boynuz kulağı geçti" gibi lâtifeleri, onun motivasyonunu artırmıştır.[40]

Ritter, çalışma stili olarak kütüphanelerde bulduğu yazmaları uzmanları aracılığıyla küçük kataloglar haline getirip arşivliyordu. Mesela matematik sahasında bir matematikçiyi, tarih sahasında bir tarihçiyi Almanya'da veya bir başka memlekette bulup, Onları Türkiye'ye çağırarak bulduğu malzemeleri onlara veriyordu. Böylece küçük küçük kataloglar yaptırıyordu. Türkiye kütüphanelerine âşık olan Ritter; başucu kitabı olarak mütemadiyen istifade edip tavsiye ettiği hocası Carl Brockelmann'ın Arap Edebiyat Tarihi isimli kitabını eksik ve yetersiz buluyor ve artık birinin bunun tamamlaması gerektiğini söylemektedir. Fuat Sezgin de bunu üzerine alarak, bu işi kendisinin yapacağını düşünmektedir.[41] Yani hocası ona yol yöntem öğreterek, Sezgin'e bir ufuk açmıştır.

37 Arslan, XLI, 202.
38 Yılmaz, 18.
39 Turan, 27-28.
40 Yılmaz, 18.
41 Turan, 87-88.

Ritter'in resmini odasına asacak kadar ona muhabbet besleyen Fuat Sezgin, hocasının İslâm kültüründe her şeyin yerinde saydığını, yeni hiçbir şeyin gelişmemiş olduğunu söylediğini işitir ve hocasına bunu siz söylemiş olamazsınız, der. *"Siz ki* İslâm *matematikçileri dünyanın en iyi matematikçilerindendi*, diyordunuz. Bunlar arasında el-Harezmî'yi, İbn el-Heysem'i, el-Biruní'yi, İbn-i Yunus'u saymıştınız. Peki bunlar Hicret'in birinci yüzyılında ancak parmakla saymasını bilen Arapların bilgi düzeyinde mi idiler?" demesi üzerine utanıp mahcup olarak, bunun o an aklına gelmiş şeytanî bir vesvese olduğunu söyleyecek kadar da faziletli bir âlimdir.[42]

Fuat Sezgin, Ma'mer b. Müsennâ'nın *Mecâzü'l-Kur'ân* adlı filoloji eksenli tefsiri üzerine yaptığı doktora tez çalışmasını da hocası Hellmut Ritter'in danışmanlığında yapmıştır.[43] O, Sezgin'e en çok emeği geçen ve onu en derinden etkileyen hocasıdır.

B. Yurtdışındaki Hocaları

1. Carl Brockelmann (18681 1956)

İslâm kültür tarihine dair bio-bibliyografik eseriyle tanınan Alman şarkiyatçısı ve Türkolog olan Carl Brockelmann, kuvvetli bir hâfızaya ve üstün bir dil kabiliyetine sahip bir bilim adamıdır. Yazdığı eserlerle mukayeseli Sâmî dilleri, Süryânî ve Arap filolojisinde yeni bir çığır açmıştır. Sonradan meşgul olmaya başladığı Türkoloji sahasında da başarılı olmuştur. İslâm dünyasında Arapça eser vermiş müelliflerin, eserlerinin ve bunlarla ilgili bibliyografya belli bir plân içinde yer alan, Geschichte der Arabischen Litteratur adını verdiği, kısaca GAL diye anılan iki ciltlik biyografik ve bibliyografik eseri önemlidir.[44]

Brockelmann, Fuat Sezgin'in hocası Ritter'in hocasıdır. 50 senesini verdiği Geschichte der Arabischen Litteratur (Arap Edebiyatı Tarihi) adlı eseri zamanın şartlarına uygun olarak hazırlanmış kaynak niteliği taşıyan, çok mühim bir kitaptır. Eseri önemli kılan hususlardan birisi eserin bugüne kadar kaybolmayıp önemini koruması, diğeri ise; bahsedeceği bilim adamını teferruatlı anlatmasıdır. Mesela Bîrûni'den bahsediyorsa önce Bîrûni'nin hayatından sonra kitaplarından bahsedip, arkasından da o kitapların yazmalarından hangisi günümüze ulaşmıştır, hangisinin yazmaları kalmıştır ve bu yazmalar dünyanın hangi kütüphanelerindedir, bunu anlatmaktadır. O bakımdan çok mühim bir kitaptır.[45]

42 Sezgin, 86.
43 Arslan, XLI, 202.
44 Yüce, Nuri, "Carl Brockelmann", *TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV yayınevi, İstanbul* 1992, VI, 335-336.
45 Turan, 87.

Ritter'in çalışırken başucu kitabı olan çokça istifade ettiği ve mütemadiyen tavsiye ettiği bu eserin eksik olduğunu, birinin artık bu kitabı tamamlaması gerektiği sözünü Fuat Sezgin üzerine alarak içinden bu işi kendisi yapma kararı alır. Ancak henüz bunun için pek müsait değildir. Sadece 5 dil bilmektedir. Bu da bu iş için kâfi değildir. 1954'te doçent olduktan sonra çok ciddi bir şekilde malzeme toplamaya başlar ve 1961'e kadar devam eder. 1959 yılında Ritter tekrar Türkiye'ye gelince konuyu hocasına açar. "Hocam ben kitabı hazırlıyorum. Ama sadece Türkiye kütüphanelerini baz alarak değil bütün dünya kütüphanelerini göz önüne alarak bu kitabı yeniden yazmaya başlayacağım!" dediğinde Ritter; "Yazamazsınız, bunu hiç kimse yapamaz. Zor, bu işe girmeyiniz, daha mütevazi olunuz! diye karşılık verir. Ama bu cevap Sezgin'i vazgeçirtmez ve çalışmaya devam eder.[46]

Fuat Sezgin 13 ciltlik bir baş yapıt olan Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS) (Arap-İslâm Edebiyatı Tarihi) eserini Brockelmann'ın kitabına zeyl yazma maksadıyla başlasa da bunun yerine yeniden yazma kararı alır. Yani bu muhteşem eserin yazılmasına Brockelmann'ın kitabı sebep olmuştur. Fuat Sezgin, kitabın 1.cildini onun tesiri altında kalarak yazmıştır. Eser, ilk amacına uygun şekilde, Carl Brockelmann'ın yazma eserler listesindeki eksikleri gidererek daha önce duyulmamış ya da içeriği bilinmeyen birçok eserin bibliyografik bilgisini ilk defa araştırmacılara tanıtmaktadır.[47] Ancak şunu ifade etmeliyiz ki Brockelmann'ın GAL'deki sistematiğinden istifade ederek hazırlamış olmakla birlikte tamamen yeni ve müstakil bir eserdir.[48]Fuat Sezgin, İslâm dünyasını sevmeyen, kitabında İslâm dünyasına dair müspet bir hüküm bulunmayan Brockelmann'a böyle bir eser yazmasında kendisine örneklik teşkil ettiği için şükran duyduğunu ifade etmiştir.[49]

2. Willy Hartner

Arapçayı çok iyi bilen bir bilim tarihçisi olan,[50] Fuat Sezgin'in Almanya'ya temelli gitmeden önce, 1957 yılı ile 1959 arasında misafir doçent olarak gittiğinde tanıştığı Willy Hartner, büyük bir Bilimler tarihçisidir. Frankfurt'ta dünyada tek olarak bulunan Bilimler Tarihi Enstitüsü'nün başkanlığını yaptığı bu dönemde Fuat Sezgin de onun derslerine devam etmiş ve Bilimler tarihiyle uğraşma kararını bu süreçte almıştır.[51]

---

46 Turan, 88-89.

47 Arslan, XLI, 204.

48 Kenan, Seyfi, "İslâm Dünyası›nın Duraklama Sebepleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin›i Dinlemek", *Değerler Eğitimi Dergisi,* 2003, I (4), 76.

49 Turan, 92.

50 Turan, 74.

51 Bayhan, 64.

1960 darbesinin akabinde üniversiteden 147 hocanın atıldığını, kendisinin de bu atılanlar listesinde olduğunu gazeteden öğrenen Sezgin, o gün enstitüye gitmeyip, Süleymaniye Kütüphanesi'ne giderek orada Amerika ve Avrupa'daki dostlarına kısa mektuplar yazar. Mektupta "Bugünden itibaren ben üniversiteden atılmış bir insanım, yanınızda çalışmak isterim, benim için bir yer var mıdır?" diyen Sezgin'e aşağı yukarı 10-15 gün içinde 3 üniversiteden cevap gelmiştir: Frankfurt Üniversitesi, Kaliforniya'da Berkeley Üniversitesi ve Yale Üniversitesi. Dünyanın tek Bilimler Tarihi Enstitüsü'nün Frankfurt'ta olması orada karar kılmasına sebep olmuştur. Fuat Sezgin'in "Dostum" diye tabir ettiği Willy Hartner, onu misafir profesör olarak davet etmiştir.[52]

Şarkiyat Üniversitesi'nin müdürünün 6 aylığına Kahire'ye etüde gidecek olmasıyla doğan boşluğa ders okutması için Fuat Sezgin getirilmiştir. Görev süresinin bitmesine yakın, rektör vekilliği yapan Willy Hartner, Fuat Sezgin'i çağırarak konuşmak ister. Aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir:

> *"Gelin bir kahve içelim" dedi. Gittim. Bana dedi ki: "Biz sizi altı ay için çağırdık, altı aydan sonra ne yapmayı düşünüyorsunuz?" Ben dedim ki: "Beni altı ay için çağırdığınızı bilmiyordum." O Kahire'ye giden benim arkadaşımdı. Aynı zamanda senli benli konuşurduk. Üniversite'ye şu şartı koşmuş: "Sezgin burada (Frankfurt Üniversitesi) ancak altı ay kalabilir! Onlar da bana yardım etmek için bu şartı kabul etmişler. Hartner bana bu detayı anlattı ve Amerika'ya gitmek ister misiniz? Frankfurt'ta kalmanız mümkün değil. Maalesef böyle bir yanlışlık yaptık, size yardım edebilmek için" dedi. Bir telaş içerisinde ve utanarak bunu söyledi Willy Hartner.*
>
> *Ben çok rahat bir şekilde dinledim söylediklerini. Türkiye'de o ihtilalden sonra ben yeni bir insan olmuştum. O yeni insanın ne olduğunu Willy Hartner'e anlatmaya başladım. O da şuydu: "Hiç üzülmeyin!" dedim. "Ben hayatımı daima planladım. Liseyi şu zamanda bitireceğim diye planladım. Üniversiteyi de öyle... Şu yaşta doçent olacağım, dedim ve bütün bunlarda muvaffak oldum. Baktım her şeyde muvaffak oluyorum, ben de bir şımarma başladı. Ondan sonra bir askeri darbe geldi. Bir balığın üzerine atılan ağ gibi ben de o ağın içinde kaldım. O zaman baktım ki beşer olarak benim iredemin sınırı varmış. İşte o olaydan sonra ben şuna karar verdim. Hayatımda eğer altı haftalık bir geleceğim garanti edilse, yani o kadar yaşayabilecek kadar maddi imkânım varsa, yedinci haftayı düşünmeyeceğim. Onun için önümde iki ay daha var. Para da biriktirdim. Onları düşünmüyorum." dedim. Adamcağız bana baktı baktı... Ayağa kalktı, beni*

52 Turan, 81-82.

kucakladı. Ben de kalktım. Yine oturdu. Ben de oturdum. Bana dedi ki: "Ben ateistim, Allah'a inanmıyorum. Fakat bu kadar inanan bir insana gıpta ediyorum!" Sonra adam bana hissettirmeden çalışmış, kimlerle görüşmüş bilmiyorum. Orada Marburg şehri var bizden 100km ötede. Oradaki üniversitenin Hititler bölümü başkanı geldi ve bana dedi ki: "Biz burada yeni Şarkiyat Kürsüsü kurduk, orada ders verecek kimse yok, siz bu dersleri üstünüze alır mısınız?" Ben de "Peki, tamam!" dedim. Daha altı hafta bile geçmeden oldu bunlar."[53]

Hartner, Fuat Sezgin'e karşı büyük bir mahcubiyet yaşamakta ve sürekli bunu telafi etme yoluna gitmektedir. Fuat Sezgin'in Marburg Üniversitesi'nde profesörlük yaptığı dönemde Hartner, onu kürsünün başkanı yapsınlar diye mütemadiyen uğraşır ve senatoyu iknaya çalışır. Ancak hedefine varmasına çok az bir zaman kala Frankfurt Üniversitesi'nden Fuat Sezgin'e bir misafir doçentlik kadrosu verilir. İlimler tarihi yapmak istediği için bu teklifi kabul eder. Frankfurt Üniversitesi'ne başlamasının birinci ayı Marburg Üniversite'nden gelip derler ki: "*Senato sizin ordinaryüs profesörlüğünüzü kabul etti, gelip başlamanız lazım. Yalnız, Kültür Bakanı'yla bir konuşmanız gerekiyor.*" Çünkü ordinaryüs profesör olacak bir insan Kültür Bakanı'yla konuşur, maaşının pazarlığını yapar. Fuat Sezgin, özür dileyerek bu teklifi reddeder. "*Ben burada ilimler tarihi yapmak istiyorum*" der. "*Siz burada doçentlik kadrosuna sahipsiniz*" deseler de. Bunlar Sezgin için mühim değildir. O bilimler tarihiyle uğraşmak istemektedir.

Hartner, Fuat Sezgin'i bütün kuvvetleriyle desteklemeye devam eder. Hartner çok değerli, dünya çapında bir adam olduğu için onun istediği her şey kabul edilir. Willy Hartner, bir gün Sezgin'e: "Sizden doçentlik tezi istiyoruz, ne yazdıysanız hepsini toplayıp getirin!" der. Fuat Sezgin de Câbir b. Hayyân üzerine hazırladığı çalışmalarını teslim eder.[54] Onları toplayarak adına bir doçentlik tezi koyup, sonrasında Sezgin'i doçent ilan edip ve dört ay sonra da profesörlük verirler.[55]

Türkiye'de iken Hellmut Ritter'in ilgi ve etkisinin yerini Almanya'da Hartner almıştır. Fuat Sezgin'in çalışmalarını rahatlıkla yapmasında ve gerekli akademik ilerlemelerin olmasında onun büyük etkisi ve faydası olmuştur.

Oryantalistler kongrelerinde Carl Brockelmann'ın kitabını yeniden yazacak komisyon kurmayı düşünüyorlardı ve bunu mütemadiyen müzakere ediyorlardı. Hollandalı oryantalistler de bu amaçla toplanmış, daha Türkiye'de iken Fuat

53 Turan, 83-84.
54 Arslan, XLI, 203.
55 Turan, 86.

Sezgin'in bu kitap üzerine çalıştığını öğrendiklerinde, onunla görüşmek istemişlerdi. Almanya'ya geldiği 4. gün Hollanda'ya giderek onlarla görüşmüştür. Bir sohbet ortamında âdeta beni imtihan etmişler, sonra, "*Bu adam bunu yapar*" diyerek beni desteklemiştir. Buna rağmen Alman ve Fransız oryantalistler arasında şu kanaat hâsıl olmuştu: "Bunu ancak bir komisyon yapar!" Açıkça, "*Bu bir komisyon işidir, bir fert tarafından yapılamaz*" diyorlardı.

Cambridge'te oryantalistlerin kongresinde bu kitabın yazım işinin hangi komisyona havale edileceğinin müzakere edileceği haberi Fuat Sezgin'e geldiğinde, dostu olan Profesör Hartner bunu öğrenince heyecanlandı, çok sinirlenerek, "*Gidin, hakkınızı müdafaa edin*!" diyerek bir bilet alıp, Sezgin'i apar topar İngiltere'ye göndermiştir. Orada komisyon başkanı Prof. Albert Dittrich'e yazmış olduğu iki cildin müsveddelerini gösterip bu işi kendisinin yapacağına ikna etmiştir.[56]

3. Matthias Schramm

Fuat Sezgin'in "dâhi" diye nitelediği bu Alman âlim, İbni Heysem'in Fiziğe Götüren Yolu diye muhteşem bir eser yazmıştır.[57] Yunancayı çok iyi bilen, matematiğe ve astronomiye vukûfiyeti oldukça iyi olan Matthias Schramm, yaşı Fuat Sezgin'den küçük olmasına rağmen, onun hayatında derin izler bırakmış, onu çok etkilemiştir. Bazı araştırmalarında çok büyük desteği ve faydası olmuştur. Mesela Müslümanların Hint Okyanusu'nda modern navigasyonun temellerini kurduklarını görüp, bunun bazı aşamalarını anlama konusunda sıkıntı yaşadığında arkadaşı Matthias'ı arayarak bana yardım et diyecek kadar yakınlıkları vardı.[58]

4. Eilhard Wiedemann (18521 1928)

Alman Bilim tarihçisi ve Fizikçi olan Wiedemann, fizikçi Gustav Wiedemann'ın oğlu, -anne tarafından- meşhur kimyacı Eilhard Mitscherlich'in torunudur.

Eilhard Wiedemann'ın çalışmalarının büyük çoğunluğu fizikle teknoloji tarihi üzerinedir ve bunların 200'den fazlası İslâm tabii bilimler ve teknoloji tarihiyle ilgilidir. Hemen hemen bütün İslâm dünyasının sömürge haline getirildiği ve Müslümanların Batı merkezci tarih yazarları marifetiyle tarihten dışlanmaya çalışıldığı bir dönemde yaşayan Wiedemann, gerçek bir ilim adamından beklenen

56 Turan, 90-91.
57 Turan, 34,35.
58 Turan, 69-70.

ahlâk ve gayretle Müslümanların bilim ve teknoloji çalışmaları üzerinde yoğunlaşmış, araştırmalarının büyük bir bölümünü onların bu alanlardaki başarılarını ortaya çıkarmaya ayırmıştır.[59]

Fuat Sezgin, Wiedemann'dan doğrudan değil dolaylı olarak istifade etmiştir. "İslâm dünyası bu dinlenmek bilmeyen âlime ne kadar teşekkür etse azdır." diye şükranla andığı bu âlim İslâm kültür dünyasının bazı aletlerinin modellerini ilk yapan kişidir. Fuat Sezgin'e bu anlamda ilham olmuştur.[60]

Eilhard Wiedemann, hemen hemen doğal bilimlerin bütün alanlarında yayınladığı 200 kadar araştırmayla kendisine İslâm kültür dünyasının daima minnettar kalacağı büyük bir iş yapmıştır. İslâm bilimleri aletlerinin modellerini yapmaya başlama şerefi de ona aittir.[61]

O 1990 yılında İslâm Bilim aletlerinin modelini yapmaya başlamış ve hayatının 30 yılında, 1928 yılına kadar beş aletin modelini yapmıştır. Bu modeller bugün Münih'in meşhur müzesinde bulunmaktadır. Yalnız, o zamanın tekniği aletlerin güzel yapılmasına imkân vermiyordu. Mesela burada bir usturlap aleti var. O aletin üst tarafını -ki en mühim tarafı odur- kâğıttan yapmışlar. Onu kâğıttan yapmış olmasının sebebi: Orada birçok isim var, birtakım rakamlar var, şekiller var, bunları bir madene kimyasal olarak nakletme tekniği o zaman yoktu.[62] İslâmî bilimlerin tanıtılmasında çok katkısı olmuştur.[63] Fuat Sezgin, Wiedemann'ın çalısmalarında öncü yere sahip bir bilim adamı olduğunu, İslâm bilim tarihine katkılarının çok olduğunu, onlara şükran borcumuzun olduğunu söylemiştir.[64]

5. Franz Rosenthal (191412003)

Alman asıllı Amerikalı şarkiyatçı olan Franz Rosenthal, Berlin Üniversitesi'nde dönemin en ünlü hocalarından klasik diller ve şarkiyat okumuş olan Yahudi bir âlimdir. Yale Üniversitesi Yakındoğu Çalışmaları Bölümü'nün dünya çapında saygınlık kazanmasında önemli rol oynamış ve İslâm araştırmalarının Amerikan üniversitelerinde yaygınlaşmasına öncülük etmiştir.[65]

59 Görgün, Hilal "Eilhard Wiedemann", *TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV yayınevi, İstanbul* 2013, XLIII, 159-161.
60 Sezgin, 42.
61 Turan, 188.
62 Turan, 33.
63 Turan, 109.
64 Korkmaz, 174.
65 Tomar, Cengiz "Franz Rosenthal", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 172-173.

1980 yılında yazmış olduğu bir kitabında “Eğer İslâm dini bilimi sadece onun faydacı tarafı bakımından bilimleri tutmuş olsaydı bilimler bu kadar süratli ve bu kadar geniş bir şekilde gerçekleşmezdi.” sözü Fuat Sezgin’i etkilemiştir.[66]

Sonuç

İlim geleneğinde hoca-talebe ilişkisi, usta-çırak ilişkisi gibi olmuştur. Hocanın rahle-i tedrisinden geçen talebe, hocasından izler taşır. Hocasıyla tanınıp, hocasının konumuyla konumlandırılır. Müslüman bilim adamları, hoca merkezli bir ilim sistemini benimsemiş, bu sayede bilim şuurlu bir şekilde ilerlemiştir. Senelerce okuyarak ve araştırarak elde edeceği bilgileri, az bir sürede tecrübesiyle veren hocalarını hep minnet ve şükranla anmışlardır. Yunanlılar ve Avrupalıların ilimleri nereden aldıklarını -çok nadir örnekler hariç- belirtmemişlerdir. Buna mukabil Müslümanlar ilimde *Emânet* prensibini benimseyerek, kaynak zikretmeyi ihmal etmemişlerdir.

Fuat Sezgin, İslâm ilim geleneğinde yetişmiş büyük bir âlimdir. Hoca- talebe ilişkisinin en somut tezahürlerinden birisini onun hayatında görmekteyiz. Hocaları onunla birebir ilgilenmiş, ilim ve tecrübeleriyle onun önünü açmıştır. Fuat Sezgin de hocalarının kendisine olan itimadına lâyık olabilmek için, daima çalışmış ve önemli eserler meydana getirmiştir. Hocalarını her zaman kavlî olarak hayırla, şükran ve minnetle anmış, vücuda getirdiği eserler sayesinde de fiilî olarak teşekkür etmiştir. Bununla birlikte yeri geldiğinde de onlara itiraz etmekten de geri durmamıştır. Ayrıca onların ilminden ve şahsiyetlerinden övgüyle söz etmiş ama onları aşmak için de elinden gelen çabayı göstermiştir. O Müslüman bir âlim olarak, çok büyük işler yaparak ömrünü tamamlamıştır.

Bugün Müslümanların, Fuat Sezgin gibi âlimlere çok ihtiyacı vardır. Onun yerini dolduracak yeni nesillere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da ancak Fuat Sezgin’in hayatını doğru bir analizle mümkün olacaktır. Onun ilim deryasında yol almasında ve derinleşmesinde, ilim ve tecrübeleriyle ona rehberlik eden, onunla birebir ilgilenen hocalarının etkileri yadsınamaz. Ancak günümüzde hoca-talebe ilişkisinin zayıfladığını ve birebir ilgilenmenin mümkün olmadığını gözlemekteyiz. Yeni Fuat Sezginlerin yetişmesi, ancak ciddi bir ilim geleneğinin yeniden neşv ü nema bulmasıyla ve hoca-talebe ilişkisinin güçlendirilmesiyle mümkün olacaktır.

66 Turan, 41.

Kaynakça

Arslan, Taha Yasin, "İslâm Araştırmalarına Adanan Bir Asırlık Hayat: Fuat Sezgin (1924-2018)", İslâm Araştırmaları Dergisi, 2019, XLI, 201-205.

Ateş, Ahmed, "Hellmut Ritter", *Şarkiyat Mecmuası*, 2011, Sayı 5.

Başar, Fahameddin "Mükrimin Halil Yinanç", *DİA, İstanbul* 2013, XLIII, 550.

Bayhan, Nevzat, *Bilimler Tarihi ve Zirve İsim Prof. Dr. Fuat Sezgin,* Yafa Yay., İstanbul 2013.

Görgün, Hilal "Eilhard Wiedemann", *DİA, İstanbul* 2013, XLIII, 159-161.

Karahan, Abdullah, "'İslâm Medeniyetinin Duraklama Sebepleri' Konferansı; Fuat Sezgin, Prof. Dr.", *Hadis Tetkikleri Dergisi,* 2003, I (2), 205-211.

Kenan, Seyfi, "İslâm Dünyası›nın Duraklama Sebebleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin›i Dinlemek", *Değerler Eğitimi Dergisi,* 2003, I (4), 73-98.

Korkmaz, Tayfur, *20.YY.* İslâm *Bilim Tarihi Çalışmaları George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği,* Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enst., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009.

Sezgin, Fuat, "İslâm'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış", *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi,* 2011, I (2), 89-98.

Sezgin, Fuat, İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar, Timaş Yay., İstanbul 2018.

Taşcı, Özcan, "Hellmut Ritter", *DİA, İstanbul* 2008, XXXV, 133-134.

Tomar, Cengiz "Franz Rosenthal", *DİA, İstanbul* 2008, XXXV, 172-173.

Turan, Sefer, *Bilim Tarihi Sohbetleri,* Pınar Yay., İstanbul 2019.

Yılmaz, Adnan, *Bilimler Tarihi Dostu Prof. Dr. Fuat Sezgin,* NG Yay., Ankara 2019.

Yılmaz, İrfan, *Yitik Hazinenin Kâşifi Fuat Sezgin,* Yitik Hazine Yay., İzmir 2009.

Yüce, Nuri, "Carl Brockelmann", *DİA, İstanbul* 1992, VI, 335-336.

FUAT SEZGİN'İN ENTELEKTÜEL BİYOGRAFİSİ

Arzu Bozlak[1*]

Türkiye'nin en büyük bilim tarihçisi olarak bilinen Sezgin, arkasında büyük bir ilmî miras bırakmıştır. Fuat Sezgin'i ve eserlerini analiz ederken iki yol takip ederiz. İlki düşünce adamı Sezgin'in, görüşlerini kaleme aldığı makale, kitap, mektup, verdiği bilimsel ürünlere bakmaktır. Bu durum gerekli olup, yeterli değildir. Düşünce insanının görüşlerini hangi bağlamda verdiği de önemli bir unsurdur. Buna göre aile çevresi, okulu, içinde yetiştiği muhit, hocalarının bilinmesi gerekli bir şart olarak entelektüel biyografilerinin yazılımında olması gerekir.

Entelektüeller, toplumun değişiminde önemli bir rol oynarken, bilginin üretilmesinde ve dağıtılmasında, kültürel sermaye ve fırsat yapılarında oldukça önemlidir. Dini bilginin üretimi ve nakli sürecinde Randall Collins etkileşimci ritüeller zinciri teorisine atıfla bir Fuat Sezgin analizi yapabiliriz. Fuat Sezgin'in toplumun çeşitli kesimleri arasında etkileşimi ve iletişimi sağlayan ve ritüelleşen duygusal enerji üretme yolunda gayretlerini belirtmekte fayda vardır. Bununla ilgili olarak duygusal enerjisi güçlü olan toplumlarda, kültürel sermaye birikimi sağlanır. Kültürel sermayenin kurumsallaşma yoluyla fırsat yapıları bilginin yoğun biçimde üretimini ve paylaşımını sağlar.[2]

1* Yüksek Lisans Öğrencisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı, arzu.1019@hotmail.com.

2 Bodur, Hüsnü Ezber, "İmam Bilgivi'nin Vasiyetnamesi Bağlamında Toplumsal Bütünleşme", *KSÜ'de Bilim ve Kültür*, 2018, III (41), 50-58.

Fuat Sezgin'in Hayatı ve Düşüncesi

Bilimler tarihi alanında sayılı otoritelerinden olan Fuat Sezgin, 24 Ekim 1924 tarihinde Bitlis'te doğdu. Fuat Sezgin'in babası Mehmet Bey[3] Bitlis müftüsüdür. Arap asıllı olan annesi Feride Cemile Hanım sayesinde, Fuat Sezgin'in Arapçaya olan ilgisi ailenin etkisi ile başlar. Üç kardeşin en küçüğü olan Fuat Sezgin,[4] ilkokulu babasının memur olmasından dolayı Doğubeyazıt'ta ortaokul ve liseyi Erzurum'da tamamladıktan sonra 1943 yılında üniversite tahsili için İstanbul'a gelir. Bu yıllarda babası Mehmet Bey'in vefatı üzerine tahsilini bir sene dondurmak zorunda kalır. Bu süre zarfında o dönemde ki aydınların genel tasavvufi eğitimle yoğruldukları bir evrede, babasının ölümüyle tasavvufi meşrebeye girmesi durumu yaşanır. Sezgin, dünyayı terk etmişçesine mistik bir havaya girdiğini babasından kalan kitaplardan kendi başına Arapçayı geliştirdiğini dile getirir.[5]

Fuat Sezgin ilk başta matematiğe olan ilgisiyle mühendis olmak istese de İslâmî bilimlerle meşgul olmak hedefleri arasına girer. İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde alanında uzman olan Alman Şarkiyatçı Helmut Ritter tarafından verilen seminere katılan Sezgin, ilk planını kökten değiştirir. Fuat Sezgin ertesi gün Edebiyat Fakültesine gider ve Ritter'in alanında çok zor biri olduğuna dair uyarılara rağmen Ritter'in öğrencisi olarak kaydını yaptırır.[6]

2. Dünya savaşının şiddetli günlerinde Türkiye'de devlet üniversiteleri kapatılmasıyla, çok uzun bir tatil vardır. Ritter öğrencilerine bu uzun arayı değerlendirmelerini ve Arapça öğrenmelerini tavsiye eder. Sezgin, bu sureci şu şekilde ifade etmiştir:

> *"Hakikaten 6 ay kendimi Arapça öğrenmeye verdim. Evimizde babamdan kalma 30 ciltlik bir Taberi Tefsirî vardı. Onu okumaya başladım. Başlangıçta anlamıyordum. Türkçe tefsirlerle karşılaştırarak, yavaş yavaş tefsirin içine girmeye çalıştım. Günde aşağı yukarı 17 saat çalışıyordum. Erken kalkıyordum, gece geç yatıyordum, evden hemen hemen hiç çıkmıyordum. 6 ay sonra Taberî Tefsiri'nin*

---

3 Osmanlı döneminin son yıllarında kadılık yapmıştır. Türbesi Bitlis'te bulunmaktadır. Bkz., Karakaş, Ali, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, Ensar Yay., İstanbul 2017, 93.

4 Küçük kardeşi Refet Sezgin (1925-1992) Adalet Partisi'nden milletvekili olmuş, devlet bakanlığı ve enerji tabî kaynakları bakanlığı yapmıştır. Büyük ağabeyi ise İstanbul'da sahip olduğu fabrikayı işletmektedir. Bkz: Yılmaz, İrfan, *Yitik Hazinenin Kaşifi Fuat Sezgin*, Yitik Hazine Yay., İstanbul 2009, 11.

5 Sezgin, Fuat, *Amerikanın Keşfinde Müslümanlar Söyleşi ve Konferans*, Kimer Yay., Kayseri 2016, 71.

6 Turan, Sefer, "*Bilim Tarihi Sohbetleri*", Pınar Yay., İstanbul 2019, 24; Agitoğlu, Nurullah, "Fuat Sezgin'in Bazı Hadis Meselelerine Dair Görüşleri Üzerine Değerlendirme", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2018, VI (85), 300; http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi, erişim: 21/03/2019.

30 cildini bitirmiş oldum. Başlangıçta hemen hemen hiç anlamadığım bu tefsiri, 6 ayın sonunda gazete gibi okuyordum."[7]

Taberi Tefsiri, İslâm Tarihi kaynakları arasında olup, Sezgin aynı zamanda İslâm Tarihi alanında da uzman olduğunun göstergesidir. Fuat Sezgin, filolojik tefsirle dini anlamada önemli rol oynayan semantik tahlilini de inceleme yeteneğini elde etmiştir. Dil yeteneği ile kavramları analiz etmek ile birlikte, kavramların semantik tahlilleri ile de işlerlik kazandırmıştır. Fuat Sezgin, batılı kavramları yerine yerli kavramları kullanmayı tercih etmesi onu ayrıcalıklı kılmıştır.

Dünyanın yazma eserlerine sahip olan bütün kütüphanelerinde dört yüz bin ciltten fazla eseri inceleyen Fuat Sezgin, çok sayıda dil bilmekte idi.[8] Yine kendi ifadesi ile dili, bilimler tarihinde bir vasıta olarak öğrenmekteydi.[9]

Milli ve yerli hayat felsefesinin ölçüleri arasında olan Fuat Sezgin, Anadolu'ya özgü kültürü savunan bilim insanıdır. Bilim metodoloji çerçevesinde hümanist bir kişiliğe sahip olan Sezgin, titiz bir araştırıcı ve bilimsel metoda uyan bir kişiliğe sahiptir. Tabiri caizse kılı kırk yarar derecesinde titizlik gösterir.

1947 yılında Bedi ilminin tekâmülü konusundaki tezini bitirdikten sonra, Helmut Ritter'in danışmanlığı ile Ebû Ubeyde Ma'mer ibn el-Musennâ'nın Mecâz'ul-Kur'ân'ındaki filolojik tefsirini konu alan ikinci bir tez hazırladı.[10] 1954'te doçent olarak İstanbul Üniversitesinde göreve başlamıştır.

Fuat Sezgin, Buhari'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar adındaki tezini 1956 yılında yayımladı[11] Hadislerin sadece ezberlendiği, yazı ile kayıt altına alınmadığını iddia edenlerin yanılgısını bu tezle cevap veren Sezgin, hadislerin erken dönemden itibaren yazıldığına dair çok sayıda örnek gösterdi.

7 Turan, Sefer, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Pınar Yay., İstanbul 2019, 26.
8 www.ibtav.org/userfiles/file/Fuad_Sezgin_istanbul_uni_konusma_pdf.26.
9 Turan, 56.
10 Karakaş, 90; www.ibtav.org/userfiles/file/Fuad_Sezgin_istanbul_uni_konusma_pdf.23.
11 Sezgin, Fuat, "İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar", İstanbul, Timaş Yay., 2018, 4.

Entelektüel Hayatına Etki Eden Önemli Olaylar

1. Hocası Ritter'le Karşılaşması

Fuat Sezgin, oryantalizm etkisinde kalmadan ve son derece samimi bir İslâm âlimi olarak birçok oryantalist hocadan faydalandığını bildirmiştir. Onun etkilendiği ve faydalandığı ilim adamlarından bazıları şunlardır: Helmut Ritter (ö.1971), Matthias Schramm (ö.2007), George Sarten (ö.1956), Willy Hortner (ö.1981), Franz Rosenttal (ö.2003).[12]

Sezgin, 1943-1951 yıllar arasında İslâmî bilimler ve Oryantalizm alanında öncü bir yere sahip olan Helmut Ritter'in (ö.1971) yanında öğrenim gördü.[13]

Sezgin, Ritter'a öğrenci olarak kabul edildiğinde kendisi için dönüm noktası olan Ritter'in sözünden şöyle bahseder:

> *"1943 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Şarkiyat tahsiline başladığımda, dünyanın gelmiş geçmiş en büyük Şarkiyatçısı olarak tanınan Helmut Ritter'in öğrencisi olmak şans ve nimetine kavuştum. Bana ve fazla tembel öğrenci olmadığıma inancı, doğal bilimlerle, özellikle matematikle ilgilenmemi, modern matematiğin temelinde, İslâm bilginlerinin kitaplarının bulunduğunu söyledi. Misal olarak el-Harezmi, İbn Yunus, ibn el-Heysem ve el-Biruni'nin adını zikretti. Onların batı dünyasının tanınan en büyük bilginler seviyesinde olduğunu söyledi. O gün eve gittim. Çok zor ve uykusuz bir gece geçirdim. Bir taraftan genç hafızamda eve götürdüm dört isimden başka çok şey bilmek aşkı, öbür taraftan, ilkokula başladığım zamanlarda bir öğretmenimden duyduğum: "İslâm Bilginlerinin dünyanın bir öküzün boynuzu üzerine oturduğuna inandıkları" sözü benim için dönüm noktası oldu. Sabahın olmasını, hocama çok şeyler sorma saadetine kavuşma anını sabırsızlıkla bekledim."*[14]

Fuat Sezgin, hocası Ritter'in bir nevi kendisini büyülediğini ve kendinden önce bilgi kişilerin bilgilerini kendisine aktardı hissiyatını, Ritter için şu övgü cümleleri ile dile getirir:

> *"O adam büyük Avrupalı oryantalistlerin belki en büyüğüydü. Bu büyük oryantalistler arasında farklı bir tipti. Beni çok etkilemişti. Bu etkilenmeyi size bütün manası ile aktarabilmem mümkün değil."*[15]

---

12 Karakaş, 102-104. Ayrıca bkz. Turan, 54-55.

13 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 13-15; Karakaş, 93.

14 Sezgin,Fuat, "İslâm Bilim Tarihi Üzerine Sohbetler", İstanbul, Timaş Yay., 2018, 10-11.

15 Sezgin, Fuat, "*İslâm'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış*", *Adam Akademi*, 2011, (1), 90.

İslâm dünyasının matematiğe katkısıyla ilgili olarak bir seminerde Alman oryantalist düşünür Helmut Ritter, şu değerlendirmede bulunmuştur: "İslâm dünyasında Yunanlılarda ve modern çağlarda Avrupa'da tanıdığımız en büyük adlar kadar büyük matematikçiler yetişmiştir."[16]

Bu değerlendirme Sezgin büyük bir dehşete düşürdü ve uykusuz bir gece yaşattı. Fuat Sezgin bu süreci şu şekilde ifade eder:

> *"Zaman geçtikçe artan bir açıklıkla Müslümanların bilimler tarihine olan katkısını hiç bilinmeyen bir dünyada 17. yüzyıldan itibaren sayıları gittikçe artan bazı Avrupalıların, gerekli dilleri öğrenerek Arapça, Farsça ve Türkçe kitapların tercüme, yayım ve etüdüne başladıklarını, bunların birçoğunun, İslâm dünyasının, genel bilimler gerçeğini savunduklarını öğrendim. Çok genç yaşta yapılanları öğrenmeye, mümkünse onlara bir katkıda bulunmaya karar verdim."*[17]

Fuat Sezgin bu yolda en isabetli karar olarak İslâm Bilimleri Tarihi adlı kitabını yazmaya karar verdiğini belirtir. Bilimin başlangıcından bugüne kadar yazılan sahasında en kapsamlı eser olan Arap İslâm Bilim Tarihi'nin ilk cildini 1967 yılında yayınlar. Sezgin, 17 ciltlik GAS olarak bilinen eserinin ilk cildini İslâm bilimlerinin tanıtımına tahsis etmiş, geri kalan ciltlerin tamamını ise Müslüman âlimlerin bilim ve teknik alanında katkılarını ele almıştır. Onun ağırlıklı olarak bu tür konular üzerine çalışmasının nedeni, Bilim tarihindeki İslâm medeniyetinin katkılarının ısrarla görmezlikten gelinmesi veya yok sayılmasıdır.[18]

Anlaşıldığı üzere Fuat Sezgin'in entelektüel gelişimi üzere hocasının büyük katkıları olduğunu kendi ifadeleri ile dile getirmiştir. Hocasını ilim tarihine yönelmede motivasyon kaynağı olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

2. Üniversiteden Atılması

Fuat Sezgin, 1960 yılında gerçekleşen darbe sonucunda iktidara gelen hükümet tarafından, görevli 147 akademisyenin görevden alındığı haberini şu şekilde ifade eder:

> *"1960 yılında, bir hükümet darbesi oldu. Askerler devletin idaresini ele geçirdiler. Milli Eğitim Komitesi diye bir komite kurdular. Bir gün bunlar "hangi profesörler?" diye bir liste çıkarmışlar. Bunların listesi kanun gibiydi. Gazeteler 147 profesörün atıldığını yazıyordu. Benim de adım vardı. Askeri idarenin mülki idareyi*

16 Sezgin, "İslâm'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış", 90.
17 Sezgin, İslâm'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış, 91.
18 Sezgin, Fuat, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, TÜBA Yay., I, 13.

bertaraf olarak devletin başına geçmiş olmasından elbette memnun olmadım. Birçok şey bekliyordum, ama bir gün üniversiteden atılacağımı beklemiyordum. Hatta Türkiye'yi kendiliğimden terk etmeyi de düşünmüyordum. Çünkü memleketime çok bağlıydım. Bu hâdiseden bir yıl evvel, Almanya da misafir doçent olarak bulunuyordum. Bana orada doçentlik yapmamı teklif ettiler. Bu teklife gülerek reddettim. "Ben İstanbul'u, Türkiye'yi nasıl terk ederim?" dedim. Özür diledir. Gazetedeki "zararlı profesörler" listesini ve ismimi bu listede olduğunu görünce ülkeden gitmenin, artık benim iradem dışında olduğunu anladım."[19]

Sezgin, Türkiye'de çalışamayacağı kararını verdikten sonra, Almanya'da akademik hayatını devam ettirdi. Burada, 1963 yılına kadar Frankurt Üniversitesi ile Marburg Üniversitesinde misafir doçent olarak çalışmıştır. 1965 yılında Frankurt Üniversitesinde Bilimler Tarihi Profesörü olmuştur.[20]

Bu süreçte Fuat Sezgin'in entelektüel gelişimi üzerinde kurumsallaşmanın etkisi söz konusudur. Almanya'nın bilimsel dünyasında etkileşim haline girerek kendi fikirlerini geliştirmiştir.

31 Mart 1961 günü İstanbul'u terk etmeden önce ki akşam içinde bulunduğu ruh âlemini, İstanbul'a olan bağlılığını şu cümlelerle ifade eder:

"Ayrılmadan önceki gün son gece Galata Köprüsü'ne gittim. Karaköy'e yakın bir tarafından, yüzüm Anadolu Yakasına çevrili, yarım saat kadar parmaklıklara dayalı olarak derin derin düşünmeye başladım. O kadar çok sevdiğim İstanbul'dan ayrı, bütün hayat boyunca nasıl yaşayacağımı, memleketimi altüst eden hâdiselerin sebeplerini kendime soruyordum."[21]

Bu neticede Türkiye'den ayrılmak zorunda kalması, onun 40 yıl görev yaptıı ğı Goethe Enstitüsü vasıtasıyla bütün dünyaya ilan edilen bir bilim insanı olmaı sında dönüm noktası olmuştur.

Almanya'da 1966 yılında Ursula Hanım ile evlenen Sezgin'in Hilal Sezgin[22] adında bir kızı vardır. Sezgin, Eşiyle karşılaşmasını ve evlenmesini şükür sebebi olarak görmektedir.

---

19 http://www.yaklasansaat.com/dunyamiz/bilim_ve_teknoloji/fuat_sezgin_kimdir.asp, "Prof. Dr. Fuat Sezgin Kimdir?"

20 Karakaş, 94-95.

21 Yılmaz, İrfan, *Yitik Hazinenin Kaşifi Fuat Sezgin*, Yitik Hazine Yay., İstanbul 2009, 20.

22 Hilal Sezgin hala bekar ve Fuat Hoca'nın ifadesiyle, "Kendi çapında ve geçinebilecek bir eş zor bulacak gibi görünüyor". Yazarlık, gazetecilik ve TV programcılığı yapıyor. Bkz: Yılmaz, 23.

3. Enstitü ve Müzenin Kuruluşu

Prof. Sezgin, İslâm Bilimler Tarihi alanına Almanya'da ders verirken çalışmalarının yetersiz olduğundan duyduğu eksiklik ve endişeyle, Arap İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü'nü kurma kararını aldı.

Böylelikle belirli bir kurumsallaşma yolu ile olabileceği enstitü'yü kurma amacı ve karşılaştığı maddi zorlukları şu şekilde izah eder:

> *"Her şeyden önce ilimler tarihinin çok geniş bir çapta ele alınması aruretine inandım. Bunu da bir müessese çatısı altında yapılması zarureti vardı. Müessese de maddi bir problemdi her şeyden evvel. Bir Enstitü kurmamız bugün de çok kolay bir hâdise değildir. Hele o zamanın Almanya'sında, yabancı bir memlekette, nasıl kurabilirdik? Ortaya bir şans çıktı. Bana kitabımdan dolayı, "Kral Faysal Mükafatı" verdiler. Milletlerarası bir mükafat olduğu için, törene birçok devlet adamını çağırmışlardı. Bu törende onlar beni, ben onları tanıdım. Bu durumu fırsat bilip kafaya koydum: "Bir vakıf kurmalıyım. Bu vakıfda daha sonra teşekkül edecek enstitünün mâli tarafını temin etsin."*[23]

Böylelikle Sezgin, enstitünün masraflarını karşılamak için iki sene amansız mücadele verip, vakfı kurar, kurduğu günden bu yana amacına uygun bir şekilde çalışmalarını sürdürmektedir. Enstitünün kurulmasından sonra Prof. Sezgin'in amacı artık İslâm Bilimler Tarihi'nin bilimler tarihindeki yerini göstermektir.[24]

Ortaçağ İslâm dünyasında geliştirildiğini kanıtlayan, bilimsel alet ve cihazların yeni yapımlarının yer aldığı bir müze açtı. Müzede, İslâm kültür çevresinde yetişen bilim adamlarının buluşlarını, yazılı kaynaklara dayandırılarak yaptırdığı sekiz yüzden fazla örnekleri sergilenmektedir. Sezgin, müzenin kuruluşu ile amacını şu şekilde ifade eder:

> *"Bu müzeyle öncelikle Türkler, mensubu bulundukları medeniyetin ne kadar yüksek oluğunu görecekler. Müslümanlarda bir aşağılık duygusu var, Avrupa medeniyetini yanlış tanıma var, oradaki yerini bilmeme var. Bu durum tasfiye etmiş olacağız."*[25]

Fuat Sezgin'e göre en çok Türkiye'de, kısmen de diğer İslâm ülkelerinde, Müslümanların bilimler tarihindeki yerleriyle ilgili bilgilere karşı şüpheci bir kütle olduğunu belirtir. Bununla birlikte son yıllarda uyanmanın, kurduğu enstitü ve müzenin temel rol olduğunu şu cümlelerle dile getirir:

---

23 "Fuat Sezgin ile Bilim Tarihi Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2004, II (4), 36.

24 Turan, 21.

25 Negiz, Muhammet, *Prof. Dr. Fuat Sezgin: Bir Alimin Ardından Notlar*, Akademik Yay., İstanbul 2018, 38.

“Son on yıl içinde İslâm ülkelerinde, bu arada Türkiye’de, Müslümanların bilimler tarihindeki yerlerine karşı bir ilgi uyandı ve bu ilgi gittikçe artıyor. Birçok üniversitede bir İslâm bilimler tarihi enstitüsü kurma gayreti var. Bu ilginin uyanma ve yayılmasında Frankurt’taki Arap-İslâm Bilimler Tarihi Enstitüsü’nün yayınlarının ve kurduğu müzenin temel rolü oynamış olması şuurunun derin saadetini duyuyorum. Bu yönde Frankurt’ta ve İstanbul’da İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzelerini kurduk. Daha başlangıç süresinde olan müzenin ve onula ilgili yayın ve konuşmaların insanları ne kadar derinden etkilediğini gördüm.”[26]

Fuat Hoca, enstitüde bulunan bütün eserleri kataloglar halinde yayımlayarak ççok önemli bir hizmete adım atmış, beş ciltlik “İslâm’da Bilim ve Teknoloji” eserinin özetini insanlığa takdim etmiştir.[27]

Fuat Sezgin’e Göre İslâm İnsanı Modeli (Homo-İslâmicus)

İslâm’ın doğuşu ile öğrenmeye yönelik davranışların gelişmesi, hatta bunun bir araştırma ve öğrenme kampanyasına dönmesi, tarihte çok kısa sayılacak süre içinde bilim faaliyetlerinin gelişmesine yol açmıştır. Öğrenme kampanyası daha Medine döneminde bile, Müslümanların ele geçirdiği savaş esirlerini kendi çocuklarına okuma-yazma öğretmelerine karşılık serbest bırakma gibi boyutlarına ulaşmıştır. Bu dönemde Müslümanlar ilim öğrenmeyi bir ibadet olarak algılamaktadır.[28] İlim öğrenmeyi farz bilen İslâm medeniyeti, bilimsel gelişme yönünde yüzyıl gibi kısa bir zaman süresi içinde ürünlerini vermeye başladı. Özellikle Müslümanların 8-11. yüzyıllarda fizik, kimya, astronomi gibi klasik bilimleri temelini oluşturacak çalışmalar mevcuttur.

Sezgin, Türklerin ve diğer Müslüman toplumların, bilimler tarihindeki yerlerini, belki de çok önemli yerleri olduğunu çok kısa zamanda öğrendiklerini dile getirir.[29] Fuat Sezgin, amacını şu sözlerle ifade eder:

“Amacım İslâm topluluğuna mensup insanlara, İslâm bilimlerini gerçeğini tanıtmak, benlik duygularını olumsuz etkileyen yanlış yargılardan onları kurtarmak ve ferdin yaratıcılığına ona inancı onlara kazandırmaktır.”[30]

26 Sezgin, “*İslâm’ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış*”, 97-98.
27 Yılmaz, 27.
28 Muhammed Hamidullah, “İslâm Peygamberi”, çev: M. Said Mutlu, İrfan Yay., İstanbul 1966, 141.
29 Sezgin, “*İslâm’ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bakış*”, 98.
30 Sezgin, Fuat, “İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri”, *İslâm Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar*, ed: Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu, Timaş Yay., İstanbul 2012, 12.

Fuat Sezgin'in bu sözüyle, İslâm'ın bu noktadaki yaratılış gayesini görmekteyiz. Kur'an'da "O sizi yeryüzüne halifeler yaptı" ayetiyle insanın yeryüzünde konumu ve vazifesi açısından büyük önem arz etmektedir. Halife misyonu, tek insana özgü bir özellik olup, başka yaratıklara verilmemiştir. Halife olmak demek, bilinçli olarak İlahi kuralları bilim yoluyla keşfedip yeryüzünde yaşamak ve yaşanmasını sağlamaktır. Bununla birlikte İlahi emirleri ve yasakları uygulamak ve yok etmek gibi irade verilmiştir. İslâm'a göre hayatını düzenleyen Sezgin'in amacı, İslâm topluluğuna mensup insanların yaratıcılığına olan inancı onlara kazandırmaktır. Fuat Sezgin, bu konuyla ilgili şu ifadeleri mevcuttur:

> *"Biz mütemadiyen bir yol bulmaya çalışıyoruz. Aslında yol bulmaya çalışmak kötü bir şey değil. Fakat hareket noktası yanlış olunca insan yanlış yerlere gidiyor. Biz evvela insan düşüncesindeki insan yerimizi bilmiyoruz. Bazen hayranlık duyuyoruz, bazen üzüntüye düşüyoruz, aşağılık duygusuna kapılıyoruz ve başkalarını taklit ediyoruz. Böyle yol alıyoruz. En büyük noksanımız yaratıcılık özelliğimizi kaybetmiş olmamızdır.*[31]

Müslümanların geri kalmasının birçok nedeni olmasına karşın bunların en önemlisi yaratıcılık yeteneğini kaybetmiş olmalarıdır. Fuat Sezgin vazgeçilmez prensip olarak da ilimde emaneti ön görür. Yunanlıların ilim tarihinde, ilimleri nereden aldıkları, çok nadir misaller hariç söylememişlerdir.

İslâm'a göre hayatını düzenleyen Sezgin, zamanın kıymetini bilen ve vakti verimli kullanan bir yapıya sahiptir. Sözünde duran, randevularına vaktinde giden bir insandır. Güzel bir sabır sahibi olmayı tavsiye eden, gerçek manada Allah korkusu ile hareket etmeyi esas kılan bir kişiliğe sahip olmakla birlikte, tamamen Kur'an ahlakı ile hayatına yön veren fazilet sahibi ilim insanıdır.[32]

Sezgin'e göre Müslümanların benlik duygularını olumsuz etkileyen, Müslüman ilim dünyasını duraklamasını en büyük etkeni din olduğunu ispat edilmesini asılsız/delilsiz bir iddia olduğunu belirtir. Bilakis, tam aksine İslâm dininin teşviki olmasaydı bu gelişmelerin yaşanmayacağı durumunu belirtir

Sezgin, elindeki kitapları defalarca tekrarladığını, o kitaptan anlamadığı olunca eksikliği kendinde aradığını ifade etmiştir. O, bu konuda ön yargılı olmamayı gerektiğinde yabancılardan yararlanmanın faydalı olacağını anlatmıştır.[33] Peygamber Efendimizin, "İlim Çin'de olsa ona tâlip olun, çünkü ilim her Müslüman'a farzdır"[34] hadisi doğrultusunda yaşamına yön vermiş, hayat felsefesi haline getirmiştir.

31 Sezgin, Fuat, "Yaratıcılık Özelliğimizi Kaybettik", söyleşi: Sefer Turan, Bilim Tarihi Sohbetleri, ed: Cüneyt Dalkıran, Timaş Yay., İstanbul 2014, 107-108.

32 Karakaş, 95.

33 Karakaş, 96.

34 Beyhakî, Ahmet b. Hüseyin, Şuabü'l-İmân, Beyrut 1410/1990, II, 253.

Sonuç

Fuat Sezgin, analizleri doğrultusunda İslâm Medeniyeti üzerine araştırmaları, tespitleri neticesinde, Doğu'da ve Batı'da eserlerine en çok atıf yapılan bilim insanlarından biridir. İslâm Medeniyetini, özgün medeniyet olduğunu yazılı kaynaklarla ispatlayan Sezgin, interdisipliner bir formasyona sahip olan bir ilim adamı münevveridir. Bir bilim adamı olarak kendine sınırlandırmalar koymayarak, her daldan ilme sahip olmak için kendini eğitmiştir.

Yaşadığı sıkıntılarla bilimsel çalışmalarını yurt dışında sürdürmeye mecbur kalması ve orada her anlamda ilmini hakkını verip hizmet ederek, İslâm Medeniyetinin temel ilkelerini günümüze taşımış, katkıda bulunmuştur. Sezgin, büyük bir medeniyetin mensubu olduğumuzu, köklerimizden aldığımız güçle, bugünün dünyasına katkı sağlamamız gerektiğini mesajını verir.

Entelektüel ve aktivizmin temsilcisi olan Sezgin, tarihe karşı kendini sorumlu hisseden bir şuurla ve insan gücünün sınırlarına aşan bir çalışkanlıkla model alınacak bir âlimdir. Bilhassa kurduğu enstitüler gibi kurumsal yapılar yoluyla, entelektüel zincirlerin bilimsel bilginin üretimi ve paylaşımında önemli rol oynadığını farkında olan Sezgin, bu yöntemle örnek alınacak bir aydın olarak dikkat çekmektedir. Belli amaca yönelik sivil toplum örgütlerinin gelişmesi için, kurumsal yapıların önemli rol olmasıyla Fuat Sezgin, bütün bu çalışmalarıyla dini- moral sermaye bakımından zenginleşen çalışmalarıyla unutmayacağımız bilim insanlarından biridir.

Kaynakça

Agitoğlu, Nurullah, “Fuat Sezgin’in Bazı Hadis Meselelerine Dair Görüşleri Üzerine Değerlendirme”, Akademik Araştırmalar Dergisi, 2018, VI (85), 300-311.

Beyhakî, Ahmet b. Hüseyin, Şuabü’l-İmân, Beyrut 1410/1990.

Karakaş, Ali, “Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin”, Ensar Yay., İstanbul 2017.

Negiz, Muhammet “Prof. Dr. Fuat Sezgin: *Bir Alimin Ardından Notlar*”, İstanbul, Akademik Yay., 2018.

Saygılı, Serdar, “Doğu ve Batı Düalizminde İslâm Medeniyet Tarihinin Oksidentalist Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı”, *Temaşa*, 2019, (9), 10-31.

Sezgin, Fuat, “Yaratıcılık Özelliğimizi Kaybettik”, Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, ed: Cüneyt Dalkıran, Timaş Yay., İstanbul 2014.

----------, *“Amerika’nın Keşfinde Müslümanlar” Söyleşi ve Konferans*, Kimer Yay., Kayseri 2016.

----------, “Bilim Tarihi Üzerine” Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, II (4), 2004.

----------, “İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri”, İslâm *Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar*, ed: Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu, Timaş Yay., İstanbul 2012, 1-9.

----------, “İslâm’ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bakış”, Adam Akademi, 2011, (1), 89-98.

Turan, Sefer, “Bilim Tarihi Sohbetleri”, söyleşi: Sefer Turan, Timaş Yay., İstanbul, 2016.

Yılmaz, İrfan, “Yitik Hazinenin Kaşifi Fuat Sezgin”, Yitik Hazine Yay., İstanbul, 2009.

www.ibtav.org/userfiles/file/Fuad_Sezgin_istanbul_uni_konusma_pdf.23.,

www.ibtav.org/userfiles/file/Fuad_Sezgin_istanbul_uni_konusma_pdf.26.

www.yaklasansaat.com/dunyamiz/bilim_ve_teknoloji/fuat_sezgin_kimdir.asp, “Prof. Dr. Fuat Sezgin Kimdir?”

TÜM ÖMRÜNÜ KİMLİĞİMİZİ ORTAYA KOYMAYA ADAYAN BİR DAHİ: PROF. DR. FUAT SEZGİN'E BİR YOLCULUK

Tuğşat Güzeloğlu[1*]

Prof. Dr. Fuat Sezgin, sabahın erken saatlerinde işe başlayan ve hafta sonu ya da emeklilik gibi bir hayali olmayan, tek dileğinin ülkenin ve milletin bilinçlenmesi olduğunu söyleyen eşsiz bir Türk âlimdir. Yirmi yedi dili okuyup yazacak kadar yetenekli biri olarak, hayatını bilime adamış olan Fuat Sezgin, tartışmasız dünyanın en önemli bilim tarihçilerinden birisidir. Müslüman nesillerde bilim şuuru yaratmaya çalışan Sezgin, gönlünde taht kuran Türkiye sevdasından hiçbir zaman vazgeçmeyen vatansever yüreğiyle, beyniyle, fikirleriyle ve idealleriyle hep çığır açan, ışık saçan bir profesördür. Bu nedenle bu çalışmada, kelimelerle dile getirebilmek zor olsa da bu eşsiz insanın tarihimizdeki öneminden bahsedilecektir.

Fuat Sezgin'in temel amacı, İslâm kültürünün tarih boyunca ortaya koyduğu birikimin göz ardı edilmesine ve küçümsenerek görmezden gelinmesine karşı olan yaygın kanaati değiştirmektir. Dolayısıyla O, İslâm bilimlerinin gerçeğini ve gerçekliğini tüm dünyaya duyurmak ve bilinçli nesiller oluşturarak, yaratıcılığımıza olan inancı yeniden kazandırmak niyetindedir. Bu amacını Fuat Sezgin şu şekilde ifade etmektedir: "Benim mensubu olduğum bir kültür ve medeniyet dünyası var. Bizler, köksüz değiliz. Derinlere kök salan bir

---

1* Doktora Öğrencisi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, tugsat sivas@hotmail. com.

medeniyete beşiklik etmişiz. Fakat yüzyıllardır bu medeniyetin görmezden gelindiğini, hakkının yenildiğini ve yaptıklarının elinden alındığını gördüm. İslâm medeniyetinin dünya bilimine yaptığı büyük katkıları, bunun farkında olmayan dünyaya tanıtmayı amaç edindim. Bu gayretimin bir kısmı sadece bilim dünyasına hizmet diğer önemli bir gayesi ise İslâm dünyasının yitirmiş olduğu kendine saygıyı, güveni ve insanlık tarihindeki yerini hatırlatarak kaybettiklerini iade etmektir."[2]

Amacını bu şekilde ortaya koyan Fuat Sezgin'e göre bilimler tarihi bir bütündür. Bu bütün içerisinde uygarlıkların birbirleri ile etkileşimleri söz konusudur. Uzun bir yolculuk serüveni diyebileceğimiz "Bilimin geçmişi günümüzden en az dört bin yıl öncesine kadar uzanır. Bu zaman dilimi boyunca dünya üzerindeki her yerleşik millet bilimin ve dolayısıyla uygarlığın gelişmesine az veya çok katkıda bulunmuştur. Çünkü bu entelektüel etkinlik bütün insanlar için ortak olup, din, dil ve milliyet sınırlarını aşar. Tarih boyunca her millet bilime yaptığı katkının büyüklüğüyle orantılı olarak uluslararası olan uygarlığın yaratılmasına katkıda bulunmuş ve ondan pay almıştır."[3] Bu doğrultuda Fuat Sezgin, 'İslâm Bilim Tarihi Üzerine Tespitler ve Oryantalist Tezler' isimli söyleşisinde şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "Ben medeniyet tarihini bir bütün olarak kabul ediyorum. Bizler, Yunanlılar ve bugünkü modern Avrupalılar modern teknolojiyi geliştirmişler ise başka bölgelerde yaşayan insanların da bu süreçte katkısı vardır. Ben, bilimler tarihine böyle bakıyorum. İnsanlığın müşterek tarihinden öğrendiğimize göre, burada Sümerlileri, Babillileri, Çinlileri, Hintlileri ve Mısırlıları da buluyoruz. Yunanlıları da... Bu böylece gelişiyor."[4] Bilim tarihinin bu bütünlüğü içerisinde Türkistan ve Arap iklim kültür ikliminde yüzlerce yıllık bilgi birikimleri vardır. Harizmileri, Farabileri, İbni Sinaları, Birunileri, Kaşgarlı Mahmutları görmezden gelmek, bu kültürün çarpıtılması ve tarihteki rolünün yok edilmesidir. Batılı kalemlerin de yapmak istediği şey İslâm kültürünün bilimler tarihindeki rolünü ve katkılarını inkâr eden bir görüş sergilemektir. Oysaki "Türkler, bilim adamı ve düşünür olarak bireysel katkılarıyla İslâm dünyası bilim adamları arasında yer almalarının yanı sıra, gerek bilimsel çalışmaların teşvik ve himayesinde, gerekse bilimsel araştırma kurumlarının oluşturup geliştirilmesinde erken tarihlerden itibaren büyük rol oynamışlardır."[5]

---

2 Korkmaz, Tayfur, *20. Yüzyıl İslâm Bilim Tarihi Çalışmaları; George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2009, 11.

3 Gökdoğan, Melek Dosay, *Türklerin Bilime Katkıları*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2008, 9.

4 Sezgin, Fuat, İslâm Bilim Tarihi Üzerine Tespitler ve Oryantalist Tezler, Timaş Yay., İstanbul 2014, 41.

5 Gökdoğan, 30.

İslâm medeniyetinin bilime olan katkısının olmadığı yönünde düşünceleri yaymak için ortaya konan olumsuz düşünceler, bu bakış açısının bilimsel bilgilerin belli amaca yönelik olarak çarpıtılması ile yapılmak istenmektedir. Nitekim Fransız filozof Renan'ın verdiği İslâmiyet ve İlim Konferansı'nın da amacı budur. Dinler tarihi alanında çalışan biri olarak Renan, bu konferansta İslâmiyet'le ilgili yeni bir paradigma ortaya koymak istemektedir. Konferansın ana fikri, İslâm medeniyetinin bir kaç Müslüman dışında medeniyete hiç bir katkıda bulunmadığı görüşüdür. Bu görüşe eserlerinde de yer veren Renan'a göre "Arap felsefesi denilen felsefe ne Arapların ne de Müslümanlarındır. Esasen Kindî dışındaki filozoflar da Arap değildir. Her ne kadar Arapça yazmışlarsa da sistemlerinin içeriği tamamen Yunan felsefesidir. O'na göre İslâm maneviyatla maddiyatın ayrılmaz birliğidir, dogmanın sultası insanlığın hiçbir zaman taşıyamadığı en ağır yüktür."[6] Görüldüğü gibi Renan ile birlikte bilimsel kaynak olarak Yunanlılar gösterilir. Oysa medeniyet tarihini tek bir ulusa ya da uygarlığa ait bir gelişme olarak değerlendirmek doğru değildir. Bunun için "Yunan mucizesi sözü, gerek ilimde bu başarıları hazırlamış ve mümkün kılmış Yunan zihniyet ve entelektüel ortamının önemli başarıyı anlaşılabilir duruma sokması, gerekse Yunanlıların kendilerinden daha eski medeniyetlere çok şeyler borçlu olmaları bakımından mübalağalı ve hatalı bir zihniyeti temsil eder."[7] Bu hatalı zihniyet ise aynı zamanda bilim tarihinin objektif olmaktan ziyade farklı bir amaçla ele alınmasına neden olmaktadır. "Bu demek oluyor ki bilim tarihçisinin ödevi, bütünü meydana getiren parçaları gerçeğe uygun bir şekilde duygulardan, önyargılardan uzak bir biçimde tanımak ve tanıtmaktır."[8]

Avrupa'da yankı uyandıran Renan'ın bu konferansı tepkilere neden olmakla birlikte bu konferansa en sert cevabı verenlerden biri Namık Kemal'dir. "Nâmık Kemal'in Renan Müdafaanamesi 1883'te yazılmış olup ilk defa 1908'de basılan elli altı sayfalık bir risaledir. Daha çok polemik tarzında yazılan Renan Müdafaanamesi'nde Renan cehaletle suçlanmakta, İslâm bilim ve felsefe tarihindeki en büyük düşünürlerin Arap olduğu ileri sürülmektedir."[9]

Renan'ın bu yaklaşımına en rasyonel yaklaşan bilim adamlarından biri ise Osmanlı bilim adamlarından, matematikçi, fizikçi ve astronom olan Sait Zeki Bey'dir. Zeki Bey'in ele aldığı şey Renan'ın doğru söyleyip söylemediğini

6 Bilici, Faruk, "*Ernest Renan*", *DİA*, İstanbul 2007, 34, 568-571.

7 Sayılı, Aydın, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp adlı Eserin Muhtasarı*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1996, 95.

8 Sezgin, İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri, 12.

9 Bilici, XXXIV, 568-571.

araştırmaktır. Bu mantıkla İslâm-Türk matematik tarihinde ilk eser: "Âsâr-ı Bâkiye" ile İslâm bilim insanın, İslâm medeniyetine olan katkılarını ortaya çıkarmaktan geri kalmamıştır.

Renan'a benzer şekilde 1850-1921 yılarında koyu bir Yahudi ortamında yetişmiş, İslâm ile ilgili incelemelerde bulunmuş Goldziher de Muhaddislerin hicretin ikinci asrı sonlarında ve ya üçüncü asrın başlarında İslâm'ı icat edip uydurduğu ve sonra da bunu haber ve rivayetlerin başına koyarak tedvin ettiği şeklinde görüşlere sahiptir. Fakat İslâm döneminde bilim çalışmaları 100 yıldan fazla bir zamanı kapsamaktadır. Dolayısıyla İslâm yazılı metinlere delalet eder. Ortaya konulan eserler bunların sözlü kaynaklar olmadığı sonucunu göstermektedir. İslâm bilimine Müslümanların katkılarını inkâr eden görüşlerin ortadan kalkması için bilim tarihinin aydınlatılması ve açıklığa kavuşması gereklidir. Buradan hareketle Fuat Sezgin'e göre bilimler tarihi kitabı olarak el-Fihrist kitabı önemli bir eserdir. "İbnü'n-Nedîm'in 377 (987) yılında kaleme aldığı, Fihristü'l-kütüb, Fihristü'l-ʿulûm ve Fihristü'l-ʿulemâʾ adlarıyla da bilinen, fakat kısaca el-Fihrist diye tanınan kitabı İslâm dünyasında bibliyografik eserler türünün ilkidir. Zamanla kaybolmuş pek çok eserin adı, konusu ve müellifi hakkındaki bilgiler sadece bu eser sayesinde günümüze ulaşabilmiştir."[10]Zira kitapta İbnü'n Nedim'in sadece Müslümanlardan değil Araplardan, Yunanlılardan, Babillilerden, Hintlilerden hatta Çinlilerden bile bahsediyor olması onu bilimler tarihinin kurucusu olarak görmemize de neden olabilecektir.

Batı'nın tüm bu karalayıcı ve İslâm biliminin geride kalmasını sağlayan aşağılayıcı görüşlerine rağmen Batı'da da İslâm bilimlerinin gerçek bilimler sahası olduğu görüşünü benimseyen bilim adamlarının varlığı mevcuttur. Bunlardan biri olan "Sarton, bilim tarihini akademik bir disiplin haline getiren ve bu yönüyle XX. yüzyıl bilimine ve felsefesine önemli katkıları olan bir ilim adamıdır. Bu alanda başlattığı araştırma süreci daha öncelerden gelen pek çok yanlış kanıyı ortadan kaldırmış, özellikle eski Mısır, Mezopotamya, Hint ve Çin kaynaklarına dayanarak bunların Grek ve Ortaçağ İslâm kültürü üzerindeki derin izlerini göstermiştir."[11] Ayrıca Sarton, bütün kültür dünyalarının bilim tarihlerini yazacak kadar yeteneklidir. Bundan dolayı Sezgin, Oryantalistlerin İslâm bilimlerine dair müspet tespitlerini ilk defa bilimler tarihine sokan Sarton'a hürmet duymaktadır. Sarton'un bilim tarihi ve İslâm bilimleri ile olan ilişkisini ise şu şekilde dile getirmektedir: "George Sarton (1884-1956) bugüne kadar oryantalistiğin araştırma

10 Karaarslan, Nasuhi Ünal "İbnü'n-Nedim", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 171-173.

11 Topdemir, Hüseyin Gazi "*George Sarton*", *DİA*, İstanbul 2009, XXXV, 167-168.

sonuçlarını eksiksiz bir biçimde işlemek için büyük çaba sarf eden yegâne bilim tarihçisidir. O, “Introduction to the History of Science” isimli eserinde bu işi kusursuz bir biçimde gerçekleştirmiştir.”[12]

Bu noktada Doğu medeniyetlerinin Avrupa medeniyetine katkılarıyla ilgili olarak Alman düşünür Goethe (1749-1832) şu açıklamada bulunmuştur: “Bu harikulade düşüncelerin meyvelerinden nasibimizi almak istiyorsak, kendimizi doğuya kavuşturalım. Tercümeler bizi sürüklemek, bize kılavuzluk etmek açısından paha biçilmez değerde olabilir… Bu hazinelerin kaynaklarını aracısız tanımayı kim istemez ki.”[13] Alman tarihçi Heinrich Schipperges ise (1918-2003) bu hususla ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: “İslâm bilimlerinin Avrupa’ya taşınması yüzlerce yıl çok güçlü etkilerde bulunan ve hala etkilerine devam eden ve onsuz modern dünyanın kuruluşunu kavrayamayacağımız bir fenomendir.”[14]

İslâm medeniyetinin küçümsenmeye çalışıldığı ve yüzyıllık birikiminin göz ardı edildiği bu durum yalnızca Batı dünyasında değil, eğitim sisteminin Batılı ölçülerde ve standartlarda yapıldığı Müslüman coğrafyasında da geçerlidir. Oysaki Fuat Sezgin Hoca’nın deyişiyle: “İslâm dünyası, geç antik dönem ile Avrupa yakın çağı arasındaki devirde, gelişime en müsait ve etkisi en güçlü kültür sahasıdır ve de eski dünya ile oluşmaya namzet Avrupa arasındaki yegâne gerçek bağdır.” [15]

İslâm’ın geri plana atılmak istenmesi ya da dinin bilimi engelliyor olduğu görüşlerinin sergilenmesi görüldüğü gibi İslâm medeniyetinin bilimsel çabalarına düşürülmek istenen gölgeye tesir etmemiştir. Dolayısıyla İslâm’a dayanarak medeniyette bilimsel katkılarımızın olmadığı yönündeki haksız tespitlerin de ortadan kalkması gerekmektedir. Nitekim İslâm’ın, bilimi ve bilimsel hareketleri ne denli teşvik ettiği bellidir. “Başka bir ifadeyle Rosenthal açısından din ve/veya İslâm, bilimi bütün bir insan hayatının önemli bir gücü olarak ön plana çıkartmış ve bilime yüksek kıymet vermiştir.”[16]

İslâm medeniyeti büyük bir medeniyettir ve bu medeniyet içerisinde birçok kültür dünyasını barındırmaktadır. Büyük medeniyetlerin kültür dünyaları içinde kendilerine has karakterlerinin ortaya konması gerekmektedir. Bu anlamda

12 Sezgin, Fuat, *Tanınmayan Büyük Çağ: İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi,* ed: Resul Turan, Timaş Yay., İstanbul 2010, 16.

13 Sezgin, *Fuat, İslâm'da Bilim ve Teknik,* çev: Abdurrahman Aliy, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., İstanbul 2008. 1, 167.

14 Sezgin, Fuat, İslâm Kültür Dünyasında Bilimler Ne Zaman ve Neden Duraklamaya Başladı? ed. Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu, Timaş Yay., İstanbul 2012, 97.

15 Sezgin, 2010, 12.

16 Sezgin, I, 161.

İslâm kültürünün gelişmesi ile ilgili olarak İslâm medeniyetinin kendine has prensiplerinden bahseden Fuat Sezgin şunları söylemektedir

> *"Bilimler tarihçisi için, büyük safhaların kendine has temel değerlerinin belirtilmesi işi kolay olmuyor. Ben şahsen yıllar boyunca İslâm bilimler safhasının kendine has prensipleri olarak şunlara ulaşabildiğimi sanıyorum:*
>
> 1. *Adil tenkit prensibi*
> 2. *Vazıh bir tekâmül kanunu düşüncesi*
> 3. *Kaynak zikretmede diğer kültür dünyalarında olduğundan daha çok gösterilen gayret*
> 4. *Bilim tarih yazarlığının 10. yüzyıldan itibaren ortaya çıkışı ve gelişmesi*
> 5. *Tecrübe ile teori arasında bir denge kurma prensibi ve tecrübenin araştırmada sistemli bir şekilde kullanılacak bir vasıta olarak yer alması*
> 6. *Uzun süreli gözetleme prensibi; bunun sonucu olarak rasathanelerin icadı*
> 7. *Bilimin sadece kitaptan değil, hocadan ve kitaptan öğrenilmesi; buna bağlı olarak ilk üniversitelerin ortaya çıkışı."*[17]

Bilimlerin birinci vazifesinin kendinden önce ne yapıldığının tespit edilmesi gerektiği anlayışıyla hareket eden Fuat Sezgin'in çalışmaları bibliyografya zeminindedir. Söz gelimi Fuat Sezgin, bir astronom değildir ve eserlerinde astronomi anlatmamıştır. O'nun yaptığı şey İslâm âlimlerinin astronomi çalışmalarıyla ilgili bilgi vermektir. Dolayısıyla Sezgin, İslâm-Arap kültürünün ürünü olan bilimin ihmal edilerek, bu bilim mirasının peşin hükümlerle değerlendirilmiş olmasına karşı İslâm dünyasının, bilim ve teknoloji alanlarında insanlığın gelişmesine yaptığı katkıları incelemekte, bilim tarihine yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Arap İslâm kültüründe bilimin gelişmesi belli faktörlerin bir arada olmasına ve tarihsel süreç içerisinde bu faktörlerin birbiriyle olan ilişkilerine de bağlıdır. Yani Fuat Sezgin Arap-İslâm bilimlerinin tarihiyle ilgili çalışmalarda bulunurken İslâm biliminin geniş ve köklü bir biçimde gelişmesine neden olan faktörleri şu şekilde sıralamaktadır:

17 Sezgin, Fuat, İslâm Uygarlığında Astronomi Coğrafya ve Denizcilik çev: Abdurrahman Aliy, Boyut Yay.2009, 7-8.

"1) İslâm'ın erken döneminde Araplar manevî uyanış havasına ve zaferlerden doğan güvenlerine paralel olarak güçlü bir bilgi susamışlığıyla doluydular; böylelikle öğrenmeye tutkun ve yabancı unsurları almaya hazır haldeydiler.

2) Bu şuuru yansıtan yeni din, bilimleri engellemediği gibi üstelik teşvik etti.

3) Emevi, Abbasi hanedanları ve diğer devlet adamları bilimleri birçok yönden desteklediler.

4) Diğer dinlerin kültür taşıyıcılarına karşı, memleketlerinin fethedilmesi sonrasında Müslümanlar tarafından iyi davranıldı, değer verildi ve onların yeni topluma katılmasını sağladılar.

5) Daha birinci yüzyıldan itibaren İslâm toplumunda, Avrupa'nın Ortaçağ'da ve sonrasında malumu olmayan, eşi görülmedik, verimli bir öğretmen öğrenci ilişkisi gelişti. Öğrenciler sadece kitaplardan değil, bunun yanı sıra doğrudan doğruya hocalar tarafından verilen dersler yoluyla bilgiler edindiler. Bu, öğrenme eylemini kolaylaştırıyor, böylece güvenilir bir bilginin garantisi oluyordu.

6) Doğa bilimleri ve felsefe, filoloji ve edebiyat başlangıçtan beri, teolojik değil, dünyevi bir anlayışla yapıldı ve sürdürüldü. Bilimlerle uğraşmak, sadece din adamları sınıfının imtiyazı değildi, bütün meslek gruplarına açıktı. Bu yüzdendir ki biyografik ve bibliyografik eserlerde Arap-İslâm kültür dairesinin çoğu bilim adamının baş adları meslek nitelemeleridir, terzi, ekmekçi, marangoz, demirci, deve sürücüsü ve saatçi gibi.

7) Daha 1./7. yüzyılda camilerde umuma açık ders faaliyeti başladı. 2./8. Yüzyılda önemli filologlar, edebiyatçılar ve tarihçiler büyük camilerde kendi eğitim kürsülerine (usṭuvāne) [sütun] sahiptiler. Bu eğitim öğretimde derslerin ve tartışmaların nasıl olduğuna ilişkin bize ulaşan haberler yüksek bir akademik stile tanıklık etmektedirler. Bu büyük camiler, 5./11. Yüzyılda devlet üniversiteleri kurulana kadar kendiliklerinden ilk üniversitelere dönüştüler.

8) Arap yazısının karakteri, Arapçanın kolay ve hızlı yazılmasına imkân tanıyordu ve böylelikle kitaplar çok geniş bir yayılma alanı bulabildi.

9) Hızlı ve köklü bir şekilde gelişen filoloji, bilginlere eserlerinin redaksiyonu ve yabancı dillerle olan ilişkileri için sağlam bir temel sağladı.

10) Yabancı terminolojilerin alınması ve benimsenmesi, tam tanımlama ve bilimsel kesinlik için bakış açısını keskinleştirdi, kendine özgü Arapça terminolojinin ve bilimsel dillerin oluşturulmasına götürdü.

11) Yazılı aktarım, önce Hicretin ilk yüzyılından beri ilerletilen geleneksel papirüs endüstrisi ile daha sonra ise Çin'den alınan ve İslâm dünyasında yazı malzemesi olarak geniş bir yaygınlık kazanan kâğıdın üretimi için imalâthaneler kurulmasıyla da ciddî biçimde desteklendi.

12) 4./10. yüzyılda daha iyi ve daha uzun süre kalıcı mürekkebin, bir tür karışım olan isten mamul demir palamudu mürekkebinin (karışımda bulunan öğeler: demir sülfatı, meşe palamudu ekstresi, gummi arabicum/arap zamkı ve su) geliştirilmesi siyah koyu bir yazıyı mümkün kıldı, böylece yazıların zaman içerisinde solmadan veya kahverengileşmeden daha uzun süreli kalıcılığı sağlandı."[18]

Fuat Sezgin'in İslâm medeniyetinin kendine has gerçekliğini ortaya koymak için bu çalışmalarını yaparken inkâr edilemez bir diğer gerçek de Fuat Sezgin'in hocalarından ve özellikle bir Oryantalist olmasına rağmen Ritter'den aldığı destektir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü'nün İslâmî Bilimler ve Orientalistik bölümünde görev yapan alman Ritter dünyanın en önemli oryantalistleri arasındadır. Ritter'e göre bilimlerin temeli İslâm bilimleridir. Dolayısıyla Sezgin'in bilimsel çalışmalarının ağırlık noktasının, "Arap-İslâm Kültürü"nün, "tabii bilimler tarihi alanı" olması noktasında hocası ile bağlantılı olduğu bellidir. Nitekim Fuat Sezgin, modern dünyada bilimin gelişmesine İslâm dünyasının hiçbir katkısının bulunmadığı görüşleri düşünülürken, Ritter'in bu konudaki görüşleri ile İslâm bilim tarihine odaklanarak çalışmalarda bulunmuştur.

İslâm kültür dünyasında Müslümanların yeri nedir? sorusuna cevap bulmak için sayısız çalışmalar yapan Sezgin, hocası Helmutt Ritter ile beraber yaptığı Mecaz-ül kur an adlı tez çalışması vesilesiyle hadislerin temelinin aslında sözlü değil yazılı kaynaklara dayandığını ispatlamıştır. Yani Goldziher gibi oryantalistlerin savunduğu hadislerin peygamberden duyulup, ondan bir başkasına sözlü olarak nakledildiği şeklindeki görüş yanlıştır. Nitekim bu ispatlamada Fuat Sezgin'in inandığı şey Buhari'nin Kaynakları'nın birinci yüzyıla kadar yazılı olduğu yönündeki görüştür. Sezgin'in dünya çapında etki yaratan bir diğer tezi ise Amerika'nın ilk olarak Müslümanlar tarafından keşfedildiği düşüncesidir. Sezgin'e göre Müslümanlar tarafından Dünya haritası yapılmış ve bu haritaya dayanarak Christophe Colomb, Amerika'ya değil, Asya'ya ulaşmıştır. Böylelikle Sezgin, en önemli tezi "Müslümanların bilime katkılarının olmadığı" düşüncesini yıkmış ve ispatlamıştır. Zira O'na göre Müslümanların hem kendi keşif ve icatları, hem de diğer kültürlerden edindiği bilimsel tecrübeleri daha da geliştirerek, yeni bilimsel keşiflerin ortaya çıkmasında rolleri büyüktür.

18 Turan, Sefer, *Fuat Sezgin Bilim Tarihi Sohbetleri,* Pınar Yay., İstanbul 2019, 150-151.

Farklı dillerde birçok eserleri olan Fuat Sezgin'in en önemli eseri kuşkusuz ömrünü adadığı 17 ciltlik bir bibliyografik eser olan Arap-İslâm Bilimleri Tarihi (Geschichte des arabischen Schrifttums-GAS) adlı eserdir. Bu eser Doğu Bilimi ve Türkoloji üzerine çalışmalar yapan bilim adamı Alman Carl Brockelmann'ın Geschichte der Arabischen Literatur adlı eserini geliştirmek için yazılmaya başlansa da Fuat Sezgin özgün bir eser ortaya koyduğunu şu şekilde ifade etmektedir: "Arap Edebiyatı Tarihi'ni Brockelmann yazdı. Burada yeni olan nedir? Ben ilk defa neyi yazdım. Mesela İslâm'da kimya tarihini ilk defa ben yazdım. Kimya tarihi daha önce yazılmamıştı. İslâm botanik tarihi yazılmamıştı. İlk defa onu ben yazdım. Tıp tarihi diye bir şey yazılmıştı ama zooloji tarihini de ilk defa ben yazdım. Dördüncü ciltte şu sonuca ulaştım: Müslümanlar kimya tarihi bakımından modern kimyanın temelini atmışlardır. Bu muazzam bir şeydir."[19]

Dünya bilim tarihinde İslâm biliminin oynadığı rolü çeşitli örneklerle ele alan bu eserde İslâmiyet'in erken dönemlerinden Hicri 430'lu yıllara kadar İslâm dünyasında yazılmış bilimsel eserlere de yer verilmiştir. Bu kapsamlı eserin ciltlerinde bulunan konuları ise şöyle sıralamak mümkündür: Kur'an ilimleri, hadis ilimleri, tarih, fıkıh, kelam, tasavvuf, şiir, tıp, farmakoloji, zooloji, veterinerlik, simya, kimya, botanik, ziraat, matematik, astronomi, astroloji, meteoroloji ve ilgili alanlar, dilbilgisi, matematiksel coğrafya, İslâm'da kartografya, İslâm felsefe tarihi. Bu anlamda Fuat Sezgin, İslâm medeniyeti gibi büyük bir medeniyetin yazılı envanterini ortaya çıkararak, geriye büyük bir miras bırakmıştır.

Türkiye'de birçok üniversite tarafından fahri doktora unvanı verilen Fuat Sezgin'in başarısı sadece Türkiye'de değil uluslararası anlamda da etkisini göstermektedir. Frankfurt Üniversitesi'nde önce misafir doçent olarak dersler veren Sezgin, 1965 yılında ise Frankfurt Üniversitesi'nde Câbir bin Hayyân konusunda 'habilitasyon-profesörlük' tezi yazarak profesör olmuştur.

İslâm bilimler Tarihi'nin bilimler tarihindeki gerçek yerini, gerçeğe yakın bir şekilde göstermek için çabalayan Sezgin, Frankfurt'ta bulunan Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi'ne bağlı, İslâm Bilimler Tarihi Enstitüsü'nün de kurucusudur. İslâm Bilimler Tarihi araştırmaları için sınırlarını genişletmek isteyen Fuat Sezgin, büyük bir kitleye hitap etme kaygısındadır. Bununla birlikte bu amacına ulaşmak için projeler üretmeye çalışan Sezgin, aklına gelen

---

19 Turan, 95.

bir projeyi şöyle ifade etmektedir: "Müslümanların icat etmiş oldukları aletleri ortaya çıkararak insanlara tanıtmak, bilinmeyen aletleri gün yüzüne çıkarmak ve müzelerde sergilemek."[20] Böylece Sezgin'in enstitü müzesini kurması da gecikmemiştir. Fakat bu düşünce İslâm medeniyetini tanıma ve tanıtma anlamında her ne kadar özgün olsa da bilim aletlerinin yapımı ve model olarak tanıtımın başlangıcı Alman fizikçi Eilhard Wiedemann'a aittir. İslâm bilim aletlerini kitaplardan modeller halinde insanlara tanıtmak isteyen Alman fizikçi Eilhard Wiedemann, 1900 yılında İslâm bilim aletlerinin modellerini yapmaya başlamıştır. Sezgin, Wiedemann'dan esinlenerek inşa ettiği aletlerin varlığından bahsetmektedir.

Prof. Dr. Fuat Sezgin 2008 yılında İstanbul'daki İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'nin de kurucusudur. Bu müze ile Hoca'nın en büyük amacı, müze açıldıktan sonra milyonlarca insanın burayı ziyaret ederek bilinçlenmesini ve geçmişini tanımasını sağlamaktır. Bu bilinci oluşturmak adına Fuat Sezgin, müzede Müslüman bilim insanlarının icat ve keşiflerini, bilim tarihinin farklı alanlarındaki değişimlerini kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu müze Müslüman bilim adamlarının bilim tarihine katkılarını en somut şekilde sergilemektedir. Bununla yetinmeyen Fuat Sezgin, bu müzelerdeki aletleri tanıtıcı mahiyette 5 ciltlik toplamda 1.121 sayfa "İslâm'da Bilim ve Teknik" adlı katalog eser yazarak, bugüne kadar müze kataloğu olarak ilk defa yazılabilmiş, bütüncül ve kapsamlı bir eserle İslâm medeniyetini yeniden inşa etmiştir.

Görüldüğü gibi İslâm medeniyeti büyük bir medeniyet olarak, bilime değer vermiş ve önemli katkılarda bulunmuştur. Fuat Sezgin'in diliyle ifade etmek gerekirse: "Batı medeniyeti, İslâm medeniyetinin çocuğudur. Bilimler Eski Mısır, Babil, Yunan, İslâm ve Avrupa yolunu takip etmiştir. Batı bilimi olarak sunulanlar, İslâm bilimlerinin devamıdır."[21] Bu anlamda Fuat Sezgin, bu medeniyetine sahip çıkma, bu medeniyeti koruma ve geliştirme anlamında Müslümanların yaratıcılıklarını kullanarak büyük neticelere varabileceği düşüncesindedir.

Son olarak, 93 yaşında yaşamını yitiren ve İstanbul Gülhane Parkı içerisinde yer alan bölüme defnedilen değerli Türk bilim adamı Prof. Dr. Fuat Sezgin'in saygı ve rahmetle anıyor; uzun yıllar süren çalışmaları sonucu ortaya koyduğu mazimiz ile şimdi sıra âtîyi yakalamakta diyoruz.

---

20 Turan, 32.

21 Karakaş, Ali, "*20. Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları: Fuat Sezgin Örneği*", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2015, 332.

Sonuç

Prof. Dr. Fuat Sezgin, İslâm bilim ve teknoloji tarihi araştırmaları yapan, dünyanın önde gelen bilim insanlarından biridir. Fuat Sezgin, kimliğimizi ortaya koymak için ömrünü bilim tarihine adayan, hakkında söylenenlerden daha fazlasını hak eden gerçek bir ilim adamıdır.

Prof. Dr. Fuat Sezgin "İki günü bir olan ziyandadır" hadis-i şerifinde buyrulduğu gibi yaşayan bir insandır. Fuat Sezgin'in üretkenlikle dolu hayatı, Türkiye'nin yüzyıllık tarihinin özeti gibidir. Azim ve süreklilikle harmanlanmış bir çalışma disipliniyle Fuat Sezgin, tarihin tozlu sayfaları arasında unutulmaya yüz tutan gerçekleri açığa çıkarmaya çalışarak, yazılı mirasımızın 17 ciltlik envanterini çıkarmıştır. Batı uygarlığını, İslâm Medeniyeti'nin çocuğu olarak gören ve kendisinin izini takip eden sayısız bilim insanı yetiştiren Sezgin'in bilim tarihine en önemli katkısı, Müslümanlarca üretilen İslâm biliminin, dünya biliminin gelişmesine olan katkısını açığa çıkarmış olmasıdır. Bu amaçla İslâm kültür ve medeniyetinin daha iyi anlaşılması ve sonraki nesillere aktarılarak, bu kültürün yayılması hususunda önemi büyüktür.

Bize özgü bir geleceğin mümkün olduğunu gösteren Fuat Sezgin, yeni bir ufuktur. Bu ufuk sayesinde Bilim Tarihi alanında dev bir mazimiz ortaya çıkmıştır. Böylelikle, Bilim Tarihi'nde devrim yapmış bir deha olarak Fuat Sezgin ile Âlimin ölümü âlemin ölümüne değil, geriye bıraktığı eserlerle bir neslin dirilişine vesile olabilecektir.

Kaynakça

Bilici, Faruk, "*Ernest Renan*" *DİA*, İstanbul 2007, 34, 568-571.

Gökdoğan, Dosay, *Türklerin Bilime Katkıları,* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2008.

Karaarslan, Nasuhi Ünal, "İbnü'n-Nedim" *DİA,* İstanbul 2000, XXI, 171-173.

Karakaş, Ali, *"20. Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları: Fuat Sezgin Örneği*". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.

Korkmaz, Tayfur, *"20. Yüzyıl* İslâm *Bilim Tarihi Çalışmaları: George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği*". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.

Sayılı, Aydın, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp adlı Eserin Muhtasarı,* Haz. Mübahat Türker Küyel, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1996.

Sezgin, Fuat. "*İslâm* Bilim Tarihi Üzerine Tespitler ve Oryantalist Tezler", Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, ed: Cüneyt Dalkıran, 41-42, Timaş Yay., İstanbul 2014.

----------, İslâm Kültür Dünyasında Bilimler Ne Zaman ve Neden Duraklamaya Başladı, İslâm Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar içinde, ed: Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu, Timaş Yay., İstanbul 2012.

----------, İslâm*'da Bilim ve Teknik* I. çev:. Abdurrahman Aliy, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., İstanbul 2008.

----------, *Tanınmayan Büyük Çağ:* İslâm *Bilim ve Teknoloji Tarihi.* ed. Resul Turan, Timaş Yay., İstanbul,2010.

----------, "İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri". İslâm Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar içinde, ed. Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu, Timaş Yay., İstanbul 2012.

----------, İslâm *Uygarlığında Astronomi Coğrafya ve Denizcilik,* çev: Abdurrahman Aliy, Boyut Yay., 2009.

Topdemir, Hüseyin Gazi, "*George Sarton*", DİA, İstanbul, 2009, XXXV, 167-168.

Turan, Sefer, *Fuat Sezgin Bilim Tarihi Sohbetleri,* Pınar Yay., İstanbul 2019.

İSLÂM MEDENİYETİNİN YENİDEN İNŞASINDA BİLGİNİN ROLÜ VE FUAT SEZGİN'İN KATKILARI

Abdullah Şahin[1*]

Bilgi, tarih boyunca insan hayatı için hep önemli olmuştur. İnsanlık tarihinde büyük değişimler yeni bilgilerin ortaya konulmasıyla gerçekleşmiştir. Özellikle son yüzyılda bilgi üreten, bilgiye sahip olan toplumlar öne geçmiş, onların medeniyetleri hâkim medeniyet konumuna gelmiştir. Dolayısıyla bu çağda etkin/hâkim medeniyet konumuna yükselebilmenin yolu sadece hazır bilgileri tüketen değil, aynı zamanda bilgi üreten bir toplum olabilmekten geçmektedir. Bu anlamda medeniyet inşasında bilgi, bilimsel çalışmalar ve bilgi üreten ilim adamları önemli bir role sahiptir. Tarihi süreçte İslâm medeniyetinin teşekkülünde de Müslüman ilim ve bilim adamlarının önemli rolleri olmuştur. Bugün ise Müslümanların, İslâm medeniyetini yeniden inşa edebilmesi için bir uyanışa, kendi tarihine, kültürüne ve medeniyetine güvene, bir tazelenmeye ihtiyacı vardır. Bunu gerçekleştirebilmek için fikirsel ve pratik anlamda yeni bakış açılarının geliştirilmesi gerekmektedir. Bu anlamda Fuat Sezgin son yüzyılda yetişmiş ve yaptığı çalışmalarla Müslümanların geçmişlerini hatırlamaları, özgüvenlerini tekrar kazanabilmeleri, bir medeniyet tasavvuru oluşturabilmeleri ve İslâm medeniyetinin yeniden inşası noktasında önemli çalışmalar yapmış, fikirler ve bakış açıları ortaya koymuş büyük bir ilim adamıdır. İşte Fuat Sezgin'in bilgi anlayışının, fikirlerinin ve ortaya koyduğu medeniyet perspektifinin iyi anlaşılması, İslâm medeniyetinin etkin konuma gelmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

1* Araştırma Görevlisi. KSÜ İlahiyat Fakültesi, abdullahsahin83@hotmail.com.

Medeniyet araştırmaları toplumlar açısından oldukça önemlidir. Ancak bir o kadarda zor bir iştir. Bu anlamda Müslümanlar medeniyetlerini araştırma noktasında zayıf kalmış; **İslâm** medeniyetinin özellikleri, sahip olduğu potansiyel, özellikle bilime kazandırdıkları tam anlamıyla ortaya konulamamıştır. Son dönemde Fuat Sezgin'in **İslâm** ilimler tarihi üzerine yaptığı kapsamlı araştırmalar ve kaleme aldığı eserler bu alandaki açığın kapatılmasına önemli katkılar sunmuştur. Bu doğrultuda çalışmada **İslâm** medeniyetinde bilginin, bilimsel çalışmaların yeri ve Fuat Sezgin'in **İslâm** medeniyetinin yeniden inşasına katkılarına değinilecektir.

1. İslâm Medeniyeti ve Bilgi

İslâm medeniyetine geçmeden önce kültür ve medeniyet kavramlarına kısaca değinmek konun izahı açısından faydalı olacaktır. Kültür ve medeniyet birbirleriyle ilişkili kavramlardır. Kültür bir toplumun geçmişten getirdiği maddi/manevi tüm değerleri kapsamaktadır. Medeniyet ise; bu kültürün evrenselleşmiş ve başka toplumları da etkilemeye başlamış halidir.[2]

Kültür kavramı: "bilgiyi, imanı, sanatı, ahlakı, hukuku, örf-âdeti ve insanın cemiyetin bir üyesi olması dolayıyla kazandığı diğer bütün maharet ve itiyatları ihtiva eden mürekkeb bir bütün", "bir topluluğun yaşama tarzı", "bir toplulukta örf ve adetlerden, davranış tarzlarından, teşkilat ve tesislerden kurulu ahenkli düzen"[3] gibi farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Kültür bir toplumu diğer toplumlardan ayrı, müstakil bir topluluk yapan şeydir. Toplumlar sahip oldukları kültür sayesinde, kendilerine ait bir şahsiyet oluşturabilmektedir.[4]

Tarihi süreçte farklı anlamlar kazanan medeniyet kavramının ise kullanıldığı ortak anlam; sosyal, siyasal, kültürel, entelektüel, teknik, ekonomik alanlarda şehir hayatının ortaya çıkardığı gelişim ve fırsatları ifade etmesidir.[5] Genelde kültür ve medeniyet kavramları birlikte ele alınıp izah edilmeye çalışılır. Çünkü bu kavramlar arasında sıkı bir ilişki olup, birbirinin tamamlayıcısıdır.[6] Kültür ve medeniyet arasında alt yapı üst yapı ilişkisi vardır. Kültür medeniyetin alt yapısını, medeniyette kültürün üst yapısını oluşturmaktadır. Kültür daha yerel

2 Baltacı, Cahit, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, MÜİF Yay.. İstanbul 2005, 26.
3 Akt. Kazıcı, Ziya, İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, Kayıhan Yay., İstanbul 1999, 16.
4 Baltacı, 23.
5 Kutluer, İlhan, "Medeniyet", *DİA,* İstanbul 2003, XXVIII, 296.
6 Abuzar, Celil, "İslâm Medeniyetinin Yeniden İnşası", *Harran Üniversitesi İFD*, 2017, (37), 88.

bir özelliğe sahip iken, medeniyet daha milletlerarası bir karaktere sahiptir.[7] Yine medeniyetler kültür veya kültürler üzerine oturmaktadır. Her toplumun bir kültürü olmakla birlikte, hepsi bir medeniyet doğuramamıştır.[8] Kültürün tarihi insanlık tarihi ile başlamıştır. İnsanlar tarihleri boyunca kendilerine has bir yaşam tarzı oluşturmuşlardır. Dolayısıyla her toplum kendine ait bir kültüre sahiptir. Bu durum en ilkel kabilelerden en gelişmiş toplumlara kadar tüm insan toplulukları için geçerlidir.[9] Ancak her topluluğun bir kültürü olmasına rağmen bunların hepsi evrensel bir boyut kazanıp, diğer kültürleri de etkileyerek bir medeniyet ortaya çıkaramamıştır.

İnsanlık tarihi boyunca pek çok farklı medeniyet ortaya çıkmıştır. Medeniyetleri birbirinden ayırt eden şey kullandıkları araç gereçler değil, aslında bu araç gereçlerin arkasındaki zihniyet ve manevi kıymetler bütünüdür.[10] İnsanlar zaten medeniyetin maddi unsurlarında birbirlerinden faydalanmakta, ürettiği araç gereçleri kullanmakta, bu araç gereçler insanların ortak mirası olarak yaygınlaşmaktadır. Ancak her medeniyetin eşyaya, doğaya, insana bakışı farklıdır. İşte medeniyetlerin birbirlerinden ayrıldıkları asıl noktada bu zihinsel farklılıktır.

Medeniyetlerin oluşmasında pek çok farklı boyut olmakla birlikte, iki boyut daha fazla önem kazanmaktadır. Bu boyutların birincisi toplumun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi vb. özellikleridir. Diğeri ise başka toplumların ortaya koyduğu gelişimler ve sahip olduğu kazanımlardır. Bir toplumun, bu iki boyutu da dikkate almadan bir medeniyet oluşturması çok zordur. Bu anlamda toplum kendi potansiyelinin farkında olmalı ve diğer toplumların sahip olduğu şeylerden haberdar olup onlardan yararlanmalıdır. Özellikle başka toplumlardan faydalanma, daha çok medeniyetin maddi unsurlarında söz konusu olmaktadır. Diğer toplumların geldiği aşamayı, bilim ve teknikte ulaştığı seviyeyi bilip onlardan faydalanmadan, onları geçmek, daha ileri bir gelişme ortaya koymak zor bir yoldur.[11] Zaten böyle bir yolu seçmek keşfedilen şeyleri yeniden keşfetmek olacak ki, bu boşa emek ve zaman harcamaktır.

Elbette bu noktada şunu belirtmek gerekir ki, bir medeniyetin temelini manevi unsurlar oluşturmaktadır. Manevi zemini sağlam olmayan bir toplum uzun süre ayakta kalabilecek bir medeniyet inşa edemez. Dini, ahlaki, sosyal, kültürel

7 Baltacı, 23; Kazıcı, 17.
8 Baltacı, 27.
9 Baltacı, 22.
10 Kazıcı, 20.
11 Akdoğan, Ali, "Medeniyetlerin Oluşmasında Dinin Rolü ve İslâm Medeniyeti", *Dini Araştırmalar*, 2008, II (32), 91-92.

değerler gibi manevi unsurlar, esasında maddi unsurların gelişimini etkileyen temel boyutlardır. Her medeniyetin dayandığı bir dünya görüşü vardır. Bu aslında medeniyetlerin zihni arka planlarıdır. Bir medeniyetin dayandığı paradigmayı şekillendiren bu manevi değerlerdir.[12]

1.1. İslâm Medeniyeti

Medeniyetler genel olarak maddi ve manevi unsurlar olmak üzere iki unsurdan meydana gelir. Din ise insanların maddi manevi tüm ilişkililerini şekillendirici bir etkiye sahiptir. İslâm medeniyetinin gelişmesinde de İslâm dinin maddi ve manevi hayatın tüm safhalarında tatbik edilen bir sistem olması etkili olmuştur. İslâm medeniyeti ifadesi, Müslüman toplulukların sahip oldukları medeniyetler için kullanılmaktadır. İslâm medeniyeti, Hz. Peygamber(as) döneminden bugüne kadar, Müslüman olan tüm toplumların ortaklaşa meydana getirdikleri bir medeniyettir.[13] Elbette Arapların, Türklerin ve İranlıların bu medeniyetin şekillenmesinde çok daha fazla katkısı olmuştur. Ancak İslâm'ı kabul etmiş tüm devlet ve toplumlar bu medeniyetin gelişmesinde rol oynamıştır.[14]

Her medeniyetin ortaya çıkışına kaynaklık eden faktörler vardır. İslâm medeniyetinin temel kaynakları da Kur'an ve sünnet olmakla birlikte; Müslüman milletlerin kültürleri (Arap, Türk ve İranlıların etkileri çok olmuştur), geçmiş kültür ve medeniyetler (Mısır, Yunan, Hind), ilim, teknoloji ve sanatta İslâm medeniyetinin ortaya çıkışında ve gelişiminde etkili olmuştur.[15]

İslâm medeniyetini diğer medeniyetlerden ayıran bazı temel özellikleri vardır. Bunların en başında da İslâm medeniyetinin ilhamını vahiyden alması gelmektedir. Vahiy İslâm medeniyetinin temel eksenini belirleyen şeydir. Aslında tüm medeniyetler üzerinde dinler belirli etkilere sahiptir. Ancak bu etki İslâm medeniyetinde diğer medeniyetlerden daha fazladır. Din İslâm medeniyetinde temel belirleyici etkendir. Andre Miquel'in de belirttiği üzere, "İlhamını dinden alarak şekillenen bir toplumda şüphesiz dinin tesiri, daha derin ve bu sosyal hayatta daha net ve kararlı görülmektedir."[16] İslâm dini ortaya çıktığı ve yayıldığı bölgelerdeki kültürleri ve medeniyetleri şekillendirmiştir[17] Dinin bu etkisi Müslümanların hayatlarında, tarih boyunca eğitimden kültüre, sanattan sosyal hayata,

12 Akdoğan, 96-97.
13 Kazıcı, 13.
14 Kazıcı, 20-21.
15 Baltacı, 36-44.
16 Akt. Akdoğan, 102.
17 Baltacı, 35.

mimariden tekniğe her alanda görülmüştür.[18] Zaten İslâm medeniyetinin geçmişi incelendiğinde ortaya konulan tüm eserlerde dini inancın, dini düşüncenin izleri açıkça görülmektedir.

İşte temel referans noktası din olan İslâm medeniyeti doğuşundan itibaren Asya, Avrupa ve Afrika'da çok geniş bir coğrafyada, Avrupa medeniyeti ortaya çıkana kadar hâkim bir medeniyetin konumunda olmuştur. Özellikle VII. yüzyıldan XIII. yüzyılın ortalarına kadar dünya medeniyet tarihi İslâm medeniyetinden ibarettir. Bu dönemde İslâm toplumları dünyanın en medeni, en ileri toplumlarıdır. Bu dönemde ilimde, sanatta, ticarette, edebiyatta dünyanın merkezi konumunda olan memleketler, şehirler İslâm memleketleridir.[19]

Ancak uzun bir süre dünyada hâkim medeniyet olmayı başarmış olan İslâm medeniyeti son iki yüzyıldır bu vasfını kaybetmiştir. Elbette bu durumun ortaya çıkışında pek çok farklı sebep vardır. Bu sebeplerin kimisi İslâm toplumlarının içerisinden kaynaklanırken, kimi dış sebeplerde bu gerilemede etkili olmuştur. İslâm toplumlarındaki idari, ilmi ve ekonomik alandaki bozulma ve gerilemelerle birlikte, batı dünyasında reform ve Rönesans, sanayi devrimi, yeni ticaret yollarının keşfi gibi gelişmeler de İslâm medeniyetinin gerilemesine ve etkin medeniyet olma konumunu kaybetmesine sebep olmuştur.[20]

1.2. İslâm Medeniyetinde Bilgi[21]

Medeniyetlerin ortaya çıkışında ve varlıklarını devam ettirmelerinde bilginin ve bilimsel çalışmaların önemi büyüktür. Bugün dünya, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçmiştir. Bilgi toplumu, bilginin itici güç olduğu, gerçek sermaye ve zenginlik yaratan başlıca kaynak haline geldiği toplumlardır.[22] Dünyada bilimsel, kültürel, sanatsal pek çok değişim yaşanmaktadır. Günümüzde bilgi depolamak değil, önceki bilgileri kullanarak yeni bilgiler üretmek, elde edilen yeni verileri yorumlamak ve değerlendirmek için kullanmak önemli hale gelmektedir. İnsanoğlunun bilgisi her geçen gün artmakta ve bu yeni bilgiler bilimsel ve teknolojik değişimlere sebep olmaktadır. Bu değişim aslında toplumsal yapının pek çok boyutu üzerinde etkiler bırakmaktadır.

---

18 Bkz. Hodgson, Marshall G. S., İslâm›ın Serüveni, I-III, İz Yay., İstanbul 1993; Barthold, W., İslâm Medeniyeti Tarihi, Düz. M. Fuad Köprülü, DİB Yay., Ankara 1984.

19 Kazıcı, 21.

20 Bkz. Baltacı, 72-73.

21 İslâm'da bilim ve teknolojiyle ilgili bkz. Bkz. Fuat Sezgin, İslâm'da Bilim ve Teknik, I-V, Çev: Abdurrahman Aliy, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2008; Mehmet Bayraktar, İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, Rehber Yayıncılık, Ankara 1992.

22 Özden, Yüksel, Eğitimde Yeni Değerler, Eğitimde Dönüşüm, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2013, 61.

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler insanların hayatlarında eğitimden sağlığa, ulaşımdan iletişime, meskenlere, askeri alanlara kadar her boyutta değişikliklere sebep olmakta, insanların hayatlarını biçimlendirmektedir. Elbette bilim, tarihin her döneminde insanlar için ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur. Ancak bilgi çağında yaşadığımız bu dönemde, bilimsel çalışmaların, teknolojik gelişmelerin önemi çok daha fazla artmıştır. Bugün hâkim medeniyeti karakterize eden şey teknolojik gelişme ve olanaklardır. Bu noktada şunu unutmamak gerekir ki, bu değişimin ve gelişimin arkasında bilimsel başarılar vardır. Bugün bilimsel ve teknolojik gelişmeler sadece kullanılan aletleri değiştiren bir şey değil, aynı zamanda bireylerin ve toplumların düşünce ve davranışlarını da etkileyen bir faktördür. Aslında teknolojik gelişmeler yeni davranış biçimleri ortaya çıkarmakta, dolayısıyla yeni bir kültür meydana getirmektedir. İşte bu noktada karşımıza çıkan şey kendine ait bir bilim kültürü olmadan bu teknolojik gelişmeleri satın almak, sonuç olarak hâkim medeniyetin dayatacağı kültür karşısında da çaresiz kalmak anlamına gelecektir.[23]

Bugün bilgiye, bilime, bilimsel araştırmalara gereken önemi vermeden; bilgiyi üreten toplum olmadan medeniyet inşası, etkin/hâkim medeniyet olunması mümkün değildir. Bilgi her zaman en büyük güçtür. Bilgi ilerlemenin, gelişmenin, doğruyu bulmanın olmazsa olmazıdır. Bu anlamda bilgi ve bilimsel çalışmalar medeniyetleri ortaya çıkaran ve ayakta tutan temel faktörlerdendir. **İslâm** medeniyeti son üç yüzyıldır özellikle bilim ve teknoloji alanında büyük duraklama ve gerileme dönemi yaşamıştır. Ancak **İslâm** medeniyeti kültürel, sosyal, sanatsal pek çok değeri bünyesinde barındırmaktadır. Yani medeniyetin yeniden dinamik hale gelmesi için gerekli alt yapıya sahiptir. Gerekli olan şey bunların harekete geçirilmesidir.

Bu noktada bilginin sürekliliği göz ardı edilmeden bilimsel faaliyetlere gereken önemin verilmesi gerekmektedir. Bir medeniyet sahip olduğu kendi bilgi teorisi tarafından şekillenir. Bilgi teorisi o toplumun felsefe ve temel bilimlerden sosyal bilimlere kadar tüm araştırmalarına yön verir. Bilimlerin tümü için bir tutarlılık ve birlik sağlayan insanların sahip oldukları bilgi teorisidir.[24]

Yukarıda da temas edildiği üzere dinler toplumların düşünce, anlayış, tutum ve davranışlarının şekillenmesinde büyük rol oynar. İşte İslâm medeniyetini ortaya çıkaran, geliştiren en önemli etken İslâm'ın ilme verdiği önem ve değerdir.

---

23 Ural, Şafak, "Kültür, Medeniyet ve Bilim", Düşünce ve Gelenek, Felsefe-Edebiyat ve Değerler Sempozyumu'nda (1-3 Kasım 2012), Hece Yayınları, Ankara 2016. Erişim Tarihi: 14.04.2019. https://www.safakural.com/makaleler/kultur-medeniyet-ve-bilim

24 Serdar, Ziyaüddün, İslâm Medeniyetinin Geleceği, çev: Deniz Aydın, İnsan Yayınları, İstanbul 1986, 34.

Elbette medeniyetin gelişimine etki eden başka faktörler de vardır. Ancak ilim olmadan, bilgi olmadan, bilgi üretmeden, ilerlemeden ve gelişmeden söz etmek mümkün değildir.[25] İslâm dini okumayı, ilim öğrenmeyi, bilgi sahibi olmayı, aklı kullanmayı emreden bir dindir. Kur'an'da bilginin, bilmenin, okumanın, aklı kullanmanın önemi ve değeri üzerinde önemle durulmaktadır. Zira Kur'an'da*, "Yaratan Rabbinin adıyla oku.."*[26], *"Yeryüzünde dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar, ama ibret almadılar) Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler kör olur."*[27] *"O, diriltendir, öldürendir. Gece ile gündüzün birbirini takip etmesi de O'na aittir. Hala aklınızı kullanmıyor musunuz?"*[28]*, "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"*[29] gibi pek çok ayette okumaktan, yazmaktan, düşünmekten, akletmekten, öğrenmekten, araştırmaktan bahsedilmektedir.

Yine Hz. Peygamber (as)'in pek çok hadisinde ilim öğrenmenin öneminden ve zorunluluğundan bahsedilmektedir. Hz. Peygamber (as); *"İlim müminin yitik malıdır, nerede bulursa alır"*[30],*"İlim öğrenmek kadın erkek her Müslümana farzdır"*[31] buyurarak bilginin, öğrenmenin önemini vurgulamıştır.

İşte Kur'an ve sünnetteki emir ve tavsiyeler doğrultusunda Müslümanlar daha ilk dönemden itibaren ilme gerekli önemi vermiş; fıkıh, hadis, tefsir, kelam gibi dini ilimlerle meşgul oldukları gibi; matematik, astronomi, tıp, felsefe, coğrafya, mimari, sosyoloji gibi tabi ve sosyal bilimlerle de ilgilenmişlerdir.[32] Müslümanlar 12. Yüzyıla kadar klasik bilimlerin her alanında (matematik, fizik, astronomi, kimya, biyoloji ve tıp) ve felsefede geniş çapta ve çok yönlü bir araştırma çabası içine girmişlerdir. Bu dönemde eski yunan ve Hintli düşünürlerin eserlerini inceleyen Müslümanlar, diğer yandan bu düşünürlerden farklı yaklaşım ve metotlar geliştirmişlerdir[33] Müslümanların farklı yaklaşımlar ve metotlar geliştirmeleri, onların zihinsel yaratıcılıklarının varlığını ortaya koyduğu gibi; başka kültür ve medeniyetlerden nasıl faydalanılması gerektiği noktasında da bir perspektif sunmaktadır. Farklı kültür ve medeniyetlerden faydalanırken kuru kuruya bir taklit ya da hazır bilgilerin alınıp kullanılması yoluna gidilmemiş; onlardan faydalanarak yeni bilgiler, yeni yaklaşımlar ortaya koymak için çaba sarf edilmiştir.

---

25 Kazıcı, 33.
26 Alâk 96/1.
27 Hac 22/46.
28 Mü'minun 23/80.
29 Zümer 39/12.
30 Tirmizi, İlim, 19; İbn Mâce, Zühd, 15.
31 İbn Mace, Mukaddime, 17.
32 Kazıcı, 22.
33 Kocabaş, Şakir, "İslâm ve Bilim", *Divan*, 1996, 1, 69.

Hz. Peygamber (as) döneminden itibaren Müslümanlar dinin emir ve tavsiyeleri doğrultusunda ilme gereken önemi vermişlerdir. Hicri III. Yüzyılın başlarına kadar bütün ilimlerde pek çok kitap tercüme etmişler ve bu kitapları detaylı bir şekilde değerlendirip hazmetmişlerdir. Müslümanlar iki yüzyıl gibi çok kısa bir sürede o gün dünyanın sahip olduğu ilim seviyesini yakalamışlardır. Böylece alma ve hazmetme safhasını tamamlayıp üretim/yaratıcılık safhasına geçmişlerdir. Hicri III. Yüzyılın başından itibaren Müslümanlar yeni bilgiler üretmeye başlamışlar, sürekli yeni ilmi gelişmeler ortaya koymuşlardır. Bu durum XVI. Yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Bu dönemden sonra ilmi anlamda bir duraklama başlamıştır. İslâm medeniyetinde başlayan bu duraklama karşısında, X. Yüzyıldan itibaren Müslümanların sahip olduğu ilmi almaya başlayan Avrupa, alma ve hazmetme safhasını 500 yıllık bir sürede tamamlamıştır. XVI. Yüzyılın başlarından itibaren küçük çapta da olsa yeni bilgiler üretmeye başlayan Avrupalılar, bu yüzyılın sonunda üretim/yaratıcılık safhasına ulaşmışlardır. Özellikle XVII. Yüzyıldan itibaren, bilimsel üretimi/yaratıcılığı ellerine geçirmişler, artık kendilerini İslâm dünyasından üstün görmeye başlamışlardır. Bu durum bugüne kadar devam etmiştir.[34] Avrupalıların bilim ve teknolojideki bu ilerleyişi, batı medeniyetini etkin/hâkim medeniyet konumuna getirmiştir. Bugün batı diğer toplumları sadece bilim ve teknolojide değil; kültürel olarak da etkisi altına almış durumdadır.

Kısaca İslâm medeniyetinin klasik döneminde Müslümanlar İslâm dinin ilme verdiği değer ve önemle bir motivasyona sahip olmuşlardır. Bu motivasyonla bilimin pek çok alanında çalışmalar, araştırmalar yapmışlardır. İlk dönem Müslümanlar ilim öğrenmeyi temel bir görev, bir ibadet olarak algılamışlardır. Ancak Müslümanlar bu motivasyonlarını 12. Yüzyıldan sonra yavaş yavaş kaybetmeye başlamışlardır. Bu durumun neticesi olarak da bilim alanındaki etkinlikleri giderek ortadan kalkmaya başlamıştır. Müslümanların bugün ki durumuna bakıldığında ise öğrenme, araştırma, bilimsel çalışmalar yapma noktasında klasik dönemle tamamen tezat bir durum söz konusudur. İlm kavramı önemini kaybetmiş, öğrenmeye, araştırmaya, bilimsel çalışmalar yapmaya verilen önem ve değer ortadan kalkmıştır.[35]

---

34 Karahan, Abdullah, "İslâm Medeniyetinin Duraklama Sebepleri" Konferansı: Fuat SEZGİN", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2003, 1 (2), 209.

35 Kocabaş, 71-72.

Bugün İslâm medeniyetinin tekrar inşası, Müslümanların kaybettiği bilimsel araştırma geleneğini ve daha temelde araştırma ve öğrenme konusundaki motivasyonlarını tekrar kazanmalarıyla mümkün olabilecektir. Bu anlamda Müslümanların ilk dönemdeki ilm kavramıyla ilgili anlamsal çerçeveye sahip çıkmaları gerekmektedir.[36] Netice olarak İslâm medeniyetini ortaya çıkaran, gelişmesini ve etkin/hâkim medeniyet konumuna gelmesini sağlayan en önemli etken, İslâm'ın ilme verdiği önemdir. İşte **İslâm** medeniyetini tekrar etkin konuma getirilebilmesi bilgiye, bilimsel araştırmalara gereken önemin verilmesiyle mümkün olacaktır.

2. Fuat Sezgin'in İslâm Medeniyetine Katkıları

İslâm medeniyeti XVII. yüzyıldan itibaren etkinliğini batı medeniyetine kaptırmaya başlamıştır. Bugün etkinliğini kaybetmiş olan İslâm medeniyetinin tekrar uyanışa ihtiyacı vardır. Bir toplum kültür üretip, ürettiği bu kültürü farklı toplumlara da transfer etme dinamizmine ulaşırsa, işte o vakit o toplumun medeniyet inşa etmeye başladığı söylenebilir. Bir toplumun kültür üretebilmesi için de din, bilim ve düşünce gibi değerlere sahip olması gerekir. Aslında bu değerler birbirini tamamlamakta ve birbirini beslemekte olup, birbirini beslediği ölçüde de amaca ulaşılmaktadır.[37] Müslüman toplumlar bugün din değerine sahip olmakla birlikte, bilim ve düşüncede istenilen seviyede değillerdir. Bugün Müslümanlar bilgi üreten, yeni fikirler ortaya koyan, bilimsel ilerlemelere katkı sağlayan konumdan uzak olup, daha çok hazır bilgi ve fikirleri tüketmektedir.

Bugün durağan medeniyet durumunda olan İslâm medeniyeti, yeniden etkin medeniyet konumuna gelebilecek tüm unsurları bünyesinde barındırmaktadır.[38] Belki bugün ihtiyaç duyulan şey sahip olunan bu potansiyelin ve değerlerin tekrar hareket geçirilebilmesidir. Bunun içinde kendi kültürüne, medeniyetine güvenen, özgüven sahibi bireylere ihtiyaç vardır. Bu anlamda Fuat Sezgin neredeyse tüm çalışmalarını Müslümanların sahip olduğu medeniyet birikimini ortaya çıkarmak ve Müslümanların kendi kültür ve medeniyetini doğru bir şekilde tanıyarak, batı medeniyeti karşısındaki geri kalmışlık, yenilmişlik duygusundan kurtulup, kendilerinden beklenilen çalışmaları yapmak için harekete geçmelerini sağlamak üzerine yoğunlaştırmıştır.

36 Kocabaş, 82.
37 Abuzar, 91.
38 Abuzar, 87, 90.

Şunu belirtmek gerekir ki son dönem yetişmiş büyük İslâm ilimler tarihçisi Fuat Sezgin'in İslâm medeniyetine bilgi ve bilimsel çalışma noktasında katkıları ancak geniş çaplı araştırmalar neticesinde ortaya konulabilir. Biz burada Fuat Sezgin'in çalışmalarından bir kaçını kısaca ele almakla yetineceğiz. İlk olarak kaleme aldığı bilimsel eserlerinden en önemlisi olarak görülen *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)* (Arap-İslâm Bilimleri Tarihi) eserinin ve ikinci olarak da kurulmasını sağladığı müze, araştırma enstitüsü tarzı yapıların İslâm ilim tarihi açısından önemine ve değerine değinilecektir.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki; Fuat Sezgin İslâm medeniyetinin gelişmesinde, Müslümanların bilgiye önem vererek, bilim ve teknolojide üretken bir misyon benimsemelerinin önemli rol oynadığını ifade eder.[39] Zaten çalışmalarını da bu görüşü doğrultusunda yapmış, İslâm ilimler tarihinin doğru bir şekilde yazılıp, Müslümanlara ve diğer toplumlara sunulması için çaba sarf etmiştir. Fuat Sezgin'in temel amacı Müslümanlara kendi medeniyetlerini doğru bir şekilde tanıtarak, medeniyet geçmişlerine sağlıklı bir bakış açsıyla bakmaları, bilime ve bilimsel çalışmalara karşı nasıl bir tavır almaları gerektiği noktasında bir perspektif sunmaktır.

Fuat Sezgin'in eserlerine ve kurduğu müesseselere geçmeden önce, İslâm ilimler tarihine katkılarından bazılarını ifade etmek, onun önemini ve İslâm medeniyetinin yeniden inşasına katkılarını anlamakta faydalı olacaktır.

Fuat Sezgin;

1. Sadece ortaya koyduğu ilmi eserleriyle değil; inançlarına, değerlerine, kültürüne, medeniyetine olan sağlam güveniyle, ilmi kişiliğiyle, çalışkanlığıyla, takip ettiği bilimsel yöntemle de bugünün ve gelecek nesillerdeki bilim insanları için bir rol modeldi.

2. Yaptığı çalışmalarla İslâm ilim tarihinin gelişim aşamalarını bir bütünlük içerisinde ortaya koymuştur. Bu anlamda İslâm ilim tarihinin doğru bir şekilde yazılmasına ve öğrenilmesine önemli katkı sunmuştur.

3. İlim tarihi ve ilim felsefesinin bazı prensiplere dayandığını, bir medeniyet bu prensipleri oluşturur ve uygulayabilirse, o medeniyetin gelişmesinin kaçınılmaz olduğunu söylemektedir. Bu prensiplerin tekâmül, tecrübe, müşahede ve rasat, tenkit, ilimde emanet ve şüphe olduğunu ifade etmektedir. Fuat Sezgin bu

39 Bozan, Oktay, (2019). "Fuat Sezgin'e Göre İslâm Dünyasının Yükselme ve Gerileme Nedenleri", *Fuat Sezgin ve Temel İslâm Bilimleri (Güncel Tartışmalar - Teorik Teklifler),* Divan Kitap, İstanbul 2019, 383.

prensiplere İslâm medeniyetinin sahip olduğunu modern bilimsel araştırma yöntemleriyle mukayeseli bir şekilde ele alarak ortaya koymuş ve Müslümanların tarihi süreçte bu prensipleri nasıl uyguladıklarını somut örneklerde vererek açıklamıştır.[40] Bu şekilde İslâm medeniyetinin yüzyıllar öncesinden bir nevi modern bilimsel araştırma prensiplerini uyguladıklarını ve bir medeniyetin başarıya ulaşması için gerekli olan prensiplere sahip olduklarını ifade etmiştir.

4. Müslümanların ilim tarihlerinin kendi mensupları tarafından bile tam olarak bilinmediğini, hatta İslâm'ın gelişmeye mani olduğu, Müslümanların tarihi süreçte ilmi alanda hiçbir çalışma yapmadıkları yönünde yanlış bir kanaatin olduğunu ifade etmiştir. Bu durumun çok yanlış ve üzücü olduğunu ifade ederek, kendisinin temel amacının bu yanlış algının ortadan kaldırılması için çalışmak olduğunu ifade etmiştir.

Mesela bu yanlış algıyla ilgili başından geçen bir olayı şu şekilde anlatmaktadır: "*Lise tahsiline başladığımın henüz daha ikinci haftasında, bir öğretmenimiz bize Müslüman hocaların dünyanın öküzün boynuzu üstünde olduğuna, öküz kafasını sallayınca da zelzele meydana geldiğine inandıklarını söyledi. Lise tahsilim boyunca bunu tashih eden hiçbir öğretmen olmadı. Hâlbuki çok sonraları öğrendim ki Müslümanlar henüz daha hicretin I. yüzyılının sonuna doğru Aristo'ya isnâd edilen Kitâbü'l-Âlem'i tercüme etmiş, orada zikredilen dünyanın yuvarlak olduğu nazariyesini öğrenerek tartışıp kabul etmişler ve onların büyük çoğunluğu buna ilâveten dünyanın döndüğüne de inanmışlardı. Milâdî XVI-XVII. yüzyılda Avrupalılar'ın, dünyanın şekli ve dönmesiyle alâkalı ne büyük mücadeleler yaşadığı düşünülürse Müslümanların ne kadar ileri oldukları ve münevverlerimizin durumu daha iyi anlaşılabilir.*"[41]

Fuat Sezgin İslâm dinin gelişmeye mani olduğu yanlış algısının, İslâm dinine mensup olanlar arasında bile olduğunu ifade ettikten sonra, özellikle **İslâm** dinin ilme, gelişmeye engel olduğu tezinin tamamen asılsız olduğunu belirterek, bu düşünceden Müslümanların bir an önce kurtulup, ilmi ve bilimsel çalışmalar yapması gerektiğini vurgulamaktadır. Bunu da şu sözleriyle ifade etmektedir: "*Avrupa'da XIII. yüzyılda kilise, Aristo'nun eserlerinin okunmasını yasaklamış ve insanlar bunları gizli gizli okumuşlardır. İslâm tarihinde kesinlikle böyle bir şey yaşanmamış aksine bu tür eserlerin okunması teşvik görmüştür. Buna rağmen yukarıda zikrettiğimiz sebeplerle Müslümanlar gerilemiş Batı ise Müslümanlardan öncülük bayrağını devralmıştır. Bu tamamıyla tarihî bir hâdisedir ve bütün cemiyetlerin başına*

40 Karahan, 205-207.
41 Karahan, 208.

gelmektedir. Batılıların bu gün geldikleri seviye muhteşemdir. Bunun ne kadar devam edeceğini bilmiyoruz, ancak bizi ümitsizliğe ve kızgınlığa sevk etmemelidir. Bu tarihî hâdiseyi olduğu şekliyle iyi değerlendirmeli ve hele hele geri kalışımızın İslâm dininden yahut İslâm dünyasının bünyesinden kaynaklandığı fikrini yıkmalı, böylece yeni bir çalışma çabası içine girmeliyiz.”[42]

5. Müslümanlara ilim tarihlerini, sahip oldukları medeniyet müktesebatını, medeniyet inşa etme potansiyellerini hatırlatmıştır. Böylece Müslümanların özgüvenlerini kazanmaları noktasında da önemli bir katkı sağlamıştır. Zaten Fuat Sezgin bu hususla ilgili; Müslümanların ilim ve bilim dünyasına kazandırdıkları şeylerin iyi ve doğru bir şekilde insanlarımıza anlatılması gerektiğini, okullarda ders olarak verilmesi gerektiğini söylemektedir. Kendisinin de kurduğu enstitüler aracılığıyla, yaptığı çalışmalarla bunun mücadelesini verdiğini belirtmektedir.[43] Bugün Müslümanların geçmişini iyi öğrenip, kazanacağı özgüvenle geleceğini inşa etmesi gerektiğini ifade etmektedir.

6. İslâm medeniyetinde tarihi süreçte, bilimsel gelişmelerin nasıl bir bakış açısıyla gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Bu şekilde Müslümanlara bilime, bilimsel çalışmalara nasıl bakılması gerektiği noktasında bir perspektif sunmuştur.

Bu anlamda Fuat Sezgin bilimler tarihini insanlığın ortak mirası olarak görmektedir. Bilimlerin sıçramalar yapmadığı, yavaş yavaş birikerek tekâmül ettiğini belirtir. İşte Sezgin, bu tekâmül sürecinde Müslümanların 800 yıllık yaratıcılık merhalesinin yok sayıldığını, bu durumun doğru bir şekilde insanlara, özellikle Müslümanlara anlatılmasının gerekliği üzerinde durur. Fuat Sezgin Müslümanların diğer toplumların sahip olduğu bilimsel değerlere nasıl baktıklarını ve bunlardan nasıl faydalandıklarını ortaya koyarak, bugün özellikle batının sahip olduğu bilimsel ve teknolojik gelişmeler karşısında nasıl bir tavır alınması gerektiğini şöyle ifade ediyor: “*Müslümanlar M. 7. yüzyıldan itibaren bilimleri Yunanlılardan, Hintlilerden aldılar. Müslümanların bir meziyeti vardı. O alışlarında Hıristiyan olsun, Yahudi olsun, ne olursa olsun insanları hoca olarak kabul ettiler. Müslümanlar onlardan süratli bir şekilde öğrendiler. İki yüzyıl sonra Müslümanlar bu ilk merhaleyi, yani başkalarından almayı geride bırakarak yaratıcı olmaya başladılar. Hatta Müslümanlar onlardan bilgiyi alırken, hocalarının faziletlerini hiçbir zaman unutmadılar, onu söyleyeyim. Müslümanlar evvela yaratıcı oldular. Bu 800 yıl sürdü. Miladi 850 yılından itibaren, 16. yüzyılın sonuna kadar Müslümanlar ilimde*

42 Karahan, 211.
43 Karahan, 208.

mütemadiyen yeni şeyler keşfettiler. Yeni ilimler kurdular, eski ilimleri geliştirdiler ve ilerde kurulacak bazı bilimlerin temellerini attılar. Ondan sonra ilimler tarihinde önderliklerini yavaş yavaş kaybettiler."[44]

7. Fuat Sezgin Müslümanların bilimsel gelişme için takip etmeleri gereken yolun ne olduğu konusunda bir bakış açısı sunmuştur.

Bu hususla ilgili Sezgin bir röportajında şu açıklamaları yapıyor: "*Biz mütemadiyen bir yol bulmaya çalışıyoruz. Aslında yol bulmaya çalışmak fena bir şey değil. Fakat hareket noktası yanlış olunca insan yanlış yerlere gidiyor. Biz evvela insan düşüncesindeki, insan medeniyetindeki yerimizi bilmiyoruz. Bazen hayranlık duyuyoruz, bazen üzüntüye düşüyoruz, aşağılık duygusuna kapılıyoruz, başkalarını taklit ediyoruz. Ve böyle yol alıyoruz. En büyük noksanımız, "yaratıcılık" özelliğimizi kaybetmiş olmamızdır. Yaratıcılığımızı kaybediyoruz ve sonra bu yeteneğimizi geliştirmek yerine, mütemadiyen başkalarından körü körüne bir şeyler almakla yetiniyoruz. Ben başkalarından, yabancılardan alınmasının düşmanı değilim. Bilakis alınmasının zaruretine inanıyorum. Fakat aşağılık duygusuna kapılmadan ve şuurlu bir şekilde, bu almanın mahiyetini bilerek almalıyız. Tabii bunu her fert bilemez. Ama bir cemiyetin fikir adamları, yol tayin ederler. Başkaları da bu yolda giderler. Bizde bu tip yol gösterici insanlar çıkmıyor. Dolayısıyla bu yol da çizilmedi.*"[45] "*Bütün mesele müthiş bir şekilde gelişen ve 800 yıl insan akıl tarihinde büyük bir rol oynayan bir medeniyetin mensubu olan insanların, bütün bunların nasıl olduğunu düşünmesi, bu medeniyeti geliştiren insan tiplerini tanıması. Bir Bîrûnî'yi, bir İbn Sina'yı tanımalarını, nasıl çalıştıklarını bilmelerini istiyorum.... Bugün Avrupa Medeniyeti İslâm medeniyetinin çok ilerisinde. Avrupa Medeniyeti bize yabancı değil, bizim medeniyetimizle akraba. Mümkün mertebe onların metotlarını, aletlerini, fabrikayı, mümkün olan en kısa sürede onlardan almamız gerekir. Japonların, Korelilerin böyle bir zengin mazisi yoktu. Ama bir inançla kısa zamanda çok uzun bir mesafe kat ettiler. Onun için Türkleri uyandırmak lâzım. Türkiye hâlâ bugün İslâm medeniyetinin en güçlü ülkesidir. İslâm dünyası da Türkiye'ye böyle bakıyor. Biz bu yaratıcılık konumumuzu tekrar yakalamalıyız.*"[46]

---

44 Turan, Sefer, *Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin*, Timaş Yay., İstanbul 2010, 14.

45 Turan, 83.

46 Turan, 81-82.

2.1. Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS) Adlı Eseri

Ömrünü İslâm ilimler tarihi araştırmalarına adamış olan Fuat Sezgin, İslâm ilimler tarihi alanında orijinal, temel eser niteliğinde pek çok çalışma yapmıştır. Tarih, felsefe, coğrafya, tıp, matematik, astronomi gibi pek çok farklı alanda eseri telif, tercüme, edisyon kritik, tıpkıbasım şeklinde pek çok eseri hazırlayıp, ilim dünyasına kazandırmıştır.[47] Bu yayımladığı eserlerin sayısı 2000 civarındadır.[48]

Fuat Sezgin'in en önemli çalışmalarından birisi GAS şeklindeki kısaltmayla bilinen *Geschichte des Arabischen Schrifttums* adlı eseridir. Bu eser İslâm ilimler tarihinde "olmazsa olmaz" bir eserdir.[49] Eser İslâm medeniyeti tarihinin başlangıcından itibaren nakli ve akli ilimlere ait literatürü konu edinmektedir.[50] Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS) (Arap-İslâm Bilimleri Tarihi) ismiyle oluşturulan bu eser, klâsik dönemde Müslüman âlimlerin bilim ve teknolojiye yaptıkları katkıları, yazılı kaynaklar üzerinden ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır. 1967'de birinci cildi yayımlanan kitabın, son cildi 2015 yılında yayımlanmıştır. Eser toplamda 17 ciltten oluşmaktadır. Eserde çeşitli ilim alanlarında meydana getirilmiş pek çok eser ve bunları kaleme alan ilim adamlarının hayatları ele alınmaktadır.[51] Eser gerektiğinde derinlemesine tahlillere de yer verilen bir İslâm ilimler tarihi çalışmasıdır. Zaten Fuat Sezgin eseri kaleme alırken yöntem olarak bir ilim tarihçisi gibi çalışmıştır.[52]

Fuat Sezgin'in yaklaşık elli yıllık bir çalışmasının ürünü olan bu eser, İslâm ilimler tarihinde en önemli eser konumundadır. Bu çalışma şimdiye kadar İslâm ilimleri tarihi üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmadır. Hansu, eserin Türkçeye 'de çevrilen ilk cildinin değerlendirmesini yaptığı yazısında eserle ilgili şu bilgileri vermektedir; *"İslâm araştırmalarında vazgeçilmez bir referans kaynağı olan ve kısaca GAS olarak bilinen bu eser, klasik dönemde Müslüman âlimlerin bilim ve teknolojiye yaptıkları katkıları, bu medeniyete ait yazılı kaynaklar üzerinden ortaya koymayı hedefleyen büyük bir projenin ürünüdür. GAS 'ta klasik kaynaklarda adı geçipte zamanımıza kadar*

---

47 Fuat Sezgin'in eserleriyle ilgili bkz. Kenan, Seyfi, "İslâm Dünyası'nın duraklama sebepleri üzerine ünlü ilimler tarihçisi Fuat Sezgin'i dinlemek", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, 1 (4), 73-98.

48 Hansu, Hüseyin, "Fuat Sezgin: Arap-İslâm Bilimleri Tarihi I, İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yayınları 2015, XIII+1072 sayfa.", İstanbul Üniversitesi İFD, 2016, 34, 223.

49 Kenan, 76.

50 Baliç, İsmail, "Geschichte des Arabischen Schrifttums", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 37.

51 Kılıç, Atabey, "Fuat Sezgin'in Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS) İsimli Eserinin İslâm Araştırmalarındaki Yeri", *Fuat Sezgin ve Temel İslâm Bilimleri (Güncel Tartışmalar - Teorik Teklifler),* Divan Kitap, İstanbul 2019, 346.

52 Baliç, 37.

ulaşmamış pek çok eserle, bunlardan zamanımıza intikal etmiş, ancak hala el yazması halinde bulunanlar hakkında bilgi verilmiştir. Proje basit bir katalog çalışması olmayıp konuyla ilgili tahliller ve değerlendirmelerin yanı sıra, bu eserler üzerine yapılan klasik ve çağdaş çalışmalar hakkında bilgiler de içermektedir. Bu açıdan Sezgin'in eseri, bir medeniyetin düşünce tarihi veya yazılı kültürünün haritası niteliğindedir."[53]

"Fuat Sezgin'in 1966'da Frankfurt Üniversitesinde başladığı bu projesini, yaklaşık yarım asırda tamamlamıştır. İlk cildi 1967'de son cildi ise 2015 yılında neşredilen projenin tamamı 17 ciltten (8820 sayfa) oluşmaktadır. Her cildi İslâm medeniyetinin çeşitli ilimlerine ait eserlerin tanıtım ve değerlendirilmesine tahsis edilen projenin ilk 9 cildi, başlangıcından beşinci asrın ilk çeyreğine kadar (yaklaşık 430/1038) olan dönemdeki ilmi faaliyetlerin ürünlerini tanıtmaktadır."[54] *"Sezgin'in projesinin ikinci kısmı ise (10-17. Ciltler) XI – XVIII. yüzyıllar arasını kapsamaktadır. Projenin bu bölümünde Müslüman âlimlerin matematik coğrafya, haritacılık, topografya, kozmoloji, beşeri coğrafya, edebi literatür, şiir, eğlence gibi konularda bilim ve teknolojiye olan katkıları ele alınmıştır. Sezgin, projesinin bu kısmıyla ilgili çalışmalarını, halen direktörlüğünü yaptığı Frankfurt J.W.Goethe Üniversitesi bünyesinde 1982'de kurduğu Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften'de (Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü) sürdürmüştür."*[55]

Hansu, Fuat Sezgin'in ve yaptığı bu çalışmanın değeriyle ilgili olarak da şunları söylemektedir: "*Yüzlerce cilt eser vermiş olan İbn Asâkir, Zehebî, Suyûtî gibi klasik âlimlerin çağdaş bir versiyonu niteliğinde olan Fuat Sezgin ve çalışmalarını tanıtmak, ancak mastır ve doktora tezleriyle mümkündür. Onun sadece GAS adlı bu muazzam eseri, ancak kalabalık araştırma ekiplerinin ortak çalışmasıyla gerçekleşebilecek genişlikte bir projedir. Tek başına bu eseri ortaya koymakla Sezgin, birçok araştırma enstitüsünden hatta üniversiteden daha fazlasını gerçekleştirmiştir. Bundan dolayı ona tek kişilik üniversite demek yanlış olmayacaktır. Bu kıymetli eser nedeniyle ister Batıda ister Doğuda olsun İslâm düşünce tarihi üzerinde araştırmalarda bulunacak herkesin bu büyük âlime karşı bir şükran borcu vardır."*[56]

Fuat Sezgin'in Müslüman bilim adamlarının çalışmalarını ve bilim dünyasına katkılarını konu alan diğer bir çalışması da, Türkçeye de çevrilen, *İslâm'da Bilim ve Teknik* (5 cilt) adlı eseridir. Bu eserinde de Fuat Sezgin İslâm medeniyetinde bilim ve tekniğin yerini ve gelişim sürecini somut örnekler de vererek anlatmıştır.[57]

53 Hansu, 221.
54 Hansu, 222.
55 Hansu, 223.
56 Hansu, 228.
57 Bkz. Sezgin, Fuat, İslâm'da Bilim ve Teknik, I-V, çev: Abdurrahman Aliy, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul 2008.

Neticede Fuat Sezgin kaleme aldığı eserleriyle Müslümanlara ve diğer toplumlara Müslüman ilim adamlarının çalışmalarını ve bilim dünyasına katkılarını doğru bir şekilde anlatmak için gayret sarf etmiştir. Fuat Sezgin başta GAS olarak meşhur olan bu eseriyle ve diğer çalışmalarıyla özelde İslâm Medeniyeti araştırmalarına, Müslümanlara; genelde ise bilim dünyasına önemli katkılar sunmuştur.

2.2. Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften (Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü)

Fuat Sezgin kuruluşunu sağladığı müesseselerle de bilimsel araştırmalara ve İslâm medeniyeti araştırmalarına önemli katkılar sunmuştur. Bunlardan en önemlisi 1982 yılında Almanya'da Frankfurt Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi'ne bağlı olarak kurduğu *Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften* (Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü)dür. Bu enstitünün kuruluş amacı İslâm kültürünün bilimler tarihindeki yerini ortaya çıkarmak ve araştırmalarla tanıtmaktır. Yine İslâm âlimlerinin bilimler tarihindeki konumunun belirlenmesi, Arapça eserlerin yayımlanarak Avrupa dillerine çevrilmesi ve bir ihtisas dergisinin çıkarılması da enstitünün kuruluş amaçlarındandır. Ayrıca kütüphane kurulması, Arapça eserlerin mikrofilm arşivlerinin oluşturulması, araştırmacıların araştırma yapmak için enstitüye daveti de hedeflenmiştir.[58]

Kuruluşundan sonra enstitünün bu kuruluş amaçlarının pek çoğu gerçekleştirilmiştir. Enstitü bünyesinde dergi yayını yapılmış, pek çok ilmi faaliyette bulunulmuş, telif, tercüme, tıpkıbasım, pek çok eser gün yüzüne çıkarılıp, bilim dünyasına kazandırılmıştır. 1982 yılında kurulan bu enstitüde 25.000 cildin üzerinde kitap, 200 Arapça yazma eser, 7000 civarı el yazmasının mikrofilmi bulunmaktadır. Enstitü bünyesinde 1983 yılında bir de müze kurulmuştur. Burada İslâm medeniyetinde icat edilmiş aletlerin veya başka kültürlerden alınarak geliştirilmiş olan aletlerin yaptırılan örnekleri sergilenmektedir. Bu müzenin bir benzeri de İstanbul'da açılmış, enstitü müzesinde sergilenen eserlerin benzerleri burada sergilenmektedir.[59]

---

58 Başkan, Mustafa, "Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften", *DİA,* İstanbul 2016, Ek-1, 641-642.
59 Başkan, 642.

Fuat Sezgin, enstitüyü kurmasında ki amacını kendisi şöyle ifade ediyor: "İslâm *Bilimler Tarihi Enstitüsü'nü kurdum. Çok şeyler vadettim, dolayısıyla bunları yerine getirmem lâzımdı. Esas amacım,* İslâm *Bilimler Tarihi'nin bilimler tarihindeki yerini gerçeğe yakın bir şekilde göstermekti.*"[60] Başka bir röportajında; "İslâm ilimler tarihini geniş çaplı araştırmak ve tanıtmak."[61] olarak açıklıyor.

Fuat Sezgin, kendisinin hazırladığı İstanbul'da 2008 yılında açılan müzenin[62] Müslümanlara sağlayacağı faydalarla ilgili de şunları söylüyor: "*Müze gelişiyor, açılırsa, istediğim şekilde kurulursa ki, öncelikle Türkler, mensubu bulundukları medeniyetin ne kadar yüksek olduğunu görecekler; benim ilk hedefim bu. Sonra birçok Müslüman, Arap bunu görecek. Tahmin ediyorum birkaç milyon turist bunu görecek. Müslümanlarda bir aşağılık duygusu var, Avrupa medeniyetini yanlış tanıma var, oradaki yerini bilmeme var. Bu durumu tasfiye etmiş olacağız. Müslümanların içinden, daha ziyade benim milletim içerisinden birçok yaratıcı insanın çıkmış olmasını sağlayacaktır inanıyorum.*"[63]

Fuat Sezgin sadece eserler kaleme alarak değil, aynı zamanda araştırmalar yapılması, öğrenciler yetiştirilmesi için enstitü; Müslüman bilim adamlarının çalışmalarını ve bilime katkılarını insanlara anlatmak için müzeler kurmuştur. Kuruluşunu sağladığı bu müesseseler İslâm medeniyetinin yeniden inşasında çok önemli işlevler görmektedir.

Sonuç

Bir medeniyetin ortaya çıkışında, gelişiminde, hayatta kalabilmesinde en neticede etkin/hâkim medeniyet olabilmesinde etkili olan temel faktörlerden birisi bilgi ve bilimsel çalışmalardır. Bilgi üretmeyen, bilimsel çalışmalar yapmayan bir medeniyetin, bilgi çağı diye de adlandırılan bu asırda etkin medeniyet olabilmesi mümkün değildir. Elbette bilimsel ve teknolojik gelişmeler bir medeniyetin üzerine inşa edildiği temel referanslar değildir, ancak bir medeniyetin etkin/hâkim bir medeniyet olabilmesinin de günümüzdeki en önemli aracıdır. Bugün Müslümanların sahip olduğu medeniyet inşa etme potansiyelinin, medeniyet müktesebatının farkına vararak bilimsel ve teknolojik alanda da gerekli çalışmaları yapması şarttır.

60 Turan, 12.

61 Fazlıoğlu, İhsan, "Fuat Sezgin ile "Bilim Tarihi" Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* 2004, 2 (4), 362.

62 Müzenin adı İslâm Bilim ve Teknoloji Müzesi'dir. İstanbul'da Gülhane Parkı içerisindedir. İslâm Bilim Tarihçisi Prof. Dr. Fuat Sezgin tarafından hazırlanmış ve 24 Mayıs 2008 yılında açılmıştır. Müzenin 3500 m²'lik sergi alanı mevcuttur. Müze toplam 570 adet alet, cihaz kopyaları, maket ve model koleksiyonuna sahiptir. http://www.ibttm.gov.tr/TR-84340/İslâm-bilim-ve-teknoloji-tarihi-muzesi.html.

63 Turan, 24.

Bu anlamda Fuat Sezgin, son dönemde yaşamış en önemli bilim insanlarından birisisidir. Fuat Sezgin kaleme aldığı eserleri, kurduğu enstitü ve müzelerle İslâm ilimler tarihininim serüvenini araştırarak ve ortaya koyarak, Müslümanların geçmişini doğru bir şekilde tanıyıp, kendilerine güvenerek tekrar İslâm medeniyetini canlandırmak için çalışmalarına katkı sağlamayı amaçlamıştır. Netice olarak yaptığı çalışmalarla İslâm medeniyetinin gelişiminde bilginin ve bilimsel çalışmaların önemini ortaya koymuş; bu şekilde Müslümanlara İslâm medeniyetinin yeniden inşasında bilimsel bir perspektif sunmuştur.

Kaynakça

Abuzar, Celil, "İslâm Medeniyetinin Yeniden İnşası", *Harran Üniversitesi İFD*, 2017, XXXVII, 87-93.

Akdoğan, Ali, "Medeniyetlerin Oluşmasında Dinin Rolü ve **İslâm** Medeniyeti", *Dini Araştırmalar*, 2008, II (32), 87-106.

Baliç, İsmail, "Geschichte des Arabischen Schrifttums, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 37-38.

Baltacı, Cahit, İslâm *Medeniyeti Tarihi,* MÜİF Yay., İstanbul 2005.

Barthold, W, İslâm *Medeniyeti Tarihi,* Düz. M. Fuad Köprülü, *DİB Yay.,* Ankara 1984.

Başkan, Mustafa, "Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften", *DİA,* İstanbul 2016, Ek-1, 641-642.

Bayraktar, Mehmet, İslâm*'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, Rehber Yay., Ankara 1992.

Bozan, Oktay, (2019). "Fuat Sezgin'e Göre İslâm Dünyasının Yükselme ve Gerileme Nedenleri", *Fuat Sezgin ve Temel* İslâm *Bilimleri (Güncel Tartışmalar - Teorik Teklifler),* Divan Kitap, İstanbul 2019, 383-392.

Fazlıoğlu, İhsan, "Fuat Sezgin ile "Bilim Tarihi" Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* 2004, 2 (4), 355-370.

Hansu, Hüseyin, "Fuat Sezgin: Arap-İslâm Bilimleri Tarihi I, İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yayınları 2015, XIII+1072 sayfa.", İstanbul Üniversitesi İFD, 2016, 34, 221-228.

Hodgson, Marshall G. S., **İslâm***'ın Serüveni,* I-III, İz Yay., İstanbul 1993.

Karahan, Abdullah, "İslâm Medeniyetinin Duraklama Sebepleri" Konferansı: Fuat SEZGİN", *Hadis Tetkikleri Dergisi,* 2003, 1 (2), 205-211.

Kazıcı, Ziya, İslâm *Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi,* Kayıhan Yay., İstanbul 1999.

Kenan, Seyfi, "İslâm Dünyası'nın Duraklama Sebepleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, 1 (4), 73-98.

Kılıç, Atabey, "Fuat Sezgin'in Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS) İsimli Eserinin **İslâm** Araştırmalarındaki Yeri", *Fuat Sezgin ve Temel* İslâm *Bilimleri (Güncel Tartışmalar - Teorik Teklifler),* Divan Kitap, İstanbul 2019, 339-368.

Kocabaş, Şakir, "İslâm ve Bilim", *Divan*, 1996, 1, 67-83.

Kutluer, İlhan, "Medeniyet", *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, 298-301.

Özden, Yüksel, *Eğitimde Yeni Değerler, Eğitimde Dönüşüm*, Pegem Akademi Yay., Ankara 2013.

Serdar, Ziyaüddün, İslâm *Medeniyetinin Geleceği*, çev: Deniz Aydın, İnsan Yay., İstanbul 1986.

Sezgin, Fuat, İslâm*'da Bilim ve Teknik*, I-V, çev: Abdurrahman Aliy, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul 2008.

Turan, Sefer, *Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin,* Timaş Yay., İstanbul 2010.

Ural, Şafak, "Kültür, Medeniyet ve Bilim", Düşünce ve Gelenek, M. K. Arıcan, M. Vural, M.E. Kala (Ed.), *Felsefe-Edebiyat ve Değerler Sempozyumu'nda (1-3 Kasım 2012),* Hece Yayınları, Ankara 2016, 275-286. Erişim Tarihi: 14.04.2019 https://www.safakural.com/makaleler/kultur-medeniyet-ve-bilim.

http://www.ibttm.gov.tr/TR-84340/İslâm-bilim-ve-teknoloji-tarihi-muzesi.html. Erişim Tarihi: 15.04.2019

İSLÂM MEDENİYETİNİN DURAKLAMASINA FUAT SEZGİN'İN BAKIŞI

Sefa Nur Sürmeli[1*]

Son yüzyılın Dünyaca ünlü Arap ve İslâm Bilimleri Tarihi âlimi Fuat Sezgin, İslâm dünyasının 16. yüzyıla kadar her alanda ve sahada özgün fikirler ve çalışmalar ürettiği çeviri faaliyetleri ile başlayan sürecin İslâm dünyasında kabul ve özümseme olarak iki yüzyıldan kısa sürdüğünü dile getirir. Batıda ise bu durumun kolay olmadığını beş yüzyıl gibi bir süreç geçirdiğini ancak 16. yüzyıldan sonra özgün çalışmaların olduğunu söyler. Bu sürece kadar İslâm medeniyetinin bilim ve teknik anlamında Batıdan üstün olduğunu hatta ilk icat ve buluşlarının çoğunun İslâm dünyasına ait iken Batı'nın kendisine mal ettiği üzerinde durur.

Fuat Sezgin'in ilimler ve medeniyet tarihinde İslâm dünyasının böyle yüksek bir yeri olduğunu anlatması, karşısına İslâm toplumunun şimdiki geri kalmışlığının sebebi nedir sorusunu çıkarmıştır. Bizde bu makalemizde Fuat Sezgin'in İslâm medeniyetinin duraklamasına karşı bakışını ortaya koymaya çalışacağız.

Esas konumuza geçmeden önce İslâm Medeniyetinin duraklama devrine kadar nasıl bir tablo çizdiğine değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1* Yüksek lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, nr.srml.12@gmail.com.

Fuat Sezgin'in İslâm Medeniyetine Bakışı

Araplar, İslâmiyeti kabul ettikten sonra İslâm dinini yaymak için fetih hareketlerine giriştiler. İslâm dinini kabul etmeleriyle yaşadıkları manevi uyanış ve fetihlerde elde ettikleri zaferlerden dolayı oluşan özgüven beraberinde bilgiye olan susamışlığı ortaya çıkardı.[2] Yaşanılan bu durum Müslümanları öğrenmeye tutkun ve yabancı unsurları almaya açık hale getirdi.[3] Müslümanlar, fetih ettikleri yerlerde halka hoşgörü, saygı ve hürmet göstermişler[4] bu sayede halkın topluma katılması sağlanmış İslâm medeniyetinin yapıcı prensiplerinin temel taşı olmuştur.[5]

'İkra' ayetiyle nazil olmaya başlayan İslâm dini ise bilime karşı olmadığı gibi aksine bilimi teşvik etmiştir.[6] Bu öğrenme sorgulama isteği ise sadece din adamlarına mahsus kılınmamış[7] aksine bütün halk ilimle iştigal edebilmiştir. Öyle ki o dönem biyografik ve bibliyografik eserleri incelediğimizde çoğu bilim adamlarının baş adlarının meslek nitelemeleri olduğu görülür, Terzi, ekmekçi, deve sürücüsü, marangoz gibi.[8] Hatta Fuat Sezgin, ilk yüzyılda okuyup yazmaya duyulan ilgiyi yaygın bir hastalığa benzeterek tüm İslâm dünyasını etkilediğini söylüyor. O yüzyılın sonunda ise okuma yazma bilenlerin sayısının o çağın hiçbir yeriyle kıyaslanamayacak düzeyde dünyadaki okuma yazma bilenlerin sayısından daha çok olduğunu belirtir.[9]

İslâm dünyası tarih sahnesine ilk çıktıkları zamandan kısa bir süre sonra Bizans'ın elinde bulunan Suriye ve Mısır'daki kültür merkezlerine sahip oldular.[10] Bu sayede Müslümanlara Yunan ilimlerinin kapısı aralanmış olmaktadır.[11] Akabinde ilerleyen süreç içerisinde onların gemilerine sahip olmaları ile Kıbrıs ve Rodos fetih edilmiş Sicilya sahillerine kadar ulaşılmıştır.[12] Bu fetihlerin akabinde daha İslâm'ın ilk yüzyılında Yunancadan, Farsçadan, Süryaniceden

---

2 Sezgin, Fuat, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I-V, çev: Abdurrahman Aliy, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., 2. Baskı, İstanbul 2008, I, 169.
3 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I, 169.
4 Sezgin, Fuat, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 4. Baskı, Timaş Yay., İstanbul 2018, 13.
5 Sezgin, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 13.
6 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I, 169.
7 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I, 169.
8 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I, 169.
9 Turan, Sefer, *Fuat Sezgin Bilim Tarihi Sohbetleri,* Pınar Yay., İstanbul 2019, 141.
10 Sezgin, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 12.
11 Sezgin, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 12.
12 Sezgin, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 12.

ilk tercümeler yapılmıştır.[13] Yapılan bu çeviri hareketlerine örnek olarak, Hintli astronomların halife tarafından Bağdat'a davet edilerek Sanskritçe olan Sidhanta isimli astronomik ve matematik kitabının Arapçaya tercüme edilmesi gösterilebilir.[14]

Halife Me'mun sekizinci yüzyılın başlarında Bağdat'ta 'Beytü'l-Hikmet' isimli bir akademi kurmuş burada Müslüman, Hristiyan, Yahudi ve Sabi dinine mensup kişilerden oluşan bir bilim ekibi kurmuştur.[15] Bu bilim adamlarından oluşturulan ekip ise, yeni tercümeler yapmış, eski tercümeleri düzeltmiş ve muhtelif bilim alanında araştırmalar yapmıştır.[16] Çeviri faaliyetleriyle beraber Grek, İran ve Hint kültürlerinden birçok önemli eser Arapçaya çevrilmiştir.[17]

Önce İslâm dışındaki kültür ve geleneklerden Arapçaya çevrilen bu eserlerle ilgili olarak üç aşama yaşandı:[18]

1. Kabul Etme Safhası:[19] Bu aşamada çevrilen metinlerden elde edilen bilgilerin doğruluğu yanlışlığı tartışılıp araştırılmıştır.
2. Özümseme ve Hazmetme Safhası:[20] Burada doğru görülen bilgiler benimsenerek yanlış görülenler tashih edilmiştir.
3. Yaratıcılık ya da Özgünlük Safhası:[21] Bu aşamada var olan bilgiler geliştirildiği gibi olmayan yeni ilim dalları da ortaya çıkmıştır. Bilginin birçok alanında özgün çalışmaların ortaya çıkmaya başladığı dönemdir.[22]

İlk iki aşama sekizinci yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşirken üçüncü aşama dokuzuncu yüzyılın başlarına tekabül etmektedir.[23] İslâm bilimlerinde "Altın Çağ" olarak nitelendirilen dönemi Fuat Sezgin, 8. yüzyılda başlayıp 15. yüzyılın sonlarına kadar devam eden süreç olarak tanımlamıştır.[24]

13 Sezgin, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 13.
14 Sezgin, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 13.
15 Sezgin, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 15.
16 Sezgin, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 15.
17 Kenan, Seyfi, "İslâm Dünyası'nın Duraklama Sebebleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, cilt: I, sayı: 4, ss. 73-98, 74.
18 Kenan, "İslâm Dünyası'nın Duraklama Sebebleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek",74.
19 Kenan, "İslâm Dünyası'nın Duraklama Sebebleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek",74.
20 Kenan, "İslâm Dünyası'nın Duraklama Sebebleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek",74.
21 Kenan, "İslâm Dünyası'nın Duraklama Sebebleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek",74.
22 Kenan, "İslâm Dünyası'nın Duraklama Sebebleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek",74.
23 Kenan, "İslâm Dünyası'nın Duraklama Sebebleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek", 74.
24 Yılmaz, İrfan, *Yitik Hazinenin Kâşifi Fuat Sezgin,* 1. Baskı, İstanbul 2009, 93.

Örnek olarak göze çarpan şu hususları sıralayabiliriz:

-Cabir İbn Hayyan, Yunanlılar ve Doğu Akdeniz çevresi kültür merkezlerinden elde ettiği bilgileri değerlendirerek kantitatif ve kalitatif prensiplere dayanan kimya bilimini kurmuştur.[25]

-Belagatları güzel olan fakat gramer bilgisinden yoksun olan Araplarda, Sibaveyh tarafından yazılan "El-Kitab" [26] oldukça hacimli ve sistematik gramer kitabı ile filoloji inanılmaz bir düzeye ulaşmıştır.[27]

-Halife Me'mun tarafından biri Bağdat diğeri Şam olmak üzere iki rasathane kurulmuştur ki Sezgin, bunların bilimler tarihinin tanıdığı ilk gözlem evleri olduğunu söyler.[28]

-Babilonya, Yunan ve Hintliler tarafından bilinen birinci ve ikinci dereceden denklemleri ilk defa ayrı bir bilim dalı olarak ortaya koyan üç cebir kitabı yazılmıştır.[29]

-Ömer Hayyam'ın çözüm yolları çoğalan 3. Derece denklemleri bir sisteme bağlayan ilk kitabı yazması[30] gibi bu ve benzeri birçok örnek bulunur.

İslâm medeniyetinin ilim dünyasında nasıl bir noktaya geldiğini gösteren en önemli delil olarak daha sekizinci yüzyılda İslâm dünyasında korkusuzca Cabir İbn Hayyan'ın; insanın kâinatın en son sır perdesini yırtmaya muktedir olduğunu, canlı ve cansız varlıkları yaratabileceğine inanması hiç değilse bunun teorik olarak mümkün olduğunu savunmasını gösterebiliriz.[31] İslâm dünyasında çeviri faaliyetleri ile başlayıp özgün çalışmaların ortaya çıkmasına kadar geçen sürenin iki yüzyıldan daha kısa sürmüştür.[32] Felsefe, tıp, matematik, astronomi vb. birçok bilim alanında yazılmış olan Arapça birçok eser on birinci yüzyılda İspanya ve Sicilya üzerinden Latinceye çevrilerek Avrupa'ya taşınmaya başlanması ve özgün çalışmaların ortaya çıktığı döneme kadar beş yüzyıllık bir süreç geçmiş ancak beşinci yüzyılın sonunda özgün eserler ve fikirler ortaya çıkmaya başlamıştır.[33]

---

25 Sezgin, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 14.
26 Turan, *Fuat Sezgin Bilim Tarihi Sohbetleri,* eserinin 144. Sayfasından sadece eser ismi alınmıştır.
27 Sezgin, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 14.
28 Sezgin, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 15.
29 Sezgin, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 15.
30 Sezgin, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 16.
31 Sezgin, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 14.
32 Kenan, "İslâm Dünyası'nın Duraklama Sebebleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek",74.
33 Kenan, "İslâm Dünyası'nın Duraklama Sebebleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek",74.

İslâm ilim geleneğinde eser vermiş âlimden ve bilginin en temel özelliklerinden bahsederken iki hususa vurgu yapan Sezgin'in tespitleri önemlidir. Bu iki husus ise emanete riayet ve seviyeli eleştiridir.[34] Bizler Aristo'yu "Muallimi Evvel" olarak tanıyoruz. Bunun sebebi Müslüman bilim adamlarının aldıkları her biliyi emanet olarak görüp daima bilgiyi veya kitabı orijinal şekliyle muhafaza ederek kaynaklarını zikretmeleridir.[35] Müslüman ilim adamlarının sergiledikleri hassasiyet ve sadakat ise ne yazık ki Batıda mevcut değildir.[36] Örnek olarak 11. yüzyılın sonunda İtalya'da 25 tane çok mühim Arapça tıp kitabının tercüme edilmesi ve bunların 25'ini kendilerine ya da Yunanlılara nispet etmişlerdir.[37] Sezgin, bu durumu tıpkı İbn'i Sina'nın taşlara ait kitabını Aristo'ya mal edilmesi[38] gibi nitelendirir. Eleştirinin İslâm medeniyetinde olmadığını söyleyenlere karşı çıkan Sezgin, "Elli şüphe bir yakından evlâdır." Sözünün İslâm Medeniyetine ait olduğunu belirtir.[39] Bu gelenekte kötülemenin çok olmadığını aksine seviyeli eleştiri, sorgulama ve şüphenin de daima var olmuştur.[40] Bu görüşe delil olarak ise İslâm medeniyetinde birçok örnek olmakla beraber en başta Ebû Bekr- er-Râzi'nin kaleme aldığı eş-Şukuk alâ Calinus isimli eser gelir ki burada Razi'nin Galen tıbbına yönelttiği ilmi tenkitler yer almaktadır.[41]

Netice itibariyle genel çerçeveyi özetleyecek olursak Sezgin, İslâm medeniyetinin gelişmesini özellikle bilgiye önem vermesine, hoşgörü ve bilgiye dayalı bir yönetim anlayışının benimsenmesine ve bilgi/teknolojide üretken bir yöntem kullanılmasında bağlar.[42]

İslâm Medeniyetinin Duraklama Meselesi

"Müslümanların ilimler ve medeniyet tarihinde böyle yüksek yerleri varken şimdiki İslâm toplumunun geri kalmışlığının sebebi nedir?"[43] Sorusuna Fuat Sezgin doğrudan ya da dolaylı olarak sık sık bu ve benzeri sorulara muhatap olmuştur. Esasen Fuat bu soru ile daha önce karşılaşmıştı[44] ve soruyu yanıtlamak amacıyla ilk

34 Kenan, "İslâm Dünyası'nın Duraklama Sebebleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek",74.
35 Kenan, "İslâm Dünyası'nın Duraklama Sebebleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek",74.
36 Kenan, "İslâm Dünyası'nın Duraklama Sebebleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek",75.
37 Turan, *Fuat Sezgin Bilim Tarihi Sohbetleri,* 114.
38 Turan, *Fuat Sezgin Bilim Tarihi Sohbetleri,* 115.
39 Kenan, "İslâm Dünyası'nın Duraklama Sebebleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek",76.
40 Kenan, "İslâm Dünyası'nın Duraklama Sebebleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek",76.
41 Kenan, "İslâm Dünyası'nın Duraklama Sebebleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek",74.
42 Bozan, Oktay, "*Fuat Sezgin'e Göre İslâm Dünyasının Yükselme ve Gerileme Nedenleri", Fuat Sezgin ve Temel İslâm Bilimleri,* 1. Baskı, İstanbul 2019, ss. 383-392, s. 383.
43 Sezgin, "İslâm Medeniyetinin Donuklaşmasının Sebepleri Meselesi", 295.
44 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I, 168.

olarak 1956 yılında Frankfurt'ta bir seminer, Bordeaux'da ise bir sempozyum[45] yapılmıştır. Burada farklı disiplin temsilcilerinin birçok görüş ortaya koyduğunu ancak bir netice elde edilmediğini, soruyu bir tarafın ihmale, bir tarafı da yanlış anlamaya bağlamaya çalıştığını[46] söyler.

Fuat Sezgin kendisine bu soruyu soranları üç grupta değerlendirir;

1. Grup: Şüpheli ve Kötümser Tutum İçerisinde Olanlar; [47] bunlar Batı medeniyeti ile doğrudan ya da dolaylı ilişki içersin de olanlar yahut Batı toplumu ile İslâm toplumu arasındaki ilmi teknik seviyenin karşılaştırılması ile büyük farkların olduğunu öğrenenlerdir.[48] Geri kalmışlığın sebebi ise geçmişte ve şimdi bizzat İslâm dini ve ondan kaynaklı şeyler olmasına bağlanır.[49]

2. Grup: Dindar Olanlar;[50] kültüründe ilmi ve dini değerler bulunduğuna inanan fakat Batı medeniyetine kıyasla İslâm medeniyetinin şimdiki geri kalmışlığını görüp acı çekenlerdir.[51] Bu insanlara göre gerilemenin sebebi ise dine sarılmada zayıflık ve dinin hayatın tüm alanına tam uygulanamamasıdır. [52]

3. Grup: Sunulan Nedenleri Göstermekten Kaçınan İnsanlar;[53] Bunların tavrını ise Sezgin, yüzeycilere benzetmektedir ki onlar İslâm medeniyetinin duraklama sebebini kurumların bozulmasına, toplumun geri kalmasını ise yabancı unsurların topluma karışmasına bağlamaktadır.[54]

Bu sorunun cevap vermenin çok zor olduğunu söyleyen Sezgin, konuyu derinlemesine düşünmüş ve araştırmıştır.[55] Bu araştırmada dikkat çeken noktaları sıralayarak Fuat Sezgin'in bakışının ortaya çıkacağı kanaatindeyiz.

İlk olarak bilimsel faaliyetlerin gerileme veya duraksamasında İslâm dinin temel faktör olamayacağı kanaatindedir.[56] Nitekim gelişmenin belirli bir sistem içerisine girmesi ve uygun şartlarda devam ederken, dinin bu ilerlemeyi *ciddi anlamda çok zor tehdit edebileceğini*[57] de belirtir.

45 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I, 168.
46 Yılmaz, *Yitik Hazinenin Kâşifi Fuat Sezgin,* 86.
47 Sezgin, "İslâm Medeniyetinin Donuklaşmasının Sebepleri Meselesi", 295.
48 Sezgin, "İslâm Medeniyetinin Donuklaşmasının Sebepleri Meselesi", 295.
49 Sezgin, "İslâm Medeniyetinin Donuklaşmasının Sebepleri Meselesi", 295.
50 Sezgin, "İslâm Medeniyetinin Donuklaşmasının Sebepleri Meselesi", 295.
51 Sezgin, "İslâm Medeniyetinin Donuklaşmasının Sebepleri Meselesi", 295.
52 Sezgin, "İslâm Medeniyetinin Donuklaşmasının Sebepleri Meselesi", 295.
53 Sezgin, "İslâm Medeniyetinin Donuklaşmasının Sebepleri Meselesi", 296.
54 Sezgin, "İslâm Medeniyetinin Donuklaşmasının Sebepleri Meselesi", 296.
55 Yılmaz, *Yitik Hazinenin Kâşifi Fuat Sezgin,* 86.
56 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I, 172.
57 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I, 172.

Avrupalıların 11. yüzyılda İslâm dünyası ile savaş yapmaya karar vermeleri önemlidir çünkü 1095 yılında başlayıp 1291 yılına kadar süren Haçlı seferleri adı verilen 8 savaş bazen zafer bazen yenilgi ile sonuçlanmış burada ise *kazanan ve karlı çıkan hep Avrupa* olmuştur.[58] Bu savaşlar İslâm dünyasını sadece ekonomik açıdan zayıflatmakla kalmamış aynı zamanda bilimsel ilerleme sürecini de olumsuz yönde etkilemiştir.[59] Filistin de bazı bölgelerin işgal edilmesi de yeni başarıların ve kitapların yayılmasını zorlaştırmıştır.[60] İslâm dünyasının merkez de bazı bölgelerinin savaş ve işgal edildiği anlarda 613/1216 yıllarında da Moğollar tarafından Doğu bölgesi işgal edilmeye başlanmış ve yedi yıl boyunca süren saldırılarda İran da bulunun pek çok bilim ve kültür merkezinin yıkılmasına[61] sebep olmuştur. 1258 yılında Bağdat'ın Hülagu tarafından alınması ve Suriye'nin diğer bölgelerinin alınmasıyla[62] daha fazla İslâm Medeniyetinde tahribat yaşanmıştır.

Müslümanların 11. yüzyılın sonlarına doğru, savaşlarda Portekiz ve İspanya'yı kaybetmesi ile bilimsel gelişmelerde öncü konumdan arka plana itilmesinde en önemli etken olmuştur.[63] Zira İspanya ve Portekiz'in bilim ve teknik alanında elde ettikleri önderlik savaşlarda bu bölgelerin kaybedilmesi ile 17. yüzyılın başlarından itibaren batı ve orta Avrupa ülkelerine taşınmıştır.[64]

Ayrıca Sezgin, 1492 yılında Arapların Granada sadece İber Yarımadası'ndaki son kalelerini kaybetmiş olmadıklarını aynı zamanda bu durumun 800 yıllık hâkimiyetin, İslâm dünyasının gücünün nihai anlamda sonunun başlangıcını duyuran bir çan sesi olduğunu belirtir.[65]

Olumlu tablonun İslâm dünyası aleyhine değişmesi, Avrupalıların bölgede egemen bir konuma gelmeleri ve Amerika'nın keşfiyle olmuştur. Böylece ortaya çıkan yeni ekonomik ve askeri güç Avrupa ülkelerini olumlu yönde etkileyerek süreç içerisinde ağırlık merkezinin Avrupa da kalmasına neden olmuştur.[66]

Fuat Sezgin'in Arap-İslâm kültür çevresindeki yaratıcılığın duraksama sebeplerine ilişkin düşüncesine bazı somut örnekler verecek olursak bunu kâğıdın tarihinde görebileceğimizi belirtiyor.[67] Müslümanlar kâğıdı diğer kültür

58 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I, 172.
59 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I, 172.
60 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I, 172.
61 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I, 172.
62 Yılmaz, *Yitik Hazinenin Kâşifi Fuat Sezgin,* 96.
63 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I, 173.
64 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I, 173.
65 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I, 174.
66 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I, 175.
67 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I, 175.

çevrelerinden almakla yetinmemiş, sürekli olarak ilerletmiş (Harun Reşid döneminde ilk kâğıt imalathanesinin kurulması gibi) ve Avrupalılara aktarmışlar akabinde ise tekrar ithal olarak almak konumuna düşmüşlerdir.[68]

Avrupalıların keşifler ve zenginliklerle elde ettikleri avantajlar, 15. yüzyılda kitap basım tekniğini geliştirmeleriyle daha da büyümüş ve teknik çizimlerin matbu olarak çoğaltabilmeleri, makine üretimi ve endüstriyel gelişimi uygun koşullara kavuşturmuştur.[69] Bilimlerin 800 yıl boyunca kalkınma halinde olduğu İslâm dünyası 16. yüzyılda gerileme sürecine girerken Avrupa'nın özgünlük evresi başlamış ve bilimde ileri konuma geçmeye başlamıştır. 16. yüzyılın başlarıdır. Savaşların ve yeni keşif yollarının etkisiyle İslâm dünyasında politik ve ekonomik zayıflık ortaya çıkmıştır buda bilimlerin ana duraklama nedenidir.[70]

Fuat Sezgin'in, *"Batı Medeniyeti,* İslâm *medeniyetinin çocuğudur."*[71] Sözü esasında bütün meseleyi özetlemektedir. Zira burada Batı Medeniyetinin kendi başına kurulmadığını İslâm Medeniyetinden aldıkları ile temel atıp geliştiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Sonuç

Netice itibariyle Sezgin bu olguya büyük kültür ve medeniyetlerin kaderleri açısından bakılması gerektiğini söylüyor. Her medeniyet doğar büyür ve gelişir daha sonra yıkılmak durumuna düşer. Nasıl İslâm medeniyeti, Yunan medeniyetinin bilgi birikimi üzerine kurulduysa Batı medeniyeti de İslâm Medeniyetinin bıraktığı bilgi birikiminin üzerine kurulmuştur. Fuat sezgin, burada Batı medeniyetinin İslâm medeniyetinden hiç bir şey almadık Yunandan aldık demesini de asla kabul etmez.

İslâm medeniyetinin duraklamasının iki ana nedeni olarak da Sezgin, savaşlarda yıpranmayı ve yeni keşif yollarının bulunmasını saymıştır. Bunların yanı sıra iletişim kopukluğu da göz ardı edilmemelidir zira yapılan ilmi çalışmaların birbirinden habersiz olması da önemli bir etkendir.

68 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I, 175.
69 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I, 178.
70 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, I, 178.
71 Sezgin, Fuat, *Batı Uygarlığı, İslâm Medeniyetinin Çocuğudur*, der: Hülya Aras, http://www.yaklasansaat.com/dunyamiz/bilim_ve_teknoloji/fuat_sezginin_g%C3%B6r%C3%BCsleri.asp (31.03.2018).

Kaynakça

Bozan, Oktay, "*Fuat Sezgin'e Göre* İslâm Dünyasının Yükselme ve Gerileme Nedenleri*", Fuat Sezgin ve Temel* İslâm *Bilimleri*, 1. Baskı, İstanbul 2019, 383-392.

Kenan, Seyfi, "İslâm Dünyası'nın Duraklama Sebebleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, I (4), 73-98.

Sezgin, Fuat, İslâm*'da Bilim ve Teknik,* I-V, çev: Abdurrahman Aliy, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2008.

----------, "İslâm Medeniyetinin Donuklaşmasının Sebepleri Meselesi", çev.: Dursun Hazer, *Gazi Üniversitesi Çorum İFD*, 2002/2, I (2), 295-303.

----------, İslâm *Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* Timaş Yay., 4. Baskı, İstanbul 2018.

----------, "*Batı Uygarlığı,* **İslâm** *Medeniyetinin Çocuğudur*", der: Hülya Aras, http://www.yaklasansaat.com/dunyamiz/bilim_ve_teknoloji/fuat_sezginin_g%C3%B6r%C3%BCsleri.asp (31.03.2018).

Turan, Sefer, *Fuat Sezgin Bilim Tarihi Sohbetleri,* Pınar Yay., 1. Baskı, İstanbul 2019.

Yılmaz, İrfan, *Yitik Hazinenin Kâşifi Fuat Sezgin,* 1. Baskı, İstanbul 2009.

FUAT SEZGİN'İN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA GENÇ BİLİM İNSANLARI

Seher Yalçın[1*]

On dört asırlık geçmişe sahip İslâm âleminin bilim dünyasına desteğini gün yüzüne çıkaran yitik asrın kâşifi Prof. Dr. Fuat Sezgin bizlere kıymetli bir miras bırakmıştır. Bu mirasa sahip çıkmak ve Sezgin'in gösterdiği yoldan devam etme görevi genç bilim insanları için bir görevdir. Bu sorumluluğu yerine getirmek ve nitelikli bilim insanı olmak için de Fuat Sezgin'in düşünce dünyasındaki bilim insanı profiline bilmek ve anlamak gereklidir. Onun ilim hayatı ve sözleri bizlere bilim insanı olmanın en güzel örneğini sunmuştur.

Şimdi bizlere düşen onun mirasına en güzel şekilde sahip çıkmak ve başladığı ilim yolculuğuna onun gibi devam etmektir. Bu yolculuk için gerekli olan hususlar da onun disiplinel yaşamındadır. Bu yazımızın hedefi de Sezgin'in bilim insanın da olmasını istediği hususları onun fiillerinde ve düşünce dünyasından anlamaya çalışmaktır. Bilim insanı olmak için gerekli hususlar ortaya koymak için Sezgin'in hayatına ve düşünce dünyasına bakacağız. Bunun için öncelikle onun hayatından kısaca bahsedeceğiz. Sonrada yine hayatından ve sözlerinden çıkardığımız kaideleri bilim insanı profilini ortaya koymaya çalışacağız.

1* Yüksek Lisans Öğrencisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, seherkm4@gmail.com.

Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Hayatı

Fuat Sezgin 24 Ekim 1924 tarihinde Bitlis'te doğdu. Babası âlimdi. İlkokulu Doğubayazıt'ta, ortaokul ve liseyi Erzurum'da okudu. Üniversite eğitimi için 1943 Yılında İstanbul'a gitti. Sezgin, İstanbul'a ilk gittiğinde matematik okuyup mühendis olmak istediğini, fakat bir yakının yönlendirmesiyle Alman şarkiyatçı Hellmut Ritter'le tanışıp ondan çok etkilenerek ilgisini şarkiyata yönlendirdiğini ifade etmiştir.[2] Hellmut Ritter'den dersler almış, Onun yanında *Mecaz al-Kur'an* adlı doktora tezini yapmıştır. O dönemde hazırladığı *Buhari'nin Kaynakları* doçentlik tezi çalışması alanında bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Çünkü Fuat Sezgin bu çalışmasında hadis nakillerinin yazılı kaynaklara dayandığını savunmuştur.[3]

1944[4] Yılında "GAS" olarak kısaltılan "İslâm Bilimler Tarihi" adlı eşsiz eserine çalışmaya başlamıştır.[5] 1960 askeri darbe sonucu üniversiteden uzaklaştırılır.[6] Bunun üzerine Almanya'ya gider ve oraya yerleşir. Burada Ursula hanım ile evlenir.[7] 1967 yılında "İslâm Bilim Tarihi"nin ilk cildini yayınlamış. 60 kusur yıl üzerinde çalıştığı bu eser toplam da 17 cilt olarak yayınlamıştır.[8]

Fuat Sezgin, İslâmî ilimler tarihine yönelik araştırmalar yapan bir enstitü kurmaya karar vermiş. Uzun uğraşlar sonunda 1981'de Küveyt Devleti'nin desteğiyle enstitünün sermayesini sağlayacak vakfı kurmayı başarmıştır. İkinci bir zahmetli teşebbüsle 1982 yılında Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi bünyesinde "Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü" adlı enstitüyü kurmuştur. 2000 Yılında geçmiş kaynaklardan elde edilen bilgiler üzerine 800 kadar alet yaptırmıştır. Bu 800 parça aletin yapımında kullanılan kaynaklardan bahseden ve İslâm medeniyetindeki bilimsel gelişimin özetini sunan "İslâm'da Bilim ve Teknik" adlı beş ciltlik eseri kaleme almış ve bu eser İngilizce, Fransızca ve Türkçeye tercüme edilmiştir.[9]

İstanbul, Gülhane Parkı'ndaki eski Topkapı Sarayı Has Ahırlar binalarında, 26 Mayıs 2008'de İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesini açmıştır. 2013 Yılında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi bünyesinde yine Gülhane Parkı

2 Arslan, Taha Yasin, "İslâm Araştırmalarına Adanan Bir Asırlık Hayat: Fuat Sezgin (1924-2018)", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2019, 41, 201 – 205.

3 Turan, Sefer, *Bilim Tarihi Sohbetleri,* Timaş Yay., İstanbul 2018, 9.

4 Arslan, 1.

5 Turan, 9.

6 Prof. Dr. Fuat Sezgin Belgeseli, https://www.youtube.com/watch?v=dLCBhgHnyrY, (27.03.2019).

7 İnci Ertuğrul ile Haber Tadında, https://www.youtube.com/watch?v=hZr9bbH3OSA, (27.03.2019).

8 Turan, 9.

9 Arslan, 5.

içerisinde kurulan Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Enstitüsü ile hayata geçirilmiştir. 30 Haziran 2018 tarihinde vefat eden Sezgin, İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'nin önünde kendi için ayrılan kısma defnedilmiştir.[10]

Böylesine dopdolu bir hayatın mirası da çok kıymetlidir. Tüm bu çalışmalar için çok büyük bir özveri ile hareket eden Sezgin, 60 ülkeden dört yüz bin eser bulup değerlendirmiş, bunlarla ilgili etütleri bir araya toplamış, bin küsur el yazma eseri ciltlemiş ve bin kusur kitap neşretmiştir.[11] Biz özet olarak yazmaya çalıştığımız hayatını devasa faaliyetlerle donatıp kendisine hayran bıraktıran Sezgin, 94 yıllık hayatının her yönüyle ve her anıyla örneklik teşkil etmektedir. Bu muhteşem hayat kadar olmasa da faydalı bir ömür için onun çalışma ve gayretlerini hayata geçirmek gereklidir. Genç bilim insanlarına düşen görevde onu örnek almaktır.

Yazımının konusu gereği Sezgin'in hayatından, konuşma ve yazılarından çıkardığımız bilim insanının özelliklerini başlıklar halinde ele alacağız.

A. Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Düşünce Dünyasında Bilim İnsanının Özellikleri

1. Sahip Olduğu Mirasın Güçüyle Geleceğini İnşa Etme Cesareti Göstermelidir

Sezgin ömrünü İslâm mirasının varlığını ispat etmek amacıyla geçirmiştir. Eserleri ve kurduğu müzeler ile bunları gözler önüne sermiştir. Ama her şeyin aslında bitmediğini ve yeni başladığını kendisi bizzat belirtmektedir. Tüm bu çalışmaları gelecekte kendinin ve geçmişinin farkında olan muhayyel bir nesil için hazırladığını belirtmektedir. Muhayyel nesli de: " Ben 50 yıl önce hali hazırda yaşayan Müslümanlarla bir yere varılamayacağına karar verdim ve ben ilerde muhayyel: para, makam ve mal düşkünü olmayan; batı ile hesaplaşma sorunu olan, çalışma sorunu olmayan Müslüman bir nesil için malzeme hazırlamaya karar verdim ve gizlendim." sözleriyle tarif etmektedir.[12]Bu sözlerle gelecek nesilden ne kadar çok beklentisi olduğunu öğrenmekteyiz. Yazılarında ve konuşmalarında gelecek ilim insanlarından bahsetmekte ve onların Müslüman dünyasını içinde bulunduğu durumdan çıkaracak kişiler olarak gördüğünü belirtmektedir.

10 Prof. Dr. Fuat Sezgin Belgeseli, https://www.youtube.com/watch?v=dLCBhgHnyrY, (27.03.2019).

11 Müslümanların Coğrafya Tarihine Katkısı, https://www.youtube.com/watch?v=w1WETXeD6V0, (25.03.2019).

12 Özel Yayın, https://www.youtube.com/watch?v=XzTlc1uKVmI, (27.03.2019).

Başka bir yazısında aynı duygu ve düşünceyi şöyle aktarmaktadır:*"…Bu medeniyete mensup olanlara ve mazilerine uygun olarak gelecekte yer elde etmek isteyenlere düşen görev, çeşitli aşamalarda oluşan donuklaşmanın gerçek sebeplerine ulaşmaları, devralınan müesseselerin olgusal tahlilini yapmaları, taklide kaçmadan dopdolu beşerî kültürden doğru olanı almaya cesaret etmeleridir. Bu, kendi kendine olmayacak çok zor bir iştir, sadece gerçek aydına ve yüksek seviyeli ilim adamlarına bağımlıdır. İslâm toplumunun bu tür aydın ve ilim adamlarının oluşmasını düşünmesi için büyük eksiğini görme vakti gelmiştir. Bundan sonra, topluma karşı yüce, asil hedefinin gerçekleştirilebilmesi için çağdaş Müslüman aydının görevi başlamaktadır. Bu sorumlu aydının, alışılan durum haline gelen maddiyat, bencillik, rehavet durumlarına karşı kendini feda etmesi gerekir. Derin, geniş ilmî kalkınmayı hazırlaması için gerçek zarurî zühdden nasibini unutmamalıdır."*[13]Bu yazıda geçen özellikler onun hayatı olmuş, yaşantısının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Sözleri ve hareketleri asla birbirine zıt olmamış ne söylediyse yaşantısını o süslemiştir. Geçmişin zenginliğini güç bilerek hareket etmiş, bunun bilincinde bilim insanları yetişmesini ve geleceği en güzel şekilde inşa etmelerini arzu etmiştir.

Öz benliğimize dönme konusunda selefin yaptıklarını bilerek ve örnek alarak bunları geleceğe aktarmamızı vurgulamıştır. Bunlar birbirlerini tamamlayarak bir bütün oluşturacağını bununda bizdeki donuklaşmayı yok edeceğini belirtmiştir.[14]

2. Aşağılık Duygusundan Kurtularak Yaratıcılık Kimliğine Dönmelidir

Sezgin aşağılık kompleksinden kurtulma noktasında ısrarla durmuştur. İslâm dünyası olarak ileriye emin adımlar atmak istiyorsak, öz güvenimizi tazeleyerek mutlaka Batı karşısında ezilmişlik duygusundan kurtulmamız gerektiğini bildirmektedir. Bunun nasıl olacağını da şu sözleriyle belirtmektedir: "Bugün biz 21.yüzyılın başında bütün insanlığın geliştirdiği bilimler manzumesinde maalesef Müslümanların 800 yıllık yaratıcılık merhalesinin bilimler tarihindeki yerini bulamıyoruz. İşte Almanya'da bilimler tarihi profesörü olma sorumluluğumu üzerime aldığım günden itibaren bende bir hasret, bir yanılgı hissi olarak bu sorumluluk duygusu gelişti. "Bunu nasıl değiştirebiliriz?" ona gayret ediyorum. Müslümanlarım yaratıcılık hallerini göstermeye çalıştığımda içimden bir ses

13 Sezgin, Fuat, "İslâm Dünyasının Donuklaşmasının Sebepleri Meselesi", çev: Dursun Hazer, *Çorum İFD*, 2002, (2), 9.
14 Sezgin, "İslâm Dünyasının Donuklaşmasının Sebepleri Meselesi", 6.

mübalağadan kaçınmamı telkin ediyor ve zannederim belki bazı yerlerde etmiş olabilirim tabiî ki bilerek değil. Benim bütün yaratılışıma "insanlığın müşterek mirası" fikri kaplamış vaziyette."[15] Bu sözler Sezgin'in yaptığı tüm çalışmaların perde arkasında kendi kendimizi tanıma ve tekrar bir canlılık emaresi gösterme fikrinin olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Sezgin, özellikle Türk milletinin bunu göstermesi gerektiği ve İslâm dünyasının da buna böyle baktığını belirtmektedir. Yaratıcılığımızı kaybettiğimizi ve bunu tekrar kazanmamız konusunda da ferdin tek başına bunu yapamayacağını, fikir insanlarının yol göstericiliğinde gerçekleşebileceğini belirtmiştir. Aşağılanmış hissiyattan arınmak için yaratıcı olmanın yolunun bilgisizlikten kurtulmak olduğunu vurgulamıştır.[16] Bu bilgisizlikte hiç şüphesiz bilimler tarihindeki konumumuzu, uzun bir zaman söz sahibi olduğumuz bilim dünyasındaki yerimizi bilmekle ortadan kalkacaktır.

3. Bilimler Tarihindeki Konumuzun Farkında Olmalıdır

Bilim merhaleler halinde devam ettiğini düşünürsek bu merhalelerin oluşmasında farklı milletlerin katkısı olmuştur. Oysaki köklü bir geçmişe sahip olan İslâm dünyasının bilime katkısından hiç söz edilmemektedir. Sezgin bu merhalelerde bizim de yerimizin olduğunu ısrarla belirtmiş hatta İslâm bilginlerinin bilime çok büyük katkılarının olduğunu çalışmalarıyla kanıtlamıştır. Bu düşünce için Sezgin ömrünü vermiştir. Attığı her türlü adımla da bunu ispatlamıştır. Eserleri, oluşturduğu kütüphanesi ve gün yüzüne çıkan bilgilerden hareketle oluşturduğu müze de bu katkının varlığının delillerindendir. Sezgin bir hatırasında Frankfurt'taki müzeyi gezen bir profesörün şu sözlerini aktarmaktadır: "Bilimler tarihi insanlığın ortak malı düşünceniz müthiş bir düşünce! Bu fikri müzenin dört köşesinde sergilemekle insanlık tarihinde yeni bir merhale açacaksınız."[17] İşte bu sözler gelecek bilim insanına kendi varlığını anlatmaktadır. Bilim dünyasında ki varlığını, konumunu ve bir zamanlar neleri başarıldığı göstermekte ve tekrar bilim dünyasındaki konumunu elde edebileceğini belirtmektedir. Bunun için İstanbul'da müze kurmayı çok istediğini belirtmektedir.[18] Müze vesilesi ile Türk milletinin benlik duygularını kazanmalarını istemiştir.[19] Bizlerde bu şuurla İslâm dünyası olarak tembelliğimizi üzerimizden atmalı, Fuat Sezgin gibi

15 Kıta Raporu, https://www.youtube.com/watch?v=BNF9pK8JspY, (27.03.2019); Turan, 23, 105.
16 Turan, 107–110.
17 Turan, 22-23.
18 Kıta Raporu, https://www.youtube.com/watch?v=BNF9pK8JspY, (27.03.2019); Turan, 59-60.
19 Prof. Dr. Fuat Sezgin Belgeseli, https://www.youtube.com/watch?v=dLCBhgHnyrY, (27.03.2019).

âlimlerimizin bizlere bıraktığı mukaddesata sahip çıkmalıyız. Bu bizim Sezgin ve onun çabaları ile tekrar gün yüzüne çıkardığı ecdadımıza karşı sorumluluğumuzdur. Kendimizin farkında olmamızla geleceğe emin ve nitelikli adımlar atabiliriz.

4. Adil Tenkit Prensibini ve Tekâmül Kanunu Tekrar İşlerlik Kazandırılmalıdır

Burada öncelikle adil tenkit prensibiyle ve tekâmül kanunu ile anlatılmak istenileni Sezgin'in düşünce dünyasına bakarak öğrenelim. Tekâmül kanununu şöyle ifade etmektedir:"*İki günü birbirine denk olan ziyandadır.*" şeklinde bir hadis vardır. Bu anlayış tekâmül kanunudur işte. Bu anlayışı ön gören dinle başlayan bir medeniyet takip edilmesi gereken yolu zaten döşüyor. İbn Rüşt diyor ki: "*Biz bugün birçok şeyi bilemiyoruz ama bu demek değildir ki böyle kalacak. Gelecekte yeni imkânlar ortaya çıkacak ve bizim çözemediğimiz problemler çözüme kavuşacaktır.*"[20] Bu sözlerle tekâmül kanununu bizlere açıklamaktadır. Kendisinin hayatında da bu hep kanuna riayet ettiğini görülmektedir.

Bilim tarihi çalışırken başlarda ulaştığı bilgilerin sonraki öğrendikleri yanında çok az kaldığını belirtmesi, eserler meydana koyması sonrasında ise bu bilgilerini müze ile daha da anlaşılır kılması, müze de aletleri tanıtmak için beş dilde tanıtım hazırlaması[21] tüm bunlar tekâmül kanununa riayetine örnek gösterilebilir.

Adil tenkit prensibini ise şöyle ifade etmektedir: "İslâm bilginleri herkesten hiç zorlanmadan ve kaçınmadan ilim almışlardır. Alma işleminde o kişiye karşı saygılı bir üslup kullanmışlardır. Aristoteles yüzlerce yıl "*ilk üstat*" olarak isimlendirilirken ve Arşimet, Galen, Apollonios gibi büyük Yunan bilginlerin isimleri saygı ifade eden sıfatlarla donatıldığında (el-fāḍıl gibi) teoloji yönünden hiç bir reaksiyon gösterilmediğinin hatırlatılması gerekir. Ancak bu durum, bu saygının herhangi bir kimseyi Yunan üstatlarını eleştirmekten alıkoyduğu anlamına gelmemektedir. Belirli bir eleştiri etiği içinde eleştiri her hâlükârda olmuştur. Fakat belirli bir eleştiri etiği içinde olmuştur. Eleştiri adaletsiz, ölçüsüz veya keyfi olamazdı."[22]

İşte bu sözlerle bilgiyi gözü kapalı değil de şuurlu bir şekilde eksik ve hatalı yönlerini adil, insaflı bir tenkide tabii tutarak almamızı öğütlemektedir. Başka önemli bir husus da başladığımız çalışmalara tekâmüle ulaştırmak için sabır ve

20 Turan, 94.

21 Doğu Batı, https://www.youtube.com/watch?v=C2Y3vFoIIms, (27.03.2019).

22 Sezgin, Fuat*, İslâm Bilim Tarihinde Duraklamanın Başlangıcı ve Yaratıcılığın Son Bulmasının Nedenleri* çev: Abdurrahman Aliy, Eckhard Neubauer, Türkiye Bilimler Akademisi, 2007, 168-179.

gayretle, her gün üzerine bir şeyler ekleyerek devam ettirmemiz gereğidir. Her günümüzü önceki günümüzden daha dolu ve verimli geçirdiğimiz zaman benlik duygusunu ve yaratıcılık misyonumuzu tekrar elde edeceğiz demektir. Geçmişte bilime katkımız olduğu gibi yine olması için bilimin anahtarlarını elinde tutan kişilerden adilane ilimleri almalı ve onlarında üzerine koyarak yola devam edilmelidir.

Genç bilim insanları adil tenkit prensibini ve tekâmül düşüncesini ilmi kural kabul edip ilim yolculuğuna bu şekilde devam etmelidirler.

5. İlme Hocaya Saygı Duyarak Başlamalıyız

Bilim insanı ilmi aldığın kişinin dinine, ırkına veya farklı bir özelliğini takılmadan, ilmi yolculuğa devam edilmelidir. Bunun örneğini ilk Müslüman âlimlerin ilmi aldıkları farklı dinden ve milletten hocalarına verdikleri saygı dolu ifadelerinden anlamaktayız.[23] Yine bu hususun en güzel örneğini Sezgin'in hayatında da görmekteyiz. Hocası Helmutt Ritherr Alman Oryantalist olmasına rağmen onu karşı sonsuz bir saygı içinde hareket etmiş ve ondan büyük bir âlimdi sözleriyle bahsetmiştir. Onu hayran olduğunu ve her sözünü emir telakki ederek hareket ettiğini belirtmektedir. *Onun "Alim olmak için daha çok çalışmasın, Arapçayı iyice öğrenmelisin, 3 dakika geç kaldınız bir daha bu tekerrür etmemelidir"*[24] sözleri üzerine âdeta yaşantısını yeniden dizayn etmiştir. Hocasının sadece bir defa sözünü dinlemediğini şu hatırası ile anlatmaktadır:" Hocam "Brockelmann'ın kitabına bir zeyil değil de dünyadaki bütün kitaplara bakarak yeni bir kitap yazmak istiyorum" dedim. Bana dedi ki: "Onu yapamazsınız. Bunu hiç kimse yapamaz." Ben içimden "Hocam bunu yapacağım" dedim ve 1967 kitabımın ilk cildi çıktı.[25] Kitabımın üçüncü cildini ben ona ithaf ettim, Hocama. Biz her gün aynı yerde kalıyoruz. Gittim ona, hastaydı yatakta uzanıyordu. Verdim kitabı eline, baktı... baktı, gözlerinden sevinç gözyaşlarının geldiğini gördüm. Bana titrek bir sesle; "Bunları nerden biliyorsunuz?" dedi. Bu, benim hayatımda, kulağımda çınlayan en tatlı cümledir. Bunu unutamam. Ben "Bunları sizden öğrendim" dedim. Güldü, hayır falan demedi. Evet, bu hayatımın en mesut günlerinden biridir.[26]

23 Sezgin, *İslâm Bilim Tarihinde Duraklamanın Başlangıcı ve Yaratıcılığın Son Bulmasının Nedenleri*, 6; Turan, 153.
24 Turan, 13- 16.
25 Turan, 17.
26 *Amerikanın Keşfinde Müslümanlar/Söyleşi ve Konferanslar Kitabı*, Kimer Yay., Kayseri 2016, 17.

Sezgin'in hayatına baktığımızda farklı dine mensup olan bilim insanlarıyla bilgi alışverişinde bulunmuştur. Hatta onlarla dostluklar kurduğunu görmekteyiz. Bu örnek davranışın her bilim insanını tarafından hayata geçirilmesi gereklidir. Avrupalı bilim insanları ile usta-çırak ilişkisi üzerinden yapmış oldukları bilgi birikimini elde etmeliyiz. Bu konu hakkında Sezgin, gelecek bilim insanlarına Avrupalı oryantalistlerin yaptığı etütlerin sentezini yapma ve onlardan çıkarımlarda bulunma ödevini vermiştir. Bunları hızlıca özümseyip biran önce tekrardan yaratıcılık konumuna geçmeliyiz.[27]

6. Zaman Ahlakı Edinilmelidir

Zaman konusunda çok hassas olan Sezgin bu konuda Türk insanlarını özellikle uyarmaktadır. Kendisinin zamana taksim etme konusunda ve onu en kaliteli şekilde kullanma üzerine çok çarpıcı örnekleri vardır. Bunlardan birkaç örneği ele alalım: " İnsanlar zamanlarının çok kısa olduğunu unutuyorlar. Allah'ın kendilerine bir lütuf olarak verdiği bu zamanı faydalı olarak geçirme ve doldurma vecibesinin şuurunda değiller. İki aydır Türkiye'ye gelip gelip gidiyorum. Hafta sonlarına denk geliyor. Bana değer veren dostlarım dahi "düğünümüz vardı" diyorlar. Bunu siz bir Almandan, bir Avrupalıdan duyamazsınız. Benim nikâhımda birisi kayınpederim, biri de bilimler tarihçisi âlim bir arkadaşım geldi. Yemek yedik sonrada arkadaşım bizi Frankfurt'taki evimize götürdü. Ben bu kadar insanın zamanını alamam! Boş şeylerle uğraşıyoruz. Zamanın Allah'ın bize verdiği büyük bir nimet olduğunu unutuyoruz. Benim çalışma yılım 365 gündür. Haftam 7 gündür. Ben cumartesi, Pazar günleri bile sabah saat 07.30'da enstitüdeyim. Bilim insanlarından buna yakın çalışma isterim. Eğer böyle yapamazsak modern cumhuriyetimizi, modern ülkemizi kalkındıramayız. Zamana değer vermek çok önemlidir. Zamana hâkim olmak lazım. Bizim Türkler çok geziyorlar, özellikle politikacılarımız. " içe kapansınlar" demiyorum. Dünyayla temas etsinler ama birazda masa başında oturarak okumaları lazamdır. Dışarıda gezmeleriyle edindiklerini masa başında yoğurmaları lazımdır."[28] Başka bir yerde ise: " Hayatımda üç randevuya yetişemediğimin sıkıntılını hale çekerim."[29] Zaman kaybetmemek için evden getirdiği bir parça ekmek ve peynirle öğle yemeğini on dakikada yemiş[30] ve yaşının ilerlemesinden

27 Kıta Raporu, https://www.youtube.com/watch?v=BNF9pK8JspY, (27.03.2019).
28 Turan, 110-111.
29 Turan, 10.
30 Kuşkaya, Aykut, https://www.instagram.com/aykutkuskaya/?hl=tr, (31.03.2019).

dolayı 17 saatlik çalışma temposunu 3–4 saat azalttığını belirtmiştir.[31] Bu örnekler onun zamanı nasıl en ince ayrıntısına kadar çok verimli bir şekilde değerlendirdiğine delildir. Bilim insanının belki de en önemli kriterlerinden biri zamanın taksimatıdır. Bunu hocamızın şu hatırasından anlamayabiliriz: " Hocam Ritterr, Kaç saat çalışıyorsun? Dedi. Ben de,13–14 saat, dedim. Sonra bana, Böyle bilim adamı olamazsınız, dedi. Eğer bilim adamı olmak istiyorsanız ona birkaç saat daha eklemeniz lazım. Benim hocam, Carl Brockelmann, günde 24 saat çalışırdı. Daha fazla zaman olsaydı, gün daha uzun olsaydı, daha uzun çalışırdı dedi. Ben de ondan sonra 17 saate çıkardım çalışmamı. Bu, 70 yaşıma kadar böyle devam etti. Ondan sonra kısalttım. Şimdi tembel bir insan oldum. Hiçbir şey yapmıyorum! 17 saat yok."[32]

Sezgin'in hayatında zaman kavramının çok önemli bir mefhum olduğunu çok nettir. Bu konuda bilim insanlarına uyarılar da bulunmaktadır. Hayatının her anında ve her dakikasında bir uğraş içinde olmuş, zamanı en verimli nasıl geçirebilirim düşüncesinde hareket etmiştir. Bu konuda bizim en yakın ve en güzel yaşamış örneğimizdir. Bilim insanı da zamanını çok hassas bir şekilde değerlendirmeli, eğlence gezme ve ilim dışında olan her şeyden uzak durması gereklidir.

7. İlmi Asli Kaynağından Almak İçin Dil Öğrenilmelidir

Sezgin hocanın dil öğrenme konusundaki azmi ve başarısı şaşılacak derecededir. Bir iki dil değil 27 dil öğrenmiştir. Arapça başta olmak üzere Fransızca, Latince, İbranice, Süryanice dillerini öğrenmiştir. Hocasının kendisine "her yıl bir dil" öğreneceksin dediğini belirtmektedir.[33]

Arapçayı öğrenirken 6 ay boyunca eve kapandığını ve 30 ciltlik Tâberi Tefsirini tek başına Türkçe tefsirlerden yararlanarak okuyup bitirdiğini belirtmektedir. Başlangıçta hiç anlamadığı tefsiri 6 ayın sonunda gazete gibi okuduğunu ve anladığını belirtmektedir. Bu anısını anlatırken "günde 17 saatlik bir tempo ile çalışırsanız bunu sizde başarırsınız. Bundan eminim." demektedir. 6 aylık zaman bitince hocasına gittiğini onunda kendisini test etmek için önüne Gazali'nin İhya'sını koyduğunu onu sorunsuz okuduğunu ve hocasının bundan çok memnun olduğunu ifade etmektedir.[34] Hocasının 32 dil, Nicel adında bir

31 Turan, 39.

32 *Amerikanın Keşfinde Müslümanlar/Söyleşi ve Konferanslar Kitabı*, 11; İnci Ertuğrul ile Haber Tadında, https://www.youtube.com/watch?v=hZr9bbH3OSA, (27.03.2019).

33 Prof. Dr. Fuat Sezgin Belgeseli, https://www.youtube.com/watch?v=dLCBhgHnyrY, (27.03.2019); Turan, 10.

34 Turan, 15.

İspanyol da 54 dil bildiğini belirten Sezgin hoca onların linguist olduğu, dili dil olarak öğrendiğini ama kendisinin bilimler tarihi için öğrendiğini belirtmektedir. Çalıştığı yabancı dillerde eserlerin aslından okumak istediğini de belirtmektedir. Türklerin dil konusunda tembelliğin tembelliğini yaptıklarını, dilin masa başında öğrenildiğini bilmediklerini belirtmektedir. İlla o memlekete gitmek gerekmediğini, orada dil öğrenilse de yazma konusunda zorluk yaşanıldığını belirtmektedir. Bir dil öğrenmeyle yetinilmemesini isteyen Sezgin hoca, Almanya da liselerde üç dil öğretildiğini belirtmektedir. Özellikle profesörlerin İngilizce bilememelerini acı bir gerçek olarak nitelemektedir. Dili öğrenememe sebebimizin de grameri bilmememize bağlamaktadır. Kendisinin dil öğrenme konusunda bu kadar başarılı olmasını da babasının kendisine sarf-ı Türkî öğretmesine bağlamaktadır.[35]

Coğrafya bilimi ile uğraşırken Rusça yazılan bir kitabı okumak için o dili öğrenmesi gerektiğinde neler yaptığını şöyle anlatmaktadır: “1977 senesiydi Rusya’ya gittiğim zaman. Falan tarihte geleceksin dediler, 2 ay evvel. Ben iki ay evvel her şeyi bıraktım her şeyi, hatta eve giderken bile Rusça öğrenmeye başladım, trenle giderken o zaman araba falan yoktu, pek de kullanmıyordum. Trene 20–25 dakikalık mesafede yürürdüm, komşular gelirdi, benimle konuşmak isterlerdi, ben hayır konuşmam falan derdim. Yolda, trende hep Rusça çalışıyordum. İki ayda. Biraz kendimi methedeyim, havaalanına gittiğimde tüm problemlerimi Rusça anlatabiliyordum. Orada iki ay kaldım. Niye Rusça öğrenmem gerekiyordu? Kraskovski diye bir âlim var, böyle bir kitap yazmış beşeri coğrafyaya dair, insan coğrafyasına dair, onu okumam lazımdı.”[36]

Bu örnekler bizlere dil öğreniminin bilim insanı için olmazsa olmaz olduğunu göstermektedir. O zaman ilmi aracısız alabilecek ve o dilde yazılan kaynaklardan bolca istifade edebilecektir. Millet olarak azimle, sabırla çalışarak bu konudaki tembelliğimizi mutlaka yenmemiz gereklidir. Bunun olabileceğini gösteren en güzel örneğimizde kuşkusuz Sezgin’dir. Genç bilim insanı ise çalışmasının birinci adımının dil öğrenmek olduğunu bilmeli ve gayretlerini o yolda sarf etmelidir.

35 Turan, 56-57.

36 *Amerikanın Keşfinde Müslümanlar/Söyleşi ve Konferanslar Kitabı*, 19.

8. Kitap Okumayı İbadet Gibi Görmelidir

Sezgin bizlere binlerce kıymetli eser bırakmıştır. Bu eserlerin meydana gelmesinde ise yüz binler kaynak etkili olmuştur. 60 ülkede 400 bin eser bulup değerlendirmiş bunun sonucunda ortaya eserleri çıkmıştır. Bu okumalar öyle sıradan alelade olmadan tam manasıyla vakıf olma gayreti ile gerçekleşmiştir. Kendisi de bu gayretini: "Bir kitabı elime geçiyor, bir iki defa okuyunca bu anlaşılmaz deyip bir kenara atmıyorum. Gerekirse onu 20 defa okuyorum. Yazarına hürmeten bunu anlayıncaya kadar devam ettiriyorum" sözleriyle belirtmiştir.[37]

Türklerin çok az okuduğunu belirten Sezgin hoca bu konudaki üzüntüsünü: "Uçakta kimin Türk kimin Alman olduğu kolaylıkla anlaşılıyor. Elinde kitap olmayan Türk; olan Alman. Ben THY'yle Almanya'ya gittiğimde kitap okuyan hemen hemen tek benim. Böyle şey olur mu hiç?"[38] Sözleriyle şaşkınlığını belirtmektedir.

Bu konuda nasıl okumamız gerektiğini ve okumanın önemini yine kendisinden bir hatıra ile öğrenelim. Mehmet adında bir talebesi "Bir gün enstitüye geç vakit gelmiştim. Hocamız ve iki araştırmacı vardı. Hocam karanlık bir odada kitaba dalmış okuyordu. Kapıya tıklattım. Hiç ses vermemişti. Seslendim yine tepki alamadım. Bir adım attım masasına doğru yine seslendim. Hocam kitabı iki avuçları arasına almış, gözlerini satırlar arasında harfleri seçer gibi hızlıca gezdiriyordu. Haddimi aşarak biraz daha sesli seslendim. Tepki yoktu. Korkmaya başladım. En son yanına yaklaştım hafifçe omzuna dokundum. Bir an irkildi ve "Mehmet" dedi. Çok mahcup olmuştum. "Ne zamandan beri buradasın?" dedi sessizce. "Hocam 2-3 dakikadır. Kusura bakmayın bir an endişelendim" dedim. "Sen hiç kitap okudun mu?" diye sordu. "Okudum hocam" dedim. Tam okuduğum kitapların birkaçını sayacaktım ki " Sen kitap okumadın hayatında Mehmet. Kitap okumak ibadet gibidir. Allah'ın rızasını kazanmak, ilim yapmak için okuduğun zaman okumuş olursun kitabı. Tıpkı namaza durduğun gibi kendini etrafında olan bitenden arındırır, kitabın ruhuna verirsin. Ve tıpkı namaz kılan insana seslenmediğin gibi kitap okuyana da seslenemezsin. Bir kenara geçer onun ibadeti bitene kadar beklersin" dedi. Utancımdan ne yapacağımı şaşırdım. Hafif tebessüm etti. Ayağa kalktı. Ensemi şefkatle kavradı. " Nasihat ediyorum. Üzülmüyorsun değil mi?" dedi. "Size kitap okumayı unutturdular. İnşallah sizin nesliniz yine kitap okuyan nesil olacak Mehmet. Milletin ve İslâm âleminin akıbeti buna bağlı"

37 Prof. Dr. Fuat Sezgin Belgeseli, https://www.youtube.com/watch?v=dLCBhgHnyrY, (27.03.2019).
38 Turan, 111.

dedi. [39] Burada okumanın önemi öylesine güzel anlatılmış ve vurgulanmıştır ki üzerine bir şey söylemeye hacet kalmamıştır. Bilim insanından beklenen bu okuma şekli çok büyük başarıları da beraberinde getirecektir. Anlayana kadar okumak ve bunu Allah'a ibadet gibi görmek, okuma sonucunda ortaya çıkacak olan bilgininde kalitesini göstermektedir. Bilim insanına düşende bu hususlar doğrultusunda okuma gayreti içinde olmasıdır.

9. Çalışma Azmi ve Sorumluluk Hissi Benlik Haline Gelmelidir

Azim ve sorumluluk nasıl benlik haline geldiğini anlamak için Sezgin hocanın hayatına bir defa da olsa bakmak yetecek de artacaktır. Hiçbir an geriye adım atmadan zihin dünyasında hayalini kurduğu hedefe doğru yürümüştür. Önüne çıkan hiçbir engele takılmamış, kendi gücü nispetinde çalışmış neticeyi Allah'a bırakmıştır. Ritterr hocayı tanıyınca onun öğrencisi olmak için çok ısrarcı olmuş hatta dekanla konuşmaya gitmiş ve sonunda hedefine ulaşmıştır. Ritterr'e öğrenci olmanın zor olduğunu belirten Sezgin hoca, çok çalıştığını ve hocasının her sözünü yerine getirme gayreti içinde olduğunu belirtmiştir.[40] Almanya da misafir profesör olarak çalıştığı zamanlarda eşiyle üniversiteye giderken yolda bir inşaat halinde cami görür ve eşine "İlerde tam olarak ne olacağımı bilemiyorum bir durum olursa yarı gün burada çalışır yarı gün ve akşamında da kitabımı yazarım "diyor. Bunun üzerine eşi de "gözümde daha da büyüdün" diyor.[41] Böyle bir azim geriye kıymeti biçilemez bir miras bırakmıştır.

İslâm bilimler tarihi eserini yazmak için 60 küsur yıl çaba göstermesi, bununla yetinmeyip ulaştığı eserlerden kütüphane oluşturması, ulaştığı bilgiler doğrultusunda iki müze kurması, kitapları anlaşılmıyor diye konferanslar vermesi bizlere azminin ve kararlılığını çok net şekilde göstermektedir.[42] Sadece coğrafya konusunda 28 yıl çalışmış ve bu süreci hakkında şöyle demektedir: "...böylelikle coğrafyaya girdim. Bir bakıma cennete girdim, bir bakıma da hapishaneye girdim. Cennete girdim demekle bugünkü saadetimden bahsediyorum. Fakat hapishaneye girdiğim zaman artık içinden çıkamıyordum. 332 cildi okuyacaktım, Arapça yazılanları okuyacaktım, bunların hepsinin mikrofilmleri var bizim enstitümüzde. Coğrafya beni 28 yıl meşgul etti, tam 28 yıl. Fakat bugün düşünüyorum saadetimi."[43] Bu azminin yanında çok büyük sorumluluk şuuru olan Sezgin bütün zamanını bilime vermiştir.

---

39 Çelebi, Mehmet Alparslan, https://www.instagram.com/mehmetalpcelebi/?hl=tr, (25.03.2019).
40 Söz Sende, https://www.youtube.com/watch?v=8NzCDBwbJfQ, (27.03.2019).
41 İnci Ertuğrul ile Haber Tadında, https://www.youtube.com/watch?v=hZr9bbH3OSA, (27.03.2019).
42 Prof. Dr. Fuat Sezgin Belgeseli, https://www.youtube.com/watch?v=dLCBhgHnyrY, (27.03.2019).
43 *Amerikanın Keşfinde Müslümanlar/Söyleşi ve Konferanslar Kitabı*, 19.

Bir konuşmasında "bütün hücreleriyim dinlenmeye ihtiyacı olduğunu hissediyorum ama İslâm dünyasının hale hazır durumu benim dinlenmeme engel oluyor. Ben kabirde dinleneceğim." demekte ve şöyle devam etmektedir: "Almanya başbakanı Orta doğuya her ziyaretinde beni de yanına almak istiyor ama inanın her seferin de mazeret bulmaktan sıkıldım. Çünkü o bir diplomat ona bir suikast olurda vefat ederim ve çalışmalarım yarım kalır diye korkuyorum."[44] Bu sözlerin sahibine hayran olmamak mümkün değildir.

Bilim insanına nasıl hareket etmesi gerektiğini Sezgin yaşayarak bir kez daha göstermektedir. Bilim insanının önemli bir şiarı da azim, sebat ve sorumluluk olmalıdır. Gelecek kuşaklara kıymetli bir miras bırakma derdi ve tasasıyla adımlar atılmalıdır. Kendinden önce gelecek neslini, İslâm dünyasını düşünmesi gereklidir. Bu uğurda kendi hayatını bir basamak gibi görmeli ve geleceğe yükselme vesilesi için feda etmelidir. İlme hayatını vermenin sonucunda Sezgin gibi çok kıymetli eserler bırakması kaçınılmaz olacaktır.

Sonuç

Bilim insanının yürüdüğü yolda bulundurması gerekli hususları Prof. Dr. Fuat Sezgin'in düşünce dünyasında bulmaya çalıştık. Onun İslâm âlemi için çok kıymetli eserlerin ve projelerin sahibi olması sonrakiler için rol, model olma misyonunu ona vermiştir. Tüm dünyada takdir edilen şahsiyeti sonrakilere yürünecek yolu çizmiş. O yolda nasıl yürünmesi gerektiğini de yaşayarak göstermiştir. O yolda azimle, fedakârlıkla, sabırla, sorumluluk şuuruyla ve ilk gün ki heyecanla yürümek; hedefe ulaşmak için gerçek bir züht ortaya koymak, geçmiş zenginliğinin gücüyle hep ileriye emin adımlar atmak ve yorulmak kavramını lügatinde yer vermemek ilim yolcusunun şiarlarındandır.

Sezgin düşünce dünyasında ki genç bilim insanı zamanını ince ince işlemeli, kitap okumasını ibadet görmeli, geçmişinin üstünden tozları silmeli, ilmi bir yitik gibi görerek onu buldurana, kim olursa olsun saygı da kusur etmemeli, kendini değil geleceğini düşlemeli ve tüm bunları rıza-i İlahi için yapmalıdır. Sosyal ilişkilerinde sorumluluklarını da yerine getirerek samimi, hoşgörülü olmalıdır. Aile hayatına önem vermeli ve onların desteğini alabilmelidir. Hayatta karşısına çıkan engelleri aşma gayretinde olmalıdır. Mağduriyetler arkasına saklanmadan tüm gücüyle ilim yolunda sebat etmelidir. Dil öğrenimini önemseyerek

44 Özel Yayın, https://www.youtube.com/watch?v=XzTlc1uKVmI, (27.03.2019).

kapasitesine göre bunun sayısını artırmalıdır. Selefinin başarıları ile öz benliğinin kazanıp yaratıcılık maharetini tekrar ortaya koymalıdır. Avrupalı bilim insanlarının yaptığı etütlerden çıkarımlarda bulunmalıdır.

Yine genç bilim insanı Prof. Dr. Fuat sezgin ve mirasına sımsıkı tutunmakla aslında geçmişinin gücünü elde ettiğini bilmelidir. Yakın geçmişimizde bizlere örnek olarak ve asırlar öncesindeki örnek şahsiyetlerle bizlere kendimizi hatırlatarak bu güçle ileriye yürümemizi hedeflemiştir. Bilim insanı da bu uğurda tüm gayretini göstermelidir. Bir konuda değil her konu da gayretli olunmalıdır. Sadece okumak veya dil öğrenmek değil hayatının her anında bilim için gerekliliklerini yerine getirerek bunları dengeli bir şekilde yürütmelidir. Ancak bunun neticesinde kaliteli çalışmalar ortaya çıkacaktır. Bunun örneğini Sezgin'in hayatında çok rahat görmekteyiz.

Kaynakça

Amerikanın Keşfinde Müslümanlar/Söyleşi ve Konferanslar Kitabı, Kimer Yay., Kayseri 2016, 17.

Arslan, Taha Yasin, "İslâm Araştırmalarına Adanan Bir Asırlık Hayat: Fuat Sezgin (1924-2018)", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2019, 41, 201-205.

Çelebi, Mehmet Alparslan, https://www.instagram.com/mehmetalpcelebi/?hl=tr.

Doğu Batı, https://www.youtube.com/watch?v=C2Y3vFoIIms.

İnci Ertuğrul ile Haber Tadında, https://www.youtube.com/watch?v=hZr9bbH3OSA.

Kıta Raporu, https://www.youtube.com/watch?v=BNF9pK8JspY

Kuşkaya, Aykut, https://www.instagram.com/aykutkuskaya/?hl=tr.

Özel Yayın, https://www.youtube.com/watch?v=XzTlc1uKVmI.

Prof. Dr. Fuat Sezgin Belgeseli, https://www.youtube.com/watch?v=7KAIZh0-lvI.

Prof. Dr. Fuat Sezgin Belgeseli, https://www.youtube.com/watch?v=dLCBhgHnyrY.

Prof. Dr. Fuat Sezgin/Erciyes Üniversitesi-Müslümanların Coğrafya Tarihine Katkısı.

Sezgin, Fuat, *İslâm Bilim Tarihinde Duraklamanın Başlangıcı ve Yaratıcının Son Bulmasının Nedenleri*, çev. Abdurrahman Aliy, Eckhard Neubauer, *Türkiye Bilimler Akademisi*, 2007, 168-179.

----------, İslâm Dünyasının Donuklaşmasının Sebepleri Meselesi, çev: Dursun Hazer*, Çorum İFD,* 2002/2.

Söz Sende, https://www.youtube.com/watch?v=8NzCDBwbJfQ.

Turan, Sefer, *Bilim Tarihi Sohbetleri,* Timaş, İstanbul 2018.

FUAT SEZGİN VE MÜSLÜMAN COĞRAFYACILARIN İLK DÜNYA HARİTASI

Hatice Dokgöz [1*]

İnsanoğlu, üzerinde yaşamını sürdürdüğü yeryüzüne dair bilgilere ilk dönemlerden itibaren ilgi duymuştur. Kabileler halinde yaşayan âdemoğlunda, diğer kabilelerin yaşadığı bölgeler büyük bir merak uyandırmış, insanlığın bu merakı da coğrafya ilminin zeminini oluşturmuştur. Yayılma yöntemlerinden birinin de fetih olduğu son din İslâm için de coğrafya büyük bir öneme haizdir.

Müslüman ilim adamları, hicretin ilk yüzyıllarından itibaren pek çok ilmi faaliyete imza atmışlardır. Bu faaliyetlerden biri de İslâm Bilim Tarihçisi Fuat Sezgin sayesinde haberdar olduğumuz, Halife Me'mun dönemi ilim adamlarının, çağın şartlarını zorlayarak yaptıkları dünya haritasıdır.

Fuat Sezgin'in Hayatı

Bitlis'te, 24 Ekim 1924 tarihinde dünyaya gelen Fuat Sezgin, ortaokul ve lise eğitimini Erzurum'da almıştır. Matematik okuyup, mühendis olma düşüncesi ile 1943 yılında İstanbul'a doğru yol almıştır. Alman Şarkiyatçı Helmut Ritter'in verdiği bir seminere katılan Sezgin'in bu konuşma sonrasında İstanbul'a gelme amacı tamamen değişmiştir. İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü'ne kayıt olma düşüncesi içerisinde olan Sezgin'i önüne çıkan hiçbir zorluk vazgeçirememiştir. 21. yüzyılın en büyük İslâm Bilim Tarihçisi olma yolundaki ilk adımı da böylece atmıştır.

1* Yüksek Lisans Öğrencisi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, dilefza_44@hotmail.com.

Eğitim hayatı boyunca ilk başta Arapça olmak üzere pek çok yabancı dil öğrenmiştir. *"Bedi' İlminin Tekâmülü"* konulu yüksek lisans tezinden sonra *" Ebû Ubeyde Me'mar ibn el-Müsennâ'nın Mecâzu'l-Kur'ân'ındaki Filolojik Tefsiri"* konusundaki ikinci bir tez daha hazırlamıştır. Buhârî'nin kaynakları isimli doktora tezi ise 1956 yılında yayımlanmıştır.

Türkiye'deki 1960 askeri darbesi sebebiyle ülkeyi terk etmek zorunda kalan Sezgin, Frankfurt'ta eğitim hayatına devam etmiştir. Burada *"Câbir ibn Hayyân"* konulu ikinci bir doktora tezi hazırlamıştır. 1966 yılında ise aynı üniversitede profesör olmuştur.

Fuat Sezgin, pek çok farklı konuda, muhtelif dillerde, ciltlerce kitap yazmış, ömrünün son demlerine kadar gününün yaklaşık 17 saatini araştırma çalışmalarına ayırmıştır.

Prof. Dr. Fuat Sezgin, İslâm Bilim tarihi kitaplarında anlatılan aletlerden 30 tanesinin modelini yapmak düşüncesi ile çalışmalara başlamış, sonuçta 800'den fazla aletin modelini yapmıştır. Bu eserler Frankfurt'taki İslâm Bilim Tarihi Müzesinde sergilenmektedir. 700 eserin bulunduğu ikinci bir müze ise İstanbul/Gülhane Parkı içerisinde bulunmaktadır. *"İslâm'da Bilim ve Teknik"* isimli 5 ciltlik katalog ile de bu müzelerdeki eserler, Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca dillerinde Sezgin tarafından detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı 2010 yılında kurulmuş, 2013 yılında ise Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nde Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Enstitüsü, lisans ve yüksek lisans düzeyinde öğrencileri ile öğretim hayatına başlamıştır [2]

Resmi gazetede yayımlanan 2018/6 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile 2019 yılı, 30 Haziran 2018 tarihinde vefat eden Sezgin'e ithafen, "Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı" olarak ilan edilmiştir.

Sezgin, 93 yıllık ömrünün son anına kadar ilmi çalışmalarını devam ettirmiş, tarihin tozlu raflarında saklı kalan pek çok bilgiyi de gün yüzüne çıkarmıştır. Bu bilgilerden bir tanesi de Müslüman coğrafyacılar tarafından yapılan dünya haritalarıdır. Abbasi Halifesi Me'mun tarafından yaptırılan haritanın kaybolduğu varsayılmakta idi. Kaybolduğu düşünülen bu harita, 1984 yılında Topkapı Saray'ındaki III. Ahmet Kütüphanesi'nde[3] Sezgin tarafından yapılan çalışmalar es-

2 Sezgin, Fuat, "İslâm Bilim Tarihi Konferansları I", *İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı*, 2017, 7-11

3 Eyice, Semavi, "Ahmed III Kütüphanesi", *DİA,* İstanbul 1989, II, 40

nasında, İbn Fazlullah el-Ömerî'nin *Mesâliku'l-Ebsar* isimli ansiklopedisinin ilk cildinde keşfedilmiştir.[4] Stazburg Üniversitesinin kütüphanesinde 428/1036 yılından kalma bir el yazması kitapta ise Ebû Ca'fer Muhammed b. Musâ el-Hârizmî tarafından oluşturulan Me'mun coğrafyasının koordinat sistemi bulunduğunu ortaya çıkramıştır. Sezgin, Hârizmî isimli şahsın Me'mun dönemindeki coğrafyacı Hârizmî ile aynı kişi olup olmadığına dair şüphelerinin bulunduğunu dile getirmiştir.[5]

Halife Me'mun Coğrafyacıları ve Dünya Haritası

İslâm'ın zuhurundan sadece birkaç yüzyıl sonra pek çok Müslüman seyyahın olduğu görülmektedir. Bu seyyahların ortaya çıkması ile birlikte coğrafi eserlerin yazılmasında da "rihle"[6] ismi verilen, ilim öğrenmek maksadıyla yapılan yolculukların etkisi azımsanmayacak derecededir. Müslüman coğrafyacılar arasında coğrafya ekolünün kurucusu olarak ise Ebû Zeyd el-Belhî gösterilmektedir.[7]

H. 198 yılında Abbasi devletinin 7. Halifesi olarak biat edilen el-Me'mun b. Harun er-Reşîd, halifelik makamında bulunduğu süreç boyunca gerçekleştirdiği ilmi faaliyetler ile sonraki dönemlere ışık tutmuştur.[8] Bağdat kentinde kurduğu "İlk ilimler Akademisi Beytü'l-Hikme'de" başta farklı ülkelerden getirtilen kitapların Arapçaya tercümesi olmak üzere pek çok ilmi faaliyet gerçekleştirilmiştir.[9] Araplar haritacılığa dair ilk bilgilerini de burada Yunancadan tercüme edilen coğrafya kitaplarından öğrenmişler ve dünyanın yuvarlak olduğu bilgisini de yine yunanlılardan almışlardır. Bu kütüphanedeki bilginler tarafından, Ptoleme'nin *Almagest* isimli coğrafya kitabı, Abbasi devlet adamı Yahyâ b. Hâlid el-Bermeki'nin teşvikiyle Arapçaya çevrilmiş, daha sonra başka bilginler tarafından tekrar incelenip ikinci bir çevirisi yapılmıştır.[10]

---

4 Sezgin, Fuat, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür Aş. Yayınları, İstanbul 2008, III, 21, Sezgin, Fuat, "Me'mun Coğrafyacılarının Dünya Haritasına Göre Yeryüzü", *Fikriyat,* 2017.

5 Sezgin, "Me'mun Coğrafyacılarının Dünya Haritasına Göre Yeryüzü*,* 2017.

6 Hatiboğlu, İbrahim, "Rihle", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 106.

7 Kutluer, İlhan, "Ebû Zeyd el-Belhî", *DİA*, İstanbul 1992, V, 412.

8 Detaylı bilgi için bkz. Bozkurt, Nahide, *Halife Me'mun Dönemi ve İslâm-Kültür Tarihindeki Yeri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.

9 Erdem, Gazi, "İslâm Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi: Betü'l-Hikme", *Dini Araştırma Dergisi*, 2013, XVI, 58-59.

10 Sezgin, "İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihine Bir Bakış", *İslâm Bilim Tarihi Konferansları*, II, İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2017, 50, Sezgin, Fuat, İslâm Uygarlığında Astronomi, Coğrafya ve Denizcilik, İstanbul, Boyut Yayıncılık, 16.

Alman filozof Emanuel Kant, coğrafya bilimini fiziki coğrafya, matematik coğrafya, siyasi coğrafya, ekonomik coğrafya, uygulamalı coğrafya gibi alt dallara ayırmıştır.[11] Müslümanların yunanlılardan öğrendiği coğrafya ise matematik olarak isimlendirilen coğrafyadır ki bu da enlem ve boylam derecelerine göre yeryüzünün ölçülerini kâğıtlara aktarma esasına dayanmaktadır. Yunanlılar, boylam derecelerinin ölçümünü, ay tutulmasının eş zamanlı gözlemi yoluyla elde etmişlerdir. Bu şekildeki bir gözlem yoluyla çizilen haritada ise çok bariz hataların meydana gelmesi kaçınılmaz olmuştur.[12]

İlime büyük önem veren Halife el-Me'mun, 70 kadar bilim adamından oluşan bir ekip kurarak onlara yeni bir dünya haritası çizmek gibi çığır açıcı, büyük ve önemli bir görev vermiştir.[13] Dünya haritası çizimiyle görevlendirilen bilim adamları arasında dönemin önde gelen coğrafyacı ve astrologları bulunmaktadır. Beytü'l-Hikme'nin önemli astrologlarından biri olan ve aynı zamanda Bağdat'taki Şemmâsiye ve Dımaşk'taki Kâsiyûn rasathanelerin yöneticisi Yahyâ b. Ebû Mansûr'un da[14] bu grubun içinde olma ihtimali yüksektir. Yahyâ b. Ebû Mansûr'a Halife Me'mun tarafından verilen görevlerden biri de, Ptoleme'nin kitabındaki verileri kontrol etmektir. Yaptığı araştırmalar sonucunda Ptoleme'nin yöntemlerinden daha farklı bir yöntemle güneş ve ay tutulmalarının zamanını belirlemiş ve bu bilgileri de *ez-Zîc el-Me'munî el-Mümtehan* isimli bir kitapla halifeye sunmuştur. Meridyen derecesini ölçmede yeni bir yöntem geliştiren Sind b. Ali'nin de bu grupta olmasını gerektirecek bilgiler mevcuttur. Dünyanın yarıçapını matematiksel olarak, deniz seviyesinden yüksek bir yerde güneşin batışını ölçerek hesaplamıştır. Halife tarafından bu görev Sind b. Ali'ye Bizans seferi sırasında verilmiştir. [15] Cebir ilminin kurucusu, matematikçi, astronom ve coğrafyacı olan Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî'nin[16] de bu dönemde yaşadığı ve Beytü'l-Hikme'de görev yaptığı gerçeği göz önüne alınırsa, onun da bu listede isminin bulunması yadsınamaz bir gerçektir. Harezmî ise kutup yüksekliğini ve enlem derecesini belirlemede farklı bir yöntem geliştirmiştir.[17] Bunun yanı sıra Hârizmî tarafından, Ptoleme'nin Coğrafya kitabından da etkilenerek *Kitab-u Suret ve'l-Ard (Yer'in şekli üzerine)* ismiyle bir kitap

11 Üçışık, Süheyla, Demirci, Ali, "21. Yüzyılda Çağdaş Coğrafya Bilimi ve Temel Unsurları", *Marmara Coğrafya Dergisi*, İstanbul 2002, V, 121.
12 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, III, 10.
13 Sezgin, Fuat, "İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihine Bir Bakış", 51.
14 Unat, Yavuz, "Yahyâ b. Ebû Mansûr el-Müneccim", *DİA,* İstanbul 2013, XLIII, 242.
15 Sezgin, İslâm Uygarlığında Astronomi, Coğrafya ve Denizcilik, 16.
16 Fazlıoğlu, İhsan, "Hârizmî", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 224-227.
17 Sezgin, İslâm Uygarlığında Astronomi, Coğrafya ve Denizcilik, 16.

yazılmıştır. Bu kitapta önemli bölgelerin enlem ve boylamlarının listesi bulunmaktadır. 1. bölüm kentleri, 2. bölüm dağları, 3.bölüm denizleri, 4. bölüm adaları, 5. bölüm çeşitli coğrafi bölgelerin belli başlı noktalarını, 6. bölüm ise akarsuları içermektedir. Yedi iklim sistemine göre düzenlenmiş olan bu kitap, daha sonraki dönemlerde yapılan çalışmalara öncülük etmiştir.[18]

Halife Me'mun, emrindeki astronom ve coğrafyacılara yeryüzünün boyutlarının ölçülmesini emretmiştir. Bu görev için iki farklı grup, iki ayrı mekânda ölçümler yapmıştır. Rakka ve Tedmur arasında yapılan ölçümler Sind b. Ali ve Mervezî tarafından yapılmış, Sincar ovasındaki ölçümleri ise Usturlabî[19] ve Buhtarî yapmıştır. Bazı aletlerin yanı sıra ip ve çubuklardan da faydalanılarak güneşin yüksekliği ve öğlen çizgisi belirlenmiştir. Yapılan ölçümler sonucunda ekvatorun uzunluğuna dair elde edilen bilgi ile günümüzde kabul gören ölçüler arasında çok küçük bir fark bulunmaktadır. Bu çalışmalar neticesinde ekvatorun uzunluğu 40.000 km. olarak bulunmuştur, güncel veriler de ise ekvator uzunlu 40.075 km. olarak bildirilmektedir.[20]

Me'mun coğrafyacıları dünya haritasını yaparken ana kaynak olarak Marinos (m.s.2 yy. ilk yarısı) ve Ptoleme'nin (m.s. 2 yy. ikinci yarısı) coğrafyasını kullanmışlardır. Bu iki temel kaynakla birlikte yapılan jeodezik ölçümler ve astronomik-matematiksel bilgiler harmanlanarak çalışılmıştır.[21] Yaşanılan dönemde merkez olarak Bağdat kabul edildiğinde Güney ve Orta Aysa, Doğu ve Kuzey Afrika'nın gözlemlenip, ölçümlenerek bu haritanın oluşturulmuş olma ihtimali dönem şartlarına bakıldığında mümkün gözükmektedir.[22] Kaynak olarak kullanılan Ptoleme'de Hint ve Atlantik okyanusları birer iç deniz olarak tasvir edilmelerine karşın Me'mun haritasında bu yanlış düzeltilmiştir. Yine Ptoleme'de 62 veya 63derece olarak bulunan Akdeniz ekseninin boylamı, 52 derece olarak hesaplanmıştır. Avrupa'nın ve Asya'nın kuzeyden, Afrika'nın güneyden dolaşılınabilir olması da bu haritanın önemli hususlarından biridir.[23] Günümüze ulaşan haritaya bakıldığı zaman dünyanın ada biçimi gösterilmek için açık mavi ile gösterilen okyanus koyu mavi bir su kütlesi ile çevrelenmiştir. El-Bahru'l-Muhit'in (açık mavi okyanus) etrafındaki koyu mavi suların gemi ile aşılamayan okyanusu temsil ettiği düşünülmektedir.[24]

18 Topdemir, Hüseyin Gazi," İslâm Dünyasında Coğrafya", *Bilim ve Teknik Dergisi*, Haziran 2012, 91.

19 Usturlabî ismiyle meşhur olan Meryem el-İcliyye bu dönemde değil, 10. yy. yaşamıştır. Topdemir'in "Usturlabî" olarak zikrettiği isim başka bir şahıs olmalıdır.

20 Topdemir, age., 90, Sezgin, İslâm Uygarlığında Astronomi, Coğrafya ve Denizcilik, 16.

21 Sezgin, İslâm Uygarlığında Astronomi, Coğrafya ve Denizcilik,188, Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, III, 24.

22 Sezgin, İslâm Uygarlığında Astronomi, Coğrafya ve Denizcilik, 191, Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, III, 24-25.

23 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, III, 25.

24 Sezgin, İslâm Uygarlığında Astronomi, Coğrafya ve Denizcilik,191.

el-İdrîsî'nin Dünya Haritası

Me'mun coğrafyacılarının dünya haritası el-İdrîsî tarafından çizilen haritaya kaynaklık etmiştir. H. 493-560 yılları arasında yaşayan, el-İdrîsî ismiyle meşhur olan Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdillah b. İdrîs eş-Şerîf es-Sebtî es-Sıkillî, İslâm Coğrafyacısı ve botanik âlimidir. Sicilya Norman Kralları II. Roger ve I. Guillaume için çalışmıştır. El-İdrîsî tarafından II. Roger'e sunulmak üzere kaleme alınan *Nüzhetü'l-Müştak fi'İhtirakı'l-Âfâk* Ortaçağ İslâm dünyasında yazılmış dünyanın sistematik coğrafyası hakkındaki en geniş bilgiler içeren kitaptır. Bu kitapta dünya ekvatorla ikiye ayrılmış şekilde gösterilmiş, sıcak oluşundan mütevellit güney yarım kürenin yaşam için uygun olmadığı bilgisi verilmiştir. Kuzey yarım küre ise yedi iklim şeklinde bölgelere ayrılmıştır.[25] *Nüzhetü'l-Müştak*'ta 70 dikdörtgen parça halinde verilen bir dünya haritası mevcuttur. Bu dikdörtgen parçalardan hareketle el-İdrisi'nin dünya haritasının yuvarlak değil de dikdörtgen olduğu görüşü iddia edilse de el-İdrîsî'nin kitabının yazmasında bu haritanın daire biçiminde olduğu bizzat kendisi tarafından zikredilmiştir.

Doğa bilimlerine ilgisi olan Norman Kralı II. Roger el-İdrîsî'yi bir dünya haritası yapması için Kuzey Afrika'dan yanına getirtmiştir. Gümüş bir levhanın üzerine nakşedilen bu dünya haritası yapımında model alınan Me'mun coğrafyacılarının dünya haritasından farklı olarak bazı yanlışlıklar içermektedir. Haritanın derece ağı eş uzaklıklı olarak çekilmiş yedi iklim çizgisiyle verilmiştir. 548/1154 yılında tamamlanan haritadaki bu yanlışlık bir tarafa bırakıldığında Akdeniz hakkında daha düzgün bilgiler verilmiş, Asya ise daha detaylı bir şekilde çizilmiştir.

II. Roger'in ölümünden sonra tahta geçen I. Wilhelm döneminde çıkan bir isyanda haritanın yapımının üzerinden henüz altı yıl geçmiş olmasına rağmen, isyancılar tarafından bir "metal" olarak görülmüş ve isyancılar tarafından parçalara ayrılarak paylaşılmıştır.[26]

Üzerinden çok bir zaman geçmiş olmamasına rağmen ilmi değerinin hiçe sayılıp sadece bir maden olarak görülen bu harita, bilimin ehil olmayan insanların elinde değerini yitirdiğini bir kez daha gözler önüne sermiştir.

25 Şeşen, Ramazan, "İdrîsî Şerîf", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 493.
26 Sezgin, İslâm Uygarlığında Astronomi, Coğrafya ve Denizcilik, 177.

Sonuç

Arap yarımadasının Hicaz bölgesinde başlayan İslâm devrimi aradan henüz birkaç yüzyıl geçmesine rağmen çok büyük bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu hızlı yayılış beraberinde bazı zorlukları da getirmiştir. Fethedilen bölgelerin din-dil-ırk-kültür gibi farklılıklarının yanı sıra coğrafi açıdan da farklı oluşu bu konuda da bilgi edinilmesi gerekliliğini zorunlu hale getirmiştir. Halife Me'mun'un dünya haritası yaptırmasının nedenlerinden biri olarak bu gerekçe sunulabilir. Hızla yayılan İslâm coğrafyasında kıblenin daha rahat bulunabilmesi de bu haritanın yapılmasındaki nedenler arasında zikredilebilir. Halife Me'mun'un ilime gösterdiği hassasiyetin en önemli neden olarak zikredilmesi uygun gözükmektedir.

Yapılan bu çalışmalar göstermektedir ki Müslümanlar sanılanın aksine h.2. yüzyıl gibi çok erken bir dönemde Japon adalarından bile haberdardılar.

1. İstanbul Gülhane Parkındaki, İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi Girişinde Bulunan Halife Me'mun Dönemi Dünya Haritasından Kopyalanarak Yapılan Dünya Maketi

2. Halife Me'mun coğrafyacılarının yaptığı haritanın, günümüze ulaşan bilgiler neticesinde, Fuat Sezgin tarafından çizimi

3. El-İdrîsî tarafından Gümüş Levhaya Yapılan Dünya Haritasının İstanbul Gülhane Parkı İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'ndeki Maketi

Kaynakça

Bozkurt, Nahide, *Halife Me'mun Dönemi ve İslâm-Kültür Tarihindeki Yeri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.

Erdem, Gazi, "İslâm Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi: Betü'l-Hikme", *Dini Araştırma Dergisi*, 2013, XVI, 57-77.

Eyice, Semavi, "Ahmed III Kütüphanesi", *DİA,* İstanbul, 1989, II, 40-41.

Fazlıoğlu, İhsan, "Hârizmî", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 224-227.

Hatiboğlu, İbrahim, "Rihle", *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 106-108.

Sezgin, Fuat, *İslâm Uygarlığında Astronomi, Coğrafya ve Denizcilik*, Boyut Yay., İstanbul.

----------, "İslâm Bilim Tarihi Konferansları I", *İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı*, 2017.

----------, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür Aş.Yay., İstanbul, 2008, I-V.

----------, "Me'mun Coğrafyacılarının Dünya Haritasına Göre Yeryüzü", *Fikriyat,* 14 Ağustos 2017.

Şeşen, Ramazan, "İdrîsî Şerîf", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 293-395.

Topdemir, Hüseyin Gazi," İslâm Dünyasında Coğrafya", *Bilim ve Teknik Dergisi*, Haziran 2012, 88-92.

Unat, Yavuz, "Yahyâ b. Ebû Mansûr el-Müneccim", *DİA,* İstanbul 2013, XXXXIII, 242.

Üçışık, Süheyla, Demirci, Ali, "21. Yüzyılda Çağdaş Coğrafya Bilimi ve Temel Unsurları", *Marmara Coğrafya Dergisi*, İstanbul, 2002, V, 117-133.

FUAT SEZGİN'İN İSLÂM BİLİMLERİNE BAKIŞ PROJELERİNDE ASTRONOMİ

Büşra Güler[1*]

Günümüz dünyasında gelinen uygarlık düzeyine, insanlığın yaşamları boyunca birbirleriyle etkileşim içerisinde olmaları ve ortak arayışları sonucunda ulaşılmıştır. Bu sebepten bilim ve teknoloji alanında kaydedilen başarılar herhangi bir coğrafya veya kültürle sınırlandırılamaz. İnsanlık, ufuk açan yeniliklere farklı uygarlıklarla paralel arayışlar içerisinde olunması sonucunda kavuşmuştur. Bu nedenle bilim ve teknolojinin gelişim sağladığı bu düşünce yapısının evrensel bir kazanım olduğu ifade edilmektedir.

İslâm medeniyeti de bu kazanımlar doğrultusunda büyük atılımlar gerçekleştirerek insanlığa miras olacak önemli bilim adamları yetiştirmiştir. Astronomi, Tıp, Matematik, Geometri, Kimya, Coğrafya ve pek çok alanda başarı sağlanması ile birlikte İslâm dünyası, insanlık adına ciddi bilimsel sıçramalara imza atmıştır. Bu noktada İslâm medeniyetinin kâşifi, değerli Türk bilim adamı Prof. Dr. Fuat Sezgin'in uzun yıllar boyunca keşfini sürdürdüğü bilim ve teknoloji incelemeleri fazlasıyla önem arz etmektedir. Kendisi, İslâm medeniyetinde batı merkezli bilim anlayışına eş değerde başarı, çalışma ve incelemelerin varlığına dikkat çekmiştir. Nitekim Fuat Sezgin'in, İslâm bilim ve kültürünü dünyaya tanıtmak için yıllar süren çalışmaları neticesinde ortaya koyduğu projeleri İslâm dünyasında da tarihi bir uyanışa vesile olmuştur.

1* Doktora Öğrencisi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi Ana Bilim Dalı, busraguler10@gmail.com.

İslâm dünyasında bilimsel çalışmaların öncülüğünü astronomi yaparken Müslümanların astronomi araştırmaları, onların ihtiyaçları ve merakları sonucunda doğmuştur. Gökyüzünü incelemek için kurdukları rasathanelerde ekip halinde çalışan gökbilimciler ise gezegenleri, yıldızları ve doğa olaylarını detaylı şekilde incelemişlerdir. Türk-İslâm dünyasında astronomideki gelişmeler, özellikle Bağdat'ta, Şam'da ve Buhara'daki rasathaneler, astronomi cihazı buluşları, astronomi hakkındaki bilgileri ile batıya öncülük etmiştir. Bu nedenle Fuat Sezgin, Beyrûnî, Hârizmî, Bitruci, Uluğ Bey ve Ali Kuşçu gibi ünlü gökbilimcilerin başarılarının altını çizerek Türk-İslâm astronomi çalışmalarını bir araya toplamıştır. Bu çalışmada Fuat Sezgin'in İslâm dünyasına kazandırdığı projelerinde de yer alan Türk- İslâm astronomisinin dünya bilim tarihindeki yerinin tespiti ve bilgilerin aktarılması hedeflenmektedir.

1. İslâm Dünyasında Astronomi

Astronomi, "gökküresi bilimi" anlamlarında kullanılan ilm-i felek terimi ile İslâm dünyasında "felekiyyât, ilm-i nücûm-i ta'lîmî, sınâat-i nücûm, sınâat-i tencim, ilm-i hey'e, ilm-i hey'eti'l-âlem" terimleri ile bilinmektedir. Astronomi bilimi, Fârâbî'nin aklî ilimler tasnifine mekânik ve optiği eklenmesiyle birlikte çok erken dönemlerde astroloji ile ayırt edilmiştir. İlm-i felek üç ana dala ayrılarak incelemeler bu başlıklar altında toplanmıştır. Bunların ilki, feleklerin yapısı, yıldızlar ve sayıları, burçlar, büyüklükleri ve birbirlerine olan mesafeleri ile hareketlerini kapsamaktadır. İkinci olarak takvimlerin düzenlenmesi, astronomi cetvellerinin kullanımı ve tarihlerin tespitidir. Üçüncü dal ise burçların ortaya çıkışı, feleklerin dönüşü ve yıldızların hareketi sonucu dünyada yaşanabilecekler hakkında bilgi sahibi olmak için incelemelerde bulunulması olmuştur.[2]

İslâm öncesi dönemde Araplar yıldızlar hakkında zengin bilgi birikimine sahipken o dönemde bilimsel bir astronomiden söz etmek mümkün değildir. İslâm astronomi tarihindeki dört aşamadan ilki, İslâm öncesi ve İslâm'ın başlangıç yıllarındaki ilm-i felek çalışmaları olmuştur. Bu süreçte gökyüzünün incelenmesi sonucunda yazılan şiirlerde oldukça fazla bilgiye yer verilmiştir. Erken dönem Arap-İslâm şiirlerinde 300'den fazla yıldız adı kaydedilmiştir.[3] Arap şiirlerinde Süreyyâ yıldızından bahsedilen 421 şiirin yirmi altısı H. 132/ M. 750 yılından öncesine ait olup, aynı oranda H. 132-287/ M. 750-900 yılları arasında yazılan şiirler

2 Fehd, Tevfik, "İlm-i Felek", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 126-129.

3 Sezgin, Fuat, İslâm'da Bilim ve Teknik, I-V, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., İstanbul 2008, 3.

için de geçerli olmuştur.[4] Bahsi geçen bu şiirlerde tahmin edileceği üzere gökyüzünün durumu, yıldızların hareketleri, göğün güzellikleri ile incelemeler ışığında varılan meteorolojik sonuçlardan bahsedilmiştir. Bununla birlikte Araplar, sabit yıldızlardan hava durumu hakkında bilgi edinmek dışında özellikle geceleri çölde yön bulurken ve mevsimleri belirlemekte de gözlemlerini kullanmışlardır. Bu süreçte Araplar, astronomiye bilimsel olarak bakmamakla birlikte hava durumu ve iklim hakkında bilgi edindikleri, halk astronomisi ve meteoroloji bilgisi adı altında ilm-i envâ denilen bir ilim dalı geliştirmişlerdir.[5]

İslâm bilim dünyasında VIII. yüzyılda Hindistan'dan getirilip Arapçaya tercüme edilen iki astronomi kitabının etkisi ile Müslümanlar astronomi ile ilk kez bilimsel temasa geçmişlerdir. Gök hareketlerinin geometrisi hakkında kendilerini geliştirecekleri bilgilere Yunan kaynaklarından ulaşmışlardır. Daha sonra Müslümanların ibadetlerini doğru bir şekilde gerçekleştirmek için açtıkları muvakkithanelerde astronomi eğitimi de verilirken bu kurumlar gözlemevi vazifesi görmüştür.[6] Özellikle Abbasiler döneminde önemli çalışmalara imza atılmıştır. Halife Me'mûn döneminde dünyanın çapının ve çevresinin ölçülmesi gibi çeşitli araştırmaları yapabilecek düzeyde astronom ile alete sahip olmuşlardır.[7]

Astronomi hakkındaki en büyük tanık ise, II. (VII.) yüzyıl başlarında, M. 711-715 yılları arasında yapılan Batı Ürdün'de Emeviler'e ait Kusayru Amre Sarayı'nın büyük salonunu kapatan kubbesi olmuştur. Bu kubbeye işlenen haritada yaklaşık 400 yıldız, burç kuşağı (Zodyak) ile takımyıldızları koordinatları ile verilmiştir.[8] İlk Müslümanların envâ bilgileri dışında astronomi ile ilgilenmedikleri kaydedilmiştir. Nitekim Kur'an'da gök cisimlerine çok fazla değinildiği bilinmektedir. Kur'an'da el-felek kelimesi, güneş, ay ve yıldızların içinde yüzdüğü gök küre anlamında kullanılırken, günleri, geceleri ve yılları hesaplamak için aydan yirmi altı güneşten ise otuz iki defa bahsedilmiştir.[9] Bu bilgiler ışığında Müslümanların kozmoloji ile ilgili ilk bilgilerini Kur'an'dan öğrendikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca astronomi alanında gelişmeye gitmemelerine sebep olarak da bu teolojik anlayıştan ayrılmak istememeleri gösterilebilir.

4 Fehd, XXII, 126-127.

5 Çelebi, Muharrem, "Envâ", *DİA*, İstanbul 2000, XI, 257-258.

6 Unat, Yavuz, "İslâm'da ve Türklerde Zaman ve Takvim", Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi, İstanbul 2004, 15-16.

7 Kaya, Seyfettin, "Ortaçağ'da Arap-İslâm Dünyasında Astronomi Bilimi", Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6/2, Bitlis 2017, 358.

8 Sezgin, Fuat, İslâm'da Bilim ve Teknik, II, çev. Abdurrahman Aliy, Türkiye Bilimler Akademisi ve T.C. Kültür Bakanlığı Ortak Yayını, Ankara 2007, 3-4.

9 Bakkal, Ali, "İslâm Astronomi Tarihinde İbn Rüşd", *Diyanet İlmi Dergi*, 2012, 48/3, 197-198.

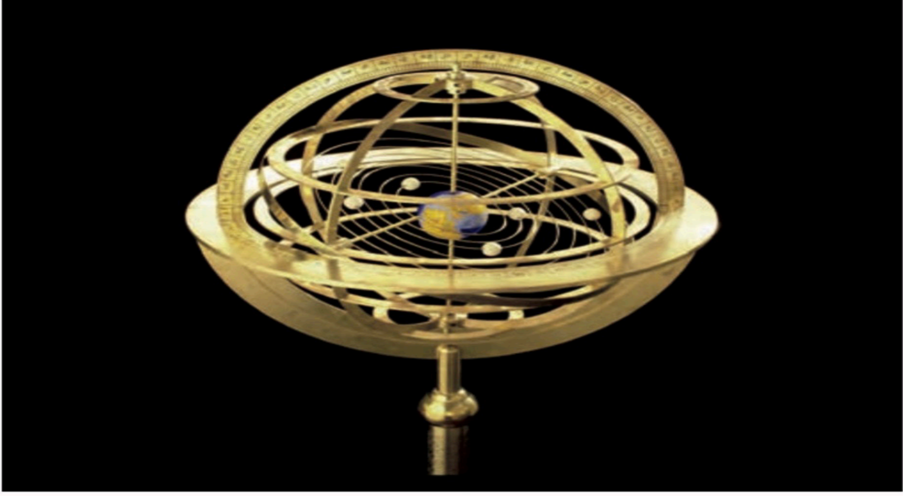
Ayrıca Hz. Muhammed'in ibadet zamanlarının öneminin altını çizmesi sonucunda Müslümanlar astronomi bilimine daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Bu durum Müslümanlar arasında bilimsel astronominin gelişimi doğrultusunda atılan önemli bir adım niteliğindedir.[10] Anlaşılacağı üzere bu dönemde astronomi sadece olgu bilgisinin kazanılması, dinin problemlerinin çözülmesi ve adlandırılması için önemli bir adım atılmıştır.

İslâm'ın ilk yüzyılında geçmiş kültür temsilcileri karşılaşmış oldukları yeni kültür içerisinde bilimsel etkide bulunduklarının en büyük kanıtı evrensel bilgin el-Birûnî'nin parşömen üzerine çizmiş olduğu astronomik çizelgeler olmuştur.[11] El-Birûnî eserinde Emevi prensi Halid b. Yezid'in I./ VII. yüzyılın son yarısında astronomik öğelerin eksik olmadığı Ptoleme'in Kitab es-Semere kitabını Arapçaya çevirttiğinden bahsetmiştir. Prof. Sezgin, astronomi eserinde Aristoteles ve Ptoleme'nin anlatımlarıyla Aristoteles'in adı altındaki Kitab el-'Âlem, Hişâm b. Abdülmelik döneminde Arapçaya çevrildiği için aydınlatıcı olduğunu belirtmiştir.

2. Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Gözüyle Astronomi

Prof. Sezgin, İslâm'da Bilim ve Teknik kitabında dünyanın kendi ekseni etrafında döndüğüne inanan Arap-İslâm astronomlarında Ebû Sa'id Ahmed b. Muhammed es-Siczî'nin Planetaryumu ile astronomi ilmine giriş yapmıştır. Ayrıca es-Siczî'nin dünyanın döndüğü prensibine dayanan kayık şeklinde bir usturlap yaptığı bilgisini el-Birûnî vermiştir. Bu bilgiden hareketle Prof. Sezgin, eserinde es-Siczî'nin dünyanın kendi etrafında dönüşünün tasavvurunu yansıtan bir model meydana getirmiştir. Eserde yer alan bir diğer model ise, 'Abdurrahmân b. Ömer b. Muhammed eş-Şûfî'nin Gök-Küresi olmuştur. Modern araştırmalar tarafından Ptoleme ve Argelander ile birlikte sabit yıldızlar astronomisi alanında üçüncü büyük bilgin olarak nitelendirilmektedir. Aslında bir çağdaşının bildirdiği üzere eş-Şûfî, devlet adamı 'Adudeddevle için gümüşten bir gök küresi yapmıştır. Eserde Prof. Sezgin tarafından modellenen gök kürede her bir takımyıldızı için iki şekil, bu şekillerden biri takımyıldızını yatay düzlemden itibaren, diğeri ise yatay düzlemin kopya kâğıdıyla elde edilen yansıma resmi olacak şekilde yapılmıştır. Bu çalışmaların sergilenmesinden sonra Coronelli'nin Gök-Küresi'nin kopyasına da değinilmiştir.

10 Kaya, 368.
11 Sezgin, Fuat, İslâm'da Bilim ve Teknik, 4.

es-Siczī'nin
Planetaryumu

Modelimiz: Pirinç ve ahşaptan yapılma, boyalı; meridyen halkası teğetsel hareketli. Eksensel olarak döndürülebilir yerküre çevresinde 7 gezegen 23,5° lik bir eğimle sıralanmıştır. Yeryüzünü biz Me'mûn-Küresi ile gösteriyoruz. Boyu: 1,63 m.

Modelimiz: Pirinç küre, çap: 50 cm, döndürülebilir bir biçimde, üzerinde yıldız pozisyonlarının koordinatlarının okunabildiği masif bir sehpaya oturtulmuştur. Yıldızlar gümüş renginde. Sayısal değerler Arapça harfler (yani ebced sayılarıyla) verilmektedir

'Abdurrahmân b. Ömer b. Muhammed eş-Şûfî'nin Gök-Küresi, (Sezgin, 17.)

Bu modellemelerin ardından astronomi bilimi için oldukça önem arz eden, öncüleri Bağdat ve Şam'da bulunan rasathaneler konusuna geçilmiştir. Gözlem evlerinin kuruluş gerekçeleri arasında zic hazırlama, gök cisimlerinin hareketlerinin gözlemlenmesi ile birlikte elbette bilime olan merak ve gök cisimlerinin hareketleri hakkında bilgilenme arzusu yer almaktadır. İslâm'da kurulan düzenli iki rasathaneden biri Bağdat'ın Şemmâsiyye semtinde, diğeri ise Şam'ın kuzeyinde Kâsiyûn tepesinde yer almıştır. Şam'daki rasathane Halife el-Me'mûn'un hilafetinin son beş yahut altı yılında inşa edilmiştir. Çünkü Halife el-Me'mûn, konuyla ilgili olup, kendisi için önemli astronomik gözlem ve ölçümleri bizzat düzenleyerek rasathane fikrini gerçekleştirmiştir. Özellikle genişleyen aletler dairesi, ölçüm araçları ve bunların her geçen gün biraz daha gelişmesi astronomi için gerekli olan bir binanın hazırlanmasını mecbur kılmıştır.[12] Bahsi geçen her iki rasathane de eş zamanlı kurulduğu için astronomların eş zamanlı gözlemler yürüterek bağımsız bir şekilde karşılaştırmalı veriler elde etmeyi amaçladıkları düşünülmektedir. Astronomların çalışmalarının sadece gökyüzünü inceleyip gözlem yapmak ve yıldızları keşfedip onları adlandırmak olduğu düşünülse de gözlem aletleri icat edip onların iyileştirilmesiyle de ilgilenmişlerdir.

Rasathanelerin ilk ardılı 1,5 yüzyıl sonra ortaya çıkan Büveyhi Hükümdarı Şerefüddevle Ebû el-Fevâris Şîrdîl tarafından H. 378/ M. 988 yılında Bağdat'ta kurulmuştur. Kurucusunun amacı ve arzusu doğrultusunda inşa edilen bu rasathanede gökyüzünün ve gezegenlerin astronomik gözlemleri, el-Me'mûn dönemine benzer şekilde çok ileri bir seviyede yürütülmüştür.

Jaipur Rasathanesi (Sezgin, 72.)

12 Sezgin, 19.

Eserde rasathanelere genel hatlarıyla değindikten sonra rasathanelerin tek tek geniş açıdan incelendiği görülmektedir. Rey (Eski Tahran) Rasathanesi[13], ‘Alâ‘ud-devle'nin Hemedân'da kurduğu Rasathanesinin ana aleti[14], Merâga[15], İstanbul[16] ve Hven Rasathaneleri[17] ve bu rasathanelerde kullanılan aletler modellemeleri ile birlikte detaylı olarak açıklanmıştır. Bu çalışmalar Prof. Sezgin'in astronomi biliminde İslâm dünyasında yaşanan gelişmeleri ve astronomların ileri seviyedeki farkındalıklarını açığa çıkarma arzusu sonucunda ortaya çıkmıştır. Kronolojik olarak Semerkant Rasathanesi[18], Hindistan Moğol İmparatorluğu'nda Rasathaneler; Jaipur

13 Dönemin en önemli matematikçi ve astronomu olan Abû Hâmid b. el-Hıdr el-Hucendî, Ptoleme ile Hint kaynaklarında verilen bilgilerin kendi dönemine gelinceye kadar ekliptik eğim değerlerinin küçüldüğünü görünce harekete geçmiştir. Bilgilerini kesinliğe kavuşturmak adına Tahran'ın güneyindeki Rey kentinde Büveyhi Fahreddevle'nin yardımlarıyla kurulmuştur. Bu rasathanede gündönümlerinde Güneş'in en tepede olduğu noktayı belirlemek üzere sekstant (dairenin altıda biri kadar olan yay) imal edilmiştir. Hatta sekstanta hamisinden dolayı “Fahreddîn Sekstantı” adı verilmiştir. Bkz. Sezgin, 25.

14 Modern araştırmalar, açı ölçümü prensibi için Âle Raşadiyye aletinin ilk olarak İbn Sinâ tarafından kullanıldığını ve aleti ‘Alâ'uddevle Rasathanesi için geliştirdiğini göstermektedir. Bu alet ile gözlemi süren gök cisminin yüksekliği cetvel taşıyan her iki bacaktaki trigonometrik değer ile bulunmuştur. Üstelik İbn Sinâ aletin oturtulduğu yerin yatay şekilde olması gerektiğinin altını çizerken tesviye konusunda da renkli su doldurulan bir kap kullanılmasını önermiştir. Bkz. Sezgin, 27.

15 Eski Abbasi Rasathanesi'nin olduğu Bağdat'ın M. 1258 yılında Hülagu tarafından fethedildikten sonra Nasîreddîn et-Tûsî'ye Batı Moğol İmparatorluğu başkenti olan Merâga'ya yeni bir rasathane kurulması emri verilmiştir. Rasathane, güneyde Tebriz'den 80 km., doğuda Urmiye Gölü'ne 29 km. mesafe uzaklıkta inşa edilmiştir. Ayrıca bir meridyene paralel uzanan tepede konumlanan rasathanenin tepesi Raşad Dağı (Gözlem Dağı) olarak bilinmektedir. Bkz. Sezgin, 28-29.

16 Merâga Rasathanesi kurulduktan 300 yıl kadar yıl sonra Avrupa'nın astronomi biliminde yaşadığı sıçramaların sonucunda eriştiği yaratıcılık sürecinde İstanbul'da takriben H. 983/ M. 1575-1576 yıllarında bir rasathane kurma kararı alınmıştır. Bu karar muhtemelen Osmanlı Sultanı III. Murad'a Kahire'den gelen bilgin Takiyeddîn Muhammed b. Ma‘rûf er-Raşşâd rasathane kurma fikrini vermesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Farklı bilim dallarıyla da ilgilenmiş olan er-Raşşâd, eski astronomik çizelgelerini yeni gözlemlerle güncelleyerek büyük ebatta yeni aletlerle güzel sonuçlar elde etmeyi hedeflemiştir. Osmanlı tarihçileri ve dönem seyyahlarının ifadelerine göre İstanbul Rasathanesi, net olmamakla birlikte bugünkü Taksim Meydanı ya da meydanın yakınında bir noktada konumlanmıştır. Bkz. Sezgin, 34.

17 Hven Adası'ndaki Uranienburg Rasathanesi, Danimarka Kralı II. Friedrich bünyesinde Tycho Brahe, tarafından kurdurulmuştur. Rasathanenin öne çıkan dört aleti, her iki yöne dönebilen azimut kadranı, duvar kadranı, yıldızların birbirlerine uzaklıklarını ölçen astronomik sekstant ile ekvatoral-halkalı küre olmuştur. Nitekim bu aletlerin ilki olan her iki yöne dönebilen azimut kadranının öncüleri Merâga ile İstanbul rasathaneleridir. Ayrıca duvar kadranı da el-Battânî'nin ifadesine göre, H. IV/ M. X. yüzyılda Arap-İslâm dünyası tarafından bilinmekte olup yıldızların aralarındaki uzaklığın ölçümünde kullanılan sekstant İstanbul Rasathanesi'ne yer alan bir aletle benzerlik göstermiştir. Bkz. Sezgin, 36.

18 Semerkant Rasathanesi, Timur'un torunu Muhammed Taragay b. Sâhruh Uluğ Bey tarafından kurulmuş olup Meraga Rasathanesinden esinlenilmiştir. Ayrıca Arap-İslâm kültür çevrelerinde en ünlü rasathanelerinden olan Semerkant Rasathanesi'nin kalıntıları XX. yüzyılda ilk on yıl kadar bulunamamıştır. Rasathanede, İki Bacaklı Alet, Çemberli Alet, Ekvatoriyal Çember, İki Çember, el-Fahrî Sektantı, Azimut ve Yükseklik Belirleme Aleti, Sinüs ve ters sinüsü belirleyen alet ve Küçük Çemberli Alet olmak üzere önemli gereçler yer almıştır. Bkz. Sezgin, 71.

Rasathanesi[19] ve Delhi'deki Jantar Mantar Rasathanesi[20] sırasıyla resimler, modellemeler ve krokilerle anlatılmıştır. Ayrıca Şemmasiye ve Kasiyun Rasathaneleri ile diğer rasathanelerin inşası XVI. yüzyılın sonuna kadar sürmüştür.

İslâm dininde kıble doğrultusunun tayin edilmesi ile Hicri Kamerin aybaşlarının belirlenmesi gibi astronomi problemleri yaşanmıştır. Bahsi geçen bu problemlerin batıya yüzyıllarca etki etmiş İslâm rasathaneciliği ile astronomi biliminin gelişmesine katkısı olduğu görülmektedir.[21]

Jaipur Rasathanesi (Sezgin, 73.)

Astronomi biliminde en yaygın ve tanınan aletlerden usturlaplar, Arap-İslâm kültürüne Yunan bilimlerinin hâkim olduğu Pers ve Suriye gibi merkezlerden geçmiştir. Bu alet gökcisimlerinin konum ve yüksekliklerini gözlemlemek, ilerleyen zamanlarda geliştirilince ise güneşin batış tabloları eklenerek yön bulmak amacıyla kullanılmıştır. Usturlap, yıldızların konumlarını belirlemek ve gökcisimlerinin ya da herhangi bir yükseltinin irtifaını ölçmek için icat edilmiştir.[22]

Bilim tarihçisi olan İbn Nedîm, İskenderiyeli Theon'un bu aleti kullanımının anlatıldığı Kitâb el- 'Amal bi-l-Asturlâb'ın varlığından haberdar olup aynı eseri Ya'kûbî ayrıntılı olarak tanıtmıştır. Nitekim Prof. Sezgin, modern araştırmacıların

19 Timur'un Semerkant şehrinde Sultan Uluğ Bey ve astronomların çalışma düzenleri ve sistemleri Babür'ün Moğol İmparatorluğu'nu kurması ile birlikte Semerkant'tan Hindistan'a kaymıştır. Bu süreçte Hindistan'da yürütülen astronomik çalışmalar büyük bir kompleks olan Semerkant Rasathanesi'nden esinlenilerek Delhi, Jaipur, Benares, Ujain ve Madura şehirlerinde oldukça büyük aletleri içerek büyük rasathaneler inşa edilmiştir. Rasathanelerin kurulması 1722-1739 yılları arasında olup ilk yıllarda kurulan Jantar Mantar adlı rasathane olmuştur. Bkz. Sezgin, 72.

20 Bahsi geçen bu rasathane Hindistan'da Moğol Hükümdarlığı döneminde kurulan rasathanelerden ilki olup içerisinde Samrât Yantra, Jai Prakâs, Ram Yantra ve Misra Yantra gibi astronomik incelemeler için oldukça önem taşıyan aletlere sahiptir. Bu aletlerin aynı şekilde Jaipur Rasathanesi'nde var olduğu görülmektedir. Bkz. Sezgin, 76-77.

21 Dizer, Muammer, "İslâm Dininin Astronomi İle İlişkisi", *Diyanet İlmi Dergi (Diyanet Dergisi)*, 38/2, Diyanet İşleri Başkanlığı Dinî Yayınlar Genel Müdürlüğü, Ankara 1979, 79-107.

22 Bir, Atilla, Kaçar, Mustafa, "Usturlap", *DİA,* İstanbul 2012, XXXXII, 195-198.

Arap-İslâm astronomi çalışmalarını yürüttükleri usturlapları teknik, sanatsal ve yazın açısından yaşadığı değişimi ve gelişimi İslâm bilim tarihinin diğer alanlarından daha fazla ele aldıklarını kaydetmiştir. Bu konuda el-Bîrûnî, usturlapların, trampet biçiminde, mersin ağacı formunda ya da örümcek ağı şeklinde oldukları hakkında bilgi vermiştir.

Son olarak usturlabın Arap-İslâm kültüründe geliştirilmiş küresel ve çizgisel usturlaplardan bahsedilmektedir. Küresel usturlap, Câbir b. Sinân el-Harrânî'nin icadı olduğu kabul edilirken bu konuda gelişim gösteren diğer astronomlar arasında Habeş el- Hâsib, Kustâ b. Lûkâ, Ebû er-Reyhân el-Bîrûnî ve Ebû el-Hasan el-Marrâkuşî yer almıştır.[23] Ayrıca tanımları ve çeşitlerinin kaydedildiği usturlaplar, Prof. Sezgin'in İslâm bilim tarihine ışık tuttuğu eserinde detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

el-Bīrūnī, *İstīʿāb*, yazma III. Ahmet, 3505.

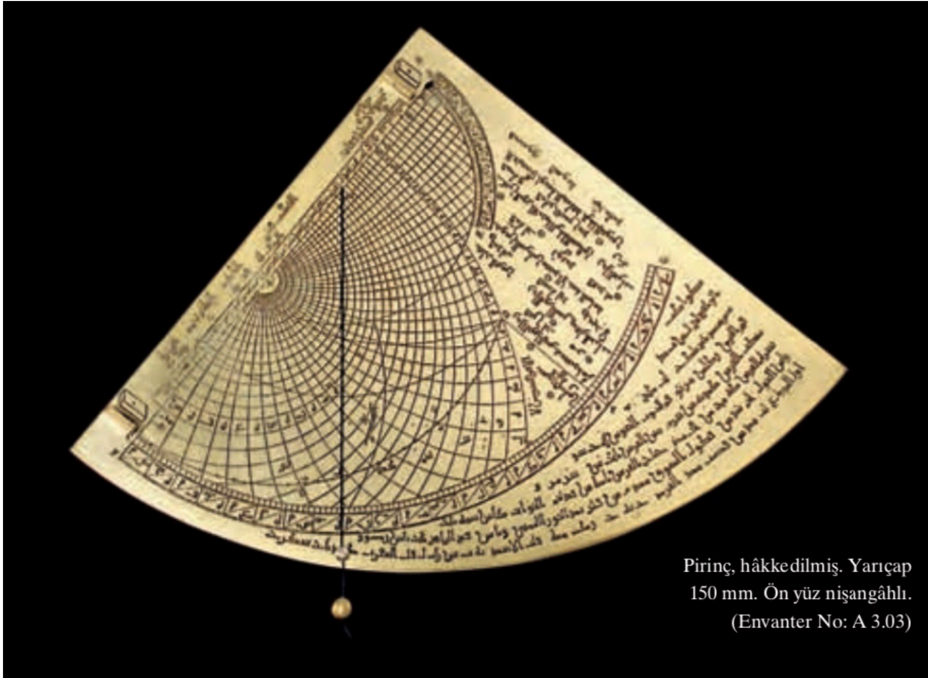
el-Birûnî'nin Usturlap Yazması (Sezgin, 81.)

Astronomi tarihinde usturlaplardan sonra gelen kadranlar gözlem, ölçü ve hesap aleti olarak kullanılmıştır. Batlamyus'un yüksekliği ölçerken keşfettiği büyük çaplı duvar kadranlarından ilham alınmıştır. Bununla birlikte usturlaplardan esinlenilerek ortaya çıkarılan rubu' tahtası XIV. yüzyılda Mısırlı astronom Muhammed b. Ahmed el-Mizzî tarafından geliştirilmiştir.[24] Prof. Sezgin'in yine bütün bilgileri bir araya topladığı eserinde Sinüs Kadranı, Mağrib Kökenli Altmışlık, Çift Kadranlı Şekkâziyye, Çift Kadran, Destûr Kadranı ve

23 Sezgin, Fuat, *Tanınmayan Büyük Çağ*, Timaş Yay., İstanbul 2010, 303-312.
24 Bir, Atilla, Kaçar, Mustafa, "Rubu' Tahtası", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 179-184.

Kadran Diski gibi çeşitler detaylı bilgiler verilmiştir. Bunun yanında astronomi biliminin gelişimi ve ön plana çıkması için gerekli olan aletlerin resimleri ve tanıtımları da dikkat çekicidir.

Usturlap ve kadranlardan sonra astronomi biliminin değerli parçalarından biri de ekvatoryumlardır. Bu konuda ön plana çıkan isimlerden Ebû Ca'fer el-Hâzin, M. X. yüzyıllar arasında faaliyette bulunmuştur. Nitekim bu bilgi ile Avrupa'da XIII. ve XVI. yüzyıllar arasında yaygınlaşarak kullanılan ekvatoryumun mucidinin el-Hâzin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca matematikçi ve astronom Ebû el-Kâsım Esbag b. Muhammed b. es-Semh el-Garnatî, el-Hâzin'in bilinen en eski Endülüs tarifini aktarmıştır. Prof. Sezgin'in bilim çalışmalarını bir araya getirmiş olduğu eserinde astronomi bilimine katkı sağlayan aletler kronolojik olarak verilmiştir. Temelde amacın geçmişte astronomi bilimine öncülük etmiş olan Müslüman astronomların keşifleri ve icatlarının görmezden gelinmesinin engellenmesi olduğu bilinmektedir.

Pirinç, hâkkedilmiş. Yarıçap 150 mm. Ön yüz nişangâhlı. (Envanter No: A 3.03)

Sinüs Kadranı (Sezgin, 136.)

(Sezgin, 177.)

Sonuç

İnsanoğlunun tarih yolculuğunda M. VII. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar her alanda ön plana çıkmış olan İslâm bilimler tarihinin hak ettiği önemi bulamadığı düşünülmektedir. Bahsi geçen on asırlık süreç içerisinde bu başarılı parlamalar ne yazık ki pek çok bilim otoritesi tarafından yok sayılmıştır. Bilimler tarihi bilindiği üzere Eski Yunan'dan başlatılarak Orta Çağ Rönesans dönemi ile sürdürülüp bu süre zarfındaki boşluklar ise görmezden gelinmektedir. Üstelik bilim tarihinden bahsedilirken sadece XV. ve XVII. yüzyıl arasında geçen sürede gerçekleşen bilimsel faaliyetleri baz alarak hareket edilmesi anlamsızdır. Çünkü İslâm bilimler tarihinin asırlar boyunca süren bilim önderliği ve keşiflerle icatlarla dolu süreci hiçe sayılmıştır. Bu sebepten Prof. Dr. Fuat Sezgin, bu hiçe sayılmayı kabullenmeyerek tarihi bir uyanışı gerçekleştirmek adına harekete geçmiştir. Batı dünyasının her koşulda ön plana çıktığı ve doğu medeniyetinin geri bulunması sindirilebilir bir hal değildir. Bilim dünyasında "öteki" olmayı kabul ettiren zihniyetlere karşı çıkarak aslında bizlere unutulmaya çalışılan başarıların farkındalığını yaşatmak için mücadele etmiştir.

Prof. Sezgin, uzun yıllar boyunca sürdürmüş olduğu çalışmaları neticesinde bazı keşiflere imza atmıştır. Bunlar Halife el-Me'mûn'un dünya haritası, matematiksel coğrafyanın Müslümanlara aidiyeti, hadislerin yazılı kaynaklara dayanması, Amerika'nın Müslümanlar tarafından keşfi ve el-Cezerî'nin kitabı olmuştur.

Prof. Sezgin, Müslümanların başarıları ve bilim tarihindeki öncülüklerinin anılmayarak gelecek neslin bu çalışmalardan habersiz bir şekilde yaşamlarını sürdürmelerine göz yummamıştır. Bu nedenle yılmak bilmeyen bir bilim adamı olarak tarih ilmini teoriden pratiğe dökmeyi tercih etmiştir. Arap-İslâm kültür zümrelerinde başarılar elde etmiş isimlerin hakkıyla anılması ve bu bilgilerin aktarılması arzusu İslâm bilimlerine bakış projelerini gündeme getirmiştir. Günümüzde kurmuş olduğu müzelerde sergilenmekte olan yüzyıllar öncesinin tarihi İslâm bilim adamlarının icat ettikleri aletlerini bizlerle tanıştırmayı misyon edinmiştir. Ayrıca İslâm bilim tarihinin kayıp on asrının ortaya çıkarılması ile her icadın batı medeniyetine mâl edilmesinin de önüne geçmiştir.

Prof. Sezgin, farklı dillerde yazılmış olan eserlerde ulaşılamayan bilgileri tercüme ederek bilinmeyenleri ortaya çıkarırken gereğinden fazla geri tutulan Doğu'nun aslında bilinmesi gereken yönlerinin altını çizmiştir. İslâm bilimlerine bakış projelerinde neredeyse her kitabı tarayıp en ufak bilgilere kadar kaydederek müzede insanlığın geçmiş bilim tarihine bakabilmelerini sağlamıştır. Her biri başucu kitabı olması gereken eserleriyle İslâm Bilim Tarihi'nin dünyaya anlatılmasına vesile olarak bu değerli çalışmaların karşılığını bulması gerektiğini önemle vurgulamıştır.

Kaynakça

Arslan, Taha Yasin, "İslâm Araştırmalarına Adanan Bir Asırlık Hayat: Fuat Sezgin", İslâm Araştırmaları Dergisi, 41, İstanbul 2019.

Bakkal, Ali, "İslâm Astronomi Tarihinde İbn Rüşd", *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara 2012, XLVIII (3).

Bilim Tarihi Sohbetleri Fuat Sezgin, Konuşan: Sefer Turan, Timaş Yay., İstanbul 2012.

Bir, Atilla, Kaçar, Mustafa, "Usturlap", *DİA,* İstanbul 2012, XXXXII, 195-198.

----------, "Rubu' Tahtası", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 179-184.

Çelebi, Muharrem, "Envâ", *DİA*, İstanbul 2000, XI, 257-258.

Dizer, Muammer, "İslâm Dininin Astronomi İle İlişkisi", *Diyanet İlmi Dergi (Diyanet Dergisi)*, 38/2, Diyanet İşleri Başkanlığı Dinî Yayınlar Genel Müdürlüğü, Ankara 1979.

Ekici, Aybüke, "Tarihî Uyanışın Mimarı: Prof. Dr. Fuat Sezgin", *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları*, ed. Muharrem Balcı, Matbaa Basım, İstanbul 2013.

Fehd, Tevfîk, "İlm-i Felek", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 126-129.

Huff, Toby E., *Modern Bilimin Doğuşu ve Yükselişi*, çev. İnan Kalaycıoğulları, Ertan Tağman, Aynur Yetmen, Epos Yay., Ankara 2008.

Kaya, Seyfettin, "Ortaçağ'da Arap-İslâm Dünyasında Astronomi Bilimi", Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6/2, Bitlis 2017.

Kazıcı, Ziya, Şeker, Mehmet, *İslâm-Türk Medeniyet Tarihi*, İstanbul 1982.

Morelon, Régis, "İslâm Astronomisinin Genel Bir İncelemesi", *İslâm Bilim Tarihi*, Ed. Rüşdi Râşid, çev. Habip Türker–Cemile İpar, Litera Yay., İstanbul 2006.

Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm'da Bilim ve Medeniyet*, çev. Naci Avcı-Kasım Turhan-Ahmet Ünal, İstanbul 1991.

Sezgin, Fuat, İslâm*'da Bilim ve Teknik*, I-V, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., İstanbul, 2008.

----------, *Tanınmayan Büyük Çağ*, Timaş Yay., İstanbul 2010.

Tekeli, Sevim-**Kâhya**, Esin-**Dosay**, Melek-**Demir**, Remzi-**Topdemir**, Hüseyin G., **Unat**, Yavuz-**Koç Aydın**, Ayten, *Bilim Tarihine Giriş*, Nobel Yay., Ankara 2009.

Unat, Yavuz, "İslâm'da ve Türklerde Zaman ve Takvim", Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi, İstanbul 2004.

----------, "İslâm Dünyasında Astronomi Çalışmaları ve İslâm Astronomisinin Batı›ya Etkileri", *Ortaçağ İslâm Dünyası'nda Bilim ve Teknik (Makaleler)*, Ankara 2008.

SATIR ARASI OKUMALARI –FUAT SEZGİN'İN *ARAP-İSLÂM BİLİMLERİ TARİHİ*'NDEKİ KUR'ÂN TEFSİRİ BAĞLAMINDA-

Veysel Gengil[1*]

Fuat Sezgin (1924-2018), Carl Brockelmann'ın (ö. 1956) mühtedi talebesi Helmut Ritter'in (ö. 1971) danışmanlığında yetişmiş bir Türk âlimidir. O, "*Ma'mer el-Müsennâ'nın Mecâzu'l-Kur'ân*" adlı tahkik çalışmasıyla doktora, "*Buharî'nin Kaynakları Hakkındaki Araştırmalar*" başlığıyla doçentlik takdim tezi hazırlamıştır. Bu eseri tamamlamasının ardından Brockelmann'ın *Geschichte der arabischen Litteratur* adlı eserine zeyl yazmayı düşünen Sezgin, zaman içerisinde bu işin kâfi gelmeyeceği gerçeğinden hareketle 17 ciltlik *Geschichte des arabischen Schrifttums* (GAS) adlı eserini inşa etmeye başlamıştır.

İslâm medeniyet tarihinin başlangıcından itibaren aklî ve naklî ilimlere ait literatürü konu edinen mezkûr eserin birinci cildinde Kurân ilimleri, hadis, tarih, fıkıh, tasavvuf ve kelam gibi ilmi disiplinlere yer verilmiştir. Tebliğimiz çerçevesinde biz de söz konusu disiplinler arasından Kur'ân İlimleri başlığını konu edinmeye çalışacağız. Bizi bu çalışmaya sevk eden husus Sezgin'in takip ettiği usul olmuştur. O, muhalled eserinde bir yandan İslâm ilimleri tarihine dair verileri naklederken sınırlarının dışına çıkmamaya özen göstermekte, fakat diğer yandan özlü tahliller ile okuyucusuna ufuk kazandırmaktadır. Bu sayede o, bir nevi, "konu dışına çıkmak istemiyorum, bununla beraber şu meseleye işaret etmeden de geçmek istemiyorum" der gibidir. Yahut o, "Her ne kadar bu naklettiklerim ile yetiniyorsam da konu bunlardan müteşekkil değildir, bu meseleler

1* Dr. Arş. Gör., Bartın Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Temel İslâm Bilimleri, Tefsir Ana Bilim Dalı, vgengil@bartin.edu.tr.

zihnimde mevcut olmakla beraber, çalışmanın sınırlarını gözettiğim için çok ayrıntıya giremiyorum" dercesine bir mesaj vermektedir. Mesela o, İbn Abbâs (ö. 68/687-88) ve Mücâhid (ö. 103/721) gibi isimlerin Kur'ân yorumunda özgür bir tavır sergilediğini, buna mukabil bu özgür tavırların Nazzâm (ö. 231/845) gibi Mu'tezilî bir âlim tarafından eleştirildiğini belirtmektedir.[2] Bu ifadeler –aşağıda biraz daha ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere– şunları söylemektedir: Hz. Peygamber'in vefatının ardından İbn Abbâs ve talebeleri Kur'ân yorumunda sınırları aşmadan özgür bir tavır takınmıştır. Fakat Kur'ân'ın yorumlanması konusunda sıkı denilebilecek kuralların tarihi süreçte, vaz edildiği görülmektedir. Öyle ki Nazzâm gibi akılcı yönü ağır basan isimler bile mezkûr kurallardan etkilenmiş ve bu nedenle özgür yorumlar onu rahatsız etmiştir. Ayrıca Kur'ân yorumu söz konusu olduğunda ilk nesiller arasında görülen özgür ortam, sonraki dönemlerde kendisini iyiden iyiye sınırlandırmıştır. Bu ise ilmi zihniyetin zaman içerisinde nasıl değişebildiğini göstermesi açısından son derece önemlidir. Dolayısıyla merhum Sezgin'in ifadelerinin, satır arası okumalardan hareketle ele alınması araştırmacılar için ufuk açıcı kazanımlara vesile olabilecektir. Bu düşünceden hareketle öncelikle "Kur'ân İlimleri" başlığı altında özellikle Kur'ân Tefsirine dair sarf ettiği ifadelerde Sezgin'in metoduna yer verilecek, ardından satır arası okumalara geçilecektir.

Arap-İslâm Bilimleri Tarihi'nde Kur'ân İlimleri

Konumuza girmeden önceden şu hususu belirtmeliyiz: İslâmî ilimlerin temel disiplinleri başta olmak üzere matematikten coğrafyaya, tıptan astronomiye vb. sahalara dair Müslüman âlimlerin keşiflerinin tarihini yazan Sezgin'e göre Kur'ân, bir bilim kitabı değildir. Müslümanların yaptıkları keşifleri Kur'ân'da bulmaya çalışmak da doğru değildir. O, bir hidayet rehberidir ve gayesi de başkadır.[3]

Mezkûr düşüncelere sahip olan Sezgin'in, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi* adlı eserini hazırlarken Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkıllânî (403/1013)'nin *el-İntisâr li'l-Kur'ân* adlı eseri neşretmesi de[4] dikkat çekicidir. Tıpkıbasım halinde yayımlanan bu nüsha, özellikle Râfızîler tarafından öne sürülen "Kur'ân'da noksanlığın bulunduğu" yahut "Kur'ân'ın zaman içerisinde değiştiği" şeklindeki ithamlara cevap vermesiyle önem kazanmaktadır.[5] Fakat 400,000 civarında

2 Sezgin, Fuat, *Târîḫu't-Türâsi'l-Arabî*, çev: Muhammed Fehmî Hicâzî, İdâratu's-Sekâfeti ve'n-Neşr, 1991, 59-60.

3 Sezgin, Fuat, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, haz: Sefer Turan, Timaş Yay., İstanbul 2012, 58.

4 Tüccar, Zülfikâr, "Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellâm" *DİA*, İstanbul 1994, X, 245.

5 Ayrıntılı bilgi için bkz. Gölcük, Şerafettin, "Bâkıllânî'nin el-İntisar li-Nakli'l-Kur'ân'ı", *Atatürk Ünv. İFD*, 1979, III, 429-432.

el yazması ile karşılaştığını söyleyen Sezgin'in tıpkıbasım halinde neşretmek için bu eseri seçmesinin bir gereği olmalıdır. Kesin olmamakla beraber kanaatimiz şudur ki Sezgin, bu eseri neşretmekle Corpus Coranicum[6] projesine bir gönderme yapmayı amaçlamıştır.

Bu anekdotlardan sonra Sezgin'in dev eserinin ilk cildinin birinci bölümünde yer alan "Kur'ân İlimleri" başlığına geçebiliriz. Bölüm başlığı her ne kadar "Ulûmu'l-Kur'ân" olsa da merhum konu ekseninde herhangi bir açıklama yapmamakta, bunun yerine "Kıraat" ve "Kur'ân Tefsiri" diyerek iki alt bölüm açmaktadır. Kıraat konusunda Kur'ân'ın vahiy katipleri tarafından yazıya geçirilmesini ve ardından Mushaf haline dönüşünü ele alan Sezgin, Hz. Osman Mushaf'ının çoğaltılması ile beraber başlayan tartışmalara değinir. Bu çerçevede söz konusu Mushaf'a rağmen İbn Mes'ûd ile Ubeyy b. Ka'b nüshasının mevcudiyetini devam ettirdiğini zikreden Sezgin Medine, Kûfe, Basra ve Mekke ekollerinin şekillenmeye başladığına dikkat çeker. Yine bu bağlamda kıraat âlimlerinin isim ve eserlerinin Kırâat ilmindeki yerlerine vurgu yapar.

Kıraat bahsinin ardından Sezgin, "Kur'ân Tefsiri" kısmına geçer. Onun, tefsire dair girizgâhı sonrasında bu sahada öne çıkan isimleri vefat tarihlerini gözetmek suretiyle naklettiğini görmekteyiz. Bu aşamada o, ilgili müfessirlerin öne çıkan hususiyetlerini, doğum ve ölüm tarihlerini, hocalarını belirtir, ardından aynı müfessirlerin eserlerini, bu eserlerin hangi kütüphanelerde bulunduklarını, nerede basıldıklarını, başka dillere çevrilip çevrilmediklerini söyler. Sezgin, ayrıca, ele aldığı eserleri kaydederken, bunların mahiyetlerinin ne olduğu hakkında da kısa açıklamalar yapar. Yine o, bir nevi ileri okumalar yapılabilmesi için ilgili müfessirlere dair istifade ettiği eserleri kaydederken, buralarda yer alan anekdotlara yer verir ve bazı âlimlerin başından geçen olağan dışı meseleleri okuyucuya nakleder.

Sezgin'in, Abbâsîler devrinden h. 430'lu yıllara kadar geçen süreci ele alırken sarf ettiği ifadeler arasında –bize göre- önemli vurgulardan biri, onun, hicri ikinci asır âlimlerinin tefsirin yanı sıra hadis, siyer, tarih ve kısmen fıkıhla ilgilenmiş olduklarını belirtmesidir. Diğer bir ifade ile bu vurgu, erken dönemde ilim adamlarının günümüzde olduğu gibi tamamen ihtisaslaşmaya gitmemiş olmalarıdır.[7] Benzer durum hicri üçüncü asırda da görülmektedir. Mesela

6 Konu çerçevesinde bkz. Hüseyin Yaşar, *Hıristiyan Dünyasında Kur'an Karşıtı Söylemin Tarihsel Kökleri*, İz Yay., İstanbul 2018. Ayrıca bkz. Gözeler, Esra, vd. "Corpus Coranicum Projesi: Kur'an'ı Geç Antik Döneme Ait Bir Metin Olarak Okumak", *Ankara Ünv. İFD*, 2012, XXXXXII (2), 219-253.

7 Sezgin, 83.

bu asrın ilk yarısında muhaddislerin çoğu hadis eserlerinin yanı sıra tefsirle de meşgul olmuşlardır. Sezgin'e göre Buhârî, durumun bir örneğini teşkil etmiştir. O, mevcut hadis rivâyetlerinden bir seçme ortaya koymak suretiyle *Sahîh*'inde tefsire dair bir bölüm açmıştır.[8]

Bu kısa tanıtımdan sonra Sezgin'in ifadelerinin satır arası okumalarına geçebiliriz.

Tefsire Dair Veriler İçermesi Nedeniyle Tarih Kitaplarının Önemi

Sezgin'in işaret ettiği meselelerden biri erken dönem siyer kitaplarının tefsire dair malzemeler içermesi açısından önem taşıyor oluşudur. Bunlar arasında ilk sırayı da siyer müellifi ve aynı zamanda muhaddis İbn İshâk (ö. 151/768)'ın eseri yer almaktadır. Sezgin, İbn İshâk'ın *Kitâbu'l-Mebde' ve'l-meb'âs ve'l-megâzî* adlı kitabının siyer ve futûha dair verilerinin yanı sıra erken dönem Kur'ân tefsirlerini nakletmesi açısından önemli bulmaktadır.[9]

Fuat Sezgin'in ilk Kur'ân tefsirlerinin sahip olduğu en eski yapıyı kaydetmesi açısından İbn İshâk'ı önemli görmesini tefsir sahasında araştırma yapmak isteyen kimselere yönelik bir tavsiye niteliğinde okuyabiliriz. Nitekim müfessir Taberî'nin de (ö. 310/923) önemli kaynakları arasında yer alan İbn İshâk'ın, İncil ve Tevrat'ı Medine okuduğu, Süryânice'yi de Mısır'daki ikameti esnasında öğrenmiş olduğu kabul edilir. Aynı şekilde onun ailesi de hadis rivâyetiyle, siyer, şiir, eyyâmü'l-Arab ve ensâb bilgileri ile ilgilenmiş kimselerdir. Yanı sıra onun, çoğu sahâbî olan yüz kadar Medineli râviden hadis aldığı kaydedilmiştir. Mevâlî olmakla itham edilen İbn İshâk'ın, Hz. Peygamber'in Hayber, Kurayza, Nâdir gibi gazvelerine dair Yahudi asıllı Müslümanlardan bilgi almakla ve tedlîs yapmakla itham edilmesi, buna mukabil İmam Şâfiî (ö. 204/820) tarafından "Megāzîde derinleşmek isteyen kimse Muhammed b. İshâk'a muhtaçtır" şeklindeki övgüye uğraması dikkat çekicidir.[10]

Mezkûr vasıflara sahip olması nedeniyle İbn İshâk'a yönelik söz konusu vurgusu ile Sezgin, dolaylı da olsa interdisipliner çalışmayı diğer bir ifade ile konumuz özelinde, tefsir-siyer ikilisinin bir arada değerlendirilmesi gerektiğini

8 Sezgin, 83-84.
9 Sezgin, 58.
10 Fayda, Mustafa, "İbn İshâk", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 93-94.

söylemiş olmaktadır.[11] Gerçekten de İbn İshâk, her ne kadar başta Taberî olmak üzere pek çok müfessirin temel kaynakları arasında yer alsa da günümüz tefsir araştırmacılarının, onun sarf ettiği ifadeleri birinci kaynak olarak okuması akademik açıdan uygun olacaktır. Böylesi bir durum, Sezgin'in de dikkat çektiği üzere, öncelikle literatürün çok erken dönemden itibaren yazıyla kayda geçtiğini gösterecektir. Diğer yandan siyer ve meğāzî ile yetinmeyen İbn İshâk'ın, bazı ayetler çerçevesindeki ifadelerini görmek, onunla yakın tarihlerde vefat eden ve tefsiri günümüze ulaşan ilk müfessir olarak ismi kayda geçen Mukâtil b. Süleymân'ın (150/767) yorumları arasındaki farkı –varsa– ortaya çıkaracaktır. Bu sayede aynı olay karşısında farklı yorumları görebilmek iki farklı kişinin aynı olay karşısındaki farklı tepkileri olarak okuma imkânına da kavuşulabilecektir. Bundan da öte tefsir sahasında uzmanlaşmak isteyen kimsenin siyeri diğer bir ifade ile Hz. Peygamber'in hayatını bilmesi, onun, ayetlere daha derinden vakıf olabileceği anlamına gelecektir. Bize göre Mukâtil b. Süleyman, İbn İshâk ve İbn Hişâm (ö. 218/833) bağlamında siyer-tefsir ilişkini incelemek de aynı olay çerçevesinde farklı yaklaşımları ortaya çıkarması açısından faydalı olabilecektir. Aslında benzer durum, müelliflerimizin aynı ayet çerçevesinde aynı rivayete yer vermeleri için de geçerlidir. Böylesi bir durum söz konusu rivayetler arasındaki paralelliği yahut asliyeti göstermesi açısından da kayda değer bir nitelik taşıyacaktır.

Tefsir Sahasında Zihniyet Değişimi

Taberî ve İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) gibi müfessirlerin eserleri başta olmak üzere tefsir külliyatına bakıldığında, bir ayet ekseninde aynı kişilerden gelen farklı rivâyetler oldukça dikkat çekmektedir. Bu türden kişiler arasında İbn Abbâs'ın ismi öne çıkmaktadır. Öyle ki, onun, aynı ayet ekseninde birden fazla rivâyetine rastlamak mümkündür. Üstelik söz konusu rivâyetler birbiri ile önemli oranda çelişebilmektedir. Bu durumda tefsir okuyucusunun aklına şu sorular gelmektedir: "Bu rivâyetlerden hangisi İbn Abbâs'a aittir?" Yahut "İbn Abbâs neden aynı ayete dair birden fazla açıklama yapmıştır?" Veya "Onun rivâyetleri arasından hangisini doğru kabul edeceğiz?" Son olarak "Acaba bu rivâyetler gerçekten İbn Abbâs'a mı aittir?" Bu soruların çoğaltılması mümkündür. Fakat İmam Şâfiî gibi bir âlimin "İbn Abbâs'tan yüz kadar hadis gelmiştir"[12] şeklindeki ifadesi "Bu,

11 İbn İshâk özelinde tefsir-siyer ilişkine dair bkz., Yılmaz, Yasin, "Bir Siyer Müellifi Olan İbn İshâk'taki Bazı Hâdiseler Örneğinde Siyer-Tefsir İlişkisi", *KSÜ İFD*, 2013, XXII, 100-127.

12 Suyûtî, Celâleddîn, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, thk: Mustafa Dibboğa, Dâru İbn Kesîr, Dımeşk 1987, II, 1233.

İbn Abbâs'a atfedilen tefsir rivâyetlerinin şüphe ile karşılandığını gösterir"[13] şeklindeki açıklama ile beraber okunduğunda ortaya çıkan sonuç şu olmaktadır: İbn Abbâs'tan gelen rivâyetler problemlidir.

Fuat Sezgin'in konu ekseninde sarf ettiği ifadeler ise ortaya çıkan kuşkuları önemli oranda bertaraf etmektedir. Ona göre İbn Abbâs'a atfedilen pek çok açıklama, bunların, onun talebelerinin eserlerine dayandığı intibaını vermektedir. Bu eserler ise İbn Abbâs'ın umûmî ya da hususî derslerine katılan veya onun ders harici görüşen kimselerin kayıtları neticesinde inşa edilmiştir. Dolayısıyla aynı ayet ekseninde birbiriyle çelişkiye varan açıklamalar, ondan ders alan yahut ona soru soran talebelerin bazen bu açıklamalara kendi düşüncelerini de eklemelerinden kaynaklanmıştır. Ayrıca, konu eksenindeki farklı rivâyetler İbn Abbâs'ın zaman içerisinde düşüncelerinin gelişim göstermesiyle de açıklanabilir.[14]

Fuat Sezgin'in yukarıda açıklamaları arasında son sırada naklettiğimiz ifadesinin karşılığını tarihî veriler arasında görebilmekteyiz. Şöyle ki İbn Abbâs'ın seçkin talebeleri arasında yer alan ve Mekke tefsir ekolünün önde gelen isimleri arasında sayılan bir isim Tâvus b. Keysân'dır (ö. 106/725). O, tefsirin yanı sıra hadis ve fıkıh sahasının da önde gelen isimler arasında sayılmaktadır. Akıl ile nakli bir arada değerlendirmesiyle dikkat çeken Tâvus,[15] hocası İbn Abbâs'ın, bazen bir re'y bildirdiğini, fakat sonra o re'yini terk edebildiğini[16] ifade etmiştir. Dolayısıyla Tâvus'ın da teyit ettiği Sezgin'in yukarıda açıklamaları, tefsir sahasında İbn Abbâs'tan gelen rivâyetlere yönelik muhtemel sorulara peşinen cevap vermiş olmaktadır. Şu halde İbn Abbâs'a ait olduğu ifade edilen açıklamalar bazen bizzat ona ait olmakla beraber, onun görüşleri zaman içerisinde değişebilmiş, bazen de talebeleri, onun açıklamalarına kendilerinden bir şeyler eklemiş olabilmektedir. Tedvîn döneminde ise söz konusu rivâyetler, illetine bakılmaksızın nakledilmekte bir beis görülmemiş olmalıdır.

Sezgin, aynı ayet kapsamında İbn Abbâs'tan gelen rivâyet farklılıklarının Mücâhid'de de görüldüğüne dikkat çeker ve buna Taberî'den delil getirir. O, konu ekseninde Mücâhid'e üç ayrı isnad ile atfedilen, fakat mahiyeti birbirlerinden farklı olan rivâyetleri aktarmıştır. Bu ise ilk etapta problem olarak görülebilir. Fakat Sezgin, bu meselenin problem olmaktan öte fayda barındırdığını

13 Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, I-II, DİB Yay., Ankara 1988, I, 107.

14 Sezgin, 60.

15 Kahraman, Abdullah, "Tâvus b. Keysan", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 185.

16 Dârimî, *Sünenü Dârimî (Mukaddime)*, I-IV, thk: Hasan Selim, Dâru'l-Muğnî, Riyad 2000, I, 490.

söylemektedir. Buna göre Taberî'nin zikrettiği üç farklı isnad, onun üç ayrı eserden istifade ettiği anlamına gelmektedir. Bunların ilki bizzat Mücâhid'in tefsiri, diğer ikisi ise onun eserinden istifade ile yazılmış ve yer yer müdahalelerde bulunmuş olan tefsirlerdir.[17] Bu ise öncelikle sonraki nesil müfessirlerin kimi durumlarda seleflerinden farklı görüşleri öne sürdüğünü göstermektedir. Bundan başka söz konusu farklılık, rivâyetlerin sonraki nesillere hem şifahen hem de yazılmak suretiyle ulaştığı, dolayısıyla Araplar arasında yazım faaliyetinin zannedilenden çok daha öncelere vardığına delil olmaktadır.[18]

Sezgin, yukarıdaki açıklamalarına bu minvalde devam etmektedir. Ona göre İbn Abbâs ve talebelerinin Kur'ân çerçevesinde yapmış olduğu açıklamalar, gelişme döneminde dahi Kur'ân'ı serbestçe yorumlamaktan kendilerini alamadıkları intibaını vermektedir.[19] Burada peşinen belirtmek gerekir ki söz konusu serbestlik ile günümüzün serbestlik anlayışı arasında bir fark olsa gerektir. Zira İbn Abbâs ve talebeleri henüz hayatta olan sahâbe ile görüş alışverişinde bulunmuştur. Dolayısıyla farklı farklı sahâbenin ayetleri değerlendirmedeki metot farklılıklarını öğrendiği için tâbiin âlimlerinin re'yleri ile bu bilgilerden mahrum kalanların re'ylerinin bir tutulmaması gerekmektedir. Diğer yandan tâbiîn, Kur'ân-ı Kerîm'de anlamadıkları bir husus kalmaması adına, Hz. Peygamber hayatta iken o'na sorulmamış soruları sahâbeye yöneltmişlerdir. Tefsir tarihindeki rivâyetlerin sayıları gözden geçirildiğinde bu durum kendisini aşikâr edecektir. Öyle ki İbn Ebî Hâtim'in tefsirinde Hz. Peygamber'e isnad edilen rivâyetlerin oranı % 4; sahâbeye isnad edilen rivâyetlerin oranı % 22 iken, tâbiîne ait rivâyetlerin oranı % 74'tür.[20] Bu durum tabiin âlimlerinin Kur'ân'ı anlamaya yönelik meraklarını da ayrıca açıklamaktadır. Şu da var ki onlar, gerek dilin safiyetinin bozulmaması gerekse sahâbenin ayetlere yönelik yaklaşımlarındaki yöntem farklılıklarını idrak etmeleri nedeniyle ayetlerin anlaşılmasında kendi yorumlarını ekleyebilmişlerdir. Bu gerekçeden hareketle Sezgin, tabiin âlimlerinin re'yleri ile görüş bildirdiklerini tekrar vurgular.[21] Ona göre İbn Abbâs'ın en güvenilir talebesi olan Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî re'y kullananların başında gelmektedir. Bu durumu İbn Kuteybe de doğrular. O, A'meş kanalıyla Mücâhid'in "İbadetlerin en efdali isabetli

---

17 Sezgin, 56.

18 Sezgin, 57.

19 Sezgin, 60.

20 Koç, Mehmet Akif, *İsnâd Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faâliyetleri –İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi–,* Kitâbiyât Yay., Ankara 2003, 107, 116, 126.

21 Sezgin, 60.

re'ydir" dediğini nakleder.[22] Bu veriden hareketle Sezgin, Mücâhid'in serbest yorumlarında ileri gittiğini ve onun tefsirlerinin sonraki dönem Mu'tezile için önemli bir kaynak mesabesine vardığını ifade etmiştir. Yine ona göre Mücâhid'in bazı ayetlerde geçen müteşabih ifadeleri mecâzi olarak yorumlaması asli itibariyle Mu'tezili tefsirlerin ilk örnekleri arasında sayılabilir.[23]

Sezgin'in mezkûr ifadeleri, Taberî tarafından da doğrulanmaktadır. Şöyle ki 4/en-Nisâ 47[24] ayetinde yer alan "*Biz birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden...*" ifadesi gelenekte "yüzlerin hakiki manada ense cihetine çevrilmesi ve gerisin geriye yürüyecek olmaları" şeklinde anlaşılmıştır. Buna mukabil Mücâhid farklı kanaattedir. Ona göre yüzler hakiki manada ense cihetine çevrilmeyecektir. Bundan dolayı ayette kast edilen ifade "haktan dalalete çevrilme" anlamındadır. Dolayısıyla o, ayeti lafzı esas alarak anlamayı doğru kabul etmemiştir.[25] Benzer durum 2/Bakara 65 ayetinde de görmek mümkündür. Ayette yer alan "*aşağılık maymunlar olun*" ifadesini Mücâhid, yine lafız esaslı anlamayı uygun bulmamış ve zikri geçen ifadeyi "kişilik" olarak te'vîl etmiştir.[26] Taberî tarafından kaydedilen bu te'vîllerinden hareketle Mücahid'in söz konusu yaklaşımı Fuat Sezgin'in ifadelerini teyit etmesi açısından son derece önemlidir.

Sezgin'in düşüncelerini takip ettikçe, onun ayrıntısına girmediği ve sadece işaret etmekle yetindiği verilerden hareketle Kur'ân tefsirindeki zihniyet değişiminin ne boyutlara ulaşabildiğini görebilmekteyiz. Şöyle ki Sezgin, ilk dönem Müslüman âlimlerinin çoğunun verâları gereği Kur'ân'ı tefsir etmekten sakındığını vurgular. Ona göre böylesi bir durumu Hz. Ebû Bekîr ve Hz. Ömer'in yanı sıra tâbiîn devri âlimlerinde mesela Saîd b. Müseyyeb'te (91/712) görebilmek mümkündür.[27] Nitekim İbn Müseyyeb'in helal ve haramlara yönelik insanların en bilgilisi olduğu halde tefsire dair bir soru olduğunda, soruyu duymazdan geldiği ve sustuğu ifade edilmiştir.[28] Söz konusu kayıt Fuat Sezgin'i haklı çıkarmaktadır. Çünkü Taberî, İbn Müseyyeb'in mezkûr ifadesinin, onun verâsından

---

22 İbn Kuteybe, *Hadis Müdâfaası*, çev: Hayri Kırbaşoğlu, Otto Yay, Ankara 2017, 74.

23 Sezgin, 60.

24 "*Ey Ehl-i kitap! Biz birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden yahut cumartesi adamlarını lânetlediğimiz gibi onları da lânetlemeden önce, sizdekini doğrulamak üzere indirdiğimiz kitaba iman edin. Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir*".

25 Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, I-XXX, thk: Mahmûd Şâkir, Dâru'l-A'lem, Ürdün 2005, V, 163-165.

26 Taberî, I, 437.

27 Sezgin, 58.

28 Taberî, I, 47.

kaynaklandığına dikkat çekmiştir.[29] Ne var ki Sezgin, durumun aksi örneklerine rastlanabildiğine belirtmiştir. O, tefsir sahasındaki ilk yorumlama faaliyetlerinin İslâm'ın erken dönemlerine kadar gittiğini ve bu durumun örneklerinin bizzat İbn Abbâs'ta görüldüğüne şahit olunduğunu söylemiştir. Dahası Saîd b. Cübeyr'in "Kur'ân'ı okuduğu halde onu tefsir etmeyen kimselerin kör ve cahil olduğunu" söylemesi meseleyi özetler niteliktedir.[30] Zikri geçen iki Saîd'in Kur'ân'ın yorumlanması sürecindeki görüş farklılıklarını ortaya koyması açısından ilgili rivâyetler dikkate değerdir. Sezgin, bu farklılığın sadece İbn Müseyyeb ile İbn Cübeyr arasında kalmadığını da ifade eder. Söz gelimi Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Ebû Bekir döneminde çoğaltılıp Hz. Osman devrinde dağıtılmasının akabinde nahvî çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Kur'ân metni Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö.69/688) yahut onun talebesi Nasr b. Âsım (89/707) tarafından harekelenmiştir. Fakat bu harekeleme işlemi bir yeniliktir ve böylesi bir yenilik Abdullah b. Ömer, Katâde ve Muhammed b. Sîrîn tarafından tepkiyle karşılanmıştır.[31] Gerek sahabî gerekse tâbiin âlimleri arasındaki söz konusu tepkinin Kur'ân'ın sonraki nesillere hiçbir değişikliğe maruz kalmadan ulaşması yolundaki bir gayret olduğu açıktır. Ne var ki bu çaba, takip eden zaman içerisinde yeni olan her şeye bir tepkinin doğmasına imkân verecektir. Öyle ki Nazzâm dahi bu anlayıştan kısmî de olsa etkilenecektir. Bunu Sezgin'in ifadelerinden görebilmekteyiz: O, Mu'tezile içinde özel bir konuma sahip olan Nazzâm'ın bir eleştirisini nakleder. Nazzâm'a göre başta İbn Abbâs olmak üzere İkrime (105/723) ve Dahhâk'ın (ö. 105/723) yanı sıra pek çok müfessir, Kur'ân'ı herhangi bir rivâyete dayanmaksızın keyfi olarak yorumlamaları nedeniyle kınanmayı hak etmişlerdir.[32]

Nazzâm, İslâm düşünce geleneğinde başta *sarfe* meselesi[33] olmak üzere pek çok konuda orijinal denilebilecek düşüncelere sahip olan ve Basra Mu'tezilileri arasında sayılan bir âlimdir. O, dil, edebiyat, şiir, fıkıh, kelam ve hadis gibi alanlarda zengin birikime sahiptir. Başta İran ve Hint dinlerinin yanı sıra Yahudilik ve Hristiyanlığı incelemiş, Tevrat, İncil ve Kur'ân'ın muhtevasına nüfuz etmiştir. Yunan felsefesini de tetkik eden Nazzâm, Mecusîlik, Seneviyye ve Berâhime'yi eleştirmiş, Aristo'nun da bazı eserlerine reddiyeler yazmıştır. Ancak çok serbest

29 Taberî, I, 47.
30 Sezgin, 58-59.
31 Sezgin, 20.
32 Sezgin, 61.
33 Sarfe: Kur'ân-ı Kerîm'in erişilmez üstünlüğünü kanıtlamayı amaçlayan bir İ'câzü'l-Kur'ân teorisidir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Yavuz, Yusuf Şevki, "Sarfe", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 140-141.

fikirli olduğu, mezhebinin ve hocalarının görüşleriyle uyum içinde bulunup bulunmadığına bakmadan kanaatlerini ifade ettiği için gerek kendi mezhep mensuplarının gerekse diğerlerinin eleştirilerine uğradığı belirtilmiştir.[34] Böylesi vasıflara sahip olmakla beraber Nazzâm, Sezgin'in de ifade ettiği üzere Kur'ân'a dair indî yahut keyfî yorumlarda bulunan kimseleri eleştirmekten de geri kalmamıştır. O, İbn Abbâs'ın talebelerinden olup siyeri en iyi bilenler arasında sayılan ve ayrıca idare tarafından arandığı için ömrünün son dönemlerini saklanmak zorunda kalarak geçiren İkrime'nin[35] yanı sıra Kelbî (ö. 146/763), Mukatil b. Süleyman, Dahhâk ve hatta Ebû Bekir el-Es'am'ı (ö. 200/816) herhangi bir dayanağı olmaksızın görüşlerinin aktarılması nedeniyle eleştirtirmiştir.[36]

Nazzâm'ın söz konusu düşüncesi İbn Kuteybe'yi şaşırtmış olmalı ki o, eserinde bu konuya yer vermiştir.[37] Şöyle ki Nazzâm, Hz. Ebû Bekr'in, kendisine yöneltilen bir soruya: "Allah'ın kitabındaki bir ayete dair O'nun kast ettiği manadan başka bir şey söylersem, hangi gök beni gölgelendirir" dediğini aktarır. Ardından Hz. Ebubekir'in "kelâle" meselesine dair "Kendi görüşümü söylüyorum…" ifadesini hatırlatan Nazzâm, bu iki ifade arasında tenakuz olduğunu, re'y ile söz söylemekten sakınan kimsenin "Kendi görüşümle söylüyorum" deme cüretinde bulunamayacağını söyler.[38]

Yukarıda da görüldüğü üzere gerek Sezgin'in ifadesi ve gerekse mezkûr örnekler gerçekten tefsir sahasında zihni bir değişimin yaşandığını göstermektedir. Böylesi bir değişimin ardındaki gerekçeyi de *Mihne* hâdisesine[39] bağlamak mümkündür. Halife Me'mûn tarafından başlatılan bu hâdise Ehl-i Hadîs cephesinde ciddi sıkıntılara neden olmuş, fakat bu hâdisenin nihayete ermesinden sonra mezkûr ekolün zihniyeti neredeyse tüm ilmi disiplinler üzerinde hâkimiyet kazanmıştır. Anlaşılan o ki kısmî de olsa bu zihniyetten Nazzâm da etkilenmiş ve o tefsire dair kişinin, kendi görüşünü ortaya koymasını eleştirmiştir.

Sezgin'in, Nazzâm'a dair ifadelerinden başka Mukâtil b. Süleyman için naklettiği veriler de önemlidir. Ona göre Mukâtil, yararlandığı kaynakları belirtmemesi,[40] rivâyetleri isnad zincirini vermeden aktarması veya bizzat sahibinden

34 Çelebi, İlyas, "Nazzâm", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 466.
35 Altıkulaç, Tayyar "İkrime el-Berberî", *DİA*, İstanbul 2002, XXII, 40.
36 Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-Hayevân*, I-VIII, thk: Abdüsselam Muhammed Harun, Mısır 1965, I, 343-345.
37 İbn Kuteybe, 45.
38 İbn Kuteybe, 42.
39 Bkz., Yücesoy, Hayrettin "Mihne", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 26-28.
40 Sezgin, 61.

işitmediği rivâyetleri nakletmesi onun itibar görmesine mani olmuştur. Ayrıca o, ayetleri açıklarken hayal gücünü de serbestçe kullanmıştır. Bundan başka o, Kur'ân'ın anlaşılması yolunda ehli kitap âlimlerinde de yararlanmıştır.[41] Sezgin'in zikrettiği bu hususlar, yine onun erken dönem tefsirlerin hadis usulüyle aynı metottan istifade ettiği[42] şeklindeki ifadesi dikkate alınmadığında boşlukta kalacaktır. Çünkü hadis usulünde bir ravinin ya da müfessirin zikrettiği rivâyeti isnadsız olarak vermesi, onun itham edilmesi için yeterli bir gerekçedir. Bu nedenle olmalıdır ki Taberî, Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirine eserinde yer vermemiş, ondan hiçbir alıntı yapmamıştır.

Sonuç

İlk çalışmasını tefsir sahasında veren merhum Prof. Dr. Fuat Sezgin, 1954'te başlayıp 2015 yılında tamamladığı on yedi ciltlik Arap-*İslâm Bilimleri Tarihi* adlı dev eser merhum mühtedi Helmut Ritter'in başlangıçta imkânsız gördüğü bir çalışmadır. Sezgin bu çalışmasında dünya kütüphanelerindeki el yazması eserleri kataloglamış ve Temel İslâm bilimlerinden matematiğe, coğrafyadan fiziğe pek çok sahada Müslüman ilim adamlarının bilime olan katkılarını gözler önüne sermiştir.

Sezgin, söz konusu eserinin ilk cildinin Kur'ân İlimleri başlığı altında da bir yandan tefsir sahasında öne çıkan âlimleri ve eserlerini tanıtırken diğer yandan yine bu sahada oldukça öz, fakat derinlikli ifadeler sarf etmiştir. O, geniş bir sahayı veciz bir tarzda ele alırken konu dışına çıkmamaya özen göstermiş, ama söylenmesi gereken meseleleri de ihmal etmemiş, ayrıntıya girmese de okuyucusuna birtakım işaretlerde bulunmuş ve teferruatı ona bırakmıştır. Bu bağlamda Sezgin, konuya giriş yaptığı andan itibaren asli itibariyle tefsir sahasında iki tür okumanın bulunduğunu, ilk okuma tarzının nispeten gelenekselci bir yapıya sahip olsa da ikinci okuma türünün yeniliklere açık olduğuna işaret etmiştir. Ne var ki ikinci okuma türü, ilkinin güçlenmesiyle geri planda kalmış varlığını ancak ilk okuma türüne yakın tutabildildiği ölçüde sürdürebilmiştir. Söz konusu ayrıntının farkında olmayan sonraki dönem muhataplar ise geleneği bütünüyle beraber sahiplenmiş, fakat röper noktaları göremediği için de ortaya çıkan problemlere çözüm üretemez duruma gelmiştir.

41 Sezgin, 85.
42 Sezgin, 56.

Sezgin'in özellikle İbn Abbâs özelinde durması dikkat çekicidir. O, bu sayede rivâyetlerin niçin farklılık ve bazen de bir derece kadar çelişki içerdiğine cevap vermek suretiyle tefsir okuyucularının aklına takılan sorulara cevap vermiştir. Bu çerçevede İbn Abbâs'ın ikinci tür tefsir okuma işlemini gerçekleştirenlerin başında geldiğini ve onların re'y konusunda özgür bir tavır takındıklarını; buna mukabil söz konusu okuma türüne karşı çıkanların bulunduğunu da işaret etmek suretiyle de olsa belirtmiştir. Sonuç itibariyle Sezgin, asli konusundan sapmadan ama aynı zamanda röper noktalarını da ihmal etmeden az sözle çok meseleyi ifade etmiş bir âlimdir.

Kaynakça

Altıkulaç, Tayyar "İkrime el-Berberî", *DİA*, İstanbul 2002, XXII, 40-42.

Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-Hayevân*, I-VIII, thk: Abdüsselam Muhammed Harun, Mısır 1965.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, I-II, DİB Yay., Ankara 1988.

Çelebî, İlyas, "Nazzâm", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 466-469.

Dârimî, *Sünenü Dârimî,* I-IV, thk: Hasan Selim, Dâru'l-Muğnî, Riyad 2000.

Dâvûdî, Ali, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, thk: Ali Muhammed Ömer, Mektebetü Vehbe, Kahire ts.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İfav Yay., İstanbul 2005.

Fayda, Mustafa, "İbn İshâk" *DİA,* İstanbul 1999, XX, 93-94.

Gökcan, Fahri, "Sa'id b. Cübeyr ve Tefsiri", *Atatürk Ünv., İİFD*, 1980, II, 1-20.

Gölcük, Şerafettin, "Bâkıllânî'nin el-İntisar li-Nakli'l-Kur'ân'ı", *Atatürk Ünv. İFD*, III, 1979, 429-432.

Gözeler, Esra, vd. "Corpus Coranicum Projesi: Kur'ân'ı Geç Antik Döneme Ait Bir Metin Olarak Okumak", *Ankara Ünv. İFD*, XXXXXII (2), 2012, 219-253.

İbn Kuteybe, *Hadis Müdâfaası*, çev: Hayri Kırbaşoğlu, Otto Yay, Ankara 2017.

Kahraman, Abdullah, "Tâvus b. Keysan", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 185-186.

Koç, Mehmet Akif, *İsnâd Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faâliyetleri –İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi–,* Kitâbiyât Yay., Ankara 2003.

Sezgin, Fuat, *Târîḫu't-Türâsi'l-Arabî*, çev: Muhammed Fehmî Hicâzî, İdâratu's-Sekâfe ve'n-Neşr, 1991.

S**uyûtî**, Celâleddîn, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, thk: Mustafa Dibboğa, Dâru İbn Kesîr, Dımeşk 1987.

Taberî, *Câmiu'l-beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I-XXX, thk: Mahmûd Şâkir, Dâru'l-A'lem, Ürdün 2005.

Tüccar, Zülfikâr, "Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellâm", *DİA*, İstanbul 1994, X, 244-246.

Yaşar, Hüseyin, *Hıristiyan Dünyasında Kur'an Karşıtı Söylemin Tarihsel Kökleri*, İz Yay., İstanbul 2018.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Sarfe", *DİA*, İstanbul 2 009, XXXVI, 140-141.

Yılmaz, Yasin, "Bir Siyer Müellifi Olan İbn İshâk'taki Bazı Hâdiseler Örneğinde Siyer-Tefsir İlişkisi", *KSÜ İFD*, 2013, XXII, 100-127.

Yücesoy, Hayrettin, "Mihne", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 26-28.

Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I-III, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2005.

PROF. DR. FUAT SEZGİN VE ARAP EDEBİYATI

Şeyma Nur Ünal[1*]

Prof. Dr. Mehmet Fuat Sezgin'i; tozlu raflar arasında kaybolmuş ve unutulmaya yüz tutmuş *Arap Edebiyatının kâşifi* olarak tanımlamak mümkündür. Nitekim o hayatının büyük bir kısmını Arap Edebiyatına ait yazma eserleri bulma ve onları ilim dünyasına sunmakla geçirmiştir. Bunun için o farklı farklı kıtaları dolaşarak haleflerinin keşfedemediği değerli kaynakları toplamış ve tahkik etmiştir. Nihayetinde Sezgin bu muazzam başarısını hayatının eseri olan *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)* ile taçlandırmıştır. Ancak onun bu büyük eserinden önceki ve sonraki Arap Edebiyatına dair çalışmaları da göz ardı edilemez. Sezgin, *GAS* adlı eserini yazmadan önce, *Buhari'nin Kaynakları Hakkındaki Araştırmalar* adı altındaki doçentlik çalışmasıyla bilim dünyasında âdeta bir çığır açmıştır. Bununla beraber *GAS*'ı telif etme sürecinde oluşan kütüphanesi ile *Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften* adlı enstitüsünün yayınladığı eserler de bilim dünyasına bırakılan en büyük miraslardandır. Esasen Sezgin'in Arap Edebiyatına dair bilimsel üretimini *GAS*'a kadar tedricen gelişen bir süreç olarak görmek mümkündür. *GAS* dönemi ortaya çıkan *GAS* dışındaki eserlere ise onun etkisiyle yapılmış çalışmalar olarak bakılabilir. Bu yüzden söz konusu süreci *GAS öncesi dönem* ile *GAS dönemi* olarak ayırmak kanaatimizce uygun olacaktır.

[1*] Yüksek Lisans Öğrencisi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı, seymanur-unal@hotmail.de.

1. GAS Öncesi Dönem

Prof. Dr. Mehmet Fuat Sezgin bilindiği üzere Mühendislik Fakültesine gitme arzusu içerisindeyken bir akrabası vesilesiyle 1943 yılında Edebiyat Fakültesini ziyaret etmiş ve orada Türkiye'de Batılı anlamda Doğu dilleri filolojisinin ve Türkoloji'nin kurucusu Alman bilim adamı ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsünde çalışmakta olan Prof. Dr. Hellmut Ritter'in (ö. 1971) seminerine katılıp, ondan çok etkilenmesi nedeniyle, onun talebesi olmaya karar vermiştir. Ritter Sezgin'in kendisine öğrenci olabilmesi için ona çok iyi derecede Arapça bilmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Sezgin daha önceleri Arapça öğrenimine başlamasına rağmen hocasının istediği düzeye gelebilmek için 6 aylık bir süre zarfında kendisini Arapça öğrenimine vermiştir. Sezgin bu öğrenme sürecini İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) tefsirinin tamamını (30 cilt) okuma ve Türkçe tefsirlerle karşılaştırma yöntemiyle günde 17 saat çalışarak tamamlamıştır. Arap dilini zamanla çok iyi derecede öğrenen Sezgin ardından hocasından yazma eserleri incelemeyi de öğrenmiştir. Öyle ki Sezgin yazmalara karşı 'onları gördüğünde ait oldukları seneyi tahmin edecek kadar' aşinalık kazanmıştır.[2]

Maamafih Sezgin 1947 yılında ilk doktora çalışması olarak *Bedî' ilminin tekâmülü* başlıklı tezini bitirmiştir.[3] Ardından Ritter'in danışmanlığında Ebû Ubeyde Ma'mer ibn el-Musennâ´nın (ö. 209/824 [?]) *Mecâzu´l-Kur'ân'ındaki* filolojik tefsirini konu alan ikinci bir doktora tezi telif etmiştir. Bu çalışması esnasında Sezgin'in Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh'indeki* bazı yerlerin *Mecâzu´l-Kur'ân'dan* iktibas edildiğini fark etmesi, onu Buhârî'nin kendisinden önceki yazılı kaynakları kullanmış olabileceği düşüncesine götürmüştür. Böylece tezini ispat sadedinde, *Buhârî´nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* adlı doçentlik çalışması ortaya çıkmıştır.[4] Sezgin bu çalışmasında temelde, Buhârî´nin İslâm ülkesinin muhtelif yerlerini bir bir dolaşıp hadis ravileriyle temas etmek suretiyle topladığı şifahi haberlerden Sahîh'ini telif ettiği şeklindeki kanaate karşın, Buhârî'nin yazılı kaynaklardan, özellikle de Ebû Ubeyde (ö. 209/824 [?]) ve el-Ferrâ (ö. 207/822) gibi filolojik kaynaklardan yararlandığı gibi bazı tespitlerde bulunmuştur.[5] Esasen Sezgin bu çalışmasıyla genel olarak *Taberî Tarihi*

2 Sezgin, Fuat, *Bilim Tarihi Sohbetleri Söyleşi: Sefer Turan*, Timaş Yay., İstanbul 2018, 13-17.
3 http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi, erişim 25.03.2019.
4 http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi, erişim 25.03.2019.
5 Ayrıntılı bilgi için bkz. Sezgin, Fuat, *Buhârî´nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İbrahim Horoz Yay., İstanbul 1956, Önsöz.

gibi erken dönem İslâm kaynaklarında geçen haberlerin; şifahi olarak değil, bir raviler zincirini takip ederek - yani bugünkü dipnot sistemiyle kıyas edebileceğimiz bir biçimde - geldiğini söyler.[6] Oysa rivayet zinciri meselesi onun söz konusu tespitine kadar hem Müslüman âlimlerin hem de Oryantalistlerin nezdinde hep farklı yorumlanmıştır.[7]

2. GAS Dönemi

2.1. Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)

Prof. Dr. Mehmet Fuat Sezgin, hocası Hellmut Ritter'ın sürekli Carl Brockelmann'ın (ö. 1956) *Geschichte der Arabischen Litteratur(GAL)* adlı Arap Edebiyatına dair telif ettiği eserinin tamamlanması gerektiğini vurgulaması üzerine, söz konusu esere bir zeyl yazmayı hedeflemiştir. Böylece Sezgin 1954'te *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (*GAS*) adlı eseri için gerekli olan malzemeleri toplamaya başlamış, 1961 yılında ise *GAS*'ı telif etmeye koyulmuştur. Başlangıçta sadece Türkiye kütüphanelerini baz alarak *GAS*'ı yazmayı hedefleyen Sezgin, daha sonra bütün dünya kütüphanelerini göz önüne alarak eserini yazmayı başarmış ve bunun için yaklaşık 60 ülkenin kütüphanelerini gezmiştir.[8] Böylece Sezgin eserinin Brockelmann›ın *GAL*'ine ek olması hedefini değiştirerek, tamamen müstakil bir çalışma ortaya çıkarmıştır. Nitekim Sezgin metodunu, fikirlerinin tagayyür ettiği anda değiştirebileceğini de *GAS*'ın önsözünde belirtmiştir.[9] Dolayısıyla Sezgin söz konusu eserini salt dünya kütüphanelerindeki Arapça yazmaların bir bibliyografik dökümü olmaktan çıkarmış ve derinlemesine tahlillere de yer veren bir bilimler tarihi çalışmasına dönüştürmüştür.

Almanca olarak kaleme alınmış olunan eser, Türkçeye *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, Arapçaya ise *Târihu't-Turâsi'l-Arabî* adı altında halen devam eden tercümeler vasıtasıyla kazandırılmaktadır. Eser genel olarak; söz konusu kaynaklar, kaynakların müelliflerinin hayatları, hayatları ile ilgili kaynaklar, eserlerinin listesi, şerhleri, haşiyeleri, tercümeleri, basıldıkları yerleri ve tarihleri, yazma halinde iseler bulundukları kütüphanelerin adları ve kayıt numaraları hakkında bilgi verir.

6 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri Söyleşi: Sefer Turan*, 37-38.
7 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri Söyleşi: Sefer Turan*, 74-75.
8 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri Söyleşi: Sefer Turan*, 69 -71.
9 Sezgin, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (GAS), XVII, E. J. Brill, Leiden 1975, I, Önsöz.

Söz konusu eserden kısaca bahsetmek gerekirse; *GAS* ilk cildi 1967'de son cildi ise 2015 yılında neşredilmiş bulunup, toplamda 17 ciltten oluşmaktadır.[10] Eser her bir cildinde İslâm medeniyetinin çeşitli ilimlerine ait eserlerin tanıtım ve değerlendirilmesine yer verir. *GAS*'ın ilk 9 cildi, 1967-1984 yılları arasında E. J. Brill (Leiden) yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Bu ciltlerin yayın tarihleri ve ele aldıkları konular kısaca şöyledir:

I. Cilt (1967): Kıraat, Kur'an İlimleri, Hadis, Tarih, Fıkıh, Kelam, Tasavvuf
II. Cilt (1975): Şiir
III. Cilt (1970): Tıp, Eczacılık, Zooloji, Veterinerlik
IV. Cilt (1971): Simya, Kimya, Botanik, Ziraat
V. Cilt (1974): Matematik
VI. Cilt (1978): Astronomi
VII. Cilt (1979): Astroloji, Meteoroloji
VIII. Cilt (1982): Leksikografi
IX. Cilt (1984): Gramer

GAS'ın ikinci kısmı ise Sezgin'in 1982'de Frankfurt J. W. von Goethe Üniversitesi bünyesinde kurduğu Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften (Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü) tarafından 2000-2005 yılları arasında yayımlamıştır. Bu kısımla ilgili toplam 8 cildin muhtevası ve yayım tarihleri ise kısaca şöyledir:

X. Cilt (2000): Matematik Coğrafya ve Haritacılık
XI. Cilt (2000): Matematik Coğrafya ve Haritacılık
XII. Cilt (2000): Matematik Coğrafya ve Haritacılık
XIII. Cilt (2011): Matematik Coğrafya ve Haritacılık
XIV. Cilt (2010): Beşeri Coğrafya
XV. Cilt (2010): Beşeri Coğrafya
XVI. Cilt (2015): Edebiyat Literatürü
XVII. Cilt (2015): Edebiyat Literatürü

GAS'ın özelliklerinden bahsetmek gerekirse, *GAS* öncelikle yazmalar hususunda kendisinden önceki literatüre birçok tashih ve eklemelerde bulunmuştur. Ayrıca Brockelmann'ın kitabındaki menfi hükümlere[11] karşın Sezgin, son derece

10 Sezgin 18. cildi yazarken hayata veda etmiştir.
11 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 74.

bilimsel çalışmış ve doğru bilginin peşine düşmüştür. Sezgin'in araştırmaları esnasında yöntemini değiştirmesi ve bir takım tashih ve eklemelerde bulunabilmesi de onun tümevarım metodunu kullandığını ve ideolojik veya dini bir takım önyargılara sahip olmadığını da gösterir. Nitekim Sezgin kendisinin bir din davetçisi olmadığını da ifade eder[12], ki bunu zaten eserlerin bilimselliğinde görmek mümkündür.

Bununla beraber Sezgin eserinin salt yazmaların bir kataloğu olmadığını vurgulayıp, mevcut şartlara göre yazılmış bir bilimler tarihi kitabı olduğunun da altını çizer.[13] Öyleyse biz okuyucular söz konusu eseri bu bağlamda dikkate almalıyız. Zira *GAS* bir bilimler tarihi olması hasebiyle bilim dünyasını daha önce ortaya konulmamış birçok bilgiyle zenginleştirir. Bu özelliğiyle *GAS* her bilim adamının kendi alanıyla ilgili okuyup, içerisinde yer alan buluş ve görüşleri tahlil etmesine değer bir eserdir. Örneğin *GAS*'ın IV. cildinde kimyacı Câbir ibn Hayyân (ö. 200/815) ile ilgili 100 sayfalık bilgi verilmektedir.[14] Burada Sezgin sadece Câbir'in eserlerinden değil, onun hayatından, başarılarından, kaynaklarından, kişiliği ve eserleri hakkında yapılan tartışmalardan da bahseder ve özellikle oryantalist Julius Ferdinand Ruska (ö. 1949) ile Paul Kraus'un (ö. 1944) Cabir hakkında söylediklerine de reddiye yazar. Bu tür argümantasyonların ortaya çıkarılıp çalışılması elzemdir. Batıda bu konu ile ilgili Syed Nomanul Haq tarafından *Names, Natures and Things, The Alchemist Jabir ibn Hayyan and his Kitab al- Ahjar (Book of Stones)* adlı bir eser telif edilmiştir. Bununla birlikte *Die Karte des Piri Reis - Susanne Billig* ile *Warum es kein İslâmisches Mittelalter gab-Thomas Bauer* gibi eserler de *GAS* incelemeleri sonucunda Batıda ortaya çıkmıştır. Ancak rahatlıkla söyleyebiliriz ki *GAS*'tan çıkarılacak bilgi bu kadarla kalmayacak, nitelikli okumalar sonucunda *GAS* daha nice eserlerin yazılmasına sebep olacaktır.

Arap Dili ve Edebiyatı açısından ise *GAS* vazgeçilmez bir başucu kitabı konumundadır. Zira edebiyat Sezgin'in de anlayışıyla, salt şiir veya leksikolojiden ibaret olmayıp, Arap dilinde yazılmış bütün literatürü kapsayan bir alandır. Bundan dolayı Arap dili edebiyatçılarının *GAS*'da yer alan bilgi ve argümanları mutlaka tahlil etmeleri gerekmektedir. Nitekim her ne kadar Sezgin söz konusu eserin Türkçeye *İslâm bilimleri tarihi* şeklinde tercüme edilmesini

12 Sezgin, Fuat, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* Timaş Yay., İstanbul 2018, 65.
13 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 74.
14 Sezgin, *GAS*, IV, 132-269.

uygun görmüşse de[15] o aynı zamanda eserin bir edebiyat tarihi olduğunu da inkar etmez.[16] Bundan dolayı *GAS* Arap edebiyatçılarının, hem genel olarak bir edebiyat tarihi olması hasebiyle, hem de Arap dilinin şiir, leksikoloji, gramer gibi alanlarıyla doğrudan ilgilenmesi nedeniyle mutlaka ele almaları gerektiği bir kaynaktır.

Örneğin Sezgin şiir ilmine tahsis ettiği *GAS*'ın II. cildinde *Cahiliye ile ilk* İslâm dönemi şiirinin gerçekliği ve aktarılması hakkındaki tartışmaları ele alır. Burada Sezgin Cahiliye şiirinin gerçekliğini ilk kez tartışma konusu yapan Nöldeke (ö.1930) ile Ahlwardt'ın (ö.1909) ve onları takip eden Goldziher (ö.1921) gibi şarkiyatçıların görüşlerine yer verir. Ardından 19. ve 20. yüzyılda septik yaklaşımdan uzaklaşan bir zümreden bahseder ki söz konusu görüşü Brockelmann 'öncesinde sözlü olarak nakledilen şiirler, Emeviler döneminde yazıya dökülmüştür' şeklinde formüle eder. Daha sonra ise Taha Hüseyin'in (ö.1973) de savunduğu Margoliouth'un (ö. 1940) Cahiliye şiirlerinin Kur'an'dan ilham alınarak yazıldığı ve gerçekte daha sonraları ortaya çıktığı şeklindeki iddiasını tartışır. Sezgin Cahiliye ve ilk İslâm dönemi şiirinin gerçekliğini ispat etmeye çalışan ve bunların hicri birinci yüzyılın ilk yarısında yazıldığını tespit edenin de Lyall (ö. 1920) olduğunu ve Krenkow'un (ö. 1952) da benzer bir şekilde söz konusu şiirlerinin gerçekliğini savunduğunu söyler. 1950'li yılların başında ise mezkur tartışmanın Blachere (ö. 1973) tarafından yeninden ele alındığını ve onun her iki tarafı da aşırı olarak nitelediğini ve dolayısıyla hiçbirini savunmadığını belirtir.[17]

Bu mülahazaların ardından Sezgin Cahiliye şiirinin İslâmî dönemde şu üç aşamada yazıldığını ekler:

1. Cahiliyede sınırlı olarak başlayan tedvin sürecinin devamı
2. Yazılı ve sözlü olarak aktarılan şiirlerin toplanması
3. Tüm materyalin filolojik düzeyde ele alınması

Görüldüğü gibi Sezgin söz konusu süreci, hadisin kitabet, tedvin ve tasnif dönemlerine benzer şekilde tasnif etmiştir. Aynı şekilde şiirlerin nakli hususunu da hadislerinki ile kıyaslayarak açıklar. Bunun yanında, Sezgin yazılı kaynağın mevcudiyetini ve filologların da bunlara başvurduklarını dile getirmekle birlikte, hadiste olduğu gibi şiirde de uydurma olgusunun varlığına dikkat çeker.

15 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 73.
16 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 69.
17 Ayrıntılı bilgi için bkz., Sezgin, *GAS*, II, 14-21.

Esasen Sezgin bu açıklamalarıyla Cahiliye ve ilk İslâm dönemi şiirlerinin gerçekliğine dair haksız şüpheleri ve onların 200 ile 250 yıl boyunca salt sözlü olarak aktarıldıkları gibi iddiaları ortadan kaldırmayı hedefler.[18] Bu tartışmaların ve Sezgin'in söz konusu husus ile ilgili katkılarının derinlemesine tahlil edilip çalışılması son derece yararlı olacaktır.

Böylece Sezgin meşhur oryantalistlerin bile İslâm medeniyetini ve bilim tarihini her bakımdan tam manasıyla değerlendiremediklerini ve özellikle gramer sahasında Müslümanların yerinin ne olduğunu tespit edemediklerini söyler. O gramer tarihinin bilinmediğini, zira dünyada gramer tarihi diye bir şeyin var olmadığına hayıflanır. Oysaki Müslümanların gramer tarihindeki yeri eşsizdir. Kaynakların bize belirttiğine göre İslâm'da ilk gramer çabaları Basralı Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) ile hicretin birinci yüzyılın ortalarında başlamıştır.[19] Müslümanlar henüz 2. yüzyılın ortalarında ise gramerin felsefesini yazmışlardır.[20] Örneğin ikinci yüzyılda aslen İranlı Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) yazdığı çok hacimli *el- Kitâb* adlı eserde Arap dili grameri inanılmaz bir tekâmül gösterir. Sîbeveyhi'deki bu Arap gramerinin yüksek düzeyini, hiçbir dilde bulmak mümkün değildir. Zira bazı Avrupa dillerinde ancak 19. yüzyılda tanıdığımız stilistik dilbilgisinin temelini Müslümanlar 11. yüzyılda atmışlardır.[21] Bu gibi tahlilleri Sezgin'in eserlerinden çıkartmak ve çağdaş dilbilim çalışmalarının temellerine dair başka tespitlerde bulunmanın da Arap Dili çalışmalarına son derece katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Bununla birlikte Sezgin'in Arap dili ile ilgili söylediği birkaç hususa da değinmek istiyoruz. Öncelikle Sezgin, Arap yazısını Müslümanların bilimde ilerlemesinin bir nedeni olarak görmektedir. Zira Arap yazısını karakteri, Arapçanın kolay ve hızlı yazılmasına imkân tanımış ve böylece kitaplar çok geniş bir yayılma alanı bulabilmiştir. Arapça bilim dili olmaya başladıktan sonra çeşitli terminolojiler ortaya çıkarmıştır. Arapça hızla tekâmül edip, eşsiz bir gramer ortaya koyabilmiştir.[22] Ayrıca Müslümanlar Arap dilinin özelliklerini tespit işinde edebi tenkit ve edebi teoriler geliştirmişlerdir. Ancak ne yazık ki Arap dil teorilerini iyi bilen Osmanlı ve Fars bilginleri bunları kendi dillerine uygulayamamışlardır.[23]

18 Ayrıntılı bilgi için bkz., Sezgin, *GAS*, II, 24-33.
19 Sezgin, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 115.
20 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 92-93.
21 Sezgin, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 104.
22 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 121-122.
23 Sezgin, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 140.

İşte Sezgin bu dilin imkânlarını ve filolojik yöntemi kullanarak muazzam bir şaheseri ortaya çıkartmıştır. Ayrıca o bütün bu zuhur eden bilimlerin esasen bir bütün olarak birbirlerini destekler biçimde geliştiğini de göstermiştir. Buna rağmen günümüzde bilimlerin bu kadar keskin bir biçimde birbirinden ayrılmaları ve dahi bu ayrışmaların tartışmalara kadar uzaması anlaşılmaz bir paradokstur.

Sonuç olarak, *GAS* hem muhteva hem de usul bakımından ele alınması gerekilen önemli bir bilim tarihidir. Ancak Sezgin'in söz konusu eserle bilim dünyasına sağladığı katkılar henüz ne içerik ne de metodoloji bakımından ortaya konulamamıştır. Batı dünyasında yukarıda değindiğimiz gibi birkaç çalışma yapılmakla beraber, özellikle Müslüman dünyasında *GAS* ne yazık ki bir katalogdan öteye geçememiş vaziyettedir. Bu husus elbette eserin henüz tamamının çevrilmemiş olmasıyla irtibatlandırılabilir. Ancak Sezgin'den örnek almamız gereken bir husus işte burada devreye girer. O da, bizim dil konusundaki zayıflığımızdır. O yüzden usul bakımından da Sezgin'den filolojik yöntem gibi objektif ve bilimsel yargılarda bulunabilme, edebiyata bütüncül bakış, İslâm medeniyetini yazılı kültür olarak değerlendirme gibi hususlarda daha fazla istifade etmek gerekir.

2.2. Enstitü Yayınları

Prof. Dr. Mehmet Fuat Sezgin *Geschichte des Arabischen Schrifttums* adlı eserinin telifi sırasında yaklaşık 400.000 yazmayı gördüğünü ifade eder.[24] O söz konusu eserde bahsedilen yazmalardan bir kütüphane oluşturmuştur. Bunlar arasından kurmuş olduğu *Arap-*İslâm *Bilimleri Tarihi Enstitüsü (Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften)* birçok eseri tıpkıbasım şeklinde önsöz ilavesiyle yayımlamıştır.[25] Ayrıca enstitü 1984 yılından 2011 yılına kadar neşrettiği eserlerin önsözlerini toplayan bir kitabı da okuyucuya sunmuştur.[26]

Arap Dili ve Edebiyatı bakımından, bütüncül bakış açımız dolayısıyla elbette enstitünün tıptan teolojiye kadar yayımladığı her eseri önemsiyoruz. Ancak özel olarak Arap diliyle ilgili neşredilen kaynaklardan konumuz itibariyle kısaca bahsetmek istiyoruz. Bunlardan ilki Arapça yazma eserlerin tıpkıbasım

24 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Söyleşi: Sefer Turan, 71.

25 Sezgin, Fuat, *Frankfurt Üniversitesi Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü'nün 30. Kuruluş Yıldönümü Özel Yayını 1984 Yılından 2011 Yılına Kadar Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü Yayınlarına Yazılan Avrupa Dillerindeki Önsözler*, İstanbul 2014, Önsöz.

26 Bkz. *Frankfurt Üniversitesi Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü'nün 30. Kuruluş Yıldönümü Özel Yayını 1984 Yılından 2011 Yılına Kadar Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü Yayınlarına Yazılan Avrupa Dillerindeki Önsözler.*

yayınlarından Ebû Gâlib ibn Meymun'un (ö. 597/1201) *Münteha't-taleb min eş'a-ri'l-Arab* adlı eseridir. Söz konusu eser günümüze sağlam olarak ulaşan en büyük şiir antolojilerinden biridir.[27] Bunun yanında Emînuddevle eş-Şeyzerî'nin (ö. 622/1225'ten sonra) *Cemherütü'l-*İslâm *Zatu'n-Nesr ve'n-Nizam* adlı eseri de miladi 12. yüzyılın sonuna kadar üretilmiş İslâmî döneme ait şiir ve düzyazı eserlerden oluşan bir başka tıpkıbasımdır.[28] Muhammed ibn Seyfeddin Aydemur'un (7./13. yüzyılın ikinci yarısı) estetik ve filolojik sebeplerle seçme dizeler toplayan *ed-Durru'l-Ferîd ve Beytu'l-Kasîd*'i ise enstitü tarafından yayımlanan bir diğer kaynaktır.[29] Bunun yanı sıra İbnu'ş-Şe'ar el-Mevsilî'nin (ö. 654/1256) yaklaşık 6./12. yüzyılın ortasından 7./13. yüzyılın ortasına kadarki devrin şairlerinden dizeler ihtiva eden *Kalâ'idu'l-Cumân fi Ferâ'idi Şu'arâ'i Hâza'z-Zemân* adlı eseri[30] ile Ebu'l-Ameysal Abdullâh ibn Hâlid'in (ö. 240/854) eş sesliler ile ilgili *Kitab el-Me'sûr'u*[31]da neşredilen diğer nadide eserlerdendir. Ayrıca enstitünün 1984 tarihinden beri devam eden *Arap* İslâm *Bilimleri Tarihi Dergisi* de vardır.[32]

Prof. Dr. Mehmet Fuat Sezgin'in Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü tarafından yayımlanan diğer bir önemli eseri ise *Bibliographie der deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde von den Anfängen bis 1986 nebst Literatur über die arabischen Länder der Gegenwart* ile ek cildi *Bibliographie der deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde:1987-1994* adlı çalışmasıdır. Bu eser günümüzdeki Arap ülkeleri hakkındaki literatürü de kapsayacak şekilde, başlangıcından 1986'ya kadar ve ek cildinde 1987'den 1994'e kadar Arapça ve İslâm bilimleri üzerine Almanca yazılan eserlerin bir bibliyografisidir. Bibliyografyanın telifinde *GAS* çalışması sırasında oluşan kütüphaneden yararlanılmıştır. Eser sekiz büyük bölüme ayrılmış olup, bunlardan her biri en az bir cilt tutmaktadır. Bu ciltler oldukça kapsamlı; isim, başlık ve konu indeksi içerir. Ayrıca modern yazarların katkıları her birisinin ismi altında tam olarak verilmiştir. Bu eserin amacı kullanıcıya her bir bilim adamının Almanca yazılmış çalışmalarına alfabetik olarak hızlı bir bakış imkânı vermektir. 21 cilt ile 5 ek ciltten oluşan söz konusu eserin muhtevası ise şu başlıklarla ilgilidir:

I. Bölüm: Genel bir giriş ve araştırmanın yardımcı kaynakları

II. Bölüm: İslâm. Din ve teoloji. Hukuk ve gelenek

27 Sezgin, Önsözler, 343 345.
28 Sezgin, Önsözler, 377-379.
29 Sezgin, Önsözler, 413-416.
30 Sezgin, Önsözler, 441-443.
31 Sezgin, Önsözler, 549-550.
32 Sezgin, Önsözler, 103-105.

III. Bölüm: Arap dili: Filoloji

IV. Bölüm: Nazım ve nesir literatürü

V. Bölüm: Bilim tarihi. Felsefe, tıp ve tabiat bilimleri

VI. Bölüm: Kültür tarihi, el zanaatları ve sanatlar

VII. Bölüm: Tarih bilimleri. Ekonomi tarihi

VIII. Bölüm: Coğrafya ve ülke bilgisi. Halk ve toplum bilimi

Eserin önsözünde Sezgin, şarkiyatçıların Arabistik ve İslâm bilimleri çalışmaları ile ilgili bir takım mühim hususlara değinmektedir; Ortaçağda İslâm dünyası ile Hristiyan dünyasının karşılaşması, Hristiyan dünyasında hem ilim iktibas etme hem de Antiarabizm şeklinde ortaya çıkmıştır. Böylece Hristiyan dünyada bilhassa misyonerlik yapma maksadıyla Arapça dersleri verme ve okul açma faaliyetleri gelişmiştir. Bu dönemde Arabizm ve Antiarabizm Arabistik ile İslâm bilimlerinin ön basamaklarını oluşturmaya başlamıştır. Bu bilim dalları, yaklaşık 19. yüzyılın ilk yarısında kendilerini yavaş yavaş farklı gelişim süreci gösteren savunmacı ve polemikçi bakış açısından kurtarıp müstakil bir dil biliminde veya bilim tarihinin bir bölümünde gelişmeye başlamıştır. Ancak öncesinde '*Müslümanlar, kendi dillerinde* İslâm'*ın bozulmuş olduğundan emin hale getirilmeli ve Hristiyan inancına kazandırılmalıdır*' şeklindeki bakış açısı ve bildik tutum, birçok Müslüman entelektüelin şarkiyatçılar hakkındaki imajına tesir etmiş ve onlara karşı genel bir olumsuz tutuma sebep olmuştur. Daha sonra J. W. von Goethe (ö. 1832) ve Alexander von Humboldt (ö. 1859) tarafından temsil edilen ve Rudi Paret (ö. 1983) tarafından da dile getirilen hümanist tutumdan birçok Müslüman haberdar olmamıştır. Oryantalistler arasında; çalışma materyalleri ile ilgili bir temel oluşturma, en gerekli metinlerin neşredilmesi, kısmen tercümesi, etrafta bulunan kaynakların tespit edilmesi, gözden geçirilmesi ve kataloglarının yapılması gibi bazı çalışmalar yapılmıştır.

Bu eserin hedefi ise 'araştırmacılara literatür hususunda yardımcı olmak' şeklinde belirlenmiştir. Bir diğer gaye ise araştırmacının konularına göre düzenlenmiş olan bu eserde kendi alanıyla ilgili yapılan çalışmalar hakkında tarihi seyri de kapsayacak biçimde genel bir bakış açısı kazanması olarak belirtilmiştir. Ayrıca eser şarkiyatçıların ve çalışmalarının adil bir biçimde değerlendirilmesini sağlamayı hedefler.[33]

33 Sezgin, Fuat, *Bibliographie der deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde von den Anfängen bis 1986 nebst Literatur über die arabischen Länder der Gegenwart,* XXI+V, Institut für Geschichte der Arabisch- Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt am Main 1990, I Önsöz.

Söz konusu eser Arap Dili ve Edebiyatı açısından çok büyük bir zenginlik ve de kolaylıktır. Arap Edebiyatçılarının özellikle *filoloji* ile *nazım ve nesir literatürü* bölümlerini iyi tahlil etmeleri gerekmektedir.

Ayrıca bu çalışma Fransa, İngiltere, Hollanda, İtalya, İspanya, Danimarka, İsveç, İsviçre gibi Avrupa ülkelerini kapsayacak şekilde daha da genişletilmeye muhtaçtır. Özellikle Türkçe ve Arapçada böyle bir esere ihtiyaç vardır. Bununla birlikte söz konusu eser yukarıda belirttiğimiz gibi yalnızca 1994 yılına kadarki çalışmaları ihtiva eder. Ancak mezkur tarihten günümüze kadar da Oryantalistlerin önemli çalışmaları sürmektedir. Bu açıdan da eser genişletilmeye muhtaçtır. Umarız bu ihtiyaç en kısa zamanda giderilir.

Sonuç

Prof. Dr. Fuat Sezgin kaleme aldığı eserler, kullandığı metodoloji ve engin şahsiyetiyle bilim dünyasına büyük katkılar sağlamış bir bilim adamıdır. Özellikle filolojik yöntemi ile gizli kalmış birçok hazinenin kaşifi olmuştur. Aynı zamanda o elde ettiği bilgileri en iyi şekilde yorumlayabilmiştir ki bununla ilgili kitaplar telif ettiği gibi, İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesiyle de somut hale getirebilmiştir. Sezgin bize esasen Arap - İslâm Edebiyatının sanıldığı gibi yalnızca şiirden ibaret olmadığını, bilakis bu literatürün -dolayısıyla kültürün- din bilimlerinden dil bilimlerine, tıptan kimyaya tüm bilimleri kapsayacak şekilde şümullü olduğunu ispatlamıştır. Günümüzde ise Kartezyen felsefe anlayışı sonucunda bilimler birçok parçalara bölünmüş ve âdeta birbirine karşıt konumlara düşmüştür. Oysaki İslâm kültürü bütün bilimlere değer vermiş ve elinden geldiği kadar bunları geliştirmiştir. İşte Sezgin bunu muazzam eserlerinde ortaya koyabilmiş ve bizlere bilime bütüncül bakma konusunda örnek olmuştur.

Ancak Müslüman dünyası henüz Sezgin'i tam manasıyla anlayamamış ve değerlendirememiştir. Zira Sezgin 'Müslümanları aşağılık kompleksinden kurtaran bir kahraman' olarak yüceltilmekte, fakat onun filolojik yöntemi, engin edebiyat bilgisi, hakiki bilginin peşine düşmesi, eleştirel tarih metodu gibi özellikleri daha arka planda kalmakta ve yeterince değerlendirilememektedir.

Bu konuda Arap Edebiyatçılarına düşen ise özellikle Sezgin'in filolojik yöntemiyle dil bilimi alanında elde ettiği bulguları iyi değerlendirip, Batı'nın bugünkü filoloji çalışmalarıyla mukayese etmek ve bir dünya gramer tarihi araştırması yaparak, Arap-İslâm kültürünün dilbilim alanındaki katkılarını ortaya koymaktır.

Kaynakça

Bauer, Thomas, *Warum es kein İslâmisches Mittelalter gab: Das Erbe der Antike und der Orient*, C. H. Beck, 2018.

Billig, Susanne, *Die Karte des Piri Re'is: Das vergessene Wissen der Araber und die Entdeckung Amerikas*, C. H. Beck, 2017.

Haq, Syed Nomanul, *Names, Natures and Things, The Alchemist Jabir ibn Hayyan and his Kitab al-Ahjar (Book of Stones),* Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston/London 1994.

Sezgin, Fuat, *Buhârî´nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İbrahim Horoz Yay., İstanbul 1956.

----------, *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)*, XVII, E. J. Brill, Leiden 1975.

----------, *Bibliographie der deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde von den Anfängen bis 1986 nebst Literatur über die arabischen Länder der Gegenwart,* XXI+V, Institut für Geschichte der Arabisch- Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt am Main 1990.

----------, *Frankfurt Üniversitesi Arap-*İslâm *Bilimleri Tarihi Enstitüsü'nün 30. Kuruluş Yıldönümü Özel Yayını 1984 Yılından 2011 Yılına Kadar Arap-*İslâm *Bilimleri Tarihi Enstitüsü Yayınlarına Yazılan Avrupa Dillerindeki Önsözler*, İstanbul 2014**.**

----------, *Bilim Tarihi Sohbetleri Söyleşi: Sefer Turan*, Timaş Yay., İstanbul 2018.

----------, İslâm *Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar*, Timaş Yay., İstanbul 2018.

http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi, erişim 25.03.2019.

http://www.uni-frankfurt.de/58601604, erişim 25.03.2019.

BATI'NIN ŞARK TASAVVURU VE PROF. DR. FUAT SEZGİN

Elife Fıstık[1*]

Kıtaların ayrılıp, isimlendirilmesi, doğu ve batının varlığı kadar eskidir; şark muhayyilesi. Doğu ve Batı sadece bir sınır, birbirine komşu iki mekân değildir; Şark, Batı'nın en büyük, en zengin, en eski sömürgelerinin mekânı, uygarlıklarının, dillerinin kaynağı olagelmiştir. Doğu ve Batı karşı karşıya gelip bir üstünlük mücadelesi başladığında Batı Şark'ın dinamiklerini öğrenmek için; kültürlerini, değerlerini, dillerini, dinlerini, tarihlerini akademik olarak incelemeye başlamıştır. Bu güç/iktidar savaşında Batı kendi Şark tanımını ortaya koymaya başlamış ve dünya Şark'ı Şark'tan değil Batı'dan öğrenmeye başlamıştır. Batının tanımına göre Şarklı; kaba, düşünmesini bilmeyen, şehvet düşkünü, yönetilmeye muhtaç, yeniliklerin, bilimin, ilerlemenin düşmanıdır. Batı sadece coğrafi olarak Doğu-Batı ayrımı yapmakla kalmaz İslâmiyet-Hristiyanlık ayrımıyla da Müslüman Şarklıya aşağılayıcı ve dışlayıcı tavır takınır.

Şark ise kendini tanımlama yolunda çalışmalar koysa da yetersiz kalmıştır. Batı'ya yönelik eleştiriler, reddiyeler, kendi kültürünü değerlerini ortaya çıkarma çabaları kısık sesler olarak kalmış gür sedalara dönüşmemiştir. Bu çalışmada, Bilim Tarihi alanında eğitim alan, ardında birçok değerli eser, İstanbul İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'ni bizler kazandıran ve Şarklılar için örnek bir tavır bırakan, sadece kalemiyle değil yaşamıyla şarkiyatçılara

[1*] Yüksek Lisans Öğrencisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Hukuku Ana Bilim Dalı, elife.fistik@gmail.com.

reddiye olan Prof. Dr. Fuat Sezgin ele alınacaktır. Şark'ın Batı'nın medeniyeti için bir temel olduğunu, Müslüman Şarklıların icat ve keşiflerini, 18 ciltlik İslâmî İlimler Tarihi isimli eseriyle, İslâm'ın bilim ve teknolojiye yaptığı katkıları ortaya koyan Prof. Dr. Fuat Sezgin, Batı'nın Şark tasavvuruyla mukayeseli olarak değerlendirilecektir.

1. Batı'nın Şark Tasavvuru

Ben ve benden olmayanlar arasına sert çizgilerle çekilmiş bir sınırdır; Doğu-Batı sınırı. Batının; kendi benliği oluşturmak, kendini tanımlamak, kendinden olmayanları bilmek, gelişmek ve ilerlemek için kendine yönelmesi yetmemiştir. Her şey zıddıyla bilinir ilkesi gereği tüm bu tanımlamaları/bilmeleri kendinden olmayan üzerinden gerçekleştirmesi gerekmiş ve Batı da kendisini, kendi gibi olmayan Şark üzerinden tanımlamıştır. Bunu şöyle ifade edebiliriz: Batı'nın kendisine bir medeniyet/uygarlık kurmak istemesiyle ortaya çıkmıştır Şark tasavvuru. Bundandır ki kıtaların ayrılıp-isimlendirilmesi, doğu ve batının varlığı kadar eskidir; şark muhayyilesi.

İlk zamanlarda olmasa da bu tasavvurlardan ortaya çıkacak ve yapılan işi tanımlayacak olan kavram: Oryantalizm/ Şarkiyatçılık'tır. Edward W. Said Şarkiyatçılığı şöyle tanımlar: "Şarkiyatçılık, Batı'nın Şark'a yaklaşımını betimlemek için kullandığım, tür belirten bir terimdir; Şark'a, bir öğrenme, bir keşif, bir uygulama konusu olarak sistemli biçimde yaklaşılmasını sağlamış olan(ve hala sağlayan) disiplindir Şarkiyatçılık."[2] Tarihi İlyada Destanı'na kadar uzanan Şarkiyatçılık, 11. Yüzyılda başlayan Haçlı Seferleri ile sistematik biçimde kendinden olmayanın/ötekinin kültürüyle ve zenginlikleriyle tanışmıştır. Böylece Katolik Kilisesi de hem haçlı seferleri sırasında hem de sonrasında, Şark'ın tanımlanmasında önderlik etme konumunda olmuştur.[3] 14. Yüzyılda Katolik Kilisesi'nin aldığı kararla 1312'de Viyana'da toplanan Viyana Konsilinin aldığı Paris, Oxford, Bologna, Avignon ve Salamanque şehirlerinde Arap, Grek, Süryani ve İbrani dillerinde bir seri kürsü kurulması fiili olarak Şarkiyatçılık çalışmalarına önderlik edildiğinin göstergesidir.[4]

2 Said, Edward W., Şarkiyatçılık, çev: Berna Yıldırım, Metis Yay., İstanbul 2017, 83.

3 Köse, Meryem, Küçük, Meryem, "Oryantalizm ve 'Öteki' Algısı", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi,* 2015, I (1), 119.

4 http://www.tuicakademi.org/oryantalizm-ve-oksidentalizm/ Erişim: 02.03.2019.

Neredeyse tümden Avrupa'ya özgü bir buluş olan Şark; antik çağdan beri olağanüstü deneyimlerin, gönül maceralarının, egzotik varlıkların, farklı deneyim bir arada bulunduğu yer olmuştu.[5] Asya'nın gizemi, toplumların yapısı, edebiyatı, dili, aile yapısı açılmayı bekleyen bir hazine gibi Batı'nın önünde duruyordu. Bir toplumun; yaşamı, dili, zihni, dünya görüşüne dair bilgileri yansıtan şiirlerde de Batı'nın Şark tasavvuru, Şark'a meyli yer almaktadır. Goethe bir şiirinde Şark'ın gizemini şöyle dile getirir:

"Uç git sen var saf Doğu'ya

Ataların havasını solumaya"[6]

Asya'yı bu kadar gizemli kılan biraz da Batı'da olmayan; zenginlikleri, güzellikleri, medeniyetleri Asya'nın asırlardır kucağında taşıyor olmasıydı. Egemen olma gücüne erişen diğerleri için; ilk önce meyledilen açık bir hedef haline gelmiş oluyordu, Asya.

Şarkiyatçılığın bir kanadını da İslâm Şarkiyatçılığı oluşturmaktadır. Batı 13/14 yüzyıla kadar Hindistan, Çin, Arap ve Afrika ülkelerini Şark diye tanımlarken İslâmiyet'in yayılmasıyla bu yüzyıldan sonra Şarkiyatçılık Müslümanlıkla birlikte anılmaya başladı. İslâm egemenliğinin doğuda Hindistan'a, Çin'e kadar uzandığı dönemde Avrupa vakayinameleri en karanlık en miskin çağını yaşamaktaydı. Bu sebeple Avrupa, bu görkemli fetihler karşısında saygıyla karışık korkudan başka bir şey gösteremiyordu.[7] Öyle ki İslâm'ın Roma'ya hâkim gelmesi, imparatorluğun İslâm'ın gölgesinde kalması bugün bile zihinlerden silinememiştir. Şarkiyatçılar da çalışmalarına 'korku kültürüne' göre yön vermiş ve önce kendi halklarını teskin etmişler sonrasında ise oluşturdukları tasavvurları gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Korkularıyla başa çıkabilmek için Şark'ı gerçek anlamda ele almak yerine; daha az korkulur kılınan, avucunun içindeki küçük, aciz, önemsiz bir Şark tahayyülünü Batılılara tanıtmışlardır.

Garp ile Şark arasındaki ilişki, terazinin iki kefesi gibi güçleri sürekli değişen bir güç ilişkisidir. Doğu asırlardır sahip olduğu medeniyet üzerine inşa ettiği, görkemli yükselişini Batı'ya bırakmış ve dünyadaki güç dengesi değişmiştir. Gustave Flaubert, Batı medeniyeti Asya'dan doğmuştur, 'uygarlığın Şark'tan Garb'a ilerlemesi tarihin yasası'[8] sözleriyle ifade eder, terazinin iki kefesini.

5 Said, 11.
6 Geothe, Johann Wolfgang, *Doğu-Batı Divanı*, çev: Bayram Yılmaz, İyi Adam Yay., İstanbul 2000, 5.
7 Said, 69.
8 Said, 124.

Napolyon'un Mısır'ı istilası, William Jones, Aquetil, Fredrich Schlegel gibi araştırmacıların çalışmaları, Marco Polo, Lodavico di Varthema, Pietro della Valle, Mandeville gibi gezgin ve hikayecilerin seyahatnameleri/şifahi olarak aktardıkları gözlemleri ile zenginleşen Şark tasavvuru; 19. Yüzyılda Silvestre de Sacy ve Ernest Renan'la ikinci ve olgun sistemli dönemine girmiştir. İlerleyen yıllarda Şarkiyatçı yetiştirmek amacıyla bölümler açılmış, kürsüler kurulmuştur. Ne zaman başladığı tam olarak bilinemeyen Şark'a yöneliş ve bununla birlikte; siyasette, eğitimde, sanatta ve birçok alanda oluşan Şark tasavvurları günümüze kadar çeşitlenerek ulaşmıştır. Bu tasavvurların oluşmasında; ön yargı, üstünlük duygusu, kibir, korkuları aşma, bilinir kılma, sömürge haline getirme ve yine sömürge faaliyetini haklı göstermek amacıyla Şark'ı ıslah etme(!) hedefi, dünyaya egemen olma gibi duygular da etkili olmuştur.

Ama kalıp ifadelerden, kılıf ideolojilerden sıyrılıp, şu soruyu sormamız gerekmektedir: Batı'nın gerçekten medeniyet adına bir hedefi var mıdır? Şark'a özelde ise İslâm Şark'ına baktığımızda 'ümmet' bilincini görürüz. Müslümanlar birlik ruhuyla, dünyayı imar etmek, Allah'ın dinini yeryüzünde hâkim kılmak amacıyla; şirk ve küfre karşı mücadele eder. Batı ise mesele Müslümanlara savaş açmak olunca tek bir vücut gibi olsa da amacı bir medeniyet kurmak değil, 'güç imparatorluğu' kurmaktır; alabildiğince sömürmek, yıkmak, yok etmektir. Bu doğrultuda Batı, kendi varlığını devam ettirmek için; diğer medeniyetleri ezip yok etmeye çalışmaktadır. Belki de bu kadar saldırgan olmasının en temel sebebi 'korku'dur. Merhum Mehmet Akif Ersoy, Batının canavarlığını, saldırganlığını, vahşiliğini, hainliğini uygarlık maskesi altında saklamasını şu şekilde ifade etmiştir: *"Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar"*.

Farklı sebeplerle, farklı alanlarda ortaya çıkan batının şark tasavvurlarına şu misalleri getirebiliriz:

Şark, Batı için; sadece yer altı ve yer üstü zenginlikleriyle değil insanıyla, medeniyetiyle, sanatıyla, bilimiyle hammadde mekânıydı. 1843'te Kraliyet Asya Derneği'nin Yüzüncü Yıl kitabında şarkiyatçının genel hedefi *"Asya'nın bilimleri ve sanatları, Asya'daki ıslahatı kolaylaştırmak ve anavatandaki bilgiyi ilerletmek, sanatlarını geliştirmek umuduyla incelemek"* olarak belirtilmiştir.[9] Değer olarak değil meta olarak görülen, kabul edilen Şark!

9 Said, 88-89.

Napolyon ise Mısır'da 'yararlı Avrupalı' örneğiyle Şarklıya uygarlığın nimetlerini kazandırmayı ve onların yaşayışını daha tatlı kılmayı istiyordu.[10] Tabidir ki bu Napolyon'un amaçlarını gerçekleştirmek için bir kılıftı. Gerçekte ise Mısır halkına kendini sevdirmek, benimsetmek ve akabinde halkın yetersizlik, acizlik gibi duygulara kapılıp kendini Napolyon'a ve onun şefkatli(!) sömürgesine bırakmasıydı.

Alman şair ve filozof, Friedrich Schegel'in Şark'ında; "*Müslümanlar ölü boş bir tektanrıcılığı, salt olumsuz bir Birlikçi inanışı kabullenmişlerdi.*"[11] Sorgulamayan, düşünmeyen, araştırmayan, olumsuz ve faydasız bir anlayışa bağlanan Şark'lı tasavvuru vardır Schegel'de.

İslâm tarihi ve Arap edebiyatı alanlarında çalışmaları olan şarkiyatçı H.A.R. Gibb, Şarklı insanın özelde ise Arap'ın akıl yürütme, soyut olayları kavrama, somut olayların birbirinden ayrı ve tekil şeyler olduğu duyumsamada eksik olduğunu, hatta Arap'ın akılcılığın düşünme süreçlerine karşı nefret duyduğunu, faydacı etiği yok saydığını savunur. Ama tüm bunların temelinde Müslüman İlahiyatçıların 'halkı cahil bırakma taraftarlığı' değil, Arap imgeleminin somutluğu yani geçmiş ve gelecek arasında bağ kuramama, zihinde tasarlayamama eksikliği olduğunu kabul eder. Arap, yasa duygusundan mahrumdur. Yani Arap'ın geride kalmasının sebebi medeniyet ve bilgi eksikliği, imkânsızlık, eğitimin yetersiz olmasından değil de; yaratılıştaki farklılıktan doğmuştur. Tarihi gerçekleri tamamen reddetmeyen Gibb, Müslüman halklar arasından çıkan büyük filozofları, ender istisnalar olarak kabul eder.[12] Gibb, Arapların kendilerini bile isteye ya da farkına varmaksızın, uzmanların incelemesi için sergilediği kanaatindedir. Araplar, tuhaf, uçarı bir edayla ve çocuksu bir tutumla; kendilerini açıkgöz, kuşkucu, maddeci, kendi adetleriyle ve batıl inançlarıyla dalga geçen, doğaüstü sınamalara düşkün kimseler olarak gösterirler.[13]

Batı kamuoyunda ise Araplar, deveyle gezen, terörist, kanca burunlu, hak etmedikleri zenginlikleriyle gerçek uygarlık olan Batı karşısında küstahlık eden satılık sefihler olarak yansıtılır.[14] Birinci sınıf insan olan, beyaz Batılı; dış görünüşü kendine benzemeyen Şarklı'yı ikinci sınıf insan yerine bile koymamaktadır çoğu zaman. Çünkü dünya kaynaklarının büyük kısmını elinde tuttuğu halde;

10 Said, 95.
11 Paçacı, Mehmet, "Oryantalizm ve Çağdaş İslâmcı Söylem", İslâmiyat, 2001, (4), 95.
12 Said, 115,116.
13 Said, 258.
14 Said, 118.

Batılı kadar asil, zeki, zengin, güçlü değildir Şarklı. Tüm bunlar Batılıya bir coğrafi bölgenin insaniliği yok saymayı, kendi amaçları için her parçasını/değerini kullanabileceği bir alan/mekân haline getirmeyi, yer altı ve yer üstü zenginliklerini soymayı, tarihini, George Orwell'ın Büyük Birader'i gibi kendi lehine değiştirme hakkı veriyordu.

Her yönden acziyetle donatılan Şark, Batı'ya bağımlı hale getirilmişti; İngiltere, Hindistan'da biri yıkıcı (Asya tipi toplum yapısını ortadan kaldırmak), diğeri ise yeniden inşa edici (Asya'da Batı toplumunun maddi temellerinin atılması) iki görevi yerine getirmek için bulunmaktaydı.[15] Aciz, bitik durumda olan, Asya ve Asyalı kendini, ıslah edecek olan Batılıya teslim etmeliydi. Düşünmekten, imar etmekten, elindeki imkânları kullanmaktan acizdi çünkü.

Ölüm korkusuyla, yolunu şaşırıp yitiklik duygusuna kapılmasıyla; Volney ve George Sale'nin akademik çalışmalarına konu olan Şarklı; Goethe' nin şiirlerinde kendine yazılan rolü oynamıştır. Şarklı ölüm korkusu ve yitiklik duygusuyla; vahşi, ölçüsüz melankoliye sahip barbar olarak karşımıza çıkmaktadır. Lane, Sacy, Renan, Volney, Jones gibi Şarkiyatçıların ulaşılabilir kıldıkları Şark bilgisi, Şark'la ilgili çalışmalar sadece Goethe tarafından değil diğer yazın çevreleri tarafından da kullanılmıştır.

İngilizler Şark'ı özelde ise Hindistan'ı kendi mülkleri gibi görüp, mal kibriyle davranırken; Fransızlar için Şark, anıların, manidar yıkıntıların, unutulmuş sırların, gizli mekânların, Napolyon'a varıncaya dek hezimetin sesinin yankılandığı yitiklik duygusunun yeriydi. Fransızlar, temelde kendi zihindeki mekânlar için planlar, tasarılar geliştirip, hayaller kurdular. Bu da Şark'a giden araştırmacıları; tarihi, siyasal, toplumsal alanda, bağımsız, 'ben'den uzak çalışmalar ortaya koymaktan alıkoymuştur.[16]

Fransız edebiyatının ilk romantik yazarlarından Chateaubriand Beytlehem, Şark'a; yenilenmeyi bekleyen bir tablo olarak bakar. Barbar, tezat dolu Şarklıların; uygarlıkları, dinleri, usulleri yeniden fethedilmeyi hak etmektedir. Çünkü *'Şarklı Arap, yaban haline geri dönmüş uygar insandı.'*.[17] Haçlı seferleri göründüğünden daha fazlasıdır; Hz. Ömer, Avrupa'ya uzanmış ve Hristiyan cepheden Haçlı seferleriyle karşılık gelmiştir. Bu seferlerin tek amacı Kutsal mezarı kurtarmak da değildir; yeryüzünde cehaleti (İslâm dinini), zorbalığı, köleliği destekleyen

15 K. Marks, "Hindistan'da İngiliz Egemenliği", *Marks-Engels: Seçme Yapıtlar*, Sol Yay., 1976, 597-603; https://www.yunussalis.com/ Erişim: 19.03.2019.

16 Said, 181,182.

17 Said, 183.

itikadın karşısında antik çağ ruhunun galip gelip gelmeyeceğini öğrenmektir.[18] Chateaubriand ve haleflerinin inanışına göre Şarklılar, özellikle de Müslümanlar, özgürlük fikri hakkında hiçbir şey bilmemektedirler.

Özgürlük hakkında bir şey bilmiyorlar; keza edepten de yoksunlar: Tanrıları kudret. İlahi adalet getirecek fatihlerden uzun süre yoksun kalırlarsa, önderi olmayan askerlere, yasasız kalmış yurttaşlara, babasız ailelere dönüyorlar.[19]

1833 ve 1850 yıllarında İstanbul'a gelen ve burada bir süre kalan Alphanse de Lamartine; Doğuya Seyahat, Doğuya Yeni Seyahat ve Osmanlı Tarihi eserlerinde izlenimlerini aktarmıştır. Şarklılar özel de Müslümanlar; tembel, itidalsiz, keyfi siyasete sahip, öngörüsüz insanlardır. Şark, dinler ve mucizeler diyarıdır. Şark'ta ikameti Lamatine'nin kendini peygamber ilan etmesine de yol açmıştır.[20]

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, Şark'ın şehvet düşkünlüğü, savsaklama alışkanlığı, geriliği, zorbalığa eğilimi gibi Şark'la ilgili fikirler, bu fikirleri ileri sürenler tarafından daha özerk ve tutarlı hale getirildi. Şark, bu tanımların, hepsini içine alan ve zihinlerde aynı anlamı karşılayan bir kavram oldu. Bu yüzyılda ırksal eşitsizliğin biyolojik temellerine ilişkin olarak; yozlaşan, geri olan Şark'ın, Batı'nın eşiti olmadığı fikri hâkim olmuştur.[21]

Şarkiyatçılık, erkeklere özgü bir inceleme alanıydı; Renan ve Lane'nin izinden gidenler, cinsiyetçi at gözlükleriyle çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Seyyahlar ve romancıların eserlerinde; "*kadınlar, eril bir hayal gücünden çıkma yaratıklardır çoğu zaman. Sınırsız şehvetin ifadesidirler, eni konu aptaldırlar.*"[22]

İngiliz George Curzon, Şarkiyatçıların; doğu insanın yalnız diline değil, töresine, hissiyatına, geleneklerine, tarihine, dinine de aşina olunması gerektiğini savunur. Ancak bu şekilde sahip oldukları mevkii sağlamlaştırıp, gelecekte de koruyabileceklerdir.[23]

Lawrence ise Şark'ın ilkelliğini odak nokta yapmıştır; ona göre hikmetten yoksun, varlıksal/anlamsal yoğunluğu olmayan Şarklı'nın tabiatında ilkellik vardı. Lawrence'nin bu görüşü diğerleri tarafından benimsenmiş ve Şark'ın

---

18 Gölbaşı, Haydar, Dever, Ayhan, "Medeniyetler Çatışması Teorisi ve Dinler Çatışması ''Kendini Gerçekleştiren Kehanet", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2007, VIII (1), 61.

19 Said, 184.

20 Selahattin Çiftçi, "Alphonse De Lamartine 'İn "Voyage En Orı- Ent"Ve "Nouveau Voyage En Orıent" Adlı Eserlerinde Oryantalist Bakışlar", *KIBATEK Edebiyat Sempozyumu*, Krakow, 2015,287-306.

21 Said, 219.

22 Said, 220.

23 Said, 226.

ilkelliği, Şark hakkında yazan herkesin yararlandığı, geri dönüp baktığı bir mihenk taşı olmuştur.[24] Lawrence, çalışmalarında; ilkin, zamansız, güçsüz, cansız Şark'ı harekete geçirmeyi ve sonra Batılı biçim dayattığı bu yeni toplumu, başarısızlık, acizlik ve ihanete uğramışlık duygularıyla, dünyadaki menfaatperestlerin hizmetine hazır hale getirmeyi amaçlamıştır. Lawrence' ye göre; Arapların zihinleri kayıtsız şartsız bağlanmaya hazırdır ve bu onları fikirlerden bağımsız itaatkar uşaklar haline getirmiştir. Zaman, kaçınılmazca Asya'yı bir kalıba sokma sorumluluğunu yüklemişti Batı'ya.[25]

Sylvain Levi, Şark uygarlığını anlama, gelişimine müdahale etme görev sorumluğuyla üstün bir uygarlığın temsilciliğini üstlenmiştir. Onun izlenimlerine göre; köklü bir tarih, sanat ve din geleneğinin mirasçısı olan bu halklar, geleneğin duygusunu tümden kaybetmemişlerdir; kısmen sürdürme kaygısı da duymaktadırlar. Ama Avrupa müdahalesine rağmen kendi ahlak anlayışları alanındaki esenlik artmamış aksine azalmıştır. Toplumsal yaşamın temelini oluşturmuş her şey çürük çarık yaldızlı kartonlardan ibarettir ve bu Şark'ta hayal kırıklığı oluşturmuş; bu hayal kırıklığı hınca ve nefrete dönüşmüştür. Asya'yı bunalıma yaklaştıran bu nefret Avrupa gerekli çabayı göstermediği takdirde eyleme dönüşecektir. Asya acı çekerken bile Avrupa'yı tehdit etmektedir: doğu ve batı arasındaki belalı sınır, ezelden beri varlığını sürdürmektedir.[26]

İskoçyalı Şarkiyatçı Duncan Macdonald, Doğu ve Batı arasındaki farkın; yaşamı düzenli ve bir bütün halde görme, bir yaşam kuramının tüm olguları kapsaması gerektiğini anlama konusundaki yetersizlik, tek bir fikirle ortalığı velveleye vermek ve diğer her şey karşısında körleşmeye yatkın olmak olduğunu kabul eder.[27]

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Amerikan medyasında ve popüler kültüründe, Müslüman Arap tanınan bir figür olarak yer alır. Akademik dünyada, siyaset planlayıcılarının dünyasında ve iş dünyasında Araplara ciddi bir şekilde yaklaşılmaya başlandı.[28] 1973 sonrasında ise tehdit edici yönüyle ön plana çıkar Müslüman Arap; benzin pompasının önündeki Arap şeyhi karikatürleriyle. Sami olduğu açıkça belli olan bu Araplar, kesin kanca burunları, velfecri okuyan gözleriyle hain, bıyıklı suratlarıyla öncelikle petrol açığından ötürü,

24 Said, 243.
25 Said, 253,254.
26 Said, 260-261.
27 Said, 289.
28 Said, 298.

Avrupa'nın başına dert olduklarını açıkça belli ediyorlardı.[29] Sinema ve televizyonda ise şehvet düşkünü, kana susamış bir namussuz, cinselliğe aşırı düşkün ahlaksız, sadist, kalleş, sufli bir yandan da zekice dümenler çevirmeye muktedir biri olarak çıkar ortaya.[30]

Söz konusu İslâm olduğunda Şarkiyatçılar daha da keskinleştirir acımasız kalemlerini, fikirlerini. Van Grunebaum, İslâm'ı; gündelik insan deneyimini hor gören, değişmeyen, kaba, indirgeyici, değişmez bir din olarak tanımlar.[31] Şarkiyatçı için Müslüman; İslâm toplumu, Arap zihni, şark ruhuna dair klişe bilgilere sahip, 'yerli bir bilgi kaynağıdır.[32]

Siyonist lider, İsrail'in ilk Cumhurbaşkanı Chaim Weizmann; yüzeysel bir zekaya sahip, sadece iktidar ve başarıya kulluk eden, hain tabiatlı, onursuz, cahil, çağın en az dört yüzyıl gerisinde olan, açgözlü, kifayetsiz, vatanperverlikten uzak olan Araplar hakkında İngilizleri her an tetikte olmaları için uyarır.[33]

Sania Hamady'e göre Arap; doğaya aykırı, insani olanaklardan yoksun, çetin engelleyici bir ortamda yaşar, ilerleme ve değişime inanmaz, selameti ahrette bulur.[34]

Görünen odur ki şark tasavvuru, şark çalışmaları; Şark ile Batı arasındaki bariz varlıksal eşitsizliğin eş anlamlısı olmuştur. Güçsüzlükten doğan, korkuların bastırılması için Şark'a dayatılan, Şark'ın farklılığını ve insanlığını görmezden gelen temelde siyasi bir kavramdır; Şarkiyatçılık. Doğu'nun medeniyetini kendine sermaye edinen sırf 'öteki', 'benden olmayan' diye insan olarak değil meta olarak kabul edilen Şark; tarih, dil, din, sanat gibi her alanda, bazen art niyetli bazen bencil batılıların elinde, çıkar ilişkisince yeniden yazılmıştır. Şark'a hac yolculukları düzenlenmiş, Şark'a yerleşilmiş, eserler kaleme alınmış, çalışmalar yapılmıştır. Şarkiyatçılık ve şarkla ilgili olanların rağbet görmesi; Şark'a gitmeden, inceleme veya araştırma yapılmadan sadece duyumlarla ama çoğu zaman hayallerle; gerçeklikten uzak eserlerin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur.

29 Said, 299.
30 Said, 300.
31 Said, 314.
32 Said, 315.
33 Said, 320.
34 Said, 327.

2. Fuat Sezgin'in Batı'nın Şark Tasavvuruna Cevabı

2.1. Fuat Sezgin ve Yetişme Ortamı

İkinci sınıf bile olsa insan muamelesi göremeyen, aksine hor görülen, acziyetin her türlüsü yakıştırılan kendini ifade ve temsilden yoksun sanılan Şark'ta yetişmiş bir insan olarak Fuat Sezgin; Batı'nın Şark tasavvuru karşısında, ender istisnalardan (!) biri olarak geçmiştir tarih kayıtlarına.

Unuttuğumuz ya da unutturulan geçmişimizi bize yeniden hatırlatan, yitik hazinenin kâşiflerinden Fuat Sezgin, 24 Ekim 1924 tarihinde Bitlis'te dünyaya gelmiş, ortaokul ve liseyi Erzurum'da tamamlayıp üniversite eğitimi için İstanbul'a gitmiştir. Matematik okuyup mühendis olmak isteyen Fuat Sezgin'in, bilimler tarihçisi olmasındaki en büyük rol Helmut Ritter'e düşmüştür. Alman Şarkiyatçı Helmut Ritter'in seminerine katılan Fuat Sezgin, mevcut bölümünü değiştirerek, ertesi gün İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Filolojisi bölümüne kayıt yaptırmıştır.[35] Bir Şarkiyatçı'nın dilinden dökülenler, bir insanın belki de dünyadaki araştırmaların seyrini değiştirmiştir.

Fuat Sezgin'in planlarını değiştirip, ilmi çalışmalara yönelmesi, Helmut Ritter'in seminerinde şu sözleri nakletmesi üzerine olur: "Bütün bilimlerin menşei Müslüman bilim adamlarına dayanır." Bu söz karşısında kendi ifadesiyle âdeta büyülenen Fuat Sezgin bunu şöyle ifade eder: *"Hocam Ritter, bilimlerin temelinin 'İslâm Bilimleri'ne dayandığını söylerdi. Yabancı bir hocanın bu tespiti beni bu ilim dalına yöneltti.'*[36]

Fuat Sezgin, 1951'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesini bitirdikten sonra, Arap Dili ve Edebiyatı üzerine doktora yapmıştır. "Buhari'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar" konulu doktora tezini tamamlayan Fuat Sezgin, 1954'te *İslâm* Araştırmaları Enstitüsü'nde doçent olmuştur. Türkiye'de 1960'ta askeri darbenin iktidara getirdiği hükümet tarafından hazırlanan ve 147 akademisyenin üniversiteden men edildiği listede Fuat Sezgin'in de adı olması üzerine Almanya Frankfurt Üniversite'sinde misafir doçent olarak çalışmalarına devam etmiştir. 1965 yılında Frankfurt Üniversitesi'nde profesör olan Prof. Dr. Fuat Sezgin dünyaca tanınan bir ilim adamı olarak 94 yaşında hayatını kaybetmiştir.[37]

35 http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi. Erişim:31.03.2019.
36 https://www.diyanethaber.com.tr/ Erişim:31.03.2019.
37 http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi. Erişim:31.03.2019.

Fuat Sezgin, bir Şarklı olarak kendini, coğrafyasını, medeniyetini batıdan ve batının kaynaklarından değil kendi kaynaklarımızdan öğrenmiştir. Araştırmış, sorgulamış, çalışmış ve bugün şark-garp ayrımı yapmaksızın akademik olarak çalışmalarını tüm insanların istifadesine sunmuştur. Yaptığı çalışmalar, kurduğu kürsüler, açtığı müzeler tüm insanlık tarihi için önemlidir. Çalışmalarında yanlış bilinenleri kaynaklarıyla birlikte doğrusuyla ortaya koymuştur. Şarklıların özelde ise Müslümanların, mevcut durumu ve gidişatı üzerine diğerleri gibi serzenişte bulunup köşesinde oturmak yerine elinden gelenin en iyisini yapmıştır. *İslâm* medeniyetinin tarihini, Müslüman bilim adamlarının çalışmalarını bizzat yazma eserlerden çalışarak yeniden ortaya koymuştur. Bu görkemli medeniyetin, ataların mirasının nasıl bu hale geldiğini, içimizdeki self oryantalistlerinin etkilerini açıkladıktan sonra nasıl çalışmamız gerektiğini bizzat kendi hayatıyla ortaya koymuştur.

2.2. Fuat Sezgin'in Batı'nın Şark Tasavvuruna Cevabı

Batı'nın Şark tasavvuru karşısında ilme adanmış bir ömür olarak Fuat Sezgin bir dönüm noktasıdır. Çalışmalarını kariyer, statü, görünmek ve bilinmek amacıyla değil gerçeği ortaya koymak ve geleceğe yön vermemizi sağlamak amacıyla gerçekleştirmiştir. Fuat Sezgin, mesaisini Müslümanlara bilimsel başarılarla dolu mazilerini hatırlatmak, medeniyetini yeniden inşa etme azmi ve kararlılığı aşılamaya, çalışmalarıyla "kökü mazide olan ati" perspektifini hayata geçirmeye adamış bir bilim insanıdır. Fuat Sezgin, Batı'nın 'Karanlık Çağ' olarak adlandırdığı dönemin Müslümanlar için 'Aydınlık Çağ' olduğunu, bilimsel keşiflerle somutlaştırmış ve böylece İslâm'ın ve Şark'ın medeniyet perspektifini dünyaya yansıtan az sayıdaki İslâm bilimcilerimizden birisi olmuştur.[38]

Fuat Sezgin cehalete bulaşmış tarihimizi yeniden yazmıştır. Onun çalışmaları; korkularını bastırmak, güç imparatorluğu kurmak amacıyla Şark tasavvurunda yanlı davranan Batılılara ve içimizdeki self oryantalistlere yani batı haklıdır, biz aciz, yenilmiş, bir işi başaramayan, tarihi bile olmayan, dışa bağımlı insanlarız diyenlere en güzel cevap olmuştur. Fuat Sezginin çalışmalarının somut delillere dayanması, akademik üslupta hazırlanması bu çalışmaları daha da değerli kılmaktadır. Onu diğer araştırmacılardan ayıran bir özelliği de sorunu, eksikleri tespit edip benim görevim, araştırma alanım bitmiştir deyip kenara çekilmemesidir. O aklına koyduğunu yapmak, başladığı işi en güzel şekilde bitirmek için

38 Hıdır, Özcan, "**İslâm Bilim Tarihine Adanmış Ömür: Fuat Sezgin**", *https://www.aa.com.tr.*, Erişim: 24.03.2019.

çalışmalarını sonuna kadar devam ettirmiştir. Problemleri, eksikleri, yanlışları tespit etmiş ve çözüm yollarını da bizlere aktarmayı ve bir hocamız, ağabeyimiz olarak da öğüt vermeyi ihmal etmemiştir.

Hilal Sezgin, babası Fuat Sezgin'i şöyle anlatır; *"Uzun zamandır unutulmuş olan kütüphanelerde, ona bilimlerin ortaya çıkışını açığa kavuşturabilmesine yardımcı olacak hazineler arardı, bilgi arardı."*[39]

İlimler tarihine pek çok farklı milletin emek ve katkısını gören Fuat Sezgin, eserleri kendi kaynağından bizzat okumak üzere, Arapça, Farsça, İbranice, Latince, Süryanice gibi pek çok dil öğrenmiş ve el yazmalarını bulmak için Pakistan, Mısır, Almanya, Şam, Kahire, İspanya, İtalya, Tunus, Hindistan, İran gibi pek çok ülkeye yolculuk yapmıştır.[40] Fuat Sezgin hem çalışmalarıyla hem de yaşantısıyla, azmiyle, zekasıyla, ahlakıyla Batı'nın Şark tasavvuruna en güzel ve en açık cevap olmuştur.

Batı'nın Şark tasavvurunda isabetsiz ve yanlı olduğuna dair misal olmak üzere birkaç çalışmadan söz edebilliriz:

2.2.1. Buharinin Kaynakları Üzerine Araştırmalar

Öncelikle hemen ifade edelim ki Fuat Sezgin 1943 yılında Türkiye´de üniversite öğretimi askıya alındığında, hocası Helmut Ritter'in bu uzun arayı değerlendirmesi ve Arapça öğrenmesini tavsiye etmesi üzerine; İbn Cerîr et-Taberî'nin tefsirini, Türkçe meali içeren kitaplarla karşılaştırmaya karar vermiş ve bu tefsiri anlayabilmek için altı ay boyunca her gün 17 saat Arapça çalışmıştır. Altı ayın sonunda Taberî tefsirinin Arapçasını gazete okur gibi okumuş ve Helmut Ritter, okuması için Ebû Hamid el-Gazalî'nin İhyâu Ulûmi´d-Dîn kitabını Fuat Sezgin´in önüne koyduğunda, öğrencisinin bunu kolayca başarabilmesine çok memnun olmuştur. İleri yaşlarına kadar bu yüksek çalışma temposunu devam ettirmiştir.[41]

Fuat Sezgin, 1947 yılında Bedî' ilminin tekâmülü konusundaki tezini bitirdikten sonra, Helmut Ritter´in danışmanlığıyla Ebû Ubeyde Ma'mer ibn el-Musennâ´nın Mecâzu´l-Kur'ân'ındaki filolojik tefsirini konu alan ikinci bir tez hazırlamıştır. Doktora tezi için araştırmalarını sürdürdüğü sırada Muhammed el-Buhârî'nin hadis kitabından bazı yerlerin Mecâzu´l-Kur'ân´dan alındığını fark etmiştir. Buhari'nin el-Cami'us-Sahih'inde kendinden önce muhaddis, müfessir ve filologlara atıfta bulunduğunu, yazılı eserlerden de faydalandığını

39 https://www.youtube.com/watch?v=s9uMxQlBPlE. Erişim:23.03.2019.
40 https://www.youtube.com/watch?v=niZShL1JuL0. Erişim: 23.03.2019.
41 http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi. Erişim: 23.03.2019.

tespit etmiştir. "Buhari'nin Kaynakları Üzerine Araştırmalar" isimli tezi; Prof. Dr. Tayyip Okiç başkanlığında toplanan doçentlik jürisinde oy birliğiyle kabul edilmiş ve günümüze kadar önemli bir reddiye veya aksini kanıtlayan bir çalışma ortaya koyulmamıştır.[42] Fuat Sezgin'in 1956 yılında yayımladığı bu tez alanında bir ilktir. *Çünkü Avrupa'da, Latin dünyasında 18. yüzyıla kadar kaynak verme mefhumu yokken Buhari IX. yüzyılda, yetiştiği ilim kültürünün de etkisiyle kaynak göstermiştir. Fuat Sezgin bu tezinde, İslâm*'ın ilk dönemlerindeki hadis nakillerinin yaygın olan kanaatin aksine sözlü/şifahi değil yazılı kaynaklara dayandığını savunmuştur. Bu çalışma hem *İslâm dünyası hem de ilim dünyası açısından oldukça önemlidir. Çünkü İslâm*'a düşmanlık besleyen ve açık bulmak için çabalayan gayri Müslimlerin, Müslümanların akılsız, ilmi çalışmalardan ve yöntemlerden bihaber olduğunu savunan şarkiyatçıların, kendi medeniyetini batıdan tanıyan ve batıyı yüceltip aşağılık duygusuna kapılan içimizdeki self oryantalistlerin sataştığı ilk nokta hadislerin ilmi yönden uzak olması ve buna bağlı olarak güvenilirliğinin bulunmamasıdır. Fuat Sezgin, bu konuyu şöyle açıklamıştır:

"*Bugün Müslümanlar umumiyetle ve hatta Ezher Üniversitesi'ndeki hadis profesörleri bile Peygamberimizin sözlerinin şifahen nakledildiği sanırlar. Yani Peygamberimizden duyulup, ondan bir başkasına nakledilmiş olduğunu. Dolayısıyla böyle nakledilen bir sözün doğruluk ihtimali zayıflar. Mesela oryantalistlerin en büyük hadis bilgini Goldziher'e göre Buhari ve Müslim kimdir? O diyor ki: 'Buhari'deki bütün hadisler Buhari'nin devrinde yaşamış olan fikir ekollerinin düşüncelerinden ve icatlarından ibarettir. Yanibunun peygamberle bir alakası yok! Bunlar sadece devrin fikirlerini aksettirir. Buhari bu fikirleri toplamıştır! Rivayetler zinciri ilave etmiş yani uydurmuştur.*"[43]

Fuat Sezgin araştırmaları/çalışmaları sonucunda, hadislerin arkasında yazılı kaynaklar olduğuna ulaşmış ve neticede şifahi olarak değil yazılı olarak nakledildiği bilgisini ilim dünyasına sunarak, onların tezlerinin yanlış olduğunu kanıtlamıştır. Bu karışıklığın ve yanlış inanışın/kabulün altında yatan sebebi ise; daha önceki kitapların dipnot olarak kaynak eser göstermek yerine direkt şahıs isminin yazılması olarak tespit etmiştir Fuat Sezgin. Buna göre bir eserde kaynak, bir rivayet zincirine göre sıralanır ama aynı zamanda da yazılı bir kaynağa dayanırdı. Bu rivayet zincirinin anlaşılmaması, İslâm bilimlerinin nasıl geliştiğini anlamaya ve kavramaya engel teşkil etmiştir ve etmektedir. Fuat Sezgin'in bu çalışmasına birkaç itiraz gelse de şimdiye kadar bu tezin yanlışlığını savunan bir çalışma ortaya koyulmamıştır.

---

42 https://www.youtube.com/watch?v=niZShL1JuL0. Erişim: 23.03.2019.

43 Turan, Sefer, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Timaş Yay., İstanbul 2018, 75.

2.2.2. Arap-İslâm Bilimleri Tarihi

Fuat Sezgin, hocası Helmut Ritter'in tavsiyesi üzerine 1955 yılında, Carl Brockelmann'nın Arap Edebiyat Tarihi kitabındaki noksanlıkları İstanbul'daki el yazmalarına dayanarak tamamlamaya başlamıştır. 1959 yılında, Brockelmann'ın eserindeki boşlukları gidermek yerine dünyadaki tüm yazma eserlere müracaat ederek müstakil bir eser yazmaya karar veren Fuat Sezgin, 1967 yılında kitabın ilk cildini çıkarmıştır. Hocası Ritter, bu işi kimsenin yapamayacağını söylese de Fuat Sezgin bunu yapacağım demiş ve başarmıştır. On kişilik komisyon, Fuat Sezgin'in başarısı üzerine kendilerini lağv etmiş ve bu eserin yazılmasını 'tek bir zihnin, tek bir aklın bu işin baştan sona harmonisini sağlaması' gerektiğini düşünerek Fuat Sezgin'e bırakmışlardır.[44]

Fuat Sezgin, 17 ciltten oluşan, insanlık tarihinin başlangıcından bugüne kadar sahasında yazılan en kapsamlı eser olan Arap-İslâm Bilimleri Tarihi'nin (Geschichte des Arabischen Schrifttums) 18. cildini yazarken hayata veda etmiştir. Bu kapsamlı eserin (GAS), muhtelif ciltlerinde bulunan konulardan bazısı şöyledir: Kur'an ilimleri, hadis ilimleri, tarih, fıkıh, kelam, tasavvuf, şiir, tıp, farmakoloji, zooloji, veterinerlik, simya, kimya, botanik, ziraat, matematik, astronomi, astroloji, meteoroloji ve ilgili alanlar, dilbilgisi, matematiksel coğrafya, İslâm'da kartografya, İslâm felsefe tarihi.[45]

17 ciltlik eserde yer alan her bir kayıt, Batı'nın şark tasavvurunun asılsızlığını ortaya koyar niteliktedir. Öyle ki Müslümanların bilim üretmekten, düşünmekten, kendini temsil etmekten aciz olduğu yaftasını; tarihi kayıtlar, somut örnekler üzerinden kırmış ve bunu 40 yıl görev yaptığı Frankfurt Goethe Enstitüsü vasıtasıyla bütün dünyaya ilan etmiştir.[46]

Misal olmak üzere bu konuda şunlar arz edilebilir:

Lawrence'nin ilkellik üzerine kurduğu tasavvurunda, genelde Şarklı, özelde Arap, hikmetten yoksun, anlamsal yoğunluğu olmayan bir topluluktur. H.A.R. Gibb, aklın düşünme süreçlerine nefret duyan bir Şarklı tasavvur etmiştir. Ve Şark'ta yetişen bilim adamı ve düşünürlerin istisna olduğunu savunmuştur. Fuat Sezgin'in 17 ciltlik Arap-İslâm Bilimleri eseri akla, düşünceye, üretmeye nefretle bakan, ilkel(!) insanların dünyadaki bilimlerin gelişmesine nasıl katkıda bulunduğunun somut örnekleriyle doludur. Müslüman Şarklı bilim insanları, diğer kültür

44 Turan, 73.
45 http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi. Erişim: 23.03.2019.
46 Özcan, "**İslâm Bilim Tarihine Adanmış Ömür: Fuat Sezgin**', *https://www.aa.com.tr.,* Erişim:24.03.2019.

dünyalarından özellikle Yunanlardan aldıkları bilimleri geliştirmişler, yeni bilimleri ortaya koymuşlar; önderlik durumuna geçerek kültür dünyasında bazı bilimlerin yollarını döşemişlerdir. Yunanlılar bilimler tarihinde sekiz yüz yıl kadar yer işgal etmelerine rağmen Yunanlılarda kaynaklara işaret etme geleneğinin çok zayıf olması ve yapıcı safhada öncellerine dair çok az ipucu vermeleri bilim ve teknolojinin onlara kadar gerçekleşen gelişmesinin kademelerinin takip edilmesini zorlaştırmıştır. Yedinci yüzyılın ilk yarısında Yunanların elinde çok yüksek bir düzeye ulaşan bilimler, İslâm'ın bir güç olarak tarih sahnesine çıkmasıyla VIII. yüzyılın ikinci yarısında bazı sahalarda ise IX. yüzyılın ortalarında bilimler üretkenlik safhasına ulaşmıştır. Bu keşif ve üretkenlik safhası 800 yıl yani XVI. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir.[47]

VII. ve IX. Yüzyılda Müslüman bilim adamları, Yunanlılardan ve Hintlilerden matematik ve coğrafyanın bazı esaslarını öğrenmiştir. Abbasi halifesi Me'mun, Marinos'un yaptığı dünya haritasına bakılarak, enlem, boylam dereceleri ölçülerine dayanarak yeni bir harita yapılması ve dünyanın büyüklüğünün tespit edilmesi için 70 kadar coğrafyacı ve matematikçiyi görevlendirmiş, Bağdat ve Şam'da gözlem evi kurdurmuştur. Halife Me'mun astronomi tarihine gerçek anlamda ilk gözlem evi kuran kişi olarak da geçmiştir. Gözlemler yoluyla daha kesin ölçümlere ulaşmışlar ve bugünkü haline en yakın dünya haritasını yapmışlardır. Büyük astronomi tarihçisi Carlo Alfonso Nallino "bu ölçümün bilimsel ilk ciddi yeryüzü ölçümü" olduğunu belirtmiştir.[48] 18. Yüzyılın başlangıcına kadar, Avrupalıların elindeki haritalar, tamamıyla İslâm haritalarının yarım, yanlış, doğruya yakın taklitlerinden ibarettir. Abbasiler Dönemi'nde böyle bir haritanın yapıldığı bilinse de kaybolduğu için, önemi bilinememişti. Fuat Sezgin bunu şöyle ifade etmiştir: "*Bir şans eseri olarak 1983 yılında ben bu haritayı Topkapı Sarayı'nda bir ansiklopedi içinde buldum. Yazmaların peşinde koştuğum için birçok yazma buldum ama bu benim bulduğum en önemli vesikadır.*"[49] Yine Yunanlıların keşfettiği, temel işlevi yıldızların konumunu belirlemek olan çok amaçlı astronomi aleti usturlapı, Müslümanlar VIII. yüzyılda tanıyıp, geliştirmişler ve başlangıçta çok basit bir alet olan usturlabı, 28 astronomik ödev başarır hale getirmişlerdir. Bîrûnî (ö. 453/1061), İstî'âbû'l-vûcûhi'l-mûmkine adlı eserinde V. yüzyıl başlarına kadar geliştirilmiş davul, yengeç, spiral, cetvel, kayık ve haç biçiminde usturlap gibi çeşitli usturlap türlerini açık biçimde tanımlamıştır.

47 Turan, 153.
48 Turan, 29, 30, 31.
49 Turan, 29.

Abburrahmen es-Sufi'nin (ö. 376/986) Kitabûl-amel bil'l-usturlab adlı risalesi, usturlap üzerine dünyada yazılmış en hacimli kitaptır.[50] Bunlar göstermektedir ki Müslümanlar, Yunanlı seleflerinin eserleriyle yetinmemiştir.

Müslüman bilim insanlarının harita çalışmlarından devam edecek olursak; bugün kitaplarda yazılan, zihinlerde yer edinen genel kabule göre Amerika'yı keşfeden kişi Kristof Kolomb'tur. Fuat Sezgin, Kristof Kolomb'un bu keşif yolcuğunda kullandığı haritanın da Müslümanlara ait olduğunu, bu eserin XIII. cildinde ispatlamaya çalışmaktadır. Müslümanlar, Amerika'ya X. yüzyılda gitmeye başladılar, bazen dönmüşler bazen dönememişlerdir, bu yolculuklara dair birçok kanıta rastlanmıştır. Müslümanların Büyük Okyanus'un öte tarafına ulaşmak hedefiyle gerçekleştirdiği bu yolculuklarında, 15.yüzyılda Amerika haritasının bir kısmını ilk olarak yapmışlardır. Kristof Kolomb'un tarihçesinde yer alan, "bir haritayla yola çıktığı" bilgisindeki harita, Müslümanların yapmış olduğu haritadır.[51]

Miladi X. yüzyılda astronomide ilminde ilerleyen Müslümanlar, Dünyanın eğiminde artma azalma olup olmadığını araştırmak için İran'ın Rey şehrinde bir rasathane kurmuşlardır. 30 sene süren gözetlemelerin sonucunda Dünyanın eğiminin 2000 yılda aşağı yukarı bir derece azaldığı neticesine varmışlardır. Bu eğimi, gök mekâniği 19.yüzyılda ispat etmiştir.[52]

Müslümanların rasathaneleri ve rasathane çalışmalarıyla ilgili de şunu söyleyebiliriz: Rasathane tabiri, anlayışı gerçek anlamda İslâm dünyasında ortaya çıkmış ve olgunlaşma dönemini de bu medeniyetin sınırlarında tamamlayıp, Avrupa'ya intikal etmiş ve modern rasathanelerin doğuşu için zemin hazırlamıştır.[53]

365 gün zarfında dünya ile güneş arasındaki en uzak ve en yakın noktayı Yunanlılar biliyordu ama Müslümanlar IX. yüzyılda bu noktanın 1 yılda yerinin değiştiğini fark etmişlerdir. XI. yüzyılda Birûni bunu diferansiyel matematikle, 4 mevsimde hesaplamaya başlamış ve kendinden 20-30 sene kadar sonra gelen Endülüslü astronom Zerkâli, bu değişmenin yılda 12 buçuk saniye kadar bir değişme olduğunu hesap etmiştir. Modern astronomide bu değer, 11.5'tir yani Zerkâli, yaklaşık 1 saniye kadar hata etmiştir.[54] Avrupa'nın yakın geçmişe kadar 'Dünya düz mü, yuvarlak mı?' tartışması varken ilkel(!) Şarklı, barbar Müslüman, o dönemin imkânlarıyla dünyanın eğimini yaklaşık 1 saniye kadar hata ile hesaplamıştır.

50 Kaçar, Mustafa, Bir, Atilla, "Usturlap", *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 195-196.
51 Turan, 27.
52 Turan, 99.
53 Aydüz, Salim, "Rasathane", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 458.
54 Turan, 26.

Başka bir alandan bakacak olursak; Müslümanlar tecrübi bir ilim olarak kimya ilmini, Avrupa'da 'Geber' diye bilinen Cabir İbn-i Hayyan'la hicri II. yüzyılda kurdular. Onun kitapları XII. yüzyılda Avrupa'ya intikal etmiş ama Cabir İbn-i Hayyan'ın kimya ilminde kaydettiği ilerlemelerin üzerine ancak XVIII. ve XIX. yüzyılda yeni ilaveler yapılabilmiştir.[55] Tabiat olaylarıyla da ilgilenen Hayyan, "Allah insana kâinatın bütün sır perdelerini yırtacak kabiliyeti vermiştir!" demiştir VIII. yüzyılda. Yani insanoğlu bu kainattaki her sırrın çözümüne ulaşabilir. Hayyan, kâinatın matematiksel ölçüler esasına göre yaratıldığını, ölçülemeyen herhangi bir şeyin bilimin konusu olamayacağını, bu bağlamda hislerin bile ölçülebileceğini savunmuştur.[56]

Müslümanlar sadece aletlerle, ölçümlerle, sayılarla değil fikirle de bilim üretmişlerdir. Müslümanlar arasından pek çok filozof da çıkmıştır. Birûni ve batıda "Avicenna" olarak tanınan, orta çağ tıbbının önde gelen ismi, meşşai felsefesinin filozoflarından İbn Sina arasında X. Yüzyılda gerçekleşen yazılı münakaşalar oldukça önemlidir. Birûni 27, İbn-i, Sina 18 yaşındayken girdikleri yazılı münakaşanın konusu şudur: Işığın sürati ölçüsüz müdür yani la mütenahi midir, yoksa ölçülebilir mi? Yani ışığın hızı zamanla ölçülebilir mi? XXI. yüzyılın Türkiye'sinde bile olmayacak bu müthiş mektuplaşmalar, ilmi tartışmalar X. yüzyılda gerçekleşmiştir.[57]

Batı, tanıyıp kabul ettiği İbn Sina'nın eserlerini tercüme etmiş ama İbn-i Sina ismiyle değil Aristo ismiyle yayınlamıştır. Bunu Holmyard isimli bir İngiliz bilgini 1928 yılında fark edene kadar Kitab- Şifa'nın taşlara ayrılan kısmı Avrupa'da Arito'nun adı altında dolaşmıştır.[58] Sadece İbn-i Sina'nın taşlara dair kitabını değil XI. yüzyılın sonlarına doğru İtalya'da tercüme edilen çok mühim 25 tıp kitabını da ya kendilerine ya da Yunanlılara nispet etmişlerdir. Bu da Yunanlılarda çok az olan kaynak verme mefhumunun Avrupa'da tamamen silindiğini göstermektedir. Yine Huneyn bin İshâk'ın, Galen'e nispet edilerek "Göz Kitabı" olarak yayınlanan kitabı, XX. yüzyılda dünyada göz tıbbını en iyi bilen insanlardan Hierschberg tarafından fark edilmiştir. Avrupa'da XV. yüzyılın sonuna kadar bilimlere ulaşmak bir kör dövüş, yağmacılık biçiminde olmuştur.[59] Avrupalıların aksine bilimsel şuura sahip olan Müslüman ilim, bilim insanları ise kaynak veren tek kültür dünyasının, İslâm kültürünün mensubuydular.[60]

55 Turan, 25.
56 Turan, 80.
57 Turan, 79.
58 Turan, 104.
59 Turan, 104.
60 Turan, 95.

Şarkiyatçıların sadece cinsiyetiyle ele aldığı, aptal diyerek hakaret ettiği kadınları; İslâm medeniyetinde tıptan edebiyata kadar her alanda görmek mümkündür. İlk hemşire unvanına sahip olan Rûfeyde bint-i Sa'd onlarca örnekten sadece birisidir. İnsanların tedavisiyle meşgul olan babasının, "Kızım! Bütün hayatımı sana vakfettim. İlmimi ve tecrübemi sana verdim. Seni, benden sonra, Eslem oğullarının yaralılarını tedavi eden ve acılarını hafifleten bir hemşire olmaya hazırladım" sözlerini vasiyet kabul etmiş ve ömrünü insanların şifasına vesile olmaya adamıştır.[61] Kadınların ilmi faaliyetleri ile ilgili günümüze çok az yazılı kaynak ulaşmıştır. Bunlardan birisi de Fatih Sultan Mehmed döneminde yaşamış cerrah Şerefeddin Sabuncuoğlu (1385-1468) tarafından yazılan Cerrahiyyetü'l-Haniyye isimli eserdir. Bu eserde hanım tabipler ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgiler ve hanım hastaları tedavi edişlerini tasvir eden minyatürler de yer almaktadır.[62]

İslâm medeniyetinin öne çıkan hanımlarından biri de, IX. yüzyılda Fas'ın Fez şehrinde yaşamış olan Fatıma Muhammed el-Fihrî el-Kureyş'tir. Fıkıh ve hadis ilimlerinde iyi bir eğitim almış, eşinden ve babasından kalan yüklü miktardaki mirası Karaviyyin isminde bir cami ve üniversite kurmak için harcamıştır. 859'da açıldıktan sonra farklı şehirlerden pek çok öğrenci buraya eğitim almaya gelmiştir. Bu üniversitede İslâmî ilimlerin yanı sıra astronomi, matematik, edebiyat, yabancı diller ve fen ilimleri öğretilmiştir. Arap rakamları da bu kurum sayesinde Avrupa›da tanınmış ve kullanılmıştır.[63]

İslâm Bilim Tarihi, batının bugün bile değer vermediği kadar kadına değer vermiş, saygı göstermiştir. Kadınların hiçbir icadı, keşfi, ilmi çalışması olmasa dahi; bugün 17 ciltlik eserleri dolduran, müzelerin açılmasını sağlayan, bilimler tarihinin bugünkü haline ulaşmasında önemli rol üstlenen, İslâm Bilim adamlarını yetiştiren de kadınlardan başkası değildir. İslâm medeniyeti ve bu medeniyetin mensupları her zaman analara saygı duymakla birlikte müteşekkir olmuş ve olmaktadır. Neticede dün beşik sallayan eller bugün medeniyetleri sallamıştır.

61 https://www.fikriyat.com/İslâm/2018/05/23/islm-dunyasinda-iz-birakan-lim-kadinlar. Erişim:31.03.2019.

62 Aydüz, Salim, "İslâm Dünyasının Âlim Hanımları", Derin Tarih dergisi, sayı 49, Nisan 2016. 16.

63 https://www.yenisafak.com/ramazan/İslâm-dunyasinin-lim-hanimlari-2471383. Erişim: 31.03.2019

2.2.3. İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi ve İslâm'da Bilim ve Teknik

Fuat Sezgin 1982 yılında Goethe Üniversitesi'nde Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü'nü, İslâm dünyasında Kral Faysal Ödülü'nü aldıktan sonra kurmuştur.[64] İslâm Bilimler Tarihi'nin bilimler tarihindeki yerini gerçeğe yakın olarak göstermek için Müslümanların icat etmiş oldukları aletleri ortaya çıkararak insanlara tanıtmak, bilinmeyen aletleri gün yüzüne çıkarmak ve bunları müzede sergileme projesini gerçekleştirmiştir. İslâm bilim aletlerinin modeli yapıp bir müzede sergileme fikrini Alman fizikçi Eilhard Wiedemann'dan almıştır. Wiedemann, İslâm bilim aletlerini kitaplardan modeller halinde insanlara tanıtmak için 1900 yılında modelleri yapmaya başlamış, 1928 yılına kadar beş aletin modelini yapmıştır.[65] Fuat Sezgin de 30 alet yapmak, bir müze olmasa da bir odayı doldurabilmek düşüncesi ve gayretiyle Frankfurt'ta kurduğu İslâm Bilim Tarihi müzesinde 800'den fazla alete ulaşmıştır. Bu müzede İslâm kültür çevresinde yetişen bilim insanlarının buluşları, bilimsel alet, araç ve gereçlerinin yazılı kaynaklara dayanarak yapıldığı örnekleri ve 45 000 ciltlik kitapla kurduğu Bilimler Tarihi Kütüphanesi yer almaktadır. Bu müzenin ikincisi Fuat Sezgin'in olağanüstü gayretleri ve çalışmalarıyla 2008 tarihinde içerisinde yaklaşık 700 eserin olduğu ve bu eserlerin tamamına yakını onun çabalarıyla bağış olarak kazandırılmış, İstanbul Gülhane Parkı içerisindeki binada bütün milletimize armağan edilmiştir.[66] Fuat Sezgin yazdığı 17 ciltlik eserin okuyucu üzerindeki tesirini öğrenemezken Frankfurt'taki müzeyi kurduktan sonra aletleri, çalışmalarını bizzat görmenin, insanları âdeta büyülediğini, heyecanlandırdığını görmüştür.

İstanbul'daki müzenin evvela Türklerin kendi medeniyetine karşı yanlış görüşlerinin ve bilgisizliklerinin değiştireceğine inanmıştır Fuat Sezgin ve ilk hedefi de budur.[67] İstanbul'un milyonlarca turistin geldiği, gezdiği, ziyaret ettiği bir şehir olması da İslâm medeniyetinin ne kadar yüksek bir medeniyet olduğunu, bilimler tarihinde ne kadar büyük bir yer işgal ettiğinin görülmesi açısından önemli olmuştur. Fuat Sezgin geçmiş ve gelecek arasındaki köprü, geçmiş ve gelecek arasındaki kopan zincirin tamamlayıcı halkası olmuştur. Müslümanlar içinden özelliklede 'benim milletim' içerisinden pek çok keşfeden, üreten

64 http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi. Erişim: 30.03.2019.
65 Turan, 21.
66 http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi. Erişim: 30.03.2019.
67 Turan, 33.

insan çıkacaktır demiştir.[68] Ama bunun için 'benim milletim' dediği bizler, aşağılık duygusundan kurtulmalı ve Avrupa medeniyetini doğru tanıyıp, bu medeniyet karşısında kendi yerimizi bilmeliyiz. Geçmişimizi doğru şekilde öğrenip geleceğimize yön vermeli ve bizlere biçilmiş 'ilkellik kisvesi'nden sıyrılmalıyız. Müze, milletimiz içinde kendi medeniyetine cahil kalmış, self oryantalistliği yol tutmuş, çalışmaktan uzaklaşmış, aşağılık duygusunu içselleştirmiş olanların gidişatını değiştirmek için en güzel çalışma olmuştur.

Fuat Sezgin, İslâm'da Bilim ve Teknik isimli eserinde, dünya bilimler tarihinde İslâm biliminin oynadığı rolü incelemiştir. Beş ciltten oluşan ve İstanbul İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'nin kataloğu olarak yazılan bu eser, İslâm bilginlerinin astronomi, tıp, geometri, coğrafya, optik, kimya ve denizcilik gibi alanlarda dünya bilim tarihine yaptığı katkıları zengin görsel malzemeyle gözler önüne sermiştir.[69]

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bilimlerin tekâmülü kanunu, bir nehir misali küçük kaynaklardan çıkmış, yavaş yavaş çoğalmış, bir eğimden aşağı süratle akmış, ovaya doğru hızla ilerlemiş, ovada hem genişlemiş hem de sürati azalmıştır. Sonra bu işlem kendini tekrarlamıştır. Fuat Sezgin, nehir misali, bilimlerin farklı insanların elinden geçerek, farklı kültür dünyalarında yavaş yavaş geliştiğini ve bugünkü haline geldiğini tahayyül etmiştir.[70] Farklı insanlar ve farklı kültürlerin bilimlere katkısı birbirini tamamlamıştır. Fuat Sezgin'in arkadaşı Matthias Schramm'ın ifadesiyle: "Bilimler tarihi, bütün bir insanlığın ortak tarihidir."[71] İslâm kültür dünyası, VII. yüzyılda dünya tarihi sahnesine çıkmış; devlet ve dinin teşvikiyle, geçmiş veya komşu kültürlerin bilim mirasları kararlı ve yoğun biçimde alınmış ve bilimler kendi üretkenlik eşiğine ulaşmıştır. Diğer kültürlerden miras alınan bilgiler, tecrübeler, teoriler ve aletler kullanılmaya, geliştirilmeye devam edilmiş; bunun yanı sıra buluşlar ve yeni bilgi alanları ortaya çıkarılmıştır. Böylece İslâm kültürü, bilimler tarihinde olağanüstü bir seviyeye ulaşmıştır.[72]

68 Turan, Sefer, 33.
69 http://www.ibtav.org/eserleri. Erişim:30.03.2019.
70 Turan, 81.
71 Turan, 81.
72 Sezgin, Fuat, İslâm'da Bilim ve Teknik, I, çev: Abdurrahman Aliy, TÜBA Yay., İstanbul 2008, 168.

Bu süreçte bilimlerin bu kadar hızlı ve daha önce eşi benzeri görülmemiş bir şekilde yükselmesi, Arap-İslâm kültür dünyasındaki bilginin karakteristik özelliğinden kaynaklanmıştır. Üniversitelerin kurulmasıyla bu karakteristik özellikler ve prensipler kendileri için besleyici en asil yerleri buluştur. Bu karakteristik özellik ve prensiplerden bir kısmını şöyle zikredebiliriz: Bilimler alanında bir gelişim kanunu ile ilgili net bir anlayış, kaynakları aşırı hassasiyetle tam olarak alıntılama alışkanlığı, adil bir eleştiri etiği, deneyin bilimsel çalışmalarda sistematik olarak kullanılan bir yardımcı araç olarak kullanılması, bilimsel terminolojiler üretme ve olanı geliştirme çabası, teori ile pratik arasında denge prensibine riayet ve İslâm döneminde doğan rasathaneler yardımıyla uzun yıllar süren astronomik gözlem.[73]

Arap-İslâm kültüründe bilimlerin hızlı, geniş ve köklü gelişimi üzerinde birtakım faktörler hep birlikte rol oynamıştır ve bu faktörler sadece kısa bir zaman dilimi için değil, aksine yüzlerce yıl etkili olarak kalmışlardır. Bu faktörlerden birkaçını şöyle zikredebiliriz: Arapların bilgiye susamış, öğrenmeye tutkun, yabancı unsurları almaya hazır olmaları, yeni din İslâm'ın bilimlere teşvik etmesi, Emevi ve Abbasi hanedanlarının bilimleri birçok yönden desteklemeleri, Müslümanların fethettiği yerdeki insanlara iyi muameleleri sonucunda yeni topluma katılmaları, öğretmen-öğrenci ilişkisi ile öğrenme eyleminin kolaylaşması ve bilginin güvenilirliğinin garantiye alınması, bilimlerle uğraşmayı belli bir zümreye değil bütün meslek gruplarına açılması, camilerdeki umuma açık ders faaliyetleri, Arap yazısının kolay ve hızlı yazılmasının geniş yayılma alanı sağlaması, Çin'den alınan kağıdın üretimi için imalathaneler kurulması, kalıcı mürekkebin geliştirilmesi sayılabilir.[74] Müslüman âlimler aşağılık duygusu hissetmeden, komplekse kapılmadan ecnebi hocalardan öğrendiler, onlarla çalıştılar. Birûni bunu şöyle ifade etmiştir: *"Ben herkesin kendi çalışmasında yapması gerekenleri yaptım: Öncüllerinin başarılarını minnettarlıkla karşılamak, onların yanlışlarını ürkmeden doğrulatmak, kendisine gerçek olarak görüneni gelecek kuşağa ve sonrakilere emanet etmek."*[75] Burada İslâm'ın etkisine ayrı bir yer vermemiz gerekmektedir. Alman Yahudi âlimlerinden Franz Rosental: *"Eğer* İslâm*, bilimi; bilim olarak teşvik etmeyip de, bilimin insan hayatına menfaati bakımından veya başka bakımlardan teşvik etmiş olsaydı bu, bilimlerin* İslâm dünyasında bu kadar gelişmiş olmasına kâfi gelmezdi.*"*[76] Wiedemann 1917 yılında "Müslümanların Bilimler Tarihindeki Yeri" isimli konferansında şu sözleri nakletmiştir:

73 Sezgin, 168.
74 Sezgin, 169-170.
75 Sezgin, 7.
76 Turan, 59.

"Yunanlıları okuduğunuz zaman onlarının aletlerinin nasıl ortaya çıktığını kolay kolay anlayamıyorsunuz, kendinizi zorluyorsunuz. Fakat Müslümanlara gelince Müslümanlar merhale merhale veriyorlar ve onların heyecanlarını, duydukları sevinci bile hissedebiliyorsunuz."

Bu ilerleme ve yükseliş XVI. yüzyıla gelindiğinde yerini duraklamaya bırakmıştır. Arsp-İslâm kültüründeki bilimlerin duraksaması ve gerilemeye başlamasının altında birçok sebep yatmaktadır. En temel sebebi ise savaşlardır. Öyle ki Arap-İslâm bilimleri tercümeler sayesinde ve X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilimsel, teknik aletler ve araçlar yoluyla İspanya üzerinden Avrupa'ya ulaşmaya başlamıştır. Avrupalılarla XI. yüzyılın sonundan kısa bir süre önce Haçlı seferleri adı altında yapılan sekiz savaş, 1095 yılından 1291 yılına kadar sürmüştür. Bu savaşlarda Avrupalılar gerçek anlamda hep kazanan ve kârlı çıkan grup olmuştur. Savaşlar, İslâm dünyasını ekonomik açıdan zayıflatmış, aynı zamanda bilimsel ilerlemenin akışını, yeni başarıların ve kitapların yayılma işini zorlaştırmış, zedelemiştir. İslâm dünyasının bir bölgesinin işgal altında olduğu sıralarda, 613/1216'da doğu bölgeleri de Moğol istilası altındaydı. İran'da yaklaşık 7 yıl süren Moğol istilasında, birçok bilim ve kültür merkezi tahrip edilmiştir. Cengiz Han'ın oğlu Hülagu da Bağdat ve Suriye'de başka tahriplere sebep olmuştur. Dünya politikasında bilimlerde Müslümanların öncülük bakımından en yıkıcı olay, XI: yüzyılda, İspanya'nın önemli bir bölümünün kaybedilmesi olmuştur.[77] 1942 yılında İber yarımadasının kaybedilmesi, 800 yıllık hâkimiyetin de kaybedilmesi anlamına gelmiştir. Savaşların ve yeni deniz yollarının keşfinin etkisiyle, İslâm dünyasındaki ekonomik ve politik zayıflık, bilimlerde duraklamanın ana sebebi olarak görülmüştür.[78]

İslâm dünyasının gerilediği sırada İslâm dünyasından tercüme edilen kitaplarla Avrupa'da yeni bir dönem başlamıştır. Avrupa, hem savaşlarla hem bilimlerle kurduğu güç imparatorluğu sebebiyle kendini İslâm dünyasından üstün görmeye başlamıştır. XVII. yüzyılın başlarında Avrupalılarda bir üstünlük duygusu, Müslümanlarda ise yavaş yavaş bir aşağılık duygusu uyanmaya başlamıştır. Müslümanlar kendilerinin Avrupa'yı bu üstünlük derecesine getiren kaynak olduğunu, Avrupalılar da bu duruma nasıl geldiğini anlamamışlardır. I. Dünya Savaşı ardından Türk memleketinin büyük bir bölümünün istila edilmesi geri kalmışlığın nedeninin sorgulanmasına yol açmış ve cevap İslâm

77 Sezgin, 172-173.
78 Sezgin, 178.

dünyasında aranmıştır. Bugün bile insanımız bir yol aramaktadır.[79] Terazideki dengelerin değiştiği sırada Batı, destansı bir maziye, medeniyete, bilimlere sahip Şark'ın tarihini tekrar yazmaya başlamıştır. Siyasi ve maddi olarak güçsüzleşen, hasta adam diye tabir edilen Şark'ın meta olarak kullanılması için önce daha az korkulur kılınması gerekmiştir. Bir meslek haline gelen şark, her yönüyle araştırılmaya, incelenmeye, üzerinde kalem oynatmaya hazır hale gelmiştir. Avrupa'da şarkiyatçı yetiştirmek için okullar açılmış, enstitüler kurulmuştur. Siyasetten sanata kadar Şarklı insan ele alınmış; ilkel, açgözlü, akla düşman, şehvet düşkünü, tembel olarak yaftalanmıştır. Şarkın bir meslek haline gelmesi, şarkla ilgili olan eserlerin daha fazla para kazandırması, Şark'a gitmeden sadece, duyduklarıyla, hayal gücüyle şark üzerine eserler yazılmasına, resimlerin çizilmesine sebep olmuştur. Şark'a gidenler ise çoğunlukla yanlı ve yanlış tasavvurlara sahip olmuşlardır. Öyle ki karşılaştıkları özel bir olayı genele yaymışlar ve tüm Şark'a has olarak yansıtmışlardır. Batının Şark tasavvurundaki hâkim unsur, korkularını yenip, güç imparatorluğu kurmak olmuştur. Tercüme edilen kaynaklarda Müslüman ilim adamlarının ismi silinmiş, bu bölgeden kaçırılan eşyalar batıya nakledilmiştir. Bu süreçte gelişimini de tamamlayan Batı, Şark'a hammadde olarak bakmış ve onu yer altı ve yer üstü zenginlikleriyle kendi medeniyeti için basamak olarak kullanmıştır. Tüm bu sürecin sonunda Şark'a kalan, acziyet, aşağılık duygusu ve kompleks olmuştur. Batı ise istediğini elde etmiş ve güç imparatorluğunu kurmuştur.

Türklere medeniyetler tarihindeki yeri göstermek ve XVII. yüzyılın başından beri düşülen bu kompleksten kurtarmak gerekmektedir. Fuat Sezgin de bu görevi üstlenmiş ve çalışmalarını bu doğrultuda da gerçekleştirmiştir. Fuat Sezgin bu milletin, bir taraftan aşağılık duygusundan kurtulup diğer yandan üstünlük duygusuna kapılıp da bir kenara çekilip "biz bu kadar üstünmüşüz" demesini hedeflememiştir. Asıl hedefi, müthiş şekilde gelişen ve 800 yıl insan akıl tarihinde yer büyük bir rol oynayan medeniyetin mensubu olan insanların, bütün bunların nasıl olduğunu düşünmesi, bu medeniyeti geliştiren insan tiplerini tanımasıdır.[80]

Fuat Sezgin hayatıyla, eserleriyle, çalışmalarıyla hem bize hem de dünyaya; İslâm medeniyetini kendi kaynaklarından yeniden tanıtmıştır. Batı'nın şark tasavvurundaki gibi; aciz, ilkel, barbar, dünyaya bir katkısı olmayan, hazırcı, açgözlü ya da aptal insanlar olmadığımızı somut delillerle kanıtlamıştır.

79 Turan, 105-106.
80 Turan, 106.

Hem de kağıt üzerinde kalmayıp kendi hayatıyla bunu dünyaya göstermiştir. Açgözlü iftirası atılan Şarklılardan biri olarak; Frankfurt'taki müze ve bu müze içerisindeki kütüphane kurulduğu sırada hem kendisi hem eşi, maddi olarak hiçbir gelir istemedikleri kaydının, resmi kayıtlara geçmesini özellikle istemişlerdir. Yine tembel, akla düşman iftirası atılan Şarklılardan biri olarak, günde 17 saat çalışmış, yemek rutinini dahi çok zaman almayacak şekilde düzenleyerek 2 müze, ciltler dolusu kitap ve örnek bir çalışma ahlakı bırakmıştır gerisinde. O, hem batıya hem de içimizdeki self oryantalistlere en güzel cevap olmuştur. Sadece bilimsel olarak gerçekleri kanıtlamakla kalmamış bizlere de düştüğümüz yerden kalkmamız, yeniden hak ettiğimiz konuma gelebilmemiz için öğütler vermiştir. Eserleriyle hem bizim hem de batının yanlış bilgilerini düzeltmemiz, açmış olduğu müzeler de medeniyetimize olan inancımızı, üretmeye karşı heyecanımızı canlı tutabilmemiz açısından çok önemlidir.

Bugün bizden çok ileride olan Avrupa medeniyeti bize yabancı değil bilakis akrabadır. Mümkün mertebe onların metotlarını, aletlerini en kısa sürede alıp tekrar üreten konumuna geçmeliyiz. Bizler gibi bir mazisi olmayan Japonlar, Koreliler inançla, gayretle kısa zamanda çok uzun bir mesafe kat etmişlerdir. Bugün İslâm medeniyetinin en güçlü ülkesi olan Türkiye ve mensupları olan Türklerin uyanması ve tekrar güçlü konuma gelmesi gerekmektedir.[81] Bu süreçte bizlerin en büyük noksanlığı üretkenliğimizi kaybetmemizdir. Fuat Sezgin, bizleri üretkenliğimizi kaybedip bunu yeteneği geliştirmek yerine, mütemadiyen başkalarından körü körüne bir şey almakla yetinmemiz yönünden eleştirmiştir.[82] Başka medeniyetlerden bir şey almak gereklidir ama aşağılık kompleksine kapılmadan, şuurlu bir şekilde alınmalıdır. Bugün düştüğümüz durumdan kurtulmak için; vefasızlıktan, takdir etmemekten, hep başkasından beklemekten, materyalistlikten kurtulmamız ve zamana hâkim olmamız gerekmektedir.

81 Turan, 107.
82 Turan, 108.

Kaynakça

Aydüz, Salim, "Rasthane", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 456- 458.

----------, "İslâm Dünyasının Âlim Hanımları", Derin Tarih Dergisi, 49, Nisan 2016, 10-17.

Çiftçi, Selahattin, "Alphonse De Lamartine 'in "Voyage En Orı- Ent"Ve "Nouveau Voyage En Orıent" Adlı Eserlerinde Oryantalist Bakışlar", *KIBATEK Edebiyat Sempozyumu*, Doğu Edebiyatında Batı-Batı Edebiyatında Doğu, Krakow, 2015, 287-306.

Geothe, Johann Wolfgang, *Doğu-Batı Divanı*, çev: Bayram Yılmaz, İyi Adam Yay., İstanbul 2000.

Gölbaşı, Haydar-**Dever**, Ayhan, "Medeniyetler Çatışması Teorisi ve dinler Çatışması ''Kendini Gerçekleştiren Kehanet", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2007, VIII (1), 53-66.

Hıdır, Özcan, "**İslâm** *bilim tarihine adanmış ömür: Fuat Sezgin" https://www.aa.com.tr. 24.03.2019.*

https://www.yunussalis.com/karl-marks/603-hindistan-da-ingiliz-egemenligi-nin-gelecekteki-sonuclari, Erişim:19.03.2019.

https://www.youtube.com/watch?v=s9uMxQlBPlE. Erişim:23.03.2019.

https://www.youtube.com/watch?v=niZShL1JuL0. Erişim: 23.03.2019.

http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi. Erişim: 30.03.2019.

http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi. Erişim:31.03.2019.

https://www.diyanethaber.com.tr/makaleler/o-bati-medeniyeti-İslâm-medeniyeti-nin-cocugudur-derken-bu-h417.html Erişim: 31.03.2019.

https://www.fikriyat.com/İslâm/2018/05/23/islm-dunyasinda-iz-birakan-lim-kadin-lar. Erişim:31.03.2019.

https://www.yenisafak.com/ramazan/İslâm-dunyasinin-lim-hanimlari-2471383. Erişim: 31.03. 2019.

Jebrini, Alaeddin, "Fârâbi", *DİA,* İstanbul 2012, XII, 162- 163.

Kaçar, Mustafa- **Bir**, Atilla, "Usturlap", *DİA*, İstanbul 2012, XLII 195-196.

Köse, Meryem-**Küçük**, Meryem, "Oryantalizm ve 'Öteki' Algısı", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi,* 2015, I (1), 107-127.

Marks, K., "Hindistan'da İngiliz Egemenliği", *Marks-Engels: Seçme Yapıtlar*, Sol Yay., 1976, I,

Paçacı, Mehmet, "Oryantalizm ve Çağdaş İslâmcı Söylem", İslâm*iyat,* 2001, IV, 91-110.

Said, Edward W., Şarkiyatçılık, çev: Berna Yıldırım, Metis Yay., İstanbul 2017.

Sezgin, Fuat, İslâm*'da Bilim ve Teknik*, I, çev: Abdurrahman Aliy, TÜBA Yay., İstanbul 2008.

Turan, Sefer, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Timaş Yay., İstanbul 2018.

ORYANTALİST HELMUT RİTTER'İN PROF. DR. FUAT SEZGİN'E ETKİSİ

Osman Bilen[1*]

Oryantalizm kavramı Batı'nın Doğu'yu tanıması için yapılan bir kurumsal çalışma olarak karşımıza çıkmıştır. Bu kurumsal çalışmanın ilk başlarda Batı'ın Doğu'yu tanıması ile başlamış olsa da 19. yüzyıldan itibaren bir sömürgeleştirme (kolonyalizm) enstrümanı olarak kullanıldığı aşikardır. Bu bakış açısının yanı sıra, Doğu'nun insanlığa kattığı önemli katkıların gizlenmesi hatta hiç yokmuş gibi bir ön yargılı bakışa neden olduğunu söyleyebiliriz. Bu ön yargılı bakış ve Oryantalizm hakkında doğru bilgi edinmemizi sağlayan Oryantalizm denince akla gelen ilim adamı şüphesiz Edward Said'tir. Oryantalizmin günümüzde anlaşılan tabirinin teşhisi denilecek anlamda sistematik bir amaca hizmet ederek sonuçları itibariyle kurumsal bir faaliyet olduğunu dünyaya duyuran kişidir. Oryantalizm'i sistematik hale getiren şüphesiz ki Oryantalist alanında çalışan bilim adamlarıdır. Biz bu çalışmamızda ülkemiz için önemli eserlere imza atan Fuat Sezgin'in yetişmesinde önemli rolü olan oryantalist Helmut Ritter'in Fuat Sezgin'e etkisini ortaya koymaya çalışacağız.

1* Doktora Öğrencisi. Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı,, baranbilen73@hotmail.com

1. Oryantalizm

A. Oryantalizm'in Sözlük ve Terimsel Anlamı

Oryantalizm sözlük anlamı Doğu bilimi demektir. Köken itibariyle Latince'de güneşin doğuşunu ifade eden ***ories*** kelimesinden türemiştir. Coğrafi tanımlamada doğuyu işaret etmektedir. Oryantalizm faaliyetlerini yerine getiren, bu işle uğraşan kişiye ***Oryantalist*** denir. Doğuya ait, doğuyu hatırlatan, doğu tarzı tabirlerde ***Oryantal*** kelimesi ile karşılanmaya çalışılmıştır. Oryantalizme tepki olarak da ***Okisdenalizm*** kelimesi yaygın anlamda kullanılmaktadır. [2] Oryantalizm "Doğu incelemesi" anlamında 1838 yılında Dictionnaire de I' Acad'emie Français'e girmiştir. Türkçede, ş**arkiyat**, daha sonra ***doğu bilimi***, Arapçada ***istişrak*** kelimeleriyle ifâde edilmiş olup, bu işle uğraşanlar içinde ***müsteşrik*** kelimesi kullanılmıştır.[3]

Terimsel anlamda, Oryantalizm, din, dil,bilim, düşünce, sanat, tarih gibi alanlarda Doğu dünyasını ve Doğu dünyası hakkındaki değer yargılarını üreten yapısı itibariyle kurumsal bir faaliyet olarak tanımlanır.[4]

Müslümanlıkla yoğrulmuş Doğu medeniyetinin din, dil, edebiyat ve kültürünü içine alacak şekilde, bütün yönleriyle inceleyerek İslâm dünyası hakkında Batılıların sistematik bir metodla bilgilenmelerini sağlayan, İslâm ve Batı medeniyeti arasındaki mücadele ve Batı medeniyeti lehine veriler elde etmeye çalışan bir akımdır.[5]

Oryantalizm, Avrupa'nın Doğu hakkındaki fikridir. Oryantalizm, siyasi düşüncenin etkisinde kalan bir bakış açısıdır. Batının Doğu'yu her yönüyle yönetmek için kullanılan bir enstrümanıdır. 19 ve 20. yüzyıl müsteşrikliğin inkişaf dönemi kabul edilir. Bu dönemde önemli çalışmalar yapılmıştır.[6]

Oryantalizmin tarihçesine bakıldığında bu kavramın terim olarak, sömürge altındaki Hindistan'da Hint eğitiminin temelinin İngilizce olması gerektiğini savunan İngiliz taraftarları karşısında Hint kültürünü tavsiye edenleri adlandırmak için kullanılmıştır. "Doğu araştırmalarında uzman kişi" manasında

---

2 Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yay, İstanbul 2005, 1015- 1016.

3 Bulut, Yücel, "Oryantalizm", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 428-437.

4 Bulut, "Oryantalizm", XXXIII, 428.

5 Cenap Şahabeddin, *Günümüz Din ve Fikir Hareketleri Ansiklopedisi*, Yayınlayan: Milletlerarası İslâm Gençlik Konseyi, çev: Kemal Hoca, Risale Yay, İstanbul 1990, 135.

6 Rençber, Fevzi*, Oryantalistlere Göre Alevilik ve Bektaşilik*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2018, 39-41.

kullanılan oryantalist kelimesi, İngilizce'de ilk olarak 1779 yılında Edward Pococke üzerine kaleme alınmış bir makalede, Fransızca'da 1779'da Magasine Encyclopedique'te görülür.[7]

Oryantalizm denince akla gelen ilim adamı şüphesiz Edward Said'tir. Oryantalizmin günümüzde anlaşılan tabirinin teşhisi denilecek anlamda sistematik bir amaca hizmet ederek sonuçları itibariyle kurumsal bir faaliyet olduğunu dünyaya duyuran kişidir. Edward Sait Oryantalizmi kısaca şöyle özetliyor. "Antropolog, sosyolog" tarihçi, yahut dilbilimci olsun, özel yahut genel açıdan Şark'ı öğreten, yazıya döken yahut araştıran kimse şarkiyatçıdır ve yaptığı şey şarkiyattır. Oryantalizmin daha geniş bir tanımlaması daha mevcuttur: "Oryantalizm Doğu ile Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayalı bir düşünüş biçimidir. Oryantalizm, XVIII. yüzyılın sonlarını kabaca belirlenmiş bir başlangıç noktası kabul edersek, Şark ile uğraşan toplu müessesedir. Yani Şark hakkında hükümlerde bulunur. Şark hakkındaki kanaatleri onayından geçirir, Şark'ı tasvir eder, tedris eder, iskân eder, yönetir; kısacası Doğu'ya hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve onun âmiri olmak için Batı'nın bulduğu bir yoldur."[8]

B. Oryantalizm'in Kısaca Tarihçesi

Oryantalizmin özellikle akademik anlamda bir disiplin halinde kurumsallaşması XIX. yüzyılda gerçekleşmiş olsa da, Batı'nın Doğu'ya ilgisi neredeyse Doğu ve Batı'nın varlığı kadar eskiye dayanır.[9]Aslında Batı'nın kurumsal bir yapıya dönüştürdüğü Oryantalizm kavramı akademik anlamda kendisini daha sistematik olarak göstermiştir.

Oryantalizmin tarihsel anlamda ilişkisini Haçlı seferleri ile başlatmak yanlış olmasa gerek. İslâm fetihleri hakkında Hıristiyan dünyanın ileri gelenlerinin ilk tepkilerinin ne olduğu tam olarak bilinmemektedir. VII. yüzyılda yazılan eserlere bakıldığında fazla bir olumsuzluk görmek de mümkün değildir. Ancak Haçlı seferleriyle birlikte Batı'nın zihninde İslâm ve Müslümanlar hakkında belirli imgeler oluşmaya başlamıştır. Haçlı seferleri iki hedef üzerinden başlamıştır. Birincisi İslâm'ın ne kadar kötü bir din olduğu imajı oluşturulacak, ikincisi İslâm'ın ne kadar Batı'ya hayran olduğu tezini netleştirmek olacaktı.[10] Haçlı seferlerinin Oryantalizmin bir maddi(talan) şekli olarak karşımıza çıktığını söylememiz yerinde olacaktır.

7 Bulut, "Oryantalizm", XXXIII, 428.
8 Said, Edward, *Oryantalizm*, çev: Selahattin Ayaz, İstanbul 1989, 15-16.
9 Bulut, "Oryantalizm", XXXIII, 429.
10 Rodinson, Maxime, İslâm'ın Mirası, çev: Cemil Meriç, İstanbul 1983, 21.

VII. yüzyılın ortalarından itibaren Doğu'nun büyük kısmının Müslümanların eline geçmesiyle beraber Doğu kavramının içeriği de genişledi. Haçlı seferleri esnasında Doğu'dan maksat İslâm dünyasıydı. Osmanlı'nın yükselişiyle beraber Doğu ve İslâm denilince akla Osmanlılar gelmeye başladı.[11] Tanımlama medeniyet üzerinden bir değişim göstermiş gibi gözükse de Oryantalizm kavramının merkezinde İslâm'ın ve Müslümanların yaşadığı bölgelerin kast edildiği kesinlik kazanmaktadır.

Avrupa'da Müslümanlarla karşılaşan, Müslümanların egemenliği altında yaşamış, bu sayede Müslümanların temel inançlarını ve idari yapılarını yakından gözlemlemiş Sicilyalıların ve İspanyolların kaynakları Oryantalizm kavramının kaynakları açısından önem arz etmektedir. XII. yüzyılın ilk yarısında İslâm'ın karalanması coşkusu, talebi Latin yazarlar tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmaya başlamıştır. Dikkatler Hz Muhammed'e çevrildi. Söylenenlerin doğru veya yanlış olması çokta önemli değildi. Bu yazarlara göre Hz Muhammed bir büyücüydü; sahtekar, iki yüzlü ve yalancı bir peygamberdi. Afrika'da ve Doğu'da sihir yoluyla kiliseyi yıkmıştı. Müslümanların putperest olduğu söyleniyordu. Onlara göre Araplar Hz Muhammed'e tapıyorlardı ve İslâm'ı şehvet düşkünlüğü ve hayvani içgüdülerin taşkın vahşilikleriyle dolu, yıkıcı, azgın bir din olarak sunuyorlardı.[12] Bu bakış açısı oryantalizmin din perspektifinden önyargı ve art niyetli bakış açısının ilk nüvelerini göstermektedir.

XIII. yüzyıla gelindiğinde Haçlı seferlerinin gerekliliğini savunanlar ve savunmayanlar anlamında iki farklı görüşün ön plana çıktığını görmekteyiz. Bu iki görüş farklı olmasına rağmen amaç İslâm'ın çürütülmesini sağlamaktı. İslâm'ın çürütülmesini sağlayabilmek için İslâm'ın detaylı bir şekilde tanınması gerekiyordu. Bununda enstrümanı dil öğrenmekti. 1312 yılında Viyana Konsil'inde alınan karar gereği, Paris, Oxford, Bologna, Roman Curia ve Salamanca'da (Şelemenka); Arapça, Grekçe İbranice ve Süryanice kürsülerinin kurulması kararlaştırıldı. Ancak bu kararın uygulanması uzun bir süre sonra gerçekleşebilmiştir.

"1291 yılında Akka'nın Müslümanlar tarafından fethedilmesi, Nesturî Hıristiyanların güçlerini yitirmeleri ve Moğolların İslâm'ı hedef seçmeleri dolayısıyla Avrupa dışındaki müttefiklerin varlığına duyulan inançsızlık, derin sebepleri olan iç ihtilâflar, dış düşmana ve özellikle İslâm'a nispi bir kayıtsızlık duygusu yeni bir dönemin işaretleridir. Avrupa içine kapanmıştı ve iç

11 Bulut, "Oryantalizm", XXXIII, 428.
12 Bulut, "Oryantalizm", XXXIII, 429.

ideolojik çatışmalar ağır basıyordu. İslâm ve kilise arasında belli bir paralellik kurulmaktaydı.. Bu tartışmalarda İslâm, Avrupalıların kendi iç çatışmalarında kullandıkları bir araç durumundaydı. Kilisenin ıslahı için İslâm'ın eleştirilmesi fikri ön plandaydı"[13] Oryantalizm'in çıkışı anlamında İslâm'ın başarıları ve yükselişinin Batı dünyasını, kendi değerlerini sorgulayacak şekilde sarstığını görmekteyiz. Bu ilk bakış diyeceğimiz durum, Oryantalizmin bu dönemde Batı'da tanıma ve geri kalmışlığını bunun üzerinden eleştiren bir yorumu kapsadığı anlaşılmaktadır.

Siyasal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi, Batı gezginlerinin Doğu'yu gezmesi, misyonerlik faaliyetlerindeki artış, Avrupa'da Hıristiyanlığın inanç, ideolojik ve hâkimiyetinin sarsılması XVI. yüzyılda Batı'nın Doğu hakkında daha fazla bilimsel (objektif) bilgiler derlenmesine imkân tanıdı. Bu dönemde İslâm'ın tamamen çürütülmesi görüşünden vazgeçilmiş, Müslümanların değerleri, örfleri mutlak bir yanlış olarak addedilmiyordu. En güçlü Müslüman devletlerden olan Osmanlı Devleti'nin siyasi ve idari yönden değerlendirilmesi gündeme geliyordu. Bu değerlendirmelerin tamamen objektif olduğu anlamına gelmez. Ancak Oryantalist bakışın ilk dönemlerine göre daha nesnel bir hal almaya başladığını söyleyebiliriz. Buradaki değişmenin temelinde Müslümanların örnek alınabilecek siyasi, idari ve kültürel alandaki başarılarının etkisi çok fazladır. Amaç bu başarıdan nasıl istifade edileceği üzerine objektif bilgilerden hareketle irdelenmeye çalışıldığını söyleyebiliriz. İpek kumaş ve değerli taşlar için bazı tüccarların ve diplomatların İslâm dünyasının din, kültür ve yaşayışlarını Avrupa'ya tanıyan maceracı ve araştırmacılar izledi. XVII. yüzyılda Doğu hakkında yayınlanan seyahat notlarının 200 den fazla olduğu belirtilmektedir.[14]

Aydınlanma döneminde Avrupa'ya Doğu'nun din kaygısı dışında Doğu'yu araştırmasının yolu açıldı. Asya'ya duyulan ilgi akademik araştırmaların konusu olmaya başlandı. Barthelemey de *M. d'Herbelot'un Encyclooedia of İslâm'ın* öncüsü olarak değerlendirilen *Bibliotheque orientale*'inin ilk baskısı yazarın ölümünden sonra Paris'te 1691 yılında Antonie Galland tarafından yapılmıştı. Bu eserde Galland; Doğu araştırmalarının bazı eksiklikleri olmasına rağmen Müslümanlarla dinleri hakkında tartışabilmek için bu çalışmalarla ortaya konan bilgilere çok ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır. Bu eser Müslüman dini, kültür ve değerlerinin tanıtılmasında oryantalizm bakışına büyük katkı sunmuştur. Birkaç yıl sonra

13 Bulut, "Oryantalizm", XXXIII, 429.
14 Hentsch, Thierry, *Hayali Doğu Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*, çev: Aysel Bora, Metis Yay, İstanbul 1996, 117.

Gallan *1001 Gece Masalları*'nın Fransızca tercümesini yaptı. Burada dikkatimiz celbeden nokta, Aydınlanma döneminin bakış açısının Ortaçağ dönemine göre değiştiğidir. Düşmanca bir bakış açısı olmasa bile iyi niyetli olduğu da söylenemez. İslâm peşinen reddedilmese bile çok derin tarihsel kökler üzerinden eleştirisi göz ardı edilmemiştir. Hıristiyan batılı entelektüellerin İslâm üzerinde Hıristiyanlığa doğrudan yapamadığı eleştirileri İslâm üzerinden yaptığını Henri de Boulainviliers ve Voltair'ede görüyoruz.[15] Bu önemli amaç Oryantalizmin Avrupa'da içsel tartışmalarında kullanıldığını bize göstermektedir.

Arap uzmanı ve Hukukçu George Sale'in Peder Marraci çevirisine bağlı kalarak yaptığı Kur'ân-ı Kerim'in İngilizce tercümesinin 1734 yılında hazırlanması İslâm'ın yeni bir tarzda araştırılmasını sağlıyordu. Eserin giriş bölümünde Hz Muhammed'in doğrudan Allah tarafından gönderilmediği, yani yeni bir din için gönderilmediğini, Hıristiyanlığın yanlışlarını düzeltmek için gönderildiğini iddia ediyordu. Aynı dönemden Simon Ockley'in 1706 yılında ilk kitabı olan İntroduction ad Linguas Orientales'i yayınlandı. Ockley'e göre de Hz. Muhammed vahiy almış bir peygamber değildi.[16]

Pockey ve Ockley gibi araştırmacıların çalışmalarıyla İslâm peygamberi olan Hz. Muhammed Ortaçağ bakışına göre bir deccal olarak addediliyor ve bu tanımlamayla anlatılmaya çalışılıyordu. İslâm şeytan ürünü olarak değil bir sebep sonuç ilişkisi içinde rasyonel bir metotla incelenmeye başlanmıştır. Hilafetin doğuşu, sosyal etkileri, idari mekânizması ve bir arada yaşamayı nasıl sağladığına dair çalışmalar merkezde yer almaya başlamıştır. Yeniçağ düşünürleri için oryantalist çalışmaların önemli bir kaynak teşkil ettiği ortaya çıkmıştır.[17]

XVIII. yüzyılda yönetimsel anlamda Doğu'nun tekrar yanlış bir tanımlama üzerinden bir kılıfa sokulduğunu görmekteyiz. Batı'ya göre bu kavram Doğu despotizmi olarak karşımıza çıkıyordu. Bu kavramın tanımlanmasına göre Doğu halkları despot bir yönetimle yönetiliyordu. Yani zorba bir devlet anlayışı hâkimdi. Bu tanımlamayla bu fikrin yayılmasını sağlayan en önemli kişi karşımıza Montesquieu olarak çıkıyordu. Ancak kendisi hiç Doğu'ya gitmemişti. Doğu despotizm kavramını yine bir batılı araştırmacının kendi çalışmalarıyla çürüttüğünü görüyoruz. Bu araştırmacı Asya'yı gezmiş 1771 yılında Avesta'yı ve Upanişadlar'ı çeviren, Osmanlı Ülkesinde, İran ve Hindistan'da despotizm kavramının Batı'da tanıtıldığı şekliyle olmadığını, bu ülkelerde tebaa kadar yöneticilerinde

15 Bulut, "Oryantalizm", XXXIII, 430.
16 Cuayyıt, Hişâm, *Avrupa ve İslâm*,(çev. Kemal Kahraman), İz Yay, İstanbul 1995, 27.
17 Bulut, "Oryantalizm", XXXIII, 430.

uyması gereken kurallar bulunduğunu, bu üç devlette yaşayan insanların serbestçe kullanabilecekleri taşınmaz mülklere sahip olduklarını detaylı bir şekilde araştıran Abraham- Hyacinthe Anquetil- Dupperon ‘dur. Bu araştırmacı Doğu despotizm kavramının Avrupalıların sömürgeciliklerini meşrulaştırmak için kullandıklarına vurgu yapmıştır.[18]

C. Oryantalizm’in Kurumsallaşması

XIX. yüzyıla girildiğinde antropoloji, sosyoloji gibi yeni bilim dallarının ortaya çıktığını görüyoruz. Bu ilimlerin ilişki içerisinde olduğu Oryantalizm kavramının bu yüzyılda akademik bir disiplin olarak kurumsallaştığını görmekteyiz. Kurumsallaşmanın bu alanda Batılı sosyal bilimlerden destek alınarak ve birikiminden faydalanılarak oturtulmaya çalışılmıştır. Batı’nı Doğu ve özelde İslâm üzerine olan algısında yeni söylemler, metotlar bilimin ışığında araştırılmaya ve sunulmaya başlanmıştır. Yöntem ve algının dışında bu yüzyılda Batılıların Doğu’lulardan üstün olduğu imajı Doğulularca kabul edilmeye başlanmıştır. Batı’nın bakışında bir paradoks yatmaktadır. Bu paradoks duyulan hayranlık ve nefret arasındaki paradokstur. Batı’ya göre Doğu’lular misafirperverdir, insani hassasiyetleri yüksektir. Hatta bu konularda Batılılardan ve Hıristiyanlardan da daha üstün durumdadır. Ancak Doğu’lular cahildir, idarecilerini hakları konusunda sorgulamamaktadırlar. Bu sorgulamamanın kaynağında Kur’ân ve Hz Muhammed vardır.[19] Bu bakış sömürgeciliğin, istilacılığın ve emperyalizmin kendince bahanesini oluşturmuştur.

1798’de Napolyon’un Mısır’ı işgali, başarısız olmasına rağmen sömürgeciliğin ve oryantalizmin beraber kullanılmasını sağlayan dönüm noktalarından bir tanesidir. Bu aynı zamanda Osmanlı ilişkileri açısından da bir dönüm noktasıdır. Napolyon sefere çıktığında yanına çok sayıda oryantalist almıştır. Napolyon Mısırda Mısır Enstitüsü’nü (İnstitut d’Egypte) kurdu. Bu enstitüde kimyacılar, tarihçiler, biyologlar, arkeologlar, tıpçılar, eser toplayıcıları çalışmıştır.

Fransız ihtilâli ve Napolyon’un Mısırı işgal etmesi bir arda düşülmelidir. Çünkü Fransız düşünür Voley’e göre Fransız ihtilâli Fransa’ya dünya genelinde yeni bir rol vermiştir. Fransız tarihçilere göre de Mısır’ın işgali Batı’nın Doğu’yu işgali değil kurtardığı yönündedir.[20] Bu iki bakış birbirini tamamlayan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Fransız ihtilâlinin savunduğu ilkeler ile Batı’nın

18 Bulut, “Oryantalizm”, XXXIII, 430.
19 Bulut, “Oryantalizm”, XXXIII, 431.
20 Bulut, “Oryantalizm”, XXXIII, 431.

Doğu'yu kurtardığı düşüncesi bir biri ile örtüşmektedir. Avrupa bu bakış açısıyla Doğu'dan üstün olduğunu vurgulamıştır.

"1700 yılında XIV. Louis ve 1754 yılında Maria Theresa tercüman yetiştirmek için mektepler açmışlardır. 1784 yılında Sir William Jones, Kalküta'da The Asatic Society of Bengal adlı ilk akademik oryantalistler derneğini kurdu. Cemiyet, Hindoloji araştırmaları yanında Hindistan'ın İslâm kültürünü de araştıracaktı. 1800 yılında Fort William College açıldı.1854 yılına kadar Doğu Hindistan Şirketinin idaresinde kalacak olan bu kolejin himayesinde yerli yazarlar tarafından İran ve Arap klasiklerinin çoğu Batılı dillere çevrildi ve yayınlandı. Ayrıca pratik amaçlarla el kitapları, gramerler ve metinler neşredildi."[21]

Batı ile Doğu'yu mukayese eden araştırmacı ve ilim adamlarının bu kıyaslamayı neden yaptıklarının altında yatan sebeplerden birisi, Fransız İhtilâli'nin bunaltıcı baskısından kaçan romantik diyebileceğimiz kesiminin doğuyu bir sığınak, bir dinlenme yeri olarak görmesi ile başladığını söyleyebiliriz. Oryantalizmin mukayese amacını yerine getiren bir görevi olduğunu görmekteyiz. Bu görev XIX. yüzyılın yöntemini belirleyen önemli görevlerden birisidir.

"Avrupa'da Doğu'nun dilleri ve medeniyetleri hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlerin gözleri, 1795'te Paris'te Louis Langles'in çabalarıyla Konvansiyon idaresi tarafından kurulan ve dönemin önemli bir merkezi haline gelen Ecole des Langues Orientales Vivantes'a çevrilmişti. Hareketin asıl büyük öncüsü modern İslâm ve Arabiyat araştırmalarının kurucusu kabul edilen Sylvestre de Sacy idi. Benedict manastırında eğitim gören, Arapça, Süryanice, Ketdanlee ve İbranice öğrenen Sacy, aslen bir hukukçu olmasına rağmen Ecole des Langues Orientales Vivantes'a ilk Arapça öğretmeni olarak tayin edildi (1796). İbn Haldun'un Muukaddime'sinin bazı kısımlarını ilk defa Fransızca ya çevirip yayımlayan, Fransa'nın Doğu dilleri tercümanlarını ve uzmanlarını yetiştirme görevini ifa etmeye çalışan, 1830'da Cezayir'i işgal eden Fransız idaresinin Cezayirlilere hitaben kaleme aldığı bildiriyi Arapçaya tercüme eden, Doğu'ya dair her türlü sorunda ilgili bakanlıkların muhakkak danıştığı bir kişi olan Sacy çağının oryantalizminin öncüsü olmuştur. Ona göre alıntılar dışında basımı hak etmeyen Doğulu eserler Batılı okuyucu ya da araştırmacının kullanımına elverişli "seçkiler" haline getirilmeli ve bir takdim yazısıyla yayımlanmalıydı. XIX. yüzyılın düşünce atmosferi Doğu araştırmaları ile ilahiyatın ilişkilerini kesmişti. Tercüman yetiştirmek gibi siyasi kaygı ve ihtiyaçlar yüzünden Paris ve

21 Bulut, "Oryantalizm", XXXIII, 431.

Viyana'da teolojik bağlardan kurtulmuş bir eğitim teşekkül etmişti. Çok sofu bir kişi olan Sacy'nin idaresindeki Ecole des Langues Orientales Vıvantes laik bir oryantalist kurum örneği sunuyordu."[22]

Oryantalizm Doğu tanımlaması amacıyla hareket ederken Doğu'nun sahip olduğu muazzam denilecek kültür ve zenginliğinin önünde hayrete düşmüşlerdir. Bu hayret Batılıların XIX. yüzyılda sürekli oryantalist dernekler kurmalarına ve bu dernekler üzerinden yayınlar ve dergiler çıkarmalarını hızlandırdı. Paris'te oluşturulan ve ilk yöneticiliğini Sacy'nin yaptığı Societe Asiatique 1822'de Journal asiatique'i yayımladı. 1823 yılında Londra'da kurulan Royal Asiatic Society, 1834'te Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and İrelan d' ı çıkardı. Bu derneklerde çalışan uzman ve araştırmacıların görevi genellikle Arapça ve İslâm kültürünün öteki dillerini öğrenmek, öğretmek ve bu dillerde yazılı eserleri anmak için gerekli araçları sağlamaktı. Sacy ve William Wright'inkiler gibi gramer kitapları, Edward Villiam Lane'in Arapça-İngilizce ve James William Redhouse'un Türkçe- İngilizce sözcüklerine benzer sözlükler ürettiler. Avrupa'nın büyük çaptaki kütüphanelerindeki el yazmalarını kataloglayarak sistemli bir şekle soktular. İslâm kültürüne ait İlâhiyat, hukuk, tarih ve edebiyat eserlerinden önemli gördüklerinin aynısının basımlarını yaptılar.[23]

Oryantalistler sadece dernek kurmak ve kitap çıkarmak için uğraşmadılar. Aynı zamanda konferanslar da düzenlediler." Oryantalistlerin milletlerarası ilk konferansı 1873 yılında Paris'te yapıldı. Bu tarihten sonra bu tür konferanslar birbirini takip etti ve kısa zamanda sayıları otuzu geçti. Buna ilaveten her ülkede bölgesel seminer ve paneller düzenlendi. Mesela Almanya'nın Dresden şehrinde ilk defa 1849 yılında toplanan ve bu tarihten sonra periyodik şekilde devam eden Alman Oryantalistler(Müsteşrikler) Konferansı bunlardan biridir. Bu gibi konferanslarda yüzlerce oryantalist ilim adamı hazır bulunmuştur. Mesela, Oxford konferansında 25 ülkedeki 80 üniversiteden ve 69 ilim cemiyetinden dokuz yüz ilim adamı hazır bulunmuştu.[24]

XIX. yüzyılın ortalarından sonra Avrupa'nın Doğu hakkında görüşlerini belirleyen olay emperyalizmdir. Batı'nın iktisadi, ekonomik siyasi, ve kültürel üstünlüğü gittikçe ezici bir durum almıştı. Buna karşı Doğu çöküşe geçmişti. Bu çöküş Batı'nın güç dengesini kendi lehinde görmesini sağlamıştır. Oryantalizmin

22 Bulut, "Oryantalizm", XXXIII, 431; Kalın, İbrahim, *İslâm ve Batı*, İsam Yay, İstanbul 2007, 118-122.

23 Bulut, "Oryantalizm", XXXIII, 432.

24 Cenap Şahabeddin, *Günümüz Din ve Fikir Hareketleri Ansiklopedisi*, Yayınlayan: Milletlerarası İslâm Gençlik Konseyi, çev: Kemal Hoca, Risale Yay, İstanbul 1990, 137.

bir disiplin olarak belirdiği zamanlarda emperyalizmin de boy göstermiş olması dikkat çekicidir. Kurumsallaşmayı bir toplum ve kültür mühendisliği olarak yönettiğini söylemek yerinde olacaktır.[25]

Oryantalizme yöneltilen eleştirilerde ortak noktalar, İslâm ve Müslüman toplumlar, Doğu ve Doğulular hakkındaki bilgilerin saptırılmış, eksik ve yanlış oluşu, oryantalistlerin yetişme şartlarının yetersizliği ve kullandıkları metotların eksik oluşudur. Eleştirenlerin dikkat çektiği bir diğer nokta ise, toplumların ve kültürlerin birbirilerine daha fazla yakınlaşma ihtiyacı duydukları ve buna uygun davranmaları gerektiği konusudur. " Fakat bu eleştiri ve tespit her alanda mükemmel bir çalışma disiplini ve yöntemi geliştirdiğine inanılan Batı akademisinin Doğulu toplumları incelerken neden bu kadar yanlış sonuçlara vardığını yeterince açıklamamaktadır. Üstelik bu yanlışlıklar, oryantalizmin en önde gelen temsilcilerinin ve kurucu isimlerinin çalışmalarında ortaya çıkıyor ve bilinçli bir şekilde kuşaktan kuşağa aktarılıyorsa o zaman bu yanlışlıkları bir yetersizliğin sonucu sayıp iyi niyetle çalışıldığında düzeltilebileceğini düşünmek imkânsızlaşmaktadır. Ayrıca mesele bir nevi bilgi yarışı haline getirildiğinde oryantalistler, eleştirildikleri hususlarda kendilerinin haklı olduklarını savunacak delilleri de rahatlıkla geliştirebilmektedir. Bu bağlamda Bemard Lewis'in, "The Question of Orientalism" başlıklı yazısında Filistinli bir Arap olup üniversite öncesi eğitimini Mısır'da alan Edward Said'i Arapça bilmemekle suçlaması çok çarpıcı bir örnektir."[26]

İslâm dünyasındaki ilk eleştiriler oryantalizmin bir bütün ve kapsamlı şekilde ele aldığı yöntem, kullandığı araçlar, arkasındaki kurumları sistemli bir şekilde değerlendirmekten çok maksatlı yanlışlara cevap verme niteliğindeydi.[27]

Oryantalizmde eleştiri diyince Edward Said'i unutmamak gerekir. 1978 yılında Oriantalism eserinde Foucault'un bilgi, iktidar formülasyonunu kullanarak iktidar ve bilgininin yani emperyalizm ve bilginin birbiriyle ilişkide olduğunu dolayısıyla bilgininin emperyalizm ile sonuçlandığını savunur. Batı emperyalizminin yaptığı yıkımın günümüze kadar yansımalarına bakıldığında Edward Said'i haklı çıkaracak cinstendir.

25 Kalın, İbrahim, age., 109- 111; Bekirov, Fazlı, https://kafdergisi.wordpress.com/oryantalizm/22/11/2017.
26 Bulut, "Oryantalizm", XXXIII, 435.
27 Bulut, Yücel, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, İstanbul 2004, 112-161.

D. Önemli Oryantalistler

Ignaz Goldziher

Macar asıllıdır. İslâm Ansiklopedisinin önemli yazarlarından birisidir.Mısır Ve Suriye'de eğitimler almıştır. Sami dilleri üzerinde çalışmalar yapmıştır. Doktorasını "*Yahudiliğin Kur'ân Üzerindeki Etkisi*" teziyle tamamladı. El Ezher üniversitesinde Muhammed Abduh'tan dersler almıştır. İslâm, İlahiyat alanında iki tane önemli eseri mevcuttur. *Bunlar Tefsir Ekolleri* ve *İslâm'da Akide ve Şeriât* adlı eserleridir. Kur'ân'a hermenötik bir metotla yaklaşmaya çalışmıştır. İncil ve Tevrat'ın hak kitaplar olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Oryantalistler içerisinde İslâm alanında Avrupa'da söz sahibi bilim adamlarından birisidir. En önemli çalışması hadis alanındaki 'Muhammedanche Studien' isimli çalışmasıdır. Sonraki dönemde yapılmış İslâm hukuku ve ilahiyat alanındaki bütün çalışmaları derinden etkilemiştir.[28]

Christian Snouck Hurgronje

Hollandalıdır. "*Mekke'de Hac Mevsimi"* adlı doktora tezini hazırlamıştır. Bu tezinde Hacc'ın cahiliye dönemimden kalma bir uygulama olduğunu savunmuştur. 1912 yılında *Kur'ân'daki İbrahim* adlı eseri ile gerçeğe uymayan birçok iddiada bulunmuştur. Goldziher ile temaslarda bulunmuştur. Hac ve Kurban ile ilgili günümüzdeki bazı tartışmaların müsteşrik kaynaklı olduğunu Hurgronje 'nin iddialarından anlayabiliyoruz. Hollanda'nın sömürgelerinde uzun süre danışmanlık yapmıştır. Mekke'de müstear bir isim kullanarak Müslümanları gözlemlemiştir. Hollanda'nın sömürgelerinde Müslümanları nasıl yöneteceğine dair uzmanlık yapmıştır. İslâm'ın zaman ve mekâna göre değişebileceğini iddia etmiştir. Hollanda'nın da bu konuda çalışması gerektiğini savunmuştur.[29]

Ernest Renan

Bir papaz okulunda eğitim gördü. Alman ekolünden etkilenerek Katolik inancından ayrılmıştır. İbraniceye hâkimdir. 1850 yılında Bibliothegue Nationale 'de Süryanice'nin sınıflandırılmasında görev almıştır. 1852 yılında *"İbn Rüşt ve İbn Rüştçülük*" adlı doktora tezini hazırlamıştır. 1864 yılında Anadolu, Mısır ve Yunanistan ziyaretlerinde bulunmuştur. *İslâmiyet ve Bilgi* adlı bir konferans

---

28 Hatiboğlu, Mehmet S.,"*Goldziher, Ignaz"*, DİA, İstanbul 1996, XIV, 102- 111.

29 Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, XXIII, 125-126; Bekirov, Fazlı, https://kafdergisi.wordpress.com/oryantalizm/22/11/2017.

vermiştir. Burada savunduğu tez, İslâmiyet'in ilerlemeye ve gelişmeye engel olduğu yönündeydi.[30] Namık Kemal "*Renan Müdafanamesi*" adlı eserin de Renan'ın öne sürdüğü çarpıtılmış fikirleri çürütmeye çalışmıştır. Namık Kemal Renan'ı şöyle tarif ediyor: *"Engizisyonun kötülüklerini tenkit ederek her fenalığı dine bağlayan ve her dini aynı meziyette vehmeden bir münkir. Üstelik ele aldığı konuyu hiç de bilmemektedir. Nasıl olur da denilebilir, bir Şark dilleri mütehassısı, bir akademi azası İslâm'ı nasıl bilmez? Bilmez, Avrupalı Şark'ı bilmez."*[31]

Louis Massignon

Fransız asıllı Katolik bir misyonerdir. Aynı zamanda misyoner teşkilatının da ruhani lideridir. Şam ve Mısır akademilerinin üyeliklerinde bulunmuştur. Daha çok İslâm ilahiyat alanının Tasavvuf kısmıyla ilgilenmiştir. Bu alanda çalışmalar yaptı. El Ezher 'de dersler vermiştir.. Hicaz, Kudüs, İstanbul, Halep ve Şam gibi yerlere ziyaretlerde bulunmuştur. Vahdet-i Vücud düşüncesinin savunucusu Halacı Mansur üzerine "Şehit Halac" adlı eser yazmıştır. Kültürler arası diyalog alanındaki çalışmalara önem vermiştir. Arap dostu olarak bilinir. Ancak Fransız sömürgeciliğinde danışmanlık ve yüksek komiserlik yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur. Doğu ve Batı arasında din üzerinden bir uzlaşmanın vurgusunu yapmıştır.[32]

Alman Oryantalist Helmut Ritter'in Hayatı

Oryantalizmin kurumsallaşması ve kendini âdeta bu konuda sistematik olarak bilime temel bir ortam sağlaması görevi, temelleri çok önceden atılan bir amacın adım adım hayata geçirilmesinden ibarettir. Bu amacı zirveye çıkaran en önemli kısım Şarkiyatçılığın akademik anlamda kurumsallaşmasıdır. Bu bakışı Alman şarkiyatçılığının İstanbul'daki piri sayılan Helmut Ritter'in şahsında da görüyoruz. Alman Şarkiyat araştırmaları 18. yüzyılda büyük bir sıçrama kaydetti. Aynı dönemde Fransa'da zamanın meşhur müsteşriklerinden Silvestre de Sacy'nin (ö.1838) idaresindeki Ecole Natinole des Langues Orientales Vivantes'ten birçok Alman Şarkiyat uzmanı yetişti.[33]

Alman Şarkiyatçılığında ilk başlarda görülen dini temalara yönelik bakış 19. yüzyıla gelindiğinde yerini daha çok Arap kültürüne bıraktı. Çalışmalar daha

30 Bekirov, https://kafdergisi.wordpress.com/oryantalizm/22/11/2017.
31 Namık Kemal, *Müdâfaname,* Tzs.
32 Bulut, Yücel, 147- 150.
33 Turan, Namık Sinan, "Alman Şarkiyatçılığının İstanbul'daki Piri: Helmut Ritter", *Evrensel Kültür Dergisi*, 2013, (263), 59.

çok Arap kültürünü oluşturan dil, edebiyat, tarih ve sosyolojisi üzerine yapılmaya başlandı. Bonn Üniversitesi, bu alanda en erken çalışmalara başlayan akademik kurumlardan birisidir. Arap şiiri üzerine yoğun çalışmaların yapıldığını bu dönemde görüyoruz. Bu dönemde Arap edebiyatı konusunda çok derin bir bilgiye sahip olan H. L. Flesisher, Makkari, Yakut ve İbnul Nedim gibi yazarların eserlerini yayınladı. Bu çabalarını faal bir şekilde yürüten G. W. Freytag 1854 yılında Alman Şark Cemiyetini kurdu. Bu kurumsallaşma ile beraber Almanya'da İslâm üzerine ilk metodik çalışmaların yapıldığını görmekteyiz.[34]

Almanya II. Abdülhamit döneminde başlayan Yakındoğu'ya açılma stratejisinin gereği olarak Doğuya yönelik araştırmalar yalnızca ülke içinde kurduğu okul ve enstitüler aracılığıyla değil, Ortadoğu'da kurulan merkez ve cemiyetlerle de geliştirildi. Alman Şarkiyat Cemiyetlerinin önde gelenlerini 1895'te kurulan Önasya cemiyeti (Vorderasiatische Geselleschaft), 1901 yılında kurulan Münih Doğu Cemiyeti ve 1904'te kurulan Anadolu İlmi Araştırma Merkezi olarak sayabiliriz.[35]

Bu araştırma merkezleri dışında Doğudaki gelişmeleri yakındc an takip etmek için İslâm Bölgelerinde enstitüler açmaya başlandı. Bunların ilkleri olarak Beyrut, Kahire ve İstanbul gibi başkentlerde açılan arkeoloji enstitülerini sayabiliriz. İkinci dünya savaşı sırasında bu yapılanmalar kesintiye uğramış olsa da, 20. yüzyıl Alman Şarkiyatçılarının en önemlileri olan J. Schact, Carl Brockelmann, R. Hartmann, H. Wehr, A. M.Schimmel gibi isimleri yetiştirdi. Bunlardan biri de Arap- Fars edebiyatları üzerine önemli çalışmalar yapan, *Biliotheca İslâmica*'nın ve merkezi İstanbulda bulunan milletlerarası Şark Cemiyetinin kurucusu Prof. Hellmut Ritter'dir.[36]

Hellmut Ritter 28 Şubat 1892 yılında Almanya'nın Hess-Lichtenau şehrinde dünyaya geldi. Şarkiyatçılığa genç yaşta ilgisi olmasına rağmen, ilgisini bu alanda arttıran en önemli etkenlerden birisi 1940 yılında Halle Üniversitesi'nde Carl Brockelmann ve Paul Kahle gibi bilginlerin öğrencisi olmasıydı. Daha Sonra Strassburg'a giderek orada E. Litmann, Th. Nöldeke ve Landauer'den faydalandı. 1914 yılına gelindiğinde Litmann'ın tavsiyesi üzerine C.H. Becker'in asistanı oldu. Eğitimi sırasında Arapça, Farsça, Süryanice ve Türkçenin yanında tüm Sami dillerini öğrendi. Uzmanlık alanı olarak İslâm ve Arap kültürlerini

34 Turan,60.

35 Özyüksel, Murat, *Türk Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu Bağdat Demiryolu*, Arba Yay., İstanbul,1989, 33-35.

36 Kurtuluş, Rıza, "Almanya'da İslâmî Araştırmaları", *DİA*, İstanbul 1989, II, 522-524.

seçti. Ritter'in Şarkiyatçılığa ilgisini arttıran nedenlerin başında askerlik görevini ifa ettiği sırada, öğrendiği Arapça ve Türkçenin onun gözlemlerinde folklorik bir bakış açısını geliştirmesini sağlamasıdır. Çünkü Helmut Ritter Osmanlı misyonu içinde görev almış ve 1917 yılında Kutu'l Amara savaşında görev almıştır. Filistin'de bulunduğu sırada Arapça dilini iyice pekiştirmiştir. Doktora tezini bir ticaret kitabı üzerine yazmış ve 1916 yılında yayınlamıştır.. Daha 27 yaşında iken 1919 yılında Hamburg Üniversitesi'nin Şarkiyat Dilleri bölümüne Profesör olarak atanmıştır.[37] Arapça ve Türkçesini askerlik görevini bitirdikten sonra ilerletmek için büyük üstatlardan okumalar yaparak geliştirmiştir.[38]

Helmut Ritter ve İstanbul'daki Akademik Hayatı

Helmut Ritter'in İstanbul'daki yaşamı 1927 yılında başladı. Aynı yıl Alman Şarkiyat Cemiyeti, kendisini İstanbul şubesine müdür olarak görevlendirdi. Helmut Ritter'in görevi İstanbul'da bulunan kütüphanelerdeki yazma eserlerin incelenmesi, bilim dünyasına tanıtılması ve önemli metinlerin edisyonları yapılarak yayınlanmasıydı. Bu görevi yaklaşık 22 yıl sürmüştür. Bu süre zarfında çalışmalarını *Philologica* adını verdiği bir dizi makale içinde tanıttı. *Bibliotheca* ***İslâm****ica* dergisinin çıkarılmasında en büyük pay kendisine aittir. 1936 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine okutman olarak tayin edildi. İki yıl sonra Profesör olarak atandı. Helmut Ritter İkinci Dünya Savaşı'nın en buhranlı dönemlerinde bile çalışmalarını aksatmamış ve yoğun bir gayret sarf etmiştir. Helmut Ritter'in yazmalar konusunda bilgisinin fazla olmasını sağlayan etmenlerden birisi sahaf geleneğinin sürdüğü İstanbul'daki çevrelere sıkça katılmasıdır. Dönemin en önemli sahaflarından Râid Yelkenci'nin dükkanına sıkça uğrardı. Bu dükkanın müdavimleri arasında, Franz Taeschner, Franz Babinger, Otman Rescher, Kilisli Rıfat Bilge, Sabri Ülgener, Abdulbaki Gölpınarlı, Mükrim Halil Yinanç ve Fuat Köprülü vardır.[39] Ritter yazma kitap aşığıdır. Bu konuda bu yazmaları kişisel kütüphanesine kazandırmak için çok çaba sarf etmiştir.

Üniversite Reformu sonrasında Edebiyat Fakültesine gelen Profesörlerin ağırlık noktasını Şarkiyat ve Arkeoloji teşkil ediyordu. Jena Üniversitesi'nden şarkiyatçı ve tarihçi Clemens Bosc, Helenizm ve Roma Numizmatiği konusunda dersler veriyordu. Asurolog Fritz Krauss, 1937 mülteci olarak Almanya'dan İstanbul'a mülteci olarak gelmişti. Bu uzman ve hocaların içinde ilmi saygınlık noktasında en çok hürmet gören bilim adamı Helmut Ritter'di.[40]

37 Turan, 61.
38 Ateş, Ahmet, Helmut Ritter, https://dergipark.org.tr/download/article-file/10463.
39 Sayar, Ahmet Güner, *Sahhaf Râid Yelkenci*, Kubbealtı Yay., İstanbul 2012, 65.
40 İrwin, Robert, *Oryantalistler ve Düşmanları,* çev: Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2008, 234-237.

Helmut Ritter'in yazma eserlerin yayınlanması katkısının dışında, bu çalışma alanına getirdiği kurumsallaşma önemli bir yer teşkil etmektedir. 1947 yılında Adnan Adıvar, Reşit Rahmeti Arat, Fuad Köprülü, J. K. Birge, W.C. Edvarsve L.Thomas ile beraber merkezi İstanbul'da bulunan Milletlerarası Şart tetkikleri Cemiyetini kurmuştur. İlk sayısı 1948 yılında *Oriens* ismiyle yayına başlayarak kısa sürede uzmanların dikkatini çekmiştir. Kütüphaneciliği akademik çalışmanın en önemli alanı olarak gören Ritter, İstanbul Üniversitesi'nin kütüphanecilik konusunda sistemli bir çalışma yapısına dönüştürmek için 1935 yılında kendi başkanlığında bir ihtisas alanı oluşturmuştur. Kütüphanecilik alanındaki çalışmalarının Türkiye'deki üniversite kütüphaneciliğine katkısı çok büyüktür. Kütüphanecilik konusunda başka bilim adamlarından da yardım almış ve onlarla komisyonlarda çalışmıştır. Kütüphaneler Tasnif Komisyonu başkanı olarak, İstanbul Kütüphaneleri Türkçe, Tarih- Coğrafya Yazmaları Kataloğu'nu 11 fasikül halinde hazırlamıştır.[41]

İstanbul'dan 1949 yılında Frankfurt'a döndü. Frankfurt'ta 1959 yılında emekli olmuştur. Emekli olduğu yıl Unesco tarafından Prof. W. Duda, Prof. Ahmet Ateş ile birlikte İstanbul kütüphanelerinde İran Şairlerinin yazmalarının kataloglanması işiyle görevlendirildi. Kataloglama işlerini yaparken aynı zamanda tekrar İstanbul Üniversitesi'ndeki derslerine devam ediyor ve bir Süryanice grameri hazırlamaya çalışıyordu. Süryanice grameri hazırlarken Süryani dili konuşan vatandaşları ses kayıt cihazlarını kullanarak kaydetmiş, bu araçlarla metin tespiti yapmıştır. Bu metinleri Almancaya çevirerek gramer oluşturmaya çalışmıştır.[42]

Helmut Ritter'in Arap-Fars ve Türk kültürü (Türkoloji) üzerine yoğunlaştığını, yaptığı çalışmalarda görüyoruz. 1924 yılında yayınlanan Karagöz hakkındaki kitabı filolojik tetkik ve işleniş biçimi olarak günümüzde hala anlaşılamamış çalışmalardan biri olarak yerini almıştır.[43] Karagöz'ün *Kanlı Kavak*, *Sahte Gelin* ve *Kanlı Nigâr* oyunlarının Almancaya tercümeleri ile açıklamaları ihtiva etmektedir. Eserde 8'i renkli, 13'ü renksiz olmak üzere 21 levha vardır.[44] Şarkiyat alanında yaptığı en önemli katkılardan birisi tenkitli metin neşri konusunda Arap-Fars edebiyatının en önemli seçkilerini yayınlamış olmasıdır. Kelamcı olan ve Eşârilik mezhebinin kurucusu olan Ali bin İsmâil el-Eşâri'nin

41 Turan, 63.
42 Ateş, 4.
43 Turan, 63
44 Ateş, 6.

(ö.324/935) Makalatun İslâmiyyîn ve ihtilaf el-musallin adlı eserini üç cilt şeklinde yayınlamıştır. İlk iki cildi Eşâri'nin ilk İslâm fırkaları hakkındaki eserinin metnini ihtiva eder. III. cildi ise, şahıs adları, fırkaların ve yer adlarının indeksidir.[45] İndeks şahıs adlarını gösteren indeks olmakla beraber, şahıslar hakkında gerekli kısa bibliyografyayı içerdiği gibi, her şahsın hangi meselelerde ne gibi hususi fikirler bulunduğunu pek güzel bir şekilde göstermektedir. Bu özelliği indeksi başlı başına bir değer olarak sayabiliriz.[46]

Ebu Muhammed al- Hasan'ın şia fırkaları hakkındaki önemli çalışması, İslâm edebiyatında şiir sanatı hakkında çok önemli bir merhaleyi işaret eden Abdulgadir al- Cürcani (ö.471/1078) Asar al-Balaga adlı yapıtı Arap edebiyat sahasında önemli titiz çalışmalara örnek olabilecek birkaç çalışmadan biridir. Ritter İran filolojisi alanında da önemli çalışmalara imza atmıştır. Nizami, Mevlana ve Attar üzerine daha çok yoğunlaşmıştır. Nizami üzerine yaptığı çalışmalarla Nizami'nin daha çok tanınmasına ve değerinin anlaşılmasına katkı sunmuştur.[47] Mevlana'nın semai ve musikisi hakkında çalışmaları bu alana ciddi katkılar sunmuştur. Feridüd-din Attar'ın İlahiname, Mantık al-Tayr, Musibatnâme, Esrarnâme, Tezkiret'ül Evliya adlı yapıtlarının tenkitli metin yayınları Ritter'in tasavvuf konusunda öneminin anlaşılmasını sağlamıştır.[48]

Helmut Ritter Şarkiyat alanına büyük katkıları olduğu gibi, Türkiye'deki bilimsel çalışmalarda büyük katkılar sağlamıştır. Özellikle bilimsel çalışmalara katkısı daha çok edisyon-kritik yöntemini getirmiş ve geliştirmiş olmasıdır.[49]

Helmut Ritter'in Fuat Sezgin'e Akademik Çalışmalarda Etkisi

Akademik çalışmalar, yayınlar, kütüphanecilik alanına katkısı ve yazmalar arasında geçen bir yaşamın dışında, Ritter'in öğrencilerinde derin izler bıraktığı ayrıca dikkat çekici ve önemlidir. Bu etki, öğrencilerinde farklı tezahürler doğursa da Ritter'in çalışkanlığı ve Şarkiyat alanındaki yeteneği konusunda herkes hem fikirdir. Ritter'in öğrencilerinden Arap şiirinin önemli uzmanlarından Nihat Çetin hocasının ilim konusunda cimri ve ketum davrandığını dile getirir. Fuat Sezgin ise bu konuda hocasının öğrencilerini teşvik ettiğini, motive

---

45 Ritter, Helmut, Ali b. İsma'il al-Aş'ari, Maqalat al- İslâmin wa Xtilaf al-musallin. Die dogmatischen Lehren der Anhönger des Islam. I-III.- İstanbul-Leipzig,1929-1933. (Bibliotheca Islamica.1) XXVII+615+72.d-s.

46 Ateş, 7.

47 Ritter, Helmut, Uber die Bildersprache Nizamis, Berlin-Leipzig, 1927, 73.

48 Turan,63.

49 İnalcık, Halil, "Türkiye'de Hermönetik ve Oryantalizm", *Doğu- Batı Dergisi -Oryantalizm Özel Sayısı-*, 2002, 14-20.

ettiğini dile getirir. Türkiye'de Fuat Sezgin deyince Helmut Ritter, Helmut Ritter deyince Fuat Sezgin akla gelmektedir. Bu algı nerden kaynaklanmaktadır? Ritter'in Fuat Sezgin'e akademik anlamda katkısını, onun yönlendirmelerini ve ciltler dolusu esere imza atmasında nasıl bir etkisi olduğunu bu başlık altında irdelemeye çalışacağız.

Fuat Sezgin aslında kendisi mühendis olmak istiyordu. Hocası ve örnek aldığı Helmut Ritter ile tanışmasını şöyle anlatıyordu. " "Dayım beni Üniversite'ye götürdüğünde:"Seni Alman Hoca'nın seminerine götürmek istiyorum" dedi. "Gidelim"dedim. Hocayı dinledim. Seminer sonunda hocanın anlatımından âdeta büyülendim. Kafamdaki mühendis olma projesini bir kenara bırakıp onun talebesi olmaya karar verdim. Dayımla beraber dekanın odasında otururken Alman Hoca içeri girdi. Dekan Hoca'ya: "Ooo… Ritter Bey, sizin talebeniz olmayı düşünen biriyle konuşuyorum."dedi.

Ritter Hoca, bana şöyle bir baktı: "galiba bu genç benim dünkü seminerimdeydi" dedi. Tanımasına şaşırmamalı çünkü Hocanın seminerine 3-4, hatta 1-2 kişinin katıldığı dahi olurdu. Dolayısıyla tanıması normal sayılırdı. Çünkü zor bir adamdı. Helmut Ritter: "Benim talebelerim hep benden kaçar, biliyor musunuz?"dedi. "Biliyorum bunu bana anlattılar. Ben buna rağmen sizin talebeniz olmak istiyorum." dedim. Güldü "peki"dedi. Böylece onun talebesi oldum. Bir gün seminere geç kaldığımda cebindeki altın saati çıkarıp baktı ve "Üç dakika geciktiniz, bu bir daha tekerrür etmesin!" dedi. O tarihten sonra randevuma hiç geç kalmadım."[50]

Fuat Sezgin öğrenciyken tanıştığı hocasını artık bırakmayacaktır. Çünkü kendisinde muazzam bir etki bırakacaktır. Çünkü kendisinin bilim tarihçisi olmasında en büyük etkinin Hocası Helmut Ritter (1892-1971) olduğunu söylerdi. Çünkü onu Dünya'nın önde gelen bilim tarihçilerinden birisi olmasında Hocası Helmut Ritter'in çok emeği vardı.

Helmut Ritter'in bilim adamlığına yüklediği misyon ve bir bilim adamının çalışma metodu Fuat Sezgin'i korkutmamıştır. Bilakis onun daha çok çalışmasını teşvik etmiştir. Ritter bir bilim adamının gününü ilme adaması gerektiğini sınırları zorlayacak bir şekilde belirlemiştir. Bir bilim adamının tüm hayatını ilme adaması gerektiğini savunmuştur. Çünkü ilim adamlığı ciddiyet ve sabır gerektiren önemli bir iştir. Ritter, Şarkiyatçı olmak isteyen inatçı, azimli ve yetenekli olan Fuat Sezgin'e günde kaç saat çalıştığını sormuş yaklaşık 13-14 saat yanıtını

50 https://www.ilkadimdergisi.net/sizden_gelenler/detay/fuat-sezgin-notlarim-50./06.04.2019.

aldığında ise şu cevabı vermiştir: " Bu çalışmayla âlim olamazsın. Eğer âlim olmak istiyorsan bu çalışma saatini arttırman gerekir. Benim hocam Elihard Wiedmannn günde 24 saat çalışırdı. Gün daha uzun olsaydı daha çok çalışırdı." Fuat Sezgin'e göre Ritter zor bir adamdı. Bu tavsiyeden sonra günlük çalışma saatini 17 saate kadar çıkardığını belirtir.[51]

[52]Fuat Sezgin'in ilim sevdasını Ritter'in arttırdığını şöyle dile getirir:"İlkokul hocamın; 'dünya öküzün iki boynuzu üzerindedir.' dediği- için yıllarca buna böyle inandım. Ta ki, tanıdığım tanımakla da iftihar ettiğim Alman hocam Helmut Ritter'in'bütün bilimlerin menşei Müslüman bilim adamlarına dayanır' demesiyle bu kanaatim değişti. Ondan sonra çalışmalarıma bir başka aşkla başladım" diyecektir.

Ritter ilim adamının çok çalışması dışında, birden fazla dil bilmesi gerekliliğini hep savunmuştur. Çünkü Şarkiyat alanı dil olmadan ilerleme sağlanamaz. Bu konuda Fuat Sezgin, Ritter arasında geçen diyaloğu şöyle anlatır: "

Fuat Sezgin: Ben sadece biraz Fransızca biliyordum. O dili de çok iyi öğrenememiştim.

Ritter: Olmaz, dedi. Üç dört dil öğreneceksiniz bir senede falan.

Fuat Sezgin: Öğrenirim, dedim. Talebelerinizden çok şey isteyeceksiniz. O da istedi benden, mütemadiyen istiyordu. Ben de kaçmadım, o sayede birinci sınıfta dört dil öğreniyordum: Arapça, Farsça, Latince ve Yunanca. Fakat o zaman Arapçam iyi gitmiyordu, galiba Arapçam hocanın hoşuna gitmiyordu. O zaman 1943 yılıydı, Almanlar Bulgaristan'a kadar gelmişlerdi. Bizim hükümetler korkmaya başladı, Türkiye'ye hücum edecekler falan diye. Nisan ayında üniversiteyi tatil ettiler.

Ritter: Vaktiniz var, 6 ay Arapça öğreneceksiniz, dedi.

Fuat Sezgin: Ben de öğreneceğim, dedim. Gittim 6 ay. Ben eve kapandım. Evim camiye yakın bir yerdeydi. Camiye girerdim, namaz kılardım. Sünnet falan kılmazdım, vakit kaybı olmasın diye. Adamlar hoş görürlerdi, namaz kılmıyor, farz kılıyor diye. Neyse 6 ay böyle geçti. Babamın Arapça otuz ciltlik Kur'an tefsiri vardı: Taberî Tefsiri. Onu aldım, okumaya başladım. Anlamıyordum. Türkçe tercümeler vardı, Elmalının bir kitabı vardı, 6-7 ciltlik falan. Baktım yavaş yavaş ilerliyorum, altı ayda 30 cildi bitirdim. Sonra baktım aşağı yukarı Arapçayı

51 "Fuat Sezgin ile Bilim Tarihi Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, II (4), 2004, 335.
52 https://www.ilkadimdergisi.net/sizden_gelenler/detay/fuat-sezgin-notlarim-50./06.04.2019.

Türkçe gibi anlıyordum. Bu büyük bir saadetti. Ekim ayında üniversiteye gittim. Benim Hocam, çok meşhurdu. Seminerleri vardı. Alman profesörler de gelirdi, Yahudiler de vardı. Hürmet ederlerdi hocama. O, beni göstermek istedi onlara. Gazzali'nin "İhya-u Ulumi'd-din" kitabını koydu önüme, öğrenmiş mi falan diye. Ben gazete okur gibi okudum. O kadar öğrenmiştim çok şükür. Belki hayatımda hocayı o kadar mesut görmemiştim. Talebesinin başarısı onu çok sevindirdi.

Ritter: (Öbür Alman Yahudi profesörlere) Ben hayatımda bir dili bu kadar kısa sürede öğrenen insana rastlamadım, dedi. Onlar gittikten sonra, bana.

Ritter: Öbür dilleri de bu süratle öğreneceksin, dedi. Neyse bu benim şansımdı, sıkıştırıyordu."[53]

Ritter öğrencisinin kitap raflarında tecrübe kazanması için bazen yazma eserlerin hangi tarihlere ait olduğunu tahmin etmesini sorardı. Bu öğrencisiyle yakından ilgilendiğini gösterir. Ritter, pratikte Fuat Sezgin'in iyi bir Şarkiyat uzmanı olması için, nasıl çalışması, bu çalışmada gerekli olan dillerin hangileri olması gerektiğini söylerken, aynı zamanda Ritter Fuat Sezgin'e vizyonda kazandırmıştır. Vizyondan kastımız hayatı boyunca yazdığı ciltler dolusu eserin temelini, bu vizyonun kazandırdığını söylemesek haksızlık olur. Ritter'in hocası Carl Brockkelman Arap Dili- Edebiyat Tarihi ile ilgili 5 ciltlik eser yazmıştı. Bu eserin ilgili kısımlarının Türkiye'de olan yazmalarını tamamlamak için 40 gün Türkiye'de bulunmuştu. Ancak fazla kaydedememişti. Ritter, Carl Brockkelmann'ın eksik bıraktığı yerden tamamlamak için Fuat Sezgin'in tamamlamasını istemiştir. Bu ödev Fuat Sezgin için muazzam bir görevdir. Fuat Sezgin'e biçilen vizyonun ilk adımlarındandır. Fuat Sezgin ilim yolculuğunda birçok oryantalistten faydalanmıştır. Ancak oryantalizmin etkisinde kalmadan, samimi bir İslâm âlimi olarak bilgisini arttırmıştır.[54]

Fuat Sezgin'in yetişmesinde zorunlu olarak gittiği Almanya'nın akademik hayatında çok önemli bir rolü vardır. Çünkü en verimli ve üretken yılları Almanya'da geçirdiği yıllardır. Kendisiyle yapılan röportajlarda Almanya'ya gidişini Carl Brockelman'ın meşhur eseri GAL'a (Geschicte der Arabischen Litteratur) başlıklı eserine uzun bir zeyl yazmak olduğunu söylese de, asıl Almanya'ya gitme sebebi Helmut Ritter'dir.[55]

---

53 *Amerika'nın Keşfinde Müslümanlar*, Söyleşi ve Konferans Kitabı, Süleyman Demirel Üniversitesi Yay., Isparta 2016, 9.

54 Agitoğlu, Nurullah, "Fuat Sezgin'in (ö. 2018) Bazı Hadislerine Dair Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VI (85), Aralık 2018, 298-312.

55 Gemici, Nurettin, *Fuat Sezgin ve Temel İslâm Bilimleri (Güncel Tartışmalar- Teorik Teklifler),* Divan Kitap Yayınları, İstanbul 2019, 370-371.

Helmut Ritter'in Arapçaye muazzam bir hayranlığı vardı. Bu hayranlığını şu şekilde dile getirmektedir. " Arapça öyle bir dil ki, kırk küsür yıldır bu dille ilgileniyorum. Boş bulunduğumda, arada birinin beni hançerlediğimi düşünüyorum. Cahiliye devri Arapçası ayrı bir sahadır. İslâmî devir Arapçası ayrı bir sahadır. Büyük bir dildir Arapça...[56] Bu Arapça sevdasının Fuat Sezgin'in ilmine etki ettiği çalışmalarda bariz bir şekilde ortadadır.

Sonuç

Oryantalizm; İslâm'la yoğrulmuş Doğu medeniyetinin din, edebiyat, dil kültür ve geleneklerini içine alacak şekilde bütün unsurlarını inceleyerek İslâm dünyası hakkında Batılıların sistematik bir bilgiye sahip olmalarını sağlayan, İslâm ve Batı medeniyeti arasındaki mücadelede Batı uygarlığı lehine veriler elde etmeye çalışan kurumsal bir yapıdır.

Oryantalizm belirli dönemlerde farklı amaçlarla kullanılmıştır. İlk dönem Oryantalizm çalışmaları daha çok Hz Muhammed'in peygamberliğini çürütmek ve İslâm'ın putperest bir din olduğunu iddia etmek üzerinedir. Oryantalizm'in ilk başlangıcını Haçlı seferleri oluşturmuştur. Çünkü Hıristiyanların zihinlerinde imgeleme olarak net bir şekilde bu dönemlerde yerini almıştır. XIII. yüzyılda Oryantalizm'in İslâm'ın başarıları ve yükselişinin Batıyı kendi değerlerini sorgulayacak şekilde sarstığını görmekteyiz. Bu durum, Oryantalizmin bu dönemde Batı'da Doğu'yu tanıma ve Doğu'ya kıyasla geri kalmışlığını bunun üzerinden eleştiren bir yorumu kapsadığı anlaşılmaktadır.

Oryantalizm kavramı Batı'da meydana gelen siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal durumlara göre tanımlanmıştır. Yani kavram Batı'nın ihtiyaçlarına göre enstrüman olarak kullanılmıştır. Önceleri Doğu'yu tanıma, daha sonra İslâm'ı aşağılama, daha sonra Batı'yla kıyaslama ve en nihayetinde İslâm'ın hâkim olduğu Doğu medeniyetini sömürmek için kullanılmıştır. Oryantalizm hangi amaçla başlamış olursa oldun nihayetinde kurumsallaşarak emperyalizme yön veren ve emperyalizmi yöneten sistematik bir kurumsal faaliyet olarak günümüze kadar gelmiştir. Bu faaliyet akademik ve bilimsel metotların bütün yöntemlerini içine alacak şekilde tüm alanlarda kendisini göstermiştir.

---

56 Neumark, Fritz*, Boğaziçine Sığınanlar: Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim, Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953*, İstanbul Üniversitesi İktisat Yay, 2006, 57-58.

Oryantalizm Doğu ve Batı arasında asla bir uzlaşma sonucunu doğurmamıştır. Tam tersine Doğu'nun kaynaklarını sömürmek ve İslâm'ın içine İslâm'la ilgisi olamayan sapkın fikirler sokmuştur. Bu fikirlerin hala gönümüzde İslâm aleminde görüş ayrılıklarına sebep olduğunu görmekteyiz. Yani sunî tartışmalar art niyetli bir şekilde Doğu medeniyetinin gündemine sokulmuştur.

Oryantalizm amaç olarak Doğu medeniyetine zarar vermekle beraber, akademik anlamda büyük çalışmaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu çalışmalar kendi amaçları için araçsal bir vazife görmüş olsa bile kayda değer ölçüde bilim dünyasında yer almışlardır.

Oryantalizm Doğu'yu sömüren, emperyalizme hizmet eden, Batı'yı Doğu karşısında üstün gören bir anlayışın akademik bir kurumsal yapı aracılığıyla, zamana ve duruma göre alanını genişleten bir disiplin olarak tarihte yerini almıştır.

Helmut Ritter'in ilim adamı olarak çizdiği portre Fuat Sezgin'in Şarkiyatçılık alanında yol almasında çok etkili olmuştur. Çünkü, Fuat sezgin ve Helmut Ritter çalışma metodu olarak benzer karakterlere sahiptirler. Bir öğretmen ve talebe ilişkisinden çok usta ve çırak ilişkisi görüyoruz. Bu ilişki Fuat Sezgin'in ciltler dolusu eserler yazmasında olumlu bir sonuç doğurmuştur.

Oryantalist olan Helmut Ritter, Müslüman bilim adamı olan Fuat Sezgin'in ufkunu ve vizyonunu etkileyerek, Batılı bir çalışma metodu kullanarak Doğu'dan Batılı bir disiplinle çalışan önemli bir bilim tarihçisinin yetişmesine büyük katkı sağlamıştır.

Helmut Ritter, bir Oryantalist olarak yapması gereken çalışmaları aksatmadığı gibi, akademik olarak öğrencilerin yetişmesinde çok emeği olmuştur. Fuat Sezgin ve daha birçok öğrencisinin ilim adamı olmasında çok büyük emeği ve etkisi olmuştur.

Helmut Ritter, Şarkiyat alanında çok yetkin bilim adamlarının İstanbul'a gelmesine vesile olmuştur. Bu ilim adamlarının Fuat Sezgin'le tanışmasını ve onlardan istifade etmesini sağlamıştır.

Kaynakça

Agitoğlu, Nurullah, "Fuat Sezgin'in (ö. 2018) Bazı Hadislerine Dair Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018, VI (85), 298-312.

Bulut, Yücel, "Oryantalizm", *DİA*, 2007, XXX, 428-437.

Bulut, Yücel, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, İstanbul 2004.

Cuayyıt, Hişâm, *Avrupa ve İslâm*, çev. Kemal Kahraman, İz Yay., İstanbul 1995.

Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yay, İstanbul 2005.

Gemici, Nurettin, *Fuat Sezgin ve Temel İslâm Bilimleri (Güncel Tartışmalar- Teorik Teklifler)*, Divan Kitap Yay., İstanbul 2019, 370-371.

Hatiboğlu, Mehmet S., "Ignaz Goldziher", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 102-111.

Hentsch, Thierry, *Hayali Doğu Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*, çev: Aysel Bora, Metis Yay, İstanbul 1996.

İnalcık, Halil, "Türkiye'de Hermönetik ve Oryantalizm", *Doğu- Batı Dergisi, -Oryantalizm Özel Sayısı-*, 2002, 14-20.

İrwin, Robert, *Oryantalistler ve Düşmanları*, çev: Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2008.

Kalın, İbrahim, *İslâm ve Batı*, İsam Yay, İstanbul 2007.

Kemal, Namık, *Müdâfaname,* tz.

Kurtuluş, Rıza, "*Almanya'da İslâmî Araştırmaları*", *DİA*, İstanbul 1989, II, 522-524.

Neumark, Fritz*, Boğaziçine Sığınanlar: Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim, Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953*, İstanbul Üniversitesi İktisat Yay, İstanbul 2006.

Özyüksel, Murat, *Türk Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu Bağdat Demiryolu*, Arba Yayınları, İstanbul 1989, 33-35.

Rençber, Fevzi*, Oryantalistlere Göre Alevilik ve Bektaşilik*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2018, 39-41.

Ritter, Helmut, Ali b. İsma'il al-Aş'ari, Maqalat al- İslâmin wa Xtilaf al-musallin. Die dogmatischen Lehren der Anhönger des Islam. I-III. İstanbul-Leipzig 1929-1933. (Bibliotheca Islamica.1).XXVII+615+72.d-s.

Ritter, Helmut, Uber die Bildersprache Nizamis, Berlin-Leipzig 1927.

Rodinson, Maxime, İslâm'ın Mirası, çev: Cemil Meriç, İstanbul 1983.

Said, Edward, *Oryantalizm*, çev: Selahattin Ayaz, İstanbul 1989.

Sayar, Ahmet Güner, *Sahhaf Râid Yelkenci*, Kubbealtı Yay., İstanbul 2012.

Şahabeddin, Cenap, *Günümüz Din ve Fikir Hareketleri Ansiklopedisi*, Yayınlayan: Milletlerarası İslâm Gençlik Konseyi, çev: Kemal Hoca, Risale Yay, İstanbul 1990.

Turan, Namık Sinan, "Alman Şarkiyatçılığının İstanbul'daki Piri: Helmut Ritter", *Evrensel Kültür Dergisi*, 2013, (263), 59.

Amerika'nın Keşfinde Müslümanlar, Söyleşi ve Konferans Kitabı, Süleyman Demirel Üniversitesi Yay, Isparta 2016.

Ateş, Ahmet, Helmut Ritter, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/10463/08/04/2019.

Bekirov, Fazlı, Oryantalizm, https://kafdergisi.wordpress.*com*/oryantalizm/ 22/11/2017.

https://www.ilkadimdergisi.net/sizden_gelenler/detay/fuat-sezgin-notlarim-50./ 06.04.2019.

FUAT SEZGİN VE ORYANTALİZM

Halil İbrahim Çakar[1*]

Oryantalizm denildiğinde zihinlerde canlanan ve en sık kullanılan anlamı Batının doğuya olan merakıdır. Bu sebepten dolayıdır ki Batılılar, zahiri doğuyu değil, hayallerinde tasavvur ettikleri doğuyu incelemek için çaba sarf etmişlerdir. Oryantalizm genellikle batı tarafından, doğuya dayatılan bir doktrindir. Başka bir değişle oryantalizm, Batı'nın Doğu üzerinde tahakküm kurmak, kendi çıkarları doğrultusunda yeniden yapılandırmak için geliştirmiş olduğu bir yoldur. Oryantalizm en genel tanımı; şark ile ilgili incelemeler yapan oraya dair herhangi bir konuda uzmanlaşmış batılı bilim adamı demektir. İlk başlarda yalın anlamıyla kullanılmış olan oryantalizm terimi, zamanla asıl bağlamından koparılarak İslâm dini üzerinde araştırmalar yapmak, İslâm ve Müslümanlar aleyhinde faaliyetlerde bulunmak gibi anlamlara karşılık gelmeye başlamıştır.

Bu durumdan dolayıdır ki batılı bilim adamları İslâm dünyası üzerinde sayısız araştırmalarda bulunarak, bu alanda; eserler, makaleler, bildiriler, tezler yazmış hatta üniversitelerinde kürsüler kurmuşlardır. Buna karşılık İslâm dünyasında batıya yönelik çalışmalar çok azdır. Oryantalizmin başarısını; 19. Yüzyıldan itibaren bilim adamlarının sayısının, ilmi eğitimlerin, orijinal eserlerin ve Doğu ile ilgilenen öğrencilerin sayısının artmasına bağlayabiliriz. Oryantalizmin ortaya çıkmasının ilmi, siyasi, ekonomik ve dini nedenleri vardır. Bunun ile birlikte oryantalizmin başlangıcı konusunda kesin bir tarih verilememektedir. Oryantalizm, yüzyıllar öncesinden disipline edilmiş, sömürgecilik, haçlı seferleri ve misyonerlikle bütünleşmiş bir tarihi olgudur.

1* Yüksek Lisans Öğrencisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, hllibrahim.cakar@gmail.com.

1. Oryantalizm ve Kısa Tarihi

Fransızca kökenli bir kelime olan *oryantalizm*[2] Doğu bilimi anlamına gelmektedir. Fransızcada güneşin doğuşu anlamında, *Orient* kelimesi kullanılmaktadır. Latince de ise güneşin doğuşunu ifade eden *Oriens* kelimesi, Doğu hakkında bilgi edinme, peşinde olmak demektir[3].

1683 yılında oryantalist kelimesi, Doğu ve Yunan kiliselerine üye olanlar için kullanılmış ve 1691 yılında da Anthony Wood, Samuel Clark'ı "*bazı doğu dilleri-ni bilen kimse*" anlamında " *orientalion*" olarak tanıtmıştır[4]. Türkçede " *Şarkiyat*" daha sonraları ise "*Doğu Bilimi*"*;* Arapçada "İstişrak" kelimesi ile ifade edilmiştir.

Oryantalist için ise, müsteşrik ifadesi kullanılır. İster özel ister genel yönleriyle uğraşsın; antropolog, sosyolog, tarihçi ya da filolog olması fark etmez, Şark hakkında yazan, ders veren ya da Şarkı araştıran kişi Şarkiyatçıdır, yaptığı iş ise Şarkiyatçılıktır.[5] Oryantalist, Şark ile ilgili incelemeler yapan oraya dair herhangi bir konuda uzmanlaşmış Batılı bir bilim adamı demektir. Ayrıca Doğu araştırmalarında uzmanlaşmış kişi anlamında kullanılan oryantalist kelimesi İngilizce 'de ilk defa 1779 yılında Edward Pococke tarafından kaleme alınan makalesinde kullanır. Oryantalizm Doğu incelemesi anlamı ile 1838 tarihinde *Dictionnaire I'Academie* Française'e girmiştir.[6]

Oryantalizm ile ilgili olarak bir diğer tanımını da din unsuru üzerinden yapabiliriz. Bu durumda oryantalizm; genel olarak, Hristiyanların İslâm dünyasını çeşitli nedenlerle araştırmasıdır. Oryantalizm üzerine yapılan tanımlara bakacak olursak;

İsmail Süphandağı'nın "Oryantalizmin Kısa Tarihi"adlı eserinde oryantalizm, "*Kendinden menkul bir üstünlük psikolojisi ile konuşan Batı'nın Doğu'ya karşı üstünlük duygusundan ileri gelen bir kavranış kodu*" olarak tanımlamıştır.

Edward Said, oryantalizmi, "*hepsi birbirine dayalı birçok şey*" olarak tanımlamakta ve akademik manasından başlayarak şöyle söylemektedir: "*Oryantalizmin, daha tarihsel daha somut tanımı olan bir diğer anlamına geliyorum. Kabaca belirlenmiş bir başlangıç noktası olarak on sekizinci yüzyılın sonu alınırsa, Şarkiyatçılık, Şark'la, Şark*

2 Develioğlu, Ferit, "Müsteşrik", *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Yay., Ankara 2007, 751.
3 Köse, Meryem-Küçük, Meryem, "Oryantalizm ve Öteki Algısı", *Sosyal ve Kültürel Araştırma Dergisi*, 2015, I (1), 112.
4 Karakaş, Ali, "20. *Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları: Fuat Sezgin Örneği*", (Yayımlanmış Doktora Tezi), Çukurova Ünv. SBE Adana 2005, 16.
5 Said, Edward W. Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları, çev: Berna Ülner, Metis Yay., İstanbul 2013, 12.
6 Karakaş, 16.

hakkında saptamalar yaparak, ona ilişkin görüşleri meşrulaştırarak, onu betimleyerek, öğreterek, oraya yerleşerek, onu yöneterek, uğraşan ortak kurum olarak, kısacası Şark'a egemen olmakta, Şark'ı yeniden yapılandırmakta, Şark üzerinde yetki kurmakta kullanılan bir Batı biçemi olarak incelenebilir, çözümlenebilir."[7]

Bernard Lewis'in ifadeleriyle, "*Oryantalizm, Orta Doğu'yu, Kuzey Afrika'yı ziyaret etmiş gördükleri veya hayal ettiklerini, çoğunlukla romantik ve aşırı bir tarzda resmetmiş, çoğunlukla Batı Avrupa ressamlarının bir resim ekolüdür. Daha yaygın kabul görmüş, ikinci anlamında oryantalizm, ilkiyle bağlantılı olarak, akademik uğraşın bir dalıdır. Terim ve akademik bir disiplin olarak oryantalizm, Rönesans'tan itibaren Batı Avrupa'da akademik çalışmalardaki büyük patlama ile başlar. Grekçeyi inceleyen Helenistler, Latinceyi araştıran Latinciler, İbraniceyi araştıran İbraniciler bulunuyordu. İlk ikisine verilen isim klasikçiler, üçüncüsü ise oryantalistler olarak adlandırılmaktadır.*"[8]

Edward Said'in gösterdiği gibi oryantalizmin hem akademik hem de dini ve kültürel biz yüzü bulunmaktadır. Edward Said, Oryantalizm başlıklı çalışmasında, oryantalizme yeni anlamlar kazandırmıştır. Edward Said'in bu çalışmasından sonra oryantalizm birçok olumsuz anlamlar kazanmış ve bundan dolayı oryantalistler, kendilerinin oryantalist terimiyle ilişkilendirilmesinden rahatsızlık duymaya başlamışlardır. Bernard Lewis ve bazı oryantalistler duydukları bu rahatsızlıklarını eserlerinde dile getirmişlerdir.

Oryantalizm ifadesi, sömürgecilik dönemi Hindistan'da Hint eğitiminin temelinin İngilizce olması gerektiğini savunan İngiliz taraftarları karşısında, Hint kültürünü önerenleri adlandırmak için kullanılmıştır.[9] Oryantalist ifadesi yerine de müsteşrik ifadesi kullanılmakta ve bu ifadeler üzerinden müsteşrikler hem doğuyu hem de İslâm topraklarını inceleme fırsatını bulmuşlardır. Buradan yola çıkarak oryantalizm, Hristiyanların İslâm dünyasını çeşitli nedenlerle araştırması olarak da tanımlayabiliriz.[10]

Oryantalizm, bir düşünce biçimi ve uzmanlık olması itibariyle ilk olarak Avrupa ve Asya arasında, değişken tarihsel ve kültürel ilişkiyi, ikinci olarak 19. Yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli Doğu kültürlerinin ve geleneklerin incelenmesinde uzmanlaşmayı ifade eden Batı'daki bilimsel disiplini, üçüncü olarak da dünyanın Doğu olarak isimlendirilen bölgesi hakkındaki ideolojik varsayımları, imgeleri ve hayali resimleri içerir.[11]

7 Said, 13.
8 Bulut, Yücel, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, Kure Yay., İstanbul 2017, 6.
9 Karakaş, 16.
10 Kuzudişli, Bekir, "Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler", İstanbul Üniversitesi İFD, (7), 142.
11 https://İslâmansiklopedisi.org.tr/oryantalizm, 5 Mart 2019.

Oryantalizmin doğuşu, Batı'nın Doğu'yu merakı anlayışı üzerine, geçmişten süre gelen Doğu- Batı kültür ayrılıklarından yola çıkarak özellikle Batılı kâşiflerin ve araştırmacıların Doğu'nun gizemli dünyasına eğilimleri sonucu ortaya çıkmıştır.[12] Kimi araştırmacılara göre ise oryantalizm, İspanya'da Kuran'ın ilk defa Latinceye tercüme edilmesi veya 1312 de toplanan Viyana konsülü ile başlatmaktadır.[13] Bazıları ise 11. Asrın başlarını teklif ederken, mesela Rudi Paret, Kur'an-ı Kerim'in Latince ilk tercümesinin tamamlandığı 1143 yılını önermektedir.[14] Buna rağmen oryantalizmin başlangıcı konusunda kesin bir tarih vermek güçtür.[15] Bazı yazarlar, İslâm'ı Hristiyanlığın sapık bir kolu olarak gören Şamlı John'u ilk oryantalist, onun, İslâm'ı Hristiyanlara tanıtan ve ondan sakındıran kitabı da ilk oryantalistik eser olarak görmüşlerdir.[16]

16. yüzyıla gelindiğinde, Doğu ile Batı arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi, Doğuyu gezen seyyah ve misyonerlerin sayısındaki artış Doğu hakkındaki eserlerin de çoğalmasına sebep olmuştur. "*17. ve 18. Yüzyıl Avrupa düşüncesine hâkim olan eğilimler, farklı toplum ve kültürlerin bilinmesi ve araştırılması için yeni nispeten olumlu bir zemin oluşturulmuştur. Reform, Rönesans, Kopernik Devrimi, coğrafi keşifler gibi yeni bir dünya görüşünün habercisi olan gelişmeler sonucunda Avrupalılar, Avrupa'nın ötesinde de başka dünyaların bulunduğunu bizzat keşfetme imkânına kavuşmuşlardır. Böylece 17.ve 18. Yüzyıllar da modern temelleri atılan Oryantalizm çalışmaları, 19. Yüzyılda büyük bir patlama yaşar. Yarım asırlık bir sürede on binlerce kitap, makale, dergi, bildiri ve akademik tezler yazılır, üniversitelerde kürsüler kurulur, dersler verilir. Yapılan bu akademik çalışmalar* İslâm *tarihi ve kültürünün nerdeyse tamamına temas eder niteliktedir. Bin yılı aşkın bir süredir* İslâm dünyasıyla bir şekilde irtibatlı olan Avrupa, yeni bir keşif ve fetih ruhuyla İslâm *tarihi ve kültürüne yönelir.*"[17]

Bunun ile birlikte oryantalizmin temelini, Haçlı seferlerine de dayandırabilmekteyiz.[18] Mesela "*Oryantalistlerin Haçlı Seferleri ile ilgisini,* İslâm *ve Hristiyan medeniyetlerinin Endülüs ve Sicilya'da yoğunlaşan mücadelesine dayandırılmaktadır. Endülüs Emevileri Avrupa dünyasına* İslâm *ile ilgili birçok tarihi eser ve zengin kültür kalıntıları bırakmıştır.* İslâm*'a ait bu zengin kültürel kalıntılar Hristiyan dünyasını*

12 https://kenandabirkuyu.com/oryantalizm-nedir-tarihsel-gelisimi-isiginda-oryantalizme-bir-bakis, 5 Mart 2019.
13 Kuzudişli, 143.
14 https://kenandabirkuyu.com/oryantalizm-nedir-tarihsel-gelisimi-isiginda-oryantalizme-bir-bakis, 5 Mart 2019.
15 https://kenandabirkuyu.com/oryantalizm-nedir-tarihsel-gelisimi-isiginda-oryantalizme-bir-bakis, 5 Mart 2019.
16 Kuzudişli, 143.
17 Köse-Küçük, 112-113.
18 Bulut, 13.

İslâm dünyasını yakından tanımaya yöneltmiştir. Özellikle Haçlı Seferleri, Hristiyan Avrupalıları, İslâm *dinini, ahlakını, kültürünü ve Müslümanların adetlerini öğrenmeye sevk etmiştir. Bu yüzden dolayıdır ki* İslâm *coğrafyasına 11.ve 12. Yüzyıllarda sekiz Haçlı seferleri düzenlenmiştir. O dönemin dini lideri Papa 2. Urbin'in 1096 yılında Haçlı savaşlarına çağrısı sırasında Avrupa'da korkunç bir* İslâm *imajı verildiğini ve M. Watt ise bu imajın başlıklarını şu dört yanlış üzerine kurulduğunu söyler*:

1. İslâm *dini sahte bir dindir ve delalettedir.*
2. İslâm *şiddet ve kılıç dinidir.*
3. İslâm *laubali bir dindir.*
4. *Muhammed deccaldır.*

Bunun üzerine Hristiyan kralları ise İspanya'da Müslümanları hâkimiyetleri altına almalarından sonra zaman kaybetmeden engizisyon mahkemelerini kurmuşlar ve Müslümanları Hristiyan olmadıkça hayat hakkı tanımamışlar ve Müslümanların ülkelerinden zorunlu olarak kaçmalarına sebep olmuşlardır. Bu olaylar üzerine imparator 2. Frederic ile İspanya'da 10. Alphonse tercüme faaliyetlerini devam ettirmişler ve çok sayıda yükseköğrenim kurumları açmışlardır. 13. Asırda, İslâm düşüncesinin Avrupa'ya tesiri sonucunda yaşanan, tabii bir oryantalizm olayı kendisini hissettirmiştir. Yine de oryantalizmin bu kadar erken başlamasına rol oynayan temel faktör Endülüs ve Sicilya'da bulunan Müslüman ve Hristiyanlar arasında meydana gelen tartışmalar olarak da söyleyebiliriz. Öte yandan da yapılan bu sekiz Haçlı Seferide Hristiyan dünyasının İslâm dünyasını daha yakından takip etmeye itmiştir. Bu nedenle oryantalizmin ilk basamakları Orta Çağ Hristiyan Batı dünyasıyla, Müslüman Doğu dünyasındaki dini ve ideolojik çarpışmanın tarihi olarak kabul edilebilir."[19]

Oryantalizmin tarihi seyri içerisinde ise genel olarak üç bölgede etkileşimin ve oryantalist çalışmaların mevcut olduğu görülmektedir: Şam bölgesi, Endülüs toprakları ve Kuzey Afrika- Sicilya ticaret köprüsü.[20]

Şam bölgesi için, zaten Müslümanlarla birlikte iç içe yaşayan Hristiyanlar bu yeni olan dini, Kur'an ve İslâm dinini çok iyi bilen John'un ortaya koyduğu delilleri entelektüel anlamda, öğrenmişler ve onun ortaya koymuş olduğu deliller ve fikirler ışığında Müslümanlarla olan ilişkilerini sürdürmeye devam etmişlerdir.

19 https://www.kenandabirkuyu.com/oryantalizm-nedir-tarihsel-gelisimi-isiginda-oryantalizme-bir-bakis, 9 Mart 2019.

20 Kuzudişli, 143.

Endülüs'te barış yılları olan 1095 ile 1292 yılları arasında Aziz Peter'in harbe karşılık misyonerlik çalışmaları yapılması gerektiği fikrini vurguladığı görülmektedir.[21] Aziz Peter ayrıca, Robert Ketton'dan Kur'an-ı Kerim'i tercüme etmesini istemiştir. Robert'te bu çağrıya uyarak da Kur'an-ı Latinceye çevirmiştir. Endülüs'teki Müslüman-Hristiyan arasındaki ilişkiler tamamen Müslümanların üstünlüğü altında devam etmiş ve papazlar bütün zamanlarını, genelde Arapça şiirler ezberleyen, Arapça konuşmayı üstünlük sayan Hristiyan gençlerini, dinlerini korumaları hususunda uyarmaya ayırmak zorunda kalmıştır.[22]

Oryantalist çalışmalarının etkili olduğu bir diğer bölge olan Kuzey Afrika-Sicilya bölgesinde ise ticari faaliyetler ön plana çıkmıştır.

Haçlı ordularıyla birlikte Avrupa toplumları, ilk defa sistematik bir biçimde diğer milletlerin dinleriyle, kültürleriyle ve zenginlikleriyle tanışmışlardır. Katolik kilisesi, hem Haçlı seferleri sırasında hem de sonrasında, Doğu olarak işaretlenen ötekinin tanımlanmasının önderi konumundaydı.[23]

Haçlı seferlerinden itibaren Batı Hristiyanlığı ve kilise dünyası batı toplumunun zihinleri de İslâm ve Müslümanlar hakkında olumsuz kanaatler oluşturmak için çok çaba sarf etmişlerdir. Batılı devlet adamları, siyasetçiler, din adamları ve ilim adamları Hristiyan tebaaya İslâmiyet'in ve Müslümanların ne kadar kötü, barbar, kaba ve nezaketten uzak olduklarını anlattılar ve bütün bunları değişik dönemlerde doğu Hristiyanlığının yazdıkları reddiyelerden önemli ölçüde yararlanarak yapmışlardır.[24] Değişik yöntemlere başvurarak İslâmiyet'i karalamaya Müslümanlar aleyhinde bir algı oluşturmaya çalışmışlardır.

Batılılar içten içe İslâm dünyasının ve Müslümanların zenginliklerine göz diktikleri için din kisvesi adı altından birçok kez haçlı seferlerini düzenlemişlerdir. Bu sayede Hristiyan dünyası, Müslümanların inanç yapısını, idare sistemlerini, bilimsel buluşlarını ve ilmi çalışmalarını bizatihi yakından tanıma ve gözlemleme fırsatını bulmuşlardır.

Oryantalizmi, İslâm dünyasını Hristiyanlaştırmak isteyen ve bu yönde faaliyet gösteren misyonerlikle ilişkilendirebiliriz. Mesela M. Hamdi Zakzuk, oryantalizm ve misyonerlik arasında bir ortaklığı şu şekilde dile getirmektedir: " *Oryantalizm, Doğu medeniyetini ve inançlarını öğrenmeyi sağlayan Doğu dillerini*

---

21 Kuzudişli, 144.

22 Kuzudişli, 144.

23 Köse- Küçük, 119.

24 Karakaş, 23.

bilme üzerine kurulduğuna göre, misyonerlikle bu noktada birleşiyor, çünkü misyonerlik de Hristiyanlaştırmak istediği kimselerin dillerini bilmeyi zorunlu görüyor. Nitekim 13. Yüzyılda misyonerlerinde Müslümanların dillerini öğrenmenin gerekli olduğuna ilişkin tam bir kanaat vardı. Kendilerinde Müslümanları Hristiyanlaştırma çabalarının başarıyla sonuçlanması buna bağlıydı. Daha sonra uygulama alanına konulan bu kanaat, oryantalizmin gelişmesinde önemli bir rol oynadı. O dönemlerde oryantalizmi misyonerlikten veya genel anlamıyla dini faktörlerden ayırt etmek kolay değildi. Çünkü oryantalizmin doğuşunda dini faktör ilk sırada yer alıyordu.”[25]

Avrupalılar kendilerine zamanla üstünlük atfederek şarka yaklaşmışlar ve oryantalizmi şarkı anlama adı altında o yörenin halkını, yer altı ve yer üstü kaynaklarını, siyasi, ticari ve dini emelleri için kullanmaya başlamışlardır. İlk zamanlarda somut bir nesne, coğrafya, halk vb. topluluk gibi gruplamalar üzerinde yapılan araştırmayı ifade etmekteydi. Ancak sözlükte bir ilim ve disiplin olarak tanımlanan oryantalizm ifadesi ilk başlarda daha geniş anlamları uhdesinde barındırmasına rağmen zamanla bu özelliğini yitirerek daha dar bir anlama karşılık geldiğini görmekteyiz. Mesela oryantalizm en genel anlamlarıyla ister genel ister özel anlamlarıyla Doğu hakkında ders vermek ya da Doğu’yu araştırmak demektir. Dar anlamda ise; İslâm dünyasında oryantalizm denilince dini, kültürü, tarihi, coğrafyası ve toplumuyla Müslümanlar üzerinde yapılan çalışmalar anlaşılmaktadır.[26]

Yine aynı şekilde zaman içerisinde oryantalizm asıl anlamını yitirerek, Hz. Muhammed’in (s.a.v) tebliğ ettiği Kur’an ve sünnet ile şekillenerek oluşan bu İslâm dininin aleyhinde faaliyetler yürütmeye başlamışlardır. İslâm’ın aleyhinde sürdürülen bu faaliyetlerin, zamanla sistemleşerek bir kurum halinde oryantalizm adı ile ortaya çıktığını düşünülebilir[27]. İlk dönem oryantalistlerden bir kısmı Hz. Muhammed’i (s.a.v) bir sihirbaz, şair ve sahtekâr olarak kabul ederken, saha sonra gelen bazı oryantalistler ise, onu, tarihte iyi rol oynamış bir kişi olarak tanıtmaya başlamışlardır.[28]

Oryantalist ifadesi asıl anlamından saptığından dolayı, artık resmi olarak kullanılmamaktadır.[29] Bu terk edişin resmi ilanı, aynı zamanda, ilk Oryantalistler Kongresinin yapılışının yüzüncü yılı olan 1973 yazında ve yine ilk kongrenin

25 Zakzuk, M. Hamdi, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*, çev: Abdülaziz Hatip, Işık Yay., İzmir 1993, 8.

26 Zakzuk, 8.

27 Karakaş, 166.

28 Karakaş, 25.

29 Bulut, 1.

yapıldığı şehir olan Paris de düzenlenen 29. Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde yapılmıştı.[30] Terimin, kullanımdan kalkmasına karşı çıkanlar olmasına rağmen, yapılan oylama da artık terimin kullanılmaması kararlaştırılmıştır.[31] Oryantalizm ve oryantalist terimlerinin, tedavülden kalkmasının sebebi olarak iki olay gösterilebiliriz: Bunlardan birincisi, 1. ve 2. Dünya Savaşı arası dönemden itibaren başlayan fakat asıl ortaya çıkışının aslında 2. Dünya Savaşı sonrası koşullarının belirlendiği ve zorunlu kıldığı oryantalisttik araştırmalar sahasındaki değişimlerdir; İkinci neden ise, oryantalizme yönelik eleştiriler nedeniyle oryantalizmin açığa çıkarılan yeni anlamlardır.[32]

2. Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Oryantalizme Bakışı

Sezgin her oryantalistin ön yargılı olmadığını, bazılarının Doğu'ya özellikle İslâmî ilimlere olumlu baktıklarını dile getirmiştir. O, birçok Oryantalisti kendisinin hocaları olarak kabul etmekte ve onlardan birçok faydalı bilgiler öğrendiğini söylemektedir. Sezgin, Avrupa'da zaman zaman büyük âlimlerin fırsat bulduklarında İslâm bilimi üzerine araştırmalar yaptıklarını ve Müslüman âlimlerin buluşlarını da insaflı bir şekilde ortaya koyduklarını anlatmaktadır.

O, bu çalışmaların temelinin 19. Yüzyılda Fransızlar tarafından başlatıldığını ve üstelik buna baba oğul iki Fransız'ı örnek göstermektedir. Prof. Dr. Fuat Sezgin, bazı oryantalistlerin son derece samimi bir şekilde İslâm Kültür ve medeniyetini öğrendiklerini, İslâm kültür dünyasına çok kuvvetli bağlarla bağlı olduklarını, bu alanlarda ciddi çalışmalarla İslâm Bilimi tarihinde var olan çeşitli belgeleri ve kaynakları ortaya koymaya çalıştıklarını söylemiştir. Bu konu ile ilgili olarak, Fuat Sezgin'i heyecanlandıranlardan biri, 1951 yılında vefat etmiş olan Ignatij Krackonskij adında bir Rus oryantalisttir. Fuat Sezgin o Rus oryantalist hakkında şu sözlerini dile getirmektedir: "*Bu adam 30 sene* İslâm *beşeri coğrafyası üzerinde çalıştı. Kitabını okuduğum zaman, araştırdığı konunun en ufak bir parçasını dahi kaybetmeksizin değerlendirmeye çalışan birisi olduğunu, heyecanla çalışan bir insan olduğunu gördüm. Ve kendime şunu sordum: 'Acaba sen mi bu kültürü daha çok seviyorsun yoksa bu Rus mu?' Zaten Arapça bir makalesinde tahminen şöyle diyor: ' Ben* İslâm Kültür dünyasına çok kuvvetli bağlarla bağlıyım.' Kitabı sürekli masamın üzerinde durur. Daima bu adamla konuşuyorum. Benim onlarla ayrı bir ilişkin var."[33]

30 Bulut, 1.
31 Bulut, 3.
32 Köse-Küçük, 112.
33 Turan, 115.

Prof. Dr. Sezgin oryantalistler hakkında şu ifadelerde bulunur: "*Biz* İslâm dünyasında oryantalistleri yanlış tanırız. Oryantalist denildi mi İslâm*iyet'i tenkit eden, kötüleyenler olarak tanırız. Bu yanlış bir tanımlamadır. Tabii ben de onları körü körüne müdafaa ediyor değilim. Demek istediğim oryantalistleri yeterince tanımıyoruz. Bazı Mısırlı âlimler vasıtasıyla teoloji alanında yapılan oryantalizm eleştirileri Türkiye'ye de geldi. Oryantalistler Hristiyan veya Musevi oldukları için araştırmalarında, Müslümanların hoşuna gitmeyen bazı neticelere varmışlardır. Bunları inkâr etmiyorum. Fakat teoloji, din, kültür ve ilim sahasında çalışan birçok oryantalistler vardır. Evet, hepsi de iyi değiller. Ama içlerinde geceli gündüzlü* İslâm*'ın, bilimler tarihindeki yerini ortaya koymaya çalışan oryantalistler var. Bu gerçekliği milletime duyurmayı, söylemeyi, insanı ve dini bir borç olarak telakki ediyorum.*"[34]

Son olarak Prof. Dr. Fuat Sezgin oryantalistler hakkında "*Daima onlardan bir şeyler öğreniyorum.* İslâm dünyasına karşı gösterdikleri bu sempatiyi ruhumda, tüm canlılığıyla hissediyorum. Bu adamlar bizlere çok şey verdiler… Oryantalistlerin matematik, coğrafya alanında yaptıkları çalışmalar hakikaten çok mühim ama en önemli başarıları beşeri coğrafya sahasında kaydettiler" demiştir.[35]

Sonuç

Bu yazımızda kısaca tanıtmaya çalıştığımız Oryantalizm, Batılıların Kur'an ve İslâm ümmeti üzerindeki incelemeler, Oryantalizmin ilgilenmiş olduğu diğer misyonerliğin, haçlı seferlerinin ve ticaretin öncülüğünü yapmakta kalmayıp, İslâm dinamizminin de temeline dinamit koymuştur. Müslüman âlimlerin ortaya koymuş oldukları değerleri kendilerininmiş gibi sahiplenmişlerdir.

Oryantalizm kelimesi kurulduğu an yalın anlamıyla Doğu İlimleriyle ilgilenenler olarak tanımlanmaktaydı. Zamanla asıl amacından saparak kelimenin kendi uhdesinde bulundurmuş olduğu anlamını da değiştirmiştir. Oryantalistler, İslâm'ın kökenini teşkil eden Hz. Peygamber'e ve onun bıraktığı mirasa kuşkulu bir şekilde bakmaya başlamışlardır. Batılı halklar o dönemlerde yeni bilgilerin, seküler karakteri gereği hiçbir şeyin boşlukta doğmadığı, dinlerin de rasyonel bir şekilde açıklanabilecek bir kökene sahip oldukları düşüncesinden beslenerek hareket etmekteydiler.

34 Turan, 114.
35 Turan, 115.

11. ve 12 yüzyıllar da yapılan haçlı seferleri İslâm dinini üzerine görünürde doğunun biliminden yararlanmak varmış gibi gözükse bile arkasında yatan sebep başkaydı. Bu yapılan sekiz haçlı seferleri de oryantalizm kelimesinin asıl anlamına tamamen zıt bir durumda gerçekleşmiştir. Batılılar doğuya yönelmeye başladıklarında o yerlerin güzelliklerini görüp hepsinin kendilerinin olması gerektiği zannına kapılmışlar ve onların iştahlarının kabarmasına sebebiyet vermiştir.

Bu sebepten dolayıdır ki Batı Hristiyan dünyası Müslüman ve doğu coğrafyalarına seferler düzenlemişlerdir. İslâm dünyası üzerine yapılan bu seferler haçlı seferleri olarak adlandırılmıştır. Bu haçlı seferleriyle İslâm'ın değerlerini ele geçirip bu değerler üzerinden İslâm'a zarar vermek istemişlerdir. Uzun yıllar boyunca İslâm'a yönelik eleştiriler ve saldırılar İslâmî ilimler üzerinden olmuştur. Örnek verecek olursan bu haçlı zihniyetine sahip olan Batılı Hristiyanları, hadis ilmi üzerinden saldırmaya başlamışlar ve Oryantalizm düşüncesinden yararlanan batı düşünürleri, halkları misyonerlik fikriyle körüklemeye başlamışlardır. Son olarak bu oryantalizm fikri zamanla asıl amacından sapmış ve oryantalizmi teriminin literatürden kaldırılmasına sebebiyet vermiştir.

Kaynakça

Ekici, Aybüke, "Tarihi Uyanış Mimari: Prof. Dr. Fuat Sezgin", *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları,* ed: Muharrem Balcı, Matbaa Yay., İstanbul 2013, 392-398.

Bulut, Yücel, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, Kure Yay., İstanbul 2017.

Develioğlu, Ferit, "Müsteşrik", *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Yay., Ankara, 2007, 750-751.

Karakaş, Ali, "20. *Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları: Fuat Sezgin Örneği*", (Yayımlanmış Doktora Tezi), Çukurova Ünv. SBE, Adana 2005, 16-166.

Köse, Meryem-**Küçük**, Meryem, "Oryantalizm ve Öteki Algısı", *Sosyal ve Kültürel Araştırma Dergisi*, 2015, I (1), 107-125.

Kuzudişli, Bekir, "Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler", İstanbul Üniversitesi İFD, (7), 141- 172.

Said, Edward W., Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları, Metis Yay., İstanbul 2013,

Turan, Sefer, *Bilim Tarihi Sohbetleri Fuat Sezgin,* Timaş Yay., İstanbul Kasım 2017.

Zakzuk, M. Hamdi, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*, çev. Abdülaziz Hatip, Işık Yay., İzmir 1993.

https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ritter-hellmut, 18 Mart 2019.

https://İslâmansiklopedisi.org.tr/oryantalizm, 5 Mart 2019.

https://kenandabirkuyu.com/oryantalizm-nedir-tarihsel-gelisimi-isiginda-oryantalizme-bir-bakis, 5 Mart 2019.

https://kenandabirkuyu.com/oryantalizm-nedir-tarihsel-gelisimi-isiginda-oryantalizme-bir-bakis, 5 Mart 2019.

https://kenandabirkuyu.com/oryantalizm-nedir-tarihsel-gelisimi-isiginda-oryantalizme-bir-bakis, 5 Mart 2019.

https://www.kenandabirkuyu.com/oryantalizm-nedir-tarihsel-gelisimi-isiginda-oryantalizme-bir-bakis, 9 Mart 2019.

FUAT SEZGİN VE ORYANTALİZM

Şeyma Karalar[1*]

1.Oryantalizm ve Kısa Tarihi

Oryantalizm kelimesi, Latince "Orient" kelimesinden gelmekte, "*güneşin doğuşu veya yükselmesi*" anlamını taşımaktadır. 'Zaman içerisinde kelime Batı dillerine sirayet etmiş, Oriental ve izm kelimelerine dönüşmüştür'.[2] Terim anlam olarak ise Oryantalizm, "*Batının doğuyu inceleme, algılama, anlama, açıklama ve tanımlaması*" anlamına gelmektedir.[3] Aynı kelime için Doğubilim, Şarkiyat, Doğuculuk gibi terimlerde kullanılmıştır.[4] Oryantalizm kelimesi Avrupa-merkezci ve ötekileştirme gibi iki temel kavram üzerine kurulmuştur. Avrupa-merkezcilik, zamanın, mekânın, olayların ve gelişmelerin, Avrupa'nın sahip oldukları üzerinden ve Avrupa'yı yücelterek, ön plana çıkartarak okunmasıdır. Ötekileştirme ise " ben" e bir öteki yaratma sürecinin adıdır.[5]

Doğu toplumlarının dilleri, kültürleri, tarihleri ve coğrafyaları hakkında bilgi sahibi akademisyenleri adlandırmak için kullanılan bir kelime olan oryantalist, aynı zamanda Doğu dünyasının resmini yapan Batılı ressamları ifade etmektedir.[6] Oryantalist kelimesi başlangıçta bugünkü anlamından farklı kullanılmıştır. Örneğin; 1683'te oryantalist deyince "*Doğu veya Yunan Kilisesinin bir üyesi*" olan kişiler kastedilmiştir. 1691'de Anthony Wood, Samuel

---

1* Yüksek Lisans Öğrencisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı, karalar_kubays9@hotmail.com.

2 Metin, Abdullah, "*Oksidentalizm İki Doğu İki Batı*", Açılım Yay., İstanbul 2013, 44: Çaycı, Ahmet, "*Oryantalizm Oksidentalizm ve Sanat*", İnsan Yay., İstanbul 2015, 13.

3 Karakaş, Ali, "Bir Kavram Olarak Oksidentalizm", *SBARD Dergisi*, 2015, sayı.25, 167.

4 Çaycı, 13.

5 Metin, 18-39.

6 https://İslâmansiklopedisi.org.tr/oryantalizm. Erişim: 28 Mart 2019.

Ckark'ı "*tanınmış bir orientalian*" olarak tanıtmıştır. Yine İngilizce sözlüklerde oryantalist kelimesi: "Doğu dilleri ve edebiyatıyla ilgilenen kişi" olarak tanımlanmıştır. Gerhard Enderss, "Doğu araştırmalarında uzmanlaşmış kişi" manasında oryantalist kelimesinin İngiltere'de ilk defa 1779'de yayımlanan bir makalede karşımıza çıktığını belirtmiştir. Fransa'da oryantalizm "Doğu incelemesi" anlamıyla, *Sictionnaire de I'Academie Française*'nin bir maddesi olmuştur.[7] Türkçede *şarkiyat olan kelime daha sonra doğu bilimi* olarak kullanılmaya başlamıştır. Arapçada *istişrak* kelimesi ile ifade edilirken, oryantalist için *müsteşrik* kelimesi tercih edilmiştir.[8]

Zaman içerisinde oryantalizm kelimesi farklı anlamları ifade etmeye başlamış ve kelimenin tanımı için farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bulut, bu yaklaşımları iki kategoride toplamıştır. Birinci kategoride elbette terimin akademik bir merak saikiyle oluşturulduğunu savunan ve doğal olarak "*olumlu*" anlam yükleyenlerin tanımı bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre oryantalizm, yabancı kültürlerin tanınmasına hizmet etmekte; oryantalistler ise objektif kıstaslara göre bilgi üretmektedirler. Bu düşünce çerçevesinde yapılan tanımlar, hep bu doğrultuda olmuştur. [9]

Örneğin oryantalist araştırmaların başında gelen Bernard Lewis şöyle bir tanımlama yapmıştır; "*Oryantalizm geçmişte iki anlama geliyordu. Birincisi Orta Doğu'yu ve Kuzey Afrika'yı ziyaret eden ve orada gördüklerini ya da hayal ettiklerini bazen romantik ve aşırı bir biçimde bazen de pornografik bir tarzda resmeden, çoğunlukla Batı Avrupalı bir grup ressamın oluşturduğu resim ekolüdür. Daha yaygın olan ikinci anlamın ise birinciyle hiçbir anlamı yoktur ve bir akademik dalı ifade eder. Terim ve akademik bir disiplin olarak oryantalizm, Batı Avrupa'daki Rönesans'tan itibaren başlayan büyük ilerleyişe kadar uzanır. Yunanlıları inceleyen Helenistler, Latinleri İnceleyen Latinciler, İbranileri İnceleyen İbraniciler vardı; ilk iki gruptakiler kimi zaman 'klasikçiler', üçüncüler de 'oryantalistler' diye anılıyordu*"'[10]

"İkinci kategoriyi, oryantalizm kelimesine '*negatif*" nitelikler yükleyen tanımlar oluşturmaktadır. Bu tanım sahipleri, birinci kategoridekilerden farklı olarak, oryantalizmi toplumlar ve kültürler arası ilişkilerde ona yüklenen işlev ve yarattığı neticeleri de göz önünde tutarak tanımlamaktadırlar."[11] Genellik-

7 Bulut, Yücel, "*Oryantalizmin Kısa Tarihi*", Kure Yay., İstanbul 2017, 3-4.
8 https://İslâmansiklopedisi.org.tr/oryantalizm. Erişim: 28 Mart 2019.
9 Bulut, 4.
10 Lewis, Bernard, "*Oryantalizm Sorunu*", Doğu-Batı Yay., 2007, 220.
11 Bulut, 6.

le bu tanım sahipleri oryantalizmi misyonerlik faaliyetleriyle ilişkilendirmiştir. M. Hamdi Zakzuk bu düşünce sahiplerinden bir tanesidir. Zakzuk, oryantalizm ve misyonerliğin ortaklığını iddia ederek: "*Oryantalizm, Doğu medeniyet ve inançlarını öğrenmeyi sağlayan 'doğu dillerini bilme' üzerine kurulduğuna göre, misyonerlikle bu noktada birleşiyor, çünkü misyonerlik de Hıristiyanlaştırmak istediği kişilerin dillerini bilmeyi zorunlu görüyo*r" demiştir.[12]

Oryantalizm kelimesini 'negatif' anlamı ile kapsamlı bir şekilde tarif eden ise Edward Said[13]'tir. Kendisi de bir oryantalist olan Said objektif bir şekilde oryantalizmi şöyle tarif etmiştir: "*Antropolog, sosyolog, tarihçi yahut dilbilimci olsun özel yahut genel bir açıdan Şark'ı öğreten, yazıya döken yahut araştıran kimse şarkiyatçıdır ve yaptığı şey şarkiyattır. (…) Oryantalizmin daha geniş bir mânası vardır: Oryantalizm Doğu ile Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayırıma dayalı bir düşünüş biçimidir.(…)* Şimdi oryantalizmin üçüncü anlamına geliyorum: XVIII. yüzyıl sonlarını kabaca belirlenmiş bir başlangıç noktası kabul edersek oryantalizm Şark ile uğraşan toplu müessesedir; yani Şark hakkında hükümlerde bulunur, Şark hakkındaki kanaatleri onayından geçirir, Şark'ı tasvir eder, tedrîs eder, iskân eder, yönetir; kısacası Doğu'ya hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve onun âmiri olmak için Batı'nın bulduğu bir yoldur" [14]

"Oryantalizmin akademik bir disiplin olarak kurumsallaşması XIX. yüzyılda gerçekleşmişse de Batı'nın Doğu'ya olan ilgisinin tarihi ve Doğu hakkındaki muhayyilesinin oluşum süreci Doğu ile Batı'nın varlığı kadar eskidir. Dolayısıyla Batı'nın Doğu'ya ilişkin topyekün muhayyilesini belirleyen özellikler Doğu ile Batı arasındaki ayırımda yatar. Asya ile Avrupa veya Doğu ile Batı arasındaki sınırın nerede başlayıp nerede bittiğinin cevabı açık değildir. Bu sınırlar tarih boyunca çok değişkenlik göstermiştir."[15]

Oryantalizmin başlangıcı Haçlı Seferleri'nin başarısızlıkla sonuçlanmasıyla ilgili görülmüştür. Buna bağlı olarak oryantalizmi ilk başlatanlar kiliseye bağlı rahipler olmuştur. Fransız rahip Gerard de Oraliac (940- 1003)bu konuda ön planda tutulan isim olmuştur. 11. yüzyılda yine Arapça üzerine araştırma yapmak için Padua Medresesi kurulmuştur. Rudi Paret ise 12. yüzyılda Kuran'ın ilk defa Latinceye çevrilmesiyle başladığını iddia etmiştir. Edward Said gibi bazı

12 Bulut, 6-7.

13 Said gayrimüslim bir oryantalisttir. Kudüs doğumlu olan Said, oryantalizm kelimesini olduğu şekli ile tanıtan kişidir. Bkz: Karakaş, 'Bir Kavram Olarak Oksidentalizm', 168.; Edward Said'in 1978'de çıkarmış olduğu Oryantalizm kitabı büyük yankı toplamış ve birçok eleştirilere konu olmuştur. Bkz: Lewis, 217-246.

14 Karakaş, 168: Bulut, 8: Said,Edward W., "*Oryantalizm(doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Yolu*", Pınar Yay., 1982, 15.

15 https://İslâmansiklopedisi. org.tr/oryantalizm. Erişim: 30 Mart 2019.

araştırmacılar ise oryantalizmin başlangıcı olarak 1312 Viyana Konsülü'nü kabul etmişlerdir. ' Zira bu konsül Arapçanın bazı Avrupa okullarında okutulmasına izin vermiş ve Sorbonne, Oxford, Salamanca ve Roma Üniversitelerinde Arap Dili ve Edebiyatı kurulmasını kararlaştırmıştır.'[16] Alınan kararda ortak amaç İslâm'ın inanç ilkelerini çürütmekti. Bu sebeple İslâm'ı daha derinden tanımak için de dil bilmek gerekliydi.[17] Zakzuk Viyana Konsülü'ne dayandırılan tarihi kabul etmemiş ve bu konsülle başlayan Kilise oryantalizmidir, demiştir. Bundan önce gayri resmi oryantalizm faaliyetlerinin yürütüldüğüne dikkat çekmiştir.[18]

Oryantalizmin ne zaman başladığına dair fikir birliği olmadığı görülmektedir. İslâmiyet'in Doğu'da ve Batı'da hızla yayılmaya başlaması, oryantalizmin erken dönemlerde başlamasının muhakkak ki en önemli sebebi olarak gösterilmiştir. Özellikle Endülüs ve Sicilya'da bulunan Müslüman ve Hristiyanların arasında meydana gelen tartışmalar, Kilise oryantalizmine zemin hazırlamıştır.[19]

Aynı dönemde Avrupa Karanlık Çağ olarak atfedilen Orta Çağ dönemini yaşarken, Doğu, medeni bir ülke olarak görülmüştür. Bu yüzden; Kilise, oryantalizmi Doğu-Batı karşıtlığı üzerine kurmuştur. Bu şekilde Doğu'nun sömürülmesi ile Batı zenginleştirilmesi hedeflenmiştir. Batılılar zamanla kendilerini önce din yönünden sonra ırk yönünden ve daha sonra da kültür yönünden üstün görmüştür. Daha da ileri giderek kendi bilgi ve kültürleri dışındaki bilimleri inkar etmişlerdir.[20] Haçlı Seferleri ile birlikte Hristiyan tebaaya, İslâmiyet'i ve Müslümanları kötü göstermek için faaliyetlere başlamışlardır. Çeşitli vasıtalarla İslâm'ı karalama propagandası yapmışlardır. Bütün bunlara rağmen İslâm medeniyetine olan hayranlıklarını gizleyememişler ve Müslümanların bilim ve sanatta nasıl ilerlediklerini araştırmaya başlamışlardır. İspanyollardan ve Sicilyalılardan bu konuda yararlanmışlardır. Araştırmalarını yaparken her zaman düşmanı yakından tanımak için onun dilini ve ülkesini bilmek gerektiğini savunmuşlardır. Bu yüzden birçok oryantalist farklı dilleri öğrenmeye gayret göstermiştir. Elde ettikleri verileri karalama propagandalarına dayanak yapmışlar ve İslâm'ı seks düşkünü, yıkıcı bir din olarak göstermeye çalışmışlardır.[21] İlk dönemde oryantalizminin İslâmiyet'e karşı takındığı tavır hurafelerden ibaret olan din tarzında bir yaklaşım olmuştur ve 17. yüzyıla kadar bu şekilde devam etmiştir.[22]

16 Metin, 56-57.
17 https://İslâmansiklopedisi. org.tr/oryantalizm. Erişim: 30 Mart 2019.
18 Zakzuk, M. Hamdi, *Oryantalizm ve Medeniyetler Hesaplaşması,* Yeni Akademi Yay., İzmir 2006, 24.
19 Zakzuk, 25-26.
20 Karakaş, 37.
21 Karakaş, 38-39.
22 Zakzuk, 29-31.

İlk oryantalistler İslâm ve Hz. Muhammed (s.a.v.) hakkında olumsuz önermeler kullanırken daha sonra gelen bazı oryantalistler Hz. Muhammed (s.a.v)'i tarihte yaşamış önemli bir kişi olarak tanıtmışlardır. Örneğin; Hukukçu ve Arabiyatçı George Sale 1734 yılında yaptığı Kuran'ın İngilizce tercümesinin giriş bölümüne, Hz Muhammed (s.a.v)'in doğrudan doğruya Allah'ın gönderdiği bir peygamber olmadığını, ancak insani yetenek ve ilgilerinin Allah tarafından gerçek dine uygun hayat sürmeyen Hristiyan kilisesini uyarmak amacıyla kullanıldığını ifade etmiştir.[23]

Yine 18. yüzyıl, Alman oryantalizm dünyasında, kendi dönemindeki Arapça bilimlerinin eşsiz bilginlerinden birisi olan Alman oryantalis J.J.Reiske'nin şahsında da bu ılımlı hava görülmektedir. Ünlü oryantalist, din adamlarının kendisini zındıklıkla itham etmelerine rağmen İslâm'a karşı olumlu tavrını sürdürmeye devam etmiştir. O Latince yazdığı bir kitabında İslâm'ı övmüş, Hz. Muhammed'in yalancılıkla ve sapıklıkla nitelendirilmesine karşı çıkmış, İslâm dininin gülünç hurafelerden oluştuğunun ileri sürülmesini reddetmiştir. Bu görüşlerini son derece açık dile getirmiş verilen cezalara aldırış etmemiştir. [24] Görüldüğü üzere 17. ve 18. yüzyılın ilk başları oryantalistler, İslâm dinine ve doğuya olumlu bakış açısına sahiptir. Ancak 19. yüzyılda bu olumlu bakış açısı, tepeden bakan mütekebbir bir bakış açısına dönüşmüştür.[25]

"1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgal denemesi başarısızlığına rağmen Batı'nın İslâm dünyası, özelde de Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Sefere çıkarken yanına çok sayıda oryantalist alan Napolyon, Mısır'da Institut d'Egypte'i kurmuştur. Kimyacılar, tarihçiler, biyologlar, arkeologlar, tıpçılar ve eski eser toplayıcılarını bünyesinde barındıran enstitünün araştırmaları ünlü Description de l'Egypte'i (Paris 1809-1828) ortaya çıkarmıştır."[26] Bunun dışında 1784 yılında Hindistan'ın Kalkuta şehrinde ilk akademik oryantalistler derneği kurulmuştur. Aynı yerde 1800 yıllarda bir üniversite kurulmuş ve pek çok eser tercüme edilmiştir. 19. yüzyılda Viyana ve Paris'te laik oryantalist bir okul açılmıştır. 19. yüzyıl peş peşe derneklerin kurulduğu, dergilerin çıkarıldığı bir dönem olmuştur.[27]

---

23 Karakaş, 40-41.

24 Zakzuk, 37.

25 Zakzuk, 39.

26 https://islamansiklopedisi. org.tr/oryantalizm. Erişim: 30 Mart 2019; Karakaş, 40-41.

27 Karakaş, 42.

19. yüzyıl, Avrupa'nın dünyanın geri kalanı üzerinde hâkimiyet kurduğu yıldır. 'Özellikle 19. asrın ortasından itibaren İslâm dünyasının maruz kaldığı işgallerin Avrupa'nın Şark'a olan bakış açısını belirlemede büyük rolü olmuştur.'[28] Bu dönem ayrıca oryantalizmin akademik bir disiplin olarak kurumsallaştığı dönemdir. Doğu'ya yapılan işgaller de Avrupa sömürgecilik faaliyetlerinde oryantalizmin birikiminden istifade etmiştir. Aynı zamanda bu hâkimiyet oryantalizmi de güçlendirmiştir. Said'e göre 19. Ve 20. yüzyıllarda oryantalistlerin itibarı artmış ve oryantalizm bir âlim düzenlemesi olmaktan çıkarak itibarlı bir kurum olmuştur.[29] 'Bu dönemin oryantalist çalışmalarında görülen önemli bir husus da Batı'nın üstünlüğünü vurgulayıcı Doğu imajının Doğululara da kabul ettirilebilmiş olmasıdır.'[30]

20. yüzyılın başlarına kadar Avrupa'nın dünya üzerindeki egemenliği devam etmiştir. Ancak 20. yüzyıldan sonra Amerika ve Rusya dünya dengelerini altüst etmiş ve Batı'nın merkez olma durumu bir soruna dönüşmüştür. İkinci Dünya Savaşıyla birlikte pekişen ABD'nin dünya egemenliği ile Pasif Doğu algısı yıkılmış ve ABD'de yapılan oryantalist faaliyetler, bağımsızlıklarını kazanan Doğu ülkelerini dolaylı yoldan ABD'ye bağımlı hale getirmek üzerine kurulmuştur.[31]

Günümüzde hala oryantalist faaliyetler devam etmektedir. Bazı söylemler oryantalist hareketlerinin sonunun geldiğini söylese de bu görüldüğü kadar kolay bir mesele değildir.

2. Oksidentalizm ve Kısa Tarihi

Oksidentalizm kelimesi Latince *Occio*'dan gelmekte ve '*iniş ve güneşin batışı*' anlamını taşımaktadır. Kelime daha sonra Fransızca bir kelime olarak kabul görmeye başlamış ve Fransızca *Occiodent*'ten türetilmiştir. *Occiodent* Batı, *izm* ise bir doktrin veya öğreti anlamlarına gelmektedir. Günümüzde kelime için Batı ve Batıcılık kavramları daha çok tercih edilmektedir. Kelime Osmanlıca *garbiyatçılık,* Arapçada ise *istiğrab* ve *mustağrib* kelimelerine karşılık olarak kullanılmaktadır.[32] 'Kelime ilk defa, 1942 yılındaki Japonya'nın Kyoto şehrinde düzenlenen bir konferansta dile getirilmiştir.'[33]

28 Zakzuk, 43.
29 Metin, 61-62.
30 https:// islamansiklopedisi. org.tr/oryantalizm. Erişim: 30 Mart 2019.
31 Metin, 62-63.
32 Çaycı, 41.
33 Çaycı, 41.

'Oksidentalizm; Batı üzerine düşünme, Batı tasavvuruna ve tahayyülatına sahip olma, Batı üzerine fikir beyan etme, eser verme ve bilimsel ya da değil Batı üzerine çalışma yapmayı kapsamaktadır.'[34] Başka bir ifadeyle Doğu'nun Batı'yı akademik araştırma konusu yapmasıdır. Oksidentalizm, Doğuluların Batı'ya karşı dinini, örfünü, kültürünü, siyasetini her türlü değerlerini koruma hareketi olarak da değerlendirilmektedir. Ancak Oksidentalizm, oryantalizm kadar akademik seviyeye ulaşamamıştır. [35] Yapılan tanımlamalar, elde edilen bilgiler disipliner, yöntemli ve sistematik değildir. İlber Ortaylı'nın şu sözleri bu konuda dikkate değerdir:' Siz hiç İtalyan tarihi alanında ün kazanmış bir Arap, ünlü bir Türk Germanist ya da İranlı bir Yunan tarihçisi işittiniz mi?'[36]

Türkiye'de 'Müstağrip / Oksidentalist' kavramlarını kullanan ilk isim Cemil Meriç olmuştur. Meriç, 'Bu Ülke' adlı eserinde Ahmet Mithat'ın şu sözlerine yer vermiştir: 'Biz, son devir muharrirleri, maarif-i garbiyyeyi Şarka ithale çalışan birer mustağribiz.'[37] Şarkiyatçı olarak oksidentalizmi kullanan ilk kişi Alman şarkiyatçı Rudi Paret'tir. Paret, İslâm dünyasının Batı'yı tanımaya ve anlamaya yönelik ciddi çalışmalar ortaya koyması gerektiğini vurgulamıştır. Paret, 1957 yılında Lahor'da İslâm'a dair yapılan toplantıda, Muhammed Rehber adlı kişinin oksidentalistlik çalışmalar yapacak enstitüler açılması yönünde teklifinin ciddi eleştiriler aldığını dile getirmiştir.[38]

Oksidentalizm konusunda ilk çalışmaları 'Mukaddime fi İlmi'l-istiğrab'[39] adlı eseri ile Hasan Hanefi yapmıştır. Hanefi, yapmış olduğu araştırmalarında Doğu medeniyetini merkezcil, halkaların merkeze doğru yoğunlaştığı medeniyet olarak tanımlamış; Batı medeniyetini ise merkezkaç(dışlamacı) olarak tasvir etmiştir. Yine Ian Bruma- Avishai Margalit, 'Occidentalism: The West in the Eyes of Its Enemies'[40] adlı eseriyle bu alanda çalışmalar yapmıştır. Ian Bruma'ya göre, oksidentalizm Batı'nın sömürgeci tavrına bir tepki olarak doğmuştur. Yine Batı'nın kapitalist algılamaları oksidentalizmi pekiştirmiştir. Ian Bruma'ya göre bir nevi oksidentalizm aşağılanma ve yenilgi duygusuyla beslenmekte olup Batı düşmanlığı yapmak demektir.[41]

---

34 Metin, 66.
35 Karakaş, 170.
36 Arlı, Alim, "*Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin*", Küre Yay., İstanbul 2004, 62.
37 Karakaş, 171.
38 Karakaş, 171.
39 Batı'yı Tanıma- Anlama Bilimine Giriş.
40 Oksidentalizm: Düşmanlarının Gözünde Batı
41 Çaycı, 43-44.

Couze Venn gibi düşünürler oksidentalizmi Batı'nın ve Doğu'nun yararına olan bir şey olarak tanımlamaktadır. Bu bakış açısına göre bir nevi oksidentalizm Batı olma ve modern olma süreci olarak görülmüştür. Singapur dışişleri bakanlığı yapmış George Yong-Boon Yeo ise oksidentalizmi: 'Asyalıların Batı'nın en iyilerini, bilimini, sanatını, fikirlerini alması' olarak tanımlamıştır.[42]

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, İslâm dünyasının çeşitli yerlerinde oksidentalist düşünceler gelişmeye başlamıştır. Cemaleddin Afgani bunların başında gelen isimdir. Afgani'nin amacı Batı'nın İslâm dünyasındaki egemenliğine son vermek ve Müslümanların sömürgeci Batı karşısında bir olmalarını sağlamaktır. Afgani siyasi alanda faaliyet gösterirken yine bu düşüncede olan Seyyid Kutup, Muhammed Abduh ve Reşit Rızza gibi isimler ise bilimsel alanlarda çalışmalar yapmışlardır. Özellikle Seyyid Kutub'un çalışmaları Batı'ya dair olumlu oksidentalist faaliyet olarak görülmüştür. Yine bu alanda önemli isim olan Fuat Sezgin ön plana çıkmaktadır. Sezgin eserlerinin pek çok yerinde, Batı'daki maddi gelişmelerin aslında İslâm kaynaklı olduğunu dile getirmiştir.[43] Mustafa Sıbai(ö.1964), Nabai Abbott (ö.1981), Muhammed Hamidullah (ö.2002) ve Fuat Sezgin (ö.2018) gibi isimler özellikle hadis alanında çalışmalar yapmış ve hadis oksidentalizmi öncüleri olarak kabul edilmişlerdir.[44]

3. Fuat Sezgin ve Oryantalizm

Fuat Sezgin 60 yıllık çalışma hayatı boyunca Avrupa-Batı için 'Karanlık Çağ' olarak adlandırılan dönemin aslında Müslümanlar için 'Aydınlık Çağ' olduğunu ispatlamak üzerine çalışmalar yapmıştır. Üstelik bu çalışmalarını 40 yıl görev yaptığı Frankfurt-Goethe Üniversitesi vasıtasıyla tüm dünyaya güçlü argümanlarla ilan etmiştir. Fuat Sezgin, Batı-Batı zihniyetini iyi tanımış bir 'oksidentalist'tir. (Kendi değerleri ve paradigmalarından hareketle Batı'yı iyi tanıyan Müslüman âlim-bilim insanı.) O, Bir nevi şarkiyatçıdır. Sezgin'e göre İslâm âlimlerinin bilimler tarihindeki yeri, Avrupalı oryantalistler tarafından göz ardı edilmektedir. Bu konu ile ilgili bir röportajında "*Günümüz bilimler tarihi başlangıç olarak Mısırlıları kabul ediyor. Babillileri de kabul etmeye başladı ama Müslümanların bir şeyi icat ettiğini söylediğinizde hemen hücuma geçiyorlar! Avusturyalı büyük bir bilgin vardı, diyor ki: 'Yunanlıların bilimler tarihinin başlangıcında değil*

42 Metin, 69.
43 Karakaş, 174.
44 Karakaş, 174.

gelişmesinin ortasında olduğunu söylediğimiz zaman büyük hücumlarla karşılaşıyoruz!' Bu fikir hâlâ devam ediyor. Belki yavaş yavaş değişmeye başladı ama o değişmeyen kafaların yanında değişme oranı çok küçük kalıyor." demiştir.[45]

Sezgin, oryantalistlere karşı daima önyargısız ve objektif bir tavır takınmıştır. Sezgin, oryantalistlerin iyisine iyi kötüsüne de kötü demekten asla çekinmemiştir. " O, Yarım asra yakın oryantalistlerin arasında kalmış, yeri geldiğinde onların büyük çoğunluğunun, İslâm bilginlerinin dünya bilim tarihine yaptıkları hizmetleri, olduğu haliyle doğruyu söylemekten çekinmekte ve gerçekleri gizlemekte olduklarına dikkat çekmiştir."[46] Sezgin, en iyi oryantalistlerin bile, zaman zaman gerçek yüzleri ortaya çıkmakta ve bilinçleri altına yerleşen İslâm karşıtı duygularının ortaya çıktığına vurgu yapmıştır. Bu konu hakkında hocası Ritter ile arasında geçen şu sözleri aktarmaktadır:

"*Hocam Ritter, 1960 tarihinde Frankurt'ta verdiği bir konferansta,* İslâm kültür medeniyeti hakkında konuşurken, İslâm kültür dünyasında her şeyin yerinde saydığını *ve hiçbir şeyin gelişmemiş olduğunu söyledi. Kendisine :'Hocam! Bunları siz söylemiş olamazsınız. Siz, bana 1943 yılında yardımcı dal olarak matematiği almamı söylediniz. O zaman bana* İslâm *matematikçilerinin, dünyanın en büyük matematikçileri olduğunu söylediniz ve bunlardan el-Biruni, el-Harezmi, İbn el-Heysemi ve İbn Yunus gibi kişilerin isimlerini saydınız. Bana bir zamanlar bunları anlatırken, şimdi* İslâm kültür dünyasının geri olduğunu nasıl söyleyebiliyorsunuz?' deyince hocam o an kızardı, bir çocuk gibi utandı ve Arap dili ile şöyle cevap verdi: 'Bu birden aklıma gelen bir düşünce idi. Bu fikir o an için hoşuma gitmişti. Ben de dile getirdim. Şimdi o düşüncenin şeytani bir vesvese olduğunu görüyor ve Allah'tan mağfiret diliyorum.'"[47]

Başka bir örnekte Fuat Sezgin, en büyük oryantalist kabul edilen Goldziher'in metodunu fıkıh sahasına uyarlayan ve İslâm hukuk sisteminin aslında Kur'an ve sünnete değil yabancı unsurlara dayandığını iddia eden Joseph Schact'ı, eserlerinde ciddi derecede tenkit etmiştir. İlginçtir ki Sezgin'in hocası Ritter ise Schact'a övgüler yağdırmıştır.[48]

---

45 Turan, 55-56: Hıdır, Özcan, "Keşf-i Kadîm"i "Vaz-ı Cedîd" Kılmak: Fuat Sezgin'in İslâm Bilim Tarihine Katkısı", *Diyanet Aylık Dergi,* 2019, (26), 28-31.

46 Karakaş,108.

47 Karakaş, 108-109.

48 Kuzudişli, Bekir, "Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler", İstanbul Üniversitesi İFD, (7), 153-154.

Sezgin, her oryantalistin önyargılı olmadığını, bazı oryantalistlerin İslâmî ilimlere ve Doğu'ya karşı ılımlı bakış açısına sahip olduklarını dile getirmiştir. Sezgin, özellikle bazı oryantalistlerin çok samimi bir şekilde İslâm kültürünü öğrendiklerini, İslâm kültür dünyasına son derece bağlı olduklarını, İslâm bilim tarihinde var olan çeşitli belgeleri ortaya koymaya çalıştıklarını anlatmıştır. O, Fransız oryantalist Joseph Toussaint Reinaud ve Rus oryantalist Ignatij Krackockij isimli şahısları İslâm tarihinde coğrafya ile alakalı gizli kalan bazı belgeleri araştırarak ortaya koydukları için her zaman saygı, minnet ve hayranlıkla anmış ve şöyle demiştir: [49]

"*Kraçkovski'nin kitabı sürekli masamın üstünde durur. Ben daima bu adamla konuşuyorum. Benim onlarla ayrı bir ilişkim var. Enstitüme geldiğimde daima onlardan bir* şeyler öğreniyorum. İslâm dünyasına karşı gösterdikleri bu sempatiyi ruhumda, tüm canlılığımla hissediyorum."[50]

Sezgin, Fransız oryantalist Joseph Toussaint Reinaud ve Rus oryantalist Ignatij Krackockij dışında Avrupa'daki bilim ve teknolojik kalkınmanın İslâm bilim dünyasının temelleri üzerine inşa edildiğini savunan şu oryantalistleri de övmüştür: Johann Gottfried Herder, Johann Wolfgang von Goethe, Alexander von Humbolt, Jean Etienne Montucla, Kurt Sprengel, Jean Jacques Sedillot, George Sarton ve Otto Neugebauer.[51]

Sonuç

İslâm dünyasının Hıristiyan bölgelerde hızla yayılması Batı dünyasının doğu ve İslâm dini ile ilgilenmesine sebep olmuştur. Batı dünyası, İslâm ve Doğu üzerine olumlu ve olumsuz pek çok araştırma yapmaya başlamıştır. Daha önceleri kurumsallaşmadan devam eden araştırma faaliyetleri Kilise'nin ve güçlü devletlerin desteğini alması üzerine akademik bir dala dönüşerek "oryantalizm" ismini almıştır. Fransızca kökenli oryantalizm kelimesi, Türkçede "şarkiyat" ve "doğu bilimi", Arapçada "istişrak" olarak ifade edilmiştir. Doğu üzerine inceleme yapan kişilere oryantalist, şarkiyatçı ya da müsteşrik denilmektedir. Oryantalizm kelimesinin terim anlamı Batının doğuyu inceleme, algılama, anlama, açıklama ve tanımlaması olarak tanımlanırken, kelime zaman

49 Karakaş, 107.
50 Turan, 135-136.
51 Saygılı, Serdar, "Doğu ve Batı Düalizminde İslâm Medeniyet Tarihinin Oksidentalist Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı", *Temaşa*, 2019, (9), 21.

içerisinde anlam değişikliğine uğramış ve doğu oryantalist faaliyetlerle siyasi ve iktisadi alanlarda emperyalist güçlerin sömürüsüne maruz kalmıştır. 1973 tarihinde literatürden resmen kaldırılan oryantalizm, günümüzde farklı isimlerle faaliyetlerine devam etmektedir.

Oryantalist faaliyetlerin sömürgeci tutumuna karşı, İslâm ülkelerinde oksidentalizm adı verilen faaliyetler başlamıştır. Oksidentalizm kelimesi, Fransızca kökenli olup, Türkçede garbiyatçılık, Arapçada İstiğrab kelimesi ile ifade edilmiştir. Terim anlam olarak doğunun batıyı bir bütün olarak akademik bir uslüp ile inanç, ibadet, kültür, tarih, coğrafya, ekonomik, iktisat, siyaset, örf ve adet açısından değerlendirmesidir. Oksidentalizm, oryantalizm kadar sistemleşememiş ve Müslüman devletlerin desteğini alamamıştır. Bu yüzden; oksidentalistik faaliyetler bireysel yürütülmeye çalışılmıştır.

Fuat Sezgin oksidentalist faaliyetleri bireysel yürüten öncü kişilerden biri olmuştur. Sezgin, 60 senelik çalışma hayatı boyunca, Müslümanların şu anki bilim ve teknolojinin temellerini atan kişiler olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Birçok oryantalistle çalışma ortamında bulunmuş olan Sezgin, oryantalistlere karşı daima önyargısız ve objektif bir tavır takınmıştır. Sezgin, oryantalistlerin iyisine iyi kötüsüne de kötü demekten asla çekinmemiştir.

Kaynakça

Agitoğlu, Nurullah, “Fuat Sezgin’in Bazı Hadis Meselelerine Dair Görüşleri Üzerine Değerlendirme”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:6, sayı:85, Aralık 2018, 300-311.

Arlı, Alim, “*Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin*”, Küre Yay., İstanbul 2004.

Bulut, Yücel, “*Oryantalizmin Kısa Tarihi*”, Kure Yay., İstanbul 2017.

Çaycı, Ahmet, “*Oryantalizm Oksidentalizm ve Sanat*”*,* İnsan Yay., İstanbul 2015.

Hıdır, Özcan, “Keşf-i Kadîm”i “Vaz-ı Cedîd” Kılmak: Fuat Sezgin’in İslâm Bilim Tarihine Katkısı”, *Diyanet Aylık Dergi,* 2019, (26), 28-31.

Karakaş, Ali, “*Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*”, Ensar Yay., İstanbul, 2017.

----------, “Bir Kavram Olarak Oksidentalizm”, *SBARD Dergisi*, 2015, (25), 165-184.

Lewis, Bernard, “*Oryantalizm Sorunu*”*,* Doğu-Batı Yay., 2007.

Metin, Abdullah, “*Oksidentalizm İki Doğu İki Batı*”, Açılım Yay., İstanbul 2013.

Said, Edward W., “*Oryantalizm(doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Yolu*”, Pınar Yay., 1982.

Saygılı, Serdar, "Doğu ve Batı Düalizminde İslâm Medeniyet Tarihinin Oksidentalist Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı", *Temaşa*, 2019, (9), 10-31

Sezgin, Fuat, *Amerika'nın Keşfinde Müslümanlar Söyleşi ve Konferans*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Kimer Yay., 2016.

Turan, Sefer, "*Bilim Tarihi Sohbetleri*", Pınar Yay., İstanbul 2016.

Yılmaz, İrfan, "*Yitik Hazinenin Kaşifi Fuat Sezgin*", Yitik Hazine Yay., İstanbul 2009.

Zakzuk, M. Hamdi, "*Oryantalizm ve Medeniyetler Hesaplaşması*", Yeni Akademi Yay., İzmir 2006.

http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi. Erişim: 21 Mart 2019.

https://İslâmansiklopedisi.org.tr/oryantalizm. Erişim: 30 Mart 2019.

https://İslâmansiklopedisi.org.tr/oryantalizm. Erişim: 28 Mart 2019.

FUAD SEZGİN'E GÖRE İLK DÖNEM İSLÂM TARİHİNDE RİVAYETLERİN YAZIMI MESELESİ

Mustafa İyidoğan*

İlk dönem İslâm tarihinde rivayetlerin yazımı meselesi etrafında oldukça önemli tartışmalar yapılmıştır. Özellikle tefsir, siyer-meğâzî ve fıkıh gibi İslâmî ilimlerin kaynağı olması bakımından[1] hadislerin yazımı meselesi sorunu oldukça önemlidir. İslâm ve Müslümanlara yöneltilen eleştirilerin başında Özellikle hadis ve onunla bağlantılı konuların gelmesi konunun önemini bir kat daha artırmaktadır. İslâmî ilimlerin oluşum sürecinden günümüze kadar, farklı kültür ve coğrafyalarda, pek çok ilim adamı konuyu farklı boyutlarıyla ele almıştır. Oryantalistlerin konuya tarih eleştirisi perspektifinden bakarak,[2] hadisleri sıradan tarihi olaylar konumuna indirmeleri ve bunlara hicri ilk üç asırda yaşayan Müslümanların kültürel birikiminin sonucu oluşmuş tarihi rivayetler gözüyle bakmaları[3] neticesinde tartışmalar konuyu farklı bir evreye taşımıştır. Batıda konuyla ilgili ilk çalışmalar 1625-1695 yılları arasında Barthelemey d'Herbelot tarafından yapılmış[4] olsa da, sistemli ve müstakil olarak ilk defa Aloys Sprenger tarafından ele alınmıştır.[5] Akabinde Ignaz Goldziher, Nabia Abbott, Josef Horo-

1* Yüksek Lisans Öğrencisi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi Ana Bilim Dalı, mustiiyidogan@gmail.com.
Sezgin, Fuad, "Hadis Musannefatının Mebdei ve Ma`mer b. Râşid'in Câmi`i," *Türkiyat Mecmuası,* 1955, XII, 115.

2 Görmez, Mehmet, "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler", *İslâmiyât*, 2000, III (I), 28; Akın, Nimetullah, "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları", *Hadis Tetkikleri Dergisi,* 2008, VI (I), 47.

3 Juynboll, T. Willem, "Hadîs", *İA*, Meb Yay., Eskişehir 1997, V/I, 48; Sıddîkî, M Zübeyr, *Hadis Edebiyatı Tarihi,* çev: Yusuf Ziya Kavakçı, Yeni Zamanlar Yay., İstanbul 2004, 37; Karakaş, Ali, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, Ensar Yay., İstanbul 2018, 127-128.

4 Görmez, 12.

5 Tekin, Dilek, "Batılı Araştırmacıların Hadislerin Yazılı-Şifâhî Rivayeti Meselesine Bakışları", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İFD*, 2015, II (I), 43.

vitz, Gregor Schoeler ve diğer oryantalistlerin de konuya müdâhil olmalarıyla birlikte ilk dönem İslâm toplumunda rivayetlerin yazımı meselesi oldukça ayrıntılı bir şekilde araştırılmış ve tartışılmıştır. 1400 yıllık İslâm kültür ve birikimini kendi kıstasları ölçütünde değerlendiren oryantalist bakış açısı, meseleyi Müslümanları konuya müdâhil olmanın zorunlu olduğu bir konuma getirmiştir. Avrupa merkezli yapılan bu ilmi faaliyetler İslâm dünyasındaki ilim adamlarını da etkisi altına almış ve bu görüşler bazı Müslüman çevreler tarafından da tekrar ve takip edilmiştir.[6] İslâmî çevrede rivayetlerin yazıya geçirilmesi, tedvin ve tasnifleri ile ilgili Avrupa merkezci yaklaşımları kabul eden ilim adamları bulunduğu gibi, meseleye farklı bakış açısı kazandıran müelliflerin varlığı ve bu müelliflerin ortaya koyduğu düşüncelerin etkisi de küçümsenemeyecek ölçüde önemlidir. Özellikle İslâm kültür ve bilim tarihi alanında yaptığı çalışmalarla adından sıkça söz ettiren Fuad Sezgin, bu ilim adamlarının başında gelmektedir. *Buhârî'nin Kaynakları*[7] adlı tezi ile oryantalist bakış açısına ciddi eleştirilerde bulunarak, konunun farklı boyutlarıyla değerlendirilmesinin önünü açan Sezgin, oryantalistlerin eleştiri ve sorularına cevaplar aramıştır.

Oryantalistler tarafından Hz. Peygamberin hayatını ve onun İslâm toplumları üzerindeki etkisini anlama ve kavrama düşüncesiyle başlatılan hadis ve sîret araştırmaları, onları hadis ilimleri ve isnad sistemi üzerinde derin araştırmalara sevk etmiştir.[8] Bu bakımdan onlara bir cevap niteliği taşıyan Fuat Sezgin'in konu ile ilgili görüşlerini ele almadan önce, onu bu konuyu araştırmaya sevk eden oryantalist bakış açısına göre rivayetlerin yazıya geçirilmesi, tedvin ve tasnifi hakkında bilgiler vermek faydalı olacaktır.

Özellikle isnad sisteminin Emeviler döneminden daha eski bir tarihe götürülemeyeceğini öne süren etkin oryantalist bakış açısı,[9] bu düşünceden yola çıkarak hadislerin yazımının en erken hicrî I. yüzyıl dolaylarında olması gerektiğini savunmaktadır. Yine bu bakış açısına göre hadislerin Hz. Peygamberin söz, fiil ve takrirlerinden ibaret olmayışı, hicrî III. asra gelene kadar bütün İslâm kültürünün ortak yaşantısı olduğunun ileri sürülmesi de hadislerin, daha doğrusu onlara göre hadis denen bu kültürün yazımının daha geç olması gerektiği sonucunu doğurmuştur. Fuad Sezgin'in konu ile ilgili görüşlerinin tam olarak anlaşılabilmesi için önemli oryantalistlerden bazılarının ilk dönem İslâm toplumunda

6 Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, 26-28.
7 Sezgin, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, Otto, Ankara 2018.
8 Levı Della Vıda, Giorgio, "Sîre", *İA*, Meb Yay., Eskişehir 1997, X, 700; Görmez, 15.
9 Karakaş, Ali, *Nabia Abbott ve Hadis'e Yaklaşımı*, Ensar Yay., İstanbul 2018, 65.

rivayetlerin yazımı meselesini nasıl değerlendirdiklerini görmemiz yerinde olacaktır. Oryantalistlerin hadis ile ilgili genel kanaatlerini ele almak konumuz açısından yersiz olacağı gibi, oryantalistlerin tamamının hadis yazımı ile ilgili görüşlerini de burada ele almamız mümkün gözükmemektedir. Burada sadece bu konu ile alakalı olarak meşhur olmuş bazı oryantalistlerin görüşlerine, çok fazla yorum ve katkıda bulunmaksızın yüzeysel bir şekilde değinip asıl konumuza geçiş yapacağız. Konu daha çok hadisler kısmen de siyer-megâzî rivayetleri üzerinden tartışıldığı için biz de daha çok bu iki ilme ait rivayetlerin değerlendirmesini yapacağız.

1. Batı'da İlk Dönem İslâm Tarihi Rivayetlerinin Yazımı ve Tedvin-Tasnif Süreci

1.1. Aloys Sprenger (1813-1893)

Hadislerin yazımı meselesiyle müstakil olarak ilgilenen ilk kişi olan Aloys Sprenger,[10] hadislerin tâbiîn ve sonraki dönemlerden itibaren yazılmaya başlandığını söyleyen oryantalistlerin görüşüne karşı çıkmıştır.[11] Onun ileri sürdüğü fikirler hem ilk derli toplu düşünceler olması, hem de kendisinden sonra gelen oryantalistleri etkilemesi bakımından önemlidir. İslâm tarihinde rivayetlerin, özellikle hadis rivayetlerinin Hz. Peygamberin sağlığında yazılmaya başlandığını söylemesi onu bu konuda Oryantalistler arasında ayrı bir konuma yükseltmektedir. Ona göre rivayetlerin yazımının yasaklandığına dair klasik kaynaklarda yer alan rivayetler[12] mutlak manada bir yasağı ifade etmemektedir. Eğer böyle bir yasak söz konusu olsaydı, Hz. Ömer gibi Hz. Peygamberin emir ve yasaklarını hassas bir şekilde yerine getirmeye çalışan bir insanın, hadisleri toplamak için sahabeye danışıp, bir ay boyunca bunun üzerinde düşünmesi[13] mümkün olmazdı demektedir.[14] Yasak için geçerli en önemli sebeplerin başında Hz. Peygamberin Kur'ân-ı Kerîm'e denk olabilecek bir

10 Akgün, Hüseyin, *Goldziher ve Hadis*, Araştırma Yay., Ankara 2014, 22; Tekin, 43; Akın, 49.

11 Sıddîkî, 99; Akgün, 22, 27.

12 Râmhürmüzî, Muhammed b. Hallâd el-Hasen b. Abdirrahman b. Hallâd er-Râmhürmüzî el-Fârisî (360/971), *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ`î*, thk: Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, Kahire 1984, 379 vd; İbn Abdilber, Ebu Ömer Yusuf b. Abdilber (463/1071), *Câmi`u Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi,* thk: Ebu'l Eşbâl ez-Züheyrî, Dâru İbni'l-Cevzî, ed-Demmâm 1994, 268 vd.; Hatîb el-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. All b. Sabit el-Bağdâdi (463/1071), *Takyîdu'l-`ilm*, thk: Said Abdülgaffâr Ali, Dâru'l-İstikâme, Kahire 2006, 17, vd.

13 Hatîb el-Bağdâdî, 49, vd; İbn Abdilber, 275.

14 Sıddîkî, 99.

kitabın varlığından duyduğu korku ve endişe gelmektedir şeklinde bir görüş ileri sürmesi[15] ve İbn Abdilber'de bu görüşe benzer bir rivayetin bulunması bu görüşün isabet derecesini klasik kaynaklar muvacehesinde anlamamıza yardımcı olmaktadır.[16] Abdullah b. Amr'ın (h.65) *sahîfe* isminde her şeyden üstün tuttuğu ve Hz. Peygamberden duyduklarını yazdığı hadis derlemesi,[17] ve İbn Abbâs'ın (h.68) bir eşek yükü kitabının olması[18] gibi rivayetleri zikreden Sprenger, henüz sahabe döneminde hadislerin kayıt altına alınmaya başladığını savunmaktadır.[19]

Sprenger her ne kadar yazılı bir kültür anlayışının varlığını savunsa da o, şifâhi geleneği de bir kenara atmamış ve yazılı kültür ile şifâhi kültürün birbirini tamamlayan iki öge olduğunu vurgulamıştır.[20] Ancak yine de hadislerin yazımını yasaklayan rivayetlerin varlığı sebebiyle ön plana çıkan şifâhî kültürün, yazılı kültür üstünde bir baskı oluşturduğu görüşünü ileri süren Sprenger, İbn İshâk ve Buhârî gibi daha sonraki müelliflerin bu baskıdan dolayı yazılı kültürden aldıkları bazı rivayetleri şifâhî kültürden almış gibi göstermek zorunda kaldıklarını, hatta Taberî gibi tamamı yazılı rivayetlere dayanan birisinin bile bazı rivayetlerini şifâhî olarak göstermek zorunda kaldığını belirtmiştir.[21]

O hadislerin sonraki nesillere yazılı kaynaklar vasıtasıyla aktarıldığını, şifâhî geleneğin bu konuda yazının gerisinde bulunduğunu söylemektedir. Özellikle isnad sistemini kullanarak, isnad içerisinde yer alan ve ilk bakışta şifâhî kültüre aitmiş gibi görünen *haddesenâ, ahberanâ* vb. ifadelerin yazılı kaynaklara işaret ettiğini söylemektedir. Bu ifadelerin içerdiği anlamlar ilk dönem muhaddislerince bilindiği için kimse kitap ismi zikretme ihtiyacı duymuyor ve ilim ehli şahıslar üzerinden rivayette bulunuyordu şeklinde bir yorumda bulunarak bu terimlerin şifahi kültürden ziyade yazılı kültürü temsil ettiklerini ifade etmektedir.[22]

Hicrî I. asrın sonuna kadar sahife ve cüzler şeklinde yazılı olarak aktarılan rivayetler, oluşan malzeme çokluğu sebebiyle tedvin ihtiyacını doğurmuş ve bu asırda rivayetlerin tedvin süreci başlamıştır.[23] Sprenger rivayetlerin tedvin

15 Tekin, 44; Akın, 50.
16 Râmhürmüzî, 366-367; İbn Abdilber, 269-270.
17 İbn Abdilber, 305-306; Hatîb el-Bağdâdî, 103-105.
18 İbn Sa`d, Muhammed b. Sa`d b. Meni` (230/845), *Kitâbu Tabakâti'l-*Kebîr, I-XI, thk: Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2012, VII, 289.
19 Tekin, 44.
20 Akın, 51.
21 Akın, 53.
22 Sıddîkî, 58.
23 Tekin, 44; Akın, 52.

süreci ile alakalı olarak, Ahmed b. Hanbel'in (h.241); *ilk kitap tasnif edenler İbn Cüreyc (ö.150)ve Sa`id b. Ebî Arûbe'dir(ö.156).*[24] şeklindeki rivayetini kullanarak, bunlardan önce de yazılı hadis malzemelerinin mevcut olduğunu ama kitap şeklinde ilk defa yazılanların bu iki kişi tarafından yazılanlar olduğunu belirtmiştir. Bu yorum ile yazı ve tasnif arasındaki farkı belirtmiş ve tedvin sürecinin hicrî 150'lerde başladığını vurgulamıştır. Ayrıca ona göre bu rivayet asırlar boyunca Müslüman müellifler tarafından yanlış anlaşılmış ve ilk yazılı kaynağa sahip olan kişinin İbn Cüreyc olduğuna yönelik klasik ama yanlış olan söylem meşhur olmuştur. Ona göre Ahmed b. Hanbel bu ifadeyle, İslâm toplumlarında ilk yazılı malzemeye sahip olanları değil, müstakil olarak ilk kitap tasnif edenleri belirtmek istemiştir.[25]

1.2. Ignaz Goldziher (1850-1921)

Sprenger'in çalışmalarını devam ettirip, fikir ve düşünceleriyle kendisinden sonra yapılan çalışmaları, etkisi altına alan Ignaz Goldziher, belki de hadisler hakkında batıda araştırma ve çalışma yapan en önemli kişilerin başında gelmektedir. Goldziher, hadis ilimleri hakkında çok detaylı ve derin araştırmalarda bulunsa da bizi ilgilendiren konu onun hadislerin yazımı ile ilgili görüşleridir. Ona göre Sprenger hadislerin yazımı konusunda var olan yanlış algıyı ortadan kaldırmıştır.[26] Dolayısıyla kendisi Sprenger'in görüşleri ile paralellik arz eden görüşlere sahiptir. Ona göre hadisler henüz sahabe ve tâbiîn döneminde her hangi bir engel bulunmadığı için sahife ve cüzler şeklinde yazıya geçirilmeye başlanmıştı.[27] Hadislerin yazımının yasak oluşuna yönelik olarak ise, sıradan insanların bile hikmetli ve güzel sözleri Arap kültüründe yazı ile kayıt altına alınıyorsa, tarihsel kimliğini ve önemini göz önünde bulundurduğumuz Hz. Muhammedin sözlerinin arkadaşları ve takipçileri tarafından yazılmamış olma ihtimali aklen pek mümkün gözükmemektedir şeklinde isabetli bir yorumda bulunmaktadır.[28] Goldziher, Abdullah b. Amr'ın *Sahife*'sini ve *Abdullah b. Amr'ın dışında Rasulullahın (s.a.s) 'ın ashabından hiç kimse benden daha fazla hadis bilmezdi.*

---

24 Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (241/855) *Kitâbu'l-`ilel ve Ma`rifeti'r-Ricâl,* I-IV, thk: Vasiyullah b. Muhammed Abbas, Dâru'l-Hânî, Riyad 2001, II, 311-312.

25 Akın, 51.

26 Sezgin, Fuad, *Arab-İslâm Bilimleri Tarihi*, Prof. Dr. Fuad Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2015, I, 60; Sezgin, Fuad, "Arap-İslâm İlminde İsnad'ın Ehemmiyeti", *Erciyes Üniversitesi İFD*, çev: Habib Nazlıgül, 1998, X, 252.

27 Sezgin, Arap-İslâm İlminde İsnad'ın Ehemmiyeti, X, 252.

28 Sezgin, *Arab-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 60; Sıddîkî, 100; Akın, 54.

Çünkü o hadisleri yazar, ben ise yazmazdım.[29] Şeklindeki Ebû Hureyre'nin (h.58) rivayetini örnek göstererek, hadislerin Hz. Peygamberin Medine'ye hicreti akabinde yazılmaya başlandığını ileri sürmektedir. Yine Zührî'nin (h.125) hanımı ile ilgili olarak anlatılan ve eşinin kitaplarından şikayetçi olduğuna yönelik rivayetten de yazma işinin tâbiîn döneminde de devam ettiğini söylemektedir.[30]

Hadislerin ilk dönemden itibaren yazıldığını kabul eden Goldziher, yine de toplumda her dönem karşılaşılan ve hadislerin yazımına karşı oluşan olumsuz bir tutumun varlığından bahsetmektedir. Ancak her dönemde teorik olarak karşılaşılan bu tutum, pratiğe hiçbir zaman yansımamış ve hadis yazımına uygulamada herhangi bir engel teşkil etmemiştir.[31] Muhammed Hamidullah'ın konu ile ilgili rivayetler çerçevesinde yaklaşık 50 sahabenin hadis yazdığını belirtmesi,[32] Hz. Peygamber zamanında 300'e yakın yazılı vesikanın olduğunu ve yazılan hadis sayısının yirmi bine ulaşıyor olmasına yönelik bilgiler sunması[33] bu yorumu destekleyecek veriler gibi gözükmektedir. O ayrıca sahabenin büyük çoğunluğunun hadislerin bırakın yazılması, sözlü olarak bile başkalarına aktarılmasına olumsuz bakmalarını kabul edecek olursak, müsned türü hadis kitaplarında yüzlerce sahabeye ait sayısız rivayetin keyfiyetinin açıklanamayacağını belirtmektedir.[34] Selefi Sprenger gibi literal anlamda kitapların varlığını kabul etmeyen Goldziher, ilk dönemlerde rivayetlerinin yazımı ile ilgili olarak kaynaklarda geçen kitap kavramının sahife, cüz ve risale benzeri kavramlar olduğunu belirtmektedir.[35]

Rivayetlerin yazımı hakkında Müslüman ilim adamlarıyla paralel fikirler ortaya koyan Goldziher, rivayetlerin tedvin ve tasnif sürecinde ise yukarıdaki fikirleri ile çelişkili gibi görünen düşüncelere sahiptir. O, her ne kadar yazının Hz. Peygamber döneminden itibaren tedavülde olduğunu söylüyor olsa da, ona göre bu yazı kültürü Müslümanları sistemli ve düzenli bir yazım kültürüne ulaştırmayı başaramamış ve Müslümanlar bunun için hicrî III. asra kadar beklemek zorunda kalmışlardır.[36] İlk kitap tedvin eden kişinin İbn Şihab ez-Zührî olduğu (h.125)[37] ve Ömer b. Abdülaziz'in Medine valisi Ebubekir b. Hazm'dan

29 Râmhürmüzî, 368; Hatîb el-Bağdâdî, 100-102; İbn Abdilber, 298.
30 Akın, 54; Tekin, 47-48.
31 Akgün, 153.
32 Hamidullah, Muhammed, "Sünnet", *İA*, XI, 244.
33 Hamidullah, Muhammed, "Hz. Peygamber Zamanında Hadisin Tedvini", *Ankara Üniversitesi İFD*, çev: Nafiz Danışman, 1955, IV (III), 2-4.
34 Akgün, 160-161.
35 Akgün, 227.
36 Sezgin, "Arap-İslâm İlminde İsnad'ın Ehemmiyeti", X, 252-253.
37 İbn Abdilber, 320.

(h.120) hadisleri toplamasını istediğine yönelik rivayetlerin doğruluğunu kabul etmeyerek, bunların Müslümanlar tarafından söz konusu şahsiyetlerin dini karizmaları sebebiyle uydurulduğunu söylemektedir. Ayrıca o, İmam Malik'in (h.140?) *el-Muvatta*, el-Mekhûl (h.112)'ün *Kitâbu's-Sünen Fi'l-Fıkh* vb. ilk dönem İslâm medeniyetinde tedvin edilmiş hadis kitaplarını, içerisinde bulunan hadis sayısına bakmaksızın, bu kitapların hadis tedvin düşüncesiyle değil de, İslâm hukuku konularına matuf olarak oluşturulduklarını düşündüğü için hadis tedvin sürecinin dışında tutmaktadır.[38] O tedvin ve tasnif sürecini bir kabul edip, tedvini yaklaşık bir asır geriye irca ettirerek tasnif süreci ile birlikte değerlendirmektedir. Bu yüzden de o Buhârî (h.256) ve Müslim'in (h.261) *Sahîh*'leri gibi tasnif dönemine ait olan eserleri, ilk tedvin eserleri olarak kabul etmek durumunda kalmıştır.[39] Onun sahabe döneminde yazılı hadis kaynaklarının olduğunu kabul etmesine rağmen, tedvin ve tasnif dönemi ile ilgili böyle garip bir düşünceye kapılmasına yönelik olarak, hadis yazımını tedvin sürecine geri çekerek bu tarihten önceki hadislerin sıhhatine şüphe düşürmeyi amaçladığına yönelik yorumlar da bulunmaktadır.[40]

1.3. Josef Horovitz (1874-1931)

Horovitz, ilk dönem İslâm tarihi rivayetlerinin yazımı konusunda, ilgilendiği alan itibariyle diğer oryantalistlerden farklı bir konumda bulunmaktadır. Genellikle hadis özelinde araştırma ve incelemelerde bulunan batılı araştırmacıların aksine Horovitz, siyer-meğâzî rivayetleri üzerinde yoğunlaşarak araştırmalarını yürütmüş ve bu alana yönelik rivayetlerin yazımı ile ilgilenmiştir.[41] İlk dönem İslâm tarihinde siyer-meğâzî yazarlarının hayatını kaleme alırken çok erken dönemlerden itibaren, özellikle tâbiîn döneminden başlamak üzere, Hz. Peygamberin hayatına dair rivayetlerin tedvin edilmeye başlandığını söylemektedir.[42] Sahabeden gelen yazılı rivayetlerin mevsûkiyeti hakkında şüpheler olduğunu söylemekle birlikte tâbiîn döneminde cem edilen rivayetlerin sıhhatinde herhangi bir şüphe görmemektedir.[43]

---

38 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 59; Sıddîkî, 60-62; Akgün, 227-228.

39 Sezgin, "Arap-İslâm İlminde İsnad'ın Ehemmiyeti", X, 252-253; Sezgin, "Hadis Musannefatının Mebdei ve Ma`mer b. Râşid'in Câmi`i," XII, 117-118.

40 Karakaş, *Nabia Abbott ve Hadis'e Yaklaşımı*, 87.

41 Yılmazer, Ziya, "Josef Horovıtz", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 242.

42 Horovitz, Josef, *İslâm Tarihçiliğinin Doğuşu İlk Siyer /Meğâzî Eserleri ve Müellifleri*, trc: Ramazan Altınay-Ramazan Özmen, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002, 20.

43 Horovitz, 20.

Hz. Osman'ın (h.35) oğlu olup, tâbiînin büyüklerinden kabul edilen Ebân b. Osman'ın (h.105) Hz. Peygamberin hayatına ve savaşlarına dair ilk verileri topladığı belirtilmektedir.[44] Vefat tarihi itibariyle yazmış olduğu kitabın tedvin döneminin başlangıcına tekabül ettiğini söylememiz mümkündür. Onun yazmış olduğu ve türünün ilk örneği olarak kabul edilen *Kitâbu'l-Meğâzî*'sinin iki kuşak sonra yaşamış, Ebân b. Osman el-Becelî'ye ait olduğunu söyleyenler bulunsa da, tarihi rivayetler çerçevesinde kitabın Ebân b. Osman'a aidiyetinde çok fazla ihtilaf söz konusu değildir.[45]

Ebân'dan sonra ise Urve b. Zübeyr (h.94) örneğini veren Horovitz, Ebân'dan günümüze bir şey kalmamış olsa da Urve'nin kitap koleksiyonlarının günümüze ulaştığını belirtmektedir.[46] Bunun için İslâm tarihçiliğinin kurucusu kabul edilen Urve b. Zübeyr'in, Hz. Peygamberin hayatına ve savaşlarına yönelik topladığı rivayetler, kendisinden sonra gelen İbn İshâk, Vâkıdî ve İbn Sa`d gibi İslâm tarihçilerine yön vermiştir.[47] Onun Harre günü (h.63) duyduğu endişe yüzünden fıkıh kitaplarını yaktığı ve bu yaptığı işe sonradan pişman olduğuna yönelik rivayet,[48] çok erken dönemlerde İslâm uleması arasında kitapların çok önemli bir konumda bulunduğunu ve artık rivayetlerin yazılıp yazılmamasına yönelik dini argüman barındıran tartışmaların çokta önemli olmadığını göstermektedir.

O ayrıca, Şurahbîl b. Sa`d'ın (h.123) Bedir ve Uhud Savaşlarına katılan sahabeler ile muhacirlerin kim olduğuna yönelik bir risale yazması ve Vehb b. Münebbih'in (h.114) yazdığı ancak *fihrist*'te torununa nispet edilen *kitâbu'l-mübtede*[49] gibi ilk dönem müellifleri ve yazdıkları kitaplardan yola çıkarak İslâm toplumunda rivayetlerin yazımının çok erken dönemlerden itibaren tedavülde olduğunu söylemektedir.[50]

İsnadın ne zaman başladığına yönelik olarak, bu işin hadis tedvininden sonra ortaya çıktığını ileri süren Schacht ve Leone Ceatani gibi oryantalistlere cevap veren Horovitz, Urve b. Zübeyr'in Abdülmelik b. Mervân'a göndermiş olduğu mektupları delil göstererek, isnadın tedvin öncesi dönemde bile

44 Polat, Selahaddin, "Ebân b. Osman b. Affân", *DİA*, İstanbul 1994, X, 66-67.
45 Horovitz, 22; Polat, "Ebân b. Osman b. Affân", X, 66-67.
46 Horovitz, 26.
47 Aycan, İrfan, "Urve b. Zübeyr", *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 185; Horovitz, 32-33.
48 İbn Sa`d, VII, 178.
49 İbn Nedîm, Muhammed b. İshâk en-Nedîm (385/995?), *el-Fihrist*, ed: Mehmet Yolcu, Çıra Yay., İstanbul 2017, 262.
50 Horovitz, 38, 41.

kullanıldığını söylemektedir.[51] Her ne kadar bu dönemde kullanılan isnadın basit ve yüzeysel olduğunu belirtse de konunun önemi açısından son derece dikkate değer bir veridir. O, tedvini Ömer b. Abdülaziz'in Medine valisi Ebû Bekir b. Hazm'a hadisleri toplamasına yönelik yazmış olduğu mektupla başlatmaktadır.[52] Bu tedvin faaliyeti ile birlikte dağınık olan yazı malzemelerinin toplanması neticesinde Zührî'ye ait Emevi sarayının kütüphanesinde yığınla kitap olduğu belirtilmektedir.[53] Dolayısıyla yazı ve tedvin faaliyetlerinin çok erken dönemlerde başladığını bu örnekler çerçevesinde anlamaktayız.

1.4. Nabia Abbott (1897-1981)

Bir oryantalist olmaktan ziyade, daha çok oksidentalist olarak kabul edilen Abbott, hadis ilmiyle özel olarak ilgilenmiş ve ilk dönem rivayetlerinin yazımı, hadislerin isnadı, sahihlik derecesi vb. konularda özellikle Goldziher, Leone Ceatani, Schacht ve Juynboll gibi ilim adamlarına eleştirilerde bulunmuştur.[54] Abbott henüz Hz. Peygamberin sağlığında hadislerin yazıya geçirilmeye başlandığını savunmuş ve tedvin sürecine kadar hadislerin yazılı olarak sonraki kuşaklara aktarıldığını belirtmiştir. O, rivayetlerin yazılı olarak aktarıldığını söylerken, şifâhî geleneği dışlamamış ve yazı ile sözlü kültürün bu aktarımda birlikte hareket ettiğini belirtmiştir.[55]

Abbott'u diğer araştırmacılardan ayıran en önemli fark onun yönteminde saklıdır. O diğerlerinden farklı olarak konuya bir arkeolog gözüyle bakmış ve eski Arap kültüründe var olan yazılı malzemelerden yola çıkarak, İslâmî dönem Arap kültüründe de yazının olması gerektiğini savunmuştur.[56] Hz. Peygamberin zekat ile ilgili yazdırmış olduğu hükümler,[57] Abdullah b. Amr[58] ve Hz. Ali gibi sahabelerin yanında bulunan sahifelerden[59] yola çıkarak, olması gerekir dediği bu yazılı kültüre deliller bulmaya çalışmıştır. Onun bu iddiaları diğer oryantalistler tarafından garip bulunmuş ve kendisine eleştiriler yöneltilmiştir.[60]

51 Horovitz, 35; Karakaş, *Nabia Abbott ve Hâdise Yaklaşımı*, 65.
52 İbn Sa`d, X, 445; Horovitz, 46-47.
53 İbn Sa`d, II, 334.
54 Karakaş, *Nabia Abbott ve Hâdise Yaklaşımı*, 63, 68.
55 Karakaş, *Nabia Abbott ve Hâdise Yaklaşımı*, 77
56 Karakaş, *Nabia Abbott ve Hâdise Yaklaşımı*, 78.
57 İbn Abdilber, 303; İbn Sa`d, I, 230.
58 İbn Abdilber, 305-306; Hatîb el-Bağdâdî, 103-105.
59 Hatîb el-Bağdâdî, 110-112
60 Karakaş, *Nabia Abbott ve Hâdise Yaklaşımı*, 77.

İsnad sistemi hakkında da genel oryantalist söyleme tavır alan Abbott, Horovitz'in bu konuda ileri sürdüğü fikirlere yakın şeyler söylemiştir. İsnadın tedvin sürecinden sonra oluşmaya başladığını söyleyen başta Goldziher, Leone Ceatani ve Schacht gibi düşünürlerin fikirlerine karşı çıkmış ve isnadın çok erken dönemlerden itibaren kullanılmaya başladığını ifade etmiştir.[61]

Hadislerin tedvini ile alakalı olarak oryantalist söyleme, özellikle Goldziherin başını çeken ilim adamlarının tedvin süreci ile ilgili görüşlerine tepki göstermiştir. Onların rivayetlerin tedvin süreci hakkında, hicrî III. asırdan itibaren tedvin edilmeye başlandığı yönündeki görüşlerini reddederek, İslâm kaynaklarında verilen tedvin sürecine yönelik bilgilerin daha doğru olduğunu hatta Muâviye b. Ebî Süfyân, Mervân b. Hakem ve Abdülmelik b. Mervân gibi ilk Emevi hükümdarları döneminde tedvin faaliyetlerinin başladığını söylemiştir.[62]

Buraya kadar oryantalistlerin ilk dönem rivayetlerinin yazımı, isnad sistemi ve rivayetlerin tedvini ile ilgili görüşlerine yer verdik. Şimdi ise asıl konumuz olan Fuad Sezgin'in konu ile ilgili görüşlerine, oryantalistlere eleştirileri ve cevaplarına geçebiliriz.

2. İlk Dönem İslâm Tarihinde Rivayetlerin Yazımı ve Fuad Sezgin

İlk dönem rivayetlerin yazımı ile ilgili olarak yapılan batı menşeli çalışmalar olayı bütünüyle kavramaktan uzak gibi görünse de, yine de bu çalışmalar oldukça önemli noktalara temas etmiş ve yanlış anlaşılan pek çok meselenin halledilmesi için bir mebde teşkil etmiştir. Özellikle hadislerin yazımı meselesi konusunda meşhur olan, İslâmî rivayetlerin şifâhî aktarımı ve buna bağlı olarak İslâm dininin ikinci kaynağı konumunda bulunan sünnetin doğruluk ve geçerliliği ile ilgili, mahiyet ve keyfiyet sorununun doğru anlaşılabilmesi için öncülük etmiş gibi gözükmektedirler. İslâm dünyasında da geniş yankı bulan ve ilgi gören bu çalışmalar, kimileri tarafından aynen benimsenmiş kimileri ise bu çalışmalara itiraz etmiş ve eklemelerde bulunmuştur. İkinci kısımla ilgili olarak İslâm kültür tarihine özellikle Fuad Sezgin'in çok önemli katkıları bulunmaktadır. Gerek *Buhârî'nin Kaynakları* gerekse diğer kitap ve makalelerinde konuyu çok ayrıntılı bir şekilde ele alan Sezgin, hadis ve rivayetlerin yazımı ile ilgili orijinal fikirler ortaya koymuştur.

---

61 Karakaş, *Nabia Abbott ve Hâdise Yaklaşımı*, 65.
62 Karakaş, *Nabia Abbott ve Hâdise Yaklaşımı*, 83-84.

2.1. Hadislerin Yazımı

Goldziher ve selefi Sprenger'e konu ile ilgili yaptıkları çalışmalardan ötürü haklarını teslim eden Sezgin, özellikle Goldziher'in yaptığı çalışmalarla kendisinden sonra gelen ilim adamlarını etkilediğini ve modern çalışmalara kaynaklık ettiğini vurgulamaktadır.[63] Ancak onun bu otoritesine rağmen özellikle hadis ilimleriyle alakalı olarak birtakım yanlışların içine düştüğünü de delilleriyle izah etmekten geri durmamıştır. Fuad Sezgin ilk dönem rivayetlerinin tarihsel sürecini:

a. *Kitâbetü'l-Hadîs:* Sahabe ve erken tâbiîn döneminde hadislerin sayfa veya cüzlere yazılması.

b. *Tedvînu'l-Hadîs:* Dağınık hallerde bulunan hadis malzemelerinin h.75-125 tarihleri arasında toplanması.

c. *Tasnîfu'l-Hadîs:* h. 125 tarihinden sonra hadislerin bablara göre düzenlenmesi ve müsned türü kitapların ortaya çıkmasına kadar geçen süre.

Şeklinde üç aşamada değerlendirerek bu üç dönemi birbirinden ayırmakta ve her dönemi belirgin hususiyetleriyle, çok erken tarihlerde rivayetlerin yazıldığına delil olarak göstermektedir.[64]

Hadislerin yazımı meselesi ile ilgili klasik kaynaklarda yer alan, Ebu Said el-Hudrî'nin rivayet ettiği: "Kur'an dışında benden bir şey yazmayın, yazan varsa yazdıklarını imha etsin"[65], yine onun rivayetiyle: "Hz. Peygamberden hadis yazımı için izin istedim, ancak o bunu reddetti"[66] ve Zeyd b. Sâbit'in: "Hz. Peygamber onun sözlerinden herhangi bir şey yazmamamızı emretti",[67] şeklinde hadis yazımına olumsuz gözle bakan hadislerin varlığı karşısında Fuad Sezgin, bu rivayetlerin mutlak anlamda bir engel teşkil etmediklerini, kişi ve zaman göre değişen durumlar olduklarını, hatta bu yasaklayıcı rivayetleri aktaran bazı kişilerin bile yazılı malzemeye sahip olduklarını delil göstererek, bu durumun biraz yanlış anlaşıldığını ve sahabe döneminden itibaren İslâmî rivayetlerin yazılarak aktarıldığını ifade etmektedir.[68] Ona göre yazım yasağına yönelik oluşan rivayetler yazıya karşı değil, yazının yanında ezberin terkedilmesine yönelik oluşan tepkinin bir tezahürüdür.[69]

63 Sezgin *Arab-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 59-60; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 55.
64 Sezgin, *Arab-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 60; Sezgin, "Arap-İslâm İlminde İsnad'ın Ehemmiyeti", X, 253.
65 İbn Abdilber, 268; Hatîb el-Bağdâdî, 17-21.
66 Râmhürmüzî, 379; Hatîb el-Bağdâdî, 22-23.
67 İbn Abdilber, 271; Hatîb el-Bağdâdî, 25-26.
68 Sezgin, *Arab-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 81.
69 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 54.

İlk dönemde yazı kullanılıyor olsa da, Cahiliye döneminden İslâm'a geçen şifâhî kültür etkisini henüz devam ettirdiği[70] için bazı rivayetlerde, yazılan hadisler ezberlendikten sonra, yazı malzemesinin imha edildiğine yönelik bilgilere rastlamaktayız.[71] Yazıya karşı ortaya çıkan bu olumsuz tutum h. VI. Asra kadar devam etmiş olsa da, henüz sahabe döneminden itibaren hadisler yazıya geçirilmeye başlanmış ve bu olumsuz tutum pratikte herhangi bir etki gösterememiştir. Sahabe döneminde hadis yazan kişilerin varlığına yönelik rivayetler bu durumun en önemli kanıtıdır.[72] Hz. Peygamberin Amr b. Hazm'a yazdığı mektup,[73] Abdullah b. Amr'ın *Sahîfe*'si,[74] Ebû Hureyre'nin bu minvalde Abdullah b. Amr'ın hadisleri yazdığını belirtmesi[75] ve Abdullah b. Abbas'ın hadisleri üzerine yazdığı *Elvâh*'ı[76], henüz sahabe döneminde rivayetlerin yazımına yönelik bulunan malzemelerden bazılarıdır. Sadece sahabe dönemiyle sınırlı kalmayan yazı, tâbiîn döneminde o kadar yaygın hale gelmişti ki, yazılı olmayan şeyden ilim kabul edilemeyeceğine yönelik genel bir kanaat oluşmuştu. Belki de bu kanaatin bir tezahürü olarak Hasan el-Basrî (h.110), Mücâhid (h.103) ve İkrime (h.107) gibi tâbiîn tabakasına ait kişilerin pek çok kitabı bulunmaktaydı.[77]

Hadislerin yazılı malzemeler aracılığıyla mı yoksa ezberden mi nakledildiği ile ilgili olarak Fuad Sezgin, İslâm kültürüne özgü bir müessese olan *tahammulü'l-ilm* kavramlarının doğru anlaşılması gerektiğini vurgulamakta ve bu terimlerin yanlış anlaşılması ile birlikte uzun yıllar devam eden yanlış yorumların ortaya çıktığını savunmaktadır. O, kaynaklarda geçen;

a. *Semâ`:* hocanın hafızasında veya kitabında bulunan hadisin öğrencisi tarafından dinlenmesidir.

b. *Kırâ'a:* öğrencinin elinde bulunan kitaptan hocasına okuması, hocasının da kitap veya hafızadan bunu takip etmesidir.

c. *İcâze:* hocanın belirli bir kitap veya bütün rivayetlerinin rivayet iznini öğrencisine vermesidir.

d. *Münâvele:* hocanın elindeki yazılı malzemeyi öğrencisine vererek, ona istinsah ve rivayet hakkı tanıması veya öğrencinin hocasına istinsah edilmiş bir metni arz etmesiyle hocasının ona rivayet izni vermesidir.

70 Sezgin, *Arab-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 66.
71 Hatîb el-Bağdâdî, 31 vd.; İbn Abdilber, 272-275
72 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 57.
73 İbn Abdilber, 303; İbn Sa`d, I, 230.
74 İbn Abdilber, 305-306; Hatîb el-Bağdâdî, 103-105.
75 Râmhürmüzî, 368; Hatîb el-Bağdâdî, 100-102; İbn Abdilber, 298.
76 Hatîb el-Bağdâdî, 114.
77 Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, 57.

e *Kitâbe:* hocanın huzurunda bulunan veya bulunmayan kimseler için bildiklerini yazdırmasıdır.

f. *Vasiyye:* hocanın kitabını vasiyet etmesidir.

g. *Vicâde:* bir kimsenin ister kendi asrında yaşasın isterse yaşamasın, görmediği bir kimsenin kitabını elde ederek, bu kitaptan rivayette bulunmasıdır.

Şeklindeki rivayet yöntemlerinin aslında yazılı bir kültürü ifade ettiğini savunmakta ve burada geçen kavramların çoğunun yazılı bir kültüre işaret ettiğinin anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır.[78]

Rivayetlerin yazımının ispatına yönelik bu yöntemlerin dışında isnad sistemi hakkında da açıklamalarda bulunan Sezgin, isnadın sahabe döneminden itibaren kullanıldığını, ancak bu kullanımda ortak yönlerin genel bir ifadesinin bulunmadığını belirtmektedir.[79] İbn Şihâb ez-Zührî'ye (h. 124) kadar bu düzensiz isnad sistemi devam etmiş ve kaynaktan uzaklaştıkça düzenli bir sistemin varlığına duyulan ihtiyaç sebebiyle, günümüzde aşina olduğumuz isnad sistemi ilk defa Zührî tarafından kullanılmaya başlanmıştır.[80] Sezgin'e göre isnad, bir hadisin geçerlilik ve güvenirliliğini bir noktaya kadar garanti altına almış olsa da, aslında ilk dönem de rivayetlerin yazımı ve kitabın değerini bir nebze olsun düşürmüştür. Çünkü insanlar artık kitap ve yazının yanında bu kaynağı taşıyan güvenilir insanlar da aramaya başlamışlardır. Yazı ve kitabın değeri düşse de, hiçbir zaman arka plana atılıp, unutulmaya terkedilmemiştir. İsnad ile birlikte artık ne tek başına yazı ne de hafıza ilmî bir ölçüt olamamıştır. İkisinin birlikte olduğu ve birbirini desteklediği şeyler muteber kabul edilmiş ve insanların ilgisine mazhar olmuştur.[81]

Sezgin, isnad zinciri içerisinde bulunan *haddesenâ, ahberenâ vb.* kavramların şifâhî kültüre ait kavramlar gibi göründüklerini ancak yazılı kültüre işaret eden kavramlar olarak kabul edilmeleri gerektiğini ifade etmektedir.[82] Bu kavramlar, içerisinde barındırmış olduğu yazılı kültür manaları itibariyle ilk dönem

78 Sezgin, Fuad, "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadisin Ehemmiyeti", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1956-1957, II (I), 22-23; Sezgin, *Arab-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 64-65; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 63-65; Sezgin, "Arap-İslâm İlminde İsnad'ın Ehemmiyeti", X, 254; Tahammulü'l-ilm kavramları hakkında ayrıntılı bilgi için bkn: es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, (911/1505), *Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I-II, thk: Mâzin b. Muhammed es-Sersâvî, Dâru İbnu'l-Cevzî, ed-Demâm trh, I, 530 vd.

79 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 65.

80 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 70-71.

81 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları,* 73.

82 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları,* 87-88.

uleması tarafından olması gerektiği gibi anlaşılmış ancak, daha sonraki dönemlerde kültürel birikim ve tecrübe yönüyle aradaki mesafe uzadığı için kavramlar yanlış anlaşılmaya başlanmış ve artık bu kavramlar sözlü kültüre ait kavramlar olarak telakki edilegelmiştir.[83] Ona göre İlk dönem uleması bu kavramların barındırdığı manaları bildiği için ricâl ilmine ağırlık vermiştir. Yani biz zaten bu kavramlar vasıtasıyla kaynağın ne olduğunu biliyoruz, dolayısıyla biz, bu rivayeti bize ulaştıran bu kaynağın sahibi üzerine yoğunlaşalım gibi bir anlayışa sahip olmuşlardır.[84]

Fuad Sezgin, Buhârî üzerine yaptığı çalışmalarda isnadı kullanarak, müellifin hangi yazılı kaynakları kullandığına ulaşabiliriz şeklinde bir açıklamada bulunup bunu şu minvalde açıklamaktadır. İsnadda bulunan *haddese, ahbere vs.* terimler yazılı kaynaklara işaret ettiği için, farklı versiyonları bulunan bir rivayetteki müşterek ravi veya raviler, o müellifin kullandığı kaynağı bize vermektedir. Dolayısıyla biz bu kavramlardan yola çıkarak çok erken dönemlerde yazılmış kitap, cüz veya risalelerin neler olduğuna ulaşabiliriz şeklinde bir düşünceye sahiptir. Oluşturmaya çalıştığı sistem çerçevesinde bu teoride bir de sorun bulunmaktadır ki o da, eğer rivayetin tek bir versiyonu varsa, o zaman müşterek ravi bulunamayacağı için müellifin hangi kitabı kaynak olarak kullandığını bulmak da mümkün olmayacaktır.[85]

Fuad Sezgin'in İlk dönemlerde yazılı edebiyatın bulunduğunu ispatlamak için kullanıldığını delillerden biri de, Buhârî'nin bâb başlıklarında kullandığı yöntemdir. Ona göre Buhârî bu bâb başlıklarını sınıflandırırken özellikle İmam Malik'in *Muvatta*'sından oldukça faydalanmıştır. Hatta o bu düzenlemeyi *Muvattâ*'yı örnek alarak yapmıştır. Çünkü gerek bâb isimleri, gerek bu bâbların altına yerleştirilen hadislerin sıralamasının benzer olması, hem Buhârî öncesi yazılı bir kültürün varlığına işaret etmesi hem de onun Muvatta'dan yararlandığını göstermesi açısından son derece önemli bir veridir.[86] Buhârî, önceki yazılı edebiyata tabi olma konusunda sadece *Muvatta*'dan yararlanmakla kalmamış, Ma`mer b. Râşi'in (h.153) *Câmi`'i* ve `Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın (h.210) *Musannef*'i, gibi kendi kitabından önce tedvin edilmiş farklı kaynaklardan da yararlanma yoluna gitmiştir.[87]

83 Sezgin, "Arap-İslâm İlminde İsnad'ın Ehemmiyeti", X, 256; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları,* 98.

84 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları,* 93.

85 Sezgin, "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadisin Ehemmiyeti", II (I), 30; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları,* 99-101; bu konu ile ilgili örnekler için bkz., Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 100.

86 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları,* 111.

87 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları,* 113.

Bu veriler aynı zamanda İmam Malik'in bir muhaddis ve kitabının da hadis içerikli olmadığı yönünde görüş bildiren Goldziher'e bir cevap niteliği taşımaktadır.[88]

İlk dönem İslâm tarihinde rivayetlerin yazımı konusu ile ilgili kullandığı bir başka delil de Buhârî'nin *Sahîh*'inde yer alan ve isnadı hazfedilmiş *muallak* rivayetlerdir. *Haddesenâ* ve *ahberenâ* gibi normal zamanlarda kullandığı isnad terimlerini ve isnad zincirinde yer alan ravilerin isimlerini zikretmeden, doğrudan sahabe veya tâbiîn tabakasında bulunan raviye dayandırdığı hadisler muallak hadis olarak isimlendirilmiştir.[89] *Kâle, ravâ* ve *zekera* gibi hadis alma yöntemlerinden olan *vicâde*'nin terimlerini[90] kullanan Buhârî, Fuad Sezgin'e göre yazılı kaynakları kullandığı için böyle bir sistem geliştirmiştir.[91] Mesela *an İbn Abbas* dedikten sonra doğrudan hadis metnini zikretmesi, onun İbn Abbas'ın kitabını kullandığının bir göstergesidir.[92] 1000 den fazla olan bu muallak hadislerin sayısı Buhârî'nin kendisinden önceki yazılı malzemeleri ne kadar çok kullandığının da bir göstergesidir. Buhârî isnad sistemini zirveye çıkartan kişi olarak kabul edilse de, aslında o bu *ta`lik* hadislerle isnad sistemine darbe vuran ilk kişi olmuştur.[93]

2.2. Hadislerin Toplanması

Kitabetü'l-hadisten sonra tedvînu'l-hadis konusunu ele alan Fuad Sezgin, ilk dönem rivayetlerinin tedvin süreci üzerinden yola çıkarak, hem tedvin sürecinin ne zaman başladığını hem de çok erken dönemlerde rivayetlerin yazıya geçirildiğini ispat etme yoluna gitmiştir. Sezgin, hadis tarihinin gelişim safhalarıyla ilgili yukarıda yapmış olduğu sınıflandırmayı, Goldziher'in yanlış anladığını ve bu yüzden de yanlış neticelere ulaştığını ifade etmektedir. Goldziher, henüz Hz. Peygamber ve sahabe döneminde hadislerin yazılmaya başlandığını söyleyerek çok doğru bir açıklama da bulunmuş ancak, akabinde bu yazılı malzemelerin tedvin ve tasnif süreci ile ilgili yaptığı açıklamalarla çok garip düşünceler izhar etmiştir. Yazının ilk dönemlerden itibaren kullanımda olduğunu kabul eden Goldziher, henüz hicri I. asrın sonlarında başlayan tedvin sürecini yaklaşık bir asır geriye çekerek tasnif süreciyle birlikte değerlendirmiş, bundan dolayı da Buhârî ve Müslim gibi tasnif dönemi müelliflerini ilk tedvin müellifleri olarak göstermiştir. O klasik

88 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları,* 81.
89 Aydınlı, Abdullah, "Muallak" *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 309-310.
90 es-Suyûtî, I, 604.
91 Sezgin, "Arap-İslâm İlminde İsnad'ın Ehemmiyeti ", X, 259; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları,* 127.
92 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları,* 132.
93 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları,* 143.

kaynaklarda yer alan Ömer b. Abdülaziz, Ebu Bekir Hazm ve İbn Şihâb ez-Zührî gibi ilk defa tedvin ile ilgilenen kişilere yönelik rivayetleri de uydurma kabul etmiştir. Mekhûl ve İmam Malik gibi sünenlere sahip kişileri, kitaplarının fıkıh için yazıldığını ileri sürerek muhaddis olarak kabul etmemiş ve dolayısıyla hadis tedvin sürecinin dışarısına çıkarmıştır.[94] Bu düşüncelerden hareketle o, İslâm kültür tarihinde yazılı kaynakların peşinden gitmek için yapılan *rıhle*'leri de şifahi kültüre ait malzemelerin toplanması için yapılan yolculuklar olarak değerlendirmiştir.[95] Ancak Fuad Sezgin, bu yolculukların Goldziher'in iddia ettiği gibi şifâhî kültüre ait malzemelerin toplanması amacıyla yapılan yolculuklar olduğu yönündeki iddiasına karşı çıkarak, bu yolculukların şifâhî değil, yazılı rivayet malzemelerinin toplanması amacıyla gerçekleştirildiğini söylemektedir.[96]

Sezgin, klasik kaynaklarda yer alan *evvelu men devvene* ve *evvelu men sannefe* ifadelerinden yola çıkarak, tedvin ve tasnifin iki ayrı süreç olduğunu örnekleriyle izah etmiştir. Ona göre klasik kaynaklarda bahsi geçen ve hadis tedvininin başlangıcı kabul edilen, Ömer b. Abdülaziz'in Medine valisi Ebubekir b. Hazm'a hadisleri toplaması ile ilgili verdiği emir, tedvin sürecinin başlangıcı için oldukça isabetli ve doğru gözükmektedir.[97] Bu emir doğrultusunda dağınık hadis malzemelerini toplayan Zührî ilk müdevvin olarak kabul edilir.[98] Onun zamanında tedvin işi oldukça ilerlediği için o dönemde kitapların sayısında oldukça artış görülmektedir. Mesela Zührî'ye hadis ihtiva eden kitapların getirilip ona bu kitaplarla ilgili sorular sorulması, Hasan el-Basrî'nin kitapları[99], II. Velid'in saray kütüphanesinde birkaç hayvan yükü kitap bulunması[100] gibi örnekler bu dönemde artan kitap sayısıyla ilgili belli başlı örneklerdir.

Hz. Ömer'in hadislerin tedivinini bir ay boyunca düşünüp sonra bu işten vazgeçmesini Goldziher, Yahudilikteki dinsel değişimin İslâm'da da olabilirliği endişesiyle irtibatlandırdığı için vazgeçtiği şeklinde yorumlasa da,[101] Sezgin'e göre bu rivayet tedvin düşüncesinin çok erken bir dönemde bile zihinlerde yer ettiğini göstermektedir.[102]

94 Sezgin, Fuad, "Hadis Musannefatının Mebdei ve Ma`mer b. Râşid'in Câmi`i", XII, 117-118; Sezgin, *Arab-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 62-63; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 81.

95 Sezgin, Fuad, "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadisin Ehemmiyeti", II (I), 25; Sezgin, "Hadis Musannefatının Mebdei ve Ma`mer b. Râşid'in Câmi`i", XII, 116-117; Sezgin, *Arab-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 60; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 88-89.

96 Sezgin, "Arap-İslâm Biliminde İsnad'ın Ehemmiyeti", X, 257.

97 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 58-59.

98 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 58.

99 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 61.

100 İbn Sa`d, II, 334.

101 Goldziher, Ignaz, "İslâmda Hadisin Yeri Etrafında Mücadeleler", *Ankara İFD*, çev: Cihad Tunç, 1973, XIX, 228.

102 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 60.

2.3. Hadislerin Tasnifi

Ahmed b. Hanbel'in ilk kitap tasnif eden kimselerin İbn Cüreyc ve Sa`id b. Ebî Arûbe olduğu yönündeki rivayetini,[103] ilk dönem kaynaklarına ulaşamadığı için reddeden Goldziher,[104] bu konuma tedvin ve tasnif kavramlarını da karıştırması yüzünden Buhârî'yi yerleştirmiştir. Oysa ilk dönem kitapları iyi tetkik edildiği zaman sadece bu iki ismin değil, bu dönemde farklı şehirlerde pek çok kişinin kitap telif ettiğine tesadüf etmekteyiz. Rebî` b. Sabîh (h.160), Hammâd b. Seleme (h.176) ve Sa`id b. Ebî Arûbe (h.156) Basra'da, Ma`mer b. Râşid (h.153) Yemen'de, İbn Cüreyc (h.150) ve Süfyan b. Uyeyne (h.198) Mekke'de, Süfyan es-Sevrî (h.161), İbn Ebî Za`ide (h.182) ve İbn Fudayl (h.196) Kûfe'de, Velid b. Müslim (h.194) Şam'da, Cerir b. Abdilhamid (h.182) Rey'de, Abdullah b. el-Mübârek (h.181) Horasan ve Merv'de, Huşeym b. Beşîr (h.183) Vâsıt'ta, kitap telif eden müellifler olarak karşımıza çıkmaktadır.[105] Dolayısıyla ismi geçen kişiler henüz tasnif dönemi başlamadan önce kitap telif etme işinde meşhur olmuşlardı. Bu sebeple Goldziher'in ilk kitap telif edenler Buhârî ve Müslim'dir şeklindeki iddiasının aksine Buhârî ve Müslim'den önce çok fazla kitabın telif edildiğine şahit olmaktayız. Buhârî ve Müslim ise yazılan bu kitaplardan yola çıkarak, bu kitapların içeriğini kullanan ve buna göre daha düzenli ve sistemli telif eserlerin ortaya konmuş olduğu tasnif dönemini temsil etmektedirler.

İsmi geçen bu kişilerin sadece kitap telif etmekle kalmayıp, bâbların başlıklandırılmasına yönelik ilk adımları attıklarını da görmekteyiz. Mesela bunlardan Ma`mer b. Râşid ve Abdurrezzak'ın kitaplarının içeriğinin Buhârî'nin bâb başlıklarına örnek teşkil etmesi bunun açık bir göstergesidir.[106] Sezgin'e göre hadislerin tasnifi h.125 gibi çok erken dönemlerde başlamış ve bu dönemlerde telif ve tasnif edilmeye başlanan kitaplar h. 250 civarında daha sistemli ve düzenli hadis kitaplarının telif ve tasnif edilmesine kaynak teşkil etmiştir.

103 Ahmed b. Hanbel, II, 311-312.
104 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 80-81; Sezgin, *Arab-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 61.
105 Râmhürmüzî, 611-613.
106 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 113.

Sonuç

İslâm ve Hz. Peygamberin hayatını anlama ve anlamlandırma çerçevesinde batı merkezli başlayan hadis ve sîret araştırmaları, özellikle hadisler ve hadislere bağlı olarak diğer İslâmî ilimlerin yazım, tedvin ve tasnif sorununu da gündeme getirmiştir. Bu çerçevede sistematik olarak Sprenger ile başlayan bu araştırmalar, diğer oryantalistlerin de katılımıyla bir hayli çoğalmış ve konularla ilgili olarak klasik kaynaklara dayalı oryantalist araştırmalar oldukça önemli konuları ele almıştır. Hadis ve diğer ilimlerin Hz. Peygamber döneminden itibaren yazıldığını, dolayısıyla İslâm kültür tarihinin sadece sözlü aktarıma hasredilemeyeceğini söyleyen araştırmacılar olduğu gibi, İslâm kültür tarihinde yazı ve buna bağlı olarak yazılı kültürün toplumsal yansımaya dönük olarak h. II. ve III. asırlardan sonra gelişip yaygınlaşabildiğini iddia eden araştırmacılar da olmuştur.

İslâm toplumlarında bu oryantalist söylemi kabul edip bunu onaylayanlar olsa da, özellikle Fuad Sezgin'in bu konuda yaptığı çalışmalar neticesinde bu algı kısmen de olsa zayıflamıştır. Özellikle sahabe ve tâbiîn dönemine yönelik yazılı kaynaklar çerçevesinde ortaya koyduğu örnekler ve Buhârî'nin *sahîh*'i üzerine yaptığı araştırmalar neticesinde bildirdiği görüşler ile olayı çok farklı bir boyuta taşımıştır. Bu çerçevede o hadislerin ve diğer ilimlere yönelik rivayetlerin henüz Hz. Peygamber döneminde yazılmaya başlandığını, sahabe ve tâbiîn döneminde artan yazım faaliyetleri neticesinde ise bu rivayetlerin tedvin edilme zorunluluğunun ortaya çıkmasıyla hadislerin henüz h. 125'lerde tedvin edildiğini söylemektedir. Özellikle rivayetlerin tedvin ve tasnif süreci ile ilgili de oryantalistlerin bu süreci doğru anlamadığını ve bu yüzden yanlış neticelere vardıklarını delilleriyle izah ederek, bu dönemlerin oryantalist iddianın aksine çok daha erken tarihlerde başladığını açıklığa kavuşturmuştur.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (241/855)*Kitâbu'l-`ilel ve Ma`rifeti'r-Ricâl,* I-IV, thk: Vasiyullah b. Muhammed Abbas, Dâru'l-Hânî, Riyad 2001.

Akgün, Hüseyin, *Goldziher ve Hadis*, Araştırma Yay., Ankara 2014.

Akın, Nimetullah, "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları", *Hadis Tetkikleri Dergisi,* 2008, VI (I), 47-70.

Aycan, İrfan, "Urve b. Zübeyr", *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 183-185.

Aydınlı, Abdullah, "Muallak" *DİA*, XXX, İstanbul 2005, 309-310.

es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, (911/1505), *Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I-II, thk: Mâzin b. Muhammed es-Sersâvî, Dâru İbnu'l-Cevzî, ed-Demâm trh.

Goldziher, Ignaz, "İslâmda Hadisin Yeri Etrafında Mücadeleler", *Ankara İFD*, çev: Cihad Tunç, 1973, XIX, 223-235.

Görmez, Mehmet, "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler", *İslâmiyât*, 2000, III (I), 11-31.

Hamidullah, Muhammed, "Hz. Peygamber Zamanında Hadisin Tedvini", *Ankara Üniversitesi İFD*, çev: Nafiz Danışman, 1955, IV (III), 1-7.

Hamidullah, Muhammed, "Sünnet", *İA,* Meb Yay., Eskişehir 1997, XI, 242-245.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. All b. Sabit el-Bağdâdi (463/1071), *Takyîdu'l-`ilm*, thk: Said Abdülgaffâr Ali, Dâru'l-İstikâme, Kahire 2006.

Horovitz, Josef, *İslâm Tarihçiliğinin Doğuşu İlk Siyer /Meğâzî Eserleri ve Müellifleri*, trc: Ramazan Altınay-Ramazan Özmen, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002.

İbn Abdilber, Ebu Ömer Yusuf b. Abdilber (463/1071), *Câmi`u Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi,* thk: Ebu'l Eşbâl ez-Züheyrî, Dâru İbni'l-Cevzî, ed-Demmâm 1994.

İbn Nedîm, Muhammed b. İshâk en-Nedîm (385/995?), *el-Fihrist*, edt: Mehmet Yolcu, Çıra Yay., İstanbul 2017.

**İbn Sa`d**, Muhammed b. Sa`d b. Meni` (230/845), *Kitâbu Tabakâti'l-*Kebîr, I-XI, thk: Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2012.

Juynboll, T. Willem, "Hadîs", *İA*, Meb Yay., Eskişehir 1997, V/I, 47-54.

Karakaş, Ali, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, Ensar Yay., İstanbul, 2018.

Karakaş, Ali, *Nabia Abbott ve Hadis'e Yaklaşımı*, Ensar Yay., İstanbul 2018.

Levı Della Vıda, Giorgio, “Sîre”, *İA*, Meb Yay., Eskişehir 1997, X, 699-703.

Polat, Selahaddin, “Ebân b. Osman b. Affân”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 66-67.

Râmhürmüzî, Muhammed b. Hallâd el-Hasen b. Abdirrahman b. Hallâd er-Râmhürmüzî el-Fârisî (360/971), *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ`î*, thk: Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, Kahire 1984.

Sezgin, Fuad, “Hadis Musannefatının Mebdei ve Ma`mer b. Râşid'in Câmi`i,” *Türkiyat Mecmuası,* 1955, XII, 115-134.

Sezgin, Fuad, “İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadisin Ehemmiyeti”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1956-1957, II (I), 19-36.

Sezgin, Fuad, *Arab-İslâm Bilimleri Tarihi*, Prof. Dr. Fuad Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2015.

Sezgin, Fuad, “Arap-İslâm İlminde İsnad'ın Ehemmiyeti”, *Erciyes Üniversitesi İFD*, çev: Habib Nazlıgül, 1998, X, 251-264.

Sezgin, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, Otto, Ankara, 2018.

Sıddîkî, M Zübeyr, *Hadis Edebiyatı Tarihi,* çev: Yusuf Ziya Kavakçı, Yeni Zamanlar Yay., İstanbul 2004, 37.

Tekin, Dilek, “Batılı Araştırmacıların Hadislerin Yazılı-Şifâhî Rivayeti Meselesine Bakışları”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İFD*, 2015, II (I), 41-62.

Yılmazer, Ziya, “Josef Horovıtz”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 242-243.

FUAT SEZGİN'İN SİYER EDEBİYATINA BAKIŞI

Asım Sarıkaya[1*]

İslâm dünyasının XX. yüzyılda yetiştirdiği Fuat Sezgin (1924-2018), çalışmaları ve azmiyle bir değer olmuştur. O, yüzyıla yakın yaşamında, araştırmacıların kendinden müstağni kalamayacağı pek çok eser kaleme almış, bir o kadar eseri de yayına hazırlamıştır.

Çok yönlü bir âlim olan Sezgin'in eserlerinin başında, bilimler tarihi alanında hazırladığı devasa ansiklopedik eseri *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)* gelmektedir.[2] Bu çalışmasında İslâm medeniyetinin temellerini attığı ve diğer medeniyetlerden alarak devam ettirdiği bilimlerde eser telif etmiş bilginlerin hayatlarına ve eserlerinin –şayet günümüze ulaşmışsa– dünya kütüphanelerindeki nüshalarına dair kayıtlar sunmaktadır. Ek olarak bu ilim dallarının tarihteki gelişimleriyle ilgili ayrıntılı önsözler kaleme almıştır.[3] Carl Brockelmann'ın *Geschıchte Der Arabıschen Lıtteratur (GAL)*[4] isimli eserine İstanbul yazmalarını zeyl gayesiyle başladığı, ancak akabinde bu düşüncesinden vazgeçerek müstakil bir çalışma ortaya koymaya karar verdiği[5] XVII ciltten oluşan bu ese-

1* Doktora Öğrencisi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilinler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, asimmsarikaya@gmail.com.

2 Bu eserin ilk cildi, İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı (İBTAV) tarafından 2014 yılında *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi* ismiyle Türkçeye tercüme edilmiştir.

3 Arslan, Taha Yasin, "İslâm Araştırmalarına Adanan Bir Asırlık Hayat: Fuat Sezgin", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2019, XXXXI, 204.

4 Eser hakkında detaylı bilgi için bkz., Mehmet Kanar, "Geschıchte Der Arabıschen Lıtteratur", *DİA*, XIV, 35-37.

5 Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi (Önsöz)*, İbtav Yay., 2014, V; *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Pınar Yay., İstanbul 2019, 29.

rinin birinci cildinde İslâmî ilimleri hicri V. asra kadar incelemiştir. Sezgin, 1967 senesinde Almanya'da basılan birinci cildinde sırasıyla Kur'an İlimleri, Hadis, Tarih Yazımı, Fıkıh, Kelâm ve Tasavvuf ilimlerini ele almıştır.

Bu tebliğimizde Sezgin'in söz konusu eserinin Tarih Yazımı bölümünde yer alan Siyer-i Nebî başlıklı kısmı inceleyerek Siyer edebiyatına bakışını ortaya koymaya çalışacağız. Müellifin diğer çalışmalarından da müstağni kalmadık. Ele aldığımız bu kısmın, müellifin ansiklopedik eserinin bir parçası olması habesiyle müstakil bir çalışma nazarıyla bakmadığımızı belirtmeliyiz. Ayrıca eserin neredeyse bir asır önceki şartlar doğrultusunda hazırlandığı ve müellifin önsözde belirttiği üzere –kanaatimizce bu husus büyük ölçüde tevazudan ileri gelmektedir– Brockelmann'ın eserinin etkisi altında kaldığı hususlarını çalışmamızda göz önünde bulundurduğumuzu zikretmemiz gerekmektedir. Buna karşın erken dönem Siyer edebiyatına dair yapılan ilk çalışmalardan olması, kendinden önceki çalışmaları incelemesi, başkaca sonrakileri etkilemesi böyle bir tebliği gerekli kılmaktadır.

Burada Sezgin'in çalışmasından hareketle, önce Siyer yazıcılığının ortaya çıktığı zeminin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak olan Cahiliye ve erken dönem İslâm toplumunun tarih düşüncesine, daha sonra bu çerçevede oluşan literatüre bakışına yer vererek bir perspektif sunmaya çalışacağız.

A. Cahiliye Araplarında ve İlk İslâm Toplumunda Tarih Düşüncesi

İslâm tarih yazıcılığının başlangıcı, ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında pek çok çalışma yapılmış ve farklı neticelere ulaşılmıştır.[6] Yapılan bu çalışmalarda Araplardaki tarih telakkisinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu durum muhtemelen yazıcılık ancak bunun üzerine kaim olabilir düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Yine mezkûr çalışmaların doğrudan ilgi alanına giren ve öne çıkan konuları arasında tarihî malumatın sonraki nesillere nakli, diğer bir deyişle bilgilerin şifahi mi yoksa yazılı mı muhafaza edildiği ve sonraki kuşaklara nasıl aktarıldığı meselesi yer almaktadır.

6 Bazı araştırmacılar Arapların Cahiliye döneminde tarih düşüncesine sahip olduklarını, bazıları ise böyle bir telakkinin olmadığını, bunun Farisilerden onlara geçtiğini zikretmişlerdir. Bunların yanı sıra iç ve dış etkenlerin sonucunda ortaya çıktığını kaydedenler de bulunmaktadır. Bu görüşler için bkz., Togan, Zeki Velîdi, "Ortaçağ İslâm Âleminde Tenkidî Tarih Telakkisi" *İslâm Tetkikleri Ens. Dergisi*, 1953, I, 43; Gibb, Hamilton, *İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, çev: Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yay., İstanbul 1991, 125. Bu görüşlerin değerlendirilmesi için bkz., Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri,* İsav Yay., İstanbul 2008, 13-22.

Sezgin, İslâm tarih yazıcılığının başlangıcı ve ilk iki asırdaki gelişimi hususunda son derece farklı görüşlerin ileri sürülmesinin temelini birkaçı istisna rivâyetin şifahi olarak nakledildiği düşüncesinden kaynaklandığını, zira gerek batılı gerekse doğulu araştırmacıların İslâm'a has isnâd sistemini ve bunun mahiyetini tam olarak kavrayamadıklarını ifade etmiştir. Hatta yönelik tarih boyunca böyle bir problemin olmadığını, ilk defa modern zamanda ortaya çıktığını belirtmektedir.[7] Ayrıca ona göre araştırmacıların o zamana kadarki çalışmalardaki neticeleri eleştirel bir gözle sorgulamadan ve tetkik etmeksizin incelemelere devam etmesinin bu durumu daha da karmaşık hale getirmektedir.[8] Dolayısıyla Sezgin, söz konusu alanda yapılacak çalışmaların temelini isnâd sistemini ve yöntemini anlamaya bağlamaktadır. Aslında bu alandaki araştırmaların diğer sahalarda yapılan çalışmalara nispetle bir asır önce başlamış olmasına rağmen İslâm tarih yazıcılığının başlangıcı ve ilk asırlardaki gelişiminin hâlen aydınlığa kavuşturulamamasının temelinde bunun olduğunu kaydetmiştir.[9] Çünkü dönemine kadar gerek oryantalistler gerekse müslümanlar tarafından yapılan çalışmaların[10] neredeyse tamamı tarih yazımına şifahî rivâyetlerin hâkim olduğu noktasından hareket etmekteydi.[11] Bu durumun sonraki araştırmacılar üzerinde etkilerinin olduğunu da ifade eden müellif, Brockelmann'ın eserinde oldukça çelişkili yaklaşımların yer almasını da buna bağlamaktadır.[12]

Söz konusu yaklaşım, yazılı edebiyatın başlangıcını oldukça geç bir döneme tarihlendirme ve malumattaki güven sorununa sebebiyet vermektedir. Zira bu yaklaşıma göre tarihe dair malumat, ilk iki asır boyunca şifahi olarak devam etmiştir. Sezgin, Saugavet'in "*Günümüze ulaşan bütün malzeme, şifahî kaynaklardan istifadeyle meydana getirilmiş olmalıdır. Dolayısıyla bugün tarihçi ilk asırların tarihini düzensiz ve az ya da çok tesadüfi verilerle bir araya getirmek mecburiyetindedir*"[13] çıkarımını; keza Blachere'nin "*Peygamber'in hayatına dair haberler ve Arap yarımadasının*

7 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 66.

8 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 273, 295.

9 Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 280.

10 Son asırlarda yapılan çalışmalardan birisi de Cevâd Alî'nin kaleme aldığı *Mevârîdu't-Taberî*'dir. Cevâd Alî, oldukça hacimli bu çalışmasında Taberî'nin yazılı kaynaklarını tespitini amaçlayarak İbn Nedîm ve başkalarında mevcut isimler vasıtasıyla müelliflerin isimlerini tespit etmeye çalışmıştır. Sezgin'e göre bu çalışma oldukça başarılı olmakta birlikte müellifin isnadın mahiyetini anlamamış olmasında dolayı bazı neticelerine ihtiyatlı yaklaşmamız gerekmektedir. Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 370. Sezgin benzer bir eleştiriyi Horovitz'e de yöneltmiştir. Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 274; "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadîsin Ehemmiyeti", *İslâm Tetkikleri Enst. Dergisi*, 1957, II (1), 27.

11 Sezgin'in bu çalışmalara eleştirileri için bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 273 vd. Ayrıca bkz., Sezgin, "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadîsin Ehemmiyeti", 28.

12 Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 274.

13 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 274; Sezgin, "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadîsin Ehemmiyeti", 25.

tarihi gibi şifahi bir şekilde iki asır kadar bir müddet rivâyet edildikten sonra yazıyla tespit edilmiştir. Hassaten Arap yarımadasının tarihiyle ilgili haberler yabancı literatürün verdiği haberlerle teyid edildiği takdirde itimada şayan olabilir. Peygamber'in hayatına ve İslâm'ın doğuşuna dair haberlerin bolluğu sahte bir zenginlikten ibarettir"[14] düşüncesinin bu tasavvurun bir neticesi olduğunu söylemiştir.

Sezgin, isnâd ve kitaplar arasında bir bağ, ilişki olduğunu ve bu ilkenin onu anlayan tarihçiye çeşitli literatür türlerinin gelişim süreciyle ilgili paha biçilmez imkânlar sunabileceğini, hatta tarihçinin kendisini isnâdlı kitaplarda böyle olmayanlara göre daha çok güvende hissedeceğini kaydetmiştir.[15] Çünkü isnâd, salt isimlerden oluşan bir görüntüye sahip olsa da, bunlar hakikatte yazılı bir metnin yerine ikame edilmişlerdir. İsnâdda kaydedilen isimler ise ya müellif ismi ya da metni nakleden ve rivâyet hakkına sahip râvinin ismidir.[16] Bu nedenle çalışmaların, araştırmaların hareket noktasını rivâyetlerin kitabî olarak nakledildiği düşüncesi oluşturmalıdır. Buradan hareket etmeyen araştırmalar, hakikati ortaya koymaktan ziyade yeni engeller ihdas etmektedir.

İslâm tarih yazıcılığı denilince ortaya konulması gereken hususların başında Cahiliye Araplarının ve ilk İslâm toplumunun tarih düşüncesi ve telakkisi gelmektedir. Çünkü bir dönemin tarih fikrinin varlığının, gelişmesinin görüntüsü tarih yazıcılığıdır.[17] Sezgin'in de İslâmiyet öncesi döneme ait tarih muhtevalı metinleri söz etmesinden bu düşünceye sahip olduğunu anlamaktayız. O, bu döneme ait tarih metinleri hususunda bilgi ve malzemelerin sınırlı olduğunu, İslâmî dönemin başlarında yazılan ve bizlere doğrudan veya diğer eserler vasıtasıyla ulaşan oldukça az sayıdaki çalışmaların ise tarihe dair sadece İslâm'ın ortaya çıktığı dönem hakkında birkaç ipucu vermekten öteye gitmediğini kaydetmiştir.[18] Bu nedenle Cahiliye döneminde Araplarının tarih fikirlerini, o döneme ait tarihî metinlerle anlamak oldukça güçtür. Yine de bu durum Sezgin'e göre Arapların herhangi bir tarih anlayışına sahip olmadıklarını söylemek için yeterli değildir. Çünkü Cahiliye Araplarının, Güney Araplarına ait efsanelerin yanı sıra nesep, eyyâmü'l-Arap ve şiire[19] dair sahip oldukları ve muhafaza ettikleri bilgiler, Öz'ün

14 Sezgin, "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadîsin Ehemmiyeti", 26.

15 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 279.

16 Bkz., Sezgin, "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadîsin Ehemmiyeti", 22, 28; "Hadis Musannefatının Mebdei ve Ma'mer B. Raşid'in Cami'i", *Türkiyat Mecmuası*, 1955, XII, 122; *Buhârî'nin Kaynakları*, Otto Yay., IV. Bsk., Ankara 2015, 71, 89; *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 87, 90.

17 Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, DİB Yay., Ankara 1991, 41.

18 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 280.

19 Sezgin bir konuşmasında "Arapların İslâm'dan evvel bugün için bile bizi hayranlık içerisinde bırakabilecek yüksek şiirleri vardı. Arap Yarımadasını pek aşmıyordu" sözleriyle Arapların şiirdeki konumlarını ifade etmiştir.
Bkz., http://www.ibtav.org/userfiles/file/fuat_sezgin_istanbul_uni_konusma.pdf., 4.

ifadesiyle *basit formda bir tarih anlayışının*[20] var olduğuna işaret etmektedir.[21] Nesebin, bireyin salt soyunun zikredilmesiyle sınırlı kalmaması, bunun yanı sıra onun zaman zaman hayatı, ailesi, kabilesi, kahramanlıkları, cömertliği gibi bilgilere yer verilmesi; keza şiir nakillerinin de sadece beyitlerin aktarımından meydana gelmemesi, beyitleri açıklayan veri, olay vb. nakillerin de müşahede edilmesi tarihe dair bir telakkinin mevcudiyetini göstermektedir.[22] Dolayısıyla Cahiliye Araplarının tarih fikri ve yazıcılığı, nesep, şiir ve eyyâmü'l-Arab'da temsil edilmekte, bunlarda kendini göstermektedir.[23]

Sezgin'in İslâm tarih yazıcılığında nesep, şiir ve eyyâmü'l-Arap bilginleriyle birlikte zikrettiği, ahbâr âlimlerinden de burada bahsetmemiz yerinde olacaktır. Emeviler döneminde on dokuz,[24] Abbasilerde ise on beş[25] ahbâr âlimini zikreden müellif, bu kişilerin, özellikle Yemen olmak üzere Eski Arap tarihi ve önceki ümmetler hakkındaki bilgilerle ilgilendiklerini, Vehb b. Münebbih ve Ka'bu'l-Ahbâr başta olmak üzere pek çoğunun da eser kaleme aldıklarını kaydetmiştir. O, ahbârîlerin, başta Siyer ve Meğâzi ilimleri olmak üzere İslâm tarih yazıcılığının alanının genişlemesi, bilgi ve rivâyetin artması hatta müslümanların tarih yönelimlerinin değişmesi yönünde önemli etkileri olmuştur.[26]

---

20 Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 14.

21 Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 275, 280-282, 285, 295. Sezgin, nesep âlimi Dağfel b. Hanzala'nın ölümünün ne zaman gerçekleşeceğine dair kehanette bulunmasını isteyen bir adama olumsuz cevap vermesi bunu teyit ettiğini söylemektedir. Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 282. Dağfel b. Hanzala'nın hayatı için bkz., Terzi, Mustafa Zeki, "Dağfel b. Hanzale", *DİA*, VIII, 403-404.

22 Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 282-283. Ayrıca bkz., Hizmetli, 39 vd; Öz, 14-17. Aynı şekilde ilk siyer ve meğazi müelliflerinin aynı zamanda nesep âlimi olduklarının zikredilmesi, nesebin tarihle ilişkisini göstermektedir. Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 295.

23 Ayrıca bkz., Hizmetli, 41; Önkal, Ahmet, "Araplarda Ensâb İlmi ve İslâm Tarihi Açısından Önemi", *Selçuk Ünv. İFD*, 1990, III, 117-132; Gibb, 126-127; Öz, *İlk Siyer Kaynaklar ve Müellifleri*, 13-14; *Siyer'e Giriş*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2012, 12.

24 Bu kişiler sırasıyla; Ebû Adî Cubeyr b. Mut'îm, Ebû Yezîd Akîl b. Ebî Tâlib, Ebû Safvân Mahreme b. Nevfel b. Uheyb, Akra' b. Hâbis et-Temîmî, Abîd b. Şeriyye el-Cürhümî, Şuhâr b. Abbâs b Şarâhîl el-Abdî, Huveytib b. Abdiluzza b. Ebî Kays, Ziyâd b. Ebîh, Nahhâr b. Evs el-Ezrî, Ebû Kilâb Verka' b. el-Eş'ar, Ebû Cehm Âmir b. Huzeyfe, Abdullah b. Amr b. Kevvâ, Meşcûr b. Gaylân el-Dabbî, Zeyd b. Keyyîs en-Nemrî, Dağfel b. Hanzale b. Zeyd, İlâka b. Kursum el-Kilâbî, Hubeyb b. Abdillah b. ez-Zübeyr, Mukâtil el-Ahvâl b. Sinân ve Âmir b. Abdilmelik el-Mismaî'dir. Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 294-303. Ayrıca bkz., Cevdî, Mahmud Muhammed, *Devru'l-Kusâs fî Neş'eti İlmi't-Târîh fî Sadrı'l-İslâm*, Câmiatü'n-Necâhi'l-Vataniyye (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Filistin 2007, 29-87.

25 Abbâsiler döneminde yaşayan ahbârîler şunlardır; Hâlid b. Talik b. Muhammed, Dahhâk b. Osman el-Kureşî, Ebu'l-Yakzân Suheym b. Hafs, Ebû Hilâl Lakît b. Bukeyr; Ebu'l-Bahterî Vehb b. Kebîr, İbrahim b. Musa, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed, Ebû Münzîr Hişâm b. Muhammed el-Kelbî, Allân eş-Şuûbî el-Varrâk, Ebû Abdillah Mus'ab b. Abdillah, el-Heysem b. Adî, Ebû Amr Sehl b. Hârûn, Ebu'l-Hus Yahya b. Ca'fer, Ebû Firâs Muhammed b. Firâs, Ebû Nasr Muhammed b. Abdillah, Ebu'l-Feth Şibl b. Tikîn, Ahmed b. el-Habbâb b. Hamza el-Hımyerî ve Ebu'l-Hasan Muhammed b. Muhammed'dir. Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 303-313.

26 Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 280, 294, 303.

Şu halde zikretmiş olduklarımızı göz önünde bulundurarak Sezgin'e göre Arapların, Cahiliye döneminde ibtidai düzeyde bir tarih düşüncesine sahip olduklarını rahatlıkla söylememiz mümkündür. İslâmiyetle birlikte ise bu düşünce gelişerek Hz. Peygamber döneminden itibaren Cahiliye dönemindeki nesep, şiir ve eyyâmü'l-Arab'a eski Arap tarihi ve siyer eklenerek bunlar üzerine yoğun bir şekilde ilgilenme, yönelme şeklinde devam etmiştir. İlk dönem İslâm toplumunda geçmişe ve âna yönelik bu ilgi, İslâm'ın tarihe farklı ve yeni yönelimler katmasının,[27] diğer bir ifadeyle Arapların ibtidai düzeydeki tarih algısının ilmi bir hüviyet kazanmasında İslâm'ın büyük bir rol üstlenmesinin neticesinde olmuştur. Ancak Sezgin, İslâm'ın buradaki konumu hakkında detaylı açıklamalara girişmemiştir. Benzer şekilde Arapların Cahiliye döneminde kullanmış oldukları tarihlendirme yöntemleri konusunda başka millet ve din mensuplarından ne derece etkilendiklerine dair kendisinin de ifade ettiği üzere[28] yok denecek kadar az bilgi vermiştir.[29]

Kanaatimizce Sezgin'in Cahiliye Arapları ile ilk dönem müslümanların tarih anlayışı, yazıcılığı ve ayrıca isnâd sistemi üzerine yoğunlaşarak zikretmiş olduğumuz konulara yer vermemiş olması; dönemindeki İslâm tarih yazıcılığının başlangıcı ve gelişimine dair mevcut çalışmaların neredeyse tamamının rivâyetlerin ilk iki veya üç asır boyunca şifahi olduğu düşüncesine dayalı olması dolayısıyladır. Bunun yanı sıra rivâyetlerin İslâm'ın ilk döneminden hatta kısmî olmakla birlikte Cahiliye döneminden itibaren kitâbî, yazılı olarak nakledildiğini takip eden bir metotla yapılan çalışmalarla zikretmiş olduğu konuların doğrudan vuzuha kavuşacağı düşüncesinden kaynaklanmış olması da oldukça muhtemeldir.

---

27 Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 295.

28 Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 292. Burada Sezgin'in şu ifadelerine yer vermenin önemli olduğunu düşünmekteyiz; (Araplar) y*eni dini, yani İslâm'ı kabul ettikten otuz kadar yıllık kısa bir zaman içinde bütün Arabistan'ı, Mısır'ı, Suriye'yi, Irak'ı ve İran'ı sınırları içine alan büyük bir devlet kurulmuştu, böylelikle Müslümanlarla ele geçirilen Bizans topraklarıyla, İran'da yaygın bilim ve kültür miraslarıyla, insanlarıyla doğrudan temas ve vatandaşlık bağları sağlanmıştı. Bu yeni vatandaşların arasında eski kültür dünyasının bilgilerini taşıyan Yunanlılar, İranlılar, İbraniler vardı. Bunlar kısmen kendi dinlerini bırakmayan, kısmen Müslüman bilginler olarak Emevî devletinin önemli işlerini üstleniyorlardı. Bunların bazıları ana dillerinde yazılı bazı kitapları Arapçaya çevirerek yeni kültür dünyasının eski kültür dünyasının bir devamı olarak beslenmesini sağlıyorlardı.* Bkz., Sezgin, İstanbul Üniversitesi Açılış Dersi Konuşması (17 Ekim 2016), http://www.ibtav.org/userfiles/file/fuat_sezgin_istanbul_uni_konusma.pdf, 4.

29 Bu konuda detaylı bilgi için bkz., Hizmetli, 37-47; Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 14-17.

B. Siyer Edebiyatına Bakışı

Pascal Acot, bilimler tarihçisinin sorumlulukları arasında kavramların tarihsel süreçteki anlamlarına hâkim olması ve bu hususta saptamalar yapmasını sayar.[30] Buradan hareketle bilimler tarihçisinin, kavramların süreç içerisinde kazandığı, kaybettiği anlamları ve yine anlam kayma ve daralmalarını tespit etmesinin zorunlu olduğunu söyleyebiliriz. Acot'un bu ifadeleri, her ne kadar XX. yüzyılın sonunda diğer bir deyişle *GAS*'ın yayımından neredeyse yarım asır sonra ifade edilmiş olsa da, Sezgin'in –konumuz açısından– Siyer-i Nebî'de takip ettiği yöntemin âdeta ifade bulmuş hali olması bakımından bizim için oldukça anlamlıdır. Zira Sezgin, H. IV. asrın ilk yarısına kadar olan Siyer ilminin başlangıcına ve gelişimine yer verdiği Siyer-i Nebî kısmında bu alanın isimlendirilmesinin izini sürmüştür.

Hz. Peygamber'in hayatını inceleyen, nakleden ve kendine özgü metodları olan ilim[31] olarak tarif edilen Siyer'in başlangıçta nasıl isimlendirildiği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.[32] Bu hususta Sezgin, "G*erçek manada Hz. Peygamber'in biyografisi, hemen onların (sahabîlerin) akabinde gelen neslin yani, tâbiûnun ilk kuşağının telif ettiği nispeten büyük eserlerde meğazi adıyla görülmeye başlandı. Hz. Peygamber'in biyografisi gerçekten de erken bir dönemde siret olarak isimlendirildi ve muhtemelen bu kavramı ilk olarak ez-Zuhrî kullandı*"[33] demiştir. Anlaşıldığı üzere bu ilim başlangıçta meğazi olarak isimlendirilmiş, kısa bir süre sonra ise yerine sîret kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Ancak zamanla meğazi'nin kapsamı, sadece Hz. Peygamber'in gazveleriyle sınırlı kalmış ve sîret ismi hâkim olmuştur.[34] Diğer bir ifadeyle meğazi kavramı, erken dönemde sîret ile aynı anlamı ifade etmesine karşın, zamanla anlam daralması yaşamıştır. Ayrıca Sezgin, sîret kavramının ilk kez Muhammed b. Şihâb ez-Zührî tarafından kullanıldığı ifadeleriyle, muhtemelen onun bu kavramı sözlük anlamıyla değil, Hz. Peygamber'in hayatına karşılık gelen özel, ıstılahî bir mana yüklediğini kastetmiştir.

30 Acot, *Bilim Tarihi*, çev: Nermin Acar, Dost Yay., İstanbul 2017, 18.

31 Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 11.

32 Bkz., Horovitz, Josef, *İslâmî Tarihçiligin Doğuşu –İlk Siyer/Meğazi Eserleri ve Müellifler–*, çev: Ramazan Altınay-Ramazan Özmen, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002, 19; Hizmetli, 51; Öz, 11-12.

33 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 314-315.

34 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 287.

İslâm tarih yazıcılığını ortaya koymaya daha iyi bir imkân veren ve daha güvenilir bir tarihi zemin üzerinde durduğu hissedilen telif türünün Meğazi/Siyer[35] olduğunu kaydeden Sezgin, bu alana dair kayıtların oldukça erken bir dönemde başladığını söylemektedir. Çünkü sahabîler, zihinlerindeki bilgileri ve hatırladıklarını kendilerinden sonra da kalıcı olması için kağıda geçirmeye başlamışlardı. Nitekim genç sahabîler kuşağında bulunan Saîd b. Sa'd b. Ubâde el-Hazrecî[36] ve Sehl b. Ebî Hasme el-Medenî el-Ensârî'nin[37] kayıtları buna örnek verilebilir. Sezgin, bunların, sonraki özellikle de tabiîne ait eserlerdeki fragmanlara yani rivâyetlere dayanan anekdotlara sahip olduklarının anlaşıldığını söylemektedir.[38] Dolayısıyla Sezgin'e göre Siyer yazıcılığının nüvelerinin Sahabe döneminde atılmaya başlandığını söylememiz mümkündür.

Siyer edebiyatının gerçek manada doğuşu ise, sahabîden sonraki nesilde yani tâbiûn döneminde başlamıştır.[39] Sahabîlerin bu kayıtlarının tâbiûn nesline nakli ise, Sezgin'e göre büyük ihtimalle Cahiliye döneminde var olan metin rivâyeti teamülüyle gerçekleşmiştir. Rivâyetlerin başında yer alan isnâd sistemi ise siyasî ve sosyal mücadeleler gibi bazı tarihi hâdiselerle İslâm tarihinin erken dönemlerinde ortaya çıkmıştır.[40]

Sezgin'e göre tarihle doğru orantılı olarak bu türe ait çalışmalar gelişme kaydetmiş, diğer bir ifadeyle genç sahabîlerle başlayan bu hareket tâbiûn döneminde de büyük bir ivme kazanarak devam etmiş, H. I. asıra gelindiğinde pek çok çalışma ortaya çıkmıştı.[41] Ancak ilk asırdaki bu eserlerin neredeyse tamamı bizlere ulaşmamıştır. Bununla birlikte Sezgin, bunu ya rivâyetler kanalıyla ya da fihristleri inceleyerek tespit edebildiğimizi,[42] çünkü sonraki müellifler bunları kendi çalışmalarına gerek kısmen ve tamamen kaydederek[43] ge-

35 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 287.

36 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 314.

37 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 315.

38 Aslında bu noktada Sezgin, bir açından Horovitz'in Siyer ilminin kurucuları olarak sadece Ebân b. Osmân, Urve b. Zübeyr, Şurahbil b. Sa'd ve Vehb b. Münebbih'in göstermesine itiraz ettiğini söyleyebilmemiz mümkündür. Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 288. Bununla birlikte Siyer yazıcılığının gelişim sürecini anlamakta, Horovitz'in bu çalışmasına borçlu olduğunu da söylemekten geri durmamıştır. Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 287.

39 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 314.

40 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 276.

41 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 314. Sezgin bir konferansında tarih ve fıkha dair ilk Arapça kitapların ilk yüzyılda ortaya çıktığını söylemiştir. Bkz., *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* Timaş Yay., İstanbul 2012, 130. Ayrıca Sezgin, Nabia Abbott'un eski papirüs fragmanlarına dair neşirlerinin de bu hususu teyit ettiğini kaydetmiştir. Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 287-288. Ayrıca bkz., Nabia Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri*, I, The University of Chicago Yay., Chicago 1957.

42 Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 314 vd.

43 İlk risaleler veya kitaplar kısmen ya İbn İshâk'ın *el-Megâzî*'si gibi kapsamlı mecmualarda ya da Ebû Mihnef, Vâkıdî, Belâzurî gibi monografilerde kullanılmıştır. Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 292.

rekse varlığına işaret ederek bizleri haberdar etmişlerdir. Nitekim Emeviler dönemindeki on dokuz siyer müellefatının[44] birkaçı istisna herhangi bir nüshası bizlere ulaşmamış olmasına karşın klasik kaynaklarımızda bunların varlığına işaret edilmiştir.

Sezgin, bu dönemdeki eserlerin mahiyeti hakkında da bazı bilgilerin bizlere ulaştığını belirtmiştir. Şöyle ki, hicri 128'de vefat eden Ya'kub b. Utbe'nin eserinin –Taberî'deki fragmanlardan hareketle– meğazi içermediğini;[45] Musa b. Ukbe'nin eserinin ise döneme ait en büyük meğazi[46] olduğunu ifade etmiştir. Bu ve diğer verilerden hareketle onun, Emeviler dönemi Siyer yazıcılığının, her müellifin kendi ilgisi, arzusu ve imkânı doğrultusunda; sahip olduğu malzemeye göre şekillendiği, bunun başlangıçta bütüncül ve kapsamlı olmadığı ve siyer yazıcılığının bir tekâmül içerisinde olduğu kanaatini taşıdığını söylememiz mümkündür.

Emeviler zamanındaki siyer müellefatının birikimi, Abbasiler dönemi Siyer yazıcılığında büyük bir dönüşüm meydana getirmiş ve Hz. Peygamber'in hayatı ve gazveleriyle sınırlı olan bu türün kapsamına yaratılış ve önceki peygamberlerle ilgili haberler de dâhil edilmeye başlanmıştır.[47]

Siyer yazıcılığındaki bu genişlemede Ahbarîlerin de etkisi olduğunu kaydeden Sezgin, böylelikle Siyer yazıcılığının bir dünya tarihine dönüştüğünü söylemiştir. Şu kadar var ki o, bir asır gibi bir süre içerisinde algıda gerçekleşen bu dönüşümün ve genişlemenin başlangıcını tam olarak tespit etmek mümkün olmadığını söylemesine karşın bunun ilk örneğini Musa b. Ukbe'nin *el-Meğâzi*'si; en önemli örneğini muhtemelen, Abbasiler döneminin oldukça erken döneminde yaşayan Muhammed b. İshâk (150/767)'ın *Kitâbu'l-Mebde' ve'l-Meb'as ve'l-Meğâzî*'si; zirvesini ise Taberî'nin *Târîhu'l-Umem ve'l-Mûlûk* isimli eseri olduğunu belirtmiştir.[48]

44 Emevîler dönemi Siyer müellifleri şunlardır; Saîd b. Sa'd b. Ubâde el-Hazrecî, Sehl b. Ebî Hasme el-Ensârî, Ebû Muhammed Saîd b. Museyyeb, Ebû Fedâle, Ubeydullah b. Ka'b b. Mâlik, Ebû Amr Âmir b. Şerâhil eş-Şa'bî, Ebân b. Osmân, Urve b. Zubeyr b. Avvâm, Şurahbil b. Sa'd, Ebû Muhammed Kâsım b. Muhammed, Âsım b. Ömer b. Katâde, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim ez-Zührî, Ebû İshâk Amr b. Abdillah, Ya'kûb b. Utbe b. Muğîre, Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr, Yezîd b. Rumân, Ebu'l-Esved Muhammed b. Abdirrahman, Ebû Süleyman Dâvûd b. Huseyn, Ebu'l-Mu'temir Süleyman b. Tarhân ve Ebû Muhammed Musa b. Ukbe. Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 314-327.

45 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 323.

46 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 328.

47 Abbâsiler dönemi Siyer müellifleri; Muhammed b. İshâk b. Yesâr, Ebû Urve Ma'mer b. Râşid, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Abdilazîz, Ebû Ma'şer Necîh b. Abdirrahman, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed, Ebû İsmâil Muhammed b. Abdillah, Ebû Eyyüb Yahya b. Saîd, Ebu'l-Abbâs Velîd b. Müslim, Ebû Huzeyfe İshâk b. Bişr, Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer Vâkıdî, Abdülmelik b. Hişâm el-Hımyerî, Muhammed b. Sa'd b. Mani' ez-Zührî, Ebû Abdillah Muhammed b. Âiz, Hammâd b. İshâk, Ebû Zur'a Abdurrahman b. Amr ve Ebû Ali Muhammed b. Hârun. Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 328-345.

48 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 328.

Siyer ilminin doğuşu ve gelişiminde hoca-talebe ilişkisi yadsınamaz bir gerçektedir.[49] Bununla birlikte aile içerisindeki ilmî tevarüsün de bu ilme büyük katkıları olmuştur. Zira gerek hoca-talebe ilişkisi gerekse aile içindeki ilmî gelenek, eser ve rivayetleri koruma ve sonraki nesillere nakletme, aktarma yönünde büyük bir sorumluluğu yerine getirmiştir. Sezgin, hoca-talebe ilişkine ve bunun yanı sıra ailevî ilmî tevarüslere sık sık dikkat çekmiştir. Mesela, sahabîlerden Sehl b. Ebî Hasme'nin kaleme aldığı bir nüsha, torunu veya torunun oğlu Muhammed b. Yahya b. Sehl'in; keza Benî Uzrî kabilesinden birine ait sahabe dönemine ait bir nüsha, aynı kabileden Ebû Amr b. Hureys el-Uzrî'nin elinde bulunduğundan ve sonraki âlimlerin zikredilen kimseler kanalıyla bu nüshalara ulaşarak bunları eserlerine kaydettiğinden bahsetmiştir.[50]

Sezgin, Urve b. Zübeyr (94/714), Âsım b. Ömer b. Katâde (120/737), İbn Şihâb ez-Zührî (124/741), İbn İshâk, Vâkıdî ve Hammâd b. İshâk (267/881) gibi ilk asırlardaki siyer ve meğazi âlimlerinin, dönemin devlet ricâliyle ilişkisi olduğunu, hatta zikredilen isimlerin müellefatının oluşmasında yönetimin teşvik edici bir rol üstlendiğini ifade etmiştir. Bu ilişkinin rivâyetler üzerine izdüşümü diğer bir deyişle rivâyetlere yansıması hususunda ise bir görüş beyan etmemiştir. Bununla birlikte bireysel/şahsi gayret ve teşebbüsler neticesinde meydana getirilen derlemelerin bazı halifeler tarafından imha edildiğini de kaydetmiştir. Halife Abdülmelik b. Mervân (65-86/685-705)'in, oğullarından birinin elinde gördüğü bir meğazi kitabını;[51] ve Süleyman b. Abdülmelik'in Ebân b. Osman'ın elinde bulunan siyer nüshasını[52] yaktırmalarını burada zikredebiliriz. Dolayısıyla Siyer edebiyatının ortaya çıkmasında büyük katkıları bulunan halifelerin yanında onların bir kısmı şahsî kanaatleri neticesinde bu müellefatta kayıplara da sebebiyet vermiştir.

Sezgin'in *Buhârî'nin Kaynakları* eserinde kaydettiği Buhârî'nin, önceki müelliflerin eserlerinden hem rivâyet hem de usûl açısından faydalandığı[53] kanaatini Siyer eserleri için de taşıdığı kanaatindeyiz. Şöyle ki, Sezgin'in, Emevî döneminin en büyük meğazi derleyicisi Musâ b. Ukbe'nin, eserini Abdullah b. Ebî Bekr b.

49 H. Touati "Kitaba karşı müderrisi seçen İslâm kültürü, insanın kendiliğinden yetke olarak bilginlik aşamasına ulaşamayacağı kuralını yerleştirdi" sözleri bu konuda oldukça kayda değerdir. Bkz., Touati, Houari, *Ortaçağda İslâm ve Seyahat*, çev: Ali Berktay, Yapı Kredi Yay., 13; Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri (Önsöz)*, XVIII.

50 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 288-289.

51 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 291-292.

52 Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 168.

53 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, Otto Yay., IV. Bsk., Ankara 2015, 105-117; 145-184. Sezgin'in bu görüşüne itirazlar için bkz., Albayrak, Ali, "Fuad Sezgin'in 'Buhârî'nin Kaynakları' Kitabı Üzerine Değerlendirmeler", *Usûl: İslâm Araştırmaları*, 2016, XXVI, 58-76.
Agitoğlu, Nurullah, "Fuad Sezgin'in (Ö. 2018) Bazı Hadis Meselelerine Dair Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Asos Journal: The Journal of Academic Social Science*, 2018, VI (85), 298-312.

Hazm'ın da aralarında yer aldığı seleflerinin daha önce yaptığı gibi yıllara göre düzenlediği;[54] Vâkıdî, *Kitâbu'l-Meğâzî*'sinin malzemelerinin tertibinde İbn İshâk'ı takip ettiği[55] kayıtlarını düşmesi bizi bu düşünceye sevk etmiştir. Benzer şekilde siyer müelliflerinin, önceki müellefattan iktibaslarda bulunduğunu da sık sık zikretmesini onların seleflerine tabi oldukları şeklinde yorumlamamız mümkündür. Bunun yanı sıra Sezgin, müelliflerin, çağdaşlarıyla ilişkilerinden de zaman zaman söz etmiştir. İbn İshâk'ın çağdaşı Şurahbil b. Sa'd (123/740)'dan rivâyet etmezken;[56] Ya'kub b. Utbe (128/745)'den nakilde bulunmasını[57] zikretmesini bu bağlamda kaydedebiliriz. Öte yandan İbn İshâk'ın 130/767'lardan sonra Medine'yi terk ederek önce Mısır daha sonra Bağdat'a göç etmesinde oldukça önemli olduğunu düşündüğümüz çağdaşı Malik b. Enes (179/795)'le olan münasebetinin etkisini zikretmemiştir.[58]

Sezgin, hadis edebiyatının gelişim aşamalarını gösteren bir tasnife ilk defa *Buhârî'nin Kaynakları* isimli çalışmasında yer vermiş, daha sonra bu tasnifini şiir yazıcılığına da uygulamıştır.[59] Siyer yazıcılığında ise onun böyle bir tasnifi ve dönemlendirmesi ile karşılaşmamaktayız. Buna rağmen bu bölümde zikretmiş olduğu verilerden hareketle benzer bir tasnifin Siyer yazıcılığı için de geçerli olduğunu söylememizin mümkün olduğu düşünmekteyiz. Nitekim Öz'ün rivâyetlerin yazılı olarak nakledildiğini ortaya koyarak yapmış olduğu *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri* çalışmasıyla Sezgin'in hadis ve şiir yazıcılığındaki tasnifine benzer bir dönemlendirmeye ulaşmış olması bu düşüncemizi güçlendirmektedir.[60]

İşaret etmemiz gereken konulardan birisi de son dönemlerde sık sık gündeme getirilen Hadis ve Siyer ilişkisidir.[61] Öncelikle ifade etmeliyiz ki, Sezgin'e göre Siyer, İslâm tarih yazıcılığının ilk türlerinden biridir.[62] Siyer ilk dönemde müstakil olarak çıkmasına karşın zamanla kapsamının genişlemesi sonucu İslâm Tarihi'nin bir türü, alt kolu haline gelmiştir.

---

54 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 327.

55 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 336.

56 Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 318.

57 Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 323.

58 İbn İshâk ve Mâlik b. Enes arasındaki tartışma için bkz., Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 229-231.

59 Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 61; *Muhâdarât fî Târîhi'l-Ulûmi'l-Arabiyye ve İslâmiyye*, Dâru Alemu'l-Kutûb, Frankfurt, 1984, 163.

60 Öz, hicri ilk üç asırdaki Siyer yazıcılığını altı döneme ayırarak; Başlangıç, Risâleler, Cem', Tasnif-Telif, Klasik Nakil ve Karşılaştırmalı Nakil şeklinde tasnif etmiştir. Bkz., Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 89-91.

61 Araştırmacıların bu konudaki görüşlerin en yaygını Siyer'in Hadis'in tasnifinden sonra ortaya çıktığı, dolayısıyla bir şubesi olduğudur. Diğer bir görüş ise Siyer ve Hadis'in iki yaklaşık zaman dilimlerinde gelişmiştir, bu nedenle her ikisinin de bağımsız bir ilim hüviyetine sahiptir. Buna göre konu ve metot benzerlikleri taşımakla birlikte bu durum bir olduklarını veya Siyer'in Hadis'in bir şubesi olmasını gerektirmemektedir. Bunların yanı sıra zikredilen başka bir görüş ise Hadis'in Siyer'den neşet ettiğidir. Bu konuda bkz., İstemi, Fuat, "Hicri IV. Yüzyıla Kadar Hadis İlmi ve Tarih İlminin Birbiriyle Olan Tarihsel Münasebeti", Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 2017, IX (1), 57; Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 27-29.

62 Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 314.

Sezgin, incelediğimiz tüm çalışmalarında Hadis ve Siyer'in birbiriyle ilişkisine ve münasebetlerine atıf yapmakla birlikte bu ilimlerin, diğerinin toplanması veya parçalanması neticesinde ortaya çıktığı şeklinde bir görüş beyan etmemiştir. Aksine en geç tâbiûn döneminden itibaren *el-Meğâzî* olarak isimlendirilen eserlerin ortaya çıkmaya başladığını kaydetmiştir.[63] Onun, "*Hadis'in tarihi bakımından ehemmiyeti… İslâm'ın ilk asırlarına ait dinî ve gayrî dinî haberlerin rivâyet şekline hâkim olmuş bulunmasından ileri geliyor… Bu yüzden hâdise tevcih edilen tenkitler diğer sahalara da teşmil olunmuş, hassaten İslâm tarihi kaynakları üzerinde durulurken hadisin değeri münakaşa edilmiştir*"[64] ifadeleri bu iki ilim arasındaki münasebetin temelde bir olmasından değil, haberlerin naklinde ortak rivâyet formunu kullanmalarının neticesi olduğundan kaynaklandığına açıkça işaret etmektedir. Ayrıca Sezgin'in, erken dönemde rivâyetlerin naklinde isnâd sisteminin ortak kullanımının Siyer ve Hadis başta olmak üzere İslâmî ilimleri birbirine oldukça yakın kıldığını belirttiğini, dolasıyla isnâdların varlığının doğrudan Hadis ilmiyle bir münasebetinin olduğu anlamına gelmediğini burada zikretmemiz gerekmektedir. Diğer taraftan Sezgin, kanonik hadis kitaplarına *meğâzî* hakkında müstakil bölümlerin Siyer'in etkisi sonucu girdiğini kaydetmiştir.[65] Zikrettiğimiz bu hususlar bizi, Sezgin'in Siyer ile Hadis'in başlangıçtan itibaren birbirinden bağımsız olarak ortaya çıktığını ve gelişim gösterdiği, bununla birlikte bazı ortak noktalarının da olduğunu düşüncesinde olduğu sonucuna götürmektedir.

---

63 Bkz., Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 314.

64 Sezgin, "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadîsin Ehemmiyeti", *İslâm Tetkikleri Enst. Dergisi*, 1957, II (1), 19, 28. Sezgin aynı makalede serdettiği "*İslâm tarihinin ilk kaynakları mevzuu bahs edilirken daima hadisin ehemmiyetine işaret edilir. Hatta kadim İslâm tarihçisi, ilmu't-Târîh fennun min funûni'l-Hadîs diyerek tarihi hadisin bir kısmı addetmiştir*" ifadelerini de asıllarının bir olması değil, bu ilimlerin birbiri açısından ehemmiyeti bağlamında düşünülmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bkz., Sezgin, "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadîsin Ehemmiyeti", 19. Ayrıca bkz., Sezgin, "Hadis Musannefatının Mebdei ve Ma'mer B. Raşid'in Cami'i", *Türkiyat Mecmuası*, 1955, XII, 115; "Arapça, Türkçe, Farsça Yazma Eserlerin İlimlere Göre Tasnifi", *İslâm Tetkikleri Enst. Dergisi*, 1958, II (2-4), 206; *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 64, 98.

65 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 328.

Sonuç

Yüzyıla yakın yaşamıyla sayısız eser bırakan M. Fuat Sezgin, kısaca *GAS* olarak isimlendirilen eserinin İslâmî ilimler içerisinde zikretmiş olduğu Tarih bölümünün Siyer-i Nebî kısmında İslâm tarih yazıcılığının ilk dört asrını incelemiştir. Oldukça kapsamlı bir çalışmanın içerisinde, yine böylesine kompleks bir konuyu büyük oranda detaylı bir şekilde inceleme ve hatta yeni açılımlar getirme yönündeki katkıları inkâr edilemez bir noktadadır.

Sezgin'in, Siyer ve İslâm tarihi yazıcılığıyla ilgili olarak zikretmiş olduğu pek çok husus kitâbet ve isnâd üzerine yoğunlaşması, bazı konulara ise sadece atıflar yapmakla yetinmesi bu bölümde dikkatimizi çeken hususlardan birisidir. Aslında o, *Buhârî'nin Kaynakları* çalışmasındaki özellikle kitâbet ve isnâttaki usûl ve metodunu pek çok açıdan buraya da tatbik etmiştir.

Modern dönemde özellikle batılı araştırmacıların isnâd sistemini idrak edememeleri, ilk asırlara dair çeşitli eleştirilerin ve şüphelerin doğuşuna sebebiyet verdiğini kaydeden Sezgin, sağlıklı bir araştırma yapılması ve bütün olarak incelenmesi durumunda bu kuşku ve şüphelerin izale edilerek pek çok veriye ulaşılabileceğini ortaya koymuştur.

Cahiliye ve İlk dönem İslâm toplumunun tarih telakkisini ele alan Sezgin, bu konuda klasik kaynakların yanında, modern araştırmaların analiz, tenkit ve yorumlarına da zaman zaman atıflar yaparak büyük bir sentez yapmıştır. Nitekim Sezgin'e göre bu husus araştırmacıların sorumluluğu diğer bir deyişle onların tüm çalışmaların vasıflarından birisi olmalıdır.

Kaynakça

Abbott, Nabia, *Studies in Arabic Literary Papyri*, I, The University of Chicago Yay., Chicago 1957.

Acot, Pascal, *Bilim Tarihi*, çev: Nermin Acar, Dost Yay., Ankara 2017.

Albayrak, Ali, "Fuad Sezgin'in 'Buhârî'nin Kaynakları' Kitabı Üzerine Değerlendirmeler", *Usûl: İslâm Araştırmaları*, 2016, XXVI, 51-100.

Agitoğlu, Nurullah, "Fuad Sezgin'in (Ö. 2018) Bazı Hadis Meselelerine Dair Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Asos Journal: The Journal of Academic Social Science*, 2018, VI (85), 298-312.

Arslan, Taha Yasin, "İslâm Araştırmalarına Adanan Bir Asırlık Hayat: Fuat Sezgin", İslâm Araştırmaları Dergisi, 2019, XXXXI, 201-205.

Bayhan, Nevzat, *Bilim Tarihi'nde Zirve İsim Prof. Dr. Fuat Sezgin*, Yafa Yay., II. Bsk., İstanbul 2015.

Cevdî, Mahmud Muhammed, *Devru'l-Kusâs fî Neş'eti İlmi't-Târîh fî Sadrı'l-İslâm*, Câmiatü'n-Necâhi'l-Vataniyye (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Filistin 2007, 29-87.

Gibb, Hamilton, *İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, çev: Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yay., İstanbul 1991.

Hizmetli, Sabri*, İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991.

Horovitz, Josef, *İslâmî Tarihçiligin Doğuşu* –İlk Siyer/Meğazi Eserleri ve Müellifler–, çev: Ramazan Altınay-Ramazan Özmen, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002.

İstemi, Fuat, "Hicri IV. Yüzyıla Kadar Hadis İlmi ve Tarih İlminin Birbiriyle Olan Tarihsel Münasebeti", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2017, IX (1), 44-68.

Kanar, Mehmet, "Geschıchte Der Arabıschen Lıtteratur", *DİA*, XIV, 35-37.

Karakaş, Ali, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017.

Önkal, Ahmet, "Araplarda Ensâb İlmi ve İslâm Tarihi Açısından Önemi", *Selçuk Ünv. İFD*, 1990, III, 117-132.

Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İsar Vakfı Yay., İstanbul 2008.

----------, *İslâm Tarihi Metodolojisi*, İz Yay., İstanbul 2010.

----------, *Siyer'e Giriş*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2012.

Sezgin, M. Fuat, Arap-İslâm Bilimleri Tarihi, I. Cilt, İbtav Yay., İstanbul 2014.

----------, *Muhâdarât fî Târîhi'l-Ulûmi'l-Arabiyye ve İslâmiyye*, Dâru Alemu'l-Kutûb, Frankfurt, 1984.

----------, "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadîsin Ehemmiyeti", *İslâm Tetkikleri Enst. Dergisi*, 1957, II (1), 19-36.

----------, "Hadis Musannefatının Mebdei ve Ma'mer b. Raşid'in Cami'i", *Türkiyat Mecmuası*, 1955, XII, 115-134.

----------, "Arapça, Türkçe, Farsça Yazma Eserlerin İlimlere Göre Tasnifi", *İslâm Tetkikleri Enst. Dergisi*, 1958, II, (2-4), 201-208.

----------, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar*, Timaş Yay., İstanbul 2012.

----------, *Buhârî'nin Kaynakları*, Otto Yay., IV. Bsk., Ankara 2015.

----------, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Pınar Yay., İstanbul 2019.

Terzi, Mustafa Zeki, "Dağfel b. Hanzale", *DİA*, VIII, 403-404.

Togan, Zeki Velîdi, "Ortaçağ İslâm Âleminde Tenkidî Tarih Telakkisi" *İslâm Tetkikleri Ens. Dergisi*, 1953, I, 43-49.

Touati, Houari, *Ortaçağda İslâm ve Seyahat*, çev: Ali Berktay, Yapı Kredi Yay., 2016.

Umerî, Ekrem Ziyâ, "Mulâhazât ve İstidrâkât ale Kitâbi Târîhu't-Turâsi'-Arabî li Fuâd Sezgîn", *Dırâset Târihiyye mea Te'lîka fî Menhecü'l-Bahs ve Tahkîki'l-Mahtûtât*, 233-348.

http://www.ibtav.org/userfiles/file/fuat_sezgin_istanbul_uni_konusma.pdf.

FUAT SEZGİN VE SİYER

Bedriye Türk[1*]

Fuat Sezgin 1924 yılında Bitlis'te dünyaya gelmiştir. Ortaokul ve lise eğitimini Erzurum'da tamamlayan Sezgin, 1943 yılında mühendis olmak arzusuyla geldiği İstanbul'da, Alman şarkiyatçı ve filolog Hellmut Ritter (1892-1971) ile tanışmasıyla birlikte bilimler tarihine ilgisi başlamıştır.[2] Önce bedî' ilminin gelişimi, sonrasında Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'nın tefsiri üzerine yazdığı tezlerin ardından 1956 yılında "*Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*" başlıklı takdim tezini yayımlamıştır.[3] 1967'de ise Sezgin'in ilimler tarihine dair eseri "*Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)*" isimli çalışmasının ilk cildi yayımlanmıştır.[4]

İlimler tarihi sahasındaki çalışmaları neticesinde birçok ilim dalına katkı sağlayan Sezgin, İslâm tarihi ve siyer ilimlerine de katkıda bulunmuştur. Onun siyer ilmi ile alakası, bu ilimle ilgili açıklamaları *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* ve *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)* isimli eserlerinde görülebilir.

Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar adlı çalışma, hadis ilmi ile ilgili olmakla beraber siyeri de yakından ilgilendiren meseleleri ihtiva etmektedir. Bu eserde, ünlü muhaddis Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/870)'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'i özelinde hadislerin kaynakları incelenmektedir. Eser, izlediği yöntem ve İslâmî rivâyetlerin değerlendirilmesinde kullanılmak

---

1* Yüksek Lisans Öğrencisi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, bedriyeturk@marun.edu.tr.

2 Sezgin, Fuat, *Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin*, konuşan: Sefer Turan, Timaş Yay., İstanbul 2010, 13.

3 Fuat Sezgin-Özgeçmişi, http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi, (Erişim Tarihi: 23.01.2019).

4 Balić, İsmail, "Geschichte des Arabischen Schrifttums", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 37.

üzere sunulan bir metodoloji örneği olarak *el-Câmi'u's-sahîh* özelinden çıkmakta, böylelikle hadis ilmi dışında; fakat hadisten de beslenen diğer İslâmî ilimleri de alakadar etmektedir. Hadis ve siyer ilimlerinin ortak rivayetlerden sıklıkla yararlandığı da göz önünde bulundurulduğunda eserin, siyer ilmi için de kıymete haiz olduğu daha kolay anlaşılacaktır. Nitekim siyer ve hadis ilimleri, ortaya çıktıkları dönemde çoğunlukla aynı âlimlerin ilgilendiği, ortak malzemeden istifade eden -ancak malzemeyi işleyiş yönüyle farklı olan- iç içe geçmiş iki ayrı ilmi ifade ediyordu.[5] Modern dönemde de bu iki ilim dalında; hadis ve siyerde problem olarak edinilen ortak bazı meseleler karşımıza çıkmaktadır. Mesela İslâmî rivayetlerin ne zamandan itibaren yazı ile kayıt altına alındığı, İslâmî rivayetlerin kaynağı ve isnâd kullanımı gibi meseleler bunlardandır. Bu gibi meseleler Sezgin'in de değindiği, müzakere ettiği ve kendi tezlerini sunduğu meselelerdendir.

Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar isimli eserin başında yer alan "*Rivayet Literatürünün Gelişimi*"[6] ve birinci bölümünde yer verilen "*Hadislerin İlk Yazılı Kaynakları*" başlıkları siyer araştırmaları için önem arz etmektedir.

İslâmî rivayetlerin bir problem olarak ciddi bir şekilde incelenmesi ilk kez Aloys Sprenger (1813-1893)'in çalışmaları ile başlamıştır. Sprenger, İslâmî kaynaklarda yazılı vesikalara da işaret edildiğini belirtmiş ve bu fikri öğrencisi Ignaz Goldziher (1850-1921)'e de tesir etmiştir.[7] "*Muhammedanische Studien*" isimli çalışmasında hadislere bakışını açıkça ifade eden Goldziher'e göre; hadislerin kaynakları olarak yazılı vesikalara ulaşılabilir. Sprenger ve Goldziher bu görüşleri ile kendilerini keşif yapmış gibi telakki etmişseler de, Fuat Sezgin'e göre bu bilgiye ulaşmak için rivayetlerdeki isnâd zincirinin alt metnini okuyabilmek yani isnâd sisteminde zikredilmese bile orada yazılı kaynakların saklı bulunduğunu anlayabilmek yeterlidir.[8] Sezgin, "*ilmin elde edilmesi*" şeklinde tanımladığı "*Tahammulü'l-hadîs* (veya *tahammulü'l-ilm*)" kavramını, İslâmî kültüre özgü bir müessese olarak açıklamaktadır. İlmin elde edilmesinde, hadislerin nakledilmesinde uygulanan bu yöntemler sekizli bir tasnif ile aktarılmaktadır:

5 Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İsar Vakfı Yay., İstanbul 2008, 27; Apaydın, Mehmet, "Hadis-Sîret İlişkisi", *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 2018, 3, 143; Özaktan, Fatih, "Siyer İlmi ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", *AKİD: Afyon Kocatepe Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 2018, I (1), 139-142.

6 "*Rivayet Literatürünün Gelişimi*" başlıklı bu bölüm, esasen *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)* isimli eserin "*Hadis Literatürüne Giriş*" bölümü olup, Fuat Sezgin'in isteği ile *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*'a ikinci baskısında giriş mahiyetinde eklenmiştir.

7 Sezgin, "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1956-1957, II (1), 20.

8 Sezgin, Fuat, "İslâm Tarihinde Rivayetlerin Değeri", *V. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1956, 248.

Semâ', kırâ'a, icâze, munâvele, kitâbe/mukâtebe, hocanın özel bir terim kullanmaksızın rivayet edilme yolunu açık bırakması, vasiyye, vicâde.[9] Tamamı farklı şeyleri ifade eden bu yöntemlerin esasında yazılı kaynaklara dayandığı[10] hususu, burada asıl vurgulanması gereken noktadır.

Goldziher'in İslâmî rivayetlere dair, siyer için de önemli bir hususa işaret eden bir diğer görüşü sonraki dönemlerde dinî kaygılardan dolayı hadis yazımının terk edilmesidir.[11] Ona göre hadisler devrin siyasî, içtimâî ve iktisâdî şartlarına göre söylenmiş yani "uydurulmuş" sözlerdir.[12] Goldziher'in bu fikre kapılmasında hocası olan haham Abraham Geiger (1810-1874)'in etkisi olduğu düşünülmektedir. Nitekim reformist bir yahudi olan Geiger, insan ürünü olan dinî metinlerde tarihselliği savunuyordu.[13] Buradan hareketle ortaya çıkan Goldziher'in görüşüne göre; hicrî II. ve III. asırlarda tedvin edilen hadis mecmualarının Hz. Peygamber ile doğrudan bir ilgisi yoktur.[14] Bu durumda hadislerin, Hz. Peygamber dönemi için kaynaklık değeri taşıdığından söz edilemez. Bu ön kabul ile hareket edildiği takdirde hadislerin güvenirliliği meselesi ortaya çıkmakla birlikte, bu mesele yalnızca hadisin değil, siyer-i nebî dâhil olmak üzere tüm İslâmî ilimlerin kaynaklarına bakışı da sarsacaktır.

Hollandalı müsteşrik Reinhart Dozy (1820-1883)'nin şifâhî nakil yoluyla rivayet edilse bile hadislerin birçoğunun sıhhatini koruduğu fikrini de tenkit eden Goldziher[15] ortaya koyduğu düşünceler ile kendinden sonraki araştırmacılardan önemli bir kısmını etkilemiştir. Mesela Leone Caetani (1869-1935), Joseph Schacht (1902-1969) ve Régis Blachère (1900-1973) bu isimlerden birkaçıdır. Bu isimlerden "*Annali dell'Islam*" adlı siyer-i nebî konuları ile başlayan İslâm tarihi eserinin sahibi Leone Caetani'nin siyer ilmi açısından en önemlilerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. Zira Goldziher'in etkisindeki Caetani de eserinde Hz. Peygamber'in hayatına, hadislere ve isnâd müessesine birtakım ağır tenkitler getirmiştir.[16]

Fuat Sezgin'e göre oryantalist araştırmacıların rivayetler hakkındaki yanlış tasavvurları yani batıda İslâmî rivayetlerin temellerinin doğru anlaşılamaması, gayrimüslimlerin kendi kültürlerinde bulunmayan isnâd sistemini doğru bir

9 Sezgin, Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları*, Kitâbiyât Yay., Ankara 2001, 28.
10 Öz, Şaban, 65.
11 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 23.
12 Yücel, Ahmet, *Oryantalistlerin Gözüyle İslâm Yaklaşımlar – Örnek Metinler*, Rağbet Yay., İstanbul 2003, 46.
13 Gürkan, Salime Leyla, "Geiger, Abraham", *DİA*, İstanbul 2016, EK-1, 471-473.
14 Görgün, Tahsin, "Goldziher, Ignaz-Metodu", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 109.
15 Sezgin, "Arab-İslâm İlminde İsnadın Ehemmiyeti", çev: Habil Nazlıgül, *Erciyes Üniversitesi İFD*, 1998, 10, 253.
16 Şakiroğlu, Mahmut H., "Caetani, Leone", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 544.

şekilde kavrayamamış olmalarından kaynaklanmaktadır.[17] Üstelik Sezgin'e göre bu kavrayamama hali yalnızca batılı ilim adamlarına has değildir. O, modern müslüman araştırmacıların da zaman zaman bu hataya düşerek İslâmî rivayetin mahiyetini anlamaktan mahrum kaldıklarını ifade etmektedir.[18]

Fuat Sezgin'in siyer açısından önemli olan diğer bir çalışması *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)* adlı eseridir. Ünlü Alman şarkiyatçı ve Türkolog Carl Brockelmann (1868-1956)'ın "*Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*" adlı biyo-bibliyografik nitelikli eseri, Sezgin'in bu çalışması için öncü olmuştur. Brockelmann'ın müslümanlar tarafından kaleme alınmış Arapça eserleri konu edinen eseri *GAL*, sırasıyla müelliflerin özlü birer biyografilerini, müellifler hakkında kaleme alınmış kaynak ve araştırmaları, yazma eserlerin bulundukları kütüphane bilgileri ile matbu olanların yayım bilgilerini, bahsedilen eserler üzerine yapılmış çalışmaların bilgisini sunmaktadır.[19] Yayımlandığı dönemden itibaren ilim dünyasında büyük yankı uyandıran bu eser, literatürde önemli bir yer tutmakla beraber Ritter'e göre birtakım eksiklikleri de barındırıyordu.[20] Ritter'in, bu eserin eksikliklerinin tamamlanması yönündeki arzusu, Fuat Sezgin'i *GAS* adlı eseri yazmaya yöneltmiştir.

1961 yılında yazılmaya başlanan *GAS*, başlangıçta *GAL* için bir ek olarak planlanmış, onun dizilimi esas alınmış fakat yazıldığı süreç içerisinde müstakil bir eser halini almıştır.[21] Sezgin de Brockelmann'ın yaptığı üzere müellifleri vefat tarihlerine göre kronolojik bir şekilde sıralayarak onların hayatlarına, ilmî çalışmalarına dair malumatı aktarmış, eserlerini sıralamıştır. Brockelmann'dan farklı olarak kimya, botanik, zooloji ve meteoroloji ilimlerini de konu edinen *GAS*, ele aldığı her bir ilmin İslâm dünyasındaki gelişimi hakkında geniş bilgiler sunmasıyla da Brockelmann'nın eserinden farklılaşmaktadır. İlimlerin tedvin süreçlerinde kaydedilen aşamaların aktarıldığı *GAS,* bu yönüyle bibliyografya veya katalog olmaktan öte bir "*ilimler tarihi*" eseridir. Bu eser, yayımlanan ciltlerinde işlenen dönem itibariyle "*müslüman âlimlerin yaklaşık 430/1038 yılına kadar iştigal ettikleri ilimler tarihi*" şeklinde de tarif edilebilir. Sezgin'in eseri *GAS*, Brockelmann'ın eserinden daha kapsamlı olmasının yanı sıra, daha kullanışlı olması bakımından da takdir edilmektedir.[22]

---

17 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 23.
18 Sezgin, "İslâm Tarihinde Rivayetlerin Değeri", 252.
19 Kanar, Mehmet, "Geschichte der Arabischen Litteratur", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 36.
20 Sezgin, *Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin*, 69.
21 Balić, 37.
22 Humphreys, R. Stephen, *İslâm Tarihi Metodolojisi-Bir Sosyal Tarih Uygulaması*, çev: Murtaza Bedir-Fuat Aydın, Litera Yay., İstanbul 2016, 56.

Günümüze dek 17. cilde kadar yayımlanmış olan *GAS*, İslâmî ilimlerden tarih ve şiire, tıp ve eczacılıktan tarıma, astronomi ve astrolojiden gramere, botanikten matematiğe aklî ve naklî pek çok ilim dalını ele almıştır. Eserin I. ve II. ciltleri "*Târîhu't-turâsi'l-'Arabî*" ismiyle Arapça olarak ve I. cildi "*Arap-İslâm Bilimleri Tarihi - I*" adıyla Türkçe olarak yayımlanmıştır.

İlk cildinin üçüncü bölümü tarih ilmini ihtiva eden *GAS*, siyer-i nebî konusuna da bu bölümde havidir. "*Siyer-i Nebî*" başlığı altında Emevî ve Abbâsî dönemlerinde siyer ilminin gelişim süreci ile Emevîler döneminde yaşamış 19 ve Abbâsîler döneminde yaşamış 16 siyer-meğâzî müellifi yer almaktadır. Eserin genel dizilimine bağlı kalınarak, vefat tarihlerine göre kısmen kronolojik olarak sıralanmış olan müelliflerin hâl tercümeleri, onlardan bahseden klasik kaynaklar ve modern araştırmalar, bu müelliflere ait eserler ve eserler hakkında iktibas, neşir, araştırma, bulunulan kütüphane gibi bilgiler sunulmaktadır.[23]

Siyer-i nebî konusunun başında "*Siyer*" ve "*meğâzî*" isimlendirmelerine değinen Fuat Sezgin, bu ilmi "*sîret*" olarak anan ilk kişinin İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) olabileceğini ifade etmiştir. Yazar, siyer ilminin doğuşu ve gelişimini anlattığı bölümde sîreti, "*İslâm tarih yazıcılığının ilk türlerinden biri*" olarak nitelemektedir.[24] Böylelikle müellifin, siyeri başlangıçta hadis ilminin bir şubesi olarak kabul eden görüşleri benimsemediği anlaşılmaktadır. Siyer yazıcılığının sahâbe döneminde başladığını belirten Sezgin, başlangıç için net bir tarih verilemediğini söyler ve Sa'd b. 'Ubâde el-Hazrecî ile Sehl b. Ebî Hasme el-Medenî el-Hasmî gibi sahâbîleri ilk siyer-meğâzî müelliflerine örnek göstererek ilk siyer faaliyetlerinden bahsetmiştir.[25] Sezgin'in ilk dönem siyer yazıcıları için kullandığı "müellif" ifadesini modern manada eser telif eden âlimler olarak anlamaktan ziyade siyer-i nebîye dair rivayetleri kaydeden ilk kişiler; derleyiciler olarak anlamak daha makul gözükmektedir. Zira ilk dönemde, bilhassa sahâbe döneminde İslâmî ilimler, akademik olarak teşekküllerini tamamlamamış; henüz yeni oluşmaya başlamışlardır.

Siyer-meğâzî literatürü ilk asırdan itibaren hızlı bir gelişme göstermiştir. Abbâsîler dönemine gelindiğinde oldukça kapsamlı tedvinlere rastlanmaktadır. Başlangıçta Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyelerini konu edinen meğâzî ilmi zamanla Hz. Peygamber'in tüm hayatını ihtiva etmeye başlamıştır. Siyer-meğâzî müellifleri sınırları daha da genişleterek başlangıç olarak insanlığın;

23 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi – I*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 2015, 314-345.
24 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi – I*, 314.
25 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi – I*, 314-315.

Hz. Adem'in yaratılışını esas almışlardır. Fuat Sezgin bu türden tarih yazıcılığını yani Hz. Adem'den Hz. Peygamber'in -ve hatta müellifin yaşadığı- döneme dek kronolojik biçimde oluşturulan tarih eserlerinin ilk önemli denemelerinden biri olarak İbn İshâk (ö. 151/768)'ın "*Kitâbü'l-meğâzî*"sini verirken, en başarılı ve mütekâmil bir örnek olarak Taberî (ö. 310/923)'nin "*Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*" adlı eserini zikreder.[26]

Esasında Fuat Sezgin'in bu eserinin tarih bölümünün tamamı, siyer araştırmacıları için başvuru kaynağı niteliğindedir. Zira bölümün girişinde bahsedilen müslümanlardaki tarih yazıcılığının gelişim süreci, bölümün ikinci başlığı olan "*Arap Câhiliyye Tarihi*", ve siyer-i nebî konusunun ardından yer verilen "*Dünya ve İmparatorluklar Tarihi*" konuları da siyere temas eden meseleler içermektedir. Siyer literatürünün doğru bir taramasını yapmak ve siyerden bahseden diğer türden eserleri görmek için bu bölümler de dikkatle incelenmelidir.

Dünyanın önde gelen bilim tarihçilerinden olan Fuat Sezgin'in gerek "*Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*" adlı eseri, gerekse "*Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)*" ismini taşıyan çalışması İslâmî ilimlerin birden çok dalına fayda sağlamaktadır. Siyer-i nebî ilmi zaviyesinden bakıldığında, siyer kaynakları içinde önemli bir yer tutan hadis edebiyatının doğru anlaşılması; rivayetlerin güvenirliliğinin tesis edilmesi ve siyer-i nebî ilminin gelişim seyri hakkında bilgi verip, bu ilmin literatürüne dair yazmaların sıralanarak araştırmacıların hizmetine sunulması Sezgin'in çalışmalarından sağlanan başlıca yararlardandır.

Sezgin'in kendi ifadesine göre yaklaşık 60 ülkenin kütüphanelerini gezip 400.000 cilt civarında eseri görerek hazırladığı GAS[27], ilimler tarihi alanında önemli bir boşluğu doldurmuştur. Ancak burada sıralanan yüzlerce yazma eserin çok büyük bir kısmı kütüphanelerde hâlen tahkikli neşirleri yapılmamış bir vaziyette beklemektedir. Büyük bir emek ürünü olan bu çalışma referans alınarak başta siyer olmak üzere, eserin içine aldığı tüm ilim dallarında önemli araştırmalar yapma imkânı mevcuttur. Dünyanın çeşitli kütüphanelerinde bulunan bu yazma eserlere ulaşılması, tahkik edilmeleri ve neşredilmeleri Fuat Sezgin'in bıraktığı mirasa önemli bir katkı sağlayacaktır. Bu sebeple Sezgin'in, kendinden sonra gelen nesiller için ilmî bir hedef gösterdiği muhakkaktır.

26 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi – I*, 328.
27 Sezgin, *Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin*, 71.

Kaynakça

Apaydın, Mehmet, "Hadis-Sîret İlişkisi", *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 2018, 3, 141-144.

Balıć, İsmail, "Geschıchte des Arabıschen Schrıfttums", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 37-38.

Görgün, Tahsin, "Goldziher, Ignaz-Metodu", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 105-111.

Gürkan, Salime Leyla, "Geiger, Abraham", *DİA*, İstanbul 2016, EK-1, 471-473.

Humphreys, R. Stephen, *İslâm Tarihi Metodolojisi-Bir Sosyal Tarih Uygulaması*, çev: Murtaza Bedir - Fuat Aydın, Litera Yay., İstanbul 2016.

Kanar, Mehmet, "Geschichte der Arabischen Litteratur", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 35-37.

Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İsar Vakfı Yay., İstanbul 2008.

Özaktan, Fatih, "Siyer İlmi ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", *AKİD: Afyon Kocatepe Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 2018, I (1), 133-147.

Sezgin, "Arab-İslâm İlminde İsnadın Ehemmiyeti", çev: Habil Nazlıgül, *Erciyes Üniversitesi İFD*, 1998, 10, 251-263.

----------, "İslâm Tarihinde Rivayetlerin Değeri", *V. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1956, 243-252.

----------, "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1956-1957, II (1), 19-36.

----------, *Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin*, konuşan: Sefer Turan, Timaş Yay., İstanbul 2010.

----------, *Buhârî'nin Kaynakları*, Kitâbiyât Yay., Ankara 2001.

----------, Fuat, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi – I*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 2015.

Şakiroğlu, Mahmut H., "Caetani, Leone", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 544-545.

Yücel, Ahmet, *Oryantalistlerin Gözüyle İslâm Yaklaşımlar – Örnek Metinler*, Rağbet Yay., İstanbul 2003.

http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi, (Erişim Tarihi: 23.01.2019).

TÜRK HADİS AKADEMİK ÇEVRELERİNDE FUAT SEZGİN TESİRİ

Nurgül Sarı[1*]

İslâm Bilim Tarihi üzerine ciltlerce eser kaleme alan Fuat Sezgin, dünya çapında alanında otorite olarak kabul görmüştür. Önemli araştırmalar neticesindeki tespitleri Bilimler Tarihi sahasında nitelikli projelere olumlu katkılar sağlamıştır. Yaşadığı döneme yeni ufuklar açmış, özgün düşünceleriyle farklı bilimsel konularda hakikatin zenginliğini göstermeye çalışmıştır.[2]

Kendine has değerlendirmeleriyle bir hadisçi olarak isimlendirilmesine dayanak olan "*Buhârî'nin Kaynakları*"(1956) isimli çalışması yazımının üzerinden yarım asır geçmiş olmasına rağmen hala gündemdeki yerini korumaktadır. Dünya çapında ses getiren görüşlerinden en dikkat çekici olanı müellifin hadis literatürünün oluşum sürecinde yazılı kültürün tahmin edilenin aksine daha erken dönemde başladığı ve hadis kaynaklarının şifahi sözlerden ziyade, yazılı metinlere dayandığı yönündeki kanaatleridir. Ülkemiz akademik hadis çevrelerinde, Sezgin' in görüşlerinin ön plana çıkıp çıkmadığı ve ne derece etkili olduğu sorusu araştırmamızın çıkış noktasını belirlemektedir.

Tebliğimizde Hadis alanında yaptığı diğer çalışmalar ismen sıralanacak ardından görüşlerine dair olumlu, olumsuz tepkiler elde ettiğimiz veriler ışığında sunulacaktır.

1* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Siyer-i Nebi ve İslâm Tarihi Anabilim Dalı, nurgulsari@yandex.com.

2 Dere, Ali, "Mehmet Fuat Sezgin Hoca'nın Ankara İlahiyat Yılları: Sezgin ve Fakültenin Müşterek Tarihinden Bir Kesit", *Ankara Ünv. İFD*, 2018, LIX (2),221.

Fuat Sezgin' in Hadisle İlgili Çalışmaları.

"*GeschıcgtedesArabıschenSchrıfttums*", (Arap Edebiyat/ Kültür Tarihi)(GAS), "*Kur'ân Bilimi,Hadis, Tarih, Fıkıh, Dogmatik ve Mistik*", "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadisin Ehemmiyeti", "İslâm Tarihinde Rivayetlerin Değeri", "Hadis Musannefatının Mebdei ve Ma' mer b. Raşid' in Câmi'i"[3], "*Buhâri'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*" bilindiği üzere kaynaklarımız içerisinde en fazla itibar gören Buhâri' nin "*el-Câmiu's-Sahih*" adlı eseri hakkında yapılan çalışmalardan birisidir.

Eserlerini Almanca kaleme alan Sezgin' in[4] Türkçe yazdığı bu kitap, batıda en fazla referans gösterilen Türkçe kaynak olarak adından söz ettirmektedir.[5]

1953 yılında tamamladığı doçentlik tezinde Sezgin, İstanbul kütüphanelerindeki yazmalardan da geniş oranda faydalanarak hadis rivayetinin tamamen yazılı kaynaklara dayandığı aynı zamanda Buhâri'nin de bu kaynakların özeti olduğu sonucuna varmaktadır. Hatta Buhâri'nin kendisinden önceki kaynaklardan faydalanmakla kalmayıp tasnif sisteminde de onların tesiri altında kaldığını ileri sürmüştür. Sezgin, ortaya koyduğu farklı alternatifler sayesinde, hadislerin yazılma tarihinin başlangıcı H.3. asırla ilgili münakaşalara isabetli çözümler sunmaktadır.[6] Batıdaki hadis çalışmalarıyla yakından ilgilenen Fuat Sezgin döneminde ülkemiz ilmi çevreleri çağdaş tartışmalardan haberdar olmuştur. Tercüme faaliyetlerine katkılar da bulunarak, dergilerde yayımlanan çeviriler ve çok sayıda ciddi yayını Türkiye'ye kazandırmıştır.[7] Bu sebeple çalışması Türkiye Cumhuriyeti'ndeki hadis çalışmalarının tekâmülü açısından önemlidir.[8]

"*Buhâri'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*" eserinin girişinde İslâm'ın ilk dönemlerine dair nakillerin gerçeğe uygun olup olmadıkları hususunda, İslâmî rivayetlerin özelliklerinin önemini dile getiren Sezgin, mevcut farklılıkların ortaya çıkartılarak eksiksiz bir perspektifle doğru anlaşılması gereğinin altını çizmektedir.[9] Sezgin nakillerinde bulunan "filan falana, oda filana, oda bana

3 Karakaş, Ali*, Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, Ensar Yay., İstanbul 2017, 115-118; Korkmaz, Tayfur,"İslâm Bilim Tarihi Çalışmaları George Sarton ve Fuat Sezgim Örneği",(Yüksek Lisans Tezi İstanbul 2009) 124.

4 Turan, Sefer, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Pınar Yay., İstanbul 2019, 48.

5 Hıdır, Özcan, "Oryantalizme Karşı Oksidentalizm: Hadis Oksidentalizmi -M. Fuad Sezgin ve M. Mustafa el A'zamî Örneği*" Hadis Tetkikleri*, 2007, V(1), 18.

6 Sezgin, *Buhâri'nin Kaynakları*, Otto Yay., Ankara 2012, 105.

7 Kızıl, Fatma, "Türkiye' de Hadis Araştırmaları ve Oryantalizm", *Türkiye Araştırmaları Literatür*, 2013, IX(21) 317-318.

8 Ünal, Yavuz, "Cumhuriyet Türkiye'si Hadis Çalışmaları Üzerine", İslâmî Araştırmalar, 1997, X(1-2-3), 174-177.

9 Sezgin, *Buhâri' nin Kaynakları*, 49.

söyledi ki" ifadelerinin birer dipnot nispetinde olmasının yanında, bunların arka planında yazılı kaynakların varlığını vurgulamaktadır. Buhari'nin rivayetlerinin senetlerindeki isimler ve erken dönem kaynaklarının mukayesesi sonucunda hadislerin alındığı, yazılı belgelere ve yazıma delalet ettiğinin, tespit edilebileceği kanaatini taşımaktadır.[10]Rivayet literatürünün oluşum ve gelişimi, hadis kitabeti, tedvini, nakli ayrıca hadislerin bâblara göre tasnifi, Buhari'nin kaynakları, filolojik tahliller gibi başlıklarla zengin bir içeriğe sahip eserde Sezgin'in hadis rivayetlerinin yazılı kaynaklara dayandığına dair önemlİ bazı çıkarımlarının altını çizmemiz gerekmektedir.

Yazar, hadis rivayetinin şifahi olduğuna ilişkin yanlış anlayışın temel nedeninin, başka kültürlerde bulunmayan tahammulu'ul ilm metodunun doğru anlaşılmamasına dayandığını savunur ve bu sekiz ana metodun yazılı rivayete işaret ettiğini belirtir.[11] Bunların da kitaplardan okunarak gerçekleşen rivayetler olduğunu râvi zinciri aralarında ahberenâ, haddesenâ lafızlarının sema ve kıraat metotları nedeniyle ilk bakışta şifahi rivayet izlenimi uyandırdığını bildirir.[12] Ayrıca kendilerinden önceki kişilerden rivayet aktaran râvilerin ve dinleyicilerin bu hadislerin hangi yazılı belgelere dayandıklarını bildiklerini anlatır. Bu sayede İslâm'ın erken döneminden günümüze ulaşan kaynakların isnadlar sayesinde birbirleriyle bağlantılarının kurulabileceği düşüncesini desteklemektedir.[13]

Buhâri'nin değişik beldelere seyahatleri neticesinde râvilerinden yüz yüze topladığı şifahi haberlerden değil kitabet kaynaklı hadis rivayet ettiği tezini kanıtlarıyla savunmaktadır. Hadislerin İbn Şihab ez- Zuhri ve onun döneminde tedvin edildiği bundan sonraki dönemi bunların kitap oluşumu ve tertibiyle ilgili gelişmelerinin takip ettiği kanaatindedir.

Tezinde altının çizilmesi gereken bir diğer unsur, Batıdaki hadislerle alakalı yanılgılara kendi sistemleriyle cevap vermesidir. Sezgin'in çığır açıcı çalışması olarak adlandırılan kitabı, *Buhârî'nin Kaynakları* Üzerine Araştırmalar (İstanbul 1956) adıyla Ankara İlahiyat yayınları arasında yayımlanmıştır.[14]

---

10 Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, 123.

11 Sezgin, Buhâri'nin Kaynakları, 27.

12 Sezgin, Buhâri'nin Kaynakları, 96.

13 Sezgin, Buhari'nin Kaynakları,48.

14 Hansu, Hüseyin, "Fuat Sezgin' in Modern Dönem Hadis Tartışmalarına Katkısı: Yazılı Rivayet Teorisi", *Fuat Sezgin ve Temel İslâm Bilimleri Güncel Tartışmalar*, Divan Yay., İstanbul 2019, 23-24.

Hadis Akademik Çevrelerinde Etkisi

Sezgin, bir söyleşisinde; "Hem İslâm âlemindeki hemde batıdaki bilim adamları *Buhârî' nin el- Câmiu's Sahîh*' i ile ilgili yaptığım değerlendirmelerimi ve hadis rivayeti ile ilgili yaptığım değerlendirmelerimi ve hadis rivayeti ile ilgili düşüncelerimi hemen kabul etmek istemediler. Doğrusu onlar, benim bu konudaki düşüncelerimi kabullenmekte zorlanmaktadırlar. Âdeta bu konuda iki farklı cereyan meydana gelmektedir. Bir tarafta benim görüşlerimi benimseyenler varken, diğer tarafta karşı çıkanlar olmaktadır. Konu ile ilgili iki taraf arasındaki mücadeleler devam etmektedir.[15]

Fuat Sezgin'in görüşleri yurt dışında tepkisel net ve metotlu fikri bir hareketle karşılanmıştır. Aynı hususla ilgili olarak ülkemizdeki yansımalarının boyutları akademik hadis çevrelerinin çalışmalarından elde ettiğimiz veriler ışığında, araştırmamızın sınırlarını aşmamak kaydıyla ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Kanaatimizce böylece yeni dönem kaynaklarının hocamızla olan irtibatına da işaret edilecektir.

Olumlu Tepkiler

Fuat Sezgin'e atıflar yapan eserler incelendiğinde ülkemizin hadis sahasında önde gelen isimlerinin çoğunun çalışmasında ismi zikredilerek hadislerin yazılı rivayetlere dayandığı görüşünü referans gösterdikleri müşahede edilmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla olumlu tepkiler genel olarak, *Sünnet Malzemesinin Tedvini, Batı ve Hadis, Akademik* Çalışmalar Açısından Önemi başlıkları altında toplanmaktadır. Eserlerde atıflar yapan bilim insanları, kendi ilgilendikleri konular açısından yazarı değerlendirmişlerdir.

Polat, Buhârî'nin Kaynakları çalışmasını "İslâm Tarihinden Metin Tenkidi" çalışmalarına örnek olarak göstermiş çağdaş anlayışa yakın bulunan çalışmaya ülkemizde hak ettiği değerin verilmediği ve batı dünyasında maksatlı olarak görmezden gelindiğine vurgu yapmıştır. Dipnot ve kaynakça da aynı zamanda metin içerisinde ismi geçen eserin hadis tarihi ile alakalı çok önemli bilimsel tezler ortaya koyması sebebiyle metin tenkidi yönünü ele almıştır.[16]

15 Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, 343-344.
16 Polat, Salahattin*, Metin Tenkidi,* MÜ İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yay.*, İstanbul* 2015, 114-115.

Talat Koçyiğit'in İbn Şihâb ez-Zühri'nin ilk tedvin faaliyetini başlatması ve tedvin tasnif devirlerinin belirlenmesinde aynı görüşte olduğunu gözlemlediğimiz çalışmasında müellifin hadis alanındaki diğer kitaplarından da geniş ölçüde faydalanmıştır.[17] Hadis tarihi açısından Türkiye'de hadis sahasında yapılan akademik ilk araştırma olan doktora tezinin 1950- 1980 arası dönemde klasik metin incelemesi olduğunu vurgulanmaktadır. İsnad ve yazılı rivayetleri yeniden ele alan çalışmanın özellikle Batı ve oryantalistlerin iddilarına cevap olduğu kabul edilmektedir.[18] Bu alanda söz sahibi olan Hatiboğlu ve Kırbaşoğlu eserdeki görüşlerinden sık sık referans sunmuşlardır. Müsteşriklerin ön yargılı tavırlarına[19] hadislerin güvenilir olmadığı yönündeki telkinlerine rağmen Sezgin' in ulaştığı sonuçların, onların yaklaşımlarına karşı yapılmış yerinde bir tespit olduğunun üzerinde durmuşlardır.[20]Sünnet malzemesinin tedvini faaliyetinin başlaması probleminin, hadislerin yazılması ve yazımının yasaklanması ile alakalı rivâyetler arası karşıtlıkların giderilmesiyle çözüleceği gerçektir. Bu konuda referans alınan müslümanlar arasında erken sayılabilecek bir dönemde telifçi faaliyetin başlamış olduğu görüşünü kabul etmek gerektiğini belirten Çakan, Sezgin'in tezinden faydalanmıştır.[21] "Fuad Sezgin'in Buhâri'nin Kaynakları adlı eserinde iddia ettiği üzere, isnadlardaki ravi isimlerinin (mesela burada Ebu Ubeyde –Câbir b. Zeyd) ifadelerinin onların hadisleri kimlerden işittiğine değil de hocalarının eserlerinden aldığına işaret eden ifadeler olarak almamız icap eder" cümleleriyle atıfta bulunduğu eserinin pek çok yerinde Sezgin'in görüşüne başvurur yer yer örneklerle destekler.[22]

Dikkati çeken diğer bir önemli nokta da, müellifin Zührî' nin hadisleri ilk tedvin eden kişi olduğu[23] yönündeki tercihi gibi muhtevasının farklı unsurlarından kullanılan bilgilerin isminin verilerek zikredilmesidir. Karataş, Müslim'in Sahih'inin Buhâri'nin Sahihi'nden üstün olduğunu ileri sürenler konusunda " Müslim kitabını ikâmet ettiği yerde, kaynaklarının yanı başında ve şeyhlerininin hayatta bulunduğu bir sırada meydana getirmiştir. Hadîslerinin arasında başka söz serdinden kaçınmıştır. Kitabın uslûbuna, siyâkına gayret gösteriyor; Buhâri gibi, muhtelif bâblarda hadîsleri parçalamağa mecbur kalacak şekilde ahkâm istinbâtına çalışmıyor…" gerekçelerini metin içerisinde, dipnot ve kaynakçada kitabına almıştır.[24]

17 Koçyiğt, Talât*, Hâdis Tarihi,* TDV Yay., Ankara2014, 207.
18 Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi*, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2013, 265.
19 Kırbaşoğlu, M. Hayri, *Alternatif Hadis Metedolojisi*, Otto Yay., Ankara 2013, 417.
20 Hatiboğlu, İbrahim, Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları, İz Yay., İstanbul 2012, 66.
21 Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, MÜ İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 2000, 52.
22 Erul, Bünyamin, *Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım*, Otto Yay., Ankara 2016, 228.
23 Bağcı, Musa, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, 63.
24 Karataş, Mustafa, *Hadîs Rivâyet Tarihi*, Ensar Yay., İstanbul 2014, 312-313.

Sezgin'e değerlendirmelerinin kaynak kullanımına yansımaları çok farklı konu başlıklarında gözlemlendiğinin bir diğer örneği el yazması eserlerde karşılaşılması olası hata ihtimalleri husunda "İstinsah faktörü"başlığı altında Görmez'in sıkça başvurduğu bölümdür. [25]

Akademik nitelikli Türkiye Cumhuriyeti'ndeki hadis araştırmalarına orjinal katkılar sunarak eleştirel yaklaşım tarzıyla, projelere ivme kazandıran tez çalışmalarına örnek olarak gösterilen Fuat Sezgin'in Buhârî'nin kaynakları hakkındaki çalışmasından[26]*Kütüb-i Sitte*'yi ve râvilerini konu alan çoğu kitap ve tezde büyük oranda yararlanılmıştır.[27] Örneğin Abdulkadir Evgin hocamız, "*Buhârî' nin Hocası Abdullâhb.Zübeyr el-Humeydî veMüsned'î* adlı doktora tezinde senedde bulunan ilk şahıs kitabın râvisi yani onun bu rivayet hakkını uhdesinde bulunduran şahıs olabileceği görüşünü paylaşmıştır. Çeşitli yerlerde kaynak göstermiş ve Sezgin'in metodunu benimseyip, çalışmalarında uygulayacağını vurgulamıştır.[28] Bunlara ek olarak kendisini oksidentalist bir hadisçi olarsak değerlendiren Ali Karakaş'ın *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin* tetkiki müellif adına yapılan en etraflı çalışmalardan birisidir. [29] Bu doktora tezinde genişçe ele aldığı eser hakkında Karakaş, "Hadis metinleri, doğrudan insanların sosyal hayatına hitap etmektedir. Bunların sağlıklı olarak tesbit edilebilmesi için, hadis senetlerinin sağlam bir şekilde öğrenilmesi ve muhafaza edilmesi icap eder. Hadis senedi, hadis metninin zırhı, onu muhafaza eden kalkanı, ihatası ve benzeri koruyucuları konumundadır. Bu nedenle senet alanında yapılan her çalışma, aslında metnin muhafazasına yöneliktir. Sezgin'in Buhârî'nin el Câmiu's-Sahîh adlı hadis kitabını Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar adlı eserinde tahlil etmesi ve bu çalışmasında hadis senetlerinin yazılı belgelere dayandığını ortaya koymaya çalışması, bizim yaptığımız bu çalışmanın önemli kısmını oluşturmaktadır. Sezgin, bu çalışmasında hadis metinlerinin ilk dönemlerden itibaren nasıl korunduğunu ortaya koymaktır. Hadis metinlerinin iyi anlaşılması ve korunması, senetlerin iyi anlaşılmasına bağlıdır." sözleriyle özetler.[30]

25 Görmez, Mehmet*, Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV Yay., Ankara 2000, 188-189.

26 Ünal, Yavuz, "Cumhuriyet Türkiyesi Hadis Çalışmaları Üzerine", İslâm Araştırmaları, 1997, X(1-2-3),176.

27 Çakan, İ. Lütfi Çakan, *Hâdis Edebiyatı*, MÜ İlâhiyat Fakültesi Yay., İstanbul,2013, 85; Dursun, Harun, "*Süfyân Es- Sevrî ve Hadis İlmindeki Yeri*", (Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2014), 93.

28 Evgin, A. Kadir, *Buhârî^nin Hocası Abdullâh b. Zübeyr el-HumeydÎ ve Müsned'i*, İlahiyat Yay., Ankara 2004, 84-86.

29 Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*,16.

30 Karakaş, Ali, 20. *Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları – Fuat Sezgin Örneği*, Çukurova Ünv., Sosyal Bilimler Enst., Adana, 2015, 3.

Yukarıda zikri geçen örneklerle birlikte, İslâm Ansiklopedisi'nde hadisle ilgili maddelerin çoğunda bire bir kullanılmasa dahi, Fuat Sezgin eserlerine atıf yapıldığı görülmektedir.[31] Müellif eserindeki görüşlerden hareketle makale ve incelemelerde fikri zeminin ortaya çıkmasında[32] yeni sorulara yöneltici olmaktadır. İlmî bir üslûpla yapıtı hadis dalında ciddi akademik nitelikli kaynaklar arasında ilk sırada zikreden Yücel'in belirttiği üzere bağımsız ve derinlemesine bir çalışmadır.[33] Vefatının ardından modern dönem hadis tartışmalarına katkısı bağlamında Fuat Sezgin ve Temel İslâm Bilimleri isimli çalışmada Fuat Sezgin'in Buhâri'nin Sahîhine yönelik tenkit ve tespitlerde bulunulan kısmında Sezgin'in "İslâm'ın II. ve III. asır müellefatındaki râvileri toplayan indekslerin İslâm edebiyatının kaynaklarını tespit bakımından büyük önem arz ettiğini, "râviler zincirindeki isimlerin haberlerin takviyesi maksadıyla uydurulmuş rivayet halkaları olduğu" şeklindeki iddiaların kesinlikle gerçeği yansıtmadığı" görüşüne de yer vermiştir.[34]Tayfur Korkmaz tezlerinde esere dair bilgiler verirken ve kaynakçada atıf yapmıştır.[35]

Olumsuz Tepkiler

Türkiye'de tezinin basımının hemen ardından Üniversitedeki görevinden uzaklaştırılan Fuat Sezgin'in ülkeden ayrılması istenmiş, böylece yurdundan uzaklaşan Sezgin'in tezi ve kendisi unutulmuştur. Türkiye onu tanıyıp fikirlerini analiz etme hususunda geride kalmış 2000'li yıllara kadar çok az akademisyen tarafından takip edilmiştir.[36]

Hadis yazımı ve hadis senedini ön yargılı yaklaşımlardan uzaklaştırma niyetinde olan Sezgin, müsteşrikler tarafından bilinçli eleştirilere maruz kalırken, müslüman bilim insanları kendisini yakından tanımadan tenkit etmektedirler.[37]

31 Kandemir, M. Yaşar, "Hadis", *DİA*, 27-64.

32 Çelikan, Serkan, "Hadis Istılahlarından Mühmel ve Sahîh-i Buhârî Ricâlinden Süfyân'ın Tayini Meselesi", ÇÜ İlâhiyatFakültesi, 2018,XVIII (2),764; Tekin, Dilek "Batılı Araştırmacıların Hadislerin Yazılı-Şifâhî Rivayeti Meselesine Bakışları", *KTÜ İlâhiyat Fakültesi*, 2015,II(1),58.

33 Yücel, Ahmet*, Başlangıçtan Günümüze Hadis Usûlü*, MÜ İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2009, 76.

34 Seyhan, Ahmet Emin, Fuat Sezgin'in Buhâri'nin Sahih'ine Yönelik Tenkit ve Tespitleri(Buhari'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar Adlı Eseri Özelinde) *Fuat Sezgin ve Temel İslâm Bilimleri Güncel Tartışmalar*, Divan Yay., İstanbul 2019, 145.

35 Korkmaz, Tayfur,"İslâm Bilim Tarihi Çalışmaları George Sarton ve Fuat Sezgim Örneği",(Yüksek Lisans Tezi İstanbul 2009) 124.

36 Hansu, Hüseyin, "Fuat Sezgin' in Modern Dönem Hadis Tartışmalarına Katkısı: Yazılı Rivayet Teorisi", *Fuat Sezgin ve Temel İslâm Bilimleri Güncel Tartışmalar*, Divan Yay., İstanbul 2019, 26-27.

37 Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi*, 377.

Tezinin yüzde yüz doğru olduğu görüşünde olan Fuat Sezgin'in[38] bu tezinin geçersizliğini ortaya koyabilecek ekol ve çalışmaya rastlayamadığımız araştırmamızda kendisine yönelik olumsuz tepkilerin eserin içerik ve şekil yetersizliği, tercüme hataları, hadisçi olmaması üzerinde yoğunlaştığı gözlemlenmiştir.

Örneğin Ünal, müellifin yazılı edebiyatın mevcut olduğu yönündeki malum görüşüne karşı, yazının gerçekten bu kadar güvenli bir unsur olup olmadığı sorusunu yönelterek "Bu yaklaşım temelde kitâbetin, metnin aslına uygunluğunun garantisi olarak görülmesine dayanmaktadır. Diğer bir ifade ile sözlü kültür karşısında yazılı kültür öne çıkarılmaktadır."[39] cümleleriyle Sezgin'in görüşlerinden hareketle kendi görüşünü bir adım ileri taşımış, geçmişe bugünün değer yargılarıyla bakılmamasının bugünün görüşüyle kitabetin güvenli olduğunu tarihi bir gerçeklik olarak algılamaya sebep olduğunu savunmuştur.

Fuat Sezgin'in eserine içerik ve şekil bakımından getirilen tenkitlerden bir diğerinde Ali Karakaş, tekrarların fazlalılığı, devrik cümlelerin zaman zaman anlatımdaki insicâmı bozduğu ve dipnot ve kaynakça da akademik ilkelere uyulmadığı değerlendirmelerinde bulunulmaktadır.[40]

Huriye Martı, Sezgin'in baştan beri yazılı edebiyatın mevcut olduğu görüşünün ezber olsa dahi yazıyı öne çıkarttığını belirtelerek ona yönelik "Ancak aradan geçen zaman zarfında Sezgin'in metodunun uygulandığı ya da onun tezinin denendiği çalışmalar başarısızlıkla sonuçlanmış, onun "bazı erken dönem kaynak eserlerinin daha sonraki külliyatlardan derlenerek eksiksiz inşa edilebileceğine dair" iyimserliği hayata geçirilememiştir."eleştirileri kaydetmiştir.[41]

Nurullah Agitoğlu Buhâri'nin bâb başlıklarını ve ardından verdiği bilgiler anlamında kullanılan terâcim ifadesini "bâbların tafsilatı" şeklinde tercüme etmesinin yanlış olduğuna dikkat çeker. Bâbların bütün ayrıntısı anlamına gelen bu ifadenin yanılgıya neden olacağını dile getirir. Çalışmasında yönelttiği diğer eleştirilerde Sezgin'in hadislerin yazılmasını nehyeden düşünceleri ele alırken yazı malzemesi, yazının gelişmemiş olması, yazı bilenlerin azlığı gibi noktalara değinmemiş olması eksiklik olarak görülmüştür.

---

38 Hansu, 30.

39 Ünal, Yavuz*, Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Ensar Yay., İstanbul 2013, 221.

40 Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi*, 378.

41 Martı, Huriye, *Hadis, Usûl ve Hayat,* İnsan Yay., İstanbul 2018, 127.

Kıraat yönteminden bahsederken, onun aynı zamanda arz diye isimlendirilmesinden söz etmemesini de tenkit konusu yapmıştır. Meslekten hadisçi olmadığı ve oryantalistlere cevap gayesi taşıdığı da kaydedilmiştir.[42]

Fuat Sezgin'in kitabı üstüne eleştirel yaklaşımlar içerisinde en fazla dikkat çeken Ali Albayrak tarafından ortaya konulmuştur. Sezgin'in cesaretle eğildiği konularla ilgili bilgi eksikliklerinin hatalı yorumlara sebep olacağına sıkça dikkat çekerek tenkidini çalışmasının tamamına yaymıştır. "acele ve yüzeysel hazmedilmemiş" yoğun bilgilerden kaynaklı karışıklıklara değinen Albayrak, Sezgin'in Müslim'e bâb başlıkları konusunda yönelttiği eleştirileri delillerle cevap vermiştir.[43]

Çalışmamızda kullandığımız kaynaklara genel itibariyle bakıldığında, yazarın görüşlerinin tamamına karşı yayınlanan müstakil bir kitaba rastlanamamıştır. Her ne kadar övgüye mazhar olsa da, bilgilerinin doğruluğunun sorgulandığı çalışmaların az da olsa varlığı ifade edilmelidir.

Görüldüğü üzere Türk dünyasında hadis alanında eser kaleme alan pek çok kalem erbabı, Sezgin'in hadislerin ilk dönemlerde yazıldığına dair görüşlerini kaynak göstererek bizzat müspet veya menfî yönde etkilenmişlerdir. Araştırmamız çerçevesinde az sayı da eserin kendisine atıf yapmadığı, kaynakçada yer vermediğini[44] müşahede etmemiz, Türk dünyasındaki akademik hadis çalışmalarında müellifin tesirinin boyutunu göstermektedir.

Netice itibariyle akademik çevrelerde fikirlerinden yararlanılan Fuat Sezgin'inin referans gösterilme oranının günümüze yaklaştıkça büyük ölçüde artmakta olduğu gözlemlenmiştir.

Tercümesi tamamlanan çalışmalarının ulaşılabilirliğinin artması bu artışın sebeplerinden sadece birisidir. Hadis alanında Doğu dan batılı, batıdan doğulu olarak görülüp bakış açısının derinlikleri fark edilemeyen Sezgin, görüşleriyle ortada durmakta yeni gözler ve gözlemlere ışık tutmaktadır. Bugün olduğu gibi yarın da müstağni kalınamayacak eserlerinin dilimize kazandırılması, bizlerde bu etkinin daha da artacağı kanaatini uyandırmaktadır.

---

42 Agitoğlu, Nurullah, "Fuad Sezgin'in (Ö.2018) Bazı Hadis Meselelerine Dair Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Sosyal Araştırmalar*, 2018, VI(85), 304-308.

43 Albayrak, Ali,"Fuad Sezgin'in " Buhari'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler", *UsûlÎslâm Araştırmalar,* 2016,(26), 51-100.

44 Kuzudişli, Bekir*, Hadis Tarihi*, Kayıhan Yay., İstanbul 2017, 301.

Kaynakça

Agitoğlu, Nurullah, “Fuad Sezgin’in (ö. 2018) Bazı Hadis Meselelerine Dair Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Sosyal Araştırmalar,* VI (85), 298-312.

Albayrak, Ali, “Fuat Sezgin’ in Buhari’ nin Kaynakları Kitabı Üzerine Değerlendirmeler”, *Usül İslâm Araştırmaları*, 2016, (26), 51-100.

Bağcı, H. Musa, *Hadis Tarihi ve Metadolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015.

Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı,* M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2013.

----------. *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2000.

Çelikan, Serkan,” Hadis Istılahalarından Mühmel ve Sahîh-i Buharî Ricâlinden Süfyân’ın Tayini Meselesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 2018, XVIII (2), 764-795.

Dere, Ali, “Mehmet Fuat Sezgin Hoca’nın Ankara İlahiyat Yılları: Sezgin ve Fakültenin Müşterek Tarihinden Bir Kesit”, *Ankara Ünv. İFD*, 2018, LIX (2),221-250.

Dursun, Harun, “Süfyân Es-Sevrî ve Hadis İlmindeki Yeri”, *Yüksek Lisans Tezi,* Erzurum 2014.

Erul, Bünyamin, *Hadis Tetkiklleri Eleştirel Bir Yaklaşım*, Otto Yay., Ankara 2016.

Evgin, A. Kadir, *Buhârî’ nin Hocası Abdullâh b. Zübeyr el-Humeydî Müsned’i*, İlahiyât Yay., Ankara 2004.

Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV Yay., Ankara 2000.

Hatiboğlu, İbrahim, *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları*, İz Yay., İstanbul 2012.

Hatiboğlu, Mehmed Said, *Hadis Tedkikleri.*Otto Yay., Ankara 2012.

Hıdır, Özcan, “Oryantalizme Karşı Oksidentalizm: Hadis Oksidentalizmi”, *Hadis Tetkikleri*, 2007, V(1), 7-31.

Kandemir, Mehmet Yaşar, *Hadis Karşıtları Ne Yapmak İstiyor?*, Tahlil Yay., İstanbul 2018.

Kandemir, Yaşar, “Hadis”, *DİA*, 1997 X V,27-64.

Karakaş, Ali, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin,Ensar Yay*., İstanbul 2017.

----------, Karakaş, Ali, 20. Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları - Fuat Sezgin Örneği, Çukurova Ünv., Adana 2015.

Karataş, Mustafa, *Hadîs Rivâyet Tarihi*, Ensar Yay., İstanbul 2014.

Kırbaşoğlu, M. Hayri, *Alternatif Hadis Metedolojisi, Otto Yay.,* Ankara 2013.

Kızıl, Fatma, "Türkiye'de Hadis Araştırmaları ve Oryantalizm", *Türkiye Araştırmaları Literatür*, 2013, I (21), 303-331.

Koçyiğit, Talât, *Hadîs Tarihi*, TDV Yay., Ankara 2014.

Korkmaz, Tayfur,"20.yy İslâm Bilim Tarihi Çalışmaları George Sartonve Fuat Sezgin Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2009.

Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, Kayıhan Yay., İstanbul 2017.

Martı, Huriye, *Hadis, Usûl ve Hayat Hadis Usûlü Tarihine Giriş, İnsan Yay.,* İstanbul 2018.

Polat, Salahattin, *Metin Tenkidi*, M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Yay., İstanbul 2015.

Sezgin, M.Fuad, *Buhârî' nin Kaynakları*, Otto Yay., Ankara 2012.

Tekin, Dilek, "Batılı Araştırmacıların Hadislerin Yazılı- Şifâhî Rivayeti Meslesine Bakışları", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İFD*, 2015, II (1),41-62.

Turan, Sefer, *Bilim Tarihi Sohbetleri,* Pınar Yay., İstanbul 2019.

Ünal, Yavuz, "Cumhuriyet Türkiyesi Hadis Çalışmaları Üzerine", *İslâm Araştırmaları*, 1997, X (1-2-3), 174-177.

----------, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Ensar Yay., İstanbul 2013.

Yücel, Ahmet, *Başlangıçtan Günümüze Hadis Tarihi Usûlü*, İstanbul 2009.

----------, *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usûlü*, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Yay., İstanbul 2009.

----------, *Hadis Tarihi*, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2013.

FUAT SEZGİN'İN MEDENİYET TASAVVURUNDAKİ AHLÂKÎ DEĞERLER

Esra Bozkurt[1*]

Bir medeniyetin varlığından söz edebilmek için öncelikle o medeniyetle ilgili zihni bir tasavvurun olması gerekir. Medeniyetler gelişigüzel bir şekilde değil bu zihni sürecin eyleme dönüştürülmesiyle inşa edilebilir. İnsanlık tarihinde meydana gelen her vakıanın bir süreci olduğu gibi medeniyet kavramının da ilk insan Hz. Adem'in yaratılmasıyla gelişen bir serüveni vardır ve bu serüvenle başlayan bize ait medeniyet tasavvurunun tevhid inancı çerçevesinde şekillenerek günümüze kadar geldiği söylenebilir. Bu süreç sosyal bir varlık olan insanın inanç ve düşünce açısından birbirini etkilemesi, tabiatı ekip biçmesi, takas usulü gibi çeşitli yollarla alışverişte bulunması ve toplumsal ilişkiler içerisine girmesiyle de gelişmeye başlamıştır.

Tarih boyunca insanlık çeşitli medeniyetlerle karşılaşmıştır. Fakat her medeniyetin varlık sahasına bir çıkış süreci olduğu gibi bazı medeniyetlerin de yok oluşu söz konusudur. Günümüze kadar ulaşan ve varlığını devam ettiren medeniyetler Doğu ve Batı medeniyeti olarak bilinirken Sezai Karakoç farklı bir yaklaşımla Doğu'yu ve Batı'yı dengede tutan ve her ikisinin de kendisini bulmasında rol oynayan bir İslâm Medeniyeti'nden bahsetmektedir.[2]

1* Doktora Öğrencisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, ebozkurt2014@hotmail.com.

2 Karakoç, Sezai, İslâm'ın Dirilişi, Diriliş Yay., İstanbul 2018, 13.

İslâm Medeniyeti'nin ortaya çıkış sürecinde Peygamberimizin önemli bir rolünün olduğunu ifade edebiliriz. Cehaletin kol gezdiği toplumda ilk mescidin inşasıyla başlayan şehirleşme girişimi, İslâm Medeniyeti'nin temellerinin atıldığı sürecin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte eğitim faaliyetlerinin yürütülmesi için mescidin hemen yanında odalar halinde suffa açılmıştır. Peygamberimizin şehrin merkezine mescid inşa etmesi ve bu hususta toplumlara örnek olması İslâm Medeniyeti'nin cami merkezli bir medeniyet anlayışına sahip olduğunun göstergesidir. Nitekim şehirlerin dizaynı, o şehirde yaşayan insanların dini inanç ve görüşleri, hayata bakış açıları ve estetik duyguları hakkında fikir verir.

Son dönemlerde Batı'ya duyulan hayranlık sebebiyle düşünce dünyamızı işgal eden bize ait olmayan modernizm, modern ötesi, kapitalist yaklaşım ve seküler bir anlayış gibi kavramların dünyamıza girmesiyle insanlığın değer dünyasına zarar veren ve insanı ruhsuzlaştıran Batı menşeili bir medeniyet anlayışının toplumumuzda zuhur etmesi, köklü bir geçmişe sahip olan İslâm Medeniyeti'nin yok mu olduğu veya yok olmaya mı başladığı düşüncesini akla getirmektedir. Gerçekten böyle bir durum söz konusu mu? Ya da bu durum karşısında yeni bir medeniyet tasavvuruna ihtiyaç var mı? gibi sorular pek çok mütefekkir ve yazarın düşünce dünyasını meşgul etmiştir.

Köklü bir geçmişi olan, insana değer veren ve onu yaratılmışların en şereflisi olarak telakki eden İslâm medeniyetinin şu anda gelmiş olduğu durum ve içerisinde yaşadığımız medeniyetin bir bunalım sürecine girmesi, bu durumun bertaraf edilmesi hususunda Fuat Sezgin gibi birçok ilim adamını çözüm aramaya sevk etmiştir. Bu çözüm yollarından birisi de İslâm dünyasını kendi özüne döndürecek, geleceğe umutla bakmasını sağlayacak İslâm Bilim Tarihi araştırmalarıdır. Bu tebliğde hayatını İslâm Bilim Tarihi araştırmalarına adayarak geçmişte yapılan bilimsel araştırmaların günümüze taşınmasında rol oynayan Fuat Sezgin'in hayatı ve çalışmaları, İslâm Medeniyetinin geçmişteki ve şuandaki durumu, eserlerinden yola çıkarak nasıl bir medeniyet tahayyül ettiği ve bu medeniyet tasavvurundaki ahlâki değerler üzerinde durularak günümüz problemlerinin aydınlatılması amaçlanmaktadır.

1. Fuat Sezgin'in Hayatı ve Bilimsel Çalışmaları

Fuat Sezgin 24 Ekim 1924 tarihinde Bitlis'te doğmuş, Erzurum'da ortaokulu ve liseyi tamamlayıp 1943 yılında matematik okuyup mühendis olmak için İstanbul'a gelmiştir. Hayallerini mühendis olmakla süsleyen Fuat Sezgin 1943 yılında akrabalarından birisinin önderliğinde Edebiyat Fakültesine gitmesi ve Alman âlim Hellmut Ritter'in[3] seminerine katılmasıyla mühendis olmayı veya başka bir mesleği düşünmeyi kafasından çıkarmıştır. Dinlediği bu seminerin etkisiyle Hellmut Ritter'in öğrencisi olmaya karar vermiş ve kayıt tarihi geçmiş olmasına karşın Edebiyat Fakültesine giderek fakültenin dekanıyla görüşmüştür. Görüşme sırasında Fuat Sezgin'in tabiriyle büyük âlim Ritter dekanın odasına girer. Ritter Fuat Sezgin'e zor bir hoca olduğundan, dil bilmeleri gerektiğinden, öğrencilerinin her zaman kendisinden kaçtığından bahsederek kendisini bu kararından vazgeçirmeye çalışsa da Sezgin'in kararlı duruşu karşısında öğrencisi olarak kayıt yaptırmasına izin vermiştir. 1943 yılında İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsüne Ritter'in öğrencisi olarak kayıt yaptırmış ve ondan dersler almıştır.[4]

1943 yılında Almanlar'ın Bulgaristan'ı işgal etmesi sebebiyle bütün üniversite ve okullar tatil edilince hocasının da teşvikiyle bu süreci Arapça öğrenerek değerlendirmiştir. 6 ay boyunca kendi çabasıyla Arapça öğrenmiş ve 6 ayın sonunda 17 saat çalışarak 30 ciltlik Taberi Tefsiri'ni bitirmiştir. Fuat Sezgin'in hocasını ziyareti sırasında önüne koyarak okumasını istediği Gazali'nin İhya kitabını da başarıyla okuması üzerine hocası tarafından her yıl bir dil öğrenmesi zorunlu kılınmıştır. Kayıtlarda 27 dil bildiğine dair malumatlar söz konusudur. Onun rehberliğinde *Mecâzu'l Kur'ân* adlı doktora tezini hazırlamıştır. Doçentlik tezini ise *Buhari'nin Kaynakları* başlıklı çalışmasıyla tamamlayarak alanında ilk olma özelliğini taşımıştır. Bu çalışmasında İslâm'ın ilk dönemlerinde Hadis nakillerinin sözlü değil yazılı kaynaklara dayandığını savunmuştur.[5]

82 yaşında iken Fuat Sezgin'e "günde kaç saat çalışıyorsunuz" diye sorulunca "eskiden 17 saat çalışabiliyordum şimdi tembelliğe başladım çalışmalarımı 3-5

---

3 Türkiye'de Batılı anlamda Doğu dilleri filolojisinin ve Türkoloji'nin kurucusu Alman bilim adamı. Taşcı, Özcan, "Ritter", *DİA*, Ankara 2008, XXVII, 133-134.

4 Turan, Sefer, *Fuat Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri,* ed: Cüneyt Dalkıran, Timaş Yay., İstanbul 2013, 8-13.

5 Turan, *Fuat Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri,* 8, 10-15; Sezgin, Fuat, *Buhârî' nin Kaynakları*, Kitâbiyât Yay., Ankara 2000, 12.

saat azalttık, sabah 07.30'da enstitüye ilk giden benim akşam 18.30'da enstitüden ayrılıyorum ve kalan çalışmalarımı ise evde devam ettiriyorum" şeklinde cevap vererek çalışma sistemini özetlemiştir.[6]

1960 yılında "*GAS*" olarak bilinen *Geschichte des Arabischen Schrifttums*[7] yani "*İslâm Bilim Tarihi*" eseriyle ilgili çalışmalarına hocası Ritter'in, Brockelman'ın kitabının birçok yerinde eksikliklerin olduğunu ve bunların giderilmesi gerektiğini söylemesiyle Carl Brockelmann'ın 2 ciltlik Arap Edebiyatı Tarihi eserine zeyl yazarak başlayan Fuat Sezgin, Brockelman'ın eserindeki boşlukların giderilebilecek gibi olmadığını ve kitabı yeni baştan yazma fikrini düşünür. Bu hususta hocasıyla görüşen Fuat Sezgin hocasına kitaba zeyl yazmak yerine dünyadaki bütün yazmalara bakarak yeni bir kitap yazmak istediğini belirtir. Ritter'den "Onu yapamazsınız. Bunu hiç kimse yapamaz" cevabını alan Sezgin içinden "hocam bunu ben yapacağım" diyerek çalışmalarına başlar. Bu süreç içerisinde Türkiye'de 1960 askeri darbesinin kıvılcımları görülmektedir. 27 Mayıs'ta askerler darbe ile yönetime el koyunca içerisinde Fuat Sezgin'in de yer aldığı 147 akademisyen üniversitelerinden uzaklaştırılır. Bu sebeple ülkesinden ayrılmak zorunda kalan Fuat Sezgin Almanya'ya yerleşir ve çalışmalarına burada devam eder. Böyle bir dönemde çalışmalarına aksatmadan devam eden Sezgin, kitabının 1. cildini tamamladıktan sonra hocasına gönderir. Kitabın nüshasını okuyan Şarkiyatçı Ritter "Hiç kimsenin böyle bir kitap yazamadığını ve bundan sonrada sizden başka kimsenin yazamayacağını" ifade ederek Sezgin'i tebrik etmiştir. Ve bu eserin ilk cildi 1967 yılında yayımlanmıştır. Kitap farklı bilim dallarında ele alınan biyografiler ve eserleri içerir. Bu eserle Fuat Sezgin, İslâm tarihinde İbn Nedim'in ünlü eseri el Fihrist ile başlayan geleneği günümüzde devam ettirmiştir.[8]

1965 yılında Cabir ibn Hayyan konusunda ikinci doktora tezini Frankfurt Üniversitesi Institut für Geschicte der Naturwissenschaften'da yazmış ve bir yıl sonra profesör unvanını almaya hak kazanmıştır. Aynı yıl içerisinde şarkiyatçı Ursula Sezgin'le evlenmiş ve 1970 yılında kızları Hilal dünyaya gelmiştir. 1978 yılında Kral Faysal İslâmî İlimler Ödülü'ne layık görülen Fuat Sezgin

---

6 Turan, *Fuat Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri*, 39.

7 İslâm Medeniyeti tarihinin başlangıcından itibaren gelişmiş nakli ve akli ilimlere ait literatürünü konu edinen bir Türk âlimi olan Fuat Sezgin'in Arapça yazma eserler literatürüne dair kitabıdır. Eserin yalnızca birinci cildi Türkçeye tercüme edilmiştir. (Baliç, İsmail, "Geschichte des Arabischen Schrifttums", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 37, 38; Sezgin, Fuat, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi (Almanca Aslın Tercümesi)* C.1., Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2015.

8 Turan, *Fuat Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri*, 9, 16-17.

kendisine verilen bu ödülü değerlendirerek 1982 yılında Johann Wofgang Goethe Üniversitesi'ne bağlı Institut für Geschichte der Arabisch- İslâmischen Wissenschaften (Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü) adlı enstitüyü kurmuştur. Bunun ardından İslâm bilim aletlerini yapma arzusuyla başladığı çalışmalarına kitaplardan yararlanarak devam etmiştir. Çalışmaları esnasında Müslümanlar tarafından geliştirilen ve icad edilen aletlerin modellerini yapma düşüncesi doğunca Frankfurt'ta İslâm Bilim Tarihi Müzesini kurmuştur. Müzede İslâm kültür çevresinde yetişen bilim insanlarının buluşları, onların bilimsel alet, araç ve gereçlerin yazılı kaynaklara dayanarak yaptırdığı pek çok örnekler sergilenmektedir.[9] Aynı bina içerisinde dünyanın her yerinden özenle aldığı 45.000 cilt kitap ve 10.000 adet mikrofilmle kurduğu Bilimler Tarihi Kütüphanesi bulunmaktadır.[10]

İkinci müze ise ülkemizde 24 Mayıs 2008 tarihinde İslâm Medeniyeti'nin hem halkımız hem de İstanbul'u ziyarete gelen yabancılar tarafından tanınması hususunda önemli bir yere sahip olan İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'dir. Bu müzenin açılışı Fuat Sezgin'in öncülüğünde devlet erkânının desteğiyle İstanbul Gülhane Parkı içerisindeki binada gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 700 eser Fuat Sezgin'in gayretiyle bağış olarak müzeye kazandırılmıştır. Bu müzelerde Müslüman bilim adamlarının gerçekleştirdiği icat ve keşifler sergilenmekte olup astronomi, coğrafya, gemicilik, zaman ölçümü, geometri, optik, tıp, kimya gibi pek çok icat ve keşfin farklı yollarla Avrupa'ya geçip orada kabul gördüğünü ve özümsendiğini gözler önüne sererek bilimler tarihinin objektifliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu müzelerde aletleri tanıtıcı mahiyette Fuat Sezgin tarafından kaleme alınan 5 ciltlik "İslâm'da Bilim ve Teknik adlı katalog eser bulunmaktadır.[11]

2008 yılında İslâm Bilim ve Teknoloji Müzesi'ni kuran Sezgin, 2010 yılında Prof Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı'nı, 2013 yılında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi bünyesinde Bilim tarihi bölümünü, yine aynı yıl içerisinde FSMVÜ bünyesinde eğitim vermeye başlayan Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Enstitüsü'nü, 2015 yılında ise Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yayınevi'ni kurmuştur. Yürüttüğü çalışmalarla

9 Sezgin, Fuat, İslâm Uygarlığında Astronomi, Coğrafya ve Denizcilik, (Almanca 5 ciltlik "Wissenchaft und Technik im Islam" (İslâm'da Bilim ve Teknik) isimli eserin tercümesinden derlenmiştir.), Boyut Yay., İstanbul trs., Çalışmanın muhtevası içerisinde yer almaması ve müzede sergilenen eserlerin çok fazla olması hasebiyle makalede bunlara yer verilmemiştir.

10 Fuat Sezgin'in Özgeçmişi, http://dergipark.gov.tr/ download/issue-file/5824, 2. Bilgiye dergi park internet sitesinden ulaşılmış olup dipnotta yer alması gereken hususların yer almadığı düzensiz makale şeklinde yayımlanmıştır.

11 Fuat Sezgin'in Özgeçmişi, http://dergipark.gov.tr/download/issue-file/5824, 2-3.

ulusal ve uluslar arası pek çok ödüle layık görülmüştür.[12] Yaşadığı süreç içerisinde ömrünü İslâm Bilim Tarihi araştırmalarına adayan Fuat Sezgin 94 yaşında 30 Haziran 2018 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Medeniyet

Medeniyet kelimesi Arapçada "Şehir" anlamına gelen ve "مُدُن" köküne dayanan "Medine" isminden türetilmiş olup "Bir milletin şehir hayatının sosyal, siyasal, entelektüel, kurumsal, teknik ve ekonomik alanlardaki birikimi, düzey ve fırsatlarını ifade eder." Medeniyet toplumsal bir yapı olarak ele alınırken aynı zamanda toplumu oluşturan fertlerin sahip olduğu dünya görüşü, mutluluk ve erdem düşüncesi medeniyet kavramının değerler sistemini oluşturur.[13]

Bununla birlikte bir medeniyetin varlığı, akıl ve erdem sahibi insanın içinde bulunduğu kainattan yaşadığı mahalleye, bilim ve teknolojiden kıyafete, hukuktan sanata her alanda bütüncül ve uyumlu olması ile mümkündür.[14] Uyum ve bütünlük söz konusu olmadığı takdirde medeniyetten söz edilemez.

Medeniyet kavramı hakkında sözlüklere bakıldığında pek çok mana içerdiği görülmektedir. Medeniyet Arapça sözlüklerde "حَضَرِيٌّ" ya da "مَدَنِيّة" olarak ifade edilmektedir.[15] Batı dillerinde ise medeniyet kavramı ilk defa Fransızca olarak "Civilisation" kelimesi ile kullanılmıştır. Batı dillerinde "Medeniyet" in karşılığı olan "Civilisation" kelimesi Latincede "Şehirli" anlamına gelen "Civilis" kelimesinden türetilmiştir. İngilizcede ise kullanımı daha sonra görülmüştür. Fransa ve İngiltere'de seçkin zümrenin hayat tarzını ifade eden bir kavram olarak kullanılmaya başlanan medeniyet kavramı daha sonraları Batı'nın kendisini daha önceki dönemlerden ve çağdaşı olan diğer toplumlardan faklı ve ileri olduğunu öne süren bir terim olarak kullanılmıştır.[16]

Fârâbî medeniyet kavramını ele alırken şehir kavramından yola çıkarak bir milletin üzerinde yaşadığı dünyanın bütün toplumlarının bir parçası olarak ifade etmiştir. İyilik ve mükemmelliğe şehirde ulaşılabileceğini, şehirleşmenin az

12 Fuat Sezgin'in Özgeçmişi, http://dergipark.gov.tr/dowload/issue-file/5824, 4.

13 Kutluer, İlhan, "Medeniyet", *DİA*, XXVIII, İstanbul 2003, 296-297.

14 Kalın, İbrahim, *Barbar, Modern, Medeni (Medeniyet Üzerine Notlar),* İnsan Yay., İstanbul 2018, 269.

15 İşler, Emrullah-Özay, İbrahim, "Medeniyet" *Türkçe Arapça Kapsamlı Sözlük*, Fecr Yay., Ankara 2010, 788.

16 Görgün, Tahsin, "Medeniyet (Modern Tartışmalar)", *DİA*, İstanbul XXVIII, 2003, 298; Kutluer, "Medeniyet", 296.

olduğu toplumlarda ise eksik bir topluluğun oluşabileceğini dile getirmiştir. Hakiki anlamda mutluluğu yakalamak ve erdemli bir toplumu inşa edebilmek için toplumun her bir ferdinin üzerine düşen görevi yapması ve birbirleriyle yardımlaşması gerektiğini ileri sürmüştür. Medenileşmenin olmadığı toplumları ise cahil, gerçek mutluluğun olmadığı ilişkilerin çıkarlar üzerine yürütüldüğü erdemsiz bir toplum olarak değerlendirmiştir.[17]

Ahmet Hamdi Tanpınar medeniyet hususunda medeniyetin bir bütün olduğunu, müesseseleriyle ve kıymet hükümleriyle beraber inkişaf edeceğini söylemiştir. İçinde bulunduğumuz hayat değiştikçe medeniyetin de müesseleri ve hükümleriyle birlikte değiştiğini, bütün bu değişikliklerin ise insanla beraber mümkün olacağını dile getirmiştir.[18] Bu düşünce medeniyetlerin inşası ya da bozulmasında insanın yürüttüğü çalışmaların etkili olduğunu göstermektedir. Bir medeniyetin ortaya çıkışı, var olması ya da varlığını koruması hâkim olduğu toplumun zihni tasavvurunu bilinçlendirmesi ve geliştirmesiyle mümkündür. Aksi takdirde yok olmasının kaçınılmaz olduğu söylenebilir.

Son dönem Türk düşünce hayatının önemli isimlerinden biri olan Cemil Meriç'e göre medeniyet kelimesi eskiden ilmi ve teknik gelişme, şehirleşme ve sosyal organizasyonların giriftliği açısından daha ileri aşamada bulunan toplumlar için kullanılırken günümüzde ise daha çok sanayileşme, modernleşme, gelişme gibi lafızlarla ifade edilmektedir.[19]

2.2. İslâm Medeniyeti

İnsanlık tarihi boyunca Asur, Mısır, Yunan, Roma gibi pek çok medeniyet yeryüzünde var olmuş, bu medeniyetlerden pek çoğu varlığını koruyamamış ve yok olmuştur. Günümüze kadar varlığını devam ettiren medeniyetlerden birisi de İslâm Medeniyeti'dir. İlk insan Hz. Adem ile temeli atılan ve Hz. Peygamber döneminde Arabistan'ın Medine şehrinde doğan ve mescit merkezli bir anlayışla tasarlanan İslâm Medeniyeti, İslâm toplumlarının gelişmesi ve genişlemesiyle sadece Arap yarımadası ile sınırlı kalmamış faklı kültürleri de etkilemiştir. Bu etkileme fetih hareketleriyle hız kazanarak, Halifeler döneminde sınırların dışına çıkılmış, Emeviler ve Abbasiler dönemiyle İslâm Medeniyeti altın çağını yaşamıştır. İslâm Medeniyeti Mezopotamya, Kuzey Afrika, İspanya, İran, Orta Asya ve

17 Fârâbî, *el-Medinetü'l Fâzıla*, çev: Ahmet Arslan, Divan Yay., İstanbul 2015, 98-107.
18 Tanpınar, A. Hamdi, *Yaşadığım Gibi*, haz: Birol Emil, Dergah Yay., İstanbul 2013: 37.
19 Meriç, Cemil, *Kültürden İrfana*, haz: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yay., İstanbul 2013, 66.

Hindistan'a kadar yayılmıştır.[20] Bu açıdan vahiy merkezli bir karaktere sahip olan İslâm Medeniyeti şehirlerin dizaynında mimarinin önemine, toplumların düşünce dünyasının gelişmesinde etkili olan eğitim ve öğretim faaliyetlerine, insanların zihin dünyalarına hitap eden sanat ve musiki gibi aktivitelere, dışarıdan gelebilecek her türlü saldırılara karşı askeri donanmaya, sahip olduğu tebaanın geçim teminatını garanti altına almak için iktisadi değerlere önem vermiştir.

İslâm Medeniyeti aşama kaydettikçe pek çok siteler inşa etmiş ve yeni yeni şehirler kurmuştur.[21] Cami, medrese, kütüphane, imarethane, bimarhane, hamam, ticaretle uğraşanların uğrak yeri olan kervansaray gibi çeşitli kurumlar inşa ederek toplumun gelişmesi ve ilerlemesine katkı sağlamıştır.[22]

İslâm dininin öğretilerinde yer alan komşu hakkını gözetme, misafire ikramda bulunma, yolda kalmışa yardım etme, yetimi itip kalkmama, öksüzü azarlamama, kusurları araştırmama gibi ahlâki değerler düşüncenin eyleme dönüştürüldüğü medeniyet tasavvuru ile hayatiyet bulur.[23] Bu açıdan Kur'an ve Sünneti temel referans kabul eden İslâm Medeniyeti ortaya çıkışından günümüze kadar karşılaştığı pek çok medeniyete öğretileriyle toplumlara örnek olmuş, ideal bir düzeni gerçekleştirme hususunda yoksulları gözeterek kanayan yaralara merhem olmuştur. Bu noktada insana insan olması hasebiyle değer vererek yeni bir dünya düzeni inşa etmede adaleti temel prensip kabul ederek model olmuştur.[24] İslâmiyet sağlam kişiliğe sahip ve nitelikli bireylerin yetiştirilmesi konusunda kişinin birey olmasını öne çıkarırken toplumdan uzak bir hayatı tercih anlamında bireyselliğe karşı çıkmaktadır.

Bugün İslâm Medeniyeti' nin gerçekleştirdiği başarılara göz atıldığında sadece hâkim olduğu coğrafyayla sınırlı kalmamış elde ettiği başarı, keşf ve buluşları farklı medeniyetlerle paylaşmıştır. İslâm Medeniyeti'nin karşısında yer alan ve onun yok olması için çaba gösteren Batı Medeniyeti'nin kurulmasında Müslümanların katkıları yadsınamaz. Müslümanların Çin'den nakletmiş oldukları pusula ve kağıt, bunların dışında barut, heyet ilmi, kimya ve cebir ilmi gibi çalışmalar Müslümanlar tarafından Batı'ya nakledilmiştir. Batılılar Müslümanlardan

20 Zeydan, Corci, İslâm Medeniyeti Tarihi, çev: Zeki Megamiz, Üçdal Yay., İstanbul 1972, 297; Durant, Will, İslâm Medeniyeti, çev: Orhan Bahaeddin, Kervan Kitapçılık Yay, trs, 175 vd.; Köprülü, Fuad, İslâm Medeniyeti Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1963, 21 vd.

21 Mıquel, Andre, *Doğuşundan Günümüze İslâm Medeniyeti*, çev: Ahmet Fidan-Hasan Menteş, Birleşik Yay., İstanbul 1991, I, 8

22 Özakpınar,Yılmaz, İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü, Ötüken Yay., İstanbul 2003, 35.

23 Özakpınar, İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü, 35.

24 Abuzar, Celil, "İslâm Medeniyeti'nin Yeniden İnşası" *Harran Üniversitesi* İFD, 2017, 37, 87-93; Tellioğlu, Ömer, "Medeniyet" Şamil İslâm Ansiklopedisi, Şamil Yay., İstanbul 2000, 133.

aldıkları ya da onların elde ettiği neticelerle kendi medeniyetlerini kurmuşlardır. Denilebilir ki Batı medeniyeti varlığını İslâm Medeniyeti'ne borçludur.[25] Dün kıtalara hitap eden bir medeniyet hakkında, son dönemde yaşanılan ahlâki bozulmalar, kültürel asimilasyon gibi pek çok alanda meydana gelen çöküş, bu medeniyetin yok olduğunu ya da değerlerini kaybederek bozulduğuna dair çeşitli düşünceleri gündeme taşımaktadır. Kadim bir geçmişe sahip köklü bir medeniyetin yok olduğunu iddia etmek doğru bir düşünce değildir. Bugün yaşanan olumsuzluklar İslâm Medeniyeti'nin duraklama yaşadığının ifadesi olarak değerlendirilebilir ancak yok olduğu sonucuna götürmez.

3. Fuat Sezgin'in Medeniyet Tasavvurundaki Ahlâki Değerler

İslâm bilim tarihçisi Fuat Sezgin, kendisine kadar İslâm Medeniyeti'nin bilinmeyen bazı yönlerinin bilim dünyasına kazandırılmasında ve günümüze taşınmasında önemli bir yere sahiptir. Müslümanların ortaya koyduğu eserlerin farkında olmayan bir neslin aydınlatılmasında ve değerlerin tanıtılmasında göstermiş olduğu fedakârlık yadsınamaz. Fuat Sezgin'in eserleri incelendiğinde genellikle Müslüman bilim adamlarının çalışmalarına değinerek İslâm Medeniyeti'nin sahip olduğu bazı ahlâki değerleri öne çıkardığı görülmektedir. Fuat Sezgin'in medeniyet tasavvurunda yer alan ahlâki değerler şunlardır:

3.1. Sorumluluk sahibi olmak

Sorumluluk sözlükte üstlendiği görevin hakkını vermek gerektiğinde kendini hesaba çekebilmek olarak tanımlanmaktadır.[26] Ömrünü ilmi çalışmalara vakfetmiş bir bilim tarihçisi olan Fuat Sezgin'in yürüttüğü çalışmaları aksatmadan devam ettirmesi ve vaktini boş şeylere harcamayarak görev yaptığı okuluna herkesten önce gitmesi sorumluluk sahibi bir kişi olduğunun ifadesidir. 1943 yılından itibaren hayatında sadece üç randevuya geç kalan Sezgin gecikmenin ıstırabını çektiğinden bahsetmektedir. Eğitim öğretime çeşitli sebeplerle ara verildiğinde kendisi tatil sürecini değerlendirerek ilmi çalışmalarına devam etmiştir.[27]

25 Danişmend, İsmail Hami, *Garp Menba'larına Göre İslâm Medeniyeti*, Yağmur Yay., İstanbul 1983, 45.
26 Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay., 1996, 995.
27 Turan, *Fuat Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri,* 14-15.

3.2. Tevazu Sahibi olmak:

Tevazu büyüklenmeme, alçak gönüllü olma ve gösterişten sakınma[28] anlamlarına gelmektedir. Bu hususta Hz. Peygamber "Allah için tevazu gösteren kişiyi Allah yüceltir" buyurmuştur.[29] Müslüman zillet derecesine düşmeden hayatı boyunca tevazu sahibi olmalı ve etrafındakilere örnek olmalıdır. Fuat Sezgin bu hususta İslâm medeniyetine müntesip bireylerin aşağılık duygusundan sakınmaları gerektiğini vurgularken bu sakınmanın yanlış biçimde üstünlük duygusuna götürmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Sadece "biz bu kadar üstünmüşüz" deyip hiçbir gayret göstermeden bir kenara çekilip kibirlenilmemesini 800 yıllık geçmişe sahip bir medeniyetin böylesine müthiş bir aşamaya nasıl geldiği, öncülerinin kimler olduğu, nasıl çalıştıkları hususunda düşünmeleri gerektiğine vurgu yapmıştır.[30]

3.3. Çalışkanlık ve Üretkenlik:

İslâm dini çalışkanlığı ve üretmeyi tavsiye ve teşvik ederken tembellik ve miskinliğe karşı çıkmıştır. Müslüman her hususta gayretli olmalı, çalışarak yeni şeyler üretmeli ve topluma faydalı olmalıdır. Çalışmasının neticesini de yaratıcısından beklemelidir. Çalışma ve gayretini herhangi bir günle sınırlamayan Fuat Sezgin yılın 365 günü çalıştığını belirtmiştir. Cumartesi ve Pazar tatil günleri olmasına rağmen saat 07:30'da enstitüye giderek çalışmalarına devam etmiş, çalışmaz ve üretmezsek ülkemizi kalkındıramayacağımızdan bahsetmiştir. Bu hususta vaktinde önemini ele alan Sezgin, zamanın kıymetli olduğuna vakti iyi değerlendirmek gerektiğine değinmiştir. İlerlemek istiyorsak bol bol kitap okumak gerektiğini dile getirmiş bu hususta toplum olarak çok gerilerde olduğumuzdan yakınmıştır. İnsan ve cemiyet hayatına etki eden hatiplerin medya organları aracılığıyla ahlâki hususlarda ve zaman noktasında toplumu bilinçlendirilmesi gerektiğine vurgu yapar.[31]

İslâm Medeniyetine mensup olanların çalışkanlık ve üretkenliklerine örnek olarak; Amerika'nın keşfedilmesinde Müslümanların katkılarından bahseden Sezgin, çalışkan ve üretken bir karaktere sahip olan Müslümanların enlem ve boylam derece cetvellerini Avrupalılardan önce kullandıklarını ifade etmiş ve Müslümanların Atlas okyanusu üzerinde büyük hareket imkânını öğrenen Portekizlilerin denizcilikte tanınmasında ve onları başarıya götüren her bilginin altında Müslümanların olduğuna dikkat çekmiştir.[32]

28 Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 1072.
29 Müslim, Birr: 69.
30 Turan, *Fuat Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri*, 106.
31 Turan, *Fuat Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri*, 111.
32 Sezgin, Fuat, "Amerika'nın Keşfinde Müslümanlar" *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2017, 40, 42-43.

3.4. Adil Olmak ve Tenkitte Nezaket Sahibi Olmak

Adalet, herkesin hakkına riayet ederek herkese hakkını vermek, zulüm ve eziyet etmemek, haksızlıktan uzaklaşma manasında kullanılırken nezaket ise zariflik, incelik manalarına gelen terbiye ve edep anlamında kullanılmaktadır.[33] Adalet bir toplumu ayakta tutan erdemlerden birisidir. Müslüman olmanın bir özelliği de adaleti ayakta tutmaktır. Nitekim bu hususta Kuran'ı Kerim'de "Ey iman edenler, kendiniz, anne babanız ve yakınlarınız aleyhine bile olsa, Allah için şahitler olarak adaleti ayakta tutun. İster zengin ister fakir olsun; Allah onlara daha yakındır. Öyleyse adaletten dönüp hevanıza uymayın. Eğer dilinizi eğip büker ya da yüz çevirirseniz şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır."[34] ayeti yer almaktadır. İnsanlar arasında adaleti tesis etmek ve adil davranmak en zor meselelerden birisidir. Adalet kavramının Kur'an'da özellikle vurgulanması, tatbik edilmesinin zor olmasına binaendir. Adalet kavramı toplumu ilgilendiren her hususta söz konusu olup, uygulamada da zariflikten ödün vermemek gerekir. Adaleti Fuat Sezgin, İslâm Medeniyeti'nin kendisine has bir karakteri olarak ifade etmiş ve bu düşüncesini adil tenkit prensibi kavramıyla dile getirmiştir. Adil tenkit prensibi kavramını ifade ederken Avrupalıların kasıtlı olarak Müslüman kültürün hâkim olduğu coğrafyadan Arapça yazılı olan haritaları, herhangi bir kaynak belirtmeksizin Latinceye çevirerek kendi kültürlerine mal etmelerini[35] Latin dünyasının kaynağa işaret etmediğini, kimin kimden aldığını ya da başkalarının malını başkasına mal etmenin Latinlerde normal karşılandığını fakat Müslümanlar arasında böyle bir durumun olmadığını onların alıp vermelerinin adil tenkit prensibiyle gerçekleştiğine dikkat çekmiştir.[36]

Fuat Sezgin ilmi çalışmalar hususunda Latin dünyasının nezaket mefhumundan uzak olduğunu, Avrupalıların tenkit ahlakına önem vermeyip birbirlerinin şahsiyetlerine hakaret edecek düzeyde bir ithamın söz konusu olduğunu ifade etmiştir. Aynı durumun Müslümanların benimsediği inanç sisteminin vermiş olduğu ruhla söz konusu olmadığını, Müslümanların herhangi bir eseri alırken ihtiyatlı davrandıklarını, nezaket sahibi olduklarını ve tenkit ahlakını benimseyerek kimsenin onuruna zarar verecek şekilde ağır ithamda bulunmadıklarını dile getirmiştir.[37]

---

33 Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 11-844.

34 Nisa 4/135.

35 Sezgin, Fuat, *Muhtarat Mine'l Coğrafya er Riyadiyye ve'l Kartoğrafya İnde'l Arabi ve'l muslimin ve istimraruhe fi'l ğarbi*, çev: Mazen Amavi,, Arap ve İslâm ilimleri tarihi Yay., Frankfurt, H.1421, 77.

36 Turan, *Fuat Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri,* 93; Sezgin, Fuat, "İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri" İslâm Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar İçinde, ed: Zeynep Berktaş- Tuğçe İnceoğlu, Timaş Yay., İstanbul 2015, 20.

37 Turan, *Fuat Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri*, 94.

3.5. Vatanseverlik

1960 yılında Türkiye'de gerçekleştirilen darbe girişimi üzerine 147'ler olarak bilinen akademisyenler listesinde adı geçen Fuat Sezgin, ülkesini terk etmeye mecbur bırakılmıştır. Çalışmalarını Almanya'da yürüten Sezgin'e darbe süreci hakkındaki düşünceleri soruluyor: Sezgin bu soruya "şikâyet etmek istemiyorum, 1960 darbesi çocukça bir şeydi. İnsan çocukların yaptığı hataları affeder. Ben o hatayı affettim ve bana tesir etmedi, Almanya'ya giderek verimli çalışmalar gerçekleştirdim o sebeple hiç kızgınlık duymadım ve bugün bile duymam." şeklinde cevap vermiştir.[38] Fuat Sezgin birilerinin yaptığı yanlışın farkında olan ve onların hatalarına karşılık ülkesine küsmeyen, vatanını seven ve ona kıymet veren vatansever bir bilim tarihçisidir.

3.6. Paylaşımcı Olmak

Fuat Sezgin'e göre medeniyet tarihi bir bütündür ve tüm insanlığın müşterek mirasıdır. Bu noktada İslâm Kültür ve Uygarlığı çerçevesinde yürütülen çalışmalara bakıldığında Müslümanların sıfırdan başlamadığını, geçmiş milletlerin kültür dünyalarından aldıklarını ve geliştirdiklerini söylemek mümkündür.[39] Çeşitli uluslar teknolojik, astronomik, bilimsel ve teknik herhangi bir alanda yapılan çalışmaları geliştirmişse de bu sadece o ulusların değil başka topraklarda yaşayan milletlerin de bu süreçte katkısı olduğu anlamına gelmelidir. Bu sebeple bilimler tek bir milletin değil farklı toplulukların ve kültürlerin elinden geçerek gelişme gösterir. Sezgin'e göre medeniyetler arası ilişkiler de bazı milletlerin yapılan çalışmalara katkısı olmasa da kardeşlik bilinciyle hareket edilmeli ve paylaşımcı olunmalıdır.[40]

Bu bağlamda Sicilya' da Arapların etkisiyle ortaya çıkan kağıt üretimi İspanyolların kağıt ithalatına yol açmış İspanyollardan da İtalya'ya geçerek düşük kaliteli kağıt üretimi girişimi gerçekleştirilmiştir.[41] Medeniyetlerin gelişmesi hususunda bilimler tarihinin çalışmalarına bakıldığında medeniyetlerin ilerlemesinin tek bir milletin katkısıyla değil pek çok topluluğun katkısı ve paylaşımıyla olduğu söylenebilir.

38 Turan, *Fuat Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri*, 19.
39 Turan, *Fuat Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri*, 159.
40 Turan, *Fuat Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri,* 41.
41 Sezgin, Fuat, *Tanınmayan Büyük Çağ*, Timaş Yay., İstanbul 2010, 256.

3.7. Kültürel Mirasa Sahip Çıkmak

Fuat Sezgin'i bilim tarihi araştırmalarına sevk eden, çalışmalarını başarıyla yürütebilmesini sağlayan ruh, geçmişin değerlerini gelecek nesillere aktarmak ve onların aydınlatılmasına vesile olmaktır. Bu amaçla Sezgin uzun bir çalışmanın akabinde öncelikle Müslümanlar tarafından icat edilmiş eserleri tespit etmiş, daha sonra bilinmeyen aletleri gün yüzüne çıkararak bunların insanlığa tanıtılmasını gaye edinmiş ve bu düşünceyle enstitü ve müzeler kurmuştur. Müslümanların gerileme sebeplerini değerlendiren Sezgin, insanlığın ortak kültürel mirası olan bilimler tarihinde Müslümanların önemli bir yerinin olduğunu ifade ederken günümüz Müslümanlarının bu durumun farkında olmadığını dile getirmiştir.[42]

Kültürel mirasa sahip çıkma açısından Sezgin' in bu çalışmaları yüzünü hep Batı'ya dönen, Batı'nın daima bizden ileri olduğunu düşünen ve aşağılık kompleksine kapılan zihinlerin bertaraf edilmesi hususunda önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

3.8. Yaratıcılık ve Özgünlük

Fuat Sezgin İslâm medeniyetinin temellerinin atılması ve geliştirilmesinde katkısı olan Müslümanların her şeyden önce yaratıcı bir fikre sahip olduklarına, ilmi çalışmalara öncülük ettiklerine, çalışmalarıyla Avrupa'da bilimlerin gelişmelerine katkı sağladıklarına ve elde ettikleri bilimleri geliştirerek yeni şeyler ortaya koyduklarına dikkat çekmiştir. Diğer kültürden alınan bilgiler, tecrübeler, aletler yeni kültür içerisinde sadece kullanılmamış, geliştirilmiş bununla birlikte yeni buluş ve bilgi alanlarının geliştirilmesiyle yaratıcılık üst seviyeye ulaşmıştır.[43] Müslüman her zaman yeni şeyler ortaya koyabilme gayreti içerisinde olmalı, yeni şeyler ortaya koyabilmek hemen mümkün olmasa da zamanla olabilmesi mümkün olduğu için pes etmemelidir. Fuat Sezgin yeni şeyler ortaya koyabilmeyi tekâmül kanunu[44] ile temellendirmiş ve bu kanunun bizdeki karşılığının iki

---

42 Turan, *Fuat Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri*, 21; Sezgin, Fuat, "İslâm Kültür Dünyasında Bilimler Ne zaman ve Neden Duraklamaya Başladı" İslâm Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar İçinde, ed: Zeynep Berktaş- Tuğçe İnceoğlu, Timaş Yay., İstanbul 2015, 97.

43 Turan, *Fuat Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri*, 24-25; Sezgin, Fuat, *Tanınmayan Büyük Çağ*, 245; Sezgin, Fuat,"Bilimler Tarihi Açısından Bugünün Türkiyesi'ne Bakış" İslâm Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar İçinde, ed: Zeynep Berktaş- Tuğçe İnceoğlu, Timaş Yay., İstanbul 2015, 59.

44 Lügatte "tamamlanmak, mükemmelleşmek" manasına gelen tekâmül Arapçada istihâle, tahavvül, tatavvur ve tabeddül gibi anlamlara da gelmektedir. (Bayrakdar, Mehmet, "Tekâmül Kanunu", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 337-338.

günü birbirine denk olan zarardadır manasına geldiğini ifade etmiştir.[45] Bu düşünce ekseninde zihinler berrak olur ve şartların gelişmesiyle yaratıcı fikirler üretildiği takdirde yeni şeyler üretilerek topluma hizmet etme yolunda önemli çalışmalar gerçekleştirilebilecektir.

3.9. Bağımsız ve Özgür Düşünebilmek

Toplumların var olması ve varlığını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesi için medeniyetler arası etkileşim gereklidir. Günümüze kadar diğer medeniyetlerle etkileşim içerisinde olmadan varlığını devam ettiren bir medeniyetten bahsedilmemektedir. Bu nedenle farklı medeniyetlere mensup insanlarla iletişim içerisinde bulunurken kendi değerlerimizden ödün vermemeli ve bu değerlerin medeniyetimizi ayakta tutan öğeler olduğunu unutmamalıyız. Yeni fikirler üretmek ya da bir milletin başkasının boyunduruğu altına girmemesi, bağımsız ve özgür düşünebilmesiyle ilgilidir. Bu noktada Fuat Sezgin millet olarak ilerlememizin önündeki her türlü engelin bertaraf edilmesi ve cehaletin vermiş olduğu aşağılık duygusundan kurtulmamız gerektiğini ileri sürmüştür.[46] İslâm dünyasında fertlerin bağımsız ve özgür düşünebilme noktasındaki engellerden birisi de toplumların varlığını tehdit eden kutuplaşmalardır. Sezgin bu kutuplaşmaların üzerinde uzmanlar tarafından durulması ve ciddi önlemler alınması gerektiğine dikkat çekmiş, kurulan İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'nin bu hususta önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmiştir.[47]

3.10. Sabırlı Olmak

Belirlenmiş bir hedefte başarılı olmanın anahtarlarından birisi de fedakâr ve sabırlı olmaktır. Fedâkar kavramı gerektiği durumda şahsi menfaatlerini bir yana atabilen[48] kimse için kullanılırken sabır kavramı ise zorluk, güçlük ve musibetler karşısında dayanıklı olma manasında kullanılmaktadır.[49] Fuat Sezgin fedakârlık ve sabır kavramını ilmi çalışmaları bağlamında ele almış ve bu hususta bir medeniyetin inşasında öncülük edebilecek ulemaya tavsiyede bulunmuştur. Dünyanın nimetlerinden feragat ederek çok rahat şartlarda da yaşayabileceğini ifade eden Sezgin bu şekilde bir hayat sürmeyi tercih etmediğini, vaktini daha çok enstitü de

45 Turan, *Fuat Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri*, 94.

46 Turan, *Fuat Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri*, 110.

47 Sezgin, Fuat, "Bilimler Tarihi Açısından Bugünün Türkiyesi'ne Bakış" *İslâm Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar İçinde,* ed: Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu, Timaş Yay., İstanbul 2015, 66.

48 Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük,* 369.

49 Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 939.

geçirdiğini, bir insanın zaruri ihtiyacı olan yemek öğünlerini bile 10 dakika ile sınırlı tuttuğunu dile getirmiştir. Bununla birlikte en çok tavsiye ettiği hususlardan birisi de sabırdır. Bir şeyler öğrenirken ya da ilmi anlamda bir şeyle meşgul olurken karşılaşılan zorluklara karşı sabırlı olmak gerektiğine dikkat çekmiştir.[50]

Sonuç

İslâm medeniyetine dair bilginin çok yönlü olarak günümüze aktarılmasını sağlayan kültürümüz içerisinde yetişen ve değerlerimizi benimseyen, hayatı boyunca yürüttüğü çalışmalarıyla İslâm dünyasının doğru bir şekilde tanıtılması ve tanınması için gayret gösteren bilim adamlarından birisi de Fuat Sezgin' dir. İslâm bilim tarihi araştırmalarında önemli bir yere sahip olan Sezgin, "İnancı ne olursa olsun İslâm toplumu içerisinde yaşayan kimselere İslâm bilimlerinin gerçeğini tanıtmak, onları benlik duygularını hırpalayan yanlış yargılardan kurtarmak ve onlara ferdin yaratıcılığına karşı olan inancı kazandırmaktır" diyerek bu husustaki amacını belirtmiştir.[51] Bu doğrultuda yürüttüğü çalışmalarla gerek yurt içi gerekse yurt dışında İslâm dünyasına kazandırdıkları yadsınamaz. Fuat Sezgin'in medeniyet tasavvurundaki ahlâki değerler ele alındığında şu sonuçlara ulaşmak mümkündür:

1. İçinde bulunduğumuz ve bir takım değerlerimizin örselendiği dönemde benliğimizi korumak, kadim değerlerimize sahip çıkıp gelecek nesillere aktarmak ve bir medeniyetin yeniden inşası noktasında onun benimsemiş olduğu -sorumluluk ve tevazu sahibi olmak, çalışkanlık ve üretkenlik, adaleti gözetmek ve tenkitte nezaket sahibi olmak, vatanseverlik, paylaşımcı olmak, kültürel mirasa sahip çıkmak, yaratıcılık ve özgünlük, bağımsız ve özgür düşünebilmek, sabırlı olmak- ahlâki değerler, günümüz toplumlarına örneklik teşkil etmede hayati önemi haizdir. Bu değerleri benimseyen toplumların fertleri İslâm Medeniyetinin geçmişte sahip olduğu hasletleri göz önünde bulundurarak geçmişten aldıkları güçle yeni neslin yönlendirilmesine ve geleceğe umutla bakılmasına vesile olacaktır.

2. Bilimler tarihi çalışmalarını "bütün medeniyetlerin ortak mirası" olarak kabul eden Sezgin'in bu düşüncesi ışığında değerlerimizden uzaklaşmadan yabancı kültürlere dair yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçların değerlendirilerek özgün eserler ortaya konulması yolunda çaba gösterilmelidir.

50 Turan, *Fuat Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri*, 85.
51 Sezgin, "İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri", 12.

3. Dünyanın uygarlık krizi geçirdiği bir dönemde Fuat Sezgin'in örnekliğinde İslâm medeniyetinin yeniden canlanmasına katkı sağlayacak insanların yetiştirilmesi ve geçmişin birikimlerini de göz önünde bulundurarak yeni şeyler ortaya koyabilecek derin bir fikri sürecin kazandırılması hususunda gayret gösterilmelidir.

Kaynakça

Abuzar, Celil, "İslâm Medeniyeti'nin Yeniden İnşası", *Harran Üniversitesi* İFD*,* 2017, 37, 87-93.

Baliç, İsmail, "Geschichte des Arabischen Schrifttums", *DİA*, İstanbul, 1996, XIV, 37-38.

Bayrakdar, Mehmet, "Tekâmül Kanunu" *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 337-338.

Danişmend, İsmail Hami, *Garp Menba'larına Göre İslâm Medeniyeti*, Yağmur Yay., İstanbul, 1983.

Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay., İstanbul, 1996.

Durant, Will, *İslâm Medeniyeti* çev: Orhan Bahaeddin, Kervan Kitapçılık Yay., trs.

Fârâbî, *El-Medinetü'l Fâzıla*, çev. Ahmet Arslan, Divan Yay., İstanbul, 2015.

Görgün, Tahsin, "Medeniyet (Modern Tartışmalar)", *DİA*, İstanbul, 2003, XXVIII, 298.

İşler, Emrullah-Özay, İbrahim, "Medeniyet" *Türkçe Arapça Kapsamlı Sözlük*, Fecr Yay., Ankara, 2010.

Kalın, İbrahim, *Barbar, Modern, Medeni (Medeniyet Üzerine Notlar),* İnsan Yay., İstanbul, 2018.

Karakoç, Sezai, *İslâm'ın Dirilişi*, Diriliş Yay., İstanbul 2018.

Köprülü, Fuad, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1963.

Kutluer, İlhan, "Medeniyet" *DİA*, İstanbul, XXVIII, 2003, 296.

Meriç, Cemil, *Kültürden İrfana*, haz: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yay., İstanbul, 2013.

Mıquel, Andre, *Doğuşundan Günümüze İslâm Medeniyeti*, çev. Ahmet Fidan-Hasan Menteş, C. I, Birleşik Yay., İstanbul, 1991.

Özakpınar, Yılmaz, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul, 2003.

Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Özgeçmişi, http://dergipark.gov.tr//download/issue-file/5824 Erişim Tarihi: 18.02.2019.

Sezgin, Fuat, *Muhtarat Mine'l Coğrafya er Riyadiyye ve'l Kartoğrafya İnde'l Arabi ve'l muslimin ve istimraruhe fi'l ğarbi*, çev: Mazen Amavi, Frankfurt, Arap ve İslâm İlimleri Tarihi Yay., Frankfurt, H.1421.

Sezgin, Fuat, *Buhârî' nin Kaynakları*, Kitâbiyât Yay., Ankara, 2000.

Sezgin, Fuat, *Tanınmayan Büyük Çağ*, Timaş Yay., İstanbul, 2010.

Sezgin, Fuat, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Söyleşi: Sefer Turan, ed: Cüneyt Dalkıran, Timaş Yay., İstanbul, 2013.

Sezgin, Fuat, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi (Almanca Aslın Tercümesi),* C.I, Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 2015.

Sezgin, Fuat, "İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri" *İslâm Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar İçinde*, ed: Zeynep Berktaş- Tuğçe İnceoğlu, Timaş Yay., İstanbul, 2015, 9-23.

Sezgin, Fuat, "Bilimler Tarihi Açısından Bugünün Türkiyesi'ne Bakış" *İslâm Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar İçinde,* ed: Zeynep Berktaş- Tuğçe İnceoğlu, Timaş Yay., İstanbul, 2015, 56-67.

Sezgin, Fuat, "İslâm Kültür Dünyasında Bilimler Ne zaman ve Neden Duraklamaya Başladı" *İslâm Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar İçinde*, ed: Zeynep Berktaş- Tuğçe İnceoğlu, Timaş Yay., İstanbul, 2015, 84-97.

Sezgin, Fuat, "Amerika'nın Keşfinde Müslümanlar" *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, 40, 33-50.

Sezgin, Fuat, *İslâm Uygarlığında Astronomi, Coğrafya ve Denizcilik,* (Almanca 5 ciltlik "Wissenchaft und Technik im Islam" (İslâm'da Bilim ve Teknik) isimli eserin tercümesinden derlenmiştir) Boyut Yay., İstanbul, trs.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Yaşadığım Gibi*, haz: Birol Emil, Dergah Yay., İstanbul, 2013.

Taşcı, Özcan, "Rıtter" *DİA*, Ankara, 2008, XXVII, 133-134.

Tellioğlu, Ömer, "Medeniyet" *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul, 2000, 133.

Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev: Zeki Megamiz, Üçdal Yay., İstanbul, 1972.

FUAT SEZGİN'E GÖRE ARAP-İSLÂM BİLİM TARİHİNDE RESEPSİYON FAALİYETLERİ: HİCRİ III. ASIR ÖRNEĞİ

Elif Kübra Aslandoğdu[1*]

Tarihin çizgisel ilerleme anlayışıyla şekillendiğini savunan ve medeniyetin geldiği nokta üzerinde kendisi dışında müsebbib kabul etmeyen Batı düşüncesinin çizdiği perspektifte, Yunanlılar bilimler tarihinde başlangıç noktası addedilmekte ve daha önceki ya da çevre kültürlerden miras olarak aldıklarına çok değinilmemektedir. Medeniyet tarihini bir bütün olarak değerlendiren Fuat Sezgin, insanlığın ortak mirası olan bilimlerin çeşitli uygarlıkların etkileşimiyle meydan geldiğini, modern teknolojide sadece Yunanlıların ve Avrupalıların değil; çeşitli bölgelerde yaşayan insanların Sümerlerin, Babillerin, Çinlilerin, Hintlerin, Mısırlıların, Arap-İslâm milletlerinin katkısı olduğunu savunmaktadır. Nitekim birbirini tamamlayıcı nitelikte olan bu kültürler keskin sınırlarla ayrılmazlar. Bu sebeple de medeniyet tarihinin tek bir topluma veya kültüre indirgemek realiteye aykırı bir tutumdur.[2]Yunan medeniyetinin bilim tarihinin gelişim sürecinde başta değil; ortada bulunması gerektiğini savunan Sezgin, Avustralyalı Otto Neugebauer'in o zamandan bugüne kadar geçen 2500 yıllık tarihe bir 2500 yılın daha eklenmesi gerektiği görüşüne dikkat çekmektedir.[3]

1* Arş. Gör., Doktora Öğrencisi. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Ana Bilim Dalı, ekaslandogdu@hotmail.com.

2 Sezgin, Fuat, *Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin*, Timaş Yay., İstanbul 2010, 41; Saygılı, Serdar, "Doğu ve Batı Düalizminde İslâm Medeniyet Tarihinin Oksidentalist Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı", *Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 2019, IX, 13.

3 Sezgin, Fuat, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* Timaş Yay., İstanbul 2018, 99.

Bilimler tarihinin önemli bir halkası olan ve yaklaşık 800 yıllık bir döneme tekabül etmekte olan İslâm medeniyeti[4] antik dönem ile Avrupa yakın çağı arasında bir bağ kurmaktadır.[5] Bilindiği üzere, İslâmiyet sadece Mekke ve Medine ile sınırlı kalmayıp fetihlerle birlikte Dımaşk, İran, Irak, Mısır topraklarına ulaşmıştır. Bu bölgelerde yeni kültürlerle karşılaşılmış, onların bilim ve teknik alanındaki tecrübelerinden yararlanılmıştır. Başından itibaren yabancı olanlara karşı önyargısız bir tutum sergilenmiştir. Yahudi ya da Hristiyan olmasına bakılmaksızın ilim aldıkları kişileri kendilerinin hocası addetmişlerdir.[6] Mesela Aristoteles için asırlarca "el-Muallimû'l-Evvel"; Arşimed, Galen, Apollonios gibi Yunan bilginler için "el-Fadl" gibi saygı ifade eden kelimeler kullanılmış ve buna bir tepki gösterilmemiştir. Bunda İslâm dininin ilmi faaliyetlere engel teşkil etmemesi ve farklı din mensuplarına karşı uyumlu yaşamaya teşvik etmesi rol oynamaktadır.[7]Aynı zamanda Müslüman Arapların yeni düşünsel problemlerle ilgili olmaları, komşu kültürlere karşı kapalı olmamaları onların düşünce ve zihniyet anlamında buna hazır altyapılarının olduğunu göstermektedir.[8]

1. İslâm Bilimlerinin Resepsiyon Süreci

Fuat Sezgin'in eserlerinde kullandığı ve başlığımızda da yer alan "Resepsiyon" terimi Latince kökenli olup "almak, kabul etmek, geri istemek" anlamlarına gelen "Recipere" fiilinden türetilmiştir. Dilimize de Fransızca "Réception" sözcüğünden girmiştir. Bu kavramın yerine iktibas kelimesi kullanılmakla beraber resepsiyonun Türkçe de net bir anlam karşılığı bulunmamaktadır.[9] Bu terim daha çok hukukî düzlemde ve bir hukuk tabiri olarak kullanılmıştır. Hukukçu Cahit Can, modern resepsiyonu "yabancı hukuk alımı" olarak ifade etmiş ve resepsiyon sürecinin alma ve benimsemeden oluşan iki aşaması olduğunu söylemiştir.[10]

Sezgin'in eserlerinde belirttiği üzere çeviri faaliyetleriyle birlikte farklı kültürlerden gelen eserler ilk olarak resepsiyon yani kabul etme safhasına uğramıştır. Ardından özümseme ve hazmetme (asimilasyon) safhasına girilmiş ve III/IX.

4 Sezgin, Fuat, "İslâm'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış", *Adam Akademi*, 2011, I, 92.
5 Sezgin, Fuat, İslâm'da Bilim ve Teknik, I, çev. Abdurrahman Aliyy, İBB. Kültür Yay, İstanbul 2008, 17.
6 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 24.
7 Sezgin, 129, 161.
8 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, 3.
9 Kuru, Gonca, "Thibaut ve Savigny'de Resepsiyon ve Kodifikasyon Hareketleri", *MÜHF-HAD*, 2017, XXII, 205-206.
10 Cahit Can, *Türk Hukukunun Kökenleri ve Türk Hukuk Devrimi*, Kaynak Yay., İstanbul 2012, 37-38.

asrın başlarından itibaren de özümsenmenin yanı sıra özgün eserlerin verildiği yaratıcılık safhasına geçilmeye başlanmıştır.[11]

Arap-İslâm kültür resepsiyonunun başlangıç periyodu sayılan hicrî I. asrın sonları ve ikinci asrın başlarında Emevi Devleti yöneticilerinin desteğiyle kimya, astronomi, coğrafya, filoloji alanındaki çeviri ve risalelerle bilim mirasında hızlı bir şekilde gelişme kat edilmiştir. Hicri II. asır sosyal bilimlerde ve bilhassa hadis biliminde metodoloji alanında canlanmanın yaşandığı, hacimli eserlerin verildiği bir dönem olmuştur.[12] Bilimlerin resepsiyon sürecinin yanında artık özümsenme sürecinin başladığı Hicri III. asırda Abbasî halifesi el-Me'mûn'un kurumsallaşmaya yönelik teşebbüsleriyle çalışmalar yeni bir ivme kazanmıştır. Yaratıcı safhanın başlangıcı olan bu asrın kaynak noktası Beytü'l-Hikme'yi ve farklı ilim dallarında ortaya koyulan çalışmaları, Fuat Sezgin'in eserlerinden yararlanarak aşağıdaki başlıklarla ele almaya çalışacağız.

2. Beytü'l-Hikme ve Tercüme Faaliyetleri

Abbasî halifesi Me'mûn hilâfeti, bilimsel ve felsefi gelişmelerin ivme kazandığı bir dönemdir. Entelektüel bir portre taşıyan halifenin ilmi çalışmalara destek vermesi, bizzat tartışmaları yönetmesi buradaki başat faktördür. Halifeliğe gelmeden önce de Merv'de felsefe eğitimi alan ve bu ilme olan ilgisi olan Me'mûn, yabancı felsefî birikimden tercümeler yoluyla istifade edilmesini sağlamıştır.[13]

İslâm aleminin ilk umumi kütüphanesi olan Beytü'l-Hikme halife Hârun Reşîd döneminde kurulmuş, en parlak dönemini ise Me'mûn döneminde yaşamıştır. Daha öncesinde Halife Mansûr döneminde Farsça, Yunanca, Süryanice, Kıptice, Sanskritçeden Arapçaya yapılan tercümeler Me'mûn zamanında (218/833) Beytü'l-Hikme ile beraber kurumsal bir hale gelmiştir.[14] Çok zengin bir kütüphanesi bulunan Beytü'l-Hikme'nin ilk yöneticisi Yuhanna b. Maseveyh, ilk mütercimleri el-Haccâc b. Matar, İbnü'l-Patrik, Yuhannâ el-Bıtrik ve kütüphane idarecisi Salma (ya da Selem) olmuştur.[15] Vezir Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî döneminde (190/805) Farsça ve Hintçe kitaplara yönelme olmuşken; Hârûnürreşîd

11 Kenan, Seyfi, "İslâm Dünyasının Duraklama Sebepleri Üzerine Ünlü Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, I, (4), 74; Saygılı, s. 27.

12 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, 9.

13 Vural, Mehmet, "Abbasiler Döneminde Bilim, Kültür ve Felsefe", İslâm Tarihi ve Medeniyeti-Abbasiler II, Siyer Yay., İstanbul 2018, 254.

14 Vural, 255.

15 Bayraktar, Mehmet, İslâm Felsefesine Giriş, Beyaz Kule Yay., Ankara 2008, 67.

(193/809) ve Me'mûn dönemlerinde Yunanlıların kültür mirasından yararlanılmıştır. Me'mûn, Ammûriye'den, Kıbrıs adasından ve Konstantıniyye'den Bağdat'a kitaplar getirtmiştir. Bizans İmparatorluğu'ndan getirilen kitaplar için bir heyet kurdurtmuş, getirilen bu kitaplar konularına göre tasnif edilmiştir. Bu kitapları tercüme edenlerin en meşhurları: Yuhannâ b. Mâseveyh, Huneyn b. İshâk ve oğlu İshâk, Muhammed b. Musâ el-Harezmî, Sâid b. Hârun, Sâbit b. Kurrâ, Ömer b. Ferrehân'dır.[16] Böylece Beytü'l-Hikme'de yapılan tercümeler vasıtasıyla asılları kaybolan Antik Yunan kültürünün büyük bir kısmı muhafaza edilmiştir.[17]

Konu sınırlamamız gereği Abbasilerin sadece II. dönem mütercimlerimden bahsedecek olursak; İbn Nâima el-Hımsî (230/845) Süryâniceden Arapçaya tercümeler yapmış ve daha çok Aristoteles'in eserlerini çevirmiştir.[18] Yine Beytü'l-Hikme'nin öne çıkan mütercimlerinden olan ve batıda Johannitus adıyla bilinen Huneyn b. İshâk (259/873), eski Yunan tıp ve felsefesinden tercümeler yapmıştır. İlk olarak, aynı zamanda kendisini Beytü'l-Hikme'ye kabul ettirecek olan Galenos'un (Câlinûs) tıpla ilgili iki eserini çevirmiştir. Grekçe'den Yunanca'ya pek çok çevirileri olan ve tıp ve felsefe alanında eser veren Huneyn, halife Me'mûn tarafından kitap temini için Bizans'a gönderilen kişilerdendir. Huneyn b. İshâk'tan sonra, Batı'da Jannitus olarak tanınan oğlu İshâk b. Huneyn (297/910) de saray hekimliği ve astronomi ile uğraşmıştır. Matematik, felsefe ve astronomi alanındaki eserleri Süryanice ve Arapçaya çevirmiş, "Tarîhu'l-et-Tıbbâ ve'l-Felâsife" adlı bir tıp eseri te'lif etmiştir.[19] Yunanlı bir ilim adamı olan Kusta b. Luka (299/912) felsefe, astronomi, tıp ve musiki ile ilgilenmiştir. Yunancadan Arapça ve Süryaniceye çeviriler yapmıştır. Heron'un Yunan mekâniği ile ilgili Barulcus adlı eserini "Kitâbu Fîrefi'l-Eşyâi'l-Sakila" adıyla halife Müstaîn-Billâh için tercüme etmiştir. İslâm felsefesinin diğer bir önemli mütercimi olan Sâbit b. Kurrâ (298/902) matematik, astronomi, tıp alanlarında da ön plana çıkmıştır. Halife Mûtazıd (279-289) döneminde saraya astronomi âlimi olarak alınmıştır. Yunan matematikçilerinin ve astronomlarının eserlerini Arapçaya çevirmiş ve şerh etmiştir.[20]

16 Çelebi, Ahmet, İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi, çev. Ali Yardım, Damla Yay., İstanbul 1983, 177-180.
17 Çelebi, 364; Sezgin, "İslâm'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış", 92.
18 Vural, 258.
19 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut, Dârü'l-Mârife, 1978, 343; Vural, 258.
20 Vural, 259.

Beytü'l-Hikme'nin dışında resmi ve özel olmak üzere kütüphaneler de bulunmaktadır. Halife Mutasım, Vâsık, Mütevekkil dönemlerinin veziri Muhammed b. Abdülmelik b. Zeyyâd'ın Sâmerra'da bir kütüphanesi bulunmaktaydı.[21] Bermekî vezirlerinin Farsça ve Grekçe eserlerinin bulunduğu kütüphaneleri, bu ailenin görevlerine son verilmesinin ardından Beytü'l-Hikme'ye aktarılmıştır.[22]

3. İlmî Faaliyetler

3. 1. Astronomi

Astronomiye ilgisi bulunan Halife el-Me'mûn, 212/828'de Bağdat'ın Şemmâsiyye semtinde Sind b. Alî'nin (290/903) başkanlığında bilim tarihinin ilk gözlemevini (rasathanesini) kurmuştur. İlk astronomları ise Fazl b. Nevbahtî ve Hârizmi'dir. Hicri 214 yılında Şam'ın yakınındaki Kâsiyûn tepesinde Kâsiyûn Rasathânesi açılınca çalışmalar buraya aktarılmıştır.[23] Bunların dışında şehirde ay, güneş, gezegen ve yıldızların gözlemlerini günlük olarak tutmakta olan başka rasathaneler de vardır. Bunların geneline Me'mûn'a atıfta bulunularak "er-Rasâdü'l-Me'mûn" adı verilmiştir.[24] Halifenin desteği ile kurulan rasathanelerin yanısıra, Sâbit b. Kurrâ, Dineverî, Ebû Musâ, gibi âlimlerin özel rasathaneleri de vardır.[25]

Me'mûn, kıblenin net olarak belirlenebilmesi için ay tutulmasını gözlemleyerek Bağdat'la Mekke arasındaki boylam farkının tespit ettirmiştir. Bulgularda ulaşılan 3 derecelik boylam farkı bunun başarılı bir ölçüm olduğunu göstermektedir.[26] Halifenin emriyle astronomlar meridyendeki bir derecelik boylam uzunluğunu yani Ekvator'un uzunluğunu keşfetmeye çalışmışlar, bazı aletlerle yaptıkları ölçümlerde modern ölçüm değerlerine çok yakın bir ölçüm elde etmişlerdir. Bir meridyen derecesinin uzunluğunu 56 2/3 ve 57 mil arasında, Ekvator'un uzunluğunu da yaklaşık 40 bin km olarak tespit etmişlerdir. Halife, Bizans'a yaptığı sefer esnasında bir derecelik boylam uzunluğunu trigonometrik olarak yeniden

21 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 178-181.

22 Vural, "Abbasiler Döneminde Bilim, Kültür ve Felsefe", 268.

23 Sezgin, İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri, 26; İslâm'da Bilim ve Teknik, 11.

24 Vural, 267.

25 Nasr, Seyyid Hüseyin, İslâm'da Bilim ve Medeniyet, çev. Nabi Avcı, Kasım Turhan, Ahmet Ünal, İnsan Yay., İstanbul 1992, 79.

26 Sezgin, İslâm'da Bilim ve Teknik, 11.

kontrol ettirmiştir.[27] Dünyanın yarıçapını trigonometrik olarak astronom Sind b. Alî'ye ölçtürmüştür.[28] Yine bu asırda güneşle dünyanın yıllık en uzak mesafe noktasının (yani evc'in) sabit olmadığı keşfedilmiştir.[29] Bu rasatlarda, dakika'nın 60'a bölünmesi ve dairenin çevresindeki en yüksek noktanın senede 12,9 saniye hareket ettiği kaşfedilmiştir.[30]

Matematikçi ve astronom Sâbit b. Ḳurrâ (288/901) gece ve gündüz eşitliğinin gezegenler yörüngesinde ilerleyen noktasının (presesyon) kesin olarak ölçülebilmesi için iyileştirilmiş bir değerin belirlenmesine katkıda bulunmuştur. Yine Sâbit b. Ḳurrâ güneş evcinin, her yıl biraz daha ileri kaydığını iddia eden ilk kişidir. Nitekim V/IX. asırda Birûnî bunun doğruluğunu ispat etmiştir.[31]

III/IX. asrın sonlarında Ebû'l-Abbâs el-İranşehrî Ptoleme'nin aksine Güneş tutulmasının dairesel ve dünyadan en uzakta değil güneşin orta uzaklıkta bulunduğu sırada olabileceği görüşünü ileri sürmüş; bu durum XVI. yüzyıldaki bir güneş tutulmasında gözlemlenmiştir. Bu yüzyılın sonlarında Câbir b. Sinân el-Ḥarrânî ve en-Neyrîzî küresel usturlabı icad etmişlerdir.[32]

3. 2. Matematik

Batıda Algoritmi, Algorismi ve Algorism adlarıyla bilinen Türk matematikçisi ve astronomi âlimi Muḥammed b. Musâ Harizmî, Beytü'l-Hikme'de görev almıştır. Kurucusu olduğu cebir ilmi alanında Halife el-Me'mûn'un isteği üzerine yazdığı "Kitâbü'l-Muhtasar fî Hisâbî'l-Cebr ve'l-Mukâbele" adlı eseri batıda da büyük yankılar uyandırmıştır. Öyle ki XVII. yüzyılda eseri "Liber Algorismi" yani Harezmî kitabı adıyla Latince'ye tercüme edilerek batı üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.[33] Aynı zamanda Harizmi desimal sayı sistemini geliştirmiş, algoritma adı dünyaya yayılmıştır. Tercümeler yoluyla Müslümanların sayı sistemi (1,2,3..0) Avrupa'ya ulaşmıştır.[34] Harizmî'nin çağdaşlarından "Ebü'l-Fazl" lakaplı Abdülhamîd b. Vasi' b. İbn Türk, cebir alanında ilk eser verenlerdendir. Onun cebir kitabını Harizmî'den önce yazdığı konusunda farklı görüşler vardır.[35]

---

27 Sezgin, Fuat, İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2004, 26; İslâm'da Bilim ve Teknik, 11; *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 72.

28 Sezgin, İslâm'da Bilim ve Teknik, 11.

29 Sezgin, İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri, 29.

30 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Söyleşi: Sefer Turan, Timaş Yay., İstanbul 2011, 100.

31 Sezgin, İslâm'da Bilim ve Teknik, 15; *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 73.

32 Sezgin, İslâm'da Bilim ve Teknik, s.15-16; *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 74.

33 Vural, 300; Şen, Zekâi, Üç Türk-İslâm Bilim ve Düşünce Adamı, Su Vakfı Yay., İstanbul 34.

34 Şen, 44.

35 Aydın, Cengiz, "Abdülhamîd b. Vâsi' b. Türk", *DİA*, 1988, I, 225-226; Vural, 301.

Ebû Kâmil Şucâ b. Eslem, Harizmî'den sonra eserleri günümüze ulaşan ilk İslâm matematikçisidir. "Kitâbü'l-Cebr ve'l-Mukâbele" adlı eserinde Hârizmî'ye üstünlük iddiasında bulunmuştur.[36] Alanında dikkate değer çalışmaları olan Ebû Kâmil Şucâ b. Eslem, eserlerinin İbrani ve Latince çevirileri yoluyla Avrupa'da derin etkilerde bulunmuştur. Pisalı Leonardo, Ebû Kâmil'in Latince'ye çevrilen Algebra adlı eserinden kitabını oluştururken faydalanmış; hatta bazı bölümlerini birebir almıştır.[37]

III/IX. yüzyılın ikinci yarısında Sâbit b. Ḳurrâ Pythagoras teoremini her tür üçgen için genelleştirmiştir. Ancak Sâbit b. Ḳurrâ'nın bu teoremi, Avrupa'da mucit olarak John Wallis'in (1616-1703) adını taşımaktadır.[38] Matematikçi ve astronom Muḥammed b. İsâ el-Mâhânî, ilk cebir kitabının ortaya çıkışından 50 yıl sonra Arşimed'in pergel ve cetvelle çözülemeyen bir problemini üçüncü dereceden bir denkleme çevirmiş fakat denklemi çözmeyi başaramamıştır.[39]

3. 3. Tıp

Abbasî devri, sağlık kurumları açısından da parlak bir dönemdir. Halife Mütevekkil'in göz doktoru Ali b. Rabben et-Taberî'nin bu alanın ilk eserlerinden olan "Firdevsü'l-Hikme" adında bir tıp-eczacılık kitabı vardır. Bermekîlerin vezirlik dönemlerinde Bağdat'a bir hastane yaptırdıkları kaynaklarda geçmektedir. Devam eden süreçte Feth b. Hâkân, Ali b. İsâ gibi vezirler Bağdat, Fustat, Mekke ve Medine'ye hastane yaptırmışlardır.[40]

III/IX. yüzyılın ikinci yarısında tıp ve farmakoloji alanında çalışmalar yapılmıştır. Döneminin önde gelen tabiplerinden olan, tıbba yaptığı katkılardan dolayı Arapların Galen'i ünvanını alan Zekeriyyâ er-Râzî (312/925), Kitâb el-Ḥâvî adlı bir eser yazmıştır. Eserinin Latince ve İbranice çevrilmesiyle beraber tıp ve farmakoloji alanında batıda tanınmıştır. Aynı zamanda bu eserinde 829 tane ilacın hangi hastalığa faydalı olduğunu belirtmiştir. Galen tıbbını, birçok noktada eleştiren Râzî, "Kitâb eş-Şukûk" isimli kitabında bunları detaylı bir şekilde açıklamıştır. Kimya alanında da Câbir b. Hayyân'ın çalışmalarını esas alarak pratik amaçlara hizmet eden bir literatür oluşturmuştur.[41]

---

36 Vural, 301.
37 Sezgin, İslâm'da Bilim ve Teknik, 17.
38 Sezgin, İslâm'da Bilim ve Teknik,16.
39 Sezgin, *İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri*, 28; İslâm'da Bilim ve Teknik, 16.
40 Vural, 313.
41 Sezgin, İslâm'da Bilim ve Teknik, 18.

3. 4. Meteoroloji

Ortaçağ Avrupası'nda Alchindus olarak tanınan İslâm filozoflarından Yaʿkûb b. İsḥâḳ el-Kindî (256/870) Aristoteles meteorolojisinin bütün konularını, Aristoteles'e ve onun öğrencisi Theophrastus'a dayanarak işlemiştir. Atmosfer olaylarını buhar ile açıklayan Aristoteles'e göre güneşin etkisiyle yeryüzünden yükselen buharlar yaş ve kuru olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yaş buhar yağmur, kar, dolu, sis gibi olayların, kuru buhar ise rüzgârın temel maddesidir. Kindî ise meteorolojik olayları maddelerin genleşmesiyle açıklamaktadır. Yeryüzünden yükselen buharların, soğuk hava tabakasıyla karşılaşınca hacimlerinin küçülerek yoğunlaştığını, sonrada yağmurun indiğini söyler. Yine rüzgarı da genleşme teorisine göre yani "Hava, sıcaklık nedeniyle genişlediği bölgeden soğukluk nedeniyle küçüldüğü bölge yönüne doğru akar" şeklinde açıklamıştır. Kindî'nin bu açıklaması, daha modern zamanlardaki George Hadley (1685-1744) ve Immanuel Kant (1724-1804)'ınkilerle örtüşmektedir.[42]

Kindî gökyüzünün belli bir renginin bulunmadığını, aslında karanlık olan uzaydan gelen güneş ışınlarının atmosferdeki cisimlere çarptıktan sonra yeryüzünden yansıdığını; bu zayıflayan ışınların karanlık olan uzaya karışmasıyla lâcivert rengin oluştuğunu söylemektedir.[43]

3. 5. Coğrafya

Yeni ülkelerin fethedilmesi, ticaret vesilesiyle yeni bölgelerle karşılaşılması coğrafya ilminin ve bununla ilgili çalışmaların gelişmesine neden olmuştur. İlk coğrafya eserleri genel olarak dünyanın şekli, büyüklüğü, kartografi teknikleri, hareketleri, enlem-boylamları gibi konularından müteşekkildir.[44]

Halife Meʿmûn, içlerinde coğrafyacı, astronom, matematikçilerin bulunduğu 70 kadar bilgini Ptolemy (Batlamyus) ve Marinos'un haritalarını göz önüne alarak bir dünya haritası yapmak ve bölgesel haritalar içeren coğrafya eseri meydana getirmek için görevlendirmiştir. Bunun için Bağdat ve Şam'da gözlem evi kurulmuştur. Bilginlerin dünya ve bölgesel haritaları ile bunların koordinatlarını toplayan çalışmasının 1340 tarihli Topkapı sarayındaki tek nüshası, Sezgin tarafından yaklaşık 30 yıl önce bulunmuştur.[45] Meʿmûn'un haritası birçok

42 Sezgin, İslâm'da Bilim ve Teknik, 14; Kaya, Mahmut, "Yaʿkûb b. İshâk el-Kindî", *DİA*, XXVI, 2002, 59.

43 Kaya, 59.

44 Vural, 299.

45 Sezgin, İslâm'da Bilim ve Teknik, 12; İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri, 26; Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 29-31.

farklı sebepten ötürü çığır açıcı bir öneme sahiptir. Me'mûn'un coğrafyacıları önceki kartografik tasvirleri önemli ölçüde tashih etmişlerdir. Bağdat'tan hareketle mümkün olabildiğince kendi gözlemlerine ve ölçümlerine dayanarak oluşturdukları bu harita; III/IX. yüzyılın ilk çeyreğinde yeryüzünün kartografik tasvirinde ulaştıkları kazanımları yansıtmaktadır. Ayrıca söz konusu gelişme hakkında hüküm verebilmek için bize sağlam bir temel sağlamaktadır.[46]

III/IX. yüzyılın ikinci yarısında da kendine has nitelikte bir beşeri coğrafya (antropocoğrafya) doğmuş, Mesâlik ve'l-Memâlik adlı eserler verilmiştir. Doğa filozofu ve şehir tarihcisi Amr b. Baḥr el-Câhız'ın (255/868) "el-Emsâr ve-Acâib el-Buldân"ı, Ubeydullâh b. Abdullâh İbnü'l-Fakîh'in (289/902) "Kitâbü'l-Büldân"*ı,* İbn Ḫurdâzbih'in (299/912) "el-Mesâlik ve'l-Mesâlik"i, Aḥmed b. İsḥâḳ el-Ya'kûbî'nin (300/913) "Kitâbu'l-Buldân" isimli eserler dünya coğrafyası açısından kıymetli eserlerdir.[47]

3. 6. Tarih

Nesep ilminde şöhret bulmuş olan İbnü'l-Kelbî'nin (205-821) Kitâbü'l-Esnâm'ı,[48] bir tarihçi olarak III. asrın en büyük müdevvenlerinden kabul edilen Belâzürî'nin (279/892) Fütûhu'l-Buldân'ı[49] Asya'nın ve Kuzey Afrika'nın önemli bir kısmını seyahatleriyle tanıyan Ya'kubî'nin (281/895) Tarîhu'l-Yakûbî'si,[50] İbn Kuteybe'nin (275/889) Uyûnü'l-Ahbâr'ı ve ağırlıklı olarak tarih ve coğrafya hakkında çalışmaları olan Mes'ûdî'nin Mürûcü'z-Zeheb'i[51] zikredilebilir.

Sezgin, Muhammed b. Cerir eṭ-Ṭaberi'nin (310/923) tarih alanında yazdığı "Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk"[52] adlı eseriyle alakalı kimilerinin "bazı yazılı kaynakları bilinmesine rağmen, kaynak malzemesinin şifâhî olduğu" görüşlerine karşıdır. Ona göre Taberî malzemelerini şifâhî rivayetlerden ya da dağınık haldeki bazı yazılı kaynaklardan değil; tümüyle eline geçen metinlerden yazmıştır. Nitekim hadis metodolojisi ve onun günümüze ulaşan kaynaklar

---

46 Sezgin, İslâm'da Bilim ve Teknik, 13; *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar,* 72; Sezgin, Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü Yayınlarına Yazılan Avrupa Dillerindeki Önsözler, 23.

47 Sezgin, İslâm'da Bilim ve Teknik, 18.

48 İbnü'l-Kelbî, Hişâm b. Muhammed, *Kitâbü'l-Esnâm*, thk: Ahmet Zeki Paşa, Kahire 1913.

49 Belâzürî, Ahmed b. Yahya (279/892), *Fütûhu'l-Buldân*, (thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ- Ömer Enîs et- Tabbâ), Beyrut, 1987; Sezgin, Arap-İslâm Bilimleri Tarihi, 365.

50 Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ya'kûb (292/905), *Tarîhu'l-Yakûbî*, I-II, (thk. Abdülemîr Mehnâ), Beyrût, eş-Şeriketu'l-Âlemî, 2010; Sezgin, İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar, 106.

51 Mes'udî, Ali b. Hüseyin (ö.345/956), *Mürûcü'z-Zeheb ve Me'adinü'l-Cevher,* Dâru'l-Endülüs, 1966.

52 Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/923), *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-XI, (thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim), Beyrut-Lübnan ts., Dâru's-Süveydân,1983.

vasıtasıyla yazılı kaynaklar kullanmış olduğu ortaya koyulmaktadır.[53] Bir rivayetteki rivayet zinciri, alıntılanan yazılı kaynağa ve onun râvilerine refere edilmektedir. Bunlar herhangi bir şekilde umuma ulaşabilmiş olan sözlü haberlere eklenmiş uydurma ravîlerin isimleri olarak kabul edilemez. Bunun yanı sıra Taberî'nin eseri sadece İslâm tarihinin ilk rivayetlerinden değil, aynı zamanda Hz. Adem'den itibaren gelen süreç hakkında bilgi vererek bir dünya tarihi kitabı olma özelliğine taşımaktadır.[54]

Sonuç olarak, Avrupa merkezci tarih anlayışının aksine İslâm dünyası M VII. yüzyıldan başlayarak XVI. yüzyıla kadar bilimsel faaliyetlerini aktif bir şekilde devam ettirmiştir. Astronomi, coğrafya, fizik, matematik, geometri, tıp ve felsefe gibi birçok alanda eserler verip bilim insanı yetiştirmiştir.

Rönesans sonrasında ve modern dönemde Avrupalıların yaptıkları çeviriler ve çalışmalarda alıntılanan kaynaklara atıf yapmadıklarından dolayı, önceki dönem ya da kültürllerin pasif olduğu imajı verilmektedir. Başta Fuat Sezgin'in ve bazı hümanist oryantalistlerin bilim tarihiyle ilgili araştırmaları İslâm medeniyet dünyasının birikimini gözler önüne sermiştir. İlmi faaliyetlerin çok yoğun olduğu, Abbasî devletinin hüküm sürdüğü yıllara tekabül eden III. asır (özellikle de ikinci yarısı), resepsiyon faaliyetlerinin devamında yaratıcılık yönünün ön plana çıktığı eserlerin verildiği bir periyod olmuştur. Diğer birçok uygarlığın katkısı olduğu gibi, İslâm dünyasının medeniyet tarihine katkıları, bilginlerin isim ve eserlerinden örnekler verilerek ortaya koyulmuştur.

Kaynakça

Aydın, Cengiz, "Abdülhamîd b. Vâsi' b. Türk", *DİA*, 1988, I, 225-226.

Bayraktar, Mehmet, İslâm *Felsefesine Giriş*, Beyaz Kule Yay., Ankara, 2008.

Belâzürî, Ahmed b. Yahya (279/892), *Fütûhu'l-Buldân*, (thk. Abdullah Enîs et- Tabbâ- Ömer Enîs et- Tabbâ), Beyrut, 1987.

Can, Cahit, *Türk Hukukunun Kökenleri ve Türk Hukuk Devrimi*, Kaynak Yay., İstanbul, 2012.

İbnü'l-Kelbî, Hişâm b. Muhammed, *Kitâbü'l-Esnâm,* (thk.Ahmet Zeki Paşa), Kahire, 1913.

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Dârü'l-Mârife, Beyrut, 1978.

53 Sezgin, Fuat, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, İBTAV., İstanbul 2015, 369-370.
54 Sezgin, Fuat, İslâm'da Bilim ve Teknik, 18-19.

Kaya, Mahmut, "Ya'kûb b. İshâk el-Kindî", *DİA*, XXVI, 2002, 58-59.

Kenan, Seyfi, "İslâm Dünyasının Duraklama Sebepleri Üzerine Ünlü Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, IV, 73-98.

Kuru, Gonca, "Thibaut ve Savigny'de Resepsiyon ve Kodifikasyon Hareketleri", *MÜHF-HAD*, 2017, XXII, S.1, 202-228.

Mes'udî, Ali b. Hüseyin (345/956), *Mürûcü'z-Zeheb ve Me'adinü'l-Cevher,* Dâru'l-Endülüs, 1966.

Nasr, Seyyid Hüseyin, İslâm*'da Bilim ve Medeniyet,* çev. Nabi Avcı, Kasım Turhan, Ahmet Ünal, İnsan Yay., İstanbul, 1992.

Saygılı, Serdar, "Doğu ve Batı Düalizminde İslâm Medeniyet Tarihinin Oksidentalist Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı", *Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 2019, IX, 10-32.

Sezgin, Fuat, İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2004.

----------, İslâm*'da Bilim ve Teknik*, I, çev. Abdurrahman Aliyy, İBB. Kültür Yay., İstanbul, 2008.

----------, *Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin*, Timaş Yay., İstanbul, 2010

----------, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Söyleşi: Sefer Turan, Timaş Yay., İstanbul, 2011.

----------, "İslâm'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış", *Adam Akademi*, 2011, I, 89-98.

----------, *1984'den 2011 Yılına Kadar Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü Yayınlarına Yazılan Avrupa Dillerindeki Önsözler*, 23.

----------, *Arap-*İslâm *Bilimleri Tarihi*, I, İBTAV, İstanbul, 2015,

----------, İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar, Timaş Yay., İstanbul, 2018.

Şen, Zekâi, Üç Türk-İslâm Bilim ve Düşünce Adamı, Su Vakfı Yay., İstanbul, yy.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/923), *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk,* I-XI, (thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim), Beyrut-Lübnan ts., Dâru's-Süveydân,1983.

Vural, Mehmet, "Abbasiler Döneminde Bilim, Kültür ve Felsefe", İslâm Tarihi ve Medeniyeti-Abbasiler II, Siyer Yay., İstanbul, 2018, 249-318.

Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ya'kûb (292/905), *Tarîhu'l-Yakûbî*, (thk. Abdülemîr Mehnâ), Beyrût, eş-Şeriketu'l-Âlemî, I-II, 2010.

BİLİM VE NESNESİ

Hatice Kırmacı*

Fuat Sezgin'in Anısına**

Bilim ve nesnesi hakkında hangi doğru yargılara varabileceğimiz meselesi, kuşkusuz uzun soluklu bir arayışı gerektirir. Zira ister bilim isterse de nesne/si olsun, her ikisinin de tanımını yapmak, onları birbirinden ayırt etmek belirli zorlukları barındırır. İlk olarak bilim teriminin, hem form hem de içeriği bakımından homonomik[1] olmakla beraber muğlak olduğu söylenebilir. İkinci olarak, nesne kelimesinin aldatıcı olduğu ve nesne konseptini kullandığımız andan itibaren süje ve nesne ayırımının varsayıldığını fark etmek gerekir. Ancak kullanılan "ve" bağlacı, şimdilik, ifade edilen iki terimin ayrıklığını hipotetik olarak yansıtsa da ikisini birleştiren bir bağıntının varlığı mümkündür. Öyle ki bilim nesnesinden ayrı kabul edilse de, bir olarak kabul edilse de her ikisini bir arada tutan ya da tutmayan bir ilişkiden bahsedilebiliriz.

Çabamız bilim ve nesnesi arasındaki ilişkinin yaşam sürdüğü zemine inerek, bu ilişkinin kendisini, araştırma nesnesi olarak almaktır zira bilim ve nesnesinin birbirleri üzerinde fark edilecek anlam izdüşümlerinin, aralarındaki ilişkinin mahiyetini irdelemekle açığa çıkacağı hipotezini varsayıyoruz. Bu tebliğde bilim ve nesnesi arasındaki ilişkinin neliği, niteliği, niceliği, yakınlık/uzaklık nispeti ve bu bağın hangi derinlikte nasıl tezahür etmesi hakkındaki arayış çabamızın bir başlangıç noktasını yansıtmayı hedefliyoruz: *nesne*'nin bilim için elzem olduğu, ancak yeterli olmadığı,

1 *Doktora Öğrencisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalı, haticekirmaci1@gmail.com, hkirmaci@ksu.edu.tr.
**İslâm bilim tarihine renk katan birçok düşünür, eser ve cihazın ortaya çıkmasında şüphesiz belirgin bir iz bırakmıştır. Gerçeğin izinde olup, bilim tarihini zenginleştiren ahenkleri sunan Prof. Dr. Fuat Sezgin'in anısına "Bilim ve Nesnesi" konusunu irdelemek istiyoruz.
Auroux, S., "Science", *Encyclopédie Philosophique Universelle-Les Notions Philosophiques*, II, Presses Universitaires de France Yay., Paris, 1990, 2314.

bilimin gelişmesine şart olarak nesnenin gerçeklikten taşıp ölçü zeminlerinde iz bırakması gerektiğine ve/veya yeni nitelikleri de yüklemlenecek bir tarzda olmasıyla bilimin ilerleme imkânı bulabileceğine işaret edeceğiz. Buna ilaveten bilim ve nesnesi arasındaki ilişki konusunun parçalanamayan bir bütün olduğu kanısındayız, nitekim bildirimizin başlığını geniş tutmamızın sebebi de bunun bir tezahürüdür.

Nesnesiz Bilim Olmaz: *Bilimin Şartı Olarak Nesne*

Bilim için bir nesnenin gerekli olması, nesnenin -kısmî de olsa- tanımından dolayı makul görünmektedir. Zira nesne, "düşünülme faaliyetinden ayrı olarak düşünülen, temsil edilen"[2] olarak felsefi bir kabul görebilmektedir. Buradan hareketle, bilimin düşünme faaliyeti için en azından bir nesne olması şart görünür. Aslında bilimin refleksif olması, faaliyet ve amacına ters görünmemektir. Daha açık bir ifadeyle, bilimin hiç olmazsa bir nesnesinin kendisi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bilim için nesnesinin olma şartı, onun refleksif olmasıyla karşılanabilmektedir. Bu durumda, incelememizi ilerletmek için bilimin ne olduğu konusunu inceleyeceğiz.

Bilim nedir? Bilim, bir bakımdan bilmenin eşanlamlısı olabileceği gibi; uygun bir şekilde davranma, mesleği tanıma, teknik bir beceriye sahip olma anlamlarına gelmekle birlikte, "yeterli bir birlik, genellik derecesi olan bilgiler ve araştırmalar bütünü olup, kendisiyle ilgilenen insanları, ne keyfi konvansiyonlar ne de bireysel tat ve çıkarların çıktısı olmadan, peyderpey keşfettiğimiz ve tanımlı doğrulama (vérification) metotlarıyla teyit ettiğimiz nesnel ilişkilerden hasıl olan, birbirleriyle uyuşan (concordante) sonuçlara"[3] götürebilen süreci temsil eder.[4] Bu noktada bilimin bilgiyle ortak anlam alanı olsa da birbirlerinden farklı olduğu fark edilmelidir. Bunu kısa ve açık olarak bir örnekle şöyle açıklayabiliriz: Bir malumat doğru olabilir ama bir bilim ürünü olmayabilir. Örneğin, belirli bir ağacı dikenin kim olduğu bilinebilir ama bu bilim kapsamına giren bir malumat değildir.[5] Öte yandan "bilimsel olmak" ile "doğru olmak" yüklemlerinin aynı anlamı taşıdığı kabul edilirse, Batlamyus astronomisi[6] bilimin dışına bırakılma durumuna gelebilir.[7] Zira

2 Lalande, André, *Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie,* Presses Universitaires de France Yay., Paris, 2010, 702.

3 Lalande, 954.

4 Bildirimizde bilim üzerine verilen son tanımı özellikle dikkate alıyoruz.

5 Literatürde yazarların çok rahat bir şekilde bilimden bahsederken, bilgi terimini kullandıklarına rastlıyoruz. Biz, bu yazı çerçevesinde, belirtmediğimiz takdirde, bilgiyi bilimsel bilgi olarak ifade ediyoruz.

6 Batlamyus astronomisinde jeosantrik bir referansyel söz konusu olup, güneşin dünyanın etrafında döndüğü kabul edilmektedir.

7 Auroux, II, 2313.

dünyanın evrenin merkezinde olmadığı bilimsel olarak keşfedilmiştir. Buna karşın, şayet "bilimsel olmak" ile "doğru olmak" yüklemleri arasındaki farklılık kabul edilirse, yanlış bilimsel önermelerin mevcudiyetini kabul etmek durumunda kalırız.[8] Dolayısıyla "bilimsel olmak" ile "doğru olmak" özdeş yüklemler değildir.

Bilime dair bu bilgilerden sonra bilimin nesnesi sorununa geçebiliriz. Antik Yunan felsefi literatüründe bilimin nesnesine dair izler bulmak mümkündür. Nitekim Platon, bilimi (episteme) diskürsif düşünce (dianoia) ile birlikte en üst seviyede birleştirip entelleksiyon[9] (noesis) olarak isimlendirir ve bu entelleksiyonun varoluşu hedeflediğini yazar.[10] Bilim bu çerçevede, entelleksiyonun önemli bir parçası olarak varoluşu onaylar. Böylece varoluşun, bilim ve düşüncesinin nesnesi olduğu söylenebilir. Yine Aristoteles felsefesinde bilim; teknik, feraset, bilgelik, zeka ile birlikte, ruhun doğruluğunu ifade etme yollarından biridir.[11] Bilimin nesnesi Aristoteles'e göre zorunlu ve ezeli olup, doğmaz ve kaybolmaz.[12] Bir başka ifadeyle şeylerin başka türlü olmayacağını bildiğimiz durumda bilim olur. Yine, Aristoteles'e göre her bilim, öğretebilecek olandır ve bilimle ilgili bildiğimiz öğrenilebilir."[13] Bununla birlikte, Yunan biliminin tüm Ortaçağa tahakküm etmesi kabul edildiği söylenilebilir ve bu felsefede Aristotelesçi sonluluk(finitizm), niteliğin rolü, reel ve matematiksel olanın ayırımı[14] olsa da, bilimin bir nesnesi söz konusu olduğu açıktır.

Modern döneme gelince, özellikle de Kant felsefesinde empirik duyulur çeşitlilik fenomenler, zaman ve mekânda ortaya çıkarlar. *A priori* görüler olan zaman ve mekân, her türlü ortaya çıkma imkânlarının formlarını temsil eder.[15] Kant'a göre ne kadar spesifik olarak farklı şeyler varsa o kadar doğa bilimi vardır. Zira şeyler, kendilerinin varoluşlarının parçası olan belirlenimlerin tikel içsel ilkelerini içerirler.[16] Buna göre bilim, ilkeler doğrultusunda düzenlenmiş bir bilgi bütünü (sistem) oluşturur. Daha açık bir ifadeyle bilim olarak adlandırabileceğimiz, kesinliği apodeiktik olandır. Empirik bir kesinlik sağlayan bir bilim, uygunsuz bir şekilde bilme olarak adlandırılır.[17]

---

8 Auroux, II, 2313.

9 Entelleksiyon, klasik felsefede şeyleri seçik bir şekilde algılama yetisinin (entellekt) aktivitesidir. Platon felsefesinde entelleksiyon, şeylerin *akıl* ile ideleri hedefleme veya bilme faaliyeti olarak anlaşılabilir.

10 Platon, *Oeuvres complètes-République VII,* çeviren Georges Leroux*,* Flammarion Yay., Paris, 2011, 534a, 1700.

11 Aristote, *Oeuvres compl*ètes- Etique à *Nicomaque*, çeviren Richard Bodéüs, Paris, 2014, 1139b, 2105.

12 Aristote, 1139b, 2106.

13 Aristote, 1139b, 2106.

14 Auroux, II, 2315.

15 Deleuze, Gilles, *La Philosophie Critique de Kant,* Presses Universitaires de France Yay., Paris, 2004, 14.

16 Kant, Emmanuel, *Premier Principes Métaphysique de la Science de de la Nature,* çeviren J. Gibelin, Vrin Yay, Paris, 1971, 7.

17 Kant *Premier Principes Métaphysique de la Science de de la Nature*, 8.

Felsefe Tarihinde bilimin nesnesine dair bulduğumuz pek çok izle beraber, bilimin keşif yapma özelliği ve teoriler üretme yönü de bilimin nesne gereksinimini yansıtır. Araştırmacıların amaçları bilimsel teoriler üretmek iken, teoriler de söz konusu amaçların şekillendirilmesine katkıda bulunur. Bilimsel teorinin, "fenomenlerin özel bir alanında bilim adamlarının gözlem ve deneyimlerinden sonuçlanan bilginin genel olarak aldığı form"[18] olduğu söylenebilir. Buna ilaveten bilimsel teoriler, "gözlemlenemeyen varlıklarla gözlemlenebilenler arasındaki ilişkileri formüle ederler."[19] Zira bilim, ölçülemeyen müstakbel *nesneler'i* olan *fenomenler*'i betimler, açıklar ve üzerinde tahminler yapmayı sağlayabilir. Mutlak bir belirlenimi olmayan bilimin nesnesi, çeşitli formlarda tezahür edebilir. Yine, bilim alanına göre farklı formülasyonlar görülebilir. Sözgelimi klasik mekânikteki Newton'cu formülasyonda güç konsepti birincil iken Lagrange'cı ve Hamilton'cu formülasyonlar, güç konseptini ikincil sayarak, enerji konseptine dayanabilir.[20]

Bilim için nesne/si/nin gerekli olduğu söylense de nesne/si/nin, tüm realiteyi tüketmiyor olduğuna dikkat etmek gerekir. Bilimin, realite labirentindeki karmaşıklığını sadeleştirip onun nesnesini operasyon masasına getiren bir unsur/işlev olduğu fark edilmelidir. Bu unsur, işlenmemiş fenomenleri -deyim yerinde ise- "taraktan geçirip" ele gelebilir hale getirmektir.

Bilim için Nesne/si Gerekli ama Yeterli Değildir: Sembol ve Temsil Olarak Bilimin Nesnesi

Günümüzde bilim, fenomenleri sınıflandıran ve onları öngörmeyi sağlayan notasyonlar sistemi olarak da görülebilmektedir.[21] Nitekim Gaston Granger'ye göre, bilimin dört özelliğinden bahsedilebilir: (1) -gerek tez gerekse de hipotez olarak- bilim gerçekliği (realite) vize eder; (2) bilim deneyimi sembollerle temsil ederek düşünür; (3)büyük bir ölçüde bilim kurallara uymaktan ibarettir ve (4) bilimin düşünme aktivitesi, kendisinin önerdiği bilgi için bir geçerlilik kriterinin belirlenmesiyle tezahür eder.[22](1)Bilimin gerçekliğe (réalité) onay vermesi, düşünürün ifade ettiği gibi, gerçekliğin ne olduğunu anlamaktan geçer. Gerek doğa bilimleri, gerekse de tarih, sosyoloji, psikoloji gibi bilimler olsun, hepsinin gerçeklikle alakalı olduğu söylenebilir. Peki, gerçeklik nedir?

18 Vorms, Marion, *Qu'est-ce qu'une théorie scientifique,* Vuibert Yay., Paris, 2011, 1.
19 Türer, Celal, *Charles S. Peirce'ün Pragmatik Felsefesi,* Üniversite Kitabevi Yay., İstanbul 2003, 76-77.
20 Vorms, 5.
21 Lalande, 958.
22 Granger, Gaston, *Sciences et Réalité,Odile Jacob Yay.* Paris, 2001, 9-11.

Felsefe tarihinde gerçekliğin birçok tanımına rastlamak mümkündür ama genel olarak gerçeklik (réel), otantik, samimi, sağlam anlamına gelmekle birlikte şeylerin olduğu gibi olması olup, illüzyona, fiksiyona/kurguya karşıt bir anlam taşımaktadır.[23] Lalande, reel ve realite kelimelerinin kullanımında iki konsept olduğunu, bunların ilk aşamada ayrı olup daha sonra ikisini birbirinden ayırmakta zorlanacağımız bir şekilde örülmüş olduklarını yazar. Bu konseptlerden birincisinin anlamı düşüncenin nesnesi olarak bir şey idesi anlamı taşıdığını, ikinci konseptin ise yine şey idesine bağlı olduğunu ama şeyin tam anlamıyla: belirli, mantıksal, daimi ve belirli bir otonomisi olan bir nesneyi oluşturduğu görüşündedir.[24] (2)Granger'nin altını çizdiği bilimin bir diğer yönü ise onun düşünme eylemidir. Granger'ye göre bilim, deneyimi sembollerle temsil ederek düşünür. Burada kastedilen duyulur içeriklerinden soyutlanmış materyal figürlerdir. Bu çerçevede duyulur deneyim fragmanlarının sembollerini kurmak ve bu sembollerin hangi deneyim fragmanlarına göndermede bulunduğunu açıkça ayırt edilmesi söz konusudur.[25] (3) Bilimin, kurallara uyan bir özelliği olduğu gibi bazen de onun, oluşturulan kurallardan kaçan, bir yönüyle yeni kurallara yer veren ve istisnalara figür oluşturan özelliği dikkat çeker. İşte bu yönüyle bazı durumlarda kuralları reddedip onları ihlal etmekle bilim, düşünme faaliyetini genişletir.[26] Buna ilaveten bilim, temsil kurallarını oluşturur ve onları empoze eder. Her ne kadar kendisi bu kurallara maruz kalıyor görünse de, onlara tahakküm eder.[27] (4)Yine bilimin düşündüğünün bir diğer tezahürü de onun önerdiği geçerlilik kriterlerinin belirlenmesidir. Gerek formel nesneler biliminde gerekse de empirik nesneler bilimlerinde gerçeklikle karşılaşmaktayız. İlkinde geçerliliği demonstrasyon/ispat şartları sağlarken (établir) diğerinde doğrulama (vérification) ve sistematizasyon şartları sağlar.[28]

İmdi bilim doğrudan gerçeklik üzerine mi işler? Öyle olsa idi araştırma serüveni sona ererdi zira üzerinde bilgi üretmeye çalıştığımız şeyin ne olduğuna dair tam bir bilgi sahibi olurduk, bu ise belirli bir anlayışa göre onun tamamen yeniden üretilmesi anlamına gelirdi. Bilim doğrudan gerçekliği kavrayamıyorsa, kendisi ve gerçeklik arasında bir dolayım olduğu açıktır. Araştırmacılar gerçekliği yansıtan görüntü ya da temsiller üzerinden bilim faaliyetini gerçekleştirmeye

23 Lalande, 900-902.
24 Lalande, 902.
25 Granger, 10.
26 Granger, 10-11.
27 Granger, 11.
28 Granger, 9-11.

çalışırlar. Bu noktada bilim Granger'nin de ifade ettiği gibi temsiller üzerinde durur ve onları sembollerle ifade eder. Dolayısıyla bilimin nesnesinin doğrudan gerçekliğin kendisi olmayıp, gerçekliğin kısıtlanmış ya da transformasyona uğramış sözde şeffaf hali olduğunu düşünebiliriz. Söz gelimi doğa bilimi *doğa* üzerine, sosyoloji toplum üzerine, antropoloji insan üzerine, partikül fiziği partikül üzerine, astronomi, uzay cisimleri üzerinde durur. Sorun bu ve benzer bilimlerin üzerine çalıştığı nesnelerin her ne ise onları hesaba katma ya da mutlak olarak erişememeleridir. Buradan nesnelerin ontolojilerine mutlak anlamda vakıf olunmadığı sonucu çıkarılabilir.

Açıktır ki bilimde sadece nesnelerin temsilleri ya da görüntülerine ulaşabiliyoruz. Felsefi anlamda temsil, bir kişinin ya da bir şeyin gerçekliğindeki hali hazırlığı, kusurlu bir şekilde tahayyülde içsel olarak tekrarlanılması olduğu söylenebilir.[29] Dolayısıyla nesne, *maddi* bir şeyden öte, bir temsil formunda bilimin ağına düşer. İmdi nesnenin temsilinin bir aldatmaca olmadığından nasıl emin olabiliriz? Temsil bir dolayımlılığın habercisidir. Sözgelimi bir teleskopun sağladığı uzay cismi görüntüsünü ele alırsak ve bu görüntüyü temsil yerine koyarsak, bizim izlenimimiz teleskopun optik sistemi dolayımıyla sağlanacak ve cihazın ya da sistemin optik kusurları (aberration) gibi yetersizlikleriyle sınırlı olacaktır. Bununla birlikte bilim, gözlem ya da deneyim yapmayı sağlayan cihazların da üretim şartlarını belirtmektedir zira bu cihazlar bilim faaliyetinin aletlerindendir. Oysa bu aletler insan üretimidir. Temsili nesnenin üretimi dolayımlı bir şekilde yine insan izlerini taşımaktadır. Gelişen cihazlar daha doğru bir şekilde nesne temsillerine ulaşmayı sağlarken, bu gelişmiş verileri kullanan bilim, daha doğru sonuçlara erişebilmektedir. Dolayısıyla bilim, nesnesiyle birlikte gelişmektedir.

Bilim Nesnesiyle Birlikte Oluşur

Bilim, araştırmacılar tarafından yürütülen bir faaliyet, bir " insan edimidir."[30] Nitekim araştırmacılar kendi davranış, duygusal durum, akıl ve düşüncelerinden tamamıyla soyutlamadan bilimsel araştırmalarını gerçekleştirirler. Bununla birlikte bilimin, insanın aklını kullanarak ve belirli metotlarla hareket ederek bir hakikat arama çabası olduğu söylenebilir. Kendi kendisini nesne olarak alma imkânı taşıyan bilim faaliyeti, Kant'ın *Salt Aklın Eleştirisi*'ndeki aklın aklı yargılamasını hatırlatır. Daha açıkçası insan edimi olan bilim, çıktılarında sübjektiflikleri önleyip

29 Bu tanımı Lalande, "représentation" maddesinden esinlenerek belirtmiş bulunmaktayız.
30 Türer, *Charles S. Peirce'ün Pragmatik Felsefesi,* 76.

objektifliği sağlayacak dayanak/lar sunmalıdır. Peki, gerçeklik labirentinde kaybolmadan nesnellik nasıl mümkün olur? Bachelard'ın ifadesiyle "nesnellik hiçbir zaman tamamlanmaz zira diyaloglar her daim yeni nesneler, yeni konuşma konuları getirir" ve "bilimsel eğitim şayet mümkünse, empirizm ve rasyonalizmin arasında olan akış (flux) ve geri akış (reflux)'la çalkalanacaktır".[31] Dolayısıyla temsili zeminde bulunan nesne, gerçekliği en şeffaf ve sadık bir şekilde yansıtmalı ve aklın kendisini gerçekliğin kristalleşmiş formuna geçirmesine izin vermemelidir. Bununla alakalı olarak, bilim öyle bir faaliyet olmalıdır ki, nesnenin dinamizmini korumalıdır zira aksi takdirde, gerçeklikten beslenmeyen nesnesi olan bilim, idealizm türlerinden birinde hapsolmaya mahkum kalacak ya da gerçekliğin -şayet parçalanabiliyorsa- bir parçasında oyalanacaktır.

Whewell bilim üzerine yaptığı bir tanımı şu şekilde yazar:

> *"İdraklerimiz (conceptions) açık ve seçik olduğunda, olgularımız kesin ve yeterince fazla olduğunda ve idrakler -olguların doğasına uygun olduğunda- tamamen bu olgulara uyuşacak şekilde uygulandığında, kendisini bilim olarak adlandırma hakkımız olan, istikrarlı ve yayılmış bir çeşit bilgiye ulaşırız."*[32]

Düşünürün yaptığı bu tanımda, olgularla uyuşan idrakler söz konusudur. Oysa birçok olgu için uygun idrakler halihazırda bulunmamaktadır. Bu durumda bu tür istisna statüsünde olan olguları bilim nasıl teori ve formülasyonlarına dâhil eder? Bu durumda, belirli özellikleri olan bir metot gereklidir. Aranan bu metot, bilim ve nesnenin karşılıklı olarak birbirlerini etkileme mekânizmini dinamik kılmalı, her daim gerçeklikte keşfedilmemiş yeni şeyleri ortaya çıkarmalı ve bilimin hakikat alanını gittikçe genişletmelidir. Bunun için en doğal olanı, bilimin nesnesi dolayımıyla gerçeklikten etkilenmesidir. Bu nasıl olur? Charles Sanders Peirce felsefesinde bu soruya ikna edici bir cevap bulabilmek mümkün görünmektedir. Nitekim Peirce, meselenin çözümünü inancı sabitleme metotlarında görür. Ona göre "gerçek/reel şeylerin yegâne etkisi inanç üretmektir, zira reelin uyandırdığı (exciter) her duyum (sensation) bilinçte inanç formunda görünür." Yine Peirce'e göre realite deneyimi harekete geçirebilecek hipotezlerin oluşumundaki inançların kaynağıdır[33] ve *araştırmanın* tek amacı inancı sabitlemektir.[34] Gerçek olanın düşünce üzerine olan etkisi inanç ise, temsili düşüncelerle şekillenen temsillerin üretimi için,

31 Bachelard, Gaston, *La Formation de l'Esprit Scientifique,* Vrin Yay., Paris, 2011, 294.

32 Whewell, William, *De la Construction de la Science,* çev. R. Blanché, Vrin Yay. Paris, 1938, 2.

33 Peirce, Charles Sanders, "Comment rendre nos idées claires", *Writings of Charles S. Peirce, 3,* ed. Christian J. W. Kloesel *et al*, Indiana University Press Yay., Bloomington, 1986, 370.

34 Peirce, Charles Sanders, "Comment se fixe la croyance", *Writings of Charles S. Peirce, 3,* ed. Christian J. W. Kloesel *et al*, Indiana University Press Yay., Bloomington, 1986, 345.

gerçekliğin kaynaklık ettiği inancın sabitlenmesi önem arz etmektedir. Peirce, bilimin gerek duyduğu nesnellikle uyumlu olarak, sayesinde inançlarımızın insani olandan üretilmeyecek inancı sabitleştirebilecek bir metot aramaktadır. Bu metot öyle olmalıdır ki her insan nihai bir ortak sonuca ulaşmalıdır. Peirce, "İnanç nasıl sabitleşir" adlı yazısında inancı sabitlemek için; karalılık, otorite, a priori ve bilimsel metotlar olarak isimlendirdiği dört metodu gözden geçirir. Doğruya ulaştırabilecek ya da daha açık bir ifadeyle, gerçekliğe dair doğru kararı alma faaliyeti olan bilimsel irdelemeyi (investigation) sağlayabilecek yegane metodun bilimsel irdeleme olduğunu belirtir.[35] Yine bu dört metot arasında, bilimsel metodun realite hakkında daha ikna edici bir açıklama sağlayabileceği potansiyeli olduğu görüşündedir. Peirce'e göre bu metodun postulatı şudur: "kendisi hakkında sahip olabileceğimiz idelerden mutlaklıkla bağımsız karakterleri olan gerçeklikler mevcuttur"[36]. Ona göre, her ne kadar duyumlarımız çeşitli olsa da, algı kanunları sayesinde, akıl yürüterek kesin bir şekilde şeylerin gerçeklikte nasıl olduğunu bilebiliriz.[37] Zira akıl yürütmenin amacı bildiğimizi sınayarak bilmediğimizi keşfetmektir.[38] Ona göre bilimsel metotla yapılan bir araştırmanın sonucunda, tatminkar bir sonuca ulaşmakla birlikte tesis edilen inanç, hakiki inancın kendisi olur.[39] Peirce'ün bilimsel metodunda, bilimin nesnesi gerçeklikten beslenir ve gerçekliğin kaynaklık ettiği doğru inançların üremesinde önemli bir rol oynar. Bu nitelikteki inançlar ise bilime yeni ve *yerinde* hipotezler yapmayı sağlamakla birlikte, bilim ve nesnesinin etkileşimli olarak gelişmelerine vesile olur. Bu tür hipotezler ise yeni deneyim alanları açarak bilime ikna edici bir karakter kazandırır.

Sonuç

Araştırmamızda bilim için nesnenin şart olması hareket noktamızdı. Nitekim bilimin nesne kümesinde en azından kendisi olmasıyla refleksif bir yapıda olması imkân dâhilindedir. Ancak bilimin ne olduğunu açımlamak için, onun kendisinden ayrı ya da kısmen ayrı bir nesnesi olması gerektiği gerçeğiyle karşılaşırız. Bu durum bilimin gelişmesi için nesnesinin gerekli ama yeterli olmadığını ifşa eder. Nitekim bilimin ilerlemesi için, nesnenin, bilimin kendi formülasyonlarının dışına çıkan bir yönü ya da niteliği olması gerekir zira *sabit*/dinamik olmayan nesnenin bilim için yeterli olmadığı görünmektedir. O halde bilimin

35 Peirce, "Comment se fixe la croyance", 352.
36 Peirce, "Comment se fixe la croyance", 351.
37 Peirce, "Comment se fixe la croyance", 351.
38 Peirce, "Comment se fixe la croyance", 341.
39 Türer, Celal, "Charles S. Peirce'ün epistemolojisi", *Bilimname II*, 2003, 2, 30.

gelişmesi için, araştırma nesnesinin gerçekliğin zenginliklerini bünyesine aktararak yenilenmesi elzem görünmektedir. Dolayısıyla bilim, nesne dolayımıyla gerçeklik alanından *nefes* alarak şekillenme ve gelişme imkânı bulur. Öyle ki nesne, varoluş yüklü bu *nefesi* gerçeklikten alıp bilime aktarır. Bu *nefesin* geçtiği güzergah ise, bilim ve nesnesinin birbirleri üzerinde olan *ortak öz-anlamlardır.*

Kaynakça

Aristote, *Oeuvres compl*ètes-Etique à *Nicomaque*, Paris, 2014.

Auroux, S., “Science”, *Encyclopédie Philosophique Universelle-Les Notions Philosophiques*, II, Presses Universitaires de France Yay., Paris, 1990, 2312-2319.

Bachelard, Gaston, *La Formation de l'Esprit Scientifique,* Vrin Yay., Paris, 2011.

Deleuze, Gilles, *La Philosophie Critique de Kant,* Presses Universitaires de France Yay., Paris, 2004.

Granger, Gaston, *Sciences et Réalité,* Odile Jacob Yay., Paris, 2001.

Kant, Emmanuel, *Critique de la raison pure*, Gallimard, çev. Alexandre J.-L. Delamarre et Francois Marty, France, 1980.

----------, *Premier Principes Métaphysique de la Science de de la Nature,* Vrin, Paris, 1971.

Lalande, André, *Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie,* Presses Universitaires de France Yay., Paris, 2010.

Peirce, Charles Sanders, “Comment rendre nos idées claires”, *Writings of Charles S. Peirce,*ed. Christian J. W. Kloesel *et al*, Indiana University Press Yay., Bloomington, 1986, 3, : 1872–1878, p. 355-374.

----------, “Comment se fixe la croyance”, *Writings of Charles S. Peirce,*ed. Christian J. W. Kloesel *et al.*, Indiana University Press Yay., Bloomington, 1986, 3, 338-355.

Platon, *Oeuvres compl*ètes-*République VII,* Flammarion Yay., Paris, 2011.

Türer, Celal, *Charles S. Peirce'ün Pragmatik Felsefesi,* Üniversite Kitabevi Yay., İstanbul, 2003.

----------, “Charles S. Peirce'ün Epistemolojisi”, *Bilimname II*, 2003, 2, 23-52.

Vorms, Marion, *Qu'est-ce qu'une théorie scientifique,* Vuibert Yay., Paris, 2011.

Whewell, William, *De la Construction de la Science,* Vrin Yay., Paris, 1938.

PROF. DR. FUAT SEZGİN'E GÖRE HİCRÎ III. ASRA KADAR İSLÂM KÜLTÜR DÜNYASININ BİLİMSEL GELİŞİMİ

Zeynep Kızılyar[*]

İslâm milletlerinin müşterek paydası olan İslâm medeniyetini Arap-İslâm Medeniyeti ve Türk-İslâm Medeniyeti şeklinde iki grupta incelememiz mümkündür. Arap-İslâm Medeniyeti'ni Asr-ı Saadet, Hulefâ-i Râşidîn, Şam Emevileri, Abbasiler ve Endülüs Emevileri, Türk-İslâm Medeniyeti'ni ise Selçuklular, Memlûkler ve Osmanlılar olarak gruplandırılabiliriz.

Tebliğimizde öncelikle İslâm'ın bilim ve kültüre bakışını ana hatlarıyla belirttikten sonra hicri bir ve ikinci yüzyılda fetihlerin genişlemesine bağlı olarak İslâm medeniyetinin gelişim ve belki dönüşüm sürecine temas edilmiştir. İslâm medeniyetinin oluşum aşamalarını kronolojik biçimde verdikten sonra tebliğimiz, İslâm medeniyeti bağlamında İslâmî eserlerin oluşum süreci üzerinde durmuştur. Öte yandan tebliğimizde, İslâm'ın bir din olarak bilime neden önem verdiği de kısaca işlenmiştir.

1. İslâm'ın Bilim ve Kültüre Bakışı

İslâm Medeniyeti'nin başlangıcı olarak kabul edebileceğimiz Hz. Peygamber'e ilk vahyin geldiği 610 yılı ile Hz. Peygamber'in vefat ettiği 632 yılı arasında geçen dönem Asr-ı Saadet olarak adlandırılır.[1] Bu süreçte Hz. Muhammed kendisine gelen vahiyleri çeşitli yollarla insanlara açıklamıştır. Dolayısıyla İslâm Medeniyeti'nin temelleri Hz. Muhammed devrinde başlayarak Kur'an ve hadis vasıtasıyla oluşturulmuş ve daha sonraki dönemlerde buna farklı kaynaklar eklenmiştir.

Hz. Peygamber'in Medine döneminde devlet kurması ve bunun yanında Mescid-i Nebevî'yi inşa ettirmesi İslâm Medeniyeti'nin ortaya çıkmasında en önemli unsurlardır. Hz. Peygamber, mescidlerle bir yandan Arab'ın yaşam standartlarını yükseltirken diğer yandan da fikri anlamda hayat standartlarını yükseltmek için uğraşmıştır.[2] Bu anlamda İslâm bilim ve kültür mirasının temellerini atan mescidler, işlevsel bir özellik taşımış; yönetim, devletlerarası münasebetler, eğitim-öğretim ve sosyal alanlarda halkın ihtiyaçlarına çözüm üretmiştir. Fiziki boyutta ayrı ayrı kurumları olmamasına karşın kadılık, ihtisab vakıf, eğitim-öğretim gibi medeniyetin temel unsurlarını bünyeside barındırmıştır. Tarih boyunca mescidler bilhassa dinî ilimler noktasında İslâm dünyasının en önemli kültür merkezi olmuştur.[3] Hz. Peygamber'in ilme verdiği önemi gösterme noktasında 624 yılındaki Bedir esirlerini serbest bırakmak için okuma-yazma bilen her bir esirin on müslümana okuma yazma öğretme karşılığında serbest bırakılması önem arz etmektedir.

Hz. Peygamber vefatıyla birlikte Hulefâ-i Râşidîn dönemi başlamış ve bu dönemde bilimsel ve kültürel anlamda önemli mesafeler katedilmiştir. Hz. Peygamber'den aldığı ilmî ve kültürel mirasla Hz. Ebû Bekir (dönemi: 632-634), Sâsânilerle yaptıkları savaşta müslümanlara İslâm savaş hukukunun esaslarını anlatmış, ülkeyi vilayet vilayet ayırmış ve her bir vilayete idari bölümler kurmuştur. Yine Hz. Ebû Bekir döneminde yapılan önemli faaliyetler arasında memurlara maaş bağlanması ve Kur'an-ı Kerim'i mushaf haline getirilmesi sayılabilir.[4]

1* Araştırma Görevlisi. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, zeynep.kizilyar@ikc.edu.tr.
Geniş bilgi için bkz. Şulul, Kasım, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 2003.

2 Öz, Şaban, "Kabileden Ümmete Müslüman Arap Ulusunun Doğuşunda Alt Yapı Hazırlıkları, *İstem Dergisi,* 2012, (19), 47.

3 Apak, Adem, "Hz. Peygamber'in (sav) Hicret Sonrası Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu,* İslâmî İlimler Dergisi Yay., Ankara 2007, 320.

4 Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi İlk Dönem,* Ankara Okulu Yay., Ankara 2015, 416-422.

Dönemin ikinci halifesi olan Hz. Ömer (dönemi: 634-644) devrinde bir yandan fütûh hareketleri devam ederken bir yandan da divan, adliye ve askeriye gibi önemli müessesler kurularak teşkilatlanmanın temelleri atılmıştır. Hz. Ömer dönemindeki en önemli gelişmelerden biri Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir dönemlerinden beri uygulanan fetih arazileri ile ilgili hükmün değiştirilmesidir. Ondan önceki iki devirde fethedilen arazilerin beşte biri devlete bırakılır kalan kısmı da savaşa katılanlara eşit bir şekilde dağıtılırdı. Ancak Hz. Ömer döneminde Irak ve İran gibi büyük arazilerin fethedilmesi Hz. Ömer'e göre daha sonra gelecek olan ümmete bu kadar toprak düşmeyeceği problemini oluşturmuş ve daha önceden uygulanagelen bu kuralı değiştirmesine sebep olmuştur. Buna göre fetihle elde edilen arazileri mîrîleştirmiş (devlet malı haline getirmiş) menkul malları ise savaşa iştirak edenlere dağıtmıştır. Hz. Ömer'in medeniyet tarihine kattığı bir diğer önemli gelişme ise gayri müslimleri divan defterine kaydettirerek onlara "feyy"den pay vermesidir.[5]

Hz. Osman (dönemi: 644-656) hilafete geldiğinde Hz. Ömer'in şehadet davası ile ilgilenmiş ve ülkede iç huzuru sağlamak için uğraşmıştır. Diğer taraftan ise Azerbeycan, Rey, Kıbrıs'a fetihler düzenlemiş İstanbul'a Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh komutasında bir donanma göndererek fütûh hareketlerini genişletmiştir. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in mushaf haline getirdiği Kur'an-ı Kerim'i ülkenin çeşitli yerlerine göndererek İslâm dünyasına ilmî anlamda büyük bir katkı sağlamıştır.[6]

Hz. Ali (dönemi: 656-661) dönemi ayaklanmaların ve iç savaşın en yoğun olduğu dönemdir. Hz. Osman'ı şehit eden isyancı grup Hz. Ali'yi zorla hilafete getirmişlerdir. Hz. Ali'nin ilk hutbesinin ardından bir grup gelerek isyancılara had cezasının uygulanmasını istemiştir. Hz. Ali bu isyancı grubun cezalandırılmasını isteyenlere, bunun ertlenmesi gerektiğini, zira henüz onlara karşı koyacak güçte olmadığını belirtmiştir.[7]

Hz. Ali'nin hilafete geldikten sonra ilk olarak valileri değiştirmiştir. O bu yöntemle merkezî yapıyı güçlendirmek istemiş ancak bu durum muhaliflerinin artmasına neden olmuştur. Hz. Ali'nin muhalifleri gün geçtikçe daha da artmış; Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın katlinde parmağı olduğu iddia edilmiş bir de

---

5 Geniş bilgi için bkz. Sarıçam, İbrahim, *Hz. Ömer,* TDV Yay., Ankara 2015; Kılıç, Mustafa, "Evveliyyâtu Ömer-İlk Defa Hz. Ömer Tarafından Yapılan Dini ve Sosyal İcraatlar", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu,* I, Cumhuriyet Üniversitesi İFD, Sivas, 2018.

6 Demircan, Adnan, *Fitne-Kardeşlerin Savaşı,* Beyan Yay., İstanbul 2015, 57-58.

7 Geniş bilgi için bkz. Demircan, Adnan, Akgündüz, Murat, Çeşitli Yönleriyle *İslâm Medeniyeti,* Siyer Yay., İstanbul 2017.

bunun üzerine Muâviye'nin muhalefeti eklenmiştir. Neticede taraflar arasında Cemel ve Sıffin Savaşları meydana gelmiş ve olaylar Hz. Ali'nin şehit edilmesiye sona ermiştir.[8] Hz. Ali'den sonra oğlu Hz. Hasan her ne kadar hilafeti devralsa da ümmetin birliği ve selameti için hilafeti Muâviye'ye bırakmak durumunda kalmıştır.

Hulefâ-i Râşidîn döneminin arından yaklaşık bir asır hüküm sürecek olan Emevî devleti zuhur etmiştir. Emevîler'e geçmeden önce şunu belirtmekte fayda vardır: Tarihte Şam Emevîleri ve Endülüs Emevîleri olamak üzere iki Emevî devleti mevcuttur. Şam Emevî devleti 661-750 yılları arasında, Endülüs Emevî devleti ise 756-1031 yılları arasında hüküm sürmüştür. Her iki devlet de İslâm Medeniyeti'ne önemli katkılarda bulunmuştur ancak Endülüs Emevîleri, İslâm Medeniyeti'nde bir zirvedir. Tebliğ sınırlarını aşmamak için Şam Emevî devleti üzerinde durulacaktır.

Şam Emevîleri dönemi iç karışıklıkların oldukça yoğun olduğu bir dönemdir. Dönemin ilk halifesi olan I. Muâviye iktidara geldiği zaman mücadele etmesi gereken üç grup vardı. Bunlar; Hz. Ali taraftarları, Hariciler ve Abdullah b. Zübeyr idi. Muaviye bir yandan bunlarla mücadele ederken diğer yandan da devlet otoritesini sağlamaya çalışıyordu. Ayrıca Muâviye fetih hareketlerine de devam etmiş, doğuda Horasan; batıda Mâveraünnehir, Sistan; Kuzey Afrika ve Anadolu fetihleri ile ülkenin sınırlarını genişletmiştir. Muâviye halk üzerinde otoriteyi sağlamak amacıyla kabilelere yeri geldikçe yaptırımlar uygulamış ve onlara karşı bu sert tutumu sebebiyle eleştirilere maruz kalmıştır. Bütün bu eleştirilere rağmen Muâviye'nin bu politikasının Arap tarihinde önemli bir gelişmeye sahip olduğu söyelenebilir. Şöyle ki onun bu politikası Araplarda kabilecilik geleneğinden devlet geleneğine geçişin temel unsurunu oluşturmuştur. Hz Ömer'in güçlendirdiği merkezi otoriteyi Muâviye daha ileri bir noktaya taşıyarak asırlar boyunca hüküm sürecek devletlerin orataya çıkmasında söz sahibi olmuştur. Ancak ne var ki Abbasilerin yıkılışının ardından Araplar tekrar eski kabilecilik anlayışına dönmüş ve bugün bile devlet adı altında bu kabilecelik anlayışlarını devam ettirmektedirler.[9]

Şam Emevîleri, İslâm kültür dünyasının bilimsel gelişimine önemli katkılar sağlamış, medeni anlamda bir adım öteye gitmelerine vesile olmuştur. İslâmî dönemde ilk para Hz. Ömer döneminde basılmış, Hz. Osman ve Muaviye de bu

8 Geniş bilgi için bkz. Demircan, Adnan, *Ali-Muâviye Kavgası,* Beyan Yay., İstanbul 2015.

9 Baltacı, Cahit, *İslâm Medeniyeti Tarihi,* M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2010, 60; Öz, Şaban, *İslâm Tarihi,* Endülüs Yay., İstanbul 2017.

geleneği devam ettirmişlerdir. Ancak para bastırma, tınaz sistemini kurma ve resmî evrakın Arapça yazılması gibi esas gelişmeler Abdülmelik b. Mervan döneminde olmuştur.[10]

Bu dönemde Müslüman olanların sayısı artmış ve insanlar çeşitli ilim dallarına yönelmişlerdir. Bununla birlikte Arap grameri önem kazanmış ve onu öğrenmeyi gerekli kılan fıkıh ve hadis gibi ilim dallarında Hasan Basrî, İbn Şihab ez-Zührî, Amr b. Sarah ve Şâbî gibi âlimler yetişmiş; şiir, edebiyat ve belâgatta Ömer b. Ebî Rebia, Cemil Ferezdak, Cerir el-Ahtal; tarihte ise Ubeyd b. Şerye, Vehb b. Münebbih ve Ka'b gibi şahsiyetler yetişmiştir.[11] Bu dönemdeki diğer önemli gelişmeler ise şu şekilde sıralanabilir: İlk kez Halife Velid döneminde cüzzamlılar sağlamlardan ayırt edilmiş ve Halife II. Ömer Yunan tıbbını İskenderiye'den Antakya Harran'a taşımıştır. Yine İslâm tarihinde ilk tercüme faaliyetlerinin Hz. Ömer devrinde başladığı bilinmektedir. Hz. Ömer İran'ı fethettikten sonra Pehlevî dilindeki diplomasiye ait yazışma kâidelerini Arapçaya tercüme ettirmiştir. Ayrıca Emevîler devrinde Halit b. Yezid b. Muâviye (85/704) kimyaya olan merakından dolayı İskenderiye Akademisi'nde Arapça bilen âlimleri Şam'a çağırarak kimya, tıp, nücûm (astronomi) vs konularında Yunanca ve Kıptça'dan Arapçaya tercümeler yaptırmıştır. Bu mütercimlerin başında da İskenderiyeli Stephan bulunmaktaydı.[12]

Emevîler döneminde tıp alanındaki önemli tercüme hareketlerinden olan İskenderiye Akademisi'ne mensup hekimlerden Ahron'un "Künnâs" isimli eserinin çevirisini I. Mervan'ın (65/685) tabibi Maserceuy el-Basrî el-Yahudi çevirmiştir. Eseri daha sonra Ömer b. Abdülaziz (101/720) çoğaltarak halkın hizmetine sunmuştur.[13]

Emevîler, özellikle câmi ve mescid mimarisi ile ön plana çıkmışlardır. Bu eserlerin inşasında Suriye ve Mısır'da Greko-Roma, İran ve Irak'ta Sâsânî, Hindistan'da Hindu, Kuzey Afrika, Vizgot ve Berber mimari tekniklerinden faydalanmışlardır. Dönemin özelliklerinden biri de ilk kez Câmilere minare, mihrap ve minber inşa edilmesidir. Bunların yanında câmilerin etrafına şadırvanlar ve çeşmeler de inşa edilmiştir.[14]

10 Geniş bilgi için bkz. Erkoçoğlu, Fatih, *Emevi Devleti'nin Dönüm Noktası Abdülmelik Bin Mervan,* Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2010.

11 Geniş bilgi için bkz. Yiğit, İsmail, *Emeviler (661-750),* İSAM Yay., Ankara 2018.

12 Baltacı, Cahit, *İslâm Medeniyeti Tarihi,* 60.

13 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik,* İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 2008, I, 4.

14 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik,* 4.

2. Hicrî III. Asra Kadar Müellifler ve Eserleri

2. 1. I. Yüzyıl

İslâm'ın gelişinden yaklaşık otuz yıl sonra fetihler artmış ve devlet sınırlarını kuzeyde Anadolu'ya ve batıda İran'a, güneybatıda ise Mısır'a kadar genişletmiştir. 21/642 yıllarında Müslümanlar Şam 15/636, Emessa (bugün: Ḥımṣ), Halep 16/637, Antakya 17/638 ve İskenderiye'yi almışlardır. Bu şehirlerde oturanlar önceleri Roma İmparatorluğu daha sonrasında ise Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyetindelerdi. Müslümanlar şehrin sakinleriyle devamlı olacak bir temasa geçmişler böylece arada bir etkileşim başlamıştır. Müslümanlar fethettikleri bölgelerde halka iyi muamelede bulunmuş, bilim ve tekniğe dair konularda onların çalışmalarından faydalanmışlardır.[15]

Emevî saltanatının 41/661 yılında başlamasıyla birlikte fatihler fethettikleri bölgelerdeki halkın kültür mirasını yavaş yavaş özümsemişlerdir. Daha 38 yılındayken Yunan simyacı Zosimos'un (350-420) simyaya dair bir risalesi Arapçaya çevrilmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bu demek oluyor ki Muâviye'nin valilik döneminde Yunanca eserlerin tercümesine yönelik ilgi uyanmış durumdaydı.[16]

Julius Ruska (1917) Arapların, henüz bu kadar erken bir dönemde yabancı kültür mirasını alıp özümsemelerinin arka planında yatan sebepleri şu sözlerle ifade etmektedir: "Araplar İran ve Roma gibi fethettikleri bölgelerde ne kendi hukuk bilimlerini ne de devlet yönetimini getirmişlerdi. Ancak onlar gittikleri bölgelerdeki hukuk bilimi ve devlet yönetimi sanatını hazır bir şekilde almışlar ve olduğu gibi kullanmak durumunda kalmışlardır. Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki fatih konumundaki halk ile o dönemin İranlıları, Yunanları ve Mısırlıları arasındaki düşünsel uzaklık çok büyük olsaydı, bu kabul kesinlikle gerçekleşemezdi."[17]

Müslümanların fethettikleri bölgelerdeki bilgileri özümseme süreci devam ederken bir yandan da buna yenileri eklenmiş ve I. Mervan (64-65/683-685) döneminde ilk kez bir tıp kitabı Arapçaya tercüme edilmiştir. Çevrilen bu eserin asıl dili Yunanca olup İskenderiyeli Ahron (muhtemelen 6. yüzyılda yaşamış ve eser vermiştir) tarafından ders kitabı (*kunnâş*) olarak yazılmıştır. Bu eser ilk olarak Gosios adlı biri tarafından Süryanca'ya çevrilmiş ve daha sonra I. Mervan

15 Geniş bilgi için bkz. Aycan, İrfan, Sarıçam, İbrahim, *Emeviler,* TDV Yay., Ankara 2014.

16 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik,* 3.

17 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, 3.

döneminde bu çeviriye Yahudi tabip Mâserceveyh el-Başrî tarafından iki bölüm daha eklenerek Arapçaya aktarılmıştır. Daha sonra Halife Ömer b. Abdülaziz (99-101/717-720) bu çeviriyi kütüphanesinde insanların kullanımına sunmuştur.[18]

İslâm'ın birinci yüzyılında çeşitli dillerden Arapçaya çevrilmiş eserlerin çoğu, bu eserlerden edindiğimiz bilgilere göre Emevî Halifesi Hâlid b. Yezid'in emriyle çevrilmiş olup eserlerin bir kısmı kimya ve astroloji ile ilgilidir.[19] Ayrıca bizlere aktarılan bilgilere göre Hâlid b. Yezid'in bilim tarihinde kimyayla uğraşan ve bu alanda eser veren ilk Arap olduğu görülmektedir. Ancak ne var ki yapılan bu faaliyetin bir uyarlama ya da bir taklitten öteye gittiğini söylelemek mümkün değildir. Hâlid b. Yezid'in teşvikiyle astrolojiye dair çevrilen eserlerden biri de el-Bîrûnî'nin pseudo (sahte, uydurma, sözde) Ptoleme'nin "Meyveler Kitabı" isimli eserinin tercümesidir. Hâlid b. Yezid'in çağdaşlarından olan meşhur astrolog Ebû Ma'şer, onun eserini dönemin meşhur astrolojik eserlerinden biri olarak nitelendirmektedir. Ahron'un tıp alanına dair yazmış olduğu bu eserin çevirisi ve Hâlid b. Yezid'in öncülüğünü yaptığı diğer çevirilerle birlikte bizzat kendisinin de yazar olarak faaliyet göstermesini dikkate alarak yabancı bilimin Arap-İslam kültür çevresinde resepsiyonunun başlangıç periyodu olarak Hicrî birinci yüzyılın üçüncü çeyreğini kabul edebiliriz. Burada şunu da söylemekte fayda var ki Arapların o dönemde kullandığı yabancı bilim sadece Yunan kaynaklı değildir. Mesela Kuteybe b. Müslim (96/715) Horasan'ı fethettiği sırada Sâsâni Prensesi Şâhâfirîz eseri düşmüş ve kendisinde bulunan coğrafya kitabı bu şekilde fatihlerin eline geçmiştir.[20]

Yukarıda bahsettiğimiz konunun bir benzeri Bîrûnî'de (440/1048) görmekteyiz. Bîrûnî *Taḥdîd Nihâyât el- Emâkin* adlı matematiksel coğrafya alanındaki temel eserinde, bugünkü Afganistan'da bulunan Gazne'de eski bir parşömen üzerinde, Diocletianus (285-305 arasında Roma imparatoru) takvimine göre tarihlenen ve bir bilim adamı tarafından hicretin 90-100 yılları arasında gözlemlenen güneş tutulmalarıyla ilgili notlar ve tarihler içeren bir zeyl eklenmiş astronomik bir çizelge eser (*zîc*) gördüğünü haber vermektedir. Ayrıca bu eserde el-Bîrûnî, Büst şehrinin enlem derecesi ve ekliptik eğim ile ilgili bilgilere de rastladığını söylemektedir.[21]

18 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, 3.

19 Aycan, İrfan, "Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Bazı Beşeri İlimlerin Tarihsel Gelişimi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2000, II, 215.

20 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, 4.

21 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, 4-5.

Müslümanların yabancı bilgiyi bu kadar kolay bir şekilde benimsemeleri konusunda Franz Rosenthal şu açıklamayı yapmaktadır: "Belki de kapsamı hızla genişleyen çeviri faaliyetlerini temellendirmek için, Müslümanlara tıp, simya ve pozitif bilimlerle tanışmayı cazip gösteren ne pratik faydacılık, ne de felsefi-teolojik sorunlarla uğraşmalarına sebep olan teorik faydacılık yeterli olabilirdi, eğer Muhammed'in dini ta başlangıçtan itibaren bilimin (*'ilm*) rolünü dinin ve böylece bütün bir insan hayatının asıl itici gücü olarak öne sürmemiş olsaydı... 'Bilim' İslam'da böylesine merkezî bir konuma yerleştirilmiş, hatta neredeyse dinî bir saygı görmüş olmasaydı, muhtemelen çeviri faaliyeti, olduğundan daha az bilimsel, daha az sürükleyici ve daha çok yaşamak için pek zaruri olanı almaya gerçekte bilinenden farklı bir şekilde sınırlanmış olarak kalırdı."[22]

Hiç şüphesiz İslâm toplumunun bilim alanındaki bu başarısı sadece çevirilerle sınırlı kalmamış, Araplar yeni girdikleri bu dinin kendilerine getirmiş olduğu düşünsel problemlere çözüm bulma arayışına girmişler, bilhassa yazı sanatını öğrenme noktasında ileri düzeyde bir ilerleme kaydetmişlerdir. Arapça kaynaklar incelendiği taktirde hicrî birinci yüzyıl Müslümanlarının okuryazarlık oranı Batı ortaçağındaki çağdaşları ile karşılaştırılamayacak derecede yüksek bir seviyeye ulaştığı anlaşılacaktır. Peygamber vefat ettikten sonra tedavülde olan Kur'ân nüshaları arasındaki farklıklar, Müslümanların geneli tarafından kabul edilmesi amaçlanan kritik edilmiş bir metin oluşturmayı zorunlu kıldı. Kur'ân'da geçmekle birlikte yaygın bir şekilde kullanılmadığı için anlamı az bilinen kelimelerin açıklanması sadece ilk Kur'ân tefsirlerinin doğmasına değil, aynı zamanda leksikografinin doğmasına neden olmuştur. Bu bağlamda henüz çok erken dönemde önemli bir filolojik yöntemle karşılaşmaktayız: Filolojik gelişim, Kur'ân-ı Kerimde'ki kelimelerin basit açıklamalarıyla başlamış ve yüzlerce yıllık uzun bir süreçte devam etmiştir. Burada özellikle belirtilmesi gereken bir husus vardır ki; bu süreç hem içsel prensipler hem de dışsal boyut bakımından "sadece Çinlilerinki ile karşılaştırılabilecek" şekilde bir gelişim göstermiştir.[23]

Arapça kaynaklara göre Arapça gramerin başlangıcı, birinci yüzyıla dayanmaktadır. Bu bağlamda ikinci yüzyılda gerçekleşen hızlı ve sürekli gelişimi ancak bu kadar erken bir başlangıçla açıklayabiliriz. Hadislerin tedvini ve yazılı olarak muhafaza etme faaliyeti, kendine has kuralları olan ve modern dönem araştırmacılarının çoğu zaman yanlış anladığı rivayet biliminin doğmasını sağlamıştır.[24]

---

22 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, 5.
23 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, 6.
24 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, 6.

Peygamber'in ve önemli şahsiyetlerin vefatından sonra onun hayatını, savaşlarını, şahsiyetini ve ilk halifelerin hayatlarını yazmaya yönelik gayret olağanüstü gelişmiş olan historiyografyanın doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu historiyografya faaliyetinin yanı sıra oldukça erken dönemde doğmuş ve her bir bilimi ayrı ayrı ele alan bilim tarihi de eklenebilir. O eserlerde, çoğu zaman delil olması için başta sunulan rivayet zincirleri ve yazarın belli noktalarda şahsi görüşlerini dile getirmesi tarihsel haberlerin yanlış anlaşılmasına ve bu rivayetlere güven duyulmamasına sebep olmuştur. Şöyle ki bu haberler ya yüzlerce yıl boyunca sözlü olarak aktarılmış rivayetlerdir ya da elimizdeki o eserden bir iki kuşak önce belirli eğilimlere göre kaleme alınmış, ravilerden birisinin kişisel görüşlerinden ibaret olan ve yayılan rivayetlerdir.[25]

Bu giriş çerçevesinde ayrıntılara girmeden şunu söyleyebiliriz: Söz konusu rivayet zincirleri hem yazılı kaynakların yazarlarının isimlerini hem de o kaynakların, çok katı kurallar doğrultusunda kendilerine belirli eserleri rivayet etme izni verilen ravilerinin isimlerini içerisinde saklamaktadır. Fuat Sezgin'in de belirttiği üzere Arapça tarihsel eserlerde karşılaşılan rivayet zincirleri pekâlâ günümüz kitaplarındaki dipnotlar gibi kaynaklara işaret olarak kabul edilebilirler. Hukukla ilgili en erken yazılı kaynaklar da birinci yüzyılda hatta bu yüzyılın ilk yarısında aranabilir. Tabi ki mütevazı hacimli bu vesikalarda yalnızca belirli konular işlenmiştir. Daha hacimli ve belirli bir sistematikle yazılan İslam hukuku külliyatları ikinci yüzyılın ilk yarısında görülmeye başladılar.[26]

2. 2. II. Yüzyıl

II. Yüzyılın ikinci yarısında çeşitli kültürlerden resepsiyonun boyutu devamlı ve hızlı bir şekilde gelişti. Bu intikal sürecinde sadece kitap çevirileri yapılmamış aynı zamanda Doğu Akdeniz'in fethedilen ülkelerindeki kültür merkezi temsilcileri bir süre Müslümanların hocaları olarak rol oynamışlar ve etkilemişlerdir. Yine Farsça konuşulan bölgelerden çıkan bilim ve kültür taşıyıcıları da Müslümanlar üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Sâsânilerde bilhassa I. Şâpûr döneminde (242-272) yabacı bilimlerin resepsiyonu konusunda elimizde bulunan bilgilerden hareketle dönem hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Bu dönemde özellikle Yunanlardan ve Hintlilerden, muhtemelen dolaylı şekilde geç dönem Babillilerden alınan bilgiler sayesinde kısmi de

25 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik,* 6.
26 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik,* 6-7.

olsa İran'da bilimsel anlamda gelişmeler yaşandığı söylenebilir. Esasında bu dönemde Sâsânilerden ziyade İslâm'da ciddi anlamda bir resepsiyon süreci başlamış; astronomi, astroloji, matematik, coğrafya, felsefe ve tıp gibi dallarda önemli aşamalar katedilmiştir. Bu konudaki gelişmeleri somut bir şekilde ortaya koymak amacıyla astronomi, felsefe ve tıp alanından örnekler verilecektir.[27]

Ptoleme'nin *Kanon* adlı astronomik cetveller kitabının, Hint kökenli cetveller yardımıyla gözden geçirilerek işlemesi bazı düzeltmelerin yapılmasını sağlamıştı. Bu gözden geçirmenin en yeni redaksiyonuna, III. Yezdecird'in (dönemi: 632-651) direktifiyle girişildi ve *Zîc eş-Şehriyâr* adı altında muhtemelen ikinci yüzyılın ilk yarısında Arapçaya çevrildi. Bu çevirinin Arap-İslam bilim adamlarını çok erken dönemde bilimsel astronomiyle uğraşma noktasında harekete geçirici etkisinin hayli büyük olduğu görülmektedir.[28]

Felsefe alanında Aristoteles'in *Organon* adı altında toplanan mantık kitaplarının bazıları Abdullah İbn Muḳaffa (139/756) tarafından orta dönem Farsça çevirilerden Arapçaya tercüme edildi. İbn Muḳaffa Fars asıllıydı ve kendi yüzyılının en önemli edebiyatçılarından birisiydi. Bizzat kaleme aldığı eserlerden başka, Farsça'dan yaptığı farklı bilim dallarına ait kitapların çevirileriyle resepsiyon sürecinin seyrini etkiledi. Yaptığı önemli çevirilerden birisi de, hayvan fablları formunda bir "siyasetname" olan *Kelile ve Dimne* çevirisidir. Bu eser ilk olarak I. Ḫusrev Enûşirvân (dönemi: 531-579) zamanında Fars Burzûyeh tarafından Sanskritçe'den çevirilmişti. Yine Burzûyeh tarafından eklenen giriş, tıp ahlakına ilişkin ve aynı zamanda bir hekimin otobiyografisini sunan, bize kadar ulaşan en eski risalelerden birini içermektedir.[29]

İkinci yüzyılın ilk yarısında sosyal bilimler alanında çok ciddi gelişmeler yaşanmıştır. Hadis bilimleri ve önceleri tek tek konularla sınırlı yazılan hukuka dair eserler sistemli bir şekilde kayda geçirilmiştir. Hadis ve hukuk alanında yapılan çalışmalar konularına göre düzenlenmiş ve hadis biliminde metodoloji gelişmeye başlamıştır. Historiyografya da hacim ve içerik bakımından gelişmiştir. Ayrıca fetihler tarihine dair yazılan kitaplar o ülkelerin coğrafi açıdan tanınması için bilgi vermiştir.[30]

Yukarıda anılan filoloji dallarının gelişimi ikinci yüzyılın ilk yarısında dikkat çekici canlılıkta ilerlemiştir. Mesela el-Halil b. Ahmed'in çalışmalarını ele aldığımızda, onun leksikografi ile gramerin şekillenmesinde ve aruz ölçülerinin oluşmasında oynadığı rolün önemi ortaya çıkar. Muhtemelen o, kendinden

27 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik,* 7.
28 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, 7.
29 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, 7.
30 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik,* 7.

öncekilerin birçok monografik eserlerini temel alıp bunları derleyerek kapsamlı bir eser oluşturma girişiminde bulunan ilk kişidir. *Kitâb el-Ayn* isimli eseri çok erken dönemden itibaren leksikografi için temel eser haline gelmiştir. İkinci yüzyılın ilk yarısında ve takip eden yüzyılda bilimlerin resepsiyon süreci bütün yoğunluğuyla devam ederken bununla eş zamanlı olarak bilimlerin özümsenme periyodu başlamıştır.[31]

Burada, Halife el-Mansur'un (dönemi: 136- 158/754-775) astronomiyle ilgili çok hacimli bir eser olan *Siddhanta*'yı Sanskritçe'den Arapçaya tercüme ettirmesi büyük önem taşır. Onun verdiği direktif, Sâsâni astronomisinin İslam'daki en genç temsilcilerinden birisi, el-Fezârî, tarafından 154/770 yılında yerine getirildi. el-Fezârî ve onun çağdaşı Ya'ḳûb b. Ṭârıḳ diğer konuların yanı sıra usturlaba ve gökyüzü koordinatlarını ölçen halkalı-küreye dair eser vermişlerdir. Fuat Sezgin'e göre astronomi alanındaki özümseme süreci işte tam burada başlamıştır.[32]

Devlet ve bilim adamı olan Yaḥyâ b. Ḫâlid el- Bermekî'nin (120-190/738-805) Ptoleme'nin *Almagest* isimli eserini Arapçaya tercüme ettirme amacı bu bağlamda anlaşılabilir. Onun bu arzusu Hintçe *Siddhanta*'nın çevirisinden tahminen 25 yıl sonra gerçekleşebilmiştir. Arap-İslam kültür çevresinde astronominin, hatta genel olarak bütün bilimlerin ulaşmış olduğu seviye hakkında hüküm verebilmek için şu örnek yeterlidir: Bilgin ve sanatçılar hamisi el-Bermekî bu ilk çeviriden memnun olmadığı için, farklı bilim adamlarını aynı eseri yeniden çevirmekle görevlendirmişti.

Özümseme sürecinin başlangıcına yönelik daha açık bir işaret kimya alanında görülebilir. İkinci yüzyılın ikinci yarısında bu alanda, genellikle kitapları henüz çevrilmiş yazarların dümen suyunda yol alıyorlardı. Şüphesiz bu mütevazı çapta bir özümseme olarak algılanabilir. Fakat burada kastedilen bu mütevazı özümseme değil, gelişerek kimyacılıktan doğa filozofluğuna yükselmiş, bahsedilen zaman dilimindeki hemen hemen bütün bilim dallarıyla uğraşmış bir bilim adamının, Câbir b. Ḥayyân'ın, ortaya çıkması olgusudur. Bununla ilgili bölümde ayrıntılarıyla değineceğimiz üzere, onun bize ulaşan yüzlerce risalesi, çalışmalarını öncelikle uydurma eserler yoluyla kendisine ulaşan bilgiler üzerine inşa ettiğini göstermektedir. Câbir'in eserlerinin, kendi verdiği atıflardan hareketle ortaya çıkan kronolojik sıralaması şaşırtıcı derecede bir bilimsel gelişimi açığa vurur. O, kimya alanında, doğada var olan maddeleri niceliksel ilişkilerini belirleme yoluyla niteliksel analizlerine ulaşmayı hedefleyen bir disiplini kurmaya çalışan bir

31 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, 8.
32 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, 8.

bilim adamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre insan bilgisinin bütün gerçeklikleri, kendisinin "ölçüler öğretisi" (*ilm el-mîzân*) adı verdiği denge ilişkileri prensibine götüren bir nicelik ve ölçü sistemine bağlanabilir. Câbir, bilimsel gelişiminin başlangıcında özümseme sürecinin bir figürü olarak belirdi ve hemen sonrasında ise cesur ve olabildiğince yaratıcı bir doğa filozofu olmuştur.[33]

Sosyal bilimler alanındaki eş zamanlı devam eden gelişim de çok büyük atılımlar gösterdi. Her bir bilim adamı kendi öncülerinin eserleri üzerine yeni şeyler inşa ederek bunları olabildiğince genişletiyor ve vazgeçilmez eserler haline getiriyordu. Amr b. Osmân Sîbeveyh'in (ö. tahminen 180/796), "Kitap" (*el-Kitâb*) diye tanınan gramer kitabı buna örnek olarak gösterilebilir. Daha sonraki nesillerce gramerin başyapıtı olarak kabul edilen bu anıtsal eser, hacmiyle ve sistematik yapısıyla Arap-İslam kültürü içerisinde bilimlerin kısa bir zaman zarfında ne kadar hızlı ve köklü gelişim bulduğuna tanıklık etmektedir.[34]

Sonuç

Dinin nüzulünden sonra fetihlerin artmasıyla birlikte İslâm coğrafyasının sınırları genişlemiş ve Müslümanlar fethettikleri bölgelerdeki yerel halk ile temasa geçerek onların kültürlerinden ve bilimlerinden faydalanmışlardır. Daha Muâviye dönemindeyken tercüme faaliyetleri başlamış ve bu dönemde Yunanca'dan Arapçaya tercümeler yapılmıştır.

Müslümanlar, kendilerinde oturmuş bir devlet yönetimi ve hukuk sistemi olmadığı için İran ve Roma gibi fethettikleri bölgelerde, onlarda var olan bu sistemi kullanmak durumunda kalmışlardır. Emevî halifelerinden I. Mervan ve Halid b. Yezid gibi halifelerin teşvikleriyle kimya, tıp, astroloji, matematik, coğrafya ve felsefe gibi alanlardan Arapçaya tercümeler yapılmıştır. Franz Rosenthal'in de belirttiği üzere Müslümanlarda resepsiyon sürecinin bu denli hızlı olmasındaki en önemli sebep İslâm dininin ve Peygamberin bilime verdiği önemdir.

İlmî faaliyetler sadece tercüme hareketleriyle sınırlı kalmamışlar; yazı sanatını hızlı bir şekilde öğrenmişler, Kur'ân tefsiri, hadis, leksikografi, historiyografya ve bilim tarihi gibi alanlarda ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu eserlerde çoğu zaman delil olması için başta sunulan rivayet zincirleri ve yazarın belli noktalarda şahsi görüşlerini dile getirmesi tarihsel haberlerin yanlış anlaşılmasına ve bu rivayetlere güven duyulmamasına sebep olmuştur. Ancak eserlerde kullanılan rivayet zincirleri günümüz eserleriyle kıyaslandığında birer dipnot gibi tezahür edilebilir.

33 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, 8-9.
34 Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, 9.

İkinci yüzyılın sonlarına doğru resepsiyonun boyutu daha hızlı bir şekilde gelişim göstermiştir. Bu süreçte kitap çevirilerinin yanı sıra fethedilen kültür merkezlerindeki hocalardan Müslümanlar ilmi anlamda faydalanmışlar ve etkilenmişlerdir. Bunun yanında Farsça konuşulan bölgelerden gelen bilim adamları ve kültür taşıyıcıları da Müslümanlar üzerinde etkili olmuşlardır.

Kaynakça

Apak, Adem, "Hz. Peygamber'in (sav) Hicret Sonrası Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu,* İslâmî İlimler Dergisi Yay., Ankara, 2007, 320.

Aycan, İrfan, "Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Bazı Beşeri İlimlerin Tarihsel Gelişimi", *Dini Araştırmalar Dergisi,* 2000, II, 215.

----------, Sarıçam, İbrahim, *Emeviler,* TDV Yay., Ankara, 2014.

Baltacı, Cahit, *İslâm Medeniyeti Tarihi,* M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2010, 60.

Demircan, Adnan, *Ali-Muâviye Kavgası,* Beyan Yay., İstanbul 2015.

----------, Akgündüz, Murat, Çeşitli Yönleriyle *İslâm Medeniyeti,* Siyer Yay., İstanbul 2017.

----------, *Fitne-Kardeşlerin Savaşı,* Beyan Yay., İstanbul 2015.

Erkoçoğlu, Fatih, *Emevi Devleti'nin Dönüm Noktası Abdülmelik Bin Mervan,* Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2010.

Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi İlk Dönem,* Ankara Okulu Yay., Ankara, 2015.

Kılıç, Mustafa, "Evveliyyâtu Ömer-İlk Defa Hz. Ömer Tarafından Yapılan Dini ve Sosyal İcraatlar", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu,* I, Cumhuriyet Üniversitesi İFD, Sivas, 2018.

Öz, Şaban, *İslâm Tarihi,* Endülüs Yay., İstanbul 2017.

----------, "Kabileden Ümmete Müslüman Arap Ulusunun Doğuşunda Alt Yapı Hazırlıkları, *İstem Dergisi,* 2012, 19-47.

Sarıçam, İbrahim, *Hz. Ömer,* TDV Yay., Ankara, 2015.

Sezgin, Fuat, *İslâm'da Bilim ve Teknik,* İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 2008, I.

Şulul, Kasım, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 2003.

Yiğit, İsmail, *Emeviler (661-750),* İSAM Yay., Ankara, 2018.

PROF. DR. FUAT SEZGİN VE İSLÂM BİLİM TARİHİ ARAŞTIRMALARI VAKFI ÇALIŞMALARI

Ümran Kırtak*

Çalışmamıza, Prof. Dr. Fuat Sezgin'in hayatına kısaca değinerek başlayacağız. Zira Sezgin'in vakıf kurma düşüncesinin nasıl şekillendiği, konumuzun bütünlüğü açısından önem arz etmektedir. Sonrasında ilk olarak Almanya'da kurulan vakfın; gayesi, gerçekleştirmiş olduğu çalışmalar, enstitü, müze, kütüphane ve vakıf ilişkisi ele alınacak, daha sonra ise, Türkiye'de vakfın kuruluş süreci; yine müze, enstitü, kütüphane, vakıf ilişkisi, birlikte gerçekleştirilen çalışmalar ve özellikle Cumhurbaşkanlığı Genelgesi'yle ilan edilen "2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı" kapsamında yurtiçi ve yurtdışında gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmesi planlanan çalışmalara yer verilecektir.

Prof. Dr. Fuat Sezgin, 24 Ekim 1924 yılında Bitlis'te dünyaya geldi. İlkokulu Ağrı'nın Doğubeyazıt ilçesinde, ortaokul ve liseyi Erzurum'da bitirdi. 1943'te mühendislik eğitimi almak için İstanbul'a gelen Sezgin İstanbul'da bir yakını vasıtasıyla Şarkiyatçı Helmut Ritter'in seminerine katıldı ve Ritter'den oldukça etkilendi. O gün Şarkiyatçı olmaya karar verdi. Bu süreçte hocası Ritter'den çokça istifade etti. Ritter'den, o güne dek duymadığı Müslüman bilim adamlarının ismini duyuyor her geçen gün İslâm Bilim Tarihi'ne daha fazla ilgi duyuyordu. 1951'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirdikten sonra, Arap Dili ve Edebiyatı üzerinde doktora yaptı. 1954'te"Buhari'nin Kaynakları" konulu doktora tezini tamamlayarak doçent oldu. 1960 askeri darbe sonrası iktidara gelen hükümet tarafından hazırlanan 147 akademisyenin üniversitelerden men edildiği listede

adını görünce, uzun süre Türkiye'de bir şey yapamayacağını anladı. Sezgin, Amerika ya da Almanya arasında kararsızdı. Almanya'dan teklif gelmesi üzerine 13 Mart 1961'de Almanya'ya gitti.[1]

Prof. Dr. Sezgin, Almanya'da çalışmalarına ara vermeden devam etti. Carl Brocklmann'ın 5 ciltlik GAL (Geshicte der Arabischen literatür)"Arap Edebiyat Tarihi"adlı eserini geliştirmek ve ona bir zeyl yazmak niyetiyle eseri incelemeye başladı. Ancak Sezgin eserde çok fazla eksiklik olduğunu fark edince, ortaya yeni bir eser koymaya karar verdi. 1967 yılında GAS'ın ilk cildini hazırladı. Aynı dönemde Brockelmann'ın eserini geliştirmek üzere toplanan ondan fazla akademisyen GAS'ın ilk cildini inceledikten sonra bu işi Fuat Sezgin'e vermeye karar verdiler. Eserin bu ilk cildinde; Arap Edebiyatı'nda Kur'ani ilimler, Hadis, Tarih, Hukuk, Kelam, Tasavvuf gibi İslâmî ilimlere dair bilgiler yer alıyordu. En güvenilir kaynaklara dayanarak yazılmış eser, sahasında vazgeçilmez bir İslâm Bilim Tarihi'dir. Müslüman bilim adamlarının Bilimler Tarihi'ndeki yeri başlangıcından 16. yüzyıla kadar ilk defa bu eserde görülür.[2]

Prof. Dr. Fuat Sezgin ilim tarihinin çok geniş bir çapta ele alınması zaruretine inanıyordu. Bu da ciddi maddi külfet demekti. Ancak Prof. Dr. Sezgin'e GAS isimli eserinin ilk cildinden ötürü 1978 yılında, Arap dünyasının nobeli kabul edilen"Kral Faysal Ödülü" verildi. Milletlerarası bir ödül olduğu için törene birçok devlet adamı katılmıştı. Fuat Sezgin bu töreni fırsata çevirdi. Sezgin, İslâm Bilim Tarihi alanında çalışmalarını genişletebilmek ve daha çok öğrenciye ulaşmak için bir enstitü kurmak istiyordu. Ancak enstitünün gelirlerini karşılayabilmesi gerekiyordu. Enstitünün mali tarafını halletmek için bir vakıf kurmayı düşündü. Kuveyt'te bir konferansa katıldı ve konferansın akabinde yapılan uzun görüşmelerden sonra Kuveyt Devleti, Fuat Sezgin'in vakfı kurmasına yardımcı olmayı kabul etti. Sezgin, Almanya'daki dekan ve rektörleri de ikna etti. İki senelik zorlu bir süreçten sonra 10 Şubat 1981 tarihinde 14 Arap ülkesinin desteğiyle 20 milyon mark gibi bir finansmanla Frankfurt'ta "Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü" isimli bir vakıf kuruldu ve enstitüyü finanse edebilecek şekilde vakfın sermayesi arttırılmaya çalışıldı.[3]

---

1 * Yüksek Lisans Ögrencisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Mezhepler Tarihi Ana Bilim Dalı, umrankirtak@gmail.com.
Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Özgeçmişi, https://dergipark.org.tr/download/issue-file/5824, (06.04.2019).

2 www.belgeselajans.com, https://www.youtube.com/watch?v=6q0b5mqGnNc, (23.02.2012).

3 Fazlıoğlu, İhsan, Fuat Sezgin ile 'Bilim Tarihi' Üzerine, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2004, II (4), 355-370.

18 Mayıs 1982 tarihinde Frankfurt Goethe Üniversitesi'nde aynı isimde bir enstitü kurulur. Enstitünün maddi giderleri tümüyle vakıftan karşılanmaktadır. Sezgin'in başkanlığını yaptığı bu vakıf, bir kamu vakfı değil, özel bir vakıftı. Bu vakıf, üniversite bünyesindeki enstitü ile yaptığı anlaşma sonucunda yüksek lisans ve doktora öğrencileri yetiştirmekteydi. Vakfın mütevelli heyetinde Arap ülkelerinden temsilciler, Fuat Sezgin ve Goethe Üniversitesi'nden bir temsilci bulunmaktaydı. Vakfın bulunduğu devasa bina, Kuveyt Devleti tarafından alınıp -vakıf kapandığı gün tekrar Kuveyt Devleti'ne iade edilmek şartıyla- vakfa bağışlandı.[4]

Enstitü, kuruluşunun ardından İslâm Bilim Tarihi alanında tüm baskıları ortadan kalkmaya yüz tutan temel kaynakları, bu kaynakların Avrupa dillerine tercümelerini ve bu konular hakkındaki çalışmalarla makaleleri kronolojik bir sıralama ve sistematik bir düzenleme ile kopyalamaya başlar. Enstitü, İslâm Felsefe Tarihi ile ilgili içinde sayısız eserin bulunduğu 1400 ciltlik katalog yayınlar. Bu yönüyle enstitü, Almanya'da İslâm Tarihi çalışmak isteyen herkese temel bir yönelim sunacak ana kaynakları bir araya toplamıştır.[5]

Vakıf ile hedeflenen projelerden biri de İslâm İlim Aletleri Müzesi idi. Müzenin temel misyonu, sergilenen alet ve cihazların sağlayacağı somut etkilerle İslâm kültür dünyasının sekiz asırlık yerini belirtmeye çalışmak, 18. yüzyılda ortaya çıkıp kalıplaşan gerçek dışı tanıtımını esaslı bir şekilde tashih yoluna gitmek, böylece kitaplarıyla ve teknolojisiyle beslediği Batı uygarlığı karşısında düştüğü menfi durumdan İslâm dünyasını kurtarmaktır.[6] Bu amaçla Arap-İslâm ülkeleri tarihinde kullanılmış, beş bilim aletinin reprodüksiyonlarını gerçekleştirdi. Bu alanın öncülerinden olan ünlü Alman fizikçi Eilhard Wiedemann'ı (1852-1928) kendine örnek alarak, İslâm Medeniyeti'nde kullanılmış, geliştirilmiş veya icat edilmiş, 800'den fazla bilimsel ve teknik objenin yazılı kaynaklara dayanarak reprodüksiyonlarını gerçekleştirdi. Ayrıca müzede bulunan objeleri tanıtmak ve İslâm Kültür çevresindeki bilimsel gelişmeyi göstermek için hazırladığı "Wissenschaft und Technik im İslâm" (İslâm'da Bilim ve Teknik) isimli kataloğu 2003 yılında yayımladı. Bu katalog eser, 5 cilt, 1121 sayfadan oluşuyor. Katalog, Arapça yazma eserlerden alınan bilim aletlerinin tanıtılmasında önemli rol oynamıştır. Eser Almanca, İngilizce, Türkçe ve Fransızca olarak dört dilde yayımlanmıştır. Türkçeye 2007 yılında çevrilmiştir.[7]

4 Kandemir, Elif Zehra, https://perspektif.eu/2018/03/01/frankfurtta-fuat-sezgin-kitaplarina-el-konuldu/, (01.03.2018).

5 Kandemir, https://perspektif.eu/2018/03/01/frankfurtta-fuat-sezgin-kitaplarina-el-konuldu/ (01.03.2018).

6 http://www.kimkimdir.net.tr/muzeler/İslâm-bilim-ve-teknoloji-tarihi-muzesi, (25.05.2018).

7 Prof.Dr. Fuat Sezgin'in Özgeçmişi, https://dergipark.org.tr/download/issue-file/5824, (06.04.2019).

Prof. Dr. Fuat Sezgin, Almanya'da kaldığı süreçte kendi imkânlarıyla çeşitli ülkeleri dolaşıp, 300.000 yazma eseri yerinde incelemiştir. Ayrıca enstitüde kendi kütüphanesini oluşturmuştur. Frankfurt'taki kütüphanesinde şahsına ait 40.000 kitap ve 10.000 adet mikro filmi vardır.[8]

Enstitü öncü çalışmalarına devam ederken, Almanya'da İslâm Bilim Tarihi'ne genel bir ilgisizlik başlar. Ülke genelinde Bilim Tarihi Fakülteleri kapanır. Özel bir vakıf olarak çalışmalarına devam eder. Prof. Dr. Fuat Sezgin, sonraki yıllarda Türkiye'de ilme bir yönelim olduğunu fark eder ve İslâmî ilimlere heyecanı arttırmak için, evvela müzeyi kurmakla işe başlanması gerektiğini düşünür. Müzeden sonra ise vakıf ve nihayet esas gayesi olan enstitüyü kurmayı istemektedir. Ayrıca Sezgin, Türkiye'de bir araştırma kütüphanesi olmayışının da büyük eksiklik olduğunu fark eder.

Dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş, Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Türkiye'de Frankfurt'taki gibi Bilim ve Teknoloji Müzesi kurmak istediğini öğrenir. Kadir Topbaş 2006 yılında Fuat Sezgin hocayı ziyaret eder ve enstitü ile müzeyi gezer. Gülhane Parkı içinde eskiden Has Ahırlar olarak kullanılan binanın Şehir Müzesi olarak kullanılmak üzere restore edildiğini fakat Frankfurt'taki müzenin bir benzerinin İstanbul 'da da olmasını arzu ettiklerini Sezgin Hoca'ya bildirir. Fuat Sezgin Hoca'yı arayarak, binayı kendilerine tahsis ettiklerini ancak bir an önce işin tamamlanmasını rica eder. Bir buçuk yıl gibi kısa bir sürede müzede yer alacak aletler tamamlanır. Müze, 24 Mayıs 2008'de devlet töreni ile hizmete açılır.[9]

İstanbul İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi, eski saray duvarlarının Has Ahırlar kısmında 3500 metrekarelik bir alana yayılmış olarak bulunmaktadır. Buradaki eserlerde Frankfurt'taki müze gibi Arap-İslâm yazma eserleri üzerinde on yıllar boyu yürütülen bilim-tarih yoğun araştırma faaliyetlerinin, keşif, rekonstrüksiyon ve teşhir çalışmalarının bir ürünüdür. Müzede Müslüman bilim adamlarının yüzyıllar boyu insanlığa armağan ettiği, ancak tarihin tozlu sayfaları arasında unutulan icat ve keşifler yeniden yapılan kopya örnekleriyle sunulmaktadır. Orijinal detaylarına sadık kalınarak hazırlanmış eserler miladi 8-16. yüzyılın bilimsel ve teknik gelişmelerini yansıtmakta ve ziyaretçilere eşsiz bir bilimsel yolculuk fırsatı sunmaktadır.[10]

---

8 Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Özgeçmişi, https://dergipark.org.tr/download/issue-file/5824, (06.04.2019).

9 www.belgeselajans.com, https://www.youtube.com/watch?v=6qob5mqGnN, (23.02.2012).

10 http://www.kimkimdir.net.tr/muzeler/İslâm-bilim-ve-teknoloji-tarihi-muzesi, (25.05.2018).

Bilim tarihinin değişik disiplinlerdeki evrimini kapsamlı bir şekilde takip etme imkânını ilk defa sunmakta olan müze dünya çapında bir yenilik arz etmektedir. Astronomi, geometri, optik, tıp, kimya, mineraloji, fizik, teknik, mimari ve harp tekniği sahalarında sistematik bir düzenle sergilenen eserler İslâm Bilimlerinin büyük keşif ve buluşlarının değişik yollardan Avrupa'ya geçip orada kabul bulduğunu ve alınarak özümsendiğini de apaçık göstermektedir.[11]

2010 yılında İstanbul İslâm Bilim ve Teknoloji Müzesi'nin faaliyetlerini desteklemek amacıyla, Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı kurulmuştur. Vakfın kurulmasına; Prof. Dr. Fuat Sezgin'in eşi Dr. Ursula Elizabeth Sezgin, dönemin Devlet Bakanı Egemen Bağış, Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay, Kamu Güvenliği Müsteşarı Muammer Güler, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş, Şekib Avdagiç, işadamı Ethem Sancak, Cevdet Akçalı, Şükrettin Güldütuna, Nurten Yıldırım, Sabri Orman, Faruk Sezgin, Şaban Gülbahar, Osman Nuri Öztürk, Hakan Altınay, Talat Çiftçi, Erhan Türkoğlu, Ülkü Solmazel Saygılı, Kudret Fikirli, Mehmet Emin Özcan, Hasan Engin Tuncer, Sefer Turan, Ahmet Selim Köroğlu, Sedat Deniz Sezgin, Mecit Çetinkaya gibi isimler öncülük etmiştir.[12]

Vakfın ilk kurucu başkanı iş adamı Ethem Sancak'tı. Prof. Dr. Fuat Sezgin vakfın çalışmalarının hedeflerini gerçekleştirebilmesi için Ethem Sancak'ın günde 14-17 saat çalışması gerektiğini söyledi. Ancak Ethem Bey, çalışma koşullarını ağır bulduğu için, Fuat Sezgin'in de onayıyla Bilal Erdoğan'ın mütevelli heyetine alınmasını sağladı. Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı'nın şu anki mütevelli heyeti başkanlığını Mecit Çetinkaya yapmaktadır.[13]

Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı'nın temel amacı; İslâm Kültür ve Medeniyeti'nin bilimsel mirasını yeni nesillere aktarmak, İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'ne sahip çıkıp geliştirmek, Prof. Dr. Fuat Sezgin'in olağanüstü çalışmalarıyla ortaya çıkmış binlerce kitap, belge ve bilgiyi insanlığa kazandırmak, İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi alanında yapılacak tüm çalışmalara inancımızın ve geleneğimizin vazettiği kriterler içinde yardımcı olmaktır.[14]

---

11 http://www.ibtav.org/sayfa/6/hakkinda.

12 http://www.haber7.com/kultur/haber/584495-prof-dr-fuat-sezgin-adina-vakif-kuruldu, (12.08.2010).

13 www.belgeselajans.com, https://www.youtube.com/watch?v=6q0b5mqGnN, (23.02.2012).

14 http://www.kimkimdir.net.tr/vakiflar/prof-dr-fuat-sezgin-İslâm-bilim-tarihi-arastirmalari-vakfi.

Prof. Dr. Fuat Sezgin hocanın büyük emek vererek kurduğu vakıf, hocanın gerçekleştirmek istediği hedefler doğrultusunda görevini yerine getirmek için, sistematik bir şekilde çalışmaktadır. Bu doğrultuda vakfın görevlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. İslâm Bilim ve Teknolojisinin tarihsel zenginliğini ve birikimini geniş kitlelere tanıtmak amacıyla her türlü araştırma, eğitim ve yayın faaliyetinde bulunmak;

Bu çerçevede vakıf Prof. Dr. Fuat Sezgin'in orijinal dili Almanca olan 17 ciltlik GAS adlı eserini İstanbul üniversitesinden bir grup çevirmene Türkçe çevirisini yaptırmaktadır. Eserin şu ana kadar 8 cildi tercüme edilmiş olup, 5 ciltlik bölümü yayımlanmıştır. Diğer ciltlerin çevirilerine de devam edilmektedir.[15]

2. İslâm Bilimler Tarihi konusunda ulusal ve uluslararası düzeyde etkinlikler, toplantılar, paneller, konferanslar, seminerler, çalıştaylar, anma günler düzenlemek;[16]

Cumhurbaşkanlığı 5 Eylül 2018 tarih ve 2016/6 sayılı genelge uyarınca 2019 yılını "Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı" ilan etmiştir. Bu nedenle vakıf da çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Kırıkkale Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ersin Aslan'ın 5 yıl İBTAV'ın yönetim kurulu üyeliği yapmış olması dolayısıyla İBTAV ve Kırıkkale Üniversitesi ortak çalışmalar yapmaktadırlar. Prof. Dr. Ersin Aslan rektör olarak Kırıkkale Üniversitesine atanınca üniversite de bu işe kurumsal olarak girmiş oldu ve İBTAV ile protokol imzaladı. Diğer üniversitelerin de protokol imzalamalarına öncülük edildi. Çalışmalar sadece üniversitelerle sınırlı kalmadı ulusal ve uluslararası düzeyde akademik, sosyal ve kültürel etkinliklerle Prof. Dr. Fuat Sezgin ve çalışmalarının tanıtılması amacıyla birçok kurum ve birliklerle protokol imzalandı.[17]

Protokol imzalanan kurum ve birlikler; Tübitak, Tuba, TRT, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, IGMG (İslâm Toplumu Milli Görüş Teşkilatları), UID (Uluslararası Demokratlar Birliği), Avrupa Türk İslâm Birliği, KİPTAŞ, MEB, Küçükçekmece Belediyesi ve KOSGEB.[18]

Yine 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin yılı etkinliklerinin koordinasyonunu yürüten, ülkemizde birçok kurum ve üniversite ile protokol imzalayan Kırıkkale Üniversitesi ve İBTAV çalışmalarını beraber yurtdışına taşımaktadır.

---

15 http://www.kimkimdir.net.tr/vakiflar/prof-dr-fuat-sezgin-İslâm-bilim-tarihi-arastirmalari-vakfi.

16 http://www.kimkimdir.net.tr/vakiflar/prof-dr-fuat-sezgin-İslâm-bilim-tarihi-arastirmalari-vakfi.

17 https://www.sabah.com.tr/kultur-sanat/2019/01/09/prof-dr-fuat-sezgin-dunyaya-anlatilacak, (09.01.219).

18 https://fuatsezgin.kku.edu.tr/KMerkez/Sayfa/Index?Sayfa=ImzalananProtokolKurum.

Anlaşma imzalanan birlikler arasında bulunan İslâm Toplumu Milli Görüş Teşkilatları Cumhurbaşkanlığı genelgesiyle ilan edilen 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin yılı kapsamında etkinlik yılı boyunca Frankfurt'ta ve Avrupa'da Üniversite öğrencilerine yönelik Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslâm Bilim Tarihi konusunda çeşitli sosyal ve kültürel etkinlikler, panel ve konferanslar düzenlenecek.

İslâm Bilim Tarihinin dünya medeniyetine yaptığı katkıları gün yüzüne çıkaran Prof. Dr. Fuat Sezgin ve çalışmalarını ulusal ve uluslararası Kırıkkale Üniversite akademisyenler platformu (USAB), Aktif Öğrencilerin Akademik Dili (ASES), Müslüman Türk Akademisyenler Birliği (KULTÜRK) ile Almanya Köln'de protokol imzalandı. Protokol kapsamında Almanya'nın Köln, Hamburg, Berlin, Brefeld ve Münih şehirlerinde panel ve konferanslar, çeşitli sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlenecek.

İmzalanan protokoller sayesinde çalışmalar kuzey afrikaya kadar taşındı. Cezayir'de BİLDA1 ve BİLDA2 üniversiteleri ile 2019 Fuat Sezgin Yılı münasebetiyle ortak çalışma ve programların yapılmasına ilişkin protokol ile Mevlana Öğrenci Değişim Programı protokolü imzalandı. Protokollerle, öğrenci ve öğretim elemanlarının değişimi ve bilimsel araştırmalar için Kırıkkale ve BİLDA 1 ve BİLDA 2 üniversitelerinin laboratuvarlarının bilimsel çalışmalarda yardımlaşmanın sağlanması amacıyla ortak kullanımı sağlanıyor.[19]

Vakıf ile TCDD ve Kırıkkale üniversitesi arasında imzalanan protokolle ise, Sezgin ve çalışmalarını İslâm Bilim ve Medeniyet Tarihinde öne çıkan bilim insanlarını ve eserlerini genç kuşaklara tanıtacak seminer, konferans, sosyal ve kültürel faaliyetler düzenlenmesi ve Yüksek Hızlı Tren ekranlarında Prof. Dr. Fuat Sezgin ve çalışmaları ile ilgili kısa film gösterimi yapılarak aynı zamanda TCDD istasyonlarında sinevizyon gösterimi yapılması hedeflenmektedir.[20]

1. İstanbul'da Uluslararası Bilimler Tarihi Araştırma Merkezi ve bir ihtisas kütüphanesi kurmak ve bunları geliştirmek.[21]

Bilimler Tarihi Kütüphanesi, Gülhane Parkı içerisinde bulunan ve 19.yüzyılda telgrafhane binası olarak kullanılan yapı 2017 yılında restore edilerek bir ihtisas kütüphanesi haline getirildi. Kitapların korunması için nem kontrol ve argon gazlı yangın söndürme sistemleri kullanıldı. Hali hazırda yaklaşık 23.000 kitaba ev sahipliği yapan kütüphanedeki kitapların 15.000 kadarı Fuat Sezgin'in Goethe

19 https://fuatsezgin.kku.edu.tr/KMerkez/Haber/Index/985.
20 https://fuatsezgin.kku.edu.tr/KMerkez/Haber/Index/939.
21 http://www.kimkimdir.net.tr/vakiflar/prof-dr-fuat-sezgin-İslâm-bilim-tarihi-arastirmalari-vakfi.

Üniversitesindeki kütüphanesinden getirildi. 4000 civarında Arapça eser, Prof. Dr. Fuat Sezgin tarafından bizzat seçilerek kütüphaneye eklenmek üzere çeşitli kitapevlerinden satın alındı. Diğer 4000 kitap ise Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı tarafından daha önce alınmış eserlerdi.[22]

Kütüphanedeki eserler geniş bir konu yelpazesine sahiptir. Oryantalistler ve çeşitli Arap ülkelerindeki üniversiteler tarafından yayımlanan süreli yayınlar, ansiklopediler, sözlükler, bibliyografyalar ve kataloglar, Kur'an bilimleri ve tefsirler, hadis ilimleri ve hadis külliyatları, tarih, İslâm hukuku ve fıkıh, matematik ve doğa bilimleri tarihi, coğrafya tarihi, edebiyat, gramer ve dil kitapları, sanat tarihi ve savaş teknolojileri başta İslâm Bilim Tarihi'nin dili Arapça olmak üzere, İngilizce, Almanca, Fransızca, Osmanlıca, Farsça, İtalyanca, İspanyolca ve Rusça gibi çeşitli dillerde yazılmıştır. Ayrıca Prof. Dr. Fuat Sezgin 2015 yılında, İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yayınevi'nin de kuruluşunu sağlamıştır.[23]

2. İstanbul İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi müzesinin sürekli gelişimini desteklemek, müzenin Türkiye içinde ve dışında tanıtımını sağlamak, Türkiye içinde ve dışında benzer müzelerin kurulmasına katkıda bulunmak.[24]

3. İslâm Bilimler Tarihinin başarılarının daha iyi tanınması ve anlaşılmasına yönelik işbirliği projeleri geliştirmek.[25]

4. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile işbirliği içinde, İslâm Bilim Tarihinin ortaöğretimde seçmeli ders olarak okutulması için çalışmalar yapmak, yazılı ve görsel materyalleri eğitimin hizmetine sunmak.

5. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Bilim Tarihi bölümünde okuyan öğrencilere ve Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Enstitüsü'nde yüksek lisans yapan öğrencilere burs vermek.[26]

Vakıf, FSMV Üniversitesi'nde Bilim Tarihi bölümünde okuyan lisans öğrencilerine ayda 1000 TL, enstitüde yüksek lisans yapan öğrencilere ise ayda 1400 TL burs vermektedir. Ayrıca FSMVÜ, Bilim Tarihi Bölümünde lisans ve yüksek lisans eğitimi alan öğrencilerden hiçbir eğitim ödeneği alınmamaktadır. Bununla öğrencilerin sadece eğitimlerine odaklanmaları amaçlanmaktadır.[27]

22 http://www.fuatsezginsempozyumu.org/kutuphane/.
23 http://www.fuatsezginsempozyumu.org/kutuphane/.
24 http://www.kimkimdir.net.tr/vakiflar/prof-dr-fuat-sezgin-İslâm-bilim-tarihi-arastirmalari-vakfi.
25 http://www.kimkimdir.net.tr/vakiflar/prof-dr-fuat-sezgin-İslâm-bilim-tarihi-arastirmalari-vakfi.
26 http://www.ibtav.org/sayfa/3/hakkimizda.
27 http://www.ibtav.org/sayfa/8/lisans.

Prof. Dr. Fuat Sezgin'in asıl amacı Almanya'daki enstitünün kuruluş hikayesinde olduğu gibi burada da kurulan Vakfın gelirleri ile bir enstitü kurmaktı. 2013 yılında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren Bilim Tarihi bölümünün kurulmasını sağladı. Yine aynı üniversitede Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Enstitüsünün de kuruluşunu sağladı.[28]

FSMVÜ ve Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Vakfı ile çeşitli ülkelerden katılımcı üniversitelerle yaz dönemlerinde Bilim Tarihi konulu çalışma atölyeleri düzenleniyor. Bu yaz okulları her yıl özel bir alana odaklanıyor. Enstitü'nün akademik eğitim etkinliklerinden farklı olarak buradaki vurgu araştırma merkezli öğrenme ve deneysel bilim tarihi üzerinedir.[29]

Ayrıca, Vakıf, Enstitü ve Müze arasında iş birliği ile bilim, teknoloji ve kültür tarihi alanları ile ilgili farklı bölümlerden üniversite öğrencilerine mezun olabilmeleri için staj imkânı da sunulmaktadır.[30]

İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı, Prof. Dr. Fuat Sezgin'in hedefleri doğrultusunda çalışmalarına hız kesmeden devam etmektedir. Özellikle bu yıl, "Fuat Sezgin Yılı" ilan edilmesi dolayısıyla vakfa destek bir hayli yoğundur. Ancak vakfın çalışmalarına devam etmesi, hatta çalışmaları daha da arttırması için, destekler sürekli olmalıdır. Hocamızın Bilim Tarihi'ne verdiği önem ve bu yöndeki gayretleri göz önüne alınarak, çalışmaların sürdürülmesi, ilmi çalışmalara büyük katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda özellikle Bilim Tarihi'nin ortaöğretimde seçmeli ders olarak okutulması projesinin hayata geçmesine hız verilebilir. Ayrıca hocamızın yaşadığı zorluklara rağmen yılmadan çalışma azmi, gençlere motivasyon seminerleri düzenlenerek, anlatılabilir.

28 http://www.ibtav.org/sayfa/8/lisans.
29 http://www.ibtav.org/sayfa/13/yaz-okulu.
30 http://www.ibtav.org/sayfa/10/enstitude-staj.

Kaynakça

Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Özgeçmişi, "https://dergipark.org.tr/download/issue-file/5824", y.y. (06.04.2019).

Fazlıoğlu, İhsan, "Fuat Sezgin ile 'Bilim Tarihi' Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, II (4), 355-370.

Kandemir, Elif Zehra, "https://perspektif.eu/2018/03/01/frankfurtta-fuat-sezgin-kitaplarina-el-konuldu/".

"http://www.kimkimdir.net.tr/muzeler/İslâm-bilim-ve-teknoloji-tarihi-muzesi",y.y.

"http://www.haber7.com/kultur/haber/584495-prof-dr-fuat-sezgin-adina-vakif-kuruldu".

"http://www.kimkimdir.net.tr/vakiflar/prof-dr-fuat-sezgin-İslâm-bilim-tarihi-arastirmalari-vakfi" y.y. t.y.

"http://fuatsezgin.kku.edu.tr/KMerkez/Sayfa/Index?Sayfa=ImzalananProtokolKurum" t.y.

"http://fuatsezgin.kku.edu.tr/KMerkez/Haber/Index/985".

"http://www.belgeselajans.com.

https://www.youtube.com/watch?v=6q0b5mqGnNc", y.y.

"http://www.sabah.com.tr/kultur-sanat/2019/01/09/prof-dr-fuat-sezgin-dunyaya-anlatilacak".

"http://www.ibtav.org/sayfa/6/hakkinda".

"http://www.ibtav.org/sayfa/3/hakkimizda".

"http://www.ibtav.org/sayfa/8/lisans".

"http://www.ibtav.org/sayfa/13/yaz-okulu".

"http://www.ibtav.org/sayfa/10/enstitude-staj".

TÜRKİYE'DE PROF. DR. FUAT SEZGİN İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

İdris Tekelek[1*]

İnsanoğlunun yaratıldığı günden bugüne kadar insan ile bilim ilişkisi var olagelmiştir. Dolayısıyla Allah'ın Adem (as)'e eşyaya isim vermeyi öğretmesi[2] ile bu serüveni başlatıp kıyamete kadar götürmek mümkündür. Nitekim her insanın olduğu gibi her toplumunda bilimle ilişkisinin olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir.

Irkı, dili ve dîni ne olursa olsun, her toplum bilimle ilgilenmiştir. Buna binaen biz bu tebliğimizde bu detaylara girmeksizin sadece, Müslüman kâşif âlimlerin ve eserlerinin gün yüzüne çıkmasını sağlayan, İslâm Bilim Tarihçisi Fuat Sezgin gibi değerli bilim insanlarının keşfedilmesi ve İslâm bilim tarihine katkılarının bilinmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bu bağlamda onunla ilgili Türkiye'de yapılan çalışmalara değineceğiz. Tebliğimizin kapsamı konusunda şunu da ifade edelim ki, Sempozyum da başka arkadaşların konusu olduğu için akademik çalışmalar ve vefatına kamuoyunun tepkileri, tebliğimizin kapsamına dâhil değildir. Ayrıca Türkiye'de yapılan faaliyetlerin tamamını zikretmek çalışmamızın sınırlarını da aşacağı için, tebliğimizin amacı doğrultusunda, Fuat Sezgin ile ilgili yapılan çalışmaların bir kısmını incelemek ve bu çalışmaların örnek teşkil edecek kadarını burada zikretmektir. 2019 yılının Fuat Sezgin yılı ilan edilmesi[3] dolayısıyla ülke genelinde etkinlikler yapılması için Kırıkkale Üniversitesi ve Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı arasında protokol imzalanmıştır.[4] Şimdi yapılan çalışmalardan bazılarını üst ve alt başlıklar halinde ifade edelim.

1* Yüksek Lisans Öğrencisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, idristekelek@hotmail.com.

2 2/Bakara Suresi: 31. Ayrıca bkz., Atay, Hüseyin, *Kur'an Türkçe Çeviri*, Atayy Yay., Ankara 2017, 5.

3 www.sabah.com.tr/egitim/2018/09/06/2019-prof-dr-fuat-sezgin-yili-ilan-edildi (29.03.2019).

4 www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/fuat-sezgin-yili-etkinliklerini-kku-organize-edecek/1273713 (30.03.2019).

1. Türkiye'de Fuat Sezgin ile İlgili Yapılan Çalışmalar

1.1. Hakkında Yazılan Kitaplar

1.1.1. Bilim Tarihi Sohbetleri

Bilim Tarihi Sohbetleri kitabı Sefer Turan'ın Fuat Sezgin ile yaptığı söyleşi ve ek kısmında da Fuat Sezgin'in kitaplarından yazı alıntılarından müteşekkildir.[5] Müellif, "*Bu kitabın hedefi, genç nesilleri böylesi önemli bir bilge insanla buluşturmak*"[6] şeklinde ifade ederek söyleşinin kitaplaştırılma amacını belirtmiştir. Kitap, Fuat Sezgin'in Bilimler tarihi ile tanışması ile eş zamanlı hayatından başlayarak, eserlerini, İslâm Bilim Tarihi ile ilgili çalışmalarını, kurduğu enstitü, vakıf ve müze gibi faaliyetlerini ve Müslümanlara verdiği mesajları okuyucuya sunmaktadır.

1.1.2. Bilimler Tarihi'nde Zirve İsim Prof. Dr. Fuat Sezgin

Bu eser, Nevzat Bayhan tarafından kaleme alınmıştır.[7] Bayhan, eserin yazılış amacı ve kapsamı hususunda şunları ifade etmiştir: *"Böyle bir hazinenin kapağını açarak bir nebze de olsa gelecek nesle aktarmak için kendisiyle gerek TRT'de yaptığımız sohbetler ve gerekse "Yaşayanlara Saygı" programları çerçevesinde kendisi için yapılan saygı programında konuşulanları, gerekse de vakıf çalışmaları sırasında aynı ortamı paylaşma şerefi yakaladığım zamanlarda aldığım notları bir kitap hâline getirerek geleceğe not düşmeyi amaçladık."*[8] Yine aynı eser de Fuat Sezgin'in İstanbul'da açtığı İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'nin açılış hikayesini,[9] Sezgin'in konferanslarını,[10] bulmakta mümkündür. Kitap, Fuat Sezgin'in Türkiye'de yaptığı çalışmalar hakkında bilgi verirken, 21. yüzyılda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ona karşı, çalışmalarına karşı tutumunu da göstermesi açısından büyük bir öneme haizdir.

---

5 Bkz., Sezgin, Fuat, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Söyleşi: Sefer Turan, 15. Baskı, Timaş Yay., İstanbul 2018.
6 Sezgin, 12.
7 Bayhan, Nevzat, *Bilimler Tarihinde Zirve İsim Prof. Dr. Fuat Sezgin*, 2. Basım, İstanbul 2018.
8 Bayhan, 31.
9 Bayhan, 51-52.
10 Bayhan, 53, 79, 159.

1.1.3. Yitik Hazinenin Kâşifi Fuat Sezgin

Eser, İrfan Yılmaz tarafından kaleme alınmıştır. Kitap, Yılmaz'ın Fuat Sezgin ile yaptığı görüşmelerde tuttuğu notlar, Sezgin'e bu görüşmelerde sorulan soruların cevapları, farklı mekân ve zamanlarda verilen konferanslardan notlar ve Sefer Turan'ın Sezgin ile yapılan söyleşilerden müteşekkildir. Aynı zaman da televizyon Programları ve belgesellerden de faydalanıldığını da ifade etmeliyiz.[11] Önceki iki eserle karşılaştırdığımız da daha kapsamlı olmakla birlikte, kitabın elimizdeki baskısı çok kaliteli değildir. Nitekim, yazara daha kaliteli bir yayın evinden yeni baskısını çıkarmasını öneririz.

1.2. Sempozyum

1.2.1. Uluslararası Prof. Dr. Fuat Sezgin Bilim Tarihi Sempozyumu

Sempozyum, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi tarafından, 7-8 Mart 2019 tarihlerinde düzenlenmiş olup 32 bilim insanı katılmıştır.[12]

Sempozyum da YYÜ Rektörü Prof. Dr. Peyami Battal açılış konuşmasında Fuat Sezgin ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: *"İslâm dünyasında yetişmiş büyük İslâm düşünürlerini maalesef Batılı bilim insanları özellikle gizleyerek, yok sayarak sanki dünyadaki bütün bilimi onlar ortaya koymuş gibi bir algı yönetiyorlar. Hâlbuki bilimin hiçbir millete mal olması mümkün değil. Burada özellikle İslâm coğrafyasında yetişmiş bilim insanları dünya bilimine çok ciddi katkı sunmuştur. Fuat Hoca'mızın kapasitesinde Batı'da bir tane bilim insanı olsaydı o da kesinlikle Nobel Ödülü almış olacaktı. Fuat Sezgin Hoca'mız, büyük bir donanıma sahip büyük bir düşünürdür. Bu yüzden 2019'un 'Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı' ilan edilmesi çok değerlidir."*[13]

---

11 Yılmaz, İrfan, *Yitik Hazinenin Kâşifi Fuat Sezgin*, 2. Baskı, Yitik Hazine Yay., İzmir 2014.

12 www.yyu.edu.tr/duyurular/uluslararasi-prof-dr-fuat-sezgin-bilim-tarihi-sempozyumu-basladi/5362 (30.03.2019). Ayrıca bkz., www.memleket.com.tr/fuat-sezgin-hocamiz-buyuk-bir-dusunurdur-1677618h.htm (29.03.2019); www.yenihaberden.com/fuat-sezgin-hocamiz-buyuk-bir-dusunurdur-888814h.htm (29.03.2019); www.yeniasya.com.tr/bilim-teknoloji/o-kelimenin-tam-anlamiyla-dalgin-bir-profesordu_487863 (29.03.2019); www.risalehaber.com/fuat-sezgin-hocamiz-buyuk-bir-dusunurdur-348692h.htm (29.03.2019); www.aa.com.tr/tr/turkiye/fuat-sezgin-hocamiz-buyuk-bir-dusunurdur/1411759 (29.03.2019); www.star.com.tr/yerel-haberler/fuat-sezgin-hocamiz-buyuk-bir-dusunurdur-3739332/ (29.03.2019); beyazgazete.com/haber/2019/3/7/fuat-sezgin-hoca-miz-buyuk-bir-dusunurdur-4949625.html (29.03.2019); www.haberler.com/fuat-sezgin-hoca-miz-buyuk-bir-dusunurdur-11811773-haberi/ (29.03.2019,); yesiligdir.com/haber/detay/24145 (29.03.2019); www.wanhaber.com/vanda-uluslararasi-prof-dr-fuat-sezgin-bilim-tarihi-sempozyumu-240067h.htm (29.03.2019www.sehrivangazetesi.com/guncel/yyu-den-unutulmaz-bir-fuat-sezgin-sempozyumu-h56612.html (29.03.2019).

13 www.yeniasya.com.tr/bilim-teknoloji/o-kelimenin-tam-anlamiyla-dalgin-bir-profesordu_487863 (29.03.2019).

Battal'ın bu düşünceleri aslında bize, Fuat Sezgin'in *"Batı Medeniyeti İslâm Medeniyetinin Çocuğudur."* Sözünü hatırlatmaktadır. Yine sempozyuma Fuat Sezgin'in kızı Hilal sezgin de katılmıştır. Babasının ilme ne kadar değer verdiğini, çalışma gayretini de ifade etmesi açısından şu ifadeleri manidardır: "*Oturma odamızda ve enstitünün çeşitli mekânlarında üst üste yığılmış sayılamayacak kadar çok kitap ve fişleriyle dolu ahşap kutular vardı. Coğrafya, matematik, kimya ve tıp kitapları... Babamın çalışma masasının üstü kağıtlar, notlar, kalemler ve kitap yığınıyla kaplıydı. Düzensizliği efsaneviydi.*"[14]

1.2.2. Uluslararası İslâm Bilim Tarihi ve Fuat Sezgin Sempozyumu

Sempozyum, Diyarbakır Kayapınar İlçe Belediyesi'nin ev sahipliğinde, Kadim Akademi ve İlim Yayma Cemiyeti Diyarbakır şubesi ortaklığında 15-17 Şubat 2019 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.[15]

1.2.3. Bilim Tarihine Yeni Bakışlar

Sempozyum, Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından Prof. Dr. Fuat Sezgin anısına 8 Mart 2019 tarihinde gerçekleştirilmiştir.[16]

1.2.4. 2019 Fuat Sezgin Yılı Sempozyumu

Sempozyum, Ağrı Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi tarafından 19 Mart 2019 tarihinde yapılmıştır.[17]

1.2.5. İslâm ve Yorum III Din, Bilim ve Medeniyet

Sempozyum, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Malatya İl Müftülüğü, TDV Malatya Şubesi ve Malatya İlahiyat Vakfı işbirliği ile 11-12 Nisan 2019 tarihlerinde düzenlenmiştir.[18]

---

14 www.aa.com.tr/tr/turkiye/fuat-sezgin-hocamiz-buyuk-bir-dusunurdur/1411759 (29.03.2019).

15 www.kayapinar.bel.tr/uluslararasi-İslâm-bilim-tarihi-ve-fuat-sezgin-sempozyumu-1314 (30.03.2019). Ayrıca bkz.,www.haberturk.com/diyarbakir-haberleri/66666217-diyarbakirda-uluslararasi-İslâm-bilim-tarihi-ve-fuat-sezgin-sempozyumu-duzenlenecek (30.03.2019); www.risalehaber.com/fuat-sezgin-turk-kurt-ve-arap-kulturunu-birlestirdi-347387h.htm (30.03.2019).

16 www.artuklu.edu.tr/tr/etkinlikler/fuat-sezgin-anisina-bilim-tarihine-yeni-bakislar-sempozyumu (30.03.2019). Ayrıca bkz., ilkha.com/haber/92804/prof-dr-fuat-sezgin-anisina-sempozyum-duzenlendi (29.03.2019).

17 agriasml.meb.k12.tr/icerikler/okulumuzca-quot2019-yili-prof-dr-fuat-sezgin-yili-sempozyumuquot-yogun-bir-katilim-ile-duzenlendi_6868497.html (30.03.2019). Ayrıca bkz., www.agridahaber.com/agri/agri-mesleki-ve-teknik-anadolu-lisesinde-2019-fuat-sezgin-yili-sempozyumu-h105096.html (29.03.2019).

18 inonu.edu.tr/tr/1386/e (30.03.2019).

1.3. Panel

1.3.1. Bitlisli Bir İlim ve Bilim Adamı Fuat Sezgin Paneli

Panel, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ve İslâmî İlimler Fakültesi işbirliği ile 23 Ekim 2018 tarihinde düzenlenmiştir. Başkanlığını Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Mehmet Demirtaş'ın yaptığı panele, Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Barca, Öğretim Görevlisi M. Zahid Kuldaş ve Öğretim Görevlisi Naci Özsoy panelist olarak katılmıştır.[19]

1.3.2. Prof. Dr. Fuat Sezgin Din, Bilim ve Medeniyet Paneli

Panel, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi ve Bilecik Müftülüğünün katkılarıyla 25 Şubat 2019 tarihinde iki oturum şeklinde düzenlenmiştir. Panelist olarak; Prof. Dr. Mustafa Kaçar, Prof. Dr. Melek Dosay Gökdoğan, Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu, Prof. Dr. Seyfi Kenan, Dr. Phil. Hakkı Arslan, Dr. Öğr. Üyesi Peter Jonathan Starr, Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Serdar Tabakoğlu, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ulukütük katılmıştır.[20]

1.3.3. Prof. Dr. Fuat Sezgin'i Anma Paneli

İnönü Üniversitesi Rektörlüğü tarafından 5 Mart 2019 tarihinde düzenlenen panele Prof. Dr. Mehmet Önal, Prof. Dr. Mehmet Karagöz, Prof. Dr. H. Subhi Erdem ve Dr. Öğr. Üyesi Yakup Yıldız'ın panelist olarak katılmıştır.[21]

1.3.4. Fuat Sezgin Paneli

Panel, Küçükçekmece belediyesi tarafından 12 Ocak 2019 da düzenlenmiş olup Prof. Dr. Mustafa Kaçar, Prof. Dr. Tuncay Zorlu ve Harun Yöndem panelist olarak katılmıştır.[22]

1.3.5. 2019 Yılı Fuat Sezgin Bilim Tarihi ve Felsefesi Paneli

Panel, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 5 Mart 2019 tarihinde düzenlenmiştir. Prof. Dr. Mustafa Fayda, Prof. Dr. Mehmet Bayraktar, Prof. Dr. Hayri Kaplan ve Prof. Dr. Süleyman Dönmez panelist olarak katılmıştır.[23]

19 www.beu.edu.tr/BirimIcerik.aspx?id=12&icid=1608 (30.03.2019). Ayrıca bkz., www.haberler.com/bitlisli-fuat-sezgin-paneli-duzenlendi-11362088-haberi/ (30.03.2019); www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/bitlis/bitliste-prof-dr-fuat-sezgin-paneli-40996170 (30.03.2019).

20 w3.bilecik.edu.tr/fuatsezgin/2018/12/20/prof-dr-fuat-sezgin-din-bilim-ve-medeniyet/ (30.03.2019). Ayrıca bkz., www.haberler.com/prof-dr-fuat-sezgin-din-bilim-ve-medeniyet-paneli-11780892-haberi/ (30.03.2019).

21 inonu.edu.tr/tr/1363 (30.03.2019).

22 www.haberler.com/prof-dr-fuat-sezgin-kucukcekmece-de-anildi-11635486-haberi/ (30.03.2019).

23 www.mku.edu.tr/announcementSingle.aspx?sduyuruID=12393 (30.03.2019).

1.3.6. Fuat Sezgin ve İslâm Bilim Tarihi Paneli

Panel, Muş Alparslan Üniversitesi tarafından 29 Mart 2019 tarihinde düzenlenmiştir. Panele Prof. Dr. Abdullatif Tüzer, Prof. Dr. Ali Utku, Dr. Öğr. Üyesi Galip Çağ ve M. Fatih Çalışır panelist olarak katılmıştır.[24]

1.3.7. Batı Merkezli Bilim Anlayışına karşı Fuat Sezgin ve İslâm Mirası Paneli

Panel, Üsküdar Üniversitesi tarafından 21 Mart 2019 tarihinde yapılmıştır. Dr. Öğretim Üyesi Fehmi Ağca, Dr. Öğretim Üyesi Hadiye Yılmaz Odabaşı, Dr. Öğretim Üyesi Detlev Quintern ve eski vali Adnan Yılmaz panelist olarak katılmıştır.[25]

1.3.8. Ortaçağ İslâm Dünyası'nda Bilim Paneli

Panel, Bartın Üniversitesi tarafından 28 Mart 2019 tarihinde düzenlenmiştir. Prof. Dr. Melek Dosay Gökdoğan, Prof. Dr. Yavuz Unat, Dr. Öğr. Üyesi Detlev Quintern ve Dr. Öğr. Üyesi İrem Aslan Seyhan da panelist olarak katılmıştır.[26]

1.3.9. Fuat Sezgin Paneli

Adıyaman'ın Kahta ilçesinde Genç Diriliş Dergisi tarafından "Fuat Sezgin" konulu Panel düzenlenmiştir. 7. Sınıf öğrencisi Serdar Karakurt, 11. Sınıf öğrencileri Yusuf Karahan ve Bilal Karakurt panelist olarak katılmıştır.[27]

1.3.10. Prof. Dr. Fuat Sezgin'in İstanbul Günleri ve Kütüphanesi

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi tarafından 25 Mart 2019 tarihinde gerçekleştirilen panele Prof. Dr. Mustafa Kaçar, Prof. Dr. Atilla Bir, Prof. Dr. Mustafa Fayda, Dr. Öğr. Üyesi Tomasz Marcin Pıetrzak, Dr. Öğr. Üyesi Detlev Quıntern ve Gürsel Aksoy panelist olarak katılmıştır.[28]

---

24 www.alparslan.edu.tr/icerik.xhtml?icerik=5328 (30.03.2019).

25 "https://uskudar.edu.tr/tr/icerik/3839/prof-dr-fuat-sezginin-adi-uskudar-universitesinde-yasayacak" (30.03.2019). Ayrıca bkz.,www.yeniakit.com.tr/haber/fuat-sezginin-adi-uskudar-universitesinde-yasayacak-669293.html (30.03.2019). "https://uskudar.edu.tr/tr/icerik/3839/prof-dr-fuat-sezginin-adi-uskudar-universitesinde-yasayacak"

26 w3.bartin.edu.tr/haberler/fuat-sezginin-anisina-orta-cag-İslâm-dunyasinda-bilim-paneli-03291444.html (01.04. 2019).

27 gencdirilisdergisi.com/?egitim-ilkelerimiz%2Fgenc-dirilis-panellerine-fuad-sezgin-hoca-paneli-ile-bismillah-84h. html (01.04.2019). Ayrıca bkz., www.milliyet.com.tr/kahta-da-fuat-sezgin-konulu-paneli-duzenlendi-adiyaman-yerelhaber-3113179/ (01.04.2019).

28 www.fatihsultan.edu.tr/takvim/Prof-Dr-Fuat-Sezginin-Istanbul-Gunleri-ve-Kutuphanesi-2019-03-15-10-16-46am (01.04.2019). Ayrıca bkz., www.haberler.com/bilim-tarihi-uzmanlari-anilariyla-prof-dr-fuat-11875376-haberi/ (01.04.2019).

1.4. Konferans

1.4.1. Uyanışın Habercisi: Fuat Sezgin Konferansı

Hayme Ana Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde 10 Ocak 2019 tarihinde Prof. Dr. Mustafa Kaçar tarafından verilmiştir.[29]

1.4.2. Kültür ve Bilim Tarihimizde Fuat Sezgin Konferansı

Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı ve Hukuk Akademi Atölyesi bahar dönemi etkinlikleri kapsamında 27 Şubat 2019 tarihinde Dr. Coşkun Yılmaz tarafından verilmiştir.[30]

1.4.3. Prof. Dr. Fuat Sezgin Konferansı

Silivri İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından 28 Şubat 2019 tarihinde düzenlenmiştir. Konferans, 2 aşama da Prof. Dr. Özcan Hıdır ve Doç. Dr. Süleyman Doğan tarafından hem öğrencilere hem de eğitim kurumu müdürlerine ve öğretmenlere verilmiştir.[31]

1.4.4. Tarihi Süreçte Matematiğin Serüveni Konferansı

2019 yılının Fuat Sezgin yılı olması sebebiyle Eğe Üniversitesi Fen Fakültesi tarafından 25 Şubat 2019 tarihinde düzenlenen konferansa Prof. Dr. Ekrem Savaş konuşmacı olarak katılmıştır.[32]

1.4.5. Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslâm Bilim Tarihi Konferansı

Uşak Üniversitesi Tarafından 6 Mart 2019 tarihinde düzenlenmiştir. Konuşmacı olarak Prof. Dr. Ramazan Altınay ve Gürsel Aksoy katılmıştır.[33]

1.4.6. Fuat Sezgin'in İlmi Kişiliği ve İslâm Bilim Tarihi'ne Katkısı Konferansı

Adıyaman Üniversitesi İlmi ve Fikri Araştırmalar Topluluğu tarafından 20 Mart 2019 tarihinde Prof. Dr. Mustafa Kaçar tarafından verilmiştir.[34]

---

29 haymeanakaihl.meb.k12.tr/icerikler/2019-fuat-sezgin-yili-etkinlikleri_6413720.html (01.04.2019). Ayrıca bkz., www.haberler.com/antalya-da-bir-uyanisin-temsilcisi-fuat-sezgin-11638440-haberi/ (01.04.2019).

30 hf.sakarya.edu.tr/tr/duyuru/goster/82393/kultur-ve-bilim-tarimizde-fuat-sezgin-konulu-konferans (01.04.2019).

31 www.silivri.meb.gov.tr/www/prof-dr-fuat-sezgin-konferansi/icerik/1050 (01.04.2019). Ayrıca bkz., www.sha.com.tr/egitim/prof-dr-fuat-sezgin-konferansi-h25278.html (01.04.2019).

32 fen.ege.edu.tr/a-2250/usak_universitesi_rektoru_prof__dr__ekram_savas.html (01.04.2019). Ayrıca bkz., www.usakgundem.com/egitim/ogrencilerine-tarihci-prof-dr-fuat-sezgini-anlatti-h3867.html (01.04.2019).

33 usak.edu.tr/Home/Haber/684 (01.04.2019, 15:52). Ayrıca bkz., www.usak.edu.tr/home/etkinlik/134 (01.04.2019).

34 www.adiyaman.edu.tr/TR/Haberler/2019/03/21/Adiyaman-Universitesinde-Prof-Dr-Fuat-Sezgin-Konferansi (01.04.2019).

1.4.7. Prof. Dr. Fuat Sezgin: Bir Bilim Tarihi Yolcusu Konferansı

Ondokuz Mayıs Üniversitesi tarafından 26 Mart 2019 tarihinde gerçekleştirilen konferansa konuşmacı olarak Prof. Dr. Fahri Sakal katılmıştır.[35]

1.4.8. Bilim Tarihimizde Fuat Sezgin Konferansı

Kayseri Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesine kurulan Prof. Dr. Fuat Sezgin Kütüphanesi'nin açılışından sonra İstanbul İl Milli Eğitim Müdürü Dr. Coşkun Yılmaz tarafından verilmiştir.[36]

1.5. Sergi

1.5.1. Kökler Sergisi

Küçükçekmece Belediyesi tarafından, 12 Ocak – 15 Şubat 2019 tarihleri arasında Cennet Kültür ve Sanat Merkezi'nde düzenlenen Kökler Sergisi'nde Küçükçekmece'nin yıldızları çocuklar tarafından, Sezgin'in eserlerinin replikaları sanatseverlerin beğenisine sunulmuştur.[37]

1.5.2. SergiBüs

İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından seyyar bilim ve tarih galerisi olarak tasarlanan SergiBüs'te de Türk ve İslâm bilim tarihine yönelik çeşitli materyaller sergilenecek.[38]

1.5.3. Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Anma Sergisi

Fırat Üniversitesi tarafından 6 Mart 2019 tarihinde düzenlenmiştir. FÜ Rektörü Prof. Dr. Kutbeddin Demirdağ, gençlerin, Prof. Dr. Fuat Sezgin'in yaptığı çalışmaları rol model alması gerektiğini ifade etmiştir.[39]

---

35 www.omu.edu.tr/tr/icerik/prof-dr-fuat-sezgin-bir-bilim-tarihi-yolcusu (01.04.2019). Ayrıca bkz., www.omu.edu.tr/tr/icerik/İslâm-bilim-tarihcisi-prof-dr-fuat-sezgin-konferansla-anildi (01.04.2019).

36 www.erciyes.edu.tr/Duyuru-Haber/Universitemizde-Prof-Dr-Fuat-Sezgin-Kutuphanesinin-Acilisi-Yapildi/11983 (15.04.2019).

37 www.haberler.com/prof-dr-fuat-sezgin-kucukcekmece-de-anildi-11635486-haberi/ (30.03.2019). Ayrıca bkz., www.habergazetesi.com.tr/haber/5422293/kucukcekmecede-prof-dr-fuat-sezgin-paneli-ve-sergisi (30.03.2019).

38 www.aksam.com.tr/guncel/ibb-fuat-sezgini-sinebus-ve-sergibus-ile-anlatacak/haber-821981 (30.03.2019, 00:02). Ayrıca bkz., www.gunes.com/gundem/ibb-fuat-sezgin-i-sinebus-ve-sergibus-ile-anlatacak-953824 (30.03.2019).

39 www.firat.edu.tr/tr/haberler/firat-universitesi-tarafindan-prof-dr-fuat-sezgin-yili-anma-sergisi-acildi (04.04.2019). Ayrıca bkz.,www.ogunhaber.com/genel/fu-de-prof-dr-fuat-sezgin-yili-anma-sergisi-1026495h.html (29.03.2019).

1.5.4. Fotoğraf Sergisi

Fotoğraf Sergisinde, Muş Alparslan Üniversitesi tarafından Prof. Dr. Fuat Sezgin'in hayatının farklı dönemlerini yansıtan fotoğraflar sergilenmiştir.[40]

1.6. Belgesel

1.6.1. Fuat Sezgin Belgeseli

Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Vakfı tarafından hazırlanmıştır.[41]

1.6.2. Bilime Yön Veren Müslüman Âlimler: Prof. Dr. Fuat Sezgin

Yenişafak tarafından hazırlanmıştır. Kısaca Fuat Sezgin'in biyografisi anlatılmıştır.[42]

1.6.3. Dünyaya Doğan Güneş

Bu belgesel, dokuz bölümden oluşmaktadır. TRT tarafından yayınlanan belgeselin yönetmeni ise, Mehmet Ali Özpolat'tır. Fuat Sezgin ve çalışmalarını bize tanıtmaktadır.

1.7. TV Programı

1.7.1. Eğrisi Doğrusu - Prof. Dr. Fuat Sezgin

Gazeteci-Yazar Taha Akyol'un Fuat Sezgin ile CNN Türk'te yaptığı proğram yaklaşık kırk dakikadır. Programa başlamadan önce 1960 sonrası kısa biyoğrafisi video olarak verilmiştir. Devamı olarak, Bilim tarihinin tarifi, İslâm medeniyetinin etkilendiği ve etkilediği kültürler, Rönesans, Abbasî halifesi el-Me'mun'un yaptırdığı harita ve Batlamyus'un haritası gibi konular üzerine söyleşi yapılmıştır. [43]

1.7.2. İnci Ertuğrul İle Haber Tadında - Prof. Dr. Fuat Sezgin

TRT Haber kanalında İnci Ertuğrul'un hazırlayıp sunduğu programa İslâm Bilim Tarihçisi Fuat Sezgin konuk olmuştur. Bu program, yaklaşık yarım saat gibi kısa bir süre olmasıyla birlikte, Fuat Sezgin'e karşı sorumluluğumuzu hatırlatması

40 www.alparslan.edu.tr/icerik.xhtml?icerik=5375 (04.04.2019).

41 Bu belgesel 6 Eylül 2018 tarihinde Youtube eklenmiştir. Bkz., www.youtube.com/watch?v=MUCbsH-djpb4 (06.04.2019).

42 Bu belgesel 5 Temmuz 2018 tarihinde Youtube eklenmiştir. Bkz., www.youtube.com/watch?v=S6JFreY-MWAA (06.04.2019).

43 Bu program, Technology & Science In Islam tarafından 21 Ocak 2015 tarihinde Youtube eklenmiştir. Bkz., www.youtube.com/watch?v=DJhyjZ3KmVY (06.04.2019).

açısından, paha biçilemeyecek niteliktedir. O da Sezgin'in ifadesiyle şudur: *" Benim eşim bundan üç gün önce bana ne söyledi bilir misiniz, bu senin kitabının bugüne kadar Türkçeye tercüme edilmemesi Türk milleti için bir ayıptır dedi.*"[44] Bu ayıbımızı bir an önce gidermemizin gerektiğini ifade etmekte ısrar ediyoruz.

1.7.3. Balçiçek İlter ile Söz Sende / Prof. Dr. Fuat Sezgin

Habertürk kanalında Balçiçek İlter'in hazırlayıp sunduğu 'Söz Sende' programına Fuat Sezgin konuk olmuştur. Sezgin bu programda bilimler tarihine giriş serüvenini anlatmıştır.[45]

1.8. Çeviri

1.8.1. Wissenschaft und Technik im Islam

Bu eser, '*İslâm'da Bilim ve Teknik*' ismiyle Türkçeye Abdurrahman Aliy tarafından çevrilmiştir. Katalog olarak da bilinen eser, İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'nde maketleri sergilenen objelerin, tanıtımından müteşekkildir. Eser Önce Türkiye Bilimler Akademisi ve Kültür Bakanlığı, daha sonra da İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. tarafından olmak üzere iki defa basılmıştır.

1.8.2. Geschichte des Arabischen Schriftums

Arap-İslâm Bilimleri Tarihi I adıyla eserin sadece ilk cildinin Türkçe tercümesi Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı tarafından 2015 yılında yaptırılmış ve basılmıştır. Vakıf, 17 ciltlik eserin tamamını tercüme ettirip yayınlamayı hedeflemektedir.[46] Eserin tanıtımı başka bir tebliğin konusu olduğu için biz yalnız Türk Bilim insanlarının ve akademisyenlerinin eserin tercümesi konusundaki ihmalkârlıklarını ifade etmekle yetinmenin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

1.9. İsminin Verilmesi

Fuat Sezgin isminin ve çalışmalarının tanıtılması/tanınmasının ne kadar ehemmiyetli olduğu takdir edersiniz ki izahtan varestedir.

---

44 Bu program, İBTAV tarafından 2 Aralık 2016 tarihinde Youtube eklenmiştir. Bkz., www.youtube.com/watch?v=hZr9bbH3OSA (06.04.2019).

45 Bu program, 2 Temmuz 2018 tarihinde Youtube eklenmiştir. Bkz., www.youtube.com/watch?v=qlxW91hF8R4 (06.04.2019).

46 Hansu, Hüseyin, "Kitap Değerlendirmesi, Fuat Sezgin: Arap-İslâm Bilimleri Tarihi I", *İÜİFD*, 2016, XXXIV, 221-228.

1.9.1. Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi

Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde açılışı gerçekleştirilen kütüphaneye "Prof. Dr. Fuat Sezgin Kütüphanesi" ismi verilmiştir.[47]

1.9.2. Uşak Üniversitesi Merkez Kütüphanesi

Uşak Üniversitesi Senatosunun kararı ile merkez kütüphaneye, "Prof. Dr. Fuat Sezgin Kütüphanesi" ismi verilmiştir.[48]

1.9.3. Bursa Uludağ Üniversitesi Merkez Kütüphanesi

Bursa Uludağ Üniversitesi merkez kütüphanesinin ismini, "Prof. Dr. Fuat Sezgin Merkez Kütüphanesi" olarak değiştirmiştir.[49]

1.9.4. Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi

Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kütüphanesine, "Prof. Dr. Fuat Sezgin Konferans Salonu" ismini vermiştir.[50]

1.9.5. Bingöl Üniversitesi Enstitüler Konferans Salonu

Bingöl Üniversitesi senatosunca alınan kararla Enstitüler Binası'nda bulunan konferans salonuna "Prof. Dr. Fuat Sezgin Konferans Salonu" ismi verilmiştir.[51]

1.9.6. Isparta Yaşar Ulucan İmam-Hatip Ortaokulu Kütüphanesi

Yaşar Ulucan İmam Hatip Ortaokulu'nda İl Özel İdaresi ve Milli Eğitim Müdürlüğünün destekleriyle okul müdürlüğünce "Prof. Dr. Fuat Sezgin Kütüphanesi" açılmıştır.[52]

1.9.7. İstanbul Üniversitesi Kongre ve Kültür Merkezi

İstanbul Üniversitesi, Kongre ve Kültür Merkezine "Prof. Dr. Fuat Sezgin Kongre ve Kültür Merkezi" ismini vermiştir.[53]

---

47 www.erciyes.edu.tr/Duyuru-Haber/Universitemizde-Prof-Dr-Fuat-Sezgin-Kutuphanesinin-Acilisi-Yapildi/11983 (15.04.2019).

48 usak.edu.tr/Home/Haber/748/-prof-dr-fuat-sezgin--ismi-usak-universitesi-merkez-kutuphanesinde-yasayacak (15.04.2019).

49 www.uludag.edu.tr/kutuphane/default/duyuru/9081 (15.04.2019).

50 siubasin.com/fuat-sezgin-konferans-salonu-acilisi-gerceklestirildi/ (15.04.2019).

51 www.bingol.edu.tr/tr/haberler/mehmet-akif-ersoy-ve-prof-dr-fuat-sezginin-isimleri-konferans-salonlarina-verildi (15.04.2019).

52 yasarulucaniho.meb.k12.tr/icerikler/profdr-fuat-sezgin-kutuphanesi-acildi_6966435.html (15.04.2019).

53 www.istanbul.edu.tr/tr/haber/iu-kongre-ve-kultur-merkezine-prof-dr-fuat-sezginin-ismi-verildi-6D0031006D006F006E005200610068006A00460045003100 (15.04.2019).

1.9.8. Kayseri Üniversitesi Yeşilhisar Yerleşkesi

Kayseri Üniversitesi, Yeşilhisar kampüsüne, "Prof. Dr. Fuat Sezgin Yerleşkesi" adını vermiştir.[54]

1.9.9. Karabük Üniversitesi Safranbolu Bilim ve Sanat Akademisi

Karabük Üniversitesi, Safranbolu Bilim ve Sanat Akademisinin ismi, "Prof. Dr. Fuat Sezgin Safranbolu Bilim ve Sanat Akademisi" olarak değiştirilmiştir.[55]

1.9.10. KOSGEB Konferans Salonu

KOSGEB başkanlık binasında bulunan, eğitim ve seminer gibi etkinliklerde de kullanılan konferans salonuna, "Prof. Dr. Fuat Sezgin Konferans Salonu" ismi verilmiştir.[56]

1.10. Dergi

1.10.1. Temaşa Dergisi Özel Sayı

Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü tarafından çıkartılan derginin, 10. Sayısı Prof. Dr. Fuat Sezgin özel sayısı olarak çıkarılmıştır.[57]

1.10.2. Yitik Hazinenin Kâşifi Dergisi

Hatay İskenderun Demir Çelik Anadolu Lisesi öğrencileri, İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü desteğiyle Fuat Sezgin'i anlatan bir dergi çıkarmıştır.[58]

1.11. Derslik

1.11.1. Kapadokya Üniversitesi Dersliği

Kapadokya Üniversitesi 'Öncülere Vefa Projesi' kapsamında Prof. Dr. Fuat Sezgin'in adını taşıyan bir derslik açmıştır. Dersliğin girişine Fuat Sezgin'in özgeçmişinin yer aldığı pano asılırken, dersliğin farklı yerlerine ise Prof. Dr. Fuat Sezgin'in başyapıtı olan Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS) isimli

---

54 www.haberturk.com/kayseri-haberleri/67732582-kayseri-universitesi-yesilhisar-yerleskesine-prof-dr-fuat-sezginin-ismi-verildi (15.04.2019).

55 kulliye.karabuk.edu.tr/prof-dr-fuat-sezgin-safranbolu-bilim-ve-sanat-akademisi/ (15.04.2019).

56 www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/6962/prof-sezginin-adi-kosgebde-yasayacak#prettyPhoto (15.04.2019).

57 www.erciyes.edu.tr/Duyuru-Haber/Temasa-Dergisinin-Prof-Dr-Fuat-Sezgin-Ozel-Sayisi-Cikti/11830 (15.04.2019).

58 www.haberler.com/lise-ogrencilerinden-fuat-sezgin-i-anlatan-dergi-11770658-haberi/ (15.04.2019).

17 ciltlik eserinin işlediği konular, aldığı ödüller, Frankfurt'ta ve İstanbul'da kurduğu alanında ilk olma özelliği taşıyan İslâm Bilim Tarihi Müzesi ilgili panolar yerleştirilmiştir.[59]

1.12. Blog

1.12.1. Kapadokya Üniversitesi Fuat Sezgin Blog Sayfası

Kapadokya Üniversitesi tarafından oluşturulan blog, Fuat Sezgin'in özgeçmişi, eserleri, aldığı ödülleri içermektedir. Diğer bir deyişle Fuat Sezgin'i tanıtacak kısa öz bilgiler vardır.[60]

Sonuç

İslâm Bilim Tarihçisi Prof. Dr. Fuat Sezgin'in gerek Bilimler Tarihine gerekse de İslâm Bilim Tarihine katkısı yadsınamayacak kadar çoktur. Bununla birlikte, Müslüman âlimlerin dünya bilimler tarihine katkılarını gün yüzüne çıkararak, şimdilerde geriden takip eden Müslümanların batıya karşı aşağılık psikolojisinden kurtulmasının gerekliliğini ifade etmesi de bizce Sezgin'in en önemli özgün tarafıdır.

Türkiye'de 2019 yılının Fuat Sezgin Yılı ilan edilmesi ile birlikte ülkenin dört bir yanında, onu anmak, anlamak ve anlatmak gibi kaygılarla bir dizi etkinlik yapılmış olup ve hala da yapılmaya devam etmektedir. Bu çalışmaların ilkokul, ortaokul, lise ve üniversitelerde öğrencilerimizin başta Fuat Sezgin gibi bir âlimi tanımaları ve bilim aşkını şimdiden gönüllerine aşılamasındaki katkısının önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Âlimler de beşer olduğu için ölümle mâlûldürler. Ama eserleri, bir şekilde kendi çağlarında kıymetleri anlaşılmasa da, sonraki çağlarda değer kazanıyor ve asla unutulmuyor. Biz bıraktığı iz bağlamında ne Fuat Sezgin'in ne de eserlerinin unutulmasını temenni ediyoruz. Eserlerinin Türkiye'de de istifadeye sunulması için bir an önce tercümelerinin yapılması gerekmektedir. Bu tercüme faaliyeti kanaatimizce gönüllü falan aramadan devlet desteği ve üniversitelerin akademisyenlerinden bir kurul oluşturularak yapılması zaruridir. Kanaatimizce Fuat Sezgin'in kütüphanesinin Türkiye'ye getirilmesi kadar, kütüphanenin işlevsel olması bakımından eserlerin tercüme edilme sorumluluğunun da hali hazırda

59 www.kapadokya.edu.tr/haberler/onculere-vefa-projesinden-fuat-sezgin-dersligi (15.04.2019).
60 blog.kapadokya.edu.tr/onculerevefa/fuat-sezgin (15.04.2019).

durduğunu ifade etmeliyiz. Bizi bu kanaate Fuat Sezgin'in kendi yazdığı eserlerin daha Türkçeye tercüme edilememiş olması götürmektedir. Ve takdir edersiniz ki bu eserlerin tercümesi yapıldıktan sonra, istifade etme ve tanıtma görevi de biz genç akademisyenlere düşmektedir.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerîm

Atay, Hüseyin, *Kur'an Türkçe Çeviri*, Atayy Yay., Ankara 2017.

Bayhan, Nevzat, *Bilimler Tarihinde Zirve İsim Prof. Dr. FUAT SEZGİN*, Yafa Yay., 2. Basım, İstanbul 2018.

Hansu, Hüseyin, "Kitap Değerlendirmesi, Fuat Sezgin: Arap-İslâm Bilimleri Tarihi I", *İstanbul Üniversitesi İFD*, 2016, 34, 221-228.

Sezgin, Fuat, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, söyleşi: Sefer Turan, 15. Baskı, Timaş Yay., İstanbul 2018.

Yılmaz, İrfan, *Yitik Hazinenin Kâşifi FUAT SEZGİN*, 2. Baskı, İzmir 2014.

PROF. DR. FUAT SEZGİN'İN ÇAĞDAŞ İSLÂM DÜŞÜNCESİNDEKİ YERİ

Ahmet Hamdi Çınar[1*]

Bu tebliğimizde çalışmalarıyla İslâm'ın bilimler tarihindeki konumu üzerindeki tozları kaldıran ve İslâm bilimler tarihini yeniden anlamamıza olanak sunan Prof. Dr. Fuat Sezgin'in çalışmaları sonucunda İslâm düşüncesindeki yerine ve İslâm düşüncesine olan katkılarını ele alacağız.

Çalışmalarıyla İslâm bilimler tarihinde önemli bir yer kazanan Sezgin'in daha iyi anlaşılması hususunda bu bilim dalının ne olduğunu açıklığa kavuşturmak gereklidir. Bu bağlamda "Bilimler tarihi nedir?" sorusu, cevaplanması gereken ilk sorudur. Bilim tarihi, doğanın yapısı ve işleyişini anlamaya çalışan insanların tarihi[2]; insanın evreni araştırması, zaman ve mekân içinde var olan ilişkileri keşfetmesi, elde edilen gerçekleri savunması, yanlışlara karşı savaşması[3]; olguları düzenli olarak bir araya getirmek ve olayları doğru bir şekilde sıralamakla birlikte geçmişi yeniden yorumlamayı, dünyayı yeniden inşa etmeyi içeren faaliyet[4] uygarlıkların ve ulusların tarihin her dönemindeki gelişimini anlatmak üzerine doğmuş bir bilim dalı[5] olarak tanımlanmaktadır.

1* Yüksek Lisans Öğrencisi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı, hamdicnar@gmail.com.

2 Gavraoğlu, Kostas, *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek*, çev. Ari Çokana, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, 14.

3 Sarton, George, *Antik Bilim ve Modern Uygarlık*, çev: Melek Dosoy-Remzi Demir, Gündoğan Yay., Ankara 1995, 20-21.

4 Fara, Patrica, *Bilim: Dört Bin Yıllık Tarih*, çev. Aysun Babacan, Metis Yay., İstanbul 2012, 13.

5 Ekici, Aybüke, ""Tarihi Uyanışın Mimarı: Prof. Dr. Fuat Sezgin"", *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları*, ed. Muharrem Balcı, Matbaa Basım, İstanbul 2013, 391.

Bilim tarihi nedir, sorusunu İslâm bilim tarihçisi Sezgin şöyle cevaplamıştır:” Bilim tarihi ne demek? Bilim tarihini çok çeşitli şekillerde tarif edebilirsiniz. Ama bugün aklıma geleni size söyleyeceğim. Beşeriyetin başlangıçtan bugüne hayat şartlarını geliştirmek, yaşadığı kainatı tanımak hususundaki bütün çalışmalarının neticesini gösterme gayretidir.”[6] Dolayısıyla bilim tarihinin insanlık tarihinin araştırılıp anlaşılmasındaki önemli bir beşeri etkinlik olduğunu söyleyebiliriz. Hatta bir ulusun veya uygarlığın tarihsel süreç içerisinde kendi tarihinin faaliyetlerini ortaya koymasının, dünya tarihinde hak ettiği yeri olmasının ve insanlık tarihine ismini yazdırmasının yegane yoludur.[7]

Onun medeniyetler tarihine bakışı, medeniyetler tarihinin gelişmesinde tüm ulusların ve uygarlıkların ortak bir etkisi olduğu yönündedir. Sezgin bahsi geçen konu ile ilgili olarak “İslâm Bilim Tarihi Üzerine Sohbetler Tespitler ve Oryantalist Tezler” isimli söyleşisinde şu açıklamalarda bulunmuştur: “Ben medeniyet tarihini bir bütün olarak kabul ediyorum… Bizler, Yunanlar ve bütün modern Avrupalılar modern teknolojiyi geliştirmişler ise başka bölgelerde yaşayan insanların da bu süreçte katkısı vardır. Ben bilimler tarihine böyle bakıyorum. İnsanlığın müşterek tarihinden öğrendiğimize göre, burada Sümerlileri, Babillileri, Çinlileri, Hintleri ve Mısırlıları da buluyoruz. Yunanları da… Bu böylece gelişiyor.”[8] İslâm bilimler tarihi üzerine vermiş olduğu başka bir konferansta ise Sezgin bu hususta şunları söylemiştir:” Müslümanlar öncüllerinden her şeyden önce Yunanlardan, bir dereceye kadar Babilonyalılardan, Sasani İranlılardan ve Hintlerden aldıkları bilimleri geliştirdiler. Yeni bilimler ortaya koydular. Avrupalı ardılları tarafından geliştirilecek bilimlerin yollarını döşediler veya ilk kılavuzlarını hazırladılar.”[9] Fuat Sezgin, yarım asırdan daha fazla bir süredir “Modern bilimin kuruluşunda Doğu’nun ve bilhassa İslâm Medeniyeti’nin payı nedir?” sorusunun cevabını arıyor ve diyor ki:” Batı medeniyeti İslâm medeniyetinin çocuğudur. Bilimler eski Mısır, Babil, Yunan, İslâm ve Avrupa yolunu takip etmiştir. Batı bilimi adına ortaya konulanlar, İslâm bilimlerinin bir devamıdır…”[10]

---

6 Topdemir, Gazi, Unat, Yavuz, *Bilim Tarihi*, Pegem Akademi Yay., Ankara 2008, 7.

7 Saygılı, Serdar, “Doğu Ve Batı Düalizminde İslâm Medeniyet Tarihinin Oksidentalist Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı”, *Temaşa*, 2019, (10), 12.

8 Turan, Sefer*, Fuat Sezgin Bilim Tarihi Üzerine Sohbetleri*, Timaş Yay., İstanbul 2014, 41.

9 Sezgin, Fuat, “İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihine Bir Bakış”, İslâm Bilimler Tarihi Üzerine *Konferanslar*, ed: Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu, Timaş Yay., İstanbul 2012, 121.

10 Bayhan, Nevzat, *Bilimler Tarihinde Zirve İsim Prof. Dr. Fuat Sezgin*, Yafa Yay., İstanbul 2015, 45.

1. İslâm Dünyasında Bilimsel Faaliyetlerin Gelişimi Üzerine Düşünceleri

Sezgin'e göre Müslümanlar tarih sahnesine çıkmalarıyla birlikte ilk 20 yıl içerisinde Suriye ve Mısır'daki kültür merkezlerini ele geçirdiler. Böylece Müslümanlara Yunan bilimlerinin ilk kapıları açılmış oldu. Her şeyden önce Müslümanların fethettikleri yerlerde ister İslâmiyet'i kabul etmiş olsun ister etmemiş olsun yeni vatandaşlarına hürmet ve hoşgörü çerçevesinde "medeniyet yapıcı prensiplerle" muamele etmeleri bu kültürel ve bilimsel kazanımları elde etmelerinde çok önemli bir yere sahiptir.[11] Örneğin Yunancadan, Süryaniceden, Farsçadan ilk tercümeler yapıldı. Hicretin 7. yüzyılında Abbasi halifesi, Hint astronomlarını Bağdat'a davet etti. Böylece genç kültür dünyasında bilimsel astronomi başlamış oldu. Dolayısıyla hicretin ikinci ve üçüncü yüzyılında İslâm dünyasında ilmin birçok alanında alma ve benimseme çağı yaratıcılık ve üreticilik safhasının eşiğine dayanmıştı.[12]

Miladi 8. yüzyılda bilim tarihi kendi alanında en büyük şahsiyetlerden birinin ortaya çıkışına şahit oldu: Cabir b. Hayyan. Cabir'in, Kimya bilimi ile uğraşarak bilimler tarihinde önemli bir iz bırakışını Sezgin şöyle açıklıyor:" Kimya ile başlayan büyük bilgin zamanla hemen hemen bütün doğal bilimlerle uğraştı Cabir büyük bir doğa bilgini olarak gelişti. O, Allah'ın insana verdiği kabiliyetin âdeta sınırsız olduğuna ve insanın kainatın sır perdelerini yırtmaya muktedir olduğuna inanıyordu."[13] Cabir bu düşünce ve hissiyatla henüz Miladi 8. yüzyılda İslâm dünyasında bunları dile getirmiş ve yazabilmişti.

9. yüzyıla girdiğimizde Halife el-Me'mun Bağdat'ta "Beytül Hikme" adlı bir akademi kurdu. Bu akademide halife başkanlığında farklı dine mensup bilginler bir araya gelerek yeni tercümeler yapıyor, eski tercümeleri düzeltiyor ve çeşitli alanlarda bilimsel araştırmalar yapıyorlardı. Sezgin'in araştırmalarına göre Halife Bağdat'ta ve Şam'da da iki rasathane kurdurmuştu. Hicretin 3. yüzyılında İslâm bilim tarihinde yaşanan en önemli gelişmelerden birisi de yine Sezgin'in araştırmaları sonucu ortaya çıkan Halife el-Me'mun'un 70 kadar bilgini bir dünya haritası yapmak ve bir coğrafya kitabı yazmakla görevlendirmesiydi.[14]

11 Sezgin, 12.
12 Sezgin, 13.
13 Sezgin, 14.
14 Sezgin, 15

Yine Sezgin'in araştırmaları neticesinde ulaştığı verileri ekvatorun ilk bilimsel ölçümünün Halife el-Me'mun'un emriyle yapıldığını gösteriyor.[15]

Milattan sonra 7. yüzyılda doğan İslâm medeniyeti, 8. ve 15. yüzyıllar arasında beslendikleri klasik kaynakları (Mısır, Mezopotamya, Sümer, Babil, Roma, Yunan) devralarak be verileri zenginleştirip yeni anlamlar kazandırarak bilimlerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla İslâm coğrafyası 8. ve 15. yüzyıllar arasında bilim ve kültür açısından yaratıcılık çağını yaşamıştır. Bu çağlarda Avrupa Ortaçağ bataklığında çırpınırken İslâm dünyası coğrafya, meteoroloji, kimya, astronomi, matematik, geometri, tıp, genetik, optik ve felsefe gibi ilim dallarında özgün çalışmalar yapmıştır. Sonuç olarak Müslümanlar diğer kültür dünyalarından aldıkları bilgileri geliştirip yeni bilimler ortaya koydular ve gelecek kuşaklara kurulacak bazı bilim dallarının temellerini hazırladılar.[16]

1.1. Bilimler Avrupa'ya Nasıl Uaştı?

İslâm kültürünün Avrupa'ya ulaşması ilk olarak Müslümanların 8. yüzyılda İber Yarımadası'na ayak basmalarıyla gerçekleştiği tarih hafızasında yer almaktadır. İber Yarımadası'nın keşfedilmesi İslâm bilimlerinin ayrı bir kültür dünyasına girmesinin ve birkaç yüzyıl sonra da yayılmasının kaderini çizmiştir âdeta. İki kültürü bir araya bağlayan yollar zamanla artmaya devam etmiştir. Bu kültür aktarımının sağlanılmasında yani İslâm dünyasındaki bilimsel ve teknolojik gelişmelerin Avrupa'ya aktarılmasında Haçlı Seferleri de büyük rol oynamıştır.

Fuat Sezgin, İslâm bilim tarihi üzerine verdiği konferansta bilimlerin Avrupa'ya ulaşma sürecini şöyle özetliyor: " Tercüme ve insan teması ile 10. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya bilim taşınımı 13. yüzyıla kadar bir alma (resepsiyon) merhalesi gerçekleştirdi. Alma işinin devam etmesiyle birlikte tahminen 16.yüzyılın ortalarına kadar bunu bir asimilasyon, özümleme merhalesi takip etti. Avrupa'da 16.yüzyılın ortalarından itibaren yaratıcılık (kreative) çağı yavaş adımlarla başladı. Böylece 17.yüzyılda Avrupalılar kendilerini bilimde önderlik durumda görmeğe başladılar. Bilimin her şeyden önce jeopolitik nedenlerle duraklama durumuna düştüğü İslâm kültür dünyasında Avrupa'nın bilim ve teknolojideki üstünlüğü mübalağalı bir anlamda kabullenmişti.

15 Bayhan, 86.
16 Bayhan, 94.

Mesela, 17.yüzyılın ilk yarısında İstanbul'a gelen bir Müslüman Fransız olan Mehmet İslahi Efendi, bir coğrafya kitabı yazmakta olan Katip Çelebi'ye kitabını bırakıp Avrupa'da Latince coğrafya kitaplarını Türkeçeye çevirmesini tavsiye etmiş ve bu işe beraber başlamışlardı. Ama o kitapların ve haritalarının asıllarının veya içeriklerinin İslâm dünyasından Avrupa'ya ulaştığını ne Mehmet İhlasi ve ne de Katip Çelebi bilebilirlerdi."[17]

1.2. Profesörler Rönesans'ı

Avrupa'nın İslâm bilim ve teknolojisiyle tanışmasından itibaren İslâm coğrafyasından aldığı bilimsel faaliyetleri geliştirerek dünyaya özgün bir şekilde kendisi üretmiş gibi tanıtmaya başlamıştı. 17.yüzyılın başlarından itibaren artık Avrupa bu şekilde bilimde önder duruma gelmişti. Bu durum ilginç bir şekilde Müslüman coğrafya tarafından da böyle kabul edilmeye başlandı. Böylece 18.yüzyıl itibariyle bilimde tek otorite ve önder artık Avrupa olmuştu. Bu noktada akıllara şu soru gelebiliyor, "şu an Avrupa'nın yaptığını 8.yüzyıllarda da Müslümanlar yapmıştı. Yani o dönemki klasik kaynaklardan beslenip yeni bilimler üretmişlerdi. Dolayısıyla burada bir yanlışlık varsa o vakit Müslümanlarında yanlış yaptığı anlamına gelmez mi?" Bilim tarihinin gerçek yüzünü bilmeyenler için haklı gibi görünen bu soru Sezgin için hiç de öyle değildir. Sezgin'in cümleleriyle bu soruyu şöyle açıklayabiliriz:" Avrupalıların bilimde önder duruma geçmeleri hususunda bir realiteyi işaret etmek durumundayım. O da şu ki, Latin kültür dünyasının Arap-İslâm kaynaklarından alma işi, Müslümanların Yunanca kaynaklardan alışındaki açıklıkla olmadı. Müslümanlar Aristo'yu " büyük üstad" diye adlandırıyordu. Ama Arapça kitapların birçoğunun Latince tecrübelerinde gerçek müelliflerinin adları kayboluyordu. Kaynak zikretme alışkanlığı hemen hemen hiç yoktu."[18]

18.yüzyılda birden bire ortaya çıkan Rönesans açılımı da bilimdeki gelişmeleri doğrudan doğruya Yunan kültürüne bağlayıp Müslümanların bilim tarihindeki etkin rolünü ezik ve edilgen bir duruma düşüren projeye hizmet ediyordu. Biz bu Rönesans gerçeğini de Sezgin'in çalışmaları sayesinde öğreniyoruz.

Onun Rönesans hakkındaki düşünceleri şu şekildedir: "Rönesans kelimesi 18.yüzyılda birden bire ortay çıktı. Katiyen hakikatle hakikatle ilgisi olmayan, fakat hakikati bastırmak için zorla aranmış suni bir tabirdir. Rönesans

17 Bayhan, 96.
18 Bayhan, 40.

tamamıyla uydurma bir kelimedir ve böyle bir hâdise katiyen yok. Rönesans'ı şu mana da alıyorlar: Yunanlarda büyük bir ilim birikimi var -ki bunu biz de kabul ediyoruz- sonra bu sekiz-dokuz yüzyıl devam ediyor, ondan sonra aradaki koca bir İslâm medeniyetinin bilime katkılarını hiç kabul etmeden, yok farz edip atlayarak; 13. yüzyılda aldıklarını da Yunanların ilmi olarak tanıtıp alıyorlar, sonra da buna Rönesans diyorlar.

Halbuki hakikat bu değil. Gerçekte ise önce İslâm dünyasından Arapça yazılmış eserleri alıp okuyorlar, Müslümanların felsefe kitaplarını tanıyorlar. Esas hocalarını, bir tarafa atıp unutuyorlar… Müslümanlar 16. yüzyıla kadar Avrupa'nın çok ilerisinde, dünyada en yüksek medeniyeti temsil ediyorlardı. Bugün gözümüzde büyüttüğümüz Londra, Paris, Viyana, Zürich, Washington, Boston ne ise, o günün şehirleri İstanbul, Bağdat, Şam, Kahire, Semerkant, Buhara ve daha nice merkez odur."[19]

1.3. Din mi Bizi Geride Bıraktı Yoksa Algılarımız mı?

9. yüzyılın başlarından 17. yüzyıla kadar olan yaklaşık 8 asırlık üreten bir kimliğe sahip İslâm kültür dünyası, 17. yüzyılın başlarından itibaren bir duraklama sürecine girdi ve bilim ve kültür alanındaki önderliğini Avrupa'ya kaptırdı. Sezgin, İslâm dünyasının bilimle alnındaki üstünlüğünü Avrupa'ya kaptırmasını; Haçlı Seferleri, Moğol İstilası ve İspanya'da Müslümanların siyasi varlıklarının zayıflaması gibi üç ana nedene bağlıyor.

Görüldüğü üzere bilim tarihine ömrünü vermiş olan Sezgin, İslâm dünyasının bilim alanındaki üstünlüğünü Avrupa'ya kaptırmasını ve İslâm dünyasının bilim alanındaki gerilemesini tek bir nedene indirgemeden birkaç olgu veya olayla bağlantılı olabileceğini vurgularken bazı aydınlar bu bilimsel gerilemenin nedeninin din veya İslâm olduğunu söylemişlerdir/söylemektedirler.

Dinin bilime ve bilimsel gelişmelere karşı olduğu düşüncesinin nereden doğduğuna da değinmek gerekir. Şöyle ki; Ernest Renan'ın yaklaşık 150 yıl önce Sarbon'da verdiği İslâm Ve Maarif adlı konferansta İslâm dinini mahiyeti gereği bilimlerde gelişmeye mani olduğunu hatta özgür düşünceye dahi karşı olduğunu söylemesiyle artık dönemin Müslüman düşünür camiasının gündemine; İslâm-bilim ilişkisi, bilimde geri kalmışlığın, duraklamanın ve üretkenliğin kaybedilmesinin nedeninin din olduğu düşüncesi girmiş oldu.

---

19 Yılmaz, İrfan, *Yitik Hazinenin Kâşifi Fuat Sezgin*, Yitik Hazine Yay., İzmir, 2013, 65-66.

Bu bağlamda Abduh, Reşid Rıza, Afgani, Sait Halim Paşa, Akif ve Fazlurrahman gibi isimler İslâm medeniyetinin bilime ve bilime dair gelişmelere mani olmadığı ve olamayacağı yönünde ilmi manada tepki göstermişlerdir. Nitekim araştırmamızın doğrudan konusu olması bağlamında ömrünü İslâm'da bilim tarihi ve İslâm-bilim meselelerine vakfetmiş birisi olan Fuat Sezgin de yaptığı çalışmalarla bu düşünceye en somut şekilde tepki göstermiştir.

Sezgin, Türk-İslâm dünyasındaki bu bilimsel gerilemenin nedeninin İslâm olduğu iddasıyla alakalı olarak şunları ifade etmiştir:" Batı dünyası ile bilim ve teknik alanındaki gittikçe büyümekte olan farkın sebeplerinin İslâm dininin kendisi olduğu şeklindeki düşünce Türk aydınlarının arasında yayılmaya yüz tutmuştu. Bu düşünce günümüze kadar genişlemeye devam ediyor. Bu düşüncenin öncüleri ve onları takip edenler, dini organizasyonların ve din adamlarının geri kalmış olmasına bakarak verilmiş olan ve gittikçe gelişmekte olan yargıyla hareket ederken hemen hemen bütün müesseselerdeki geriliği gözden kaçırıyorlar veya bu gerçeği görüyorlarsa da onun da sorumlusunu din olarak görüyorlardı."[20]

Sezgin bu hususla ilgili düşüncelerini şöyle sürdürmüştür: "Evvela, umumiyetle dinin veya dini bir müessesenin gerilemede mesul olduğuna inananlar var. Ben bunu tamamıyla reddediyorum. İslâm dini, ilimleri hiçbir medeniyette tanımadığım bir şekilde geliştirdi ve zirveye çıkardı. Din, ilmi teşvik ediyordu, asla baltalamıyordu. En büyük âlimlerin tabii ilimler sahasındaki kitaplarını okuduğumuz zaman şunu görüyoruz: 'Bismillah' ile başlanıyor, 'Elhamdülillah' ile bitiriliyor. Modern bir bilim adamı nasıl çalışıyorsa onlar da öyle çalışıyorlardı. Bu şartlar altında İslâm dünyasında ilim büyük bir gelişme gösterdi. İslâm dünyasının Hindistan'dan Endülüs'e kadar her yerinde ilim vardı, hem de yüksek seviyede ilim vardı."[21] Dolayısıyla birçok insanımızda da yerleşmiş yanlış bir düşünce olan "dinin bizi geri bıraktığı düşüncesine" katılmıyor. Dinin ezik klasik kalıbının dışına çıkarak hâdiselere geniş çerçeveden bakılması gerektiğini vurguluyor aslında.

20 Sezgin, "*Bilimler Tarihi Açısından Bugünün Türkiye'sine Bakış*", 63-64.
21 Yılmaz, 66.

2. Fuat Sezgin'in Çalışmalarıyla İslâm Düşüncesindeki Yeri

Yaşadığımız çağda entelektüel otorite tarafından İslâm medeniyeti ve düşünce yapısı; 18. yüzyıldan sonra özürlü bir şekilde doğmuş ve günümüze kadar bu kusuru ve aşağılık duygusuyla batı düşüncesi hayranlığı içerisinde düşe kalka gelebilmiştir, şeklinde kamuoyuna tanıtılmakta ve aktarılmaktadır. Büyük İslâm medeniyetinin bilim ve fikir alanında en parlak dönemlerini yaşadığı, bütün dünyaya rol model olduğu ve birçok coğrafyaya rehberlik ve liderlik ettiği 7. ve 17. yüzyılları kapsayan yaklaşık on asırlık birikimi ve geçmişi tamamen yok sayılmıştır. Dolayısıyla 18.yüzyıldan itibaren Müslümanların fikir dünyası batı hayranlığı içerisinde dövünüp durmuştur. Bu durum Müslümanlarda büyük bir motivasyon kaybına neden olmuş ve onları düşünmekten, araştırmaktan ve üretmekten alıkoymuştur. Günümüzde bu sonuca hizmet eden yerli aydınları da göz önüne alacak olursak yaşadığımız çağdaki Müslümanların bu on asırlık İslâm bilim ve düşünce tarihinden bihaber olmalarının yada yanlış ve eksik bilgiye sahip olmalarını tesadüfi olmadığını fark etmemiz zor olmayacaktır.

Prof. Dr. Fuat Sezgin, İslâm bilim tarihine dair yaptığı uzun soluklu çalışmalarında İslâm medeniyetinin ve düşünce tarihinin batı hayranlığı karşısındaki esaretine son vermeyi amaçlamıştır. Sezgin, bu esaretin bedelini ömrünü bu çalışmaya adayarak bütün Müslümanlar adına ödemiştir aslında. O, bunu yaparken aslında bir tebliğ faaliyeti yapmamıştır. Onun yegâne amacı İslâm medeniyetinin bilimler tarihindeki gerçek konumunu önce Müslümanlar olmak üzere bütün dünyaya göstermek olmuştur.

Batı uygarlığı İslâm uygarlığının devamıdır tezi, onun çağdaş İslâm düşüncesine dolaylı olarak yaptığı en önemli katkılardan birisidir. Asırlardır batıya hayranlık duyup eziklik kompleksine giren Müslümanlar, Prof. Dr. Sezgin'in İslâm bilim ve kültür tarihi çalışmalarıyla bu kompleksine son verebilecektir. İslâm'ın bilim ve kültür tarihindeki kıymetli yerinin varlığını öğrenen Müslümanlar motivasyonlarını tekrar kazanıp çalışmalarını daha isabetli ve sağlam yapabileceklerdir.

Onun çağdaş İslâm düşüncesindeki en önemli yeri öncelikle günümüzde hala aynı düşünceyi savunan -dinin ülkenin gelişmesindeki en önemli engel olduğu düşüncesi- yerli aydınlara ve tüm dünyaya karşı İslâm'ın bilim karşıtı olduğuna dair algıyı yıkmasıdır. Aksine İslâm'ın bilim ve kültürün beşiği olduğunu ve

batının bu beşikte beslendiğini uzun çabalar sonucunda elde ettiği delillerle ispatlaması ve bu olumsuz algıyı ve Müslümanlar üzerindeki bu lekeyi dünya bilim, düşünce ve kültür literatüründen silmesidir.

Fuat Hoca; değerli ve önemli bir maziye sahip olan koskoca İslâm medeniyetini öğrenmemiz için ezik ve aşağılık duygusu içerisinde batı üstünlüğü ve hayranlığıyla kendi kendimize ördüğümüz ve kendimizi hapsettiğimiz bu duvarlarda bize kapı açmıştır. Mesele, bu kapıda gidecek takipçiler toplamak olmamalıdır; bu hususla ilgili resepsiyonlar, toplantılar düzenleyerek ve sadece müze, kütüphane açmak… Buradaki asıl meselenin benlik ve bir varlık mücadelesi olduğu şuuru kazanılmalı ve bu bilinçle bu girişimlerde bulunulmalıdır. Çünkü İslâm'ın bilim tarihinde hangi konumda yer aldığını bilmeden verdiğimiz mücadele tam yerini bulmuş olmuyor. Batı medeniyetine zemin oluşturan bir bilim anlayışından nasıl buraya gelindi, sorusunun tek bir cevabı olmasa da şu anda İslâm camiasının ve bu alandaki otoritenin mesele edindiği mevzulara bakarak bu soruyu kısmen cevaplamış olabiliriz. Dolayısıyla her şeyin bir anda değiştiği bu dünyada önemli bir yer almak, etkin bir rol üstlenmek istiyorsak dünya bilimler tarihinde çok önemli bir yerimiz olduğunu bilmeliyiz.

Öncelikle bu inancı benimseyip yeniden etkin rolümüzü kazanacağımız şartlar üzerinde ciddi bir şekilde düşünmeliyiz. İşte Fuat Hoca bu noktana İslâm düşüncesi üzerinde muazzam bir etkiye sahip olduğunu gösteriyor. Çünkü bizim bütün bu girişimleri yapabilmemiz için öncelikle onun yaptıklarını bilmemiz gerekiyor. Ayrıca Fuat Hoca her ne kadar da bir tebliğ faaliyeti yapmadığını belirtse de onun yaptığı –az önce de belirttiğimiz gibi- aslında yaşadığımız bu çağda yapılabilecek en ağır tebliğ metotlarından biridir. Hatta daha da ileriye gidip şunu da belirtmemiz gerekir: İslâm şairi Mehmet Akif'in derdi ve davası neyse bilim tarihçisi Fuat Sezgin'in derdi de davası da odur!

Sonuç

Bizler, Müslümanların henüz hicretin 4. yüzyılında bilimsel gelişmeleri takip edip yeni bilimler keşfettiklerini Fuat Hocanın araştırmalarıyla öğrenebiliyoruz. Bugüne kadar İslâm bilim tarihinin bu kadar zengin bir geçmişe sahip olduğunu ne okuduk ne öğrendik. Çünkü bütün dünyaya özellikle de araştırmayan Müslümanlara bilimler tarihinin, üç yüzyıllık bir geçmişe sahip olan modern bilimler tarihinden ibaret olduğunu ve dümenin başında ise Avrupa'nın olduğunu anlattılar. Bundan önceki nesillere de şimdiki nesle de bilimler tarihinin altın çağı olarak açıklanan ancak dünya bilimler tarihinde Müslümanların katkısını ve gerçek yerini gizleyen Rönesans adlı maskeyi hala sarsılmaz bir gerçek olarak ders kitaplarında öğretiyorlar.

Dolayısıyla biz Fuat Hocanın bize bıraktığı bu mirası nasıl değerlendirebiliriz bunu düşünmeliyiz. Mesela bize dayatılan bu kavram kargaşasına bir son vererek müfredatlarımıza kaynak olarak Fuat Hocanın çalışmalarını alabiliriz. Literatürümüzden Rönesans kavramını kaldırıp Ortaçağ'ın karanlık bir çağ olduğunu öğrenen nesle, aslında gerçeğin bu olmadığı İslâm medeniyetinin bilim ve kültür alanında altın çağını yaşadığı muştusunu verebiliriz. Daha da ciddi bir adım atmak için müfredatımıza İslâm Bilim Tarihi dersleri koyabiliriz. Böylece geçmişini bilmediğinden nasıl bir gelecek inşa edeceğini kavrayamayan nesle bir kolaylık yapmış oluruz.

Kaynakça

Bayhan, Nevzat, *Bilimler Tarihinde Zirve İsim Prof. Dr. Fuat Sezgin*, Yafa Yay., İstanbul, 2015.

Ekici, Aybüke, "Tarihi Uyanışın Mimarı: Prof. Dr. Fuat Sezgin", *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları*, ed. Muharrem Balcı, Matbaa Yay., İstanbul, 2013.

Fara, Patrica, *Bilim: Dört Bin Yıllık Tarih*, çev. Aysun Babacan, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Fazlıoğlu, İhsan, *Fuat Sezgin İle Bilim Tarihi Üzerine*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, II (4), 355-370.

Gavraoğlu, Kostas, *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek*, çev. Ari Çokana, İletişim Yay., İstanbul, 2006.

Sarton, George, *Antik Bilim ve Modern Uygarlık*, çev. Melek Dosoy-Remzi Demir, Gündoğan Yay., Ankara, 1995.

Saygılı, Serdar, "Doğu Ve Batı Düalizminde ***İslâm*** Medeniyet Tarihinin Oksidentalist Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı", *Temaşa*, 2019, (10), 12.

Sefer*,* Turan*, Fuat Sezgin Bilim Tarihi Üzerine Sohbetleri*, Timaş Yay., İstanbul, 2014.

Sezgin, Fuat, "**İslâm** Bilim ve Teknoloji Tarihine Bir Bakış", **İslâm** *Bilimler Tarihi Üzerine* Konferanslar içinde, ed. Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu, Timaş Yay., İstanbul, 2012.

----------, " **İslâm** *Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti"*, İstanbul Üniversitesi **İslâm** Teknikleri Enstitüsü Dergisi, II (1), 1957.

----------, "***İslâm***'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış", *Adam Akademi*, (1), 2011, 89-98.

----------, *Arap* **İslâm** *Bilimleri Tarihi*, İstanbul Kültür Bakanlığı Yay., Cilt 1, 2015.

----------, *Tanınmayan Büyük Çağ* **İslâm** *Bilim Ve Teknoloji Tarihi'nden*, Timaş Yay., İstanbul, 2019.

Taylan, Necip, **İslâm** *Felsefesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016.

Topdemir, Gazi, Unat, Yavuz, *Bilim Tarihi*, Pegem Akademi Yay., Ankara, 2008.

Yılmaz, İrfan, *Yitik Hazinenin Kâşifi Fuat Sezgin*, Yitik Hazine Yay., İzmir, 2013.

ÜLKEMİZDE DİNÎ İÇERİKLİ YAYIN YAPAN BASIN-YAYIN KURULUŞLARININ FUAT SEZGİN HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ -VEFATI ÜZERİNE TEPKİLER BAĞLAMINDA-

Hatice Kübra Bakır[1*]

Asrın yetiştirdiği ilim, fikir önderlerinden Prof. Dr. Fuat Sezgin'in vefatı; siyaset, medya, sanat, akademi camiası, İslâm bilim çevrelerinde teessürle karşılanmıştır. Müslümanların asırlara namzeden kültürel mirasını gelecek kuşaklara aktarmayı vazife edinen Sezgin; İslâm medeniyetinin tıp, astronomi, geometri, coğrafya, fizik, kimya gibi alanlardaki buluş ve icatlarını dünyaya tanıtmıştır. Bıraktığı mümtaz eserler, Müslümanların icraatlarını tanıtan müzeleri, ilim ve fennî sahalardaki çalışmaları vefatından sonra belli kesimler tarafından yâd edilse de bir takım çevrelerce hak ettiği saygıyı görememiştir.

İlmî ve fennî alandaki çalışmaların aklın tatbikiyle serdedildiği bilinen bir gerçek olup bu önceliğin bazı çevrelerde ayrıştırılmadan yozlaştırılarak ortaya konmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. Mânâ ilminin, maddeci çoğulculuktan öte gerçekleri olduğuna inanarak; bu minvalde akademik camia da yetişen tefekkür, tedebbür sahibi kimselere karşı durulmuş ya da dikkate alınmamışlardır. Halbuki İslâm Medeniyeti'nin kuşatıcı gücünün bilim-teknik alanlarında yapılan icatlar, mimari yapılar, keşiflerle de olduğu göz ardı edilmemelidir.

1* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, hatice.kubra.bkr@gmail.com.

Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye'nin yol göstericiliğinde, fikri mülahazalarda bulunan; derin kavrayış sahibi kimselerin eserlerine sahip çıkılmalı, Müslüman dünyasına hizmetleri hakkaniyetle karşılanmalıdır. İslâm Bilim Tarihçisi Fuat Sezgin'in çalışmalarını bu paye de değerlendirip minnet ve şükranla ele alanlar olduğu gibi istisnalarda bulunabilmektedir. Biz bu çalışmamızda ülkemizdeki dini içerikli yayın yapan kuruluşların Fuat Sezgin'in vefatı sonrasındaki tepkilerini ele almaya, görüşlerine yer vermeye çalıştık.

1. İslâm Bilim Tarihçisi Fuat Sezgin

Medeniyet; inkişaf ettiği toplumlardaki kültürlerin meydan getirdikleri anlayış, davranış, yaşayış, bilgi, teknik, her türlü sosyal faaliyetleri ve maddi getirileri içine alan müesseseler bütünüdür.[2] Geçmişte birçok medeniyet tarih sahnesinde yer almış olsa da günümüzde Hıristiyanlık, Yahudilik ve diğer sistemlerin tesirinde Batı Medeniyeti ve İslâm dininin tesirinde İslâm Medeniyeti'nin varlığı bilinmektedir. Batı Medeniyeti'nin bugün geldiği noktada büyük etkisi bulunan İslâm Medeniyeti, Cebeli-Tarık Boğazı'ndan Çin Seddi'ne kadar olan sahayı kuşatmıştır. Maddi ve manevi yükseliş fen, ilim, sanat, iktisat, tıp, edebiyat, felsefe gibi alanlarda kendini göstermiştir.[3] İlmin teşvik edildiği, âlimin mükafatlandırıldığı bu ulvî sahada Müslümanlar say'u gayret göstermişlerdir. Cabir b. Hayyan, Birûni, Ebu'l Vefâ, Harezmî, İbn Sina, el-Cezerî, Pîri Reis, İbnü'l Heysem gibi yetişmiş birçok bilim adamı, insanlık tarihine katkıları yadsınamaz bir gerçeklik olup Prof. Dr. Fuat Sezgin'in araştırmalarıyla gün yüzüne çıkmıştır.

Dünyanın önemli bilim tarihçilerinden olan Sezgin[4], bilimlerin temelinin İslâm bilimlerine dayandığını ifade eden hocasının rehberliğinde[5] hayatının yetmiş yılını bu medeniyeti tanıtmaya adamıştır. Bilim dünyasına katkısının yanı sıra İslâm âleminin kendine hürmeti, güveni ve insanlık tarihindeki yerini hatırlatmak amacını taşımaktaydı.[6] Bu konuda: "Müslümanlar on altıncı yüzyıla kadar Avrupa'nın çok ilerisinde, dünyada en yüksek medeniyeti temsil ediyorlardı. Bugün gözünüzde büyüttüğünüz Londra, Paris, Viyana, Zürich, Washington, Boston ne ise; o günün şehirleri İstanbul, Bağdat, Şam, Kahire,

2 Kazıcı, Ziya, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İfav Yay., X. Bsk., İstanbul 2013, 21.
3 Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 23.
4 Turan, Sefer, *Fuat Sezgin Bilim Tarihi Sohbetleri*, Pınar Yay., İstanbul 2019, 9.
5 Hıdır, Özcan, "İslâm Bilim Tarihine Adanmış Ömür: Fuat Sezgin, https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/İslâm-bilim-tarihine-adanmis-omur-fuatsezgin/ 1192694/ (31.03.2019).
6 Turan, *Fuat Sezgin Bilim Tarihi Sohbetleri*, 11.

Semerkant, Buhara ve daha nice merkez odur. Neden sonra gerilemeye başladılar. Avrupa gelişti"[7] sözleri yapmış olduğu yüzlerce çalışmanın serencamıdır. Müslümanlar, Yunan tefekkürünün nâkili ve hakiki sahipleri olup bu ilimleri unutulmaktan kurtarıp sahalarını genişlettiler. Avrupalılar Haçlı Seferleriyle bu muazzam mirası tanıdılar.[8]

Sezgin, Avrupalıların onuncu yüzyıldan itibaren beş yüz yıldır tanıdıkları bu medeniyetin sunduklarıyla, önderlik konumuna geçip böbürlendiklerini; Müslümanların on yedinci yüzyıldan itibaren bilmediklerinden kaynaklı bu üstünlükleri kabul etmeye başladığını dile getirmiştir. Sekiz yüzyıllık İslâm medeniyetinin mazisini vakit disiplini, sabırlı, istikrarlı, titiz çalışmalarıyla ortaya koymuştur.[9] Frankfurt Üniversitesi'ne bağlı Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü'nde sergilenen Müslümanlar tarafından icad edilen aletlerin modellerinin yer aldığı müze buna örnektir. "Bilimler tarihi bütün insanlığın müşterek malıdır"[10] diyen dünyaca ünlü bilim adamımız, 30 Haziran 2018 yılında vefat etmiştir. Vefatı siyaset, medya, sanat, akademi camiası, İslâm bilim çevrelerinde teessürle karşılanmıştır. 2019 Yılı "Fuat Sezgin Yılı" ilan edilerek eserleri, ilmi tetkikleri, Şarkiyyat Enstitüsü, İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi müzesi, binlerce yazma eser arşivi ilgili çevreler tarafından tanıtılmaya çalışılmıştır. Ancak yine de hak ettiği ilgi ve alakanın gösterilmemesi, farkındalık yaratmak adına üzerinde durulması gereken önemli bir vakıadır.

2. Dinî İçerikli Yayın Yapan Basın-Yayın Kuruluşları

Küreselleşmeyle birlikte dünyayla olan temas, iletişim araçları kanalıyla da sağlanmaktadır. Bu temas radyo, TV, internet, telefon gibi iletişim araçlarıyla artmaktadır.[11] Kitlelerin algılarını yönlendirme de, manevi duyguları beslemede çağın imkânlarından faydalanıldığı görülmektedir.

Dünyanın hızlı değişimi yeni ilişki tarzları, yeni formlar oluşturmuş; bu değişimle oldukça önemli mesafeler katedilmiştir.1980'lerin ortalarına gelinceye kadar Türkiye'de tek bir kanalın yayın yapıyor olması bunun en belirgin göstergesidir.[12] İlerleyen zamanlarda özel televizyonlar, radyolarla bu değişim devam

7 Turan, *Fuat Sezgin Bilim Tarihi Sohbetleri*, 35.

8 Watt, Montgomery, *İslâm Avrupa'da*, çev: Hulûsi Yavuz, İfav Yay., III. Bsk., İstanbul 2000, 95.

9 Hıdır,https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/İslâm-bilim-tarihine-adanmis-omur-fuatsezgin/1192694/ (31.03.2019)

10 Bayhan, Nevzat, *Bilimler Tarihi'nde Zirve İsim Prof. Dr. Fuat Sezgin*, Yafa Yay., II. Bsk., İstanbul 2015, 58.

11 Bayyiğit, Mehmet vdğr, *Din Sosyolojisi*, Palet Yay., Konya 2013,228.

12 Bayyiğit, *Din Sosyolojisi,*228.

etmiştir. Zaman içinde, yeni dünya düzeninde İslâmî entegrasyonun sağlanması dini içerikli yayınlarında artmasını sağlamıştır. Günümüzde ise internet, sosyal medya aracılığıyla hitap edilen kitlelere kısa sürede ulaşım gerçekleştirilmektedir. Bu gelişim sayesinde insanlar farklı inanç ve davranışlara ait bilgilere istedikleri an ulaşabilmekte ve kendi dinlerinden haberdar olabilmektedirler. Eskiden dini öğütler belli kulvarlarda dinlenebilir, belli kurumlar bu sahada söz sahibi iken şimdilerde iletişimin artmasıyla her kesime ulaşılabilinmektedir. Bu erişim, *"kitle iletişim araçlarının dine karşı pozitif etkisi"* şeklinde adlandırılmaktadır.[13]

3. Ülkemizde Dinî İçerikli Yayın Yapan Basın-Yayın Kuruluşlarının Fuat Sezgin Hakkındaki Görüşleri

Hayatını İslâm bilimlerine adayan Sezgin'in, vefatından sonra ülkemizde dinî içerikli yayın yapan basın-yayın organlarını belli bir sıra dâhilinde incelemeye çalışacağız.

Yayın hayatına 1993 yılında başlayan, Türkiye'nin ilk özel radyolarından[14] Akra FM 2004 yılında '*Avrupa biliminin kökeni Yunan'a değil Müslümanlara dayanıyor*'[15] ve 2008 yılı "*İslâm Müzesi Gülhane Parkında*"[16] haber bültenlerinden paylaşımlarla Sezgin'in ismen zikredildiği görülür. Ayrıca M. Esad Coşan Eğitim ve Araştırma Merkezi'ne ait sitede Merhum M. Esad Coşan'ın istifade ettiği hocaları arasında zikredilmiştir.[17] "Dinî düşünce, dinî hayat, tasavvuf, sevgi ve ahlâkî değerler, dinler tarihi, dinler ve kültürler arası ilişkiler, kültürel değerler ve kültür değişimleri, İslâm medeniyeti, İslâm coğrafyası, İslâm ülkelerinde yaşanan sıkıntılar, işgaller ve savaşlar, eğitim meseleleri, toplumsal ve bazı güncel siyasî konular, aile ve sorumluluklar, güzel konuşmak, estetik duyarlılık, dünyaya açılmak ve uluslararası kültür gibi konular"[18] la Prof. Dr. M. Esad Coşan'ın sosyal yönüne dikkat çekilmiştir ki, Prof. Dr. Fuat Sezgin gibi vizyon sahibi bir ilim adamı olduğunun göstergesidir.

---

13 Arslan, Mustafa, Kitle İletişim Araçları, Medya ve Din İlişkisi Üzerine, Birey ve Toplum, 6/11, (2016), 5-25.

14 Yetkindağ, Büşra Ünsal, *Dini Radyo Yayınlarının Alımlanması: Akra FM Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015) s.73.

15 https://www.akradyo.net/2012659202,40924,8,Avrupa-biliminin-kok.aspx/ (31.03.2019).

16 https://www.akradyo.net/9766486927,4449,10,Islam-Muzesi-Gulhane-Parkinda.aspx/(31.03.2019).

17 M. Es'ad Coşan Hocaefendi'nin, akademik olarak kendisinden istifade ettiği, öğrencisi olduğu şahsiyetler arasında Türkiye'de Batılı anlamda Doğu dilleri filolojisinin ve Türkoloji'nin kurucusu sayılan Alman bilim adamı Hellmut Ritter (1892-1971), Muhammed Hamîdullah, Ahmet Ateş, Tahsin Yazıcı, Fuat Sezgin, Ali Nihat Tarlan gibi İstanbul Üniversitesi Doğu Dilleri bölümünün mühim şahsiyetleri bulunmaktadır. http://mecmerkezi.org/Categories/223/category.aspx/(31.03.2019).

18 http://mecmerkezi.org/Categories/226/sosyal-yonu.aspx/(31.03.2019).

Fuat Sezgin'in faaliyetleriyle ilgili haber bültenleri, internet sayfalarında hayırla yâd edildiği bir başka örnek "*www.osmannuritopbas.com*" sitesinde "*İnanç ve Tefekkürde Şeytan Vesvese ve Kuruntuları*" başlıklı yazıyla; Birûnî, Pirî Reis, Evliya Çelebi, İbn Batuta, İbn Rüşd, İbn Haldûn gibi müslümanların keşiflerine dikkat çekilmiş: "*Geçtiğimiz aylarda vefat eden Fuat Sezgin, ömrünü bu hakikatin ispat ve beyanına vakfetmiş bir âlim idi. O yaptığı çalışmalarla göstermektedir ki; Günümüzde Avrupa merkezci anlayışla, matematiğin ilk kez tabiat ilimlerinde kullanılması, Roger Bacon (1219-1292)'a, optik ilminin ve fotoğraf makinesinin temeli olan «Karanlık oda»nın îcadı da Levi ben Gerson (1288-1344)'a mâl edilmektedir...*"[19] şeklinde Fuat Sezgin Hoca'nın eserinden çıkarımlar sunulmuştur.[20] Ayrıca bu siteyle bağlantılı "*Genç Dergi*"sinde 2011 yılından itibaren yayınlanan yazılara yer verildiği, vefatının ardından da ilmi mirasına sahip çıkılmaya çalışıldığı, adından sıkça söz edildiği görülmüştür. "Hocaların Hocası"[21] olarak taltif edilen "*Âlimin ölümü, âlemin ölümü gibidir*" şeklinde rahmet dilekleriyle, hakkıyla tanınmıyor oluşunun büyük bir kayıp olduğu belirtilmiştir.[22]

Türkiye Gazetesi, TGRT gibi basın organlarında da Fuat Sezgin haberlerine yer verilmiştir. "*Fuat Sezgin Hoca'ya Vefa*"[23]; *2019* "*Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Yılı*"[24] şeklinde başlıklar bunlardan birkaçıdır. Vefatı akabinde olmasa da Çamlıca Neşriyat tarafından basılan "*İnsan ve Hayat*"[25], "*Yedi Kıta*"[26] dergilerinde Müslüman mucitlere dikkat çekilerek "İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi" hakkında bilgi verildiği görülür.

Yeni Asya Neşriyata ait gazete de Sezgin'in; yaşantısı, vefatı, zihni dönüşümünde hocası Hellmut Ritter'in etkisi, ilmi kişiliği, sosyal yönü, çalışma azmi, görüşleri, eserleri konu edilmiştir.[27] 2004 Yılında Adem Özkan'ın "*Prof. Dr. Fuat Sezgin'le İslâm Bilim Tarihi Belgeseli*" için gittiği Frankfurt'taki "*Bediüzzaman'ın idealini Fuat Hoca gerçekleştirdi*" gezi notlarını içeren yazısı hakkında: "*Osmanlının son dönem medreselerindeki sıkıntıları görüp; 'Vicdanın ziyası ulum-u diniyedir. Aklın nuru*

19 Sezgin, Fuad, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., II. Bsk., İstanbul 2008, I, 163-166.

20 Topbaş,Osman Nuri,*"İnanç ve Tefekkürde Şeytan Vesvese ve Kuruntuları"* http://www.osmannuritopbas.com/inanc-ve-tefekkurde-seytan-vesvese-ve-kuruntulari.html/ *Yüzakı Dergisi*, CLXV(2018), (31.03.2019).

21 "Hocaların Hocası: Fuat Sezgin",http://gencdergisi.com/8848-hocalarin-hocasi-fuat-sezgin.html/(31.03.2019).

22 "Fuat Hoca'nın Ardından 18. Cildi Kim Yazacak?",http://gencdergisi.com/12647-fuat-hocanin-ardindan-18-cildi-kim-yazacak.html/(31.03.2019).

23 "Fuat Sezgin Hoca'ya Vefa", https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yasam/569704.aspx/(31.03.2019).

24 "Cumhurbaşkanı Erdoğan 2019: 'İslâm Bilim Tarihi Yılı' İlan Edilecek", https://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/569628.aspx/(31.03.2019).

25 "Gitmeseniz de Görmedik Demeyin", https://insanvehayat.com/gitmeseniz-de-gormedik-demeyin/(31.03.2019)

26 Mehmetçik, Yakup, "Gülhane İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi", https://yedikita.com.tr/gulhane-İslâm-bilim-teknoloji-tarihi-muzesi/XXXIV(2011), (31.03.2019).

27 http://www.yeniasya.com.tr/arama/fuat+sezgin/(31.03.2019).

fünun-u medeniyedir. İkisinin imtizacı ile hakikat tecelli eder. Birbirlerinden ayrıldıkları vakit; birincisinden taassup, ikincisinden hile ve şüphe tevellüd eder' diyen Said Nursî'nin ideallerini küresel ölçekte gerçekleştiren, tek başına âdeta bir millet olan kişidir Fuat Hoca."[28] Bilim-din birlikteliği çerçevesinde neşriyat yapan Zafer Dergisi[29]nde de aynı yazı yayınlanmıştır.[30] 1984 Yılında neşredilen "*Müslüman İlim Öncüleri Ansiklopedi*"nde de Fuat Sezgin'e yer ayrıldığı belirtilir.[31]

Araştırmamız çerçevesinde dinî içerikli yayın yapan Zinde.info, Kritik Analitik Düşünme Platformu, Lâlegül FM, Lâlegül TV kanalı, sosyal medya hesaplarında mesaj, makale ya da demeçlere rastlanmamıştır. Semerkand medya yayın organlarında, kuruluşa ait neşriyatta Sezgin'e ait araştırma ve çalışmaların olmadığı gözlemlenmiştir. Bu minvalde yayın yapan onlarca basın bültenini gözden geçirmiş olduğumuzu belirtmeliyiz. Ancak çalışmamızda, öne çıkan dinî yayın kuruluşlarını kaleme almakla iktifa ettik.

Evrensel ve iyileştirici ilkelerle hareket etmek, bilginin kutbu şahsiyetleri tanımak, çağı yakalayabilmek, İslâm medeniyetinin köklü mirasına sahip çıkmak gerekmektedir. Geleneksel anlayışın ayrıştırıcı temayülleri, aklı gölgede bırakan ferasetten uzak yaklaşımlar, bilimselliği tasfiye etmektedir. Bilimselliğin havsalasında yer ettiği, düşünüşü, yaşayışıyla, İslam dünyasına hizmetleriyle örnek zatları konu edinebilmek sahiplenişinde bir göstergesi olacaktır.

Fuat Sezgin İslâm Medeniyeti'nin fennî ve sosyal doktrinlerini mezcetmiş olsa da manevî iklimde; sade hayatı, ilim aşkıyla, tekkesi hükmündeki çalışma bürosuyla ihlaslı bir tekke müridini andırır ki az konuşup, az uyuyup, az yemek yediği bildirilir. Kuveyt Üniversitesi'nde gençlere verdiği tavsiyeler anlamlı mesajlar içermektedir: "*Gerçek bir züht. Yani dünyanın nimetlerinden feragat edebilmek! Ben belki daha iyi şartlarda yaşayabilirdim, ama otuz yıldan beri evimden çıkarken çantama sadece küçük bir ekmek parçası koyarak gidiyorum enstitüme. Enstitüme geldiğimde dolabımdan ufak bir peynir parçası veya bir yağsız reçel çıkarır, onunla öğle yemeğimi hallederim. Yani on dakikayı geçmiyor benim öğle yemeğim. İkincisi ise 'sabrun cemil'... Tatlı sabır...*"[32]

---

28 Özkan,Adem,"Bediüzzaman'ın İdealini Fuat Hoca Gerçekleştirdi" http://www.yeniasya.com.tr/dizi/bediuzzaman-in-idealini-fuat-hocagerceklestirdi_477283/ (31.03.2019).

29 Üzüm, İlyas, "Kelam-Mezhepler Tarihi Açısından Günümüz Türkiyesi'nde Dinî Akımlar ve Din Aleyhtarı Yazarlar", *İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı Eğitim-Öğretim Meseleleri ve Koordinasyonu Toplantısı-II*, İfav Yay., İstanbul 1998,137.

30 "İslâm Bilim Tarihinin Namusu Fuat Sezgin", https://www.zaferdergisi.com/makale/10667-İslâm-bilim-tarihinin-namusu-prof-dr-fuat-sezgin.html?p=6c50630006f5b93115430c7ef2ebc652/ (31.03.2019).

31 Çakır, Faruk, "Fuat Sezginlere Kim Sahip Çıkacak", http://www.yeniasya.com.tr/faruk-cakir/fuat-sezgin-lere-kim-sahip-cikacak_466628/ (01.04.2019).

32 Macit, Abdulkadir, "Fuat Sezgin Hoca Ardında Güzel Bir Örneklik ve İlmi Miras Bıraktı" http://www.dunyabizim.com/portre/29665/fuat-sezgin-hoca-ardinda-guzel-birorneklik-ve-ilmi-miras-birakti/ (01.04.2019).

"*İki günü bir birine eşit olan ziyandadır*" hadisiyle hayatını biçimlendirmeye çalışan[33] Sezgin, Allah'ı görüyormuşcasına ibadet etmek anlamına gelen "ihsan" ve "takva" hakkında : "*Allah korkusu*"nu, "*Allah'ın bütün hareketlerimizi kontrol altında tuttuğunu bilme şuurunu tavsiye ederim. Bir de masa başında oturmanızı ve okumanızı tavsiye ederim. Ancak bunu yaparken de aklınız Oxford Caddesi'nde, Champs-Elysees veyahut Kahire'nin Süleyman Paşa Caddesinde dolaşmakta olmasın! Aklınızla, bedenizle masanın başında oturup okumanızı tavsiye ederim*" der.[34] Masa başındayken yorulduğunu anladığında şöyle telkinde bulunduğunu ifade etmektedir: *"Vakit geçiyor vakit! Zaman geçiyor! Kendine nasıl zaman tanıyabilirsin! diye kendime kızıyorum. Sonra hemen dinlenmeyi bırakır, kendimi yazmaya zorlarım. Yani okuyan, yazan, düşünen bir millet olmalıyız. Bunu tavsiye ediyorum."*[35]

Sonuç

Globalleşen dünyada özgür çağın yüceltici gücü bilgi olmuştur. Bilgiyi elinde bulunduran toplumlar, gelişimde hız kazanırken; bilgiden uzak kesim alçaltıcı hegemonyalarla baskı altında tutulmuşlardır. Birçok kültürü bünyesinde barındıran İslâm medeniyeti; yüzyıllarca hüküm sürdüğü coğrafya da büyük gelişmeler kaydetmiş, Müslüman mucitler yetiştirmiş, Yunan mirasını mükemmelleştirmiştir. Haçlıların din taassubiyeti, İslâm'a karşı önyargıları sonucunda bu mirası tanımaları gecikmiştir. On yedinci yüzyıla kadar Doğu'nun İslâm yüzü altın çağını yaşasa da; bu yüzyıldan sonra gerileme, oryantalizmin yıpratıcı etkisi görülmeye başlanmıştır. Batı-Doğu aksü'l amel etmiş, rolleri değişmiştir. Bu değişim sürecini; Birûnî, Cabir b. Hayyan, Harezmî, el-Cezerî gibi ilim adamlarını ve geliştirdikleri ilimleri bilmeyen Müslüman dünyasına Prof. Dr. Fuat Sezgin "*bilimlerin temeli, İslâm bilimleridir*" teziyle tanıtmaya çalışmıştır.

Eserleri, ilmi kişiliğiyle yıllarını bu çalışmalara hasreden Sezgin, 30 Haziran 2018 yılında vefat etmiştir. Vefatı sonrasında ülkemizdeki dini yayın yapan basın ve yayın kuruluşlarının bazılarının teessürlerini makale, köşe yazıları, internet sayfalarında ifade etmeye çalıştıkları; bazılarının ise tanımamadan, ilgisizlikten ve diğer ayrıştırıcı amillerden kaynaklı olduğunu düşündüğümüz sebeplerden yer vermediklerini gördük.

33 "Hocaların Hocası: Fuat Sezgin", http://gencdergisi.com/8848-hocalarin-hocasi-fuat-sezgin.html/(31.03.2019). Varoğlu, Mehmet Ali, "Bilimler Tarihi Hocalar Hocası Fuat Sezgin", https://www.yuzaki.com/2012/06/bilimler-tarihi-hocalar-hocasi-fuat-sezgin/(31.03.2019)

34 Macit,http://www.dunyabizim.com/portre/29665/fuat-sezgin-hoca-ardinda-guzel-birorneklik-ve-ilmi-miras-birakti/ (01.04.2019).

35 Demirci,Mehmet,"Bir Fuat Sezgin Vardı",https://www.yeniasir.com.tr/yazarlar/mehmet.demirci/2018/07/05/bir-fuat-sezgin-vardi/ (01.04.2019).

Müslümanların, Kur'an'ın rehberliğinde ilmi anlayışlar etrafında şekillenmesi, asırlardır geri kalmışlığını haykıran Batı'ya karşı kendi ilmi mirasını tanıması, Prof. Dr. Fuat Sezgin gibi yetişmiş yüce şahsiyetleri hayırla anması ve bıraktıkları eserlerden istifadeyle dünya görüşünün geleceğe namzettiği bir anlayış geliştirmesi beklenir. Kendi içinde önyargılardan uzak bütünlüğü sağlayabilen bilen İslam ümmetinin, zamanın hâkimi olduğu iddiasındaki güçlere de karşı koyabilecekleri muhakkaktır. Önyargıların çıkmazları bütünleştirmeden ayrıştırmak, yaşamını ilme adayan Sezgin gibi entelektüel kimlikleri görmezden gelmek büyük kayıp olacaktır. Geri kalmışlığımızdan dem vurmadan maziyle övünebilme Fuat Sezgin'in ilim yolculuğunda biz Müslümanlara bıraktığı mühim bir mirastır. Anlayışın sorgulanıp dinin teşvik ettiği aklı kullanabilme, Müslümanların Batı'ya devrettiği ilmi mirası sahipleniş hedefe ulaştırabilir.

Kaynakça

Arslan, Mustafa, Kitle İletişim Araçları, Medya ve Din İlişkisi Üzerine, Birey ve Toplum, 6/11, (2016), 5-25

Bayhan, Nevzat, *Bilimler Tarihi'nde Zirve İsim Prof. Dr. Fuat Sezgin*, Yafa Yay., II. Bsk., İstanbul 2015.

Bayyiğit, Mehmet vdğr, *Din Sosyolojisi*, Palet Yay., Konya 2013.

Çakır, Faruk, "Fuat Sezginlere Kim Sahip Çıkacak", http://www.yeniasya.com.tr/faruk-cakir/fuat-sezgin-lere-kim-sahip-cikacak_466628/(01.04.2019).

Demirci, Mehmet, "Bir Fuat Sezgin Vardı", https://www.yeniasir.com.tr/ yazarlar/mehmet.demirci/2018/07/05/bir-fuat-sezgin-vardi/ (01.04.2019).

Gazali, *el-Munkızu min-ad-dalâl*, çev: Hilmi Güngör, MEB Yay., İstanbul 1990.

Hıdır, Özcan, "İslâm Bilim Tarihine Adanmış Ömür: Fuat Sezgin, https://www.aa.com.tr/tr/ analiz-haber/İslâm-bilim-tarihine-adanmis-omur-fuatsezgin/ 1192694/ (31.03.2019).

Kazıcı, Ziya, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi,* İfav Yay., X. Bsk., İstanbul 2013.

Macit, Abdulkadir, "Fuat Sezgin Hoca Ardında Güzel Bir Örneklik ve İlmi Miras Bıraktı" http://www.dunyabizim.com/portre/29665/fuat-sezgin-hoca-ardinda-guzel-birorneklik-ve-ilmi-miras-birakti/ (01.04.2019).

Mehmetçik, Yakup, "Gülhane İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi", https://yedikita.com.tr/gulhane-İslâm-bilim-teknoloji-tarihimuzesi/XXXIV(2011). (31.03.2019).

Özkan, Adem, "Bediüzzaman'ın İdealini Fuat Hoca Gerçekleştirdi". http://www.yeniasya.com.tr/dizi/bediuzzaman-in-idealini-fuat-hocagerceklestirdi_477283/ (31.03.2019).

Sezgin, Fuad, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., II. Bsk., İstanbul 2008, I, 163-166.

Topbaş, Osman Nuri, "*İnanç ve Tefekkürde Şeytan Vesvese ve Kuruntuları*" http://www.osmannuritopbas.com/inanc-ve-tefekkurde-seytan-vesvese-ve kuruntulari.html/ *Yüzakı Dergisi*, CLXV(2018), (31.03.2019).

Turan, Sefer, *Fuat Sezgin Bilim Tarihi Sohbetleri,* Pınar Yay., İstanbul, 2019.

Üzüm, İlyas, "Kelam-Mezhepler Tarihi Açısından Günümüz Türkiyesi'nde Dinî Akımlar ve Din Aleyhtarı Yazarlar", *İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı Eğitim-Öğretim Meseleleri ve Koordinasyonu Toplantısı-II*, İfav Yay., İstanbul 1998, 117-150.

Varoğlu, Mehmet Ali, Bilimler Tarihi Hocalar Hocası Fuat Sezgin, https://www.yuzaki.com/2012/06/bilimler-tarihi-hocalar-hocasi-fuat-sezgin/(31.03.2019).

Yetkindağ, Büşra Ünsal, *Dini Radyo Yayınlarının Alımlanması : Akra FM örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).

Watt, Montgomery, *İslâm Avrupa'da*, çev: Hulûsi Yavuz, İfav Yay., III. Bsk., İstanbul 2000.

"Cumhurbaşkanı Erdoğan 2019: 'İslâm Bilim Tarihi Yılı' İlan Edilecek", https://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/569628.aspx/(31.03.2019).

"Fuat Hoca'nın Ardından 18. Cildi Kim Yazacak?", http://gencdergisi.com/12647-fuat-hocanin-ardindan-18-cildi-kim-yazacak.html/(31.03.2019).

"Fuat Sezgin Hoca'ya Vefa",https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yasam/569704.aspx/ (31.03.2019).

"Gitmeseniz de Görmedik Demeyin", https://insanvehayat.com/gitmeseniz-de-gormedik-demeyin/(31.03.2019).

"Hocaların Hocası: Fuat Sezgin", http://gencdergisi.com/8848-hocalarin-hocasi-fuat sezgin.html/(31.03.2019).

"İslâm Bilim Tarihinin Namusu Fuat Sezgin", https://www.zaferdergisi.com/makale/10667-İslâm-bilim-tarihinin-namusu-prof-dr-fuat-sezgin.html?p=6c50630006f5b93115430c7ef2ebc652/ (31.03.2019).

http://mecmerkezi.org/Categories/223/category.aspx/(31.03.2019).

https://www.akradyo.net/2012659202,40924,8,Avrupa-biliminin-kok.aspx/ (31.03.2019).

https://www.akradyo.net/9766486927,4449,10,Islam-Muzesi-Gulhane-Parkinda.aspx/ (31.03.2019).

BUHÂRÎ'NİN SAHÎH'İNE FARKLI BİR BAKIŞ: FUAD SEZGİN VE BUHÂRÎ'NİN KAYNAKLARI HAKKINDA ARAŞTIRMALAR

Ahmet Pişkin[1*]

Fuad Sezgin, Bilim Tarihi ve İslâm Bilim Tarihi alanında yapmış olduğu önemli çalışmalarla bilinmektedir. Müslümanların Bilim Tarihi'ndeki yerini tespit etmek ve ortaya koymak amacıyla hayatını buna adamış bir bilim insanı olduğunu söyleyebiliriz. Gerek Bilim Tarihi alanında gerekse diğer alanlarda yapmış olduğu çalışmalarıyla oryantalistlerin iddialarına cevap vermiş ve oryantalistler tarafından yapılan eserlerde kendisine atıf yapılan bir âlim haline gelmiştir.[2] Ayrıca Almanya'ya gitmek zorunda kalmadan önce yapmış olduğu, *Buhârî'nin Kaynakları* isimli çalışması,[3] hadis alanında yapılan önemli bir eserdir. Özellikle kitabın oluşturulduğu dönemin şartları açısından bakılınca çok emek verilmiş bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır. Kitabın önemine dair Özafşar, ilahiyat fakültelerinin üniversite bünyesinde açılmasıyla birlikte hadisçiliğin, geleneksel dönemden farklılaştığını ve bu dönemi akademik hadisçilik olarak isimlendirdiğini söylemektedir. Akademik hadisçilik döneminde öne çıkan eserler arasında Sezgin'in kitabının ikinci kitap olduğunu ifade ettikten sonra şunları söylemektedir: "Sezgin'in kitabının hadisleri şifahi olarak nakledildiği görüşünü tartışmaya açması ve dini bir mesele için delil getirme çabasının dışında sadece kendi değerini ele aldığını ifade etmektedir."[4] Kitabın yazıldığı dönemle ilgili

1* Yüksek Lisans Öğrencisi. Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, ahmetpiskn@gmail.com.

2 Hıdır, Özcan, "Oryantalizme Karşı Oksidentalizm: Hadis Oksidentalizmi - M. Fuad Sezgin ve M. Mustafa el-A'zamî", *Hadis Tetkikleri Dergisi,* 2007, V (I), 18.

3 Sezgin, Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar,* Otto Yay., Ankara 2015, 399.

4 Özafşar, Mehmet Emin, " 'Hadisin Neliği' Sorunu ve Akademik Hadisçilik", *İslâmiyât III*, 2000, (I), 44-46.

bilgi veren bir çalışmada, 1923-1983 yılları hadis çalışmalarının hangi çerçevede yapıldığı ele alınmıştır. 72 eserin yazıldığı dönemde, eserlerin çoğunluğunu tercümeler, birkaç hadis usulü, ders kitabı, birkaç akademik çalışma geri kalanların ise belli sayılarda (40 hadis, 200 hadis, 1001 hadis gibi) ve konularına göre değişik hadis seçmeleri şeklinde yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu dönemde üniversitede hadis alanında yetişen dört kişi arasında Sezgin'in ve kitabının zikredildiğini belirtmek isteriz.[5] Biz de bu tebliğde kitapla ilgili önemli gördüğümüz noktaları belirterek eseri tanıtmaya çalışacağız.

Buhârî'nin Kaynakları

Fuad Sezgin'in, doçentlik tezi[6] olan *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* adlı eseri, 1956 yılında Ankara Üniversitesi Yayınları'ndan yayımlanmıştır. Batı dillerine tercüme edilmemiş olmasına rağmen oryantalistler tarafından Batı'da hadis alanında en çok atıf yapılan Türkçe eserdir.[7] Fuad Sezgin 2010 yılında yapılan bir söyleyişi esnasında, yapmış olduğu tez hakkında, ortaya koyduğu bilgilerin yüzde yüz doğru olduğuna bugüne kadar inandığını ifade etmiştir.[8] Son zamanlarda kitabın ele almış olduğu konular ile alakalı bazı müstakil değerlendirme yazıları yazıldığını ifade etmek isteriz.[9]

Fuad Sezgin, Buhârî'nin *Sahîh*'ini araştırmaya Ebû 'Ubeyde'nin *Mecâzu'l-Kur'ân* isimli eserinin tenkit sürecinde Buhârî tarafından bu eserden önemli derecede iktibaslar tespit ettiğini, bu yüzden Buhârî'nin filolojik eserle münasebetini ortaya çıkarma amacıyla başladığını önsözde belirtmektedir.[10] Fuat Sezgin çalışmasına öncelikle Buhârî'nin kitabının içindeki bazı yazılı kaynakları tespit etmek düşüncesiyle başlamış, ancak çalışma esnasında Buhârî'nin kitabının baştan aşağı yazılı müdevvanata dayanarak yapılmış olduğunu fark etmiştir.[11]

---

5 Polat, Selahattin, "Modern Dönemde Hadis İlminin Temel Meseleleri", *Modern Dönemde Dinî ilimlerin Temel Meseleleri -İlmî Toplantı-*, 2007, 213.

6 Sezgin, Fuad, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Söyleşi: Sefer Turan, Timaş Yay., İstanbul 2018, 37.

7 Hıdır, 18.

8 Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 38.

9 Buhârî'nin kaynakları kitabını değerlendirdiği yazısında Ali Albayrak, Sezgin'in bilgi eksikliği, hatalı yorumlar ve yanlış tercümeler yaptığını ifade etmektedir. Karşılaştırma ve ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Albayrak, "Fuad Sezgin'in 'Buhârî'nin Kaynakları' Kitabı Üzerine Değerlendirmeler", *Usûl İslâm Araştırmaları,* XXVI, 2016, 51-100; Nurullah Agitoğlu, sonuç kısmında kitabın derin bir araştırma ürünü ve bazı ezberleri bozduğunu, ayrıca Buhârî'nin *Sahîh*'ini keşfetme yolunda önemli bir eser olduğunu ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Agitoğlu, Nurullah, "Fuad Sezgin'in (ö. 2018) Bazı Hadis Meselelerine Dair Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018, LXXXV, 298-312.

10 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 11.

11 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 88.

Sezgin, eserini ilk yazdığında dört bölüm şeklinde tasniflendirmiştir. Ancak daha sonraki süreçte kitabın giriş kısmına Sezgin'in isteği doğrultusunda *"Rivâyet Literatürünün Gelişimi"* isimli makalesinin eklenmiştir. Bu makale ise 1967 yılında *Gas*'ta yayınlanmıştır.[12] Sezgin, kitabının ilk bölümünü *Hadislerin İlk Yazılı Kaynakları* şeklinde isimlendirmiştir. Bu bölümü kendi içinde sekiz alt bölüm olarak sınıflandırmış ve bölümün giriş kısmında, hadislerin yazılması ve yazılmasını yasaklayan rivâyetleri kısaca değerlendirmiştir. Hadislerin yazılmasına karşı olanlar olduğu gibi kitâbeti ilmin şartları arasında görenler olduğunu ifade etmiştir.[13] Fuat Sezgin Hz. Peygamber döneminden itibaren hadislerin yazıldığına dair: 'Abdullah b. 'Amr'ın *es-Sâdika*'sı, 'Abdullah b. 'Abbas'ın *Sahîfe*'sini, aynı zamanda Ebû Hureyre'nin yanında kitaplarının bulunduğunu örnek olarak vermiştir.[14]

Müellif, *Hadislerin Tedvini* ismini verdiği bölümde, Goldziher'in görüşlerini aktarmakta ve onun iddialarına cevap vermektedir. Özellikle Goldziher'in tedvin ve tasnif dönemlerini karıştırdığını, ancak İslâm kaynaklarında tedvin ve tasnif dönemlerinin açık bir şekilde kaydedildiğini beyan etmektedir. Goldziher'in hadislerin ilk müdevvini olarak Ebû Bekr b. 'Amr b. Hazm'ı (ö. 120) kabul etmesine rağmen İslâm kaynaklarında onun söylediğinin aksine Zühri'nin kabul edildiğini aktarmaktadır.[15] Fuat Sezgin'in üzerinde durduğu bir diğer meselede; yazılı kaynakların çoğalmasıyla birlikte, şifahi nakille yapılan hadis rivayetlerinin yerini tamamen yazılı kitaplara ne zaman bıraktığının tespit edilememesidir.[16] Sezgin'in bu cümlelerinden hareketle hadislerin sadece yazıyla ya da şifahi olarak nakledilmediğini aksine bunların birlikte kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bazı zamanlarda şifahi naklin öne plana çıktığı ancak özellikle yazının kullanımın yaygınlaşmasıyla yazının ağırlığını koyduğunu da Sezgin'in cümlelerinden yola çıkarak söyleyebiliriz.[17] Sezgin, *Hadislerin Nakli* başlığı altında hadislerin raviler tarafından nasıl aktarıldıklarını göstermek amacıyla *Tahammulu'l-'ilm*'in sekiz kısmını kısaca açıklamaktadır. İsnâd kavramının ilk olarak yine Zührî tarafından kullanıldığını ve isnâdın neden kullanılmaya başladığını belirtmektedir.[18] Lafızların neye delalet ettiklerini ve birbirlerinin yerlerine kullanılıp kullanılamayacağını farklı kaynaklardan aktardığı bilgilerle

12 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 23.
13 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 55.
14 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 56.
15 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 60.
16 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 61.
17 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 61.
18 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 70-71.

ortaya koymaktadır. Sezgin, yazılı edebiyatın iyice yerleşmeye başladığı bir devirde bile isnâdın zikrediliyor olmasından yola çıkarak, onun öneminden bir şey kaybetmediğini belirtmektedir.[19]

Hz. Peygamber sonrası hadisin yazılı olarak nakli hususunun araştırılması için, Hz. Peygamber'in kitâbet konusundaki tavrının da bilinmesi önemlidir.[20] Nitekim Sezgin kitabının ilk bölümünde kitâbet, tedvin ve tasnif dönemlerini belirgin olarak açıklamıştır. Bir diğer husus olarak, Buhârî'nin *Sahîh*'ini incelemeden önce konunun zihinlerde oturması ve Buhârî'den önceki hadis yazımı konusunda bilgi vermesi, konuyu daha anlaşılır kılmaktadır. Hz. Peygamber döneminde kitâbetin varlığına dair verilen örnekler şu şekilde zenginleştirebilirdi: "Hz. Peygamber'in emriyle yazılan vesikalar, gayri resmi vesikalar ve Asr-ı Nebevi de sahabenin yazdıkları yazılar"[21]. Fuat Sezgin önceki bölümlerde varmış olduğu sonucu şu şekilde özetlemektedir:

"*Hadislerin yazıyla tedvini etrafında toplanan rivayetleri ve mevcut ihtilafa rağmen hadislerin pek erken bir devirde yazılmaya başladığını, yine oldukça erken bir devirde, kısmen şifahen ve kısmen yazılı gelen dağınık hadislerin pek erken bir devirde, ikinci asrın ortalarında bu toplanmış olan materyali muayyen bablar halinde tasnife tabi tutma yoluna girildiğini ve gittikçe gelişen bir tasnif faaliyetinin ortaya çıktığını; üçüncü asrın, bu edebiyatın başı değil kemâl çağı olduğunu gördük.*"[22]

Yazar, *Buhârî ve Tahammulu'l-'ilm* adlı başlık altında Buhârî'nin *tahammulu'l-'ilm* kısımlarından hangisini veya hangilerini kullandığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu konuda Fuat Sezgin, Buhârî'nin *Sahîh*'inin, "Kitâbu'l-'ilm" bölümünde *tahammulu'l-'ilm* ile alakalı bilgiler vermesi ve kendisinden önceki muhaddislerin kullanımları hakkında açıklamalar yapmasına rağmen bazen neyi tercih ettiğinin tam olarak belli olmadığını belirtmektedir.[23] Bu konuyla ilgili, Buhârî'nin şârihleri arasındaki farklı açıklamalara da değinmiştir. Özellikle burada Fuat Sezgin, Buhârî'nin şârihlerinden olan İbn Hacer'in Buhârî'nin *tahammulu'l-'ilm*'in çeşitlerinden semâ', kırâ'a ve 'ard, munâvele ve bir dereceye kadarda mükâtebeyi kullandığını, diğerlerini ise reddettiğini ispata çalıştığını söylemektedir.[24] Şârihler arasındaki aynı konu hakkındaki açıklamaları zikretmesi, hatta zaman zaman aynı

19 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 71.

20 Yücel, Ahmet, "Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi", *MÜİFD*, 1998-1999, XVI-XVII, İstanbul, 92.

21 Hamidullah, Muhammed, "Hz. Peygamber Zamanında Hadisin Tedvini", *AÜİFD*, 1955, IV, 1-2.

22 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 87.

23 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 68.

24 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 70.

şârihin aynı konu hakkında başka bölümlerde farklı açıklamalarına rastlandığını örneklerle göstermesi Sezgin'in kitabını oluştururken geniş bir tarama yaptığını göstermektedir. Yazar, *Hadislerin Bablara Göre Tasnifi* başlığı altında Buhârî ve Kütüb-i Sitte müelliflerinin kendilerinden önceki musannafattan faydalandıklarını örneklerle açıklamaktadır.

Müellif, *Buhârî'nin Kaynakları* bölümünde Buhârî'nin kendinden önceki kaynaklardan nasıl faydalandığını göstermeye çalışmaktadır. Sezgin, Goldziher'in, Buhârî'nin uzun seyahatler neticesinde şeyhlerinden almış olduğu hadisleri sağlam ve zayıf olanı birbirinden ayırmak amacıyla kitabını oluşturduğunu belirttiğini[25] ve aynı zamanda bu görüşe müslüman âlimlerden de tabi olanlar olduğunu söylemektedir.[26] Sezgin ise bu şekilde düşünmemekte ve Buhârî'nin kitabını oluştururken kendinden önceki hadis kitaplarından faydalandığını iddia etmektedir. Düşüncesini temellendirirken, isnâdda kullanılan *ahberanâ* ve *haddesanâ* lafızlarının sadece şifahi nakle delalet edip etmediğini irdelemektedir. Sonuç olarak ise bu lafızların kullanıldığı dönemlerde asla sadece şifahi nakil olarak anlaşılmadığını ifade etmektedir. Aynı durumun Buhârî içinde geçerli olduğu, *ahberanâ* ve *haddesanâ* lafızlarının şifahi nakilden ziyade yazılı kaynaklara işaret ettiğini açıklamaktadır.[27] Sezgin'in, Buhârî'nin kendinden önceki kitaplarla olan münasebetini göstermek amacıyla vermiş olduğu örneklerden biri şöyledir; Buhârî Firebr'de hadis tahrici ile uğraştığı bir zamanda kâtibinin soru sorması üzerine ona verdiği cevabı: "Bugün kendimizi kitaplardan hadis tahriciyle fazla yorduk..." aktarmaktadır.[28] Örnekten anladığımız kadarıyla Buhârî hadislerin rivayetini almak amacıyla yapmış olduğu yolculuklarda sadece hadisleri ezberlemediği, aynı zamanda hadisleri kitaplardan tahriç etmiş olduğu da anlaşılmaktadır. Sezgin'e göre isnâdda bulunan ravilerin iki şeye delalet etmekteydi, bunlardan birincisi raviler, bir hadisin kitabında toplanmış halkaları, ikinci olarak ise bir kitabın sahibini ihtiva etmektedir.[29] Hadis naklinde şârihlerin açıklamalarından yola çıkarak isnâdda kullanılan râvi isimlerinin, aslında o şahsın kitabının ismi yerine kullanıldığını söylemektedir. Örnek olarak İbn Hacer'den şu örneği nakletmektedir: "Sufyân'dan rivayetin, eseri *el-Câmi*'den nakletmek demekti".[30]

---

25 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 88.
26 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 89.
27 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 96.
28 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 95.
29 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 98.
30 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 94.

Müellif, çalışmasında kaynakların tespiti konusunda nasıl bir yöntem (bazı noktalarda uygulamada sorun çıkacağını da ekliyor) uygulanabileceği konusunda bir metot ortaya koymaktadır.[31] Bu metodun Buhârî'ye uygulandığında *Sahîh*'in geniş bir literatürden meydana geldiğini, bu yüzden ravilerin pek geniş bir dağılım gösterdiğini ifade etmektedir. Bu metotla alakalı örnekleri hem bu bölümde hem de I. lâhika da vermektedir.[32] Fuad Sezgin, kitabının muhtelif bölümlerinde Goldziher'in hadislerin yazıya geçirilme süreci ile ilgili menfî görüşlerini ele almakta, bunlara gereken cevabı vermektedir.

Fuat Sezgin, Buhârî'nin *Sahîh*'inin *Bablarının Tasnifinde Kendinden Evvelki Edebiyata Tabi Olması* ismini vermiş olduğu bölümde şârihlerin açıklamalarından ve örneklerinden hareketle Buhârî'nin kendinden önceki kitaplardan, bablarını düzenlerken faydalandığını göstermeye çalışmıştır. Buhârî'nin kitabının bab ve tasnifinde kendinden önceki şeyhlerinin kitaplarına tabi olduğunu ilk Kirmanî'nin söylediğini, ona itiraz olarak da İbn Hacer'in cevap verdiğini ifade etmektedir.[33] Fuat Sezgin, Buhârî'nin kendinden önceki kitaplara tabi olması konusunda şunları söylemektedir: "Buhârî takriben hadislerinin onda birini *Muvatta'*da mevcut olanlarından intihab etmiştir."[34] Özellikle yazar, Buhârî'nin İmam Mâlik'in eserinden oldukça istifade ettiğini söylemektedir.

Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Ta'lîkleri* bölümünde Buhârî'nin kitabında bulunan ta'lîk şeklinde rivâyet edilen hadislerin özelliklerini incelemektedir. *Kâle*, *ravâ* ve *zekera* lafızlarıyla Buhârî'nin hadis rivâyet etmesinin nedenlerini ve bu tabirlerin neye delalet ettiğini incelemektedir. Bu tabirlerin kitabının beşte birine tekabül ettiğini İbn Hacer'den yapmış olduğu nakille aktarmaktadır. Buhârî'de ta'lîklerini ilk defa ciddi olarak el-Dârakutnî (ö. 385) ve el-Humeydî'nin (ö. 488) incelediğini söylemektedir.[35] Bu iki müelliften sonra gelenler ise ta'lîk şeklinde gelen hadisleri Buhârî'nin her bir kullanımı için ayrı bir maksadının olduğunu söylediklerini açıklamaktadır.[36] Sezgin bu lafızların kullanımı ile vicâde arasındaki ortak noktayı yaptığı nakillerle ortaya çıkarmaktadır. Buhârî'nin kitabında bulunan bu lafızların vicâdeye delalet edip etmediğini sorgulamış ve sonunda şunları söylemiştir: "Buhârî'nin rivayetini almamış olduğu kitaplardan vicâde yoluyla yaptığı

31 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 101.
32 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 102.
33 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 106.
34 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 111.
35 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 118.
36 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 121.

nakiller için kâle ve benzer tabirler kullandığını mülahaza etikten sonra... ".[37] Fuat Sezgin, Buhârî'nin rivayeti kendisine ulaşmayanlar için kâle ve benzer lafızları kullandığı sonucuna ulaşmıştır. Fuat Sezgin, *Hadis Edebiyatında Ta'lîklerin İstimali* başlığı altında ta'lîk şeklinde rivâyet edilen hadislerin muhaddisler tarafından nasıl kullanıldığını açıklamaktadır.

Sezgin, Buhârî'nin kitabını oluştururken yapmış olduğu uygulamaların döneminde yaşayanlar tarafından bilinen yapılan uygulamalar olduğunu ifade etmiştir. Buhârî'nin kendinden önceki tasnif faaliyetine uyduğunu ancak onun en önemli özelliğinin sıhhat toplamak olduğunu belirtmektedir.[38] Ayrıca Sezgin, Buhârî'nin hiçbir telmihte bulunmadan aldıklarının döneminde yaşayanlar tarafından bilindiğini, ancak Buhârî'nin kendinden sonraki nesillerde yaşayanların bu bilgiden mahrum olduklarını hesaba katmadığını ifade etmektedir.[39] Buhârî'nin uyguladığı yöntemin kendi dönemi düşünülünce normal karşılandığını ancak sonraki nesiller tarafından ise bu durumun anlaşılmadığı söylenebilir.

Fuat Sezgin, ikinci bölümü *Buhârî'nin Kur'ân Tefsiri ve Kaynakları* şeklinde isimlendirmekte ve bu bölümü de kendi içinde yedi alt bölüm olarak sınıflandırmaktadır. Fuat Sezgin, Buhârî'nin *Sahîh*'inin Kitâbu't-Tefsir bölümünde bulunan filolojik malzemenin özelliklerini açıklamaktadır. Yazar bununla alakalı olarak, Buhârî'nin bu bölümüyle diğer hadis kitaplarından ayrılmasına dair şunları belirtmektedir; "Buhârî'nin mevzubahis ayrılışı, bablarının malzemesinin kemiyetinde değil, tamamıyla bir hadis kitabı hüviyetini kaybederek geniş ölçüde filolojik malumat ihtiva etmiş olmasındandır".[40] Fuat Sezgin, Buhârî'nin filolojik alıntılar yapmasıyla birlikte Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetlerini ihtiva eden bir kitap oluşturma gayesi dışına çıktığını iddia etmektedir.[41] Müellif, Buhârî'nin *Kitâbu't-Tefsir* kısmında ta'lîk şeklinde rivayetlerin olduğunu örneklerle açıklamaktadır.[42] Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Filolojik Kaynakları* ismini verdiği başlık altında Buhârî'nin Kitâbu't-Tefsir bölümünde etkilendiği filologların isimlerini, İbn Hacer'den nakille; "Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ (ö. 203), Ferrâ (ö. 215), en-Nadr b. Şümeyl (ö. 203) ve Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 221)" aktarmaktadır (s. 151).

37 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 132.
38 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 177.
39 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 177.
40 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 145.
41 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 117.
42 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 147.

Fuat Sezgin, *Ebû 'Ubeyde ve Ferrâ'ın Buhârî Üzerindeki Tesirleri Umumi Mülâhazalar* başlığını verdiği bölümde Buhârî'nin genellikle kullandığı bu iki filologu hangi durumlarda tercih ettiğine dair açıklamalar yapmaktadır. Fuat Sezgin, *Ebû 'Ubeyde'nin Tesiri* ismini verdiği başlıkta ise Buhârî'nin kitabında birçok şeyhinin adını müphem bıraktığını belirtmekte ve şârihlerin müphem kısımları ile alakalı olarak açıklamalarını dile getirmektedir.[43] Özellikle Ma'mer ve Yahyâ nakliyle gelen hadislerin kime delalet ettiği konusunda şârihler arasındaki farklı görüşler olduğunu söylemektedir. Örnek verecek olursak Ma'mer isminin kime delalet ettiği konusunda; İbn Hacer'e göre Ma'mer b. el-Müsennâ'ya (Ebû 'Ubeyde), Kirmanî'ye göre Ma'mer b. Râşid es-San'ânî, 'Ayni'ye göre ise her ikisine delalet edebileceğini aktarmaktadır. Sonuç olarak müellif, İbn Hacer'den nakille, Ma'mer'in Ebû 'Ubeyde, Yahyâ'nın ise Ferrâ olduğunu açıklamaktadır.[44]

Fuat Sezgin, Buhârî'nin *Ebû 'Ubeyde'den Naklinin Hususiyetleri* şeklinde vermiş olduğu başlık altında Buhârî'nin Ebû 'Ubeyde'nin *Mecâzu'l Kur'ân* ismindeki eserinden filolojik izahlarda nasıl faydalandığını göstermektedir. Fuat Sezgin'in tespit edebildiği özellikleri özetleyecek olursak; beyitlerin alınması,[45] zaman zaman tefsir yapılan ayet ve hadislerin arasına alakası olmayan kelime ve şerhlerin dâhil edilmesi,[46] bazı kelimelerin Arap gramerinin onaylamayacağı şekilde alınmış olması,[47] ibarelerde takdim ve tehire uğrayanların olduğunu işaret etmektedir.[48] Sezgin, Buhârî tefsir etmek istediği ayet ile lakalı bir kelimeyi Ebû 'Ubeyde'nin kitabında aynı yerde bulamayınca, başka ayetlerde geçen kelimenin farklı bir şeklini kaydetmektedir. Örnek olarak ise, Kehf Suresi'ndeki *er-rakîm* kelimesini bulamayınca 63/Mutaffifîn suresinde geçen *merkûm* şeklindeki kullanımını, Kehf suresindeki kelimenin altında zikrettiğini açıklamaktadır.[49]

Sezgin, *Ebû 'Ubeyde'nin İtiraza Uğrayan Fikirlerinin Alınmış Olması* bölümünde Buhârî'nin, Ebû 'Ubeyde'nin mana ve gramer bakımından itiraza uğrayan görüşlerini de kitabına aldığını örneklerle incelemektedir. Müellif, Buhârî'nin Ebû 'Ubeyde'ye karşı olan duygularını şu şekilde olduğunu açıklamaktadır; "Ona karşı duymuş olduğu ve şârihlerin de zaman zaman ifade etmiş oldukları veçhile, taklide varan bir hayranlık ile ifade edebiliriz".[50]

43 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 158-159.
44 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 158.
45 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 165.
46 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 168.
47 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 169.
48 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 170.
49 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 165.
50 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 176.

Sezgin, *Ferrâ'ın Buhârî Üzerindeki Tesiri* başlığı altında Buhârî'nin Ferrâ'ın *Ma'ânî'l-Kur'ân*'ından iktibaslarda bulunduğu, bunu yaparken de isim zikretmeksizin veya *kâle*, *kâle ğayruhu* ve *kâle Yahyâ* şeklinde yaptığını belirtmektedir. Müellif, Buhârî'nin bazı küçük sureleri Ferrâ'nın kitabından aldığını şu örneklerle göstermektedir; Me'âric, Kâri'a, Asr ve Humeze sureleri. Aynı şekilde yazar, Buhârî'nin Ferrâ'ya da hayran olduğunu iddia etmektedir.[51]

Buhârî'nin *Filolojik Kaynaklarıyla Münasebetine Dair Şârihlerin Mütalaaları* isimli bölümünde yazar, Buhârî'nin şârihleri arasındaki görüş ayrılıklarına ve itiraz ettikleri hususlara değinmektedir. Bu bölümde Sezgin, şârihlerden kast edilenlerin; İbn Hacer (852), 'Aynî (ö. 855), Kastallânî (923) ve Kirmânî (786) olduğunu söylemektedir.[52]

Sezgin, üçüncü bölümü *El-Câmi'u's-Sahîh'in Rivayetleri* şeklinde isimlendirmektedir. Bu bölümü de kendi içinde beş alt bölüm olarak sınıflandırmaktadır. Fuat Sezgin, Buhârî'nin kitabının sonraki nesillere nasıl aktarıldığı hakkında bilgi vermektedir. Buhârî'nin ravilerinin bin kişi olduğu ancak beş tanesinin muhafaza edildiği, ancak sonraki süreçte el-Firebrî (320) ve en-Nesefî'nin (294) rivayetlerinin öne çıktığı ama sonrasında yegâne metnin Firebrî'nin rivayetinin olduğunu ifade etmektedir. Firebrî rivayetinin öne çıkmasındaki sebepleri irdelemekte ve Nesefî rivayetiyle karşılaştırmaktadır. şârihlerin açıklamalarından yola çıkarak Nesefî rivayetinin üstün olduğunu söylemekte ve örnekler vermektedir. Örneklerden bir tanesi ise şu şekildedir: "Nesefî İnfitâr süresinde Ferrâ' ve Ebû 'Ubeyde'nin Yûnînî'de bulamadığımız birçok tefsirini ihtiva etmektedir".[53] Nesefî rivayetini önemli olduğunu düşünen müellif, İstanbul kütüphanelerindeki beş yüz kadar Buhârî nüshası arasında bu rivayeti bulamamıştır. Buhârî'nin kitabını ne zaman yazmaya başladığını, üzerinde değişiklikler yaptığını ve sonraki nesillere aktarılmasında kendisinden kimlerin dinlediğini aktarmaktadır. Buhârî'nin kitabını yazma sürecindeki yolculukları, kaldığı şehirler ve zamanları hakkında yazar tarafından bilgi verilmiş olsaydı, kitabın oluştuğu muhitin bilinmesi ve sonraki nesillere aktarılmasının anlaşılmasında önemli olduğunu belirtmek isteriz.

Yazar, *el-Câmi'u's-Sahîh'in Firebrî Rivayeti* başlığı altında Firebrî rivayetinin özelliklerini ve günümüze ulaştırılmasında nasıl bir yol izlediğini anlatmaktadır. Sonraki bölümde *el-Câmi'u's-Sahîh'in el-Yûnînî Tarafından Meydana Getirilen*

51 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 179.
52 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 180.
53 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 193.

Edisyonu başlığını konu edinmektedir. Burada Yûnînî'nin, Firebrî rivayetinin muhtelif kollarını birleştirerek bir kitap oluşturduğu ve oluştururken dikkat ettiği hususlar hakkında bilgi vermektedir. Bugün kullanılan Buhârî nüshalarının yarıdan fazlasının Yûnînî'nin kopyası olduğunu dile getirmektedir.[54] *Sahîh'in Metnine Ravi ve Müstensihlerin Müdahalesi* ismini vermiş olduğu bölümde müellif, Buhârî'nin kitabını istinsah eden ya da aktaran ravilerin *Sahîh*'e müdahale edip etmediklerini tahlil etmektedir. Özellikle Fuat Sezgin, burada şârihlerin *Sahîh*'te karşılaştıkları problemleri açıklayamadıkları durumlarda çözmek amacıyla zaman zaman müstensihlerin metne müdahale ettiklerini söylediklerini aktarmaktadır. Fuat Sezgin ise bu durumu, müstensih ve ravilerin bazı küçük hatalar yaptıklarını ancak Sahîh'e önemli derecede bir şeyleri dâhil etmediklerini ifade etmektedir.[55] Yazar, *Sahîh'in Telifinin İstinat ettiği Prensipler (Şartlar)* isimlendirdiği bölümde Buhârî'nin kitapları ile alakalı şartları incelemektedir. Bölümün son kısmında ise Buhârî'nin Tenkidi başlığı altında Buhârî'nin tenkit edildiği hususlarını incelemektedir.

Sezgin, kitabının dördüncü bölümünü *Lâhikalar* olarak isimlendirmiştir. Bölümü de kendi içinde dört lâhika olacak şekilde sınıflandırmıştır. Bu bölümlerde Sezgin yapmış olduğu çalışmaların somut sonuçları buraya eklemiştir. Bir numaralı lâhika da yazar, Buhârî'nin *Sahîh*'inin de yer alan müsned hadisler ile ilgili yapmış olduğu bir araştırmanın sonuçlarını ihtiva ettiğini belirtmektedir. Bu bölümün oluşmasında nasıl bir yöntem uygulanacağını *Buhârî'nin Kaynakları* bölümünde açıkladığı yöntemin sonuçlarını buraya almıştır.[56] İkinci lâhikayı müellif, *Buhârî'nin Sahîh'iyle İmam Mâlik'in Muvatta'ı Arasındaki Müşterek Kısımlar* ismini vererek Sahîh ile Muvatta arasında müşterek olan kısımları karşılaştırmak amacıyla hazırlamış olduğu tabloyu buraya eklemiştir. Sezgin, III ve IV. lâhikalarda Buhârî'nin Ebû 'Ubeyde'nin *Mecâzu'l Kur'ân*'ı ile Ferrâ'ın *Ma'âni'l-Kur'ân*'ından yapmış olduğu iktibasları *Sahîh* ile ilgili kısımları karşılaştırılmasını göstermek amacıyla şârihlerin açıklamalarına dayanarak buraya eklemiştir.

54 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 199.
55 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 203.
56 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 213.

Sonuç

Yazar, kitabın muhtelif bölümlerinde Goldziher'in hadisler ile ilgili menfi görüşleri ele almış ve bu görüşlere örnekler sunarak cevap vermiştir. Yazarın kitabını oluştururken sadece İslâm âlimlerinden değil olumlu ya da olumsuz oryantalistlerden de faydalanması onun kitabının kaynakçasını geniş tuttuğunu göstermektedir.

Fuad Sezgin'in kitabının araştırmasını yaptığı dönem düşünülünce çok zor bir iş yaptığı anlaşılacaktır. Zira bilgisayar, kaynak bulmak için kullanılan programların olmadığı bir dönemde yazma eserler ve basılan kitaplar üzerinden yapılan fişlemelerle kitabını oluşturmuştur. Kaynakçaya bakılınca görüleceği üzere geniş bir literatürün tarandığını söyleyebiliriz. Özellikle Buhârî'nin kitabının şârihlerinin aynı konu hakkındaki farklı açıklamalarını karşılaştırmalı olarak vermesi de kitabın önemini artırmıştır.

Kitabın yazıldığı dönem düşünüldüğünde, hadis alanında farklı bir yaklaşım sergilediği ve hadis ilmine dair özgün bir çalışma olduğu açıktır. Özellikle kitap ile alakalı olarak günümüze kadar olumlu ya da olumsuz hem oryantalistler hem de müslüman âlimler tarafından birçok atıf yapılması bunu göstermektedir.

Kaynakça

Albayrak, Ali, "Fuad Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler", *Usûl İslâm Araştırmaları,* 2016, XXVI, 51-100.

Agitoğlu, Nurullah, "Fuad Sezgin'in (ö. 2018) Bazı Hadis Meselelerine Dair Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 2018, 298-312.

Hamidullah, Muhammed, "Hz. Peygamber Zamanında Hadisin Tedvini", *AÜİFD*, 1955, IV, 1-7.

Hıdır, Özcan, "Oryantalizme Karşı Oksidentalizm: Hadis Oksidentalizmi - M. Fuad Sezgin ve M. Mustafa el-A'zamî", *Hadis Tetkikleri Dergisi,* 2007, V (I), 7-31.

Özafşar, Mehmet Emin, " 'Hadisin Neliği' Sorunu ve Akademik Hadisçilik", *İslâmiyât III*, 2000, (I), 33-53.

Polat, Selahattin, "Modern Dönemde Hadis İlminin Temel Meseleleri", *Modern Dönemde Dinî ilimlerin Temel Meseleleri -İlmî Toplantı-,* 2007, 211-248.

Sezgin, Fuad, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Söyleşi: Sefer Turan, Timaş Yay., İstanbul 2018.

----------, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar,* Otto Yay., Ankara 2015.

Yücel, Ahmet, "Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi", *MÜİFD*, 1998-1999, XVI-XVII, 91-121.

FUAT SEZGİN (1924-2018) VE *TARİHU'T TURASİ'L ARABİ* ADLI ESERİ'NİN I. CİLT II. KISMI'NDAKİ TARİH BÖLÜMÜ TANITIMI

"Benim mensubu olduğum bir kültür ve medeniyet dünyası var. Bizler, köksüz değiliz. Derinlere kök salan bir medeniyete beşiklik etmişiz. Fakat yüzyıllardır bu medeniyetin görmezden gelindiğini, hakkının yenildiğini ve yaptıklarının elinden alındığını gördüm. İslâm medeniyetinin dünya bilimine yaptığı büyük katkıları, bunun farkında olmayan dünyaya tanıtmayı amaç edindim. Bu gayretimin bir kısmı sadece bilim dünyasına hizmet diğer önemli bir gayesi ise İslâm dünyasının yitirmiş olduğu kendine saygıyı, güveni ve insanlık tarihindeki yerini hatırlatarak kaybettiklerini iade etmektir."[1]

Prof. Dr. Fuat Sezgin

Binali Koçoğlu[2*]

Sezgin'in, dünyaya yıllarca hükmetmiş bir milletin kendisini Batı karşısında bu kadar ezik görmesine tahammülü yoktur. Sezgin, bilimin Batı'nın ipoteği altında olmadığını, bilime farklı milletlerin dönem dönem katkı sağladığını, özellikle Müslüman âlimlerin katkılarının büyük olduğunu "Batı medeniyeti, İslâm medeniyetinin çocuğudur. Bilimler eski Mısır, Babil, Yunan, İslâm ve Avrupa yolunu takip etmiştir. Batı bilimi olarak sunulanlar, İslâm bilimlerinin devamıdır."[3] cümleleriyle ifade etmiştir. Böylece bilimin evrensel olduğunu ve bilimin hiçbir milletin egemenliği altında olmadığını tüm dünyaya anlatmaya çalışır. Birçok alanda olduğu gibi İslâm tarihi alanında da oryantalistlerin çalışmaları mevcuttur. Oryantalistler bu çalışmalarda ilk dönem İslâm tarihi rivayetlerinin şifahi olduğunu belirterek ilk dönem İslâm kaynaklarını itibarsızlaştırmaya çalışmışlardır. Bu alanda özellikle

1 Korkmaz, Tayfur, 20. *Yüzyıl İslâm Bilim Tarihi Çalışmaları George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2009, 11.

2* Doktora Öğrencisi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, binali_kocoglu@hotmail.com.

3 Karakaş, Ali, 20. *Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları- Fuat Sezgin Örneği*, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi SBE, 2015, 332.

İslâm dünyasında Goldziher'in (1850-1921) çalışmaları ciddi bir karşılık görmüştür.[4] Müslüman âlimler, Goldziher'in tezini büyük oranda eleştirisiz bir şekilde kabul etmiştir ki bu durum hadislerin reddine varan düşüncelerin doğmasına ve bu düşüncelerin güçlenmesine sebep olmuştur. Goldziher'in tezlerine Müslüman âlimlerden ciddi bir eleştiri yapılmamasının yanında Goldziher âdeta bu alanın otoritesi kabul edilmiştir. Prof. Dr. Fuat Sezgin'in İslâm dünyasındaki bu sessizliğe, uyuşukluğa ve tembelliğe karşı âdeta bir isyanı vardır ve bu isyanı "Tarihu't Turasi'l Arabi" adlı eser ile eyleme dönüştürmüştür. Oryantalistlerin 19. ve 20. yüzyılda hadis tarihi üzerine yaptıkları çalışmalara saf bir bilimsel araştırma gözüyle bakılamaz. Kanaatimce oryantalistler Batı'nın Doğu'yu sömürmesinin kültürel yönünü temsil etmektedir. Bu düşünceyi, Cemil Meriç'in "Oryantalizmi, kapitalizmin keşif koludur"[5] şeklinde ifade ettiğini ve bunun sıradan bir cümle olmadığını, bu duygunun bir benzerinin Fuat Sezgin'in çalışmalarında da hissedildiği kanaatindeyim.

Sezgin doktora tezini "Buhari'nin Kaynakları" adıyla yayınlanan çalışmasıyla yapar. Bu çalışmada "hadis rivayetinin uzun bir dönem sadece ezberden yapıldığı" şeklindeki kanaati sorgulamakta ve Sahih-i Buhari temelinde bu düşüncenin yanlışlığını ispatlamaya çalışmaktadır.[6] Bu doktora çalışması Sezgin'in daha sonra yapacağı çalışmaların ilk adımlarıdır. Sezgin'in dünya çapında dikkat çeken çalışması "Geschichtedes Arabischen Schriftums" kısaca "GAS" olarak bilinen 17 ciltlik "Arap İslâm Bilimleri Tarihi" adlı eseridir. Bu eseri telif etmeye Carl Brockelman'ın Almancası "Geschichteder Arabischen Literatür",Türkçesi "Arap Edebiyat Tarihi" kısaca "GAL" adlı eserinin İstanbul kütüphanelerinde bulunan yazmalarla tamamlamak üzere aldığı karar ile başlar. Bu kararı almasında hocası Hellmut Ritter'in (1892-1971), Carl Brockelman'ın (1868-1956) eserinde birçok eksikliğin olduğunu bunların giderilmesi gerektiği şeklindeki telkinleri etkili olmuştur.[7]Fuat Sezgin'in başlangıçtaki niyeti, Brockelman'ın eserine zeyl yazmaktır. Fakat gerek GAL'ın neşriyle ortaya çıkan kataloglar gerekse de hususi çalışmalarıyla elde ettiği malzemeler onu başlangıçta hedeflediği zeyl (tamamlama) yazma kararından vazgeçirip müstakil bir eser oluşturmaya itmiştir.[8]1960 darbesi sonucu İstanbul Üniversitesinden ilişiğinin kesilmesi üzerine 1961 yılında Frankfurt

4 Hansu, Hüseyin, "*Fuat Sezgin'in Modern Dönem Hadis Tartışmalarına Katkısı*", ed: İbrahim Özcoşar, v.d., *Fuat Sezgin ve Temel İslâm Bilimleri Güncel Tartışmlar - Teorik Teklifler*, Divan Kitap Yay., İstanbul 2019, 16-17.

5 Meriç, Cemil, Sosyoloji Notları, İletişim Yay., İstanbul 1993, 172.

6 Albayrak, Ali, *Fuad Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler, Usûl İslâm Araştırmaları*, 2016, (26), 51.

7 Turan, Sefer, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Timaş Yay., İstanbul 2011, 16.

8 Turan, 15.

Üniversitesinde doçent olarak görev yapar ve aynı yıl bu eseri yazmaya başlar.[9] İlk cildi 1967'de yayımlanan bu 17 ciltlik eserin ilk dokuz cildi,11.yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan İslâm medeniyetine ait çeşitli alanlarda yazılan eserlerin tanıtımını ve değerlendirmesini içermektedir. Bu ciltlerin ele aldıkları konular kısaca şöyledir:

1.cilt: Kıraat, Kuran ilimleri, hadis, tarih, fıkıh, kelam, tasavvuf.

2.cilt: Şiir.

3.cilt: Tıp, eczacılık, zooloji, veterinerlik.

4.cilt: Kimya, botanik, ziraat.

5.cilt: Matematik.

6. cilt: Astronomi.

7. cilt: Astroloji, meteoroloji.

8.cilt: Sözlük çalışmaları.

9.cilt: Gramer.

1984 yılına kadar telif edilen yukarıda zikrettiğim eserler E. J. Brill (Leiden) yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

2000-2015 yılları arasında telif ettiği sekiz ciltte 11. yy ile 18. yy. arasında Müslüman âlimlerin bilim, edebiyat ve sanat gibi birçok alanda yaptıkları katkıyı ele almaktadır.

J. W. Goethe Üniversitesi bünyesinde 1982'de kurduğu Arap İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü tarafından yayımlanan 8 cildin içeriği ise kısaca şöyledir: **10-13.cilt**: Matematiksel coğrafya ve haritacılık. **14-15.cilt**: Beşeri coğrafya**. 16. cilt:** Retorik ve edebî teori, şiir, antolojiler, edebî nesir. **17. cilt**: eğitim ve eğlence literatürüdür.

Bu makalemizde tanıtımını yapacağımız "Tarihu't-Turasi'l-Arabi" adlı eser, birinci cildi 1967 de Almanca yazılan[10] ve kısaca (GAS) adıyla bilinen eserin Arapçaya tercümesidir. Suudi Arabistan Yükseköğretim Bakanlığı himayesinde 1977 yılında Dr. Mahmud Fehmi Hicazi ve Fehmi Ebu'l-Fadl tarafından Almancadan Arapçaya tercüme edilmiştir. Bu eser 1979 yılında "İslâmî Araştırmalar" alanında Uluslararası Kral Faysal Ödülü'ne layık görülmüştür.[11] Daha sonra Bu tercüme Dr. Urfe Mustafa ve Dr. Said Abdurrahim tarafından

9 Turan, 69.

10 Turan, 14.

11 Hansu, Hüseyin, "*Fuat Sezgin'in Modern Dönem Hadis Tartışmalarına Katkısı*", ed: İbrahim Özcoşar, vd, *Fuat Sezgin ve Temel İslâm Bilimleri Güncel Tartışmlar - Teorik Teklifler*, Divan Kitap Yay., İstanbul 2019, 27.

tetkik edilmiştir. Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye Yayınevi tarafından Riyad şehrinde basımı yapılmıştır.1. cildin 2. bölümü olan tarih kısmı şu bölümlerden oluşmaktadır:

I. Mukaddime
II. Cahiliye Arap Tarihi
III. Siyerıi Nebi
IV. Dünya ve İmparatorluklar Tarihi
V. Bölge Şehir Tarihi
VI. Kültür ve Literatür Tarihi

İlk üç bölüm; Mukaddime, Cahiliyye Arap Tarihi, Siyer'i nebi bölümleri tarafımdan arzedilecektir.

1. Mukaddime

Bu bölüm 23 sahifeden oluşmaktadır. Sezgin, bölümün başında Arap tarihi yazımının başlangıcı ve hicri ilk iki asırdaki çalışmaların diğer alanlardaki çalışmalardan çok olmasına rağmen tam olarak aydınlatılamadığını, bu konudaki karışıklığın hâlen devam ettiğini belirtmiştir. Özellikle oryantalistlerin değerlendirmelerinin tarafsız olmadığını ifade etmiştir. Goldziher: Sprenger'in hadisin başlangıçta şifahi olduğuna dair hurafenin dayanaksız olduğunu ispatlamasına ve Taberi tarihinin neredeyse tamamı kitaplardan istifadeyle oluşturulduğunu, iktibasların kelimesi kelimesine nakledildiğini belirtmiş olmasını bilmesine rağmen, Goldziher'in yinede aynı asırdaki müelliflerin şifahi kaynaklara dayanmak zorunda kaldığını belirtmiş olmasıyla örneklendirmiştir.

Ayrıca J. Horovitz ve J. Sauvaget gibi bazı oryantalistlerin ise Peygamberimizin (sav) biyografisi hakkında eski kitapların kaynak gösterilmesine karşın yine de günümüze ulaşan metinlerin şifahi olması gerekir şeklinde yorumda bulunmuş olmalarını, bilim camiasındaki kafa karışıklığı şeklinde yorumlamıştır.[12] İslâmî ilimlerin başlangıcı hakkındaki bu belirsizlik, önyargıların etkisinden uzak olduğu için sadece müzik bundan müstesna olmuştur.[13]

12 Sezgin, Fuad, *Tarihu't Turasi'l Arabi*, çev: Muhammed Fehmi Hicazi, Camiatü'l İmam Muhammed b. Suud el İslâmiyye Yay., Riyad 1983, 3.

13 Sezgin, 4.

Oryantalistlerin bu önyargıları ve kafa karışıklığı, Fuad Sezgin'in bu çalışmasına vesile olan Brockelman'ın kitabında da kendini göstermektedir. Sezgin, bütün bu yanlış telakkiye en çok İslâmî rivayetin kendine has tarzı hakkındaki yanlış anlayışın sebep olduğunu, oysa ki mevcut en eski kaynaklardaki bilgilerin neredeyse tamamını müelliflerin kendi isnat zinciriyle aktardığının herkesçe bilinmekte olduğunu, bu durumu da çok az oryantalistin bildiğinden Sprenger'in bile şikayetçi olduğunu belirtmiştir.[14]

Sezgin, bu kısa tespitler ve eleştirilerin akabinde ilk dönem İslâm rivayetlerinin yazılı olduğu tezini; şiir, hadis, nesep ilmi (soy ilmi), ahbar (savaş haberleri) mesalib (bir kavmi zillete düşüren olay), meğazi gibi birçok alanda örnekler vererek ispatlamaya çalışır.

Bazı şairlerin divanları yazıya geçirmekle birlikte İslâm'ın zuhurundan kısa bir zaman önce ve bundan sonraki ilk senelerde ravilerin nakli hususunda birçok veriye sahip olduğumuzu, İslâm'ın ilk döneminde dahi bir sahabenin defterini nakletmeye değer verildiğini, bunları yaparken de dinî bir konu olsun olmasın haberler için birkaç şahit gösterilerek isnat metodunun kullanıldığını, hadis bölümünde hadis usulü eserlerinin ve mevcut kaynaklardaki bilgi ve anekdotların, isnadın başlangıçtan beri yazılı metinlere delalet ettiği gerçeğini ortaya koyduğunu ayrıntılı olarak açıklamaya ve ispatlamaya çalışmıştır. Sezgin, rivayetlerin nakli konusunun hadis usulü eserlerinde "Tahammül el-İlm" başlığı altında incelendiğini, ulemanın sekiz ayrı yöntem kullandığını söylemiştir. Yapılan araştırmalar; bu yöntemlerin yarısının hicri birinci asırda bilindiğini, ilk dönem rivayetlerde meşhur iki türü olduğunu, birinci türde talebenin hocasından dinlediği "haddesena" veya "haddeseni" ifadesiyle aktardığını; ikinci türde ise talebenin hocasını dinlemediği ve okumadığı hâlde defterini hocasına götürüp onun adına rivayet etmek için izin aldığı "kitabe" denilen türlerin varlığını belirtmiştir.[15]

Sezgin, rivayetlerin şifahi olduğu yolundaki yorumlardan kurtulmak gerektiğini, zira isnatlardaki isimlerin tamamen veya büyük ölçüde müellifleri ya da birden fazla ravi ile bir müellifi bildirmekte olduğunu, her durumda her bir rivayette en azından bir yazılı kaynak ile karşılaşmakta olduğumuzu belirtmektedir. Taberi ve Vâkıdî'nin rivayetleri alış şekli, kısaca izah edilmekte ve nasıl bir metot kullandıklarını örnek olarak açıklamaktadır. Örneğin, Taberî'nin şu isnadındaki

14 Sezgin, 5.
15 Sezgin, 6.

bütün isimler müellif ismi değildir: "Haddesena İbn Humeyd, kale haddesena seleme kale haddeseni Muhammed bin İshâk, kale haddeseni Zührî ve Yezid b. Rumanan Urve b. Zübeyr Taberî tarafından alınan metin, son olarak Urve'nin meğazisine kadar gitmektedir. Vâkıdî ve İbn Hişâm tarafından alınan metni Taberî İbn İshâk'ın meğazisinden almıştır, Taberi ile İbn İshâk arasında yer alan isimler, Taberî'nin İbn İshâk'ın kitabını rivayet etme hakkını kendi aracılığıyla aldığı ravileri göstermektedir." Taberî'deki başka raviler incelendiğinde İbn İshâk'ın bu metin için kaynağı Urve'nin meğazisi olan Yezid b. Rumanve Zührî'nin meğazi kitaplarını kullandığı görülmektedir.[16] Muhtelif kaynaklar arasındaki metin farklılıklarını hesaba katabilmek için müelliflerin çoğu Taberî'de olduğu gibi aynı olayla ilgili rivayetleri birden fazla kaynaktan aldıklarını belirterek ilk dönem rivayetlerin yazılı kaynaklara dayandığını ispat etmeye çalışmasına karşın her yazılı rivayetinde mutlak doğru anlamına gelemeyeceğini sadece aşırı ve sebepsiz şüpheyi bertaraf ettiğini belirtmiştir.

Sezgin'in tezini ispatlamak için örneklendirdiği ilimlerden biride neseb ilmidir. Neseb ilmine, cahiliyye Arapların ve ilk dönem Müslümanların çok ehemmiyet verdiğini, Hz. Ebubekir ve Abdullah b.Abbas'ın neseb âlimi olduğunu, Hz. Ömer'in neseb âlimlerine çok önem verdiğini ve bunların verdiği bilgilere itibar ettiğini hatta Kureyşli üç nesep âlimi Cubeyr bin Mutim; Akil bin Ebi Talip ve Mahreme bin Nevfel'i nesebe göre liste hazırlamaları hususunda görevlendirdiğini, ayrıca el-Cahız'a göre neseb âlimlerinin birçoğunun ensab kitabı yazdığını, Cahız'ın İslâm'ın doğuşu dönemine ait 14 ensab kitabı müellifini zikrettiğini, neseb ilmine cahiliyye Araplara ait ahbarlar ve eyyam(harp günleri) ile ilgili kayıtlardan daha çok rastlandığını, mesalibin (bir kavmi zillete düşüren olay) ensabın ayrılmaz parçası olduğunu fakat tarihçi ve filologların (dil bilimciler) ancak hicri 2.asırdan itibaren bu alanla ilgilendiklerini[17] belirterek ilk dönem Araplarda yazılı kaynakların varlığını ispatlamaya çalışmıştır.

Sezgin'in tezini ispatlamak için örneklendirdiği kaynaklardan bir diğeri ise meğazi ilmidir. Sezgin, meğazi kaynaklarını daha güvenilir ve tasvire imkân veren telif türü olarak niteler. Ayrıca meğazi türünün sadece savaş olmadığını, daha sonradan siret adını aldığını belirtmiş; Sahabilerden el-ala b. el-Hadramin'in hicri 3.asırda mevcut olan ve Hz. Peygamber'in hatıralarını anlatan metni, İbn İshâk'ın Hendek Savaşı için âlimlerimiz dediği en az yedi müellifin kitabını kullandığını belirtmiştir. Vâkıdî'nin Ebu Amr b.Hureys el-Uzri'nin elinde bulunan ve

16 Sezgin, 9.
17 Sezgin, 10

el-Uzri'nin sülalesinde bir zatın telif ettiği sahabe dönemine ait bir metni kullandığını ve yine Vâkıdî'nin sahabeden Sehl b. Ebi Hamse el-Ensari'ye ait olup torunlarından Muhammed bin Yahya bin Sehl'in elinde bulunan yazmasını el-meğazisine muhtemelen kaynak aldığını belirterek[18] bilginin kaybolmasını önlemek için yapılan çok yönlü gayretlere henüz sahabenin yaşadığı dönemde girildiğini belirtmiş ve tüm bunları ilk dönem rivayetlerin yazılı kaynaklara dayandığına kanıt olarak dile getirmiştir. Ayrıca J. Horovitz bu literatürün kurucusu olarak tabiinin en büyüklerinden Eban b. Osman, Urve bin ez-Zubeyr, Şurahbil b. Said ve Vehb b.Münebbih'i kaydettiğini belirterek gelişim süreci ile ilgili verilerin ve tasvirin değerlendirilmesi hususunda J. Horovitz'in çalışmalarının takdire şayan olduğunu belirtmiştir.[19]

2. Arap Cahiliyye Devri

Emeviler Devri ve Abbasiler Devri olmak üzere iki alt bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde Emeviler Devri'ni, ikinci bölümde ise Abbasiler Devri müelliflerini kronolojik bir sırayla âlimlerin hangi kabileden olduklarını, bilinebiliyorsa doğum ve ölüm tarihlerini, ne zaman Müslüman olduklarını, yaşadıkları şehri, karşılaştıkları önemli olayları veya katıldıkları savaşları ya da ifa ettikleri önemli bir görev varsa onu kısaca belirtmiş. Akabinde âlime ait kitaptan kimlerin alıntı yaptığını, bu alıntıların hangi kaynaklarda, hangi cilt ve sahifelerde olduğunu, günümüze ulaşmışsa hangi kütüphanede bulunduğunu, ayrıca Brockelman'ın müellif hakkında hatalı yazdıkları bilgiler varsa, "bilgi hatalıdır, tashih edilmelidir, Brockelman'daki gibi değil ya da tam değil şeklinde" dipnot kısmında kısaca açıklamıştır. Bazen de diğer klasik müelliflerce yapılan iktibaslar eklenmiş ve modern bir araştırma veya şerh varsa onun hakkında da kısaca bilgi verilmiştir. Sezgin, tüm çalışmasında aynı metodu kullanmıştır. Örnek, *"Suhar b. el-Abbas b. Şarahil el-Abdi Beni-Alkays kabilesindendir. Sahabeden olup Hz. Osman taraftarıydı. Mısır'ın fethine katılmış, Sıffın Savaşı'nda ise Muaviye tarafında yer almıştır. Nesep âlimi olup bir emsal kitabı neşretmiştir. Daha sonraki emsal kitaplarında onun ismi nadiren geçmektedir, el- Cahız ona nisbet edilen bir neseb kitabından bahseder.*

İktibaslar: İbn Sa'd, VII, 61,87; İbn Habib, Muhabber 294; Cahız, Beyan I. 96-97.IV, 46; Taberi, I.2537, 2682,2707 şeklinde bir metot takip etmiştir."[20]

18 Sezgin, 21.
19 Sezgin, 25.
20 Sezgin, 27.

A. Emeviler Devri

Konuya bölümün başındaki giriş kısmından bazı özet bilgiler vererek başlanır. Cahiliyye Dönemi tarihî metinlerinin daha çok nesep, mesalib, eyyam hikâyelerini içermekte olduğu ve cahiliyye âlimlerinin isimlerinin İslâm öncesi son asırdan öteye uzanmadığı, bunlara ait kitapların isimlerinin ise çok az ve tesadüfen zikredildiği, kaynaklarımızda bu veya şu âlimin eski kitapları okuduğu ya da bir kitap koleksiyoncusu olduğunun[21] zikredildiği tespitini yaptıktan sonra Emeviler devrinde çalışma yapan 19 âlimden bahseder. Emeviler devri âlimleri olarak zikrettiği 19 isim ise şunlardır: 1. Ebu Adi Cubeyr b. Mutim b. Adi el-Kureyşi. 2. Ebu Yezid Akil b. Ebu Talib Abdimenaf el-Haşimi. 3. Ebu Şafvan Mahreme b. Nevfel b. Uhey b Zührî el-Kureşi. 4. El Akra b. Habis Et-Temimi. 5. Abid b. Şeriyye el-Curhumi. 6. Şuhar b. el-Abbas b. Şarahil el-Abdi. 7. Huveytib b. Abduluzza b. Ebî Kays. 8. Ziyad b. Ebih. 9. En-Nahhar b. Evs el-Uzri. 10. Ebu Kilab verka b. el-Eşar Lisan el-Hummara. 10. Ebu Cehm Amir b. Huzeyfe. 12. Abdullah b. Amr b. el-Kevva el-yeşkuri. 13. Mescur b. Ğaylaned-dabbi. 14. Zeyd b. el-Keyyis En-Nemeri. 15. Dağfel b. Hanzele b. Zeyd Eş-Şeybani. 16. İlaka b. Kursum el-Kilabi. 17. Hubeyb b. Abdillah b. Ez Zubeyr el-Esedi. 18. Mukatil el-Ahval b. Sinan b. Mersed. 19. Amir b. Abdulmelik el-Mismaidir.[22]

B. Abbasiler Devri

Cahiliye Dönemi, Abbasiler Dönemi'nde de nesep âlimleri, tarihçiler ve filologlar tarafından ilgi görmüş ve bu dönemle ilgili araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar yapılırken Emeviler Devri'ne ait monografiler derlenmiş ve onlar hakkında yeni çalışmalar ortaya konmuştur. Yapılan çoğu çalışma elimize ulaşmamıştır. Abbasiler Dönemi'nde bize kalan en eski metinlerin, Cahiliye Devri'ne dair konulara hasredilen İbn el-Kelbi'nin birkaç kitabı ve Cerir ve el-Ferazdek'in Nekaid'in den bahseden eser ile paha biçilmez bir kaynak olan Ebu Ubeyde'nin eseri olduğunu belirterek kısaca bu döneme ait bilgiler vererek bölüme başlamıştır. Abbasiler Dönemi ile ilgili bu bölüm takriben hicri 430 kadar olan çalışmaları içermektedir.[23] Bu bölümde bir önceki Emeviler Dönemi müellifleri için takip ettiği metodun aynıyla Abbasiler Devri'nde çalışma yapan 18 âlimden bahseder. Abbasiler Dönemi'ne ait zikrettiği 18 isim şunlardır: 1. Halid b. Talik b. Muhammed b. İmran el-Huzai 2. ed-dahhak b. Osman b. ed-dahhak el-Kureyşi

21 Sezgin, 28.
22 Sezgin, 29-43.
23 Sezgin, 45.

3. Ebu'l-Yekzan Suhaym b. Hafs 4. Ebu Hilal Lakit b. Bukayr b. En Nadr el-Muharibi 5. Ebu'l-Buhteri Vehb b. Kebir 6. İbrahim b. Musa b. Şudeyk 7. Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Umara b. el-Kaddah el-Ensari En-Nessabe8. Ebu'l-Munzir Hişâm b. Muhammed b. es-Saib el-Kelbi 9. Allan Eş-Şuubi el-Verrak 10. Ebu Abdullah Muşab b. Abdillah b. Muşab ez-Zubeyri 11. El Heysem b. Adi b. Abdirrahman es-Suali 12. Ebu Amr Sehl b. Harun 13. Ebu'l-Hus Yahya b. el-Hasan b. Cafer el-Hucce el-Akiki 14. Ebu Firas Muhammed b. Firas b. Muhammed b. Ata 15. Ebu Nasr Muhammed b. Abdillah b. Said el-Hanbaşi 16. Ebü'l-Feth Şibl b. Tikin En-Nessabe el-Mısri 17. Ahmed b. el-Habbab b. Hamza b. Ğaylan el-Himyeri 18. Ebu'l-Hasan Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ubeydullah el-Arac el-Hüseyni el-Ubeydeli.[24]

Bu müeelifler arasında 8. Sırada ismi yazılan; Ebu'l-Munzir Hişâm b. Muhammed b. es-Saib el-Kelbi hakkında diğer müelliflerin teliflerine göre ondan yapılan iktibaslar daha detaylı ve uzunca verilmiştir.

3. Siyer-i Nebi

Bu başlık Emeviler Devri ve Abbasiler Devri olmak üzere iki alt başlıkta oluşmaktadır.

A. Emeviler Devri

Hz. Peygamber'in (sav) hayatıyla ilgili en sade ve en erken kayıtlara en genç sahabelerde rastlandığı, Peygamberimizin (sav) hayatı ile ilgili kayıtların ilk dönem itibariyle siret olarak adlandırıldığını, bu kavramı ilk kullanan müellifin muhtemelen Zührî olduğunu, İslâm tarih yazıcılığının ilk türü olan siretin daha hicri birinci asırda pek çok müellif tarafından çalışıldığının görülmekte olduğunu ve fragmanlar sayesinde bu müelliflerin bilindiğini belirtmiştir.[25] Bu döneme ait 19 müellifin ismi bir önceki başlıklarda olduğu gibi zikredilmektedir. Emeviler devri ismi geçen müellifler: 1. Said b. Sad b. Ubade el-Hazreci 2. Sehl Bin Ebi Haşme el-Medeni el-Enşari 3. Ebu Muhammed Said el-Museyyeb b. Hazn el-Mahzumi 4. Ebu Fedala Ubeydullah b.Kab b. Malik el-Enşari 5. Ebu Amr Amir b. Şerahil Eş-Şabi 6. Eban b. Osman 7. Urve b. ez-Zubeyr b. el-Avvam el-Esedi 8. Şurahbil b. Said 9. Ebu Muhammed el-Kasım b. Muhammed b. Ebi Bekr 10. Asim b. Ömer b. Katade el-Medeni 11. Ebu BekrMuhammedb.

24 Sezgin, 45-63.
25 Sezgin, 65.

Müslim b. Ubeydullah b. Abdillah b. Şihaz Zührî 12. Ebu İshâk Amr b. Abdillah es-Sabi el-Hemdani 13. Yakub b. Utbe b. El Muğire Eş-Şekafi el-Medeni 14. Abdullah b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm el-Medeni 15. Yezid b. Ruman el-Esedi el-Medeni 16. Ebul Esved Muhammed b. Abdirrahman b. Nevfel b. el-esved el-Esedi 17. Ebu Süleyman Davud b. el-Huseyn el-Umevi 18. Ebu'l--Mutemir Süleyman b. Tarhan Et-Teymi 19. Ebu Muhammed Musa b. Ukbe b. Ebi Ayyaş el-Esedi.[26]

B. Abbasiler Devri

Emeviler'in son devri ile Abbasiler'in ilk devrinde meğazi literatürünün hızlı bir şekilde geliştiğini ve bu dönemde kapsamlı derlemeler telif edildiğini, Meğazi müellifleri başlangıcının tam olarak tespit edilememekle birlikte erken dönemde Hz. Peygamber'in (sav) hayatı ve gazveleri dışında yaratılış ve önceki peygamberlere ait haberleri de bir dünya tarihi gibi kaydetmeye başladıklarını bunun en önemli örneğinin İbn İshâk'ın el-Meğazisi olduğunu, daha sonraki dönemlerde başka meğazi kitaplarının telif edildiğini ve ayrıca kanonik (genel kabul gören) kabul edilen hadis kitaplarında meğazi başlığının müstakil açıldığını[27] belirterek daha önceki bölümlerde takip ettiği metodun aynısıyla 16 müellifin hakkında kısaca bilgiler verip onlardan yapılan rivayetlerin hangi kaynaklarda geçtiğini detaylı bir şekilde yazmıştır. Adı geçen 16 müellif: 1. Ebu Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesar 2. Ebu Urve Mamer b. Raşid 3. Ebu Muhammed Abdurrahman b. Abdulaziz b. Abdullah b. Osman el-Huneyfi4. Ebu Maşer Necih b. Abdurrahman es-Sindi 5. Ebu İshâk İbrahim b. Muhammed b. el-Haris el-Fezari 6. Ebu İsmail Muhammed b. Abdullah el-Ezdi el-Başri 7. Ebu eyyüb Yahya b. Said b. Eban el-Umevi el-Küfi 8. Ebu'l-Abbas el-Velid b. Muslim el-Umevi ed-Dımeşki 9. Ebu Huzeyfe İshâk b. Bişrb. Muhammed el-Buhari 10. Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer Vâkıdî 11. Ebu Muhammed Cemaleddin Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyeri 12. Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Mani el-Başri Zührî 13. Ebu Abdullah b. Aziz Ahmed ed-Dımeşki el-Kureşi 14. Ebu İsmail Hammad b. İshâk b. İsmail el-Ezdi 15. Ebu Zura Abdurrahman b. Amr b. Abdullah ed-Dımeşki 16. Ebu Ali Muhammed b. Harun b. Şuayb el-Ensari.[28]

Yukarıda ismi yazılı olan müelliflerden özellikle Vâkıdî ve Zührî hakkında diğer müelliflere göre daha teferruatlı bilgiler kaydedilmiştir.

26 Sezgin, 66-86.
27 Sezgin, 87.
28 Sezgin, 85-116.

Sonuç

Sonuç olarak Sezgin, başta Goldziher olmak üzere şarkiyatçıların İslâm tarihi ilk dönem rivayetlerinin şifahi olduğuna dair tezler ileri sürerek hadis kaynaklarının güvenilmez gösterilmesine karşın, oryantalistlerin bu tezlerine bilimsel bir metodla karşı çıkmıştır. Sezgin İslâm tarihi ilk dönem rivayetlerin yazılı olduğu tezini ispatlamak için ulaşabildiği bütün delilleri en ince ayrıntısına kadar araştırmış ve kaynaklarıyla beraber kullanmıştır. Sezgin, bu çalışmasında oryantalistlerin İslâm tarihinde ilk rivayetlerin şifahi olduğuna dair tezlerinin bilimsel arka planını, nedenlerini, delillerini, yeteri kadar araştıramamış ve detaylıca irdeleyememiştir. Sezgin, ilk dönem rivayetlerin şifahi olduğunu söyleyen oryantalistlerin kanaatlerini basit bir ön yargı veya art niyet şeklinde olduğunu bizlere hissettirmiştir. Sezgin'in oryantalistler hakkındaki bu hissiyatı, İslâm'ın ilk dönem rivayetlerinin yazılı olduğu tezini ispatlamak hedefi doğrultusunda araştırma yaptığı, bu düşünceye muhalif olan görüşleri geçiştirdiği kanaati oluşturmaktadır. Ayrıca Sezgin'in, ilk dönem rivayetlerin yazılı olduğuna dair kaynaklandırma yaparken kesin kaynak gösteremediği durumlarda "olması gerekir, ihtimaldir" gibi ifadeler kullanması, bu alanda daha çok çalışılması gerektiğini göstermektedir. Haddim olmayan bu eleştirilerle birlikte Sezgin, tarihte çok az insanın yapabileceği bir çalışmayı neredeyse tüm ömrünü vererek yapmıştır. Fakat bu çalışmalar dünyada birçok dile çevrilmesine rağmen, örneğin Suudi Arabistan'da 1977 yılında Arapçaya tercüme edilmiş, Türkçeye ise yaklaşık yarım asır sonra sadece I. cildi tercüme edilmiştir. Bu durum oldukça üzücüdür. Ayrıca Sezgin'in çalışmaları hakkında çok az sayıda çalışma yapılması, bizim millet olarak bilime ve kendi bilim adamımıza verdiğimiz değerin seviyesini göstermektedir. Sezgin'e bu çalışması dolayısıyla tüm İslâm âlemi vefa borçludur. Fakat Sezgin'in kendisinin de belirttiği üzere bu çalışmalar daha başlangıç aşamasındadır ve geliştirilmelidir.

Kaynakça

Albayrak, Ali, *Fuad Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler, Usûl İslâm Araştırmaları, Sayı:* 26, 2016.

Karakaş, Ali, *20. Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları- Fuat Sezgin Örneği*, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi SBE, 2015.

Hansu, Hüseyin, "*Fuat Sezgin'in Modern Dönem Hadis Tartışmalarına Katkısı*", Ed, İbrahim Özcoşar, v.d., *Fuat Sezgin ve Temel İslâm Bilimleri Güncel Tartışmlar - Teorik Teklifler*, Divan Kitap Yay, İstanbul 2019.

Korkmaz, Tayfur, *20. Yüzyıl İslâm Bilim Tarihi Çalışmaları George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği,* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2009.

Meriç, Cemil, Sosyoloji Notları, İletişim Yay., İstanbul 1993.

Sezgin, Fuad, *Tarihu't Turasi'l-Arabi*, çev: Muhammed Fehmi Hicazi, Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el İslâmiyye Üniversitesi Yay., Riyad 1983.

Turan, Sefer, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Timaş Yay., İstanbul 2011.

PROF. DR. FUAT SEZGİN (1924-2018) VE *ARAP–İSLÂM BİLİMLERİ TARİHİ* ADLI ESERİ'NİN I. CİLT II. KISMI'NDAKİ TARİH YAZIMI BÖLÜMÜ

"İslâm medeniyeti kadar kitaba ve okumaya başka hiçbir medeniyetin değer vermediğini, ancak İslâm dünyasındaki bugünkü kitaba ve okumaya karşı mevcut olan soğukluğu bir türlü anlamıyorum."

Prof. Dr. Fuat Sezgin

Felemez Karadeniz[1*]

Tarih, geçmişi belgeleyen bir arşivdir. Gün yüzüne çıkarılan her belge geçmişe olduğu gibi geleceğe de ışık tutmakta ve insanoğlunun gelişimini hızlandırmaktadır. Özellikle bu alanı kapsayan Bilim Tarihi, ilmî çalışma ve gelişmelere büyük katkı sağlamıştır. Bu katkıyı sağlayan ilim adamlarımızdan biri, çağımızın en büyük Bilim Tarihçisi kabul edilen merhum Fuat Sezgin'dir.

Merhum Fuat Sezgin'in eseri Geschichte des arabischen Schrifttums, (GAS)'ın Arap-İslâm Bilimleri Tarihi şeklinde Türkçeye tercüme edilen ilk cildinin Tarih Yazımı hakkındaki üçüncü bölümü (273-445 ss) arasındadır. Arkadaşım Binali KOÇOĞLU Bey'in sunumu (273-346 ss) arasındadır. Bizim çalışmamıza ise esas olarak şu bölümler teşkil edecektir. Çalışmamızın bölüm başlıkları şunlardır:

IV.Bölüm: Dünya ve İmparatorluklar Tarihi

V.Bölüm: Bölge ve Şehir Tarihi

VI.Bölüm: Kültür ve Medeniyet Tarihi başlıklarla başlayan (346-445 ss) arasındaki bölümlerdir.

1* Doktora Öğrencisi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, felemezkaradeniz@hotmail.com.

Fuat Sezgin ve Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)

Fuat Sezgin'i kısaca; dahi, ibnu'l-vakt, nesli tükenmekte olan linguist/çok dil bilen, oksidentalist, dünya bilim tarihçisi, şeklinde tanımlayabilirim.

Hocası Alman oryantalist Hellmut Ritter'in (1892-1971), ''Bilimlerin temeli İslâm'dır'' demesi üzerine İslâm kültürü araştırmalarına yönelmiştir. 27 Mayıs 1960 askerî darbesiyle İstanbul Üniversitesi›nden uzaklaştırılan Sezgin, Almanya›ya giderek Frankfurt Üniversitesi›ne intisap etmiştir. 1982›de J. W. Goethe Üniversitesi›ne bağlı Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü'nü; 1983'te ona bağlı Bilim Tarihi Müzesi'nin kurmuştur.

Merhum Fuat Sezgin eseri Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)'ı yazma sebebi olarak C. Brockelmann'ın meşhur eseri Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)'ı İstanbul kütüphanelerinde bulunan yazmalarda tamamlamak üzere aldığı karara bağlıyordu.[2] Fakat işin başında Brockelmann'ın eserinde birçok hata tespit etmesi ve onları tashih edilmesi gerektiğini belirtmesi[3] ve onu kendisine örnek alıp çalışmasını bir adım daha öne götürme isteği olarak belirtmiştir.[4] Eser ilkin Brockelmann'ın GAL adlı eserine zeyl/tamamlama olarak başlanmış ama daha sonra müstakil ve orijinal bir esere dönüşmüştür.

Eserini yazarken de tüm malzemeleri işlediğini, Brockelmann'ın tüm verilerini kontrol ettiğini, yazmaların tarihi, sayfa, cilt sayısına kadar ki bilgilerini ilave ettiğini, önce Brockelmann'ın zikrettiği yazmaları verdiğini ve yanlışlarını tashih edip daha sonra da kendisinin tespit ettiklerini ilave ettiğini dile getirmiştir.[5]

Sezgin eseri GAS'ı, Brockelmann'ın GAL'deki sistematiğine benzer ama orijinal olarak geniş ilmi faaliyeti ile el yazmaları tetkikine göre hazırlamıştır.

Fuat Sezgine göre, gerçek bir dünya bilim tarihinin yazılması için öncelikli olarak bir dönem bilimsel çalışmaların yaşandığı İslâm ülkelerinde ve özellikle de İstanbul'daki el yazmalarının elden geçirilip, bilim tarihine katkısı olanların tespit edilmesi gerekliydi.

2 Sezgin, Fuat, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi (GAS)*, İstanbul 2015, I, 274.
3 Sezgin, 298, 307, 308, 313, 332, 333, 340, 359, 363, 366, 369, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 382, 384, 385, 394, 398, 404, 405, 408, 409, 412, 414, 415, 425, 428, 430, 437, 438.
4 Sezgin, VII.
5 Sezgin, VIII.

Frankfurt Üniversitesinde başladığı GAS adlı çalışmasını yaklaşık yarım asır, eserin I. Cildi Leiden,1967'de; Kur'an İlimleri, Hadis, Tarih Yazımı, Fıkıh, Kelam, Tasavvuf gibi h.430/m.1038 yılına kadar ki temel İslâm ilimlerinin oluşum ve gelişim sürecine ayrılmış ve son cildini 2015 yılında 17 cilt şeklinde tamamlamıştır. GAS'ta klasik eserlerde adı geçen fakat günümüze dek ulaşamamış birçok eserin adı, zamanımıza ulaşmış ama hala kütüphanelerdeki raflarda araştırılmayı bekleyen el yazmaları hakkında da bilgi vermiştir.

Her bir İslâm bilimi için birer bölüm ayrılmış ve bölümlerde öncelikle bir giriş ardında da ilgili bilim dalının Emeviler ve Abbasiler dönemindeki gelişimi kaydedilmiştir. Bu arada bu ilim dallarında uzman şahsiyetlere vurgu yapılmakta ve onların biyografileri de verilmektedir.

Biyografilerini verdiği müellifleri çok yönlü tanıtır. "Meşhur bir müzisyen, gramer ustası ve astronomdur."[6] Ebu'l-Hasan Ali b. Harun b. Ali b. Yahya el-Müneccim, "müzik bilgini, şair, edip ve bazı Abbasi Halifelerinin muhasibiydi."[7] Yaptıkları görevlerden haber verir. "Sinhac'ta devlet kâtipliği yaptı."[8] "Ebu'l-Ferec, birçok konuda yazan bir tarihçi, edip ve müzik bilginiydi."[9] Müelliflerin geçim kaynaklarından ve mesleklerinden haber verir; "geçimini eczacılıktan sağlardı".[10] "Baharat tüccarıydı".[11]

Müelliflerin sika olup olmadıkları hakkında bilgi verir. "Şiî bir râvi olup sika sayılmamaktadır."[12] "sika olmayan bir tarihçidir."[13] "Rivayetleri tam manasıyla güvenilir bulunmamıştır."[14] "Güvenilir bir muhaddis ve tarihçi olarak kabul edilir."[15]

Dönemin sosyal hayatı ve biyografilerini verdiği müelliflerin fikri meyilleri hakkında da haber verir. Mesela; "Şia'ya meylinin olduğu söylenmektedir."[16] "Şii olduğu halde, İspanyadaki Emevilerle gizli iletişim halindeydi."[17] "Zeydiyye'ye mensup iken daha sonra İmâmiye'ye intisap etti."[18]

6 Sezgin, 431.
7 Sezgin, 432.
8 Sezgin, 412.
9 Sezgin, 433.
10 Sezgin, 416.
11 Sezgin, 357, 360.
12 Sezgin, 354.
13 Sezgin, 355.
14 Sezgin, 356.
15 Sezgin, 360.
16 Sezgin, 350, 352, 357, 361, 407.
17 Sezgin, 433.
18 Sezgin, 367.

İstifade ettiği kaynakların değerini ortaya koyar; K. El-Eğâni için "tertip ve düzeninin ve kronolojik sıralama olmamasına rağmen eserdeki literatür ve kültür tarihi için paha biçilmez bir eserdir."[19]

Muhtemel kaynağı bulunan eserleri ve kaynağını da belirtir. Eş-Şa'bi'nin el-Vuzerâ'sının muhtemel kaynağı için (el-Kuttâb)'ı zikreder.[20]Eserleri günümüze ulaşamamış ama çeşitli fragmanları başka eserlerde günümüze ulaşan fragmanları da zikreder.[21]

Hakkında bilgi sahibi olmadığı müellifler için "hali hazırda hakkında bilgi sahibi değiliz."[22] "Onun hakkında bundan başka bir bilgiye sahip değiliz."[23] Şeklinde bilgi verir.

El yazmalarının bulunduğu kütüphane ve eseri hakkında bilgi verir. Abdullah b. Selam'a ait olan eser hakkında; "Sihir ve Muska, Paris 2954 (vr. 113, 116, h. 590)"[24]

Bu kapsamlı eserin (GAS), muhtelif ciltlerinde bulunan konulardan bazıları şöyledir: Kur'an ilimleri, hadis ilimleri, tarih yazımı, fıkıh, kelam, tasavvuf, şiir, tıp, farmakoloji, zooloji, veterinerlik, simya, kimya, botanik, ziraat, matematik, astronomi, astroloji, meteoroloji ve ilgili alanlar, dilbilgisi, matematiksel coğrafya, İslâm'da kartografya, İslâm felsefe tarihi.

GAS, İslâm medeniyet mirasının bidayetinden, ilk kaynaklardan (hadis, siyer-meğazi, tarih ve tabakat uleması)[25] itibaren gelişmiş akli ve nakli ilimlere ait literatürü konu edinen bir ilimler ansiklopedisidir.

Eser, basit bir katalog çalışması değildir. Tıpkı Kâtip Çelebi'nin Keşfü'z-Zünun'un çağdaş bir versiyonu gibidir. Kâtip Çelebi'nin eseri 14.500 eser, 10.000 müellif, 300'den fazla ilim dalı, kitap adı, yazarların kısa hayatı, kitabın içeriği, varsa şerh edeni, haşiye ve talik yazan kimselerin hayatıyla birlikte zikredilmekte ve haklarında bilgi verilmektedir. Alfabetik olarak yirmi yılda yazılan eser, kapsamlı bir bibliyografi ve ilimler ansiklopedisidir. Kâtip Çelebi eserini Halep sahaflarında başladığı araştırma ve incelemelerini çeşitli şehirlerin sahaf ve kütüphanelerinde tamamlamıştır.[26] Fuat Sezgin; birçok alanda eser te'lif eden İbn Asakir, Zehebi, Suyuti, İbnü'n-Nedim, İbn Yusuf el-Hârîzmi, el-Birûnî, Kâtip Çelebi gibi âlimlerin çağdaş bir versiyonu gibidir.

19 Sezgin, 435.
20 Sezgin, 438.
21 Sezgin, 419, 420, 423, 428, 429, 431, 438, 445.
22 Sezgin, 356.
23 Sezgin, 358.
24 Sezgin, 347.
25 Şulul, Kasım, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 2008, 23.
26 Kutluer, İlhan, "Keşfu'z-Zunun", *TDVİA*, C. XXV, Ankara 2002, 321, 322.

Fuat Sezgin, 20. yy. bilim tarihi çalışmalarına ciddi katkı sağlamış ve bu alanda çalışacaklara eserleriyle yol gösterip ardından büyük bir ilmi miras bırakmıştır.

Fuat Sezgin ve Tarih Yazımı Bölümü

Tarih yazımı bölümü, giriş bölümünün akabinde konu esaslı olarak Emeviler ve Abbasiler dönemini, kronolojik olarak da önce Emevi devri sonra da Abbasi (430/1038'e kadar) müellif ve eserleri hakkında, muhtasar, şerh ve haşiyeleri kaynaklarıyla beraber inceler. Tarih yazarken sınırlı sayıda kaynak kullanan İslâm tarihçilerinin[27] tersine Sezgin ulaşabildiği tüm tarih kitaplarına ve kütüphanelerdeki yazmalar ve nüshaların bulunduğu kütüphaneler hakkında bilgi verir. Mesela; Dünya ve İmparatorluklar Tarihi, Emeviler Devri, Abdullah b. Selam b. El-Haris, hayatı hakkında öz bir bilgi, ondan rivayette bulunan klasik İslâm tarihi ve oryantalist çalışmalar ve ona nispet edilen metinler verilmiştir.

Doğru bir tarih eğitimi ve öğretiminin temel esaslarından biri verilen bilgi ve belgelerin güvenilir olması, tarih yazıcılığının ve tarih kitaplarının sağlam temellere dayanmasıdır.[28]

Eserde kaynaklara dayalı ayrıntılı çalışmalar için dünyanın herhangi bir kütüphanesinde bulunan klasik ve el yazmaları için kaynaklar verilmiş, yazmalar için çok ayrıntıya girmiş, kaynaklar hakkında bilgi vermiş ve araştırmacılara yol göstermiş. Eserler ve müelliflerinin hayatları ve eserleri, yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler belirtilmekte, müellif ve eseri üzerine çalışmalara da yer verilmektedir.

Konular ve eserler hakkında gerektiğinde tahlil ve tenkitler de yapılmış, bazı çalışmaların eleştirel bir incelemeye tabi tutulması gerektiğini[29] ve eserler için yapılan çalışmalar hakkında da bilgiler verilmiştir.

Sezgin'in incelediği tarih yazımı bölümü, genel bir tarih anlayışına göre yaratılıştan tarihçinin yaşadığı zamana dek inceleyen Taberi, İbn Kesir ve İbn Esir gibi tarihçiler gibi yazarın yaşadığı, özel bir tarihi dönemi, hükümdar ya da bir hanedan'ı[30] değil de kitap ve müellif biyografilerinden oluşan ve araştırmacılar için önem arz eden dönemlendirmelere dayalı bir İslâm Bilim Tarihi kitabıdır.

27 Söylemez, Mahfuz, Mehmet, *Klasik Dönem İslâm Tarihçilerinin Tarih Anlayışı*, İslâmî İlimler Dergisi, Yıl.3, Sayı:2, Güz 2008, 7-8.
28 Hizmetli, Sabri, İslâm Tarihi (İlk Dönem), Ankara, Ankara Okulu Yay., 2011, 27.
29 Sezgin, 419.
30 Günaltay, 23.

Fuat Sezgin'in tarih yazımı bölümünde temel kaynaklar; İslâm tarihinin temel kaynakları olan yazılı kaynaklar; siyer, hadis, tarih, meğazi, tabakat, ensab, teracim, futuhat kitapları ve bunların yanında bölge, şehir, hanedan tarihleri, ilk yaratılıştan günümüze dek yaratılış tarihi, kültür-edebiyat eserleri ve oryantalistlerce batıda yapılan çalışmalar varsa bunların şerhleri tafsilatıyla incelenmiştir.

Kaynaklarına bakıldığı zaman Sezgin, İslâm Bilim Tarihini salt tarihi yönü ile değil, İslâm tarihine çalışacaklar ve alanında araştırma yapanlara kaynak yapacak niteliktedir.

Tarih yazımı bölümü bir giriş ve altı ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar;

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TARİH YAZIMI

I.GİRİŞ

II. İLK ÇAĞ ARAP TARİHİ

III. SİYER-İ NEBİ

IV. DÜNYA VE İMPARATORLUKLAR TARİHİ

V. BÖLGE ŞEHİR TARİHİ

VI. KÜLTÜR VE LİTERATÜR TARİHİ

VII. DÜNYA VE İMPARATORLUKLAR TARİHİ

A. Emeviler Devri

B. Abbasiler Devri

İslâm dünyasında tarih yazıcılığı, siyer ve meğazi yazımı ile başlamıştır. Siyer ve meğazi yazımının temelleri de Emeviler devrinde atılmıştır.[31] "İslâmî rivayet literatürünün neredeyse tamamının ikinci nesilden itibaren yazılı metinler haline getirildiği son zamanlarda yapılan çalışmalarda, özellikle de Fuat Sezgin'in çalışmaları ile ortaya konulmuştur.[32] Emeviler döneminde yoğun kültürel faaliyetler yaşandı. Esasında yaygın ve yanlış bir kanaat olarak Emevi devletinin bedevi olduğu ve kültürel ve ilmi çalışmaların tümünün mevali tarafından yapıldığı anlatıla gelmiştir.[33]

31 Günaltay, M.Şemseddin, İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler, Haz.: Yüksel Kanar, Endülüs Yay., İstanbul 1991, 17.

32 Öz, Şaban, İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri, İsar Vakfı Yay., İstanbul 2008, 41.

33 Duri, Abdullaziz, İlk Dönem İslâm Tarihi, Endülüs Yay., İstanbul 2016, 139.

İptidai bir düzeyde de olsa Müslümanların dünya tarihi ile ilgili bilgileri dünyanın yaratılışı ve peygamberler hakkında verdikleri bilgiler,[34] peygamberin hayatı kadar eskidir. Müslümanların bu bilgileri Yahudi asıllı Abdullah b. Selam, Ka'b el-Ahbar ve Vehb b. Münebbih gibi muhtedi Müslümanlar vasıtasıyla olduğu gibi bunların siyer yazıcılığına da etkileri olmuştur.[35] Dünyanın yaratılışı ve tarihi ve peygamberler tarihi genellikle Yahudi kaynaklıdır. Bize ulaşan eski Kur'an tefisirleri ve meğazi kitaplarında onlardan birçok görüş bulunmaktadır.[36] İlk dönem yazılan el-Mubtede', el-meb'as, el-meğazi şeklinde üç bölümden oluşan erken dönem bir meğazi eserinde dünyanın yaratılışı ve peygamberler hakkındaki rivayetler dünya tarihinin bir bölümünü teşkil eder.[37] Genel tarih eserlerinin ilk bölümlerindeki alıntıların kaynağı, Tevrat'tır.[38] Ancak bütün hâdiseleri kapsamlı bir şekilde hedefleyen bir dünya tarihi ancak, h.II asırda yazılmıştır.[39] Emevi ve Abbasi dönemleri tarihe ilginin arttığı dönemlerdir.[40]

Abbasiler Devri, tarih araştırmaları için önemli eserlerin kaleme alındığı bir dönemdir. Bu dönemin en bariz özelliklerinden biri de ilim meclislerinin siyerin gelişimine katkı sağlamasıdır.[41]

V. BÖLGE VE ŞEHİR TARİHİ

Tarih boyunca Müslümanlar hanedan tarihleri yanında bölge ve şehir tarihlerini de kayda geçirmişlerdir. Sezgin de eserinde özellikle Abbasiler Devri Bölge ve Şehir Tarihi açısından önemli gördüğü yerleri incelemiş.

Halifeler döneminde özellikle Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde teşvikleriyle bölge ve şehir tarihleriyle ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.[42] Bölge ve şehir tarihleri ve coğrafyayla alakalı literatür meğazi literatürünün devamı, fedail türü eserler de coğrafya literatürüyle alakadardır.[43]

34 Sezgin, 346.
35 Öz, 17.
36 Sezgin, 346.
37 Sezgin, 347.
38 Öz, 51.
39 Sezgin, 347.
40 Öz, 19.
41 Öz, 19.
42 Sezgin, 389.
43 Sezgin, 390.

Sezgin, Bölge Şehir Tarihini şu bölümlere ayırmıştır:

1.Orta ve Güney Arabistan'da Bölgesel Tarih ve Şehir Tarihi

2.Şam Bölge ve Şehir Tarihi

3.Irak Bölge ve Şehir Tarihi

4.İran ve Doğu'nun Bölge ve Şehir Tarihi

5.Mısır ve Kuzey Afrika Bölge Şehir ve Tarihi

6.İspanya Bölge ve Şehir Tarihi

VI. KÜLTÜR VE MEDENİYET TARİHİ

A.Emeviler Devri

B.Abbasiler Devri

Hz. Ömer'in çabalarıyla eski şiir, Ensar'ın şiirleri ve Arapların atasözleri muhafaza çalışmaları yapılmıştır.[44] Yine bu dönemde bilinen en eski Arapça şarkı mecmuaları Yunus b. El-Kâtib tarafından te'lif edildi.[45] Alanın ilk özgün eserlerinin sadece az bir kısmı günümüze ulaştı. İbn Nedim'in Fihrist adlı eserinden önceki eserlerin tamamı elimizde mevcut değildir.[46]Eski Arapların hayatlarını anlatan ve İslâm'ın ilk devrini anlatan en-Nevadir, el-Hayl, es-Semer vs. gibi eserlerin birkaçı dışında çoğu kayıptır.[47] Alanla alakalı eserlerin günümüze ulaşmamasından kaynaklanan sebeplerden dolayı araştırmacıların çalışmalarını literatürün çeşitli alanlarında yapmaları gerekmektedir.[48]

Abbasiler devri eğâni türünün hızlı bir gelişim yakaladığı bir dönemdir. Özellikle Harun Reşid'in emriyle şarkı mecmuaları derlendi.[49]

44 Sezgin, 418.
45 Sezgin, 421.
46 Sezgin, 422.
47 Sezgin, 422-423.
48 Sezgin, 423.
49 Sezgin, 423.

Sonuç

Sezgin'in eseri, özellikle incelediği tarih yazımı bölümü günümüzde tarih araştırmacıları için büyük ehemmiyeti ve alan araştırmacılarına kolaylıklar sağlayacak kaynak eserleri büyük itina ile toplamıştır, emek ve çabalarıyla eserlerinde topladığı bilgilerin zenginliği bakımından ve bilim tarihine katkılarından dolayı bilim çevrelerince minneti hak etmiş dahi bir bilgedir.

2019 Fuat Sezgin Yılı vesilesiyle kendisine rahmet ve dua ile…

Kaynakça

Duri, Abdullaziz, İlk Dönem İslâm *Tarihi*, Endülüs Yay., İstanbul 2016.

Günaltay, M. Şemseddin, İslâm *Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, Endülüs Yay., haz: Yüksel Kanar, İstanbul, 1991.

Hizmetli, Sabri, İslâm *Tarihi (İlk Dönem),* Ankara, Ankara Okulu Yay., 2011.

Kutluer, İlhan, "Keşfu'z-Zunun", *DİA*, Ankara, 2002, XXV, 321-322.

Öz, Şaban. İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri, İsar Vakfı Yay., İstanbul 2008.

Sezgin, Fuat, *Arap*-İslâm *Bilimleri Tarihi (GAS)*, I, İstanbul 2015.

Söylemez, Mehmet Mahfuz, *Klasik Dönem* İslâm *Tarihçilerinin Tarih Anlayışı*, *İslâmî İlimler Dergisi*, 2008, III (2), 7-32.

Şulul, Kasım, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 2008.

FUAT SEZGİN VE İSLÂM BİLİM TARİHİ

Goncagül Güneş[1*]

İlk vahyin muhataplarına 'Oku' emriyle hitap etmesi İslâm dininin ilme verdiği önemin ilk göstergesidir. Yüce Allah, '*Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren rabbin sonsuz kerem sahibidir.*'[2], '*İşte böylece Biz onu (Kur'an'ı) Arapça bir hüküm olarak indirdik. Andolsun, sana gelen bu ilimden sonra, onların heva (istek ve tutku)larına uyacak olursan, senin için Allah'tan ne bir yardımcı, dost, ne bir koruyucu vardır.*'[3] ayetinde olduğu gibi daha birçok ayette ilme vurgu yapmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v)'de İslâm dininin bir gereği olarak ilim öğrenmeyi gerekli kılıp ilmi merkeze alan bir anlayışa öncülük etmiş, böylece ilim tahsiline dini bir anlam kazandırmakla kalmayıp dini vecibe olarak algılanmasına da yardımcı olmuştur.[4] Resulullah'ın Medine'ye hicretinden hemen sonra Mescid-i Nebeviyi inşa ettirmesi ve Suffe adı verilen bölümlerde eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütülmesi,[5] Bedir Savaşı'nda esir düşen düşman askerlerinin her birinin on müslüman çocuğa okuma yazma öğreterek kurtulabileceği[6], eğitim-öğretimi mescitlerde sistemli hale getirmesi[7] ilmi faaliyetlerin sadece birkaç örneğidir.

1* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Siyer-i Nebi ve İslâm Tarihi Anabilim Dalı, goncagulgunes@yandex.com.

2 Alâk, 1, 3-5.

3 Rad, 37.

4 Gözütok, Şakir, "İslâm ve İlim", *Dini Araştırmalar*, 2005, 8, 22, 79.

5 Hamidullah, Muhammed, "İslâm Peygamberi", çev: Mehmet Yazgan, Beyan Yay., İstanbul 2017, 634.

6 İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Hâşimî el-Basrî (230/845), Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr, I-XI, thk: Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2001, 20.

7 Hamidullah, 634-639.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabîler ve sonrasında Emevî ve Abbasî devlet adamlarının katkılarıyla[8] bilimsel faaliyetleri devam ettirmişlerdir. Bu dönemde yabancı eserlerin Arapçaya tercüme edilmesi ve ilmi çalışmaların yürütülmesi için Halife el-Me'mun'un Beyt'ül-Hikme'yi kurması İslâm biliminin sistemli hale gelmesinin kanıtıdır. Zira çeviri hareketleri daha Emevi Halifesi Halid bin Yezid zamanında yaygınlık kazanmaya başlamıştır. İslâm âlimlerinin muhteşem ilmi miraslarının tamamını burada ele almak mümkün olmamakla beraber şunu söyleyebiliriz ki; Arapçaya tercüme hareketiyle başlayan ilmi faaliyetler neticesinde köklü bir İslâm Medeniyeti ortaya çıkmıştır. Prof. Dr. Mehmet Bayraktar ise İslâm'da bilim ve teknolojinin gerçeklik, faydacılık ve gayecilik değeri[9] bulunduğunu söyleyerek İslâm Bilimleri'nin sistemli oluşuna ve önemine olduğuna dikkat çekmiştir.

İslâm Medeniyeti'nin kültür birikiminin çeşitli yollarla Avrupa'ya geçmesi ve bu bilgilerin kullanılması, Müslüman âlimlerin Yunanca kaynaklardan yararlanmalarında ki açıklık ile olmamıştır.[10] Batının kaynak zikretme alışkanlığının bulunmayışı çevrilen eserlerin kendi isimleriyle tanınmasına yol açmış ve bütün bu durumlar neticesinde 17. yüzyılda Avrupalılar önderlik durumuna geldiklerini anlayamamışlar, bunu yüzyıllardan beri gelen mazinin devamı sanmışlardır.[11] Bundan dolayı İslâm Medeniyeti'nin dünya bilimine katkısı her kesim tarafından tartışma konusu olmuş ve farklı yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Şakir Kocabaş, İslâm ve Bilim adlı çalışmasında bu yaklaşımları incelemiştir. Bunlardan birincisi geçen yüzyılda başlayıp yakın zamanlara kadar devam eden dönemde Avrupa bilim ve felsefe tarihçilerinin, Müslümanların Klasik Yunan eserlerinin yorumlayıcısı olmanın ötesinde bilim ve felsefe alanında uygarlığa kayda değer bir katkıları olmadığı yönündeki yaklaşımdır. İkincisi Avrupalı bilim ve felsefe tarihçilerinin karşısında İslâm uygarlığını savunma ihtiyacında olan bazı Müslümanların geliştirdiği bir yaklaşımdır. Üçüncüsü bazı Müslüman tarihçiler tarafından geliştirilen ve Müslümanların klasik dönemde bilim alanında öncü sayılabilecek çalışmalar yaptıklarını, ancak daha sonraki yüzyıllarda Haçlı Seferleri ve Moğol istilaları gibi yıkıcı dış etkenlerle bilim alanında geri kaldıklarını öne süren yaklaşımdır. Dördüncü yaklaşım bazı batılı bilim tarihçilerinin, Müslümanların Ortaçağ'da bilime önemli katkılar yaptığını kabul eden ve daha sonraki yüzyıllarda

8 Ayrıntılı bilgi için bkz, Aydın Hasan, "İslâm Dünyasında Bilim ve Felsefe: Yükseliş ve Duraklama", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, 2002, 94-95.

9 Bayraktar Mehmet, İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, 7. Baskı, TDV Yay., Ankara 2012, 5.

10 Sezgin Fuat, İslâm Bilim Tarihi, 4. Baskı, Timaş Yay., İstanbul 2018., 40.

11 Sezgin, 40.

bu alandaki gerilemeleri sosyal, kültürel, iktisadi ve hukuki nedenlerle açıklamaya çalışan yaklaşımdır. Beşinci yaklaşım, Müslümanların bilime katkılarının İslâm'la ilgisi olmadığını ve Müslüman bilim adamlarının 8-12. yüzyıllarda yapmış oldukları başarılı çalışmaları İslâm dışı, laik bir anlayış içinde gerçekleştirmiş olduklarını ve dolayısıyla gelecekte de bilim alanında ancak bu şekilde başarılı olabileceklerini öne süren yaklaşımdır.[12]

Bilim Tarihine bakıldığında Batı Avrupa karanlık bir dönem içerisindeyken, İslâm dünyasının daha parlak bir dönem yaşadığı görülecektir. İslâm Bilim Tarihi ile ilgili çalışmalar son yıllarda artmakta olup en kapsamlı bilgiyi Fuat Sezgin sunmuştur. Sezgin, bu alanın en önemli temsilcisi olmakla beraber en kapsamlı eserlerde yine ona aittir. Bu çalışmada İslâm Bilim Tarihi'ne Fuat Sezgin'in İslâm'da Bilim ve Teknoloji adlı eseri baz alınarak bakılacaktır.

Fuat Sezgin ve İslâm'da Bilim ve Teknoloji Adlı Eseri

İlmi çalışmalarını İslâm bilimleri üzerinde yoğunlaştıran Fuat Sezgin'in bu alana yönelmesinde hocası Helmut Rittter'in etkisi büyüktür. Hocasının tavsiye ve rehberliğinde başladığı bu alanda yoğun çalışmaları neticesinde sayısız eser vermiş ve adından oldukça söz ettirmiştir. Sezgin'in İslâm Bilimleri alanında 1400 civarında çalışma yaptığı bilinmektedir. Bu çalışmaların öne çıkanları arasında Buhâri'nin sözlü kaynaklara değil, yazılı kaynaklara başvurduğunu ispatladığı Buhâri'nin Kaynakları adlı doktora tezi ile Müslüman âlimlerin bilim ve teknolojiye yaptıkları katkıların konu edildiği Arap-İslâm Bilim Tarihi (Geschichte des Arabischen Schriftums) adlı eserler zikredilebilir. Sezgin'in incelemekte olduğumuz bu eseri uzun yıllar çalışmaları neticesinde Almanca olarak hazırlanmış 'Wissenschaft und Technik im Islam' adıyla 2003 yılında yayın dünyasına kazandırılmıştır. Eser, Fuat Sezgin'in ilk olarak Frankfurt'ta daha sonra İstanbul'da kurulan; eski yazma eserlerden yararlanarak tasvir ettiği alet ve cihazların yeni yapım örneklerinin yer aldığı İslâm Bilim Tarihi Müzesi'nin tanıtım kataloğu hükmündedir. İslâm Bilimine ilişkin bilgi eksikliklerinin ve bu eksikliklerden kaynaklanan önyargıların düzeltilmesi bağlamında müzede bulunan nesneleri tanıtma amacıyla kaleme alınmıştır. Çalışma İslâm bilimlerinin dünya bilimine katkısının incelenmesi bakımından önem teşkil etmektedir. Eser, 2007 yılında ise Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Türkiye Bilimler Akademisinin işbirliğinde Almancadan

12 Şakir Kocabaş "İslâm ve Bilim", *I. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu*, 1995, 67-68.

Türkçeye 'İslâm'da Bilim ve Teknik' adıyla çevrilmiştir. Çevirisini Abdurrahman Aliy ve Hayri Kaplan'ın üstlenmiş, Türkçe ve Almanca haricinde İngilizce ve Fransızca olarak da yayımlanmıştır. Eserin İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş tarafından tekrar basılması bu alandaki ihtiyacı göstermektedir.

Fuat Sezgin, kaleme almış olduğu bu eserle bilim tarihine farklı bir perspektif kazandırmıştır. Batının kabule yanaşmadığı İslâm biliminin özgünlüğü meselesini bilimsel verilere dayanarak ortaya koymuştur. Bu tezini ispatlama hususunda ise risaleler, literatür bilgisi ve tarihi verilerin bulunduğu İslâm kaynaklarının haricinde bu alanda çalışma yapan Batılı araştırmacıların kaynaklarını da kullanmıştır. Modellerin yapımında ise yine Arapça, Farsça ve Latince eserlerin kaynaklığına başvurmuştur.

Yazar, araştırmaları sonucu ulaştığı bu değerli bilgileri sunmada kronolojiyi takip ettiğini ve bilimsel gelişmeleri ortaya koyabilmek için bunu gerçekleştiren şahsiyetleri biyografik açıdan tanıtma işinden kaçındığını belirterek çalışmanın yöntem ve içeriği konusunda da bilgi vermektedir. (önsöz 17. s.)

Sezgin, kataloğun hazırlanması ve amacı hakkındaki bilgileri ise 'Sunulan bu katalogta anlatılan ve resimlerle gösterilen aletler, cihazlar ve avadanlar, 1982 yılında Johann Wolfgang Goethe Üniversitesine bağlı olarak kurulan 'Institut für Geschicte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften' yayınlarıyla birlikte, 800 yıl boyunca Arap- İslâm kültür çevresinde gerçekleştirilmiş başarılara yönelik küçümseyici yaygın kanaati mümkün olduğunca değiştirebilmeye katkıda bulunmak amacıyla yapılmıştır.' sözleriyle aktarmıştır. (önsöz 15.s.) Sezgin'in çalışma ve ilgi alanı İslâm Bilimleri konusunda derinlik kazanmış olsa da sık sık belirttiği üzere 'Bilimler Tarihinin Bütünlüğü'nü savunmaktadır.

Kataloğun ilk baskısı daha öncede belirtiliği üzere Türkiye Bilimler Akademisi ve Kültür ve Turizm Bakanlğı tarafından 2007 yılında Türkçeye çevrilmiştir.. 5 cilt olarak hazırlanan eser toplam 1121 sayfadan oluşmuştur. Kataloğun genel içeriği ve ciltlerin sayfa sayısı şöyledir;

-I.cilt: Giriş, (218 s.)

-II.cilt: Astronomi, (226 s.)

-III.cilt: Coğrafya, Denizcilik, Saatler, Geometri, Optik, (213 s.)

-IV.cilt: Tıp, Kimya, Mineraller, (236 s.)

-V.cilt: Fizik, Mimari, Savaş Tekniği, Antik Objeler ve Avrupa Camı ve Seramiği, (228 s.)

Eserin birinci cildi Giriş mahiyetindedir. Yazarın önsözde belirttiği üzere giriş kısmı kataloğun kullanıcısına tarihsel ve tematik bilgi sağlama amacıyla yazılmıştır. Hicri 1./7. yüzyıl ve 10./16. yüzyıl arasında astronomi, kimya, coğrafya, dil bilimi, hukuk, matematik, felsefe, geometri, kimya, fizik, müzik ve gibi birçok biliminin Arap-İslâm kültür dünyasındaki doğuş, gelişme ve yaratıcılık safhaları özenle anlatılmıştır. Cildin son kısmında ise İslâm bilimlerinin 11./17. yüzyıldan sonra Avrupa'ya aktarılması ve on yıl boyunca büyük gelişme gösteren bu ilimlerin duraklamasının sebeplerine değinilmiştir.

İslâm Bilimlerinin gelişimini yüzyıllara göre tasnifleyerek anlatan Yazar, bu gelişmenin başlangıcı olarak İslâm'ın doğuşunun ilk çeyreğini kabul eder. Fetih hareketleriyle Müslüman bilim adamlarının ele geçirdikleri yerlerdeki bilim ve teknik bilgilerinden yararlanma isteği daha birinci asrın ilk çeyreğinde başlamıştır. Kısacası fetihler özümseme safhası için uygun koşullar yaratmıştır. Sezgin, Yunan Simyacı Zosimos'un bir risalesinin 38/658 yılında yapılmış Arapça tercümesini buna örnek gösterir. Zira bu durum Yunancadan Arapçaya çeviriye ilginin Muaviye'nin valilik döneminde başladığını göstermektedir.

İslâm Bilimlerinin gelişim tarihi ilk asırda Yunanca, Süryanice ve Farsçadan tercümeler yapılmasıyla başlamışır. Tıp, hukuk, kimya, astroloji gibi bilimlerin kitapları Arapçaya çevrilmiştir. Bu dönemde bilimlerin gelişmesine katkı sağlayan birini örnek verecek olursak şüphesiz bu isim Halit bin Yezid olacaktır. Kendisi birçok çeviri eserin öncülüğünü yapmakla beraber, bilim tarihinde kimyayla uğraşan ve bu alanda eser veren ilk Arap olarak bilinmektedir.

İlk asrın göze çarpan en önemli özelliği İslâm'ın gelmesiyle beraber düşünsel problemlerinde başladığıdır. Kur'an da geçen fakat anlamının bilinmediği kelimeler Kur'an Tefsiri ve leksikografinin, Peygamber'in biyografisi ve savaşlarının ve ilk halifelerin hayatlarının yazılması histografyanın, Peygamber'in sözlerinin yazılması ve muhafaza edilmesi ise rivayet biliminin doğmasına neden olmuştur. Sezgin, Arapça tarihsel eserlerde karşılaşılan bu rivayet zincirlerini günümüzün dipnotu olarak değerlendirmektedir.

İkinci yüzyıla gelindiğinde ise ilimlerin resepsiyon sürecinin devam ettiğini görmekteyiz. Müellif, İslâm Bilimlerinin gelişim sürecini ele alırken resepsiyon, özümseme ve yaratıcılık safhalarını ayrı ayrı tasnif etmemiştir. Kanaatimizce bunun sebebi her ilim dalının geçirdiği sürecin farklı olmasıdır. Örneğin ilk asırda Kimya ilminin resepsiyon döneminde olduğunu kabul ederken ikinci asra gelindiğinde özümseme safhasında olduğu gözlemlenebilir. Yine ilimlerin sürekli

gelişme içerisinde olduğuda muhakkaktır. Buna birinci asırda ilk yazılı kaynaklarına ulaşılan hukuk ilminin ikinci asırda daha sistematik halde hacimli külliyatlara dönüşmesi örnek verilebilir.

Üçüncü asır birçok bilimde yaratıcılığın başladığı, dolayısıyla Sezgin'in üzerinde en çok durduğu asırdır. Bu yüzyıla yaratıcılığın öncüsü olarak Halife el-Me'mun adını kazımıştır. Müellifin ayrıntılı olarak incelediği bölümü genel olarak akrataracak olursak, Yunanca eserleri ve diğer kültür merkezlerinin eserlerini Arapçaya çevirtip eski çevirileri yeniletti. Beytü'l-Hikme'yi kurdu. Kıblenin kesin olarak belirlenmesi için Bağdat'la Mekke arasındaki boylam farkını hesaplattı. İlk ciddi yeryüzü ölçümünü yaptırdı ve gerçek anlamda gözlemevi kuran ilk kişi olarak adından söz ettirdi. Sıfır rakamının bilgisine ulaşılması ve eş zamanlı doğan üç cebir kitabı yine el-Me'mun sayesinde gerçekleşti.

Arap İslâm kültür çevresinde astronomik araç ve gereçlerin icadı yine bu yüzyılda başlamıştır. Matematik ve Tıp yaratıcılığın önemli safhasındadır ki Ebu Bekir er-Razi'nin Kitab el-Hâvi eseri Avrupa da 17. Yüzyıla kadar tıp otoritesi kabul edilmiştir. Buraya kadar saydıklarımız üçüncü asır yaratıcılık safhasının sadece birkaç örneği olmakla beraber hepsine burada yer vermemiz mümkün değildir.

Resepsiyon, özümseme ve yaratıcılık safhalarının titizlikle incelendiği ilk üç asırdan sonra gelen asırlarda da yaratıcılık devam etmektedir. Müellif bu asırlarda gelişme gösteren ilimleri ve öne çıkan bilim adamlarının isimlerini zikretmekte oldukça özenli davranmıştır. 4/10. yüzyılda 'gelmiş geçmiş en büyük coğrafyacı' lakabıyla anılan Makdîsi'yi örnek gösterirken 5/11. yüzyılda oftalmoloji alanındaki gelişmelere dikkat çekmiştir. Tıp alanında ise Ebu Ali İbn Sina'nın Kitab eş-Şifa, Dil Bilimi öncüsü olarak Abdulkadir bin Abdurrahman el-Cürcani ve Abdullah bin Abdülaziz bin el-Bekrî'nin Ülkeler Coğrafyası adlı eserinden de bahsetmektedir. el-Birûni bu yüzyılın bahsedilmesi gereken önemli bir âlimdir. O, Tarih, Matematik ve Matematiksel Coğrafya alanında oldukça çalışma yapmıştır. 6/12. yüzyılda İslâm Bilimlerinin gelişimine örnek verilecek olursa Fizik ve Teknoloji alanında zirveyi temsil eden el-Hazîni ve el-Cezeri'nin kitapları verilebilir. Gelişimini ve yaratıcılığını devam ettiren ilimlere bu yüzyılda savaş tekniği de eklenmiştir.

7/13. yüzyıl duraklama başlangıcı olarak sayılsa da Sezgin bu görüşe katılmamıştır. Zira bu yüzyılda önceki nesillerden devralınan disiplinlerin sistemleştirilmesi ve yeniden ele alınıp incelenmesi durumun böyle olmadığını göstermektedir. Merağa Rasathanesinin kurulması, trigonometrinin bağımsız bir disiplin olarak sunulması, dünya haritası modelinin Çin'e kadar ulaştırılması ve müzik bilimindeki

gelişmeler bu yüzyılın ilmi hareketlerinden sadece birkaçıdır. Sezgin burada Arap dilindeki bilimsel edebiyatın gelişimin daha iyi anlaşılması için Yâkut b. Abdullah er-Rûmi el-Hamevi'nin Mucemu'l-Buldân adlı eseri ile, Yeni Çağ'da Avrupa'da bu konunun ilk eseri olarak ortaya çıkan Abraham Ortelius'un Latince Synonymia Geographica adlı coğrafya leksikonunun karşılaştırılmasını önermektedir.

8/14. yüzyılda usturlabın ne İslâm ülkelerinde ne Avrupa'da aşılamayan bir gelişim seviyesinde olduğu vurgulanmıştır. 9/15. ve 10/16 yüzyılda aktif bilimsel faaliyetlere Osmanlı'nın katkısından söz edilmiş, yaratıcılığı devam eden bilimlerin geldiği seviyelerden önemle bahsedilmiştir. Cildin son kısmında, Arap-İslâm kültürünün büyük uğraşları sonucunda elde ettiği buluşların farklı yollarla Avrupa'ya geçmesi, özümsenip Yunan Bilimlerinin devamı olarak görülmesi ve İslâm Bilimlerinin katkısının yok sayılması konu alınmıştır.

İslâm Bilimlerinin geçirmiş olduğu tarihsel serencamın ardından Fuat Sezgin'in katalogda tanıtılan aletlerin sergilendiği müze hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Sezgin, İslâm kültürünün dünya bilimine kazandırmış olduğu aletleri yazılı kaynaklara dayanarak modellerini imal etmiştir. İlk olarak Frankfurt'ta kurduğu İslâm Bilim Tarihi müzesinde 800 den fazla alet bulunmaktadır. 2008 tarihinde ise İstanbul Gülhane Parkı içerisinde İslâm Bilim ve Teknoloji Müzesi açılmıştır. Burada Frankfurt'taki müzede sergilenen aletlerin reprodüksiyonları sergilenmektedir.

İslâm bilimlerinin yüzyıllara göre tasniflenmiş genel bir girişinin yapıldığı ilk ciltten sonra gelen ciltlerde müellif, ilimlerin tarihi sürecini kronolojik olarak incelemiştir. Müslüman âlimlerin bilim ve teknik alanındaki tartışılmaz katkılarını ayrıntılı olarak sunmuştur. Akabinde bu ilimlerin keşiflerde yararlandıkları aletler tanıtılmıştır. Bu takip edilen yöntemde aletlerin kim tarafından, nerede, kimin öncülüğünde yapıldığı, işlevi ve yapısı ayrıntılı olarak işlenmiştir. Bu aletlerden günümüze ulaşan varsa şu an nerede bulundukları da belirtilmiştir. Aletlerin yapım yılı, kim tarafından yapıldığı ve modelin resminin verilmesi, Arap-İslâm kültür dünyasının dünya bilimine kazandırmış olduğu aletler ile Avrupa'da yapılmış aletlerin apaçık gerçeğini karşılaştırmalı olarak okuyucuya sunmak için verilmiş gibidir. Zira bu yöntem Sezgin'in İslâm bilimlerinin gelişmişliğinin, bu ilimlerin Avrupa'ya çeşitli sebeplerle aktarıldığının ve Avrupa'da yapılan aletlerin İslâm kültür merkezlerinde yapılan aletlerin taklidi konumunda olduğunu ispatlar niteliktedir.

Müellifin İslâm Bilim Tarihinin gelişimini ilk asırlardan itibaren ele alıp mükemmel bir plan dâhilinde konuları sıralayarak ele alması okuyucuyu sıkmayarak bilgi edinmesini sağlamaktadır. Türkçeye tercümesi ise akıcı ve anlaşılır bir üslupla yapılmıştır.

Sonuç olarak Sezgin, İslâm'ın ilk yıllarında Arapça tercüme hareketiyle başlayan İslâm bilimlerinin gelişim tarihini ayrıntılı olarak eserinde işlemektedir. Bilim tarihinde Arap-İslâm bilimlerinin katkılarını göstermek amacıyla kaleme aldığı çalışmanın somut numuneleri ise kendisinin öncülüğünde kurulmuş olan müzede sergilenmektedir. Sezgin, eseriyle âdeta İslâm Medeniyeti'nin haritasını çizmiştir. Müellifin bu eserinin bizce en önemli özelliği Müslümanların ilk asırlardan beri bilim, teknik ve kültür merkezli bir medeniyet kurduğunu ortaya koymasıdır. Eser, bu alanda hazırlanmış kapsamlı ve bütüncül bir çalışma olması bakımından önemli olmakla beraber alanındaki boşluğu doldurduğu da kesindir.

Hayatı boyunca ilim ile uğraşıp sayısız özgün çalışmalar ortaya koyan Fuat sezgin, 30 Haziran 2018'de hayatını kaybetmiştir. 94 yıllık hayatı boyunca ülkesinden gitmesi gerektiğinde dahi çalışmaktan hiç vazgeçmemiş ülkenin gençlerine de çalışmayı ısrarla tavsiye etmiştir. Herkese örneklik teşkil edecek bir hayat sürdürmüş, dünyaya ve özellikle İslâm Medeniyeti'ne eşsiz bir ilmi miras bırakmıştır. Bizde bu büyük âlim Fuat Sezgin'i rahmetle anıyor, mağfiretini diliyoruz.

Kaynakça

Aydın, Hasan, "İslâm Dünyasında Bilim ve Felsefe: Yükseliş ve Duraklama", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, 2002.

Bayraktar, Mehmet, İslâm*'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, 7. Baskı, TDV Yay., Ankara 2012.

Gözütok, Şakir, "İslâm ve İlim", *Dini Araştırmalar*, 2005, 8, 22, 75-90.

Hamidullah, Muhammed, İslâm *Peygamberi*, çev: Mehmet Yazgan, Beyan Yay., İstanbul 2017.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Hâşimî el-Basrî (230/845), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-XI, thk: Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2001.

Sezgin, Fuat, İslâm *Bilim Tarihi*, 4. Baskı, Timaş Yay., İstanbul 2018.

Kocabaş, Şakir, "İslâm ve Bilim", *Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu*, I, 1995, 67-83.